Městská knihovna v Praze

CHRÁM I TVRZ

Pavel Eisner

e-kniha • Praha • 2020

Hledáte místo, kde...

... můžete celý den studovat nebo pracovat?

... seženete knížku pro zábavu, do školy, k poučení?

... stahujete e-knihy, posloucháte hudbu, tisknete 3D?

... osobně potkáte české i světové autory?

... můžete zajít na koncert, filmy artové i 3D?

Právě jste ho našli!

Městská knihovna v Praze

**43 poboček, 3 pojízdné knihovny, 4 000 akcí ročně,
2 000 000 dokumentů, 60 Kč za registraci**

www.mlp.cz

knihovna@mlp.cz

www.e-knihovna.cz

www.facebook.com/knihovna

Městská knihovna v Praze

PRAHA
PRAGUE
PRAGA
PRAG

Chrám i tvrz

Kniha o češtině

Pavel Eisner

Znění tohoto textu vychází z díla Chrám i tvrz tak, jak bylo vydáno nakladatelstvím Lidové noviny v Praze v roce 1992. Pro potřeby vydání Městské knihovny v Praze byl text redakčně zpracován.

§

Text díla (Pavel Eisner: Chrám i tvrz), publikovaného Městskou knihovnou v Praze, je vázán autorskými právy a jeho použití je definováno Autorským zákonem č. 121/2000 Sb.

Vydání (obálka, upoutávka, citační stránka a grafická úprava), jehož autorem je Městská knihovna v Praze, podléhá licenci Creative Commons Uveďte autora-Nevyužívejte dílo komerčně-Zachovejte licenci 3.0 Česko.

Verze 1.0 z 14. 8. 2020.

OBSAH

Na cestu 12
Kapitola úvodní neboli o jedné velké fikci. 14
O JEJÍM TĚLE 31
I O jejích hláskách. 32
1. 32
2. 38
II Iskerka a edoráz, slova magická 41
III Kapitolka o čínských skřínkách kouzelnických, z nichž vyskakují čertíci Ča, Či,Ču a jiní ještě 43
IV Kapitolka, jež je spíš povídkou, pojednávajíc o mládenečkovi, který si nese svou znejmilejší na zádech. 48
V O její pleti. 50
VI Kde je nejchoulostivější. 54
VII O přízvuku a jedné zábraně 57
VIII Poznámka o jejích schopnostech harmonizačních a modulačních 60
IX Pata Achillova? 65
X Kapitola neúplná, ale obsažná, neboť pojednává o nejtajnější kráse češtiny. 68
Z JEJÍHO KOTLE ČARODĚJNIC 82
XI Nedokrasovědec a zánebí. 83
XII Pánbíček a pohodlíčko 94
XIII O pomnožnosti neboli: La multiple splendeur 105
XIV Krokové 117
XV Kapitola, v níž se rozpačitě obchází Krakonošova zahrada . . 126
Z JEJÍ MINULOSTI. 134
XVI Hroby 135
XVII Boj o život 144
XVIII Poznámka o Chýnech a Englicích. 151
XIX O románících, hudbinách a čáře prostopádné 154

XX Nervný ústav a smyslnost Dobrovského 159
XXI Každému svoje Poděbrady 180
XXII Z citu zzut 185
JAKÁ JE JEŠTĚ 192
XXIII Pohled přes plot do sadů neveřejných, ale vábných . . . 193
XXIV Putování pralesem 202
XXV Letitý milý a jiná překvapení s kalendářem 206
XXVI Cintorín a mojeď 212
XXVII Slávy dcera 217
Polština 219
Ruština 221
Slovinština 223
Srbocharvátština 223
Bulharština 226
XXVIII Jazyk a geopolitické fatum 231
XXIX Jazyk bez členu 238
XXX Mezery 242
XXXI Vdovy a sirotkové 250
ČEŠTINA A ČEŠTINY 252
XXXII Dvojí kolejí 253
XXXIII Kapitola nedlouhá, ale zádumčivá, neboť pojednává o češtinách ponorných 260
XXXIV Rada Čechům, jak se hravě přiučiti češtině 264
XXXV Kapitola, ve které je život rodinný a jiné nepřístojnosti, též dotaz k našim právníkům a nakonec Naše Paní 268
XXXVI Představte si a představ si 277
DŮVĚRNĚ O NÍ A S NÍ 282
XXXVII Jazyk a jedinečnost 283
XXXVIII Co nedovede 287
XXXIX Děvče v nejlepších letech 289
XL Ptal jsem se jí 294

O JMÉNECH 296
XLI Kapitola zčásti určená jen pro pány 297
XLII Na Radosti a v Oblažci 313
JAK SE DÍVÁ NA SVĚT 319
XLIII Tělo 320
XLIV O smyslech 332
XLV O barvách slov několik; a o světle zasvitávajícím 336
XLVI Čeština za stolem 344
1 344
2 347
3 350
4 351
5 353
XLVII Něco na sebe 357
XLVIII Němá tvář 362
XLIX S čím kdo zachází, tím schází 375
L Tak svět odplácí 378
LI Kapitola o nerudném pohledu na svět 384
LII O nadávání neboli o rohu hojnosti 387
LIII Nadávka v mezích zákona 395
JAK S NÁMI DOVEDE 400
LIV Kapitola poněkud rozlehlejší, protože v ní řádí splašené kocór 401
LV Ještě o splašeném kocóru 421
LVI Modlosložebnicky k východu 424
LVII Čeština a žena 438
1 Člověk a ženská 438
2 -a: neboli koncovka nadávková 440
3 Ty kluku vlasatá! 449
4 Maškaráda pokračuje 450
5 Čeština je jazyk erotický 453
6 Erotizace pravopisem 458

7 Blázen a zločinec neboli pomsta pohlaví 460
8 Žena a jazyk povšechně 461
9 Česká žena a eufemismus 465
10 Žena a zvuková estetika češtiny 466
JEJÍ POHOSTINSTVÍ 469
LVIII Hosté 470
Asimilanti a neasimilanti 471
Slovo přejaté – slovo krátké 473
Hosté návratní 474
O tuhém životě a o semeni hořčičném 475
Hosté přechodní 477
Archaická magie cizomluvu 480
Hosté se převlékají 482
Hosté se hélótizují 486
Hosté se nobilitují 488
Důsledky z toho všeho 489
LIX Verpánek a sympozion 494
LX Fotr a frajle, handlíř a rajzák 508
LXI Kapitolka nedlouhá, ale tím zásadnější 512
O LIDOVÉ PÍSNI 517
LXII Černojoké děvče bez čárek 518
LXIII Štemujte si íštrmenty 525
LIXV O slavíčku na studiích a o jedné futrované 536
LXV Vonička z tej bílej konvalije 539
1 Jak těží ze slovesa 540
2 O malovaných kasárnách 543
3 Svatý Nešpor 546
4 Vonička z tej bílej konvalije 547
5 Kde pak só te ročičke 549
6 Zahuštěné peklo – zaplavené moře 552
DVANÁCTERO KAPITOL O ČEŠTINĚ A TŘINÁCTÁ NÁDAVKEM . . 554
LXVI O dvou spojocitoslovcích 555

1 555
2 557
LXVII Kapitola termická 559
LXVIII Kapitolka kratičká o slovu, jež trochu souvisí se špendlíčkem a hrabáním; též se pochvaluje čeština; jednomu jinému slovu však se klne 562
LXIX Pan továrník 565
LXX Kapitolka o lidech makových, tvarohových, knedlíkových, polívkových, jitrnicových a jiných; a proč to schvaluji jim i češtině 572
LXXI O čertu a všelikých raubířích neboli český svět záporu . . 576
1 Rozsudek – ortel 576
2 Vrah – kat – ras – žhář 577
3 Žalář 578
4 Pecírek 579
5 Čert a čeleď 580
6 O přestupnících a raubířích 584
LXXII Slečna Šedivejch a její putna u kašny 589
LXXIII Cosi jako doslov k Mandě Šedivejch 595
LXXIV Bude louka zelenou? 599
LXXV Mirjam a dcery její 606
LXXVI O cizomluvech ještě slov několik a skoro zbytečných, ale s pozadím hlubší problematiky 612
POEZIE A JAZYK 616
LXXVII Poezie a jazyk 617
1 617
2 635
LXXVIII Smutnoduté volání a obloholetný skřivan 649
1 649
2 656
LXXIX O povětří připomínka snad nikoli zbytečná 666
LXXX Zhyn, znoj a bratří jejich 669

LXXXI Jeho Veličenstvo Rým neboli Rým a Eros 675
LXXXII Kapitolka o tom, jak se z maléru může stát požehnání a z obludy princ jak obrázek 681
LXXXIII Poznámka o archaismu 686
LXXXIV Další poznámka o archaismu 695
K JAZYKOVÉ KULTUŘE 701
LXXXV Lingua rustica? 702
LXXXVI Slovo o chvalozpěvech 709
LXXXVII Brusič 713
LXXXVIII Kapitola senzační, neboť autor v ní navrhuje, abychom brusičům líbali ruce 728
LXXXIX Pan podbrusič 732
XC Profesoritis a morbus genitivi 737
XCI Zasloužili by si dvacetpět 740
XCII Na pochodu k češtinám 742
XCIII Chi tocca, muore neboli o lhaní do kapsy, majstrátu, Darmolu a doktorech filozofie 748
XCIV O jedné disfunkci 753
XCV O bujarčících pojednání nesoustavné 758
XCVI Co dokázala a co ne 763
XCVII Erben učitelem? 766
XCVIII Árie Sarastrova a co se z ní podává 770
SUB SPECIE AETERNITATIS 774
XCIX Perspektivy 775
C Nač je na světě 788
CI Sub specie aeternitatis 790
CII Kapitola ze všech nejkratší, neboť autor se v ní dává zbaběle na útěk 795
Zavírka všeho 796

VLADISLAVE VANČURO,

STÁL JSI U KOLÉBKY TÉTO KNIHY, PŘÁL JSI JÍ, VÍTALS JI A POVZBUZOVAL JSI K NÍ OD JEJÍCH NEVZHLEDNÝCH ZAČÁTKŮ, MLUVIL JSI O NÍ, KDYŽ JSI V LETECH HRŮZY A SPUŠTĚNÍ HOSTIL VYHNANCE NA SVÉ ZBRASLAVI, VRACEL SES K NÍ ZAS A ZAS, KDYKOLI JSI VÁŽIL CESTU AŽ NA TY PRO TEBE TAK DALEKÉ VINOHRADY, ZA TĚCH NÁVŠTĚV V BYTĚ BEZDOMKOVĚ, Z NICHŽ KAŽDÁ UŽ O SOBĚ TĚ MOHLA STÁT ŽIVOT.

CHOTI-VLADAŘI NAŠÍ PANÍ ČEŠTINY, JASNÝ STÍNE NAD HLAVAMI NAŠIMI – PŘIJMI VLÍDNĚ, CO TI BYLO V DUCHU PŘIPSÁNO OD SAMÉHO DNE POČETÍ.

Na cestu

„Kniha o češtině“ vznikla z přemýšlení o jazyce, z přemýšlení ne zrovna soustavného, ale soustředěného.

Nemůže a nechce nahradit poučení, jaké o jazyce může dát jen věda. K té má autor opravdovou úctu, a má ji do té míry, že češtinář na zapadlém venkově, který napíše kloudné pojednání o nějakém speciálním jazykozpytném předmětu, je v jeho očích víc než autor průměrného románu, i kdyby mu deset porot udělilo po státní ceně.

Autor „Knihy o češtině“ se neplete vědě do jejích věcí. Nechce nahradit ani jedinou z krásných knih, kterou nám dala a ještě dá nová a také již radostná věda o jazyce, věda, z níž se stala chlouba veškerého badatelského usilování v národě. Autor „Knihy o češtině“ chce práci vědy jen doplnit. Asi v tomto smyslu:

byl by lump člověk, který by psal knihu, nejsa přesvědčen, že v ní dává věci, jaké sotva může dát někdo jiný. Takové přesvědčení zplodilo i „Knihu o češtině“. Nevězí za tím přesvědčením domýšlivost; zakládá se na střízlivé úvaze, že životní osudy a životní práce, k níž počítá i básnickou translaturu ze třinácti jazyků, vypěstovaly v autorovi bdělost ve věcech jazyka, opatřily mu zkušenosti ne zrovna všední; a že právě jeho nevědeckost mu dává možnost, kterou jazykozpytec nemá: možnost podání zcela volného a beletristického.

Hlavní poslání „Knihy o češtině“ je však proselytské. Autor je přesvědčen, že JEDNO POTŘEBNÉ pro češtinu našich dob jsou čeští lidé, kteří by ji vnímali opravdu a do hlubin – jinými slovy: že nechybí vytříbenost češtině, ale že chybí českým lidem vytříbená jazyková kultura. Proto chce autor svým příkladem pobídnout českého nevědce a neodborníka, českého spisovatele především, aby přemýšlel o mateřštině, aby ji prožíval co nejvědoměji. Autor knihy v tom spatřuje vhodnou cestu právě k té jazykové kultuře, které je nám potřebí jako soli.

„Kniha o češtině“ se skládá z volných kapitol, ale v této volnosti je přec jen jakási soustavnost, hlavně ta, na níž sejde nad jiné: neodvozená i neovlivněná opravdovost jazykového prožitku. Svým přesvědčením je autor v jazykozpytném táboře, v němž byl už dávno před vítězstvím tohoto tábora; ale některé jazykové jevy vidí jinak. Je z jeho franktirérských výhod, že v sobě nemusí potlačovat hnutí a akcenty mravní, že někdy sice ještě rozpoznává jazykovou funkci, ale ještě citelněji prožívá jazykovou a s ní i jinakou canaille. Již zde se obráží celý rozdíl mezi vědcem a nevědcem. I zpovídá se autor knihy také ze svých jazykových lásek a nenávistí.

O formě autor mnoho nepřemýšlel, přišla mu sama. Řekne-li někdo, že to je fejetonismus, nebude se autor ani trochu hněvat.

Snadnou věcí bylo začít, těžkou přestat. Mnohá věc zůstala nedopověděna, mnohá vůbec nenapověděna. Tak už bývá, když se člověk pustí do křížku s Jazykem. Potíže dělalo vymezení dokumentace; velký byl svod rozmnožiti doklady jak české, tak i z jiných jazyků na čtyřnásobek a desetinásobek, materiálu věru nechybělo; autor tomu svodu odolal jen z obavy, že by vznikly hromadné hroby slov a rčení.

„Kniha o češtině“ má tedy mezery; a byl by zázrak, kdyby byla prosta omylů – těch se nevyvaroval ještě nikdo, komu vstoupil v cestu proteovský archanděl zvaný Logos. Ale nebyla napsána nadarmo, přispěje-li svým dílcem k tomu, oč jí šlo:

O ZŘENÍ A PODEZŘENÍ.

Neboli: o úctu v obcování se Slovem, o nedůvěru k sobě, o úzkost a bázeň ve styku s ním, o zvědavost a zvídavost – o bázeň tedy a zároveň o špetku rouhavé všetečnosti, jak se smrtelníkům sluší ve styku s božstvem, se Zá-zrakem.

Kapitola úvodní neboli o jedné velké fikci

Milujete češtinu? Usmíváte se, že se tak ptám. Dobrá tedy. Ale buďte tak hodní a dovolte mi několik otázek.

Kterou češtinu milujete? Svou? Přítelovu? Češtinu pana Roštlapila, který bydlí pod vámi? Jsou to češtiny různé; není na světě dvou lidí, aby stejně článkovali hlásky, aby měli stejný slovník a shodnou dikci. A kdybyste nakrásně řekli, že milujete češtinu svou, jen tu svou vlastní, je to zas totéž: jako se od dob Libušiných nenarodily ve Vltavě dvě úplně shodné vlny, nepodaří se vám, abyste i jen dvakrát vyslovili s úplnou shodností jediné české slovo, jedinou českou hlásku. A mění se – a to měrou, o níž se vám ani nezdá – váš slovník, vaše frazeologie, vaše dikce a veškerá vaše čeština. Nemluvě ani o tom, že i za jediný den mluvíte jinak se sluhou v úřadě a jinak se svým představeným, jinak se svým děckem a jinak s kolegou odborníkem. Je tedy i ve vás čeština kolikerá. A od slovanského osídlení zemí českých žilo už mnoho lidí, ale ani dva doposud nemluvili češtinou dokonale shodnou. Neboť: „Nejsou na světě ani dva lidé, aby mluvili týmž jazykem. Společný je mateřský jazyk asi tak, jako je společný obzor; ale není dvou lidí se stejným obzorem, každý je středem svého vlastního obzoru."

Řeknete mi, že je to hnidopišství, že v těch kolikerých češtinách je proti jakýmsi drobnohledným rozdílům drtivá převaha shod. Dobrá. Ale jen poshovte, ptám se dále:

kterou češtinu vlastně milujete? Češtinu Jaroslava Vrchlického? Karla Jaromíra Erbena? Tómy ze Štítného? Františka Halase? Boženy Němcové? Češtinu Poučení o zahájení řízení při schvalování propůjčování nádob na popel? Češtinu Šestidílné? Češtinu z Židovských pecí na pražském Vítkově? Češtinu buláckou? Češtinu nářečí

hanáckého? Slováckého? Či snad lašského? Češtinu podřečí hrozenkovského? Aha, já vím: milujete to všechno dohromady, vyjma leda to Poučení o zahájení řízení při schvalování. Ale dovolte, to je zas už čeština náramně kolikerá.

Milujete češtinu spisovnou či hovorovou? Jsou to jazyky dva, a do té míry dva a nikoli jeden, že klidně můžete od francouzského jazykozpytce převzít poznatek, jejž razil o rozdílu mezi spisovnou a hovorovou franštinou: člověk, který by mluvil spisovně, působil by dojmem člověka abnormálního, připadal by nám bláznem. Kondicionál je v této větě proto, že takový člověk vůbec nežije, bohudík. Představte si tvora, který by *ústně* chtěl něco *platiti.* Vyrazili byste s ním dveře, já nejinak. Tedy: již z tohoto hlediska milujete jazyky dva, milujete-li češtinu. Jsou tak rozdílné, že se cizinec každému z nich musí učit zvlášť.

Výslech pokračuje. Milujete češtinu naši, tedy dnešní, či starou? Řeknete bez váhání, že jednu i druhou. Dobrá. Ale ta stará – věřte, že byste byli ztraceni, kdybyste se dostali mezi Čechy na příklad 13. století, a nevěříte-li, přečtěte si u Svatopluka Čecha, jak se dařilo panu Broučkovi, když se zatoulal mezi drahé předky, ačkoli zapadl do století už pozdního, patnáctého. Byl by to věru i pro nás výlet „epochální". Není jen o to, že byste měli na potkání nedorozumění a maléry, nevědouce třebas, co to je *ščítroba* (podezírám vás, že byste ji měli za nějakou ženskou). Ještě důkladnější by bylo vaše rozčarování po stránce jazykové libosti: přemnohá věc na té staré češtině by vám doslova lezla z krku. Prapodivně by vám bylo, kdybyste slyšeli a měli říkat: buď opateren, člověk jest truchel, mdel (mdlý), rychel, brzek, peluň jest hořek, život krátek, med sladek, mech měkek a kypr, otčík dobr, břeh příkr, šet (totiž stařec) múdr. Myslili byste, že mezi milými předky zavládla móda komolit slova, asi taková, jako jsme ji pěstovali my, dokud jsme byli pány kluky uvozhřenými. Hlavou byste kroutili, slyšíce, že se pánóm stalo po vůlích (a ne po vůli), a že se lidé na předměstí dívali ohni; že

se stal mord ukrutný v městys Mnichovicích, jak pověděl posel z městys Mnichovic, an přispěchal do zahrady královy Václavovy, a že mrtvol toho zmordovaného byl nalezen teprv po čásku kakéms. Jazyk by vám brněl a váš estetický cit by trnul, kdybyste s praotci milými vyslovovali jhřec (herec), dščě (desce), čstíti, čřieda (třída), svlekv (odloživ šat), s skály, Tóma z Ščítného, k knězi, čščenie (ctění, uctívání), ktvu (kvetu), skvřieti (škvařiti se), lhtáti (hltati). Na smluvenou taškařinu až dost nejapnou byste usoudili, slyšíce napořád nabličeji, dopata, póbědě; snad by chvíli trvalo, než byste si uvědomili, že to má být na obličeji, do opata, po obědě. Bylo by vám nevolno, kdybyste měli říkat *vlastný bratr,* ale *dávní čas.* Vyprskli byste snad smíchy, majíce říkat *šnůředlník* místo prýmkař. Prostě – necítili byste se v češtině praotců svých doma a nelíbila by se vám valně, leda po dlouhé aklimatizaci a svízelném přeučení mluvidel, sluchu i jazykového citu.

Jazyka praotců tedy raději nechte. Vraťme se, drazí, k češtině našich dob. Ale i zde se ptám, nic jiného mi nezbývá: znáte jej, ten svůj jazyk? Řekl by přec člověk, že mám-li něco milovat, musím to znát. Vy však češtinu neznáte, a říkám-li to, není to ani obžaloba, ani vůbec výtka. Nemůžete ji znát a obsáhnout; to se dokonale nepodařilo ještě nikomu, ani Janu Gebauerovi, ani Josefu Zubatému. Otevřte si větší český slovník, nemusí to ani být Jungmannův, přečtěte si v něm hesla na jediné stránce, kterékoliv, a zkoumejte pak, kolik z těch slov, vazeb a rčení neznáte. Podivíte se. Ale dál: ačkoli znáte (trpně) jen malý úsek a skrovnou výseč češtiny a ačkoli užíváte (činně) ještě daleko menšího úseku z jejího pokladu slovního a frazeologického, nerozumíte bez mezer ani všemu, co říkáte a píšete svou mateřštinou. Víte, co vlastně říkáte, když užijete slova *zpěčovati se, nevrlý, zbrklý?* Nestyďte se za svou nevědomost, je zjevem zcela obecným; člověk nerozumí ani zdaleka všemu, co říká a píše svou mateřštinou. Do té míry, že velmi vhodně kdosi řekl (Ch. Bally, Traité de stylistique française, § 93), že cizinec, který se

učí naší mateřštině, „chápe“ ji lépe než my. Nečech si uvědomí třebas hned ve třetí lekci Berlitzovy školy, jakmile padne slovo *podzim,* jaká je to zvláštnost, že čeština nemá bezprostředního pojmenování pro celou jednu roční dobu, označujíc ji opisem „doba před zimou“. Napadlo to někdy vás? Nemalujte mi straky na vrbě: jakživo vás to nenapadlo. A náhodou nenáhodou má ten Nečech *z* Berlitzky pouhou pravdu: polské *podzimie* znamená podnes konec podzimu, dobu bezprostředně před zimou, podzimí. Podzimí – zajisté: a vsadil bych se, že jste si ani nepovšimli, jak podivný je náš *podzim* i po stránce tvaroslovné. A opravdu se původně říkalo *podzimie,* bylo to slovo rodu středního, pak teprv se přehouplo v rod ženský a říkalo se ta podzim, náš dnešní podzim s rodem mužským se ustálil až teprv ve století šestnáctém.

A tak tedy se vás ptám poznovu, *co* vlastně milujete, milujíce „češtinu“ – což je ostatně pojmenování, s nímž přišel teprv Blahoslav. Odpovíte mi: připouštíme, když už nedáš jinak, milujeme cosi každému z nás nezcela známého. – Toto přiznání si schovám, bude nám ho ještě potřebí. Teď však vás zarmoutím ještě dvojím zjištěním.

První: jsouce Čechy a mluvíce česky, jste od přirozenosti nezpůsobilí a neschopni, abyste slyšeli a postihli, jak vlastně čeština zní *objektivně,* jak působí zvukově na sluch neotupený zvykem, nezakalený tisícerou asociací. Do objektivního vnímání češtiny jakožto faktu zvukového se vám napořád plete význam slov a spousta představ. Je nad každou vaši možnost – vyjímám jen básníky, a i ty jen relativně – abyste se odpoutali od svého zcela subjektivního prožívání češtiny a uvědomili si, jak vlastně zní a jaký zvukový fakt je kterékoli české slovo. Vždyť namnoze nemáte ani tušení o českých hláskách. Povězte, ale rychle, jako kdyby se ptal profesor ve škole: kterou českou nosovku znáte? Většina z vás se dá do smíchu takové průhledné chytačce a řekne, že čeština nosovek nemá, ty že si pěstuje franština a polština. Nu, jak myslíte. Jiný – a bystrý – zas

řekne: v češtině nosovek není, vkládají se k nám jen do slonzáčtiny na Těšínsku, a český sluch je i v tom okrajovém nářečí nese nelibě, ježto je pociťuje jakožto hláskový fakt češtině cizí, jakožto hláskový polonismus. Nu, dobrá. A do třetice se někdo rozpomene, co mu říkal češtinář v kvintě, i řekne, že čeština v době předspisovné nosovky měla, např. Vęceslav, z něhož vznikl náš Václav, ale že je ztratila. Zas dobrá. Ale neřekli jste ještě nikdy „venku"? Řekli-li jste, stvořili jste nosovku, které říkáme zadopatrová. Dnešní spisovná čeština tedy nosovky má – *dýnko, okýnko, spinká, špinka, Minka, Manka, merenda, zunká* atd. – a vy jste to necítili, neslyšeli, nevěděli. A žák z Berlitzky, cizinec, ihned tu nosovku uslyší, jakmile řeknete „venku".

A zas: zeptejte se Nečecha, co říká slovům jako *řeřicha*, kde se tedy vyskytuje hned dvakrát souhláska, které Durdík říkal vříškavka; co slovům *metete, nesemelete*, *nepřeperete, přichytiti, lodyha, třmen*, *skřipot, zarachotil, pňů* (2. p. pl. od peň), *jinudy, inudy, hinadema* (nářeční), co souslovím *my si to vymiňujeme, mydlili mu míchu, babyky se tetelily*. Nesejde ani trochu na tom, zda cizinci zvukové sledy na způsob slova *nesemelete* připomenou co nejživěji maďarštinu, zda řekne, že mu naše slova *třmen, skřipot*, *zarachotil* znějí jako zpěv Gallů táhnoucích proti Caesarovi; a neběží nám teď o to, zda náš cizinec shledá, že naše *jinudy, inudy, hinadema*, *my si to vymiňujeme, mydlili mu míchu, babyky se tetelily* zní dílem japonsky, dílem zas jako mluva blažených domorodců na Tahiti – je zhola jedno, zda ten Nečech bude proto češtinu vynášet nebo tupit – ale na tom sejde, kolik věcí vám zcela nových poví o zvukových hodnotách jazyka, jejž po této „přírodní" stránce neznáte, a to právě proto, že je vaší mateřštinou, a jejž po těchto stránkách vůbec ani plně postihnout nemůžete, protože jste se v něm narodili a s ním rostli a srostli. Takový Nečech se ani nemusí brát zdaleka, vzpomeňte si jen na Kollárovo vášnivé tažení proti českému iikání (Cestopis, str. 372) a na jeho hrůzu z českého „ř" (tamtéž, 431); hodně příbuzný, ale

přec jen odlišný sluch Slovákův slyšel v češtině zvuková fakta, na která by pouhý Čech nepřipadl tak snadno.

Inudy, hinadema – hotová japonština, neméně japonská než slovo a jméno *Kanimura* např. A přec otcové vaši za války rusko-japonské zpívali po vlastech napořád:

Z Port Arthura
jede fůra,
sedí na ní Kanimura –

a mohli se uřehtat právě tomu Kanimurovi. Ujal se tak, že se stal obecnou přezdívkou: – *Ty kanimúro!* – čemuž by se zas náramně podivil kterýkoli Japonec. Představte si, že by celá Paříž o vás zpívala např.:

Ils prennent le café,
ils prennent le thé,
et disent: Nesemelete?

Chápali byste, proč se Marianna tak řehtá?

A teď to upozornění druhé. Souvisí příčinně s prvním a zní: vlastní objektivní zvukové hodnoty v češtině si zčásti nemůžete uvědomit už proto, že váš jazykový život je nerozlučně připoután ke grafickým symbolům češtiny, k češtině psané a tištěné, tedy k pouhé fikci; neboť jazyk, o tom věru nebude sporu, je fakt zvukový, a „the real life of language is in the mouth", skutečný život jazyka je v ústech, jak praví lapidárně dánský arcimistr novodobé lingvistiky (Jespersen, Language, 23).

Nuže: nejste-li zrovna z Hradecka nebo Hořicka, kde vyslovují na konci slov souhlásku znělou[1], říkáte po celý život *lef, vůs, hlat,*

1 O těch znělých souhláskách na Hradecku a Hořicku vím z mluvnic a lingvistické

ale jste přesvědčeni, že říkáte lev, vůz, hlad. Říkáte – a to úplně tak, jak se říkati má: *poťte lefje fpasti* (Pojďte, lev je v pasti), a říkáte *něgdose pořát schání pomatce* (Někdo se pořád shání po matce). Domníváte se asi také, že říkáte „v okně se ozýval zpěv dívky", ale říkáte *„fokněse ozíval spjef dífki".* Jde na vás hrůza? Na mne jde také. A proto vám něco prozradím. Říká se: jsi-li na pochybách, který z několika jazyků je mateřštinou určitého člověka, stačí vhodit jej do vody – svatosvatě bude volat o pomoc svou mateřštinou, ty ostatní jazyky zapomene naráz. Bude to asi pravda, sám jsem tuto experimentální lingvistiku dosud nevyzkoušel. Myslím však, že netřeba pana zkoušence házet do vody. Stačí předložit mu fonetické přepisy z jazyků, kterých je tak dokonale mocen. Uvidíte, co se stane. Pokud nepůjde o jeho mateřštinu, vzbudí v něm ty fonetické přepisy – tedy co nejvěrnější znakové snímky slov, jak skutečně znějí – nemalý údiv, úsměv, veselost (vyjímám odborné fonetiky, těm ten úsměv ukradne jejich odbornická zaujatost, a bývají to *i* jinak lidé zasmušilí a světským kratochvílím málo naklonění). Ale fonetický přepis *mateřštiny* vzbudí v našem zkoušenci rozpaky, zmatek, ne tak – stud a zděšení. Jako kdyby člověk spatřil hanbu matky své. Podle toho poznáte, která je jeho mateřština.

Do jaké až neuvěřitelné míry si neuvědomujeme zvuková fakta své mateřštiny, zažil jsem jednou na způsob opravdu výmluvný. Za první republiky vstal kterýsi německý novinář a ohnivě protestoval proti tomu, že se našim Němcům vnucuje povinné označování měnové jednotky značkou Kč. Jde tu, dovozoval, o sveřepý zásah dvojí: Němcům se vnucuje písmeno, jehož není v soustavě jejich písmových znaků, a zároveň se jim dokonce i vnucuje hláska pracizí německé soustavě hláskové. I nezbylo mi než pozeptati se pisatele,

literatury – sám jsem v těch krajích nežil. Tvrdí mi však přítel jemným sluchem nadaný, lékař a spisovatel MUDr. O. Dub, rodák hradecký, že nikdy neslyšel v rodném kraji vyslovovat slova typu lev, vůz, hlad se znělou souhláskou na konci, a popírá, že by se tak na Hradecku bylo v posledních 30 letech vyslovovalo a mluvilo.

k jaké národnosti se počítá, a odpovědět za něho: zur deutschen Nationalität, což je ve fonetické skutečnosti: cur dojčen nacionalität. – Z toho novináře promlouvalo upřímné přesvědčení. Grafém č jej svedl k domněnce, že němčina žádné č nemá; nevzpomněl si na futsch, hatschen, latschen, matsch, Peitsche, peitschen, Kutsche, Kutscher, lutschen, Lutscher, Pintscher, Putsch, putschen, Quatsch, quatschen, Quatscher, quetschen, Quetschung, Ratsche, ratschen, Rutsch, rutschen, Rutscher, ale především si nevzpomněl na deutsch, Deutscher, Deutschland, eindeutschen, verdeutschen. – A zmiňuje se jednou prof. J. Janko, že cizinci, slyší-li např. české slovo *kýta,* mají dojem, že slyší *týta.* Napadlo nás kdy něco takového? I nepřestanu opakovat: stejně jako lidský jedinec nemá ani tušení, jak vlastně zní jeho hlas, stejně nemá ani potuchy, jak po pravdě zní jeho mateřština. Slyší-li člověk svůj hlas, jak jej zachytila gramofonová deska, zamrazí jej z toho dojmu; *vidí-li* svou mateřštinu, jak její zvuková fakta zaznamenal pečlivý fonetický přepis, užasne neméně – viz můj pokus, jak o něm mluvím shora.

* * *

Odbočil jsem, i spravím svůj poklesek dalším odbočením. Ptám se vás: uměly Braunovy děti anglicky? Nevyvalujte oči, hned se dorozumíme. Byl žil v Praze bohatý průmyslník, jmenoval se, dejme tomu, Braun. Měl dvě děti, jež byly bez matky, vychovávala je anglická vychovatelka. Angličtina se dětem stala druhou mateřštinou. Když dospěly do školního věku a uměly už česky číst a psát, posadila je milá miss k první anglické knize, lehoučké čítance. A děti nehnuly, ba nepoznaly ani, že je to anglicky. Když je pak vychovatelka provedla temnými hvozdy anglického pravopisu, šlo všechno jako na drátku. My však se přidržme výjevu s anglickou čítanečkou před očima dětí, které mluvily anglicky líp než leckterý vousatý anglista na evropské pevnině. Představte si ten výjev s knížkou a ptejte se:

uměly Braunovy děti anglicky? Myslím, že uměly. Kdežto kdyby byly rozuměly všemu psanému a nedovedly vyslovit a promluvit, řekli bychom, že alespoň ve smyslu aktivním neuměly anglicky. Neboť jazyk je soustava faktů akustických, a nikoli soustava grafických znaků. Obraťte to logicky na své dífky, poťte, fokně, fpasti. Braunovy děti nevěděly, jak se anglicky píše. Vy umíte česky, ale nevíte, jak se česky mluví, jak mluvíte sami. A nevíte to jen proto, že čeština je vaší mateřštinou.

Nedá mi, musím vás alespoň ještě několika odkazy upozornit, jak velmi je, co do češtiny, zakalen i váš *zrak.* Píšete po celý život diakritická znaménka, tedy čárky, háčky, kroužky, a nepřipadne vám snad ani jednou, jak přepodivné vymyšlenosti jsou to pro cizince – přepodivné přesto, že náš grafém „č“ přešel do mezinárodní fonetiky. Píšeme všichni ssáti, ssavec, ssedlý, ssuť, ssutiny, starší čeština měla takových zdvojenin víc, např. ssieci (posekati), sstúpiti (sestoupiti), sstarati (starým učiniti) – a ani nás nenapadne, jaká je to vlastně podivnost, zdvojená sykavka v násloví, a jak to působí na nečeský zrak, a to i tehdy, když cizinci vysvětlíte, že zde všude byla původně mezi oběma „s“ samohláska. Cizinec nepřestane vrtět hlavou, slova jako *ssedlý* budou na něho působit tak trochu „senegalsky“.

A teď pozor, přicházím s velkou chytačkou. Představte si knihu, třebas román, a v ní větu:

Hrabě řekl: „Prosím vás a vašeho přítele, abyste ke mně přijeli na podzimní hony.“

Co je zde zvláštního *pro zrak?* Uvoluji se, že čtenáři, který mi to poví, budu po půl roku den co den v šest hodin ráno leštit boty. Mohl bych se vsadit též o vilu, jachtu, bankovní vklady, vesměs věci, jichž nemám a mít nebudu – nikdo z vás mi nepoví, co je na té větě zvláštního pro zrak. Tak tedy poslyšte.

Kdyby to ten hrabě neříkal, nýbrž psal, vypadalo by jeho pozvání takto: *Prosím Vás a Vašeho přítele atd., atd*. S velkým začátečním písmenem u náměstky osobní a náměstky přivlastňovací. V kni-

hách však si ta velká písmena odpouštíme. A to je česká zvláštnost. Neboť např. Němec píše v dopisu i v románu: Ich bitte Sie und Ihren Freund. A Francouz a Angličan píší zas v dopisech i knihách jednostejně všechno malé: Je prie vous-même et votre ami, I beg you and your friend. Inteligentního cizince musí trknout, že píšeme ty náměstky jinak v dopisech, jinak v přímé řeči beletristické. Od kdy tak děláme, nevím, ale je to dnes vžito do té míry, že se podle toho řídí i každý začátečník beletrista. A vy jste si toho ani nevšimli, stejně jako si teď zas nevšímáte, že jsem napsal „A vy" s malým „v" (německý autor by vás zde oslovil zdvořilou majuskulí Und Ihnen ist nicht einmal aufgefallen); a uznáte tedy, že vám nevydám svou jachtu, neboť jste prohráli.

Prohrály vaše oči přespříliš navyklé češtině a jejím grafickým zvyklostem. Teď – změna nikdy neškodí – prohraje zas vaše jazykové povědomí. Povězte – která souhláska se v násloví českých slov vyskytuje nejčastěji? Kdo z vás nerobil zrovna slovníky, sotva mi poví, proto nehádejte daremně a poddejte se. Je to souhláska „p". Jen si to změřte a vypočtěte podle kteréhokoli českého slovníku, budete překvapeni. A vy jste to nevěděli, neslyšeli. A přec má taková praevalence určité souhlásky v násloví velké důsledky pro zvukový charakter řeči. Než vám příkladem naznačím, o jak důsažné věci tu jde, svěřím se vám, že vzpomínka na ta přehojná „p" v násloví českých slov je ve mně obestřena smutkem. Pokaždé musím myslit na Vrchlického. Když na něho sjel jeho meč Damoklův, když ten gigant češtiny blábolil česká slova hůř než dítě, které se učí mluvit, řekl domažlickému návštěvníku, který si mu stěžoval na bolení hlavy: *To je od pábení.* Chtěl říci: „To je od kouření." Nevím, ale jsem skoro přesvědčen, že se Trpitelovy ochromené ganglie, hledajíce slovo „kouření", daly cestou nejzvyklejší, cestou k náslovné souhlásce nejčastější. – A teď tedy můj slíbený příklad pro významnost náslovního faktu „p". Poezie germánských národů pracuje podnes – přímo z podvědomí básnických tvůrců – se zvukovým

principem aliteračním. Český tlumočník veršů např. anglických nebo německých bude tento princip alespoň zčásti napodobovat. Jakmile tak učiní, vyjdou mu zcela samočinně aliterace s náslovným „p“ v počtu podstatně hojnějším, než je má jeho předloha, originál anglický nebo německý – tak třebas hned při převodu básní Walta Whitmana, který své volné rytmy váže aliteracemi. S údivem shledá překladatel, jak úchylkou od originálu dostává spousty veršů aliterujících na náslovnou souhlásku „p“, zatímco z předlohy ztrácí aliterační zvukosledy jiné, např. na „t“, „d“. „b“.

* * *

Ptal jsem se vás, co milujete, milujíce češtinu. Dovolte, abych pokračoval ve výslechu a zeptal se vás: *proč* milujete češtinu?

Odpovíte bez váhání, každý z vás: je to můj jazyk mateřský. Dobrá. Mluví sice Komenský v „Kšaftu“ o milém našem a milostném *otcovském* jazyku, ale nebudeme se chytat za slovíčka, mateřský – otcovský je zde pěšky jako za vozem. Jenže někdy chybějí k takové rovnici buď ty nohy, buď ten vůz, anebo dokonce jedno i druhé. Což když jste měli charvátskou matku nebo irského otce? Což když vám rodiče zemřeli, než jste vůbec ještě začali mluvit? Což když vás osud zavál mezi Čechy bůhvíodkud, a vy jste se Čechy teprv stali? Což když jste od útlého dětství vyrůstali v rodinném prostředí radikálně dvojjazyčném, jak třebas bývá dosti často v rodinách diplomatských? A což případ takový, jako byl případ Julia Zeyera, tedy případ básníka, který ještě na vyšší střední škole mluvil německy i v přátelském soukromí a ještě v době svých prvních knih zápasil s českou mluvnicí a českým výrazivem? Hodláte snad tvrdit, že Julius Zeyer, jakmile se stal v češtině slovesným tvůrcem, měl k ní dál než p. Božidar Tydlidát, majitel realit v Praze XII? Pozor a zase pozor, již pouhý případ Julia Zeyera nabádá ke krajní opatrnosti: Nečech po dědu z otcovy strany, zas na jiný způsob Nečech po mat-

ce, Nečech mateřštinou, Nečech výchovou – a najednou větší Čech než pouhopouhý Odjakživačech Božidar Tydlidát? Vězme tedy, že mluvíme-li o jazyku mateřském nebo otcovském, je to zevšeobecnění sic oprávněné, ale přec jen zevšeobecnění.

Odpovíte snad jinak, řeknete: miluji češtinu, protože je to jazyk mých praotců. Už jsem řekl, že to nikterak nemusí být jazyk vašich praotců; a byla-li jejich jazykem, platí zas, že byste jim snad ani nerozuměli a že by se vám jejich hlahol valně nezamlouval.

Řeknete tedy: miluji češtinu, protože jí bylo vysloveno všechno, co mi je drahé, več věřím a doufám. Výborně; ale bylo jí vysloveno i velmi mnoho myšlenek, choutek, úmyslů, přesvědčení vám dokonale nedrahých, hnutí bídná a bídácká, hanebná a podlá, a bolela vás dvojnásob a desateronásob právě proto, že byla vyslovena právě tímto jazykem.

I řeknete snad ještě: miluji češtinu proto, že jí mluvili všichni lidé mně drazí a že v ni jsou vtěleny nejkrásnější vzpomínky mého života. – Namítám, že člověk vám nejdražší snad ani neuměl česky (pozor, přátelé: vím dobře, že *zpravidla* máte pravdu, ale my přec hledáme *definici*, a pro tu žádné „zpravidla" neplatí). A namítám dále, že se v tento jazyk vtělily nejen nejutěšenější, ale i nejbolestnější události vašeho života. Zpráva o smrti rodičů; rozchod s drahou bytostí; hanopis soukromý nebo veřejný; denunciace padouchova; dekret, kterým vás vyhodili z úřadu, připravili o chleba, dali na srozuměnou, že jste veteš dozrálá pro smetiště života. A ježto už podle zkušeností žalmistových je té bídy a strasti v lidském životě drahně víc než slasti, prostředkovala vám čeština daleko víc životních faktů strastných než slastných.

I je třeba zpřesnit slova, která napsal Čelakovský na sklonku svého života (Myšlenky o vzdělávání mateřského jazyka, 1852):

„Nech prohlašují neteční světoobčané, že možná jest milovati jednostejně všecky národy a všecky jazyky; cit srdce našeho vždy staví vlast nade vše končiny světa, jazyk svůj výše cizozemských. Jestliže

každý vzdělaný člověk bohatství rozumu svého výše cení nežli jakékoli toho světa zboží, jakž medle možná neváţiti sobě i toho, čí pomocí my poklady ducha odevzdáváme jiným, naší vlasti, potomstvu, se všemi ušlechtilými vlastnostmi srdce svého? Což jest řeč cizozemská, leč obdržené znaky chladné umluvitosti, a to od lidí cizích? Ale slova vlastenské mluvy přivádějí nám vždy na mysl vše to, co nejblíže se týká našeho srdce, samé milostné předměty. Těmito slovy dostávají myšlénky naše výrazu živějšího, určitějšího, a co nade všecko, my se jim učíme od rodičův, příbuzných a přátel – každý zvuk potřásá srdcem naším.“

To je vtělená hloubka a dokonalost, nemohu však souhlasit s tím „samé milostné předměty“. Ale jsme pravdě už velmi blízko. Milujete jakožto Čechové češtinu především proto, že každé její vám povědomé slovo má pro vás nesrovnatelně větší *hloubkový rozměr* než kterékoli slovo kteréhokoli jiného jazyka. A ten hloubkový rozměr má proto, že jste češtinou cítili, myslili, chtěli, osnovali, hodlali, milovali, nenáviděli, hřešili, trpěli, křivdili a křivdu snášeli, proklínali a žehnali, jásali a lkali – že jste v ní prostě *žili,* a to každým vám dostupným kladem, každým vám dostupným záporem. Definuje tedy Čelakovský to mystérium lásky k mateřštině krásně, ale ne dost přesně; zato má plnou pravdu František Oberpfalcer, když praví (Jazykozpyt, 18): *„V mateřštině mají slova osobní náplň* (zvýrazňuji já)*, s její rytmikou a melodií jsme od dětství sžiti; proto je nám nad jiné jazyk dražší a krásnější.“*

Ano, a do písmene ano. A pro tu sžitost je nám pak jazyk, kterému zobecňujíce říkáme mateřština, řečí třebas hedvábnou jako Kollárovi:

hedvábnou řeč československého
jazyka tu zvláště miluje
sladkohlasná pohlaví pleť mého –

totiž veškeré ženské pokolení v slávském nebi, ačkoli snad cizinec anebo objektivní záznam fonometrického přístroje žádnou zvláštní hedvábnost na ní a v ní neshledá. Pro tuto sžitost zdá se nám všechno na mateřštině tak spanilé, a jsme dotčeni a pobouřeni, soudí-li někdo jinak. Jako ten polský dvořan Lukáš Górnicki, jenž r. 1565 napsal, že *„český jazyk jest pěkný, ale jakoby trošku mazlivý“* (Jungmannova stať „O českém jazyku úsudek Lukáše Hornického“); nechápeme, jakou to mazlivost milý dvořan mohl mínit, jen dohadmo se domýšlíme, že snad naše hojné zdrobněliny; mnozí z nás by řekli, že naopak polština je „mazlivá“, a vzbudili by tím zas jen útrpný a pohrdavý úsměv u Poláků.

A pro tuto sžitost je vám čeština denním chlebem života vašeho – do té míry, že sice svým věděním víte, že chléb se také jmenuje panis, le pain, il pane, the bread, das Brot a všelijak jinak, ale v hloubi svého citu neuznáte, že by se chlebu, skutečnému a opravdovskému chlebu mohlo říkat jinak než právě „chléb“. Nestyďte se za takový nerozum, je nadobro lidský, a povím vám, že v XVII. století žil ve Francii muž nijak na hlavu padlý, který vážně tvrdil, že chlebu se sice v různých jazycích říká různě, ale že skutečnou podstatu chleba, jeho bytostnou ideu, l'essence du pain, vystihuje na celém světě jen „le pain“.

Jazyk zvyklý – jazyk krásný, praví estetik Durdík. Má pravdu. Sžitost s mateřštinou způsobuje, že v ní je všechno nejen krásné, ale i v dokonalém pořádku. Koho z vás by zaráželo, že soustava dnešní češtiny nemá v násloví slov od původu českých ušlechtilou hrdelnici „g“, jež dodává např. španělštině drahnou část její brokátové grandezzy? Kdo z vás se již pozastavil nad zjevem, že kromě nějaké té fakule a fazole nemáme v češtině retnou spirans „f“, jež je akustickou krásou jazyků románských i germánských? A to přesto, že ji dovedeme hravě vyslovit, nemajíce tedy pro její absenci odkaz na její nevyslovitelnost, jako jej mají Finové, Estonci, Lotyši, Litevci, Arméni, Tamilové, Birmanci, Mongolové, kdežto zas Japonec anebo

člověk korejský dovede vyslovit jen *fu-,* nikdy *fa-, fe-, fi-, fo-.* Koho z vás kdy zamrzel náš utkvělý přízvuk na první slabice, kdo by se mu i jen podivil, ačkoli je to zařízení dosti zvláštní, o něž se dělíme jen s Iry, Islanďany, Finy, Estonci, Laponci, Lotyši, Maďary, Tamily a Mongoly? Koho z nás by rmoutil fakt, že ne zrovna dvakrát spanilá hrdelná spirans „ch" tak často „chrchlá" v našich slovech, ačkoli po ní není ani památky v italštině, franštině, angličtině, norštině, švédštině, dánštině, litevštině, lotyšštině, bengálštině (všechny tyto údaje podle velkého jazykozpytce knížete Trubeckého). Kdo by se divil, že tolik jednotlivých samohlásek i souhlásek je v češtině obsazeno významem celoslovním – spojky *a, i*, předložky *o, u, k, s*, *v, z,* kdežto např. celá latina vyvinula jen předložky *a, e,* franština jen předložku „*à*", spojku „*et*" a „*ou*" a příslovce „*où*"; nedovedete si vůbec představit, jak divně a mátlivě působí na cizince právě tato česká zvláštnost. A tak bych mohl pokračovat v připomínání přemnohé podivnosti, jež se vám na češtině nijak podivnou nezdá, aniž zdáti má – ale ustávám.

Mateřština je vzduch, jímž dýchají plíce naší duše. Jsme do ní zakleti. Nechápeme, jak lze žít bez ní. Snad jste se již sami přistihli neříkám při myšlence, ale při citové skoro-myšlence: chudák Aischylos, chudáček Byron, oni vůbec neuměli česky. Je to ještě daleko groteskněji: naučíme se šesti, deseti cizím jazykům, obíráme se s jejich literaturou, víme toho mnoho o jejich národech – ale něco v nás docela vespod pořád ještě nevěří, že by někdo na světě *opravdu,* ale zcela doopravdy mluvil francouzsky, anglicky, španělsky atd. – *vždy* jen některým z těchto jazyků a nikdy také trochu česky. Máme to všechno tak trochu za jakousi smluvenou hru – ti lidé v Paříži, v Londýně si patrně musí na veřejnosti odříkat své francouzské, anglické penzum, ale pak jdou domů, zují se z těch jazykových škorní a spustí česky. Seďte si pohromadě s Rockefellerem, budete snad hodně maličký, ale něco ve vás vám bude našeptávat, že jste o tolik větší boháč než on. O kolik? O češti-

nu. Když jsem se jednou veřejně dotkl této burlesky, kterou s námi sehrává naše jazykové vědomí, podvědomí, sebevědomí, přišla choť pražského diplomata a stiskla mi ruku. Že se jí daří stejně, že se za to stydí, ale nemůže si pomoci. A byla to dcera národa menšího, než je národ český. Zdá se tedy, že to je zcela obecné a že k tomuto nesmyslnému pocitu není ani třeba, abys byl synem, abys byla dcerou národa velkého a světovládného. Cizinec to prohraje vždycky: mluví-li česky, připadá nám jako blbeček, mluví-li svou mateřštinou, zdá se nám tak trochu hloupinký. A to přes všechnu úctu, kterou míváme právě my ke každému cizinci.

Vřeť každému srdce po jazyku svému – pravdu má Dalimil. Jakže – po jazyku? A to vy snad myslíte, že Dalimil myslí jazykem jazyk? I kdepak. On užívá slova „jazyk" ve významu, který to slovo tehdy mělo (lingua) a který má pak ještě i v Bibli kralické. Čtete-li v ní o *jazycích,* jsou míněni *národové*. Dalimil svým veršem míní národnost, národ, chce říci: Svůj k svému! Než přesto, ba právě proto smíme jeho verši dát smysl, v němž se uvádívá. Neboť co je to národ? Sotva co jiného než souhrn lidí žijících společným jazykem. Neříkám mluvících jím, to by bylo příliš málo. Žijících, opravdu žijících společným jazykem.

Proto praví Viktorin Kornel ze Všehrd, že jazyk český je jazyk dobrý, ušlechtilý, rozumný, zdobný, bohatý a hojný, nám od Boha dán – prohlašuje to, asi bezděky, v nejdokonalejší shodě se slovem Starého zákona, které dí, že *od Hospodina jest řeč jazyka.* Proto může zas Jungmann (O jazyku českém) ustavit rovnici jazyk (rozuměj mateřský) = filozofie, totiž souhrn všeho myšlení, cítění, veškerého citu životního: *Jazyk jest ta nejvýtečnější dle zvláštního země prouhu, mravů*, *smejšlení, náklonností a dle tisícerých každého národu rozdílů uzpůsobená filosofie.* Proto jsou zatracenci v Dantově „Pekle" jak elektrizováni, když z úst příchozích uslyší zvuky rodné toskánštiny – jsou to pro ně zvuky nebeské. A naše národní mudrosloví připisuje mateřštině dokonce moc svodů nejlíbezněji démonických:

Ďábel svodil Evu po vlasku,
Eva Adama po česku,
Bůh jim zlořečil po německu,
anděl pak je z ráje vyhnal po uhersku.

Nomen est omen. Že slovo *jazyk* znamenalo zároveň i lingua, i zas gens, natio, je cosi jako národní symbol a budiž jím i nadál. Génius češtiny asi věděl, proč vkládá oba významy v jedno jediné slovo. Jazyk je to, čím přežije národ, zůstane-li mu jazyk: jazyk z národa, národ z jazyka se bere a jím živ jest.

A jak tedy žije jazyk český v jazyce, tj. v národě českém, a jak my v něm, o tom poslyšte několik kapitol.

O JEJÍM TĚLE

I
O jejích hláskách

Kdo mluví o hláskách ve smyslu jen trochu jiném než jazykozpytném, odvážil se na náledí subjektivnosti, i bude mít velmi co dělat, aby se tam nevyjímal jako osel na bruslích. Jak anarchická je to subjektivnost, říká mi už pouhé pomyšlení, že velký Rimbaud dekretuje: *a* je černé, *e* bílé, *i* červené, *u* zelené, *o* modré. Pro mne však je odjakživa *a* bílé, *e* bleděžluté, *i* červené, *u* ocúnově fialové, *o* modré jako daleké horské štíty před deštěm, jindy zas jako blankyt, *y* je mi nachové, ale např. hláskový spoj *s–y* dává mi představu indychové modři protkané zlatými paprsky nebo hvězdami. Důkaz zcela zbytečný, že nejsem Arthur Rimbaud. Vynasnažím se proto, abych nebyl subjektivní.

1

Dnešní čeština má samohlásky *a – e – i – o – u*, k nim se druží dvojhlásky, jak o nich ještě bude zmínka. O mnoho jsme přišli a zchudli: o jer a jeřík, o nosovky *ę*, *ą*, o dvojhlásky *iá, ie, ié, iu, iú, uo, au,* o tvrdé *y*, jež vydechlo svou zvukovou duši a stalo se nám pouhým pietním vrtochem pravopisným, vyjma spoje se souhláskou *r.* Život na jiný způsob stínový má samohláskový tvor, jehož písmový znak je *ě*: hláska vlastně tragická, neboť co do sebe má odlišného od *e,* to beze zbytku dává jiné hláskové bytosti: *běs* není žádný b – ě – s, je to prostě bj – e – s. Zchudli jsme ovšem i tím, že z násloví spisovných slov téměř úplně vymizely samohlásky *e* a *i;* samohláska *a* kromě pranepatrných výjimek je nám v násloví odepřena rovněž, i nepřestanu žárlit např. na franštinu pro její divukrásné avalanche, art,

amour, na italštinu pro slova jako abisso, angolo – o latině a řečtině nemluvě.

Opravdu spokojeni můžeme zato být s bilancí dvojhlásek. Pravda, přišli jsme o *au,* jež se zrodilo z *ú,* ale nezůstalo, přešlo v *ou;* je to ztráta nemalá, vždyť jde o dvojhlásku velmi sličnou; i závidím cizím slovům Nautilus, amaurosis; a dobře, že je na světě *maucta.* Odškodňují nás však dvojhlásky, jež zůstaly:

ai – dvojhláska světelná, spanilá ve všem všudy: kraj, ráj, taj, láj;
ei – rej, děj, frej, pak v rozkazovacím způsobu: dej, znej, měj, přej;
ii – zas v rozkazovacím způsobu: pij, žij, vijte; ojediněle i v substantivech: šíj, říj, kyj;
oi – a to hned v substantivu oj (u vozu), což je převzácný případ slova (substantiva) skládajícího se z jediné hlásky; celičká francouzština má jen jedno takové podstatné jméno, eau, celičká němčina rovněž jen jedno, Ei (vejce); a dále ovšem chvoj, roj, znoj, pak rozkazovací způsob: doj, koj, (s)poj;
ui – bujný, kujný, rujný, sluj a v imperativu: zuj, obuj, kuj, duj; táž dvojhláska dlouhá, což je lingvistická vzácnost, která jen naší otupělosti nepřipadá vzácností – tedy: lůj, hnůj, strůj, chvůj (chvojí), stůj;
ou – jakožto hláska kmenová: brouk, coul, doufati, couvati, zouvati atd.; jakožto koncovka skloňovací: rybou, krásnou, druhou, sedmerou (ak. i instr.); jakožto koncovka časovači: berou, žerou.

Dvojhlásku *eu* nepočítám, protože v slovech domácích jí není (euthanasie, Eurasie, aneurysma).

Je to dvojhlásková soustava opravdu nevšední, srovnejte ji třeba s němčinou, jež má jen *aj* (Preis, Herrlichkeit), *au* (Au, glauben) a výslovností spolu splývající *eu* a *äu* (Leute, gläubig). Významné je při bohatém ansámblu českých dvojhlásek, že některé z nich mají frekvenci velmi hustou, daleko především dvojhláska *ou.* Právě

ona je pro češtinu velmi příznačná, není ani možné, aby cizince s pozornějším slechem živě nezaujala, a má ještě zvláštnost další, že alespoň některým cizincům působívá potíže nám nepochopitelné. Němci z některých končin, tak hned z našeho pohraničí, pokud jsem se mohl sám přesvědčit, např. z Liberecka, ji nevysloví za živý svět, ačkoli němčina středohornoněmecká tuto dvojhlásku měla (trouwen, dnešní trauen): říkají třeba i po třicetiletém pobytu mezi námi napořád *kocaur,* chovají se tedy k této dvojhlásce jako nářečí východočeské. Co znamená dvojhláska *ou* pro české básníky, pravím jinde.

Lidová mluva frekvenci dvojhlásek ještě zmnožuje, a to jednak odsouváním koncovky 3. os. mn. č.: *skoč si tam*, *ať ti daj taky,* jednak důslednou dvojhláskovou koncovkou u mužských nominativů adjektivních a číslovkových: *bílej, sedmnáctej, několikerej;* dále diftongizací samohlásek kmenových: *zejtra, lejtko, mejdlo, oul, oudolí, ouřad, oumysl, pahejl.* Ježto dvojhlásky jsou nadány zvláštní zvučností, znamená to, že lidová mluva je zvučnější, eufoničtější než řeč spisovná. Zde si povězme, že lid je rozený jazykový eufonik i jinak. Myslím tu na lidové instrumentály *rybama, pánama, oráčema, učitelama, andělama*, *městama, zeměma, dušema*, *kostima*, *vejcema*, *košťatama.* Tělovost těchto koncovek, jež se v češtině spisovné omezují na duálové zbytky *nohama, rukama*, sotva lze předstihnout; pozorný cizinec Neslovan mohl by ostatně i ve spisovném instrumentálu *rybami* spatřovat zjev nadmíru zvláštní, a to proto, že nositelem veškerého pojmového obsahu je monosylabikum *ryb-,* kdežto na pádovou koncovku připadají slabiky dvě, a v lidovém instrumentálu *prasatama*, *košťatama* dokonce slabiky tři. Lid tento libozvučný nepoměr mezi pojmovým substrátem a koncovkou činí skloňovacím zákonem obecným (pro instrumentál); tím nanovo získává tělovost a znivá zvučnost lidového promlouvání.

* * *

Celou samohláskovou soustavu češtiny vyznačuje rys, který není nápadný jen tomu, kdo si nezvykl srovnávat jevy své mateřštiny s jazyky jinými: všechny české samohlásky i dvojhlásky jsou čisté, nelomené, „neoxydované“, nesmíšené a „prvotní“ – čímž ovšem nemyslím, že by byly primární ve smyslu historickém, jsou však prvotní jako základní barvy na malířské paletě. Z této základní skutečnosti plynou kolikeré důsledky. Tak hned fakt, že čeština je *jazyk jakéhosi zvukového plenéru,* prosté a syté skladnosti zvukové. Není v češtině samohlásek zakalených nebo zakrnělých, na rozdíl např. od angličtiny, portugalštiny, od ruských samohlásek v slabikách nepřízvukovaných, od *e* muet, od poloněmého německého *e* např. ve verstehen (jehož výslovnost Čech zpravidla komolí ve *frštéhen).* Svým obdobám k *e* muet, totiž právě jeru a jeříku, dala čeština výhost v dobách nejranějších, nehodily se jí do zvukového krámu. Fakt druhý: prosté složení a tím i tvoření českých samohlásek způsobuje velkou jednolitost české výslovnosti, jednolitost poměrnou ovšem, ale přec jen nápadnou, srovnáme-li ji s rozdíly ve výslovnosti němčiny z úst německých, neřku-li s angličtinou, kterou – tak nám to alespoň připadá – vyslovuje každý Angličan jinak; ale snad to ani není jen pouhé naše zdání, neboť jsem se sám přesvědčil, že na ústavu, na kterém vyučuje několik rodilých Angličanů, téměř každý z nich má ve zvyku kritizovat výslovnost svých neméně anglických kolegů. Je také věcí obecně známou, že vzdělaný Parisien de Paris uznává za správnou jen výslovnost svou a že franštinou nepařížských Francouzů, jakkoli vzdělaných, už dosti trpívá, kdežto dostane už jakousi dyspepsii, slyší-li hovořit např. nadmíru vzdělaného univerzitního profesora z Lausanne nebo Ženevy. Ale trpěl kdy který Pražan muka z výslovnosti plzeňského advokáta či boleslavského profesora, olomouckého kněze, opavského lékaře?

Nelomená čistota českých samohlásek – opakuji – má vzápětí, že se každá samohláska ve zvukové soustavě slova a věty uplatní plnou svou vahou a potencí. K tomu zas dále přispívají samohláskové délky

v slabikách nepřízvučných. Přispívá k tomu okolnost další ještě: soustava koncovek skloňovacích a časovacích, což jsou drtivou převahou přípony s vyústěním samohláskovým nebo dvojhláskovým. Ocitá se tedy na konci ohýbaného slova nadmíru často plně znělá samohláska nebo dvojhláska (např. u slov vzoru „ryba“ v jedenácti pádech ze čtrnácti!), slovo má pak prostorný a světelný „východ do světa“: *dělají, berou, máme, dělejte, plemene, jablíčka, zeměmi* atd., atd. Z toho všeho se pak úhrnem podává významná skutečnost: samohlásky a dvojhlásky se v češtině uplatňují zvukově víc, než by bylo úměrné jejich výskytu, jejich číselnému poměru k souhláskám.

Jaký je vlastně ten poměr, ta číselná relace mezi samohláskami a souhláskami? Je přec známo, že někteří cizinci tvrdí o češtině, že to je jazyk konsonantický až do barbarskosti. Počítal jsem poměr souhlásek k samohláskám v normálních českých větách. Dospívám k průměru asi tak 1,34 : 1 až 1,50 : 1, přičemž však už počítám – a to bych nemusil a snad ani neměl – slabičné *r* a *l* jakožto pouhou souhlásku. Je to tedy poměr zajisté uspokojivý, zpravidla ani ne půldruhé souhlásky na jednu samohlásku. Počítal jsem týž poměr také v normálních větách německých. Dospěl jsem k výsledku asi tak 1,60 : 1, takže by poměr v češtině byl příznivější pro libozvučnost. Přitom jsem však počítal každé poloněmé *e* za plnou samohlásku, což bych zrovna nemusil. I je tedy vidět, že všechny řeči o konsonantické drsnosti češtiny jsou nesprávný závěr z faktů zcela jiných.

Právě naopak: shledávám, že čeština je početností, povahou i uplatňovací intenzitou svých samohlásek a dvojhlásek jazyk pleťový, tělový, velmi zvučný, akusticky velmi nosný – slyším svýma chorýma ušima češtinu na větší vzdálenost než němčinu, jejíž slovník i skladba mi nečiní nejmenších obtíží, takže nadobro odpadá jakýkoli rozdíl v poslechové složce kombinační; a při poslechu angličtiny jsem prostě ztracen, ačkoli ji s plnou plynností čtu a překládám.

Podle Jakoba Grimma jsou samohlásky kosmickým principem ženským. Byla by tedy čeština jazykem spíše ženským než mužským;

zajisté však přináleží k jinému jazykovému typu než např. angličtina anebo než jazyky semitské, v nichž nositelem slovního významu je jedině souhláska. Kdosi dokonce řekl, že je bezprostřední souvztažnost mezi souhláskou a zákonem, tradicí, vůlí, výlučným patriarchátem. Hledíme-li k jazykům semitským i angličtině, měl by pravdu; čeština se svou kyprou dužinou hodnot samohláskových byla by pak jazykem dosti jednoznačně ženským; jazykem nikoli zákona, vůle a vlády, nýbrž jazykem plynoucího života.

Snadno bychom se s Jakobem Grimmem dohodli o samohlásce *a.* Praví o ní, že to je samohláska první a nejušlechtilejší, jakoby Matka všech zvuků. Jinému posuzovateli (Ernst Jünger, Lob der Vokale) se to nezdá, jemu je *a* zvuk otcovský, nejvyšší a královský znak paternity, všeobsáhlá vznešená vláda nad životem; má prý barvu nachovou. Mateřský princip mu zaznívá odjinud, ze slabiky *Ur-,* jež mu budí představu temných hlubin a všeho původu.

Z hlediska němčiny usuzuje Jünger velmi jemně, s češtinou se však věci mají zcela jinak. Co Němec vyjadřuje svou mystickou – mnohdy jen mysticizující a mystifikující – předponou *Ur-*, tomu říkáme *pra-*: Urlicht prasvětlo, Urseele praduše, i reprezentuje nám tedy, chceme-li už tak zevšeobecňovat, princip pramateřského pralůna všech věcí samohláska *a.* A jak se máme přiklonit k výkladu, že *a* je jupiterovský princip kosmického otcovství, když jsme – shodně s ostatními slovanskými jazyky – dali právě samohlásce *a,* zprvu nezcela důsledně, potom pořád důsledněji, funkci hlasatelky, která nám hlásí a hlásá ženskost bytostí a věcí (v podobě dnes pozastřené i u slov typu duše a země) – ba dokonce i *pohlavnost stavů a dějů* (ležela, zpívala). Pro nás tedy je věc zcela jasná a nesporná, nám je samohláska *a* naprosto shodně s cítěním Grimmovým zvukový symbol mateřství, ženství, matriarchátu.

K jiným českým samohláskám najdete poznámky na jiných místech knihy.

2

Také české souhlásky jsou plný zvukový plenér; ani jediná není matná, zastřená, šeplavá, kapriciózně smíšená; žádná obdoba např. k anglickému *th*, španělskému *d*, španělskému a řeckému *b*, retoretnému *b.* Zvuky rázné a jadrné, jak dobře ukazuje naše *r* v poměru k francouzskému, zčásti i k německému. Skoro bychom řekli: jazyk luhů a hájů, pastevecký, rolnický, jazyk určený, aby se jím volalo, hlaholilo, zpívalo. Celičká soustava souhlásek dužinatých, smyslných: *č, š, ž, ř, ď, ť, ň;* spolu s nezastřenou samohláskou dovedou slovu dát smyslnou pleťovost zralého plodu: děva – žena – něha – šťáva – řeka – jaro – míra – mlází – závěj – hora – jezero – lyšaj – život – tělíčko. Troufal bych si utvořit české věty, které by zvukem působily na cizince jako mluva blažených domorodců na Bali, na Tahiti, na ostrovech Fidži. Ostatně je takových vět přemnoho v české lyrice, zejména v moderní.

Tato šťavnatá dužinatost je velmi zdárně vyvážena souhláskovými skupenstvími, která zažehnávají nebezpečí zvukové změkčilosti, dávajíce slovům pancíř a krunýř, a to – stojí to za povšimnutí – téměř zpravidla slovům, u nichž na tom záleží z důvodů vnitřních, obsahových, představových: *srst, trs*, *krslý, prsť, vrstva*, *hrst, pěst*, *zmrzlý, smrt.* Některé z těchto kmenotvomých skupin souhláskových jsou pozoruhodné již proto, že k nim není bezprostřední obdoby v jazycích románských a germánských, v slovanských ovšem ano – jakož vůbec leckterý z faktů v této kapitole poznamenaných je všeslovanský, ale zas nikoli každý. Takové skupiny jsou např.:

dl-: dlaň, dláto, dloubati, dlení;
tl-: „tlo“, tlíti, tlení, tlak, tlumenost, tleskati, tlum, tlustý, tlupa;
pl-: plaz, plž, plod, plíce, plyn, plytký, plamen;
hm-: hmota, hmat, hmyz;
chm-: chmura, chmýří;

tm-: tma;
dm-: dmouti, dmychati, rozedma;
hv-: hvozd, hvizd, hvězda;
hl-: hlad, hlod, hlen, hlína, hlíst;
chv-: chvost, chvat, chvíle, chvění;
chr-: chrápati, chrčeti, chrněti, chromý;
vr-: vrata, vraziti, vrah, vryp;
vl-: vlna, vlas, vločka, vlákno, vliv, vláčný, vlečka, vlavý;
vř-: vřídlo, vřeteno, vřesk, vřelý, vřed, vříškati;
zl-: zlo, zlom;
zr-: zrno, zráti, zrak, zrýti, zrada;
zř-: zřídlo, zřítiti se, zřícenina;
mn-: mnouti, dumný;
mň-: mníti, mňoukati;
kň-: kněz, kníže, kniha, kničeti, knikati, kňučeti;
kř-: kříž, křest, křižmo, křivý, křičeti, křampály;
tv-: tvar, tvor, tvář, tvrz, tvaroh;
skr-: skruží, skrojek, skráň;
skř-: skřípěti, skřípina, skřečeti;
str-: strom, stráň, strmost, strach;
škr-: škraloup, škrt;
stv-: stvol;
cp-: cpáti;
čp-: čpěti;
sc-: scáti.

Všechny tyto souhláskové shluky a jim podobné – neuvedli jsme ani zdaleka všechny – přispívají významnou měrou k zvukovému charakteru češtiny. Jen v nich lze hledat příčinu k tvrzení, že čeština barbarsky kupí souhlásky. Ve skutečnosti jde o něco jiného: je to, jak jsem už řekl, pancíř, obal, slupka, jež má tvořit rovnováhu proti dužinaté pleťovosti slov ostatních. Bez té souhláskové nahořklosti

by čeština velmi snadno zněla jako jazyk blažených ostrovanů tahitských. Byla by příliš libá zvukem, a to je pro jazyk hotové neštěstí.

Celkem tedy: jazyk s převážným charakterem mateřským, ženským, pleťovým, smyslným, ale i se značnou příměsí prvků mužských, virilních. Tedy jazyk „pohlavně" hybridní. A tak je dobře. „Stoprocentní" muži jsou bytosti kormutlivé a dobré leda k tomu, aby na ně byl složen „Pochod stoprocentních mužů". A myslíte snad, že latina, jazyk Impéria, je tak nadobro jen a jen virilní? To jste nečtli Ovidia, Horáce a ještě leccos jiného. A ví věru každý řádný autor, co si má v danou chvíli vzít a vybrat z té pohlavní dvoudomosti svého jazyka.

A přec je čeština bytost ženská. Jen čtěte dál, a to naši kapitolu pátou. Dříve však si odbočíme do jiných končin.

II
Iskerka a edoráz, slova magická

Snad nejste takoví. Ale pro mne, říkám vám, není útěchy, vzpomenu-li si, že z násloví nenářečních českých slov vypadly téměř nadobro tři samohlásky, považte, tři samohlásky. Každý český slovník začíná pro mne bolestí, totiž písmenem A; tam mě má nějaké to „a“ (spojka), nějaké to „aby“, „ač“, „arci“, „ať“, nějaká ta beztoho jen půjčená *abalda* a *apatyka* odškodnit za to, že nás náslovné „a“ vyvedlo aprílem, jehož náslovné „a“ je ovšem hezké, ale cizí?

Bolest pak pokračuje pod E, kde je poušť a spoušť hotová. A pod I to není o mnoho lepší: „i“ a „inu“, a co do ostatku, živ se, člověče, samou cizinou a cizotou a říkej si indych, idolatrie, inkubace, impetus.

Na rekreaci musí člověk opravdu již do češtiny nespisovné: *ešte.* Anebo pod Boubín: *íčko.* Na Moravu: *ešče, enom*, *edem* (jednou), *idu, iskerka, ikro* (lýtko, lašsky), *indová* (jindy, kdysi), *inovať* (jinovatka). Ale chceš-li pookřát vydatněji, musíš na Slovensko: *igla, ihla, ikra, imelie*, *išpán, iber* (tříska), *izba, izva, izvor* (pramen, zřídlo, tvar úplně shodný se srbocharvátským). Jak vidíte, nedala se ta náslovná „e“ a „i“ zlákat zlou ježibabou – ano, ježibabou toho předsutého „j“.

Povězte, prosím: daří se vám jako mně, jste také tak očarováni slovy edoráz, igla, iber, iskerka? Já v této knize mnohdy zevšeobecňuji city a dojmy; ale jen proto, že si neosobuji právo, abych se domýšlel, že jsem něco zvláštního, tvor kdesi před závorkou lidství zcela obecného a průměrného. Proto se domnívám, že i vám tak udělají ta slova, kdykoli se s nimi setkáte sluchem anebo i jen očima. Ba, zdá se mi, že ta naše zatracená láska k slovenštině má jeden ze svých kořínků právě v takových slovech. Nechtěl bych do našich hovorů o češtině zavlékat nějakou mystiku: ale někdy mi připadá,

že slyšíme-li slova iber, iskerka, edoráz, rozpomíná se v nás něco jihnoucím citem na statek, který jsme mívali, ztratili, promarnili.

Jaký statek?

Náslovné „e“, náslovné „i“.

O „a“ raději nemluvím, to bych si hned vzpomněl na staroslověnské *agnę*. A nám se zvrhlo v „jehně“!

III
Kapitolka o čínských skřínkách kouzelnických, z nichž vyskakují čertíci Ča, Či, Ču a jiní ještě

Ví každý z vlastní zkušenosti, že dojmová působivost slova (a rčení) je v obráceném poměru k frekvenci toho slova (rčení) v mluvě hovorové nebo spisovné. Slovo často užívané zšedne, zevšední, otře se jako berná mince, pozbude své emocionálnosti. Je-li chráněno svou nezbytností v soustavě výraziva, neutralizuje se: slova jako „čas", „den", „město" nejsou ani emocionální, ani triviální – jsou neutrální; je pak věcí básníkovou, aby je aktualizoval, tj. aby je nadal výrazivou, emocionální hodnotou (viz slovo „čas" u Máchy!). Není-li slovo chráněno svou nezbytností, vyšeplá dokonale a jeho emocionálnost podkročí nulový bod neutrálnosti: slovo ztriviální, mnohdy do nesnesitelnosti, a na tu pak zahyne – takový bývá osud epidemických slov módních. Dojmová účinnost tzv. slov poetických vyvěrá jen někdy z jejich zvláště zdárného zvukového složení, vždy však z jejich vzácnosti, z toho, že normální mluva, ani spisovná, jich neužívá. Slovo *vesna* není o nic krásnější než *jaro,* slovo *jeseň* není o nic dokonalejší než slovo *podzim,* pojmové obsahy těchto „synonym" jsou úplně shodné, a přec to nejsou synonyma, nejsou to slova záměnná; že jimi nejsou, bere se hlavně z okolnosti, že slova *vesna* a *jeseň* žijí mimo všední den. Jsou to božíhodové šaty jazyka. Jakmile tu parádu začneme nosit častěji, dostane ohyzdný „lesk", a horší než naše všední šaty z látky nevzhledné, ale trvanlivé. Proto se pak ze slavnostního „hávu" stane tak brzy jazyková veteš, a proto strom poezie po jedné, dvou básnických generacích shazuje

taková božíhodová slova, jako se každý strom zbavuje zvadlého listí; zakrátko mu vyrazí zbrusu nové, každý si myslí, že „neviděl také krásy svět", a nejvíc si to myslí zahradník-básník. S opovržením zavadí jeho noha na pěšince o nějaký ten loňský list a odkopne jej stranou. Sadař k popukání: neví ani, že i tu novou nádheru, kterou si v sadu vypěstoval on sám, vezme na podzim čert.

Tedy: dojmovost slov roste s jejich frekvenční vzácností. Ale také jednotlivým hláskám a hláskovým skupinám je dána určitá míra dojmovosti, a také ona je v obráceném poměru k hustotě, s jakou se ta hláska nebo hlásková skupina vyskytuje v dané jazykové soustavě. Můžeme si to snadno ověřit. Neznělou retozubnou souhlásku *f* má čeština jen v slovech přejatých, jako fakan, facalít, fakule, falanga, fazole, fárati, fábor, oféra a v nečetných slovech českých. To způsobuje, že slova *foukati, fičeti, fučeti, frčeti* jsou pro náš český sluch nadána zvláštní potencí zvukomalebnou a představotvornou, jakou by nikdy v té míře nemohla mít např. v jazycích románských, v nichž hláska *f* je velmi hojná.

V násloví českých slov je hláska *č* (alveolární splynulina) vzácná alespoň poměrně. Česká slova s náslovným *ž* tvoří jen asi půldruhého procenta všech českých slov. Budou proto taková slova působit na český sluch intenzivněji, než např. na Číňana mohou působit přehojná *č* čínštiny. Záleží ovšem nejen na frekvenci hlásky, nýbrž i na frekvenci slova, v němž se ta hláska vyskytuje. V slovech s hojnou frekvencí (typ „čas") nebudí hláska *č* naši sluchovou pozornost; v slovech vzácnějších (typ „čáp") uplatní se dojmová „vodivost" téže souhlásky silněji; její dojmovost vrcholí pak v slovech poněkud odlehlých a zároveň obsazených nějakou představou citově přízvukovanou: jsou to slova typu např. *čachr.* Zde má hláska *č* dosti patrnou hodnotu afektivní, ačkoli o sobě nemůže být ani řeči o tom, že by byl nějaký přímý vztah mezi hláskou *č* a záporným citem, který v nás budí představa čachru.

Záleží dále ještě na okolnosti třetí, totiž na hláskovém *okolí* dané hlásky. Slova typu „čekati“ (tedy *če-*) sotva budou na nás svým pouhým zvukem působiti tak živě jako slova typu „časný“ (tedy *ča-*); a zajisté si každý z nás ověří, že slova typu „čilý“ (*či-*) jsou zvukovým dojmem „slabší“ než slova typu „čundrati“ (*ču-*). Příčina je v tom, že skupiny *če-* a *či-* jsou v dnešní spisovné češtině daleko hojnější než skupiny *ča-* a *ču-*. Vzácné skupiny *ča-* a *ču-* jsou proto dojmovější, což se projeví se zvláštní patrností v slovech, jejichž představový obsah je zabarven citově (*čacký, čakan, čubrněti, čuch*, *čuně*).

Co jsme si řekli o hlásce *č*, platí obdobně o dásňových souhláskách *š, ž, ř, c* a předopatrových *ď, ť*, *ň.* Jakmile po nich následuje zadopatrová samohláska *a, o, u* nebo dvojhláska *ou,* alarmuje spoj takové „tvrdé“ samohlásky s „měkkou“ souhláskou náš sluch jakožto něco nezvyklého, a je-li v obsahu slova dán předpoklad pro nějaký citový přízvuk, nabude celé slovo velké citové a dojmové vodivosti (*šahati, žucha, křanda, cucati, cukati, cákati*).

Tak vznikají v češtině slovní „atrapy“, jakési čínské skřínky kouzelnické: camral, camrati se, canc, čahoun, čučeti, čumenda, čuměná, čubrněti, čuhajda, čvančara, čvaňha, ďas, ďoura, dunďa, ťulpa, ťululum, ťuhýk, ťápa, fňukati, ňafati, hňup, ňouma, kňourati, mrňavý, škňúřiti se, řuchnouti, břud (moravské, význam „špína“), žumpa. U *ň* není ani třeba, aby následovala „tvrdá“ samohláska: kníkati, vrněti, mrně.

Otázka, zda určité hlásky nebo hláskové spoje (skupiny) mají jakousi výrazovou platnost předem danou, a je-li tedy v životě jazyka dána jakási hlásková symbolika, je jakožto teorie *povšechná* už dávno odkázána do romantického haraburdí, ale v *některých* úkazech leccos takové spojitosti nasvědčuje. U nás zájem o tyto složité problémy ožívá, tak se např. o výrazové platnosti hláskových skupin šíří Vilém Mathesius (NŘ XV, 2–3), palatálnosti přiznává významotvorný rys u četných pejorativ typu „hňup“ Fr. Oberpfalcer (Jazykozpyt, 364). Mimo každou pochybnost je jedno: jsou-li vůbec

nějaké jiné než náhodné a teprv dodatečné (asociační) vztahy mezi zvukem slova a jeho významem, jsou v každém jazyce jiné. Kdyby např. byl nějaký obecně lidský anebo i jen všeevropský vztah mezi samohláskami a barevnými představami, nemohlo by se takové barevné slyšení (audition colorée) projevit samohláskovou strakatinou, jakou jeví evropská označení např. pro barvu červenou: ruber, rouge, červený, red, krasnyj, rosso, rot, švédské röd atd., atd. Lze také zcela obecně říci, že to, čemu říkáme „růže", mohlo by se stejně dobře jmenovat např. „dykyta" nebo „kanafas", a přec by to kvetlo a vonělo a představovalo by nám to v jazyce i v duši růži – ba, něco takového říká o růži a jejím jménu nikdo menší než Shakespeare. Ale někdy ovšem se zvukový dojem ze slova podivuhodně váže s jeho pojmovým obsahem a obě složky se navzájem velmi zesilují. Dozajista sem zahrává vzácnost některých hlásek a hláskových skupin v dané jazykové soustavě; vzácnost na sebe upozorňuje, vzácnost navozuje dojmovost; jakmile pak vznikne i jen jedno slovo příhanné jako „hňup", přitvoří se k němu hravě jiná.

Zároveň však bývá taková vzácná hlásková skupina svou estetickou hodnotou *ambivalentní.* Skupina *ťa-,* v češtině vzácnost, vytváří v „*ťapati*" zvukomalebný dojem trochu groteskní, v příčestí *ťal, sťal* umocňuje vážný, ba tragický význam slova. *Žu-*, skupina rovněž vzácná (*nám* na rozdíl např. od Francouzů, srv. bijou, joujou, acajou, Anjou, jouir atd., atd.), znamenitě podporuje v *„žumpě"* odpornou představu smrduté břečky, v názvu horniny *„žula"* však přímo nese slovní představu geologické formace, jíž nepohnou ani věky; přičemž jde dokonce o slovo přejaté, jež vzniklo z představově zcela neutrálního die Sohle. K tajemné kráse slova *„lyšaj"* nepochybně přispívá okolnost, že dvojhláska *aj* je v dnešní spisovné češtině vzácností k pohledání.

Také hláskové skupině *lu-* připíšeme takovou ambivalentní emotivnost, tj. dvoudomou dojmovost hned kladnou, hned zápornou, jejíž příčina je zas jen ve vzácnosti této skupiny v českých slovech. I napomáhá hláskový spoj *lu-* velmi platně libosti našich představ

v slovech jako *luh, lupen*, *luzný, chaluha, Lukáš* a stejně platně zesiluje záporný obsah slov *tlupa, luza, lump, ludráctví.* Podobně skupina *bu-;* srovnejte co do její dojmovosti skupinu slov *buchar, obušek, bušiti, burcovati*, *buřič, buráceti* a *buchta*, *burda, haraburdí*, *bambula*, *bulík, bučeti.*

Jsou to věci složité a dosti tajemné. Někdy dojde k vytvoření slovních dublet, jejichž protějšková slova se při totožném obsahu logickém značně rozcházejí svou dojmovostí: *čich–čuch, sčuchnouti se, sahati–šahati, břich–břuch.* Ale zas je těžko říci, zda vulgus profanum a misera plebs vytvořily a pěstují tvary *čuch, šahati, šmatati* (místo neutrálního *hmatati)* proto, že bystře rozpoznaly dojmotvornou kapacitu hláskových skupin *ču-, ša-, šma-,* anebo zda jsou tyto tvary našemu spisovnému cítění tak výrazné proto, že jich užívá mluva vulgární. Nechci rozhodovat, ale řekl bych, že se obě příčinné složky navzájem kříží a posilují.

Jen ještě jedinou zmínku nezcela zbytečnou. Právě zvukové atrapy, jež vznikají z hláskových skupin, v češtině zevzácnělých po dokonání přehláskových změn, jsou jednou z příčin naší estetické záliby v moravských nářečích. Tvary jako *duša, dívča, růža, jatelina, Maryša, pastorkyňa, košulenka, šohaj, šuhaj, jařabina* jsou rafinované vějičky pro náš sluch. Romantik snad usoudí, že se to v nás hlásí rozpomínka na jazykovou minulost národa. To asi sotva; ale dojista se v nás hlásí fyziologická reakce na zvuk plný, sytý, „nelomený". A dodejme: na hláskové sestavy, jaké se ve spisovné češtině staly vzácností a nabyly tím značné citové vodivosti. Přistoupí-li pak povšechné předznamenání představou „lid", „Morava" – a to jsou představy pro nás vždy kladné – vnímáme všechny ty tvarové regionalismy notovým klíčem libosti.

Ale i jinak jsou hláskové skupiny typu *ša-, ča-, ža-* a ještě leckteré jiné skřínkami čínských kouzelníků, ba víc: jsou to skřínky Pandořiny. Básník a umělec slova si jich bedlivě všimne, a učiní dobře, všimne-li si jich.

IV
Kapitolka, jež je spíš povídkou, pojednávajíc o mládenečkovi, který si nese svou znejmilejší na zádech

Marie de France má v svých „Lais“ pomilováníhodnou povídku „o dvou milencích“. Jak ten král měl svou dcerušku v takové lásce, že ji nechtěl dát nikomu. I určil těm, kdo se o ni ucházeli, že musí milou princezku donést náramný lán cesty na vysoký kopec u řeky Seiny. Pokusili se mnozí, ale se zlou se potázali. A pak to dokázal ten pravý, její znejmilejší – ovšem, jak rozkošně praví rozkošná autorka, milá princezka se předtím potají postila, aby byla lehčí. Tak tedy ten panic nesl svou znejmilejší na kopec, v kapse měl elixír na osvěženou, a ona mu pořáde říkala: – Milý, píte meducínu! – Ostatně se to končí k slzám smutně, ale měli přec jen společný krásný funus, a vůbec nám po tom dalším už nic není.

Na toho panice, který si svou znejmilejší nese světem a do kopce, myslím pokaždé, když vidím české „ů“. Než si o něm povíme, dovolte mi, abych podotkl, že všechna česká diakritická znaménka působí na cizince dojmem prapodivným: tedy ty čárky na dloužených samohláskách á–é–í–ó–ý, pak ten háček na „ě“, stejně i háčky nad souhláskami č, š, ř, ž, ň a vedle souhlásek ď, ť. Vy si tyto zvláštnosti ovšem neuvědomujete, jste pro ně nadobro otupělí, protože i vaše čtoucí oči jsou napořád zaklety do začarovaného kruhu češtiny; cizinec však do češtiny zaklet není, i vidí, co vy již nevidíte. A vrcholem podivnosti je pro cizince český písmový znak „ů“. Není ani divu. Vždyť je to taková zvláštnost a vzácnost. Má jakousi obdobu ve švédském å, ale právě jen obdobu: ů má jen a jen čeština. Mohli bychom

samohlásku, o kterou jde, psát třeba grafématem uo nebo uu nebo ū, třebas také – jak chtěl Hanka – písmovým znakem ó, ale rozhodli jsme se jinak; i jsme o jednu národopisnou zvláštnost bohatší.

Mně je to písmeno sympatické. Je to opravdu takový hodný chasníček, který si svou obloučkou znejmilejší nese na zádech a vandruje s ní světem českých knížek. Nemáme jediné písmenné spřežky, už dávno ne, každé naše písmeno je samo a sobec a jen pro sebe – zde však, jen v tomto jediném případě, jdou životem našeho jazyka dva souputníčkové, a jsou nerozluční. Ona by bez něho byla jen scvrklé „o", on bez ní jen sprosté „u". Jsou to dušičky symbolické.

Mám pro toho panice s princezkou na zádech faible odedávna. Už často jsem si myslil, jaká je to vlastně nejtrefnější definice vlasti české: Vlast česká je tam, kde se píše u s kroužkem, chasníček s princezkou na zádech. A pořád šlapají do toho vršku, pořád a pořád – totiž: on šlape, a ona se ho drží kolem krku, milý, píte meducínu! – Kde domov můj? – Tam, kde mají v „můj" toho chasníčka.

* * *

Pověděl jsem vám podle pravdy, že se ta princezka u Marie de France postila, aby její panic měl lehčí robotu. Teď patrně rozumíte, proč se ve vás bouří krasocit, jakmile se princezka „o" v něčím písmě nepostí a vypadá pak na těch chasníčkových zádech jako brambora. Netrpte svým dětem nic takového. Ta princezka nesmí být ani jako brambora, ani jako navštívenka odevzdaná mouchou. Oblá má být, ale žádná mařena. Na ty mařeny má také spadeno psychografolog. Poví vám na jejich tvůrce věci velmi zlé. Vězte tedy, že podle jejich princezek na ramenou toho chasníčka poznáte je – jednoho každého. Také podle toho, zda mu opravdu sedí na ramenou, hezky v ose těla.

Mít doma takovou vzácnost, jako je náš chasníček s princezkou – to zavazuje. Dejte si na nich záležet. Oni si toho zaslouží, jsouce naši, opravdu jen naši. Kde domov můj? Viz shora.

V
O její pleti

Každý jazyk má pleť a tělo. Jsou jazyky kypré, jazyky boubelaté, zavalité, tělnaté, a jsou jazyky hubené a čahounské. Jsou jazyky s hebkou pletí ženskou, a jsou zas i jazyky s drsnatou pokožkou mužskou. Co nazývám pletí a tělem, tělovostí jazyka, je ráz a charakter, který vyplývá z četných rysů a složek: z povahy hlásek a jejich vzájemného procentního poměru, z číselného poměru mezi slovy jednoslabičnými a víceslabičnými, z rozvitosti tvarů skloňovacích a časovacích a z povahy jejich koncovek. Čemu říkám pleť a tělo jazyka, tomu jiný snad řekne „libozvučnost", ale to se mi zdá slovem nevýstižným pro věc, o kterou jde, ačkoli některé styčnosti mezi oběma představami zajisté jsou. Nejen v úzkém smyslu akustickém je např. dnešní angličtina šlachovitý čahoun nadobro mužský. Ale s jistou zvláštností: anglický básník nebo vůbec autor může umně odměřenou příměsí slov dnes již anglických, ale kdysi z franštiny přejatých dát své dikci pleťový inkarnát a víc masa a smyslového půvabu, může způsobit, že pak z angličtiny vznikne nesmírně přitažlivý hermafrodit – v tom je např. tajemné kouzlo dikce Wildovy.

Jaká je po těchto stránkách čeština?

Odpověď najdeme oklikou. Angličtina nebývala vždy takový mužský čahoun, kost a kůže a samý sval (ovšem mimo to výrazivo Made in France). Její slova byla kdysi tělnatější, nebyla to taková spousta monosylabik, a obalovala se i masem koncovek ohýbacích. Její ztráta deklinace a konjugace i postupné scvrkání slovních těl je ostatně zjev všegermánský. Nezřídka si stýskají Němci, jak jejich jazyk pozbyl na „libozvučnosti" (míněna je však spíš právě ta pleťovost a tělovost, ten smyslný inkarnát jazyka); litují, jak němčina upadla, srovnáme-li ji s plnými, znivými, široce rozkročenými tvary

gotštiny anebo ještě i s tvary středohornoněmeckými, tedy s němčinou středověkou. Z toho se již podávají některé indexy pro češtinu.

Krácením podle jerového zákona čeština sice zhubla, ale nikoli do značnější míry. Jednoslabičných slov je v ní poměrně málo, a nadto obligátní skloňování přidá především podstatným jménům, méně již přídavným, ve většině pádů další slabiku. Každé české příčestí činné i trpné zaoblí se v ženském tvaru rodovou koncovkou *-a* (dal: dala, vzat: vzata, nevypotřebován: nevypotřebována). To znamená, že ačkoli čeština neoplývá zrovna slovy dlouhými, nýbrž je v té příčině jazykem šťastné rovnováhy, takže již slovo pětislabičné (např. nerozvážený, nedodělávka) je nám trochu nápadné, a slovo šestislabičné (např. nedovzdělanectví, porozvíjející) na sebe již přitahuje pozornost snad každého českého sluchu a zraku, přec jen česká slova netrpí zrovna hubeností, nýbrž mají zcela slušný obal slabičného masa.

Pak by přišly ty složky další – povaha hlásek a jejich vzájemný poměr poziční a statistický. Myslím, že „smyslnost" jazyka bude mj. v přímém poměru k hojnosti sykavek *č, š, ž* a dalších souhlásek „měkkých" *ď, ť, ň.* Toho všeho má čeština hodně. Co do poměrů pozičních je sice pravda, že čeština není zrovna chudá na shluky a trsy souhlásek, ale většinou, alespoň v nepřímých pádech podstatných jmen, po nich následuje plně znělá samohláska. To je moment další: že všechny české samohlásky jsou plné a znivé. Samohláska, která má největší význam pro světelnou znivost jazyka a jeho hebkou pleťovost, totiž – *a* –, uvadla nám sice ve skloňovacích koncovkách měkkých vzorů přehláskou *a-e* (duša – duše), u vzorů tvrdých se však zachovala, a především je při plném životě v rodové koncovce všech ženských přídavných jmen sklonění jmenného i složeného a ve všech příčestích ženských. Přehojné je znivé *-o -a -u* – a především pronikavé, ale jasné a smyslově teplé *-i-,* vydatně je zastoupeno *-ou-,* i jinak je mnoho dvojhlásek, jak o tom je zmínka v jedné z předešlých kapitol.

Nelomená, nepozatmělá znělost českých samohlásek má pro akustický dojem z češtiny význam tím větší, že naše koncovky skloňovací a stejně i prézentní a futurní koncovky časovací jsou drtivou většinou koncovky samohláskové, což by se nijak nemusilo rozumět samo sebou, srv. např. plurální typy the houses, die Häuser, we write atd., wir schreiben, ihr schreibet, sie schreiben. Také každé české příslovce, pokud je odvozeno od přídavného jména, ústí v samohlásku – typ *pomalu* na rozdíl od něm. typu *langsam.* Z toho všeho plyne, že velmi mnoho českých slovních tvarů má vyústění samohláskové, ne sice tolik, jako jich má italština a španělština, ale přec jen velmi mnoho; a to je věc velmi významná pro výsledný dojem z jazyka.

I je tedy v úhrnu čeština jazyk pleťového typu ženského, jazyk se slovy, jejichž kostra je pěkně obalena slabičným masem, jazyk se smyslnými sykavkami a jinými měkkými souhláskami, a jazyk s nelomenými, radostnýma očima do světa hledícími samohláskami. Mám z češtiny odedávna dojem jako z pěkné mladé ženy. Složky pleťovosti a tělovosti, o nichž jsem se zmínil, může český umělec slova ještě zvýraznit. Dělá to bezděky např. každý dobrý lyrik. Nepokládal jsem ostatně Vinařického „Varito a lyru" nikdy za pouhou planou hříčku anebo za pouhou nepřímou obranu češtiny proti zlobným nactiutrhačům. Náhodou je té básnické sbírce rovnou sto let a měla by se vydat znova, aby ji lidé čtli jako pěknou památku a aby ji umělci české dikce studovali. Nikoho už nenapadne, aby skládal básně podle hlediska, že v nich po každé souhlásce musí následovat samohláska. Ale je to ve smyslu volného podobenství názorný příklad, jak lze jazykovou hmotu osudem samým danou vyladit, přeladit, funkčně přehodnotit; anebo, chcete-li, jak lze corriger la fortune. Ten vyšehradský kanovník podnikl s češtinou experiment sice trochu titěrný, ale zdařil se mu. A experimenty jsou vždy poučné, jen se zeptejte fyzika nebo chemika.

Já však chtěl tentokrát jen definovat češtinu jakožto pannu souměrně a ladně rostlou, jakožto tvora ženského, sedm hubených let nijak nepřipomínajícího, ač ani sádelného; jakožto bytost hodně na smysly se obracející a s pletí sdostatek hebkou, aby i nejskrovnější Salon de beauté, zvaný dikční dílna, dovedl z ní s trochou černokněžnického umu udělat dokonalou krasavici.

Krasavici, nikoli krasavce. Neboť čeština je opravdu rodu ženského.

VI
Kde je nejchoulostivější

Lechtivost a bolestivost není po celém těle stejná. Rána pěstí do zad nezabolí ani zdaleka tak jako o nic prudší rána třebas do holenní kosti. A kromě toho má snad i každý člověk svá místa zvláště choulostivá.

Má je i každý jazyk, a to na ten způsob, že jazykový cit reaguje na některé deformativní změny jazykového ústrojenství s větší dávkou nelibosti než na deformace jiné. Zkoumal jsem po té stránce češtinu. Je to zkoumáni subjektivní, ale myslím, že se jeho výsledky budou shodovat s vašimi zkušenostmi. Vycházím z předpokladu, že jde o cizince, který z nedostatečné znalosti komolí češtinu. I může ji komolit na kolikerý způsob.

Řekne třeba: *Tady je pochován pes.* Po stránce hláskosloví, tvarosloví, skladby je to bezvadná česká věta. Jenže ve smyslu, v němž ji cizinec užil, je nemožná. Je to frastický kalk podle německého Da liegt der Hund begraben; tato věta znamená v němčině: tu to máme, v tom to vězí, tady je to čertovo kopýtko. Čech ani neporozumí, co ten cizinec míní větou Tady je pochován pes. Snad z toho vznikne nedorozumění, ale jazykový cit se vůbec nerozehraje. To jen tehdy, známe-li smysl rčení německého. Ale ani pak nebude reakce jazykového citu nijak živá. Řekneme si, že se ten cizinec dopustil nemožného frastického kalku, a tím celá věc bude vyřízena.

Jinak bude, řekne-li cizinec: *Dejte mi kilo mouka.* Naše reakce na tuto větu bude již o něco živější, neboť cizincova chyba je útokem na naši pádovou soustavu, je to již nápadná deformace naší jazykové ústrojnosti. – Řekne-li cizinka, jak jsem jednou slyšel na vlastní uši: *Máry, jít na trh a koupit dvě kila dítě od kráva*, přidá se k našemu nelibému dojmu z tolikerého jazykového poklesku ještě i smích.

Uvědomíme si totiž ihned, že milá cizinka nemá v svém slovníku slova „tele, telecí“, pročež se dala takořka cestami analytickými, uvažujíc, že to tele, na něž si nemůže vzpomenout, je přec „dítě od kráva“. Myslím, že v takových případech náš smích, tedy afekt nikterak nelibý, převáží naši nelibost.

Kdyby však cizinec řekl: *Já vám to budu ukázat* anebo – po našem zaklepání: *Choďte dál!* – nikterak se nezasmějeme, zato však bude náš nelibý dojem z těchto chyb velmi intenzivní. Jde o slovesné vidy, a co do nich je každý Čech, nejvzdělanější i nejprostší, velmi citlivý.

Cizinec může také říci: *Byl jsem tam od zarší do ršíjna*. Věta je mluvnicky bezvadná, ale cizinec nedokonale vyslovil hlásku „ř“. Naše záporná reakce bude, myslím, velmi intenzivní, a to i tehdy, když dobře víme, že milé „ř“ je pro cizince hláskou zoufale těžkou, že to je učiněný šibolet češtiny, jen si vzpomeňte na tu tragickou hláskoslovnou patálii ze Starého zákona.

A pak zbývá pro cizincovo chybování ještě možnost další. Jak vám bude, řekne-li cizinec: *Včera pršélo, dnes búde krasne počásí* – (s přízvukem na zvýrazněných slabikách)? Věta je mluvnicky bezvadná, s tou zvláštností však, že cizinec jinak přízvukoval než my a že poněkud volně naložil s délkou samohlásek. Podle cizincova usuzování je ta jinak správná věta značný výkon, a to, co se snad s dokonale správnou češtinou nesrovnává, je pro jeho sluch i pojímání směšná lapálie. Opakuji otázku: jak bude při té větě *vám?* Myslím, že ze všech možností, jak komolit češtinu, způsobí právě tato možnost ve vašem nitru reakci nejhlubší, odpor opravdu živelný. A přec to jsou pro cizí sluch titěrné maličkosti, a mnohý Slovan, třebas už po léta s námi žijící, nemluví česky jinak než asi takto.

I podává se z toho leccos pro naše rozpoznání, kde na těle češtiny jsou místa nejchoulostivější. Chyby pádové a mnohé vazebné jsou nám nápadné, ale smíříme se s nimi snadno, jakmile si uvědomíme, že mluvčí, který se jich dopouští, je cizinec. Chyby proti složitým

zákonům o českých videch slovesných pociťujeme velmi trapně, třebaže uznáme, že je téměř nad lidskou možnost, aby cizinec vůbec kdy zvládl tuto pro Nečecha pekelnou partii českého zákonodárství jazykového. Velmi choulostiví jsme dále na každou nedokonalou výslovnost českých hlásek, i když jde o hlásku pro cizince nadmíru obtížnou. Ale nejživěji reagujeme na každou úchylku od samohláskové kvantity a na každý posun slovního přízvuku. A to přesto, že soudnost nám říká, jak velkou vzácností na světě jsou naše nepřízvukované dlouhé samohlásky a že vzácností alespoň poměrnou je i hlavní přízvuk vždy jen na první slabice; a že se málokdy vyskytne cizinec, který by v těchto věcech nechyboval.

Vyznívá nám tedy diagnóza tak, že český vnitřní sluch a jazykový cit reaguje nejživěji, tj. s největší nelibostí, na každou úchylku od toho, co je právě tak velkou zvláštností češtiny: dokonalá nezávislost přirozené slabičné délky (samohláskové kvantity) na slovním přízvuku (hlavním i vedlejším), tedy ten kontrapunkt přízvuku se samohláskovou délkou, který prostupuje veškerou češtinu. Tímto výsledkem svého pozorování dospíváme ke zjištění, že náš jazykový cit reaguje na poklesky proti zákonům slovesného vidu a – měrou ještě větší – na poklesky proti tomu kontrapunktu až k smíchu nelogicky, pokud by o citech rozhodovala soudnost, ale v jiném smyslu zas až kupodivu logicky.

Takto: reagujeme na jazykový poklesek s tím větší mírou nelibosti, čím intimnější zvláštnost našeho jazyka je pokleskem stírána a znásilňována. A jak u slovesného vidu, tak zejména u toho kontrapunktu běží opravdu o nejhlubší zvláštnosti a tajemství češtiny.

VII
O přízvuku a jedné zábraně

Každý Čech má od samé přírody sklon, aby také ve všech cizích slovech automatizoval přízvuk podle přízvukovacích pravidel češtiny, tj. aby přízvukoval první slabiku. Potvrdí vám klasický filolog, že zabloudí-li český žáček do německého gymnázia, prozradí se ihned svým přízvukováním: *A*pollo, *Mi*nerva, *He*lladi, *ai*theri, *tha*lattés, *faid*rotéta, *Di*os, *pa*laion atd. Česká výslovnost franštiny je tak bídná zejména též proto, že ji přízvukujete, jako kdybyste mluvili česky: *Al*lons, *en*fants de la *pa*trie, le jour de la *glo*ire est *ar*rivé. O tom, zda český přízvuk je silný nebo slabý, není si odborná věda podnes plně zajedno; ale české přízvukování cizích slov dokazuje, že přízvukovat první slabiku je naší ne snad druhou, ale hned první přirozeností. Vymyká se z ní jen poučený odborník, tedy např. klasický filolog; ten zajisté bude v příkladech shora přízvukovat Ap*o*llo, Min*e*rva, Hell*a*di, aith*e*ri, tha*lat*tés, faidr*o*téta, Di*os*, palai*on*; obdobně franštinář, anglista atd., a nejinak ovšem i vzdělaný Čech znalý těchto jazyků sice nevědecky, ale opravdu.

Po tom všem české ortoepii nic není. Pravidla správné české výslovnosti mohou zasáhnouti teprv tehdy, když se cizí *vlastní* jméno vyskytne v *českém* kontextu, v české mluvené větě. Tedy např.: Bůh básníků Apollo. – Emile Zola je největší zjev evropského naturalismu. – Pronese-li první větu klasický filolog anebo člověk srostlý s antikou, bude asi přízvukovat Ap*o*llo; člověk srostlý s Francií a franštinou vysloví jméno velkého naturalisty po francouzsku, tedy Em*il*e Zol*a.*

Ale pravidla české ortoepie dávají zde za pravdu přirozenému sklonu přízvukovacímu a výslovně předpisují, abychom v českém kontextu přízvukovali *A*pollo, *E*mile *Zo*la. A není pochyby, že toto „automatizační“ pravidlo přízvukovací lze znamenitě odůvodnit.

Téměř každé cizí jméno se nějak komolí také jinými složkami výslovnosti, i nemůže na přízvuku tolik záležet. Tak hned co do jazyků antických. V některých podrobnostech není pracná vědecká rekonstrukce jejich původní výslovnosti skončena podnes; ale především vyslovuje každý evropský národ řečtinu a latinu jinak, nejdivočeji, tj. s dokonalou národní aklimatizací, Angličané a Francouzi, podivná podle našich představ, tj. „čimčarající", je však i latina z úst italských, dokonce i latina liturgická z úst italských kněží. Jsou evropské jazyky, v nichž některá jinonárodní evropská jména musí trpět i podivný přepis (např. rusky Geine, tj. Heine). Jak může – lze argumentovati dále – záležet na „správném", tj. původním přízvuku cizích slov, když největší vlastní jméno lidských dějin jeví v evropské výslovnosti tak divoké výkyvy a obměny: Ježíš, frc. Jésus (žezy), angl. Jesus (džizös), it. Gesù (džezu), něm. Jesus (jézus). Automatizace přízvuku na první slabice zjednává také žádoucí jednotnost v národním úzu; ta je jinak nemožná, ježto nelze na všech příslušnících národa žádati znalost bůhvíkolika jazyků a jejich přízvukovacích pravidel.

To všechno je úplně správné, a především je to ortoepický předpis, tedy norma, tedy zákon. I je tedy věcí pro nás všechny závaznou, abychom všechna cizí jména vlastní a místní, která uvádíme v svém *českém* ústním projevu, přízvukovali na první slabice: dramatik *Ra*cine, nikoli Rac*i*ne; *Fran*cesco *Pe*trarca, nikoli Franc*es*co Petr*ar*ca; město *Beau*caire na Rodanu, nikoli Beauc*ai*re.

Vidíte, že nereptám proti pravidlu, vždyť naopak říkám, že kde je něco normováno, přestává každá diskuse; z hlediska jazykové psychologie upozorňuji však na pozoruhodný fakt, který nastává tím, že máme-li vyhovět ortoepické normě, musíme v sobě překonat zábrany mnohdy značné. Potvrdí mi snad klasický filolog, že ho stojí přemáhání, aby vyslovil L*eu*kada (tj. ostrov Leukas) místo Leuk*a*da, romanista mi nepopře, že to je pro něho cosi jako slabší nervový otřes, slyší-li se vyslovovat, tj. jak on sám vyslovuje,

C*or*neille, T*or*quato, *Abb*azia, d'*An*nunzio, *Pa*lais *Ro*yal, *Cer*vantes, *Al*buquerque, *Fe*lipe, *Do*lores, Dom *Mi*guel de *Bra*ganza atd., atd. – a zcela obdobně anglista, germanista a vůbec každý znalec, nejen odborně vědecký.

Ale řekl jsem již, že se nedá nic dělat, norma je norma; i podrobuji se i já, ač se vám přiznám, že mi naskakuje vnitřní husí kůže. Jsou však situace zatrachtilejší, totiž takové, v nichž jde o husí kůži nikoli mou, nýbrž o kůži důležitější. A pro takové situace mi dovolte radu.

Dejme tomu, že by kulturní Praha hostila člověka tak významného, jako je Paul Valéry. Měl by v Praze přednášku, une conférence, dejme tomu, Sur le génie latin, a tu přednášku by českým úvodem uvedl čelný náš romanista. Podle pravidel české výslovnosti by musil mluvit o Paulu *Va*lérym. Dovedete se vcítit do pocitů hosta takto oslavovaného, hosta nadaného takovým sluchem? Snad si ty pocity představíte spíš, uvědomíte-li si, jak by bylo vám, kdyby vám říkali pane No*vot*ný, pane Ka*dečk*o, pane Kul*hán*ku, pane Hala*si*.

Pročež radím: v každé takové situaci buď připojte také ještě projev v hostově mateřštině, v němž budete hostovo jméno přízvukovat nečesky (tedy Valé*ry*) – anebo hosta před přednáškou upozorněte na ortoepickou řeholi své mateřštiny. Zvolíte-li možnost první, nestačí, aby jeden uvaděč mluvil česky a druhý hostovou mateřštinou, neboť pak by na proslovitele českého textu padlo hostovo podezření a rozladění, že jej vítá jakýsi hrůzný barbar. Uvede-li se tedy takový večer česky, musí *týž* uvaděč promluvit i hostovou mateřštinou a zároveň musí do svého jinojazyčného projevu vpravit všechna vlastní jména, kterých užil v projevu českém.

Jak vidíte, jde o to, abychom smířili českou ortoepii s dojmovými a citovými imponderabiliemi cizího posluchače. A imponderabilie nejsou nikdy maličkost, věřte mi.[2]

2 Praha bohužel už nebude mít příležitost, aby hostila Paula Valéryho. Ale ponechávám jeho jméno mně drahé.

VIII
Poznámka o jejích schopnostech harmonizačních a modulačních

V češtině normální, tj. v textech určených k pouhým účelům sdělovacím, převládá ze samohlásek „e“, po něm co do početnosti přijde někdy „i“, jindy zas „o“ nebo „a“. Iikání češtiny, jež tak bolelo Kollára a jež někdy vzbudí nelibost i v leckterém z nás, není – mohu-li se spolehnout na svá pozorování a své propočty – způsobováno nějakou rozlézavou nadvládou této hlásky v českých slovech, nýbrž prostě tím, že hláska „i“ – a tou je v novověké češtině i (skoro) každé „y“ – má ze všech samohlásek největší zvukovou pronikavost, a dále tím, že měkké „i“ měkčí předcházející souhlásku; „i“ v -ni-, -di-, -ti- je pak zvukově pronikavější, než by bylo, nebýt té palatalizace souhlásek, tj. kdybychom vyslovovali nykdy, dyvák, tycho, jako např. Srb a Charvát vyslovují svá slova *nisam*, *divan*, *tiho*. Ostatně lze právě taková nejpronikavější „i“ zcela slušně omezit úsporným užíváním infinitivů na *-ti*, jež jsou našemu dnešnímu sluchu ve většině případů beztoho již jen pedantskou nejapností.

Ale jinak lze říci, že české samohlásky jsou i v české dikci bez estetické organizace v pěkné rovnováze, zejména potud, že krásně znivé samohlásky *a, o, u* mívají svým počtem převahu nad součtem samohlásek *e, i*.

Dikce esteticky ustrojená, tedy především dikce básnická, může tuto převahu ještě velmi značně zvýšit, a to zejména ve prospěch samohlásky „a“. Že básník výběrem slov a organizací jazyka upravuje, pozměňuje, zlepšuje přirozený výskyt zvukových skupenství v jazyce, je zjev nerozlučně spojený se samým pojmem a samou podstatou mluvy básnické, i rozumí se tedy, že se tak děje na celém

světě a ve všech jazycích, jen možnosti a podmínky pro takovou přestavbu přirozeného zvukového materiálu budou v každém jazyce jiné. Kdyby např. básníku v jazyce s deklinační soustavou nadobro zakrnělou (jazyky románské, angličtina) anebo značně defektivní (němčina) šlo o to, aby vyladil svůj verš do převahy samohlásky „a", bude nucen volit pro verš slova, v nichž se samohláska „a" vyskytuje v kmeni. Tedy např.: *le temps très blanc d'antan; die Zeit, sie war so weiss.* Český básník má tuto možnost také: *ten čas byl zář a jas*. Ale má ještě možnost další, asi tohoto typu: *ta doba, jasná, zářná.* Rozdíl mezi možností „ten čas byl zář a jas" a možností „ta doba, jasná, zářná" záleží v tom, že se v případě prvním zvukosledná „a" získala výběrem z materiálu, který poskytuje *slovník* jazyka, kdežto v případě druhém se téhož výsledku získalo fakty *mluvnickými,* tj. zavedením ženského podmětu, který si pak již samočinně vyžádal koncovková „á". Je nasnadě, že harmonizační možnosti v případě prvním, tj. výběrem slov, budou mnohdy omezeny tím, co básník chce a musí říci, kdežto v případě druhém jsou meze kladené výrazivem daleko širší. Z toho plyne, že harmonizační možnosti češtiny jsou namnoze daleko *větší* než v jazycích s deklinací zakrnělou nebo kusou. Rozumí se, že nejen v češtině – ve všech jazycích slovanských; ale má-li Rothschild rozum, nehněte ho, že jsou na světě i ještě další miliardáři.

Velké přelaďovací a harmonizační možnosti básnicky organizované češtiny vztahují se především na rodovou koncovku *-a,* ač se na ni neomezují. Každý ženský podmět v české větě má vzápětí, že ke všem jménům přídavným v přívlastku i přísudku, ke všem příčestím, a tím tedy i k 3. os. jedn. času minulého, přistoupí koncovka *-a* (*á*). Tím se statistický poměr samohlásek značně posune ve prospěch vokálu „a", tedy právě ve prospěch samohlásky zvukově zvláště cenné. V odstavci normální sdělovací prózy, např. novinářské, úřední, odborné, může statistický poměr hlásky „a" k ostatním samohláskám klesnout třeba i na 10 %, takže 90 % připadá na

samohlásky jiné; v textu organizovaném se zvukovou záměrností může počet „a“ již použitím ženských podmětů dosáhnout čísla překvapivého, aniž je třeba klopotně shledávat slovníkové zvláštnosti. V pěti verších z „Máje“:

Ouplné lůny krásná tvář –
Tak bledě jasná jasně bledá –
Jak milence milenka hledá –
Ve růžovou vzplanula zář;
Na vodách obrazy své zřela,
A sama k sobě láskou mřela

připadá na 51 samohlásek 23 „a“, což znamená 45,1 %; zároveň má samohláska „a“ absolutní většinu nad součtem „e“ a „i“ (23 : 18), přičemž ještě hláska „i“ je svým jen čtverým výskytem úplně zatlačena do pozadí. Z celé pasáže se tím stává „symfonie v A“. Z těch 23 „a“ je 7, tedy téměř třetina, způsobena faktem čistě mluvnickým a jeho důsledky – tím totiž, že pasáži vládne podmět „tvář“; všechna tato „a“ by zmizela, jakmile by nastoupil podmět „obličej“, neboť bychom pak dostali tvary krásný – jasný – bledý – vzplanul – zřel – sám – mřel.

Postupme o krůček dál. V citovaných verších vznikl esteticky tak platný a důsažný přesun hláskové statistiky ze značné části zcela samočinně zavedením ženského podmětu. Právě tento případ bude však velmi hojný, a to z nejprostších důvodů zcela mimojazykových. Poezie a především lyrika je samou svou podstatou umění erotické, erotizované. A právě tvůrcem lyriky je v drtivé převaze muž, zpravidla mladý. I budou lyrikovy představy již podvědomě kroužit kolem ženy, kolem žen, kolem kosmického ženství. Ostatně nejen představy lyrikovy: básníkovy vůbec. To je již zákon poetické tvorby, a nic na něm nemění, že ty představy mohou být sublimovány do transcendentní duchovosti. V těchto věcech je situace u Karla Jaromíra Erbena navlas taková jako u Nezvala, u Čelakovského

je nejiná než u Kollára, u Šaldy nejiná než u Šrámka, ověříte si ji u Nerudy neméně než u Halase. I bude právě v poezii velmi mnoho větných podmětů rodu ženského. A to zase znamená, že v každé české knize básnické bude o mnoho víc „a" než v jiném českém textu. *Každá česká poezie působí dojmem zvukové „světelnosti",* jež z větší části pocházívá právě z abnormálně zvýšené frekvence samohlásky „a". I lze říci, že přirozený životní tonus básníkův, což je tonus erotický, má zvláště šťastnou náhodou již v základních zákonech české mluvnice (soustava rodových koncovek pádových) účinný nástroj na přelaďování mluvy do jiné zvukové polohy a samohláskové instrumentace.

Protějškem k tomuto zjevu je případ dvojhlásky „*ou*". Je svým statistickým výskytem v normální češtině dosti vzácná – ve sdělovacích textech spisovných bez nějaké funkční zvukové organizace bude jí asi málo nad 1 % všech samohlásek. Zároveň jde o dvojhlásku zvukově velmi hodnotnou. Český básník si ji však může přivolat a rozmnožit, a to velmi prostě: postačí, když ženskou „bytost", kolem níž beztoho krouží jeho představy, vyjádří buď akuzativem (Mácha: *v lebku bledou),* anebo instrumentálem (Mácha: *Vlna za vlnou… Vře plnou… láskou; dlouhou lučinou… za onou v obzor skalinou).* I to je zákon pro českou poezii patrně všeplatný: najdete v ní o hodně víc akuzativních a instrumentálních *-ou-* než v češtině normální.

Ale soustava českých koncovek ohýbacích dává ještě další možnosti zvukového ladění. Jako mohu např. verš zavedením ženského podmětu vyladit do převahy „a" (*A sama k sobě láskou mřela*), mohu jej zavedením mužského plurálu životného stočit do tóniny „i" – typ: *všichni orli k slunci míří.* To vše jsou ovšem jen příklady, jazyková skutečnost je daleko bohatší. Tak poskytují např. koncovky vzoru „pán" bohatou škálu zvukovou, totiž *-a* (pána), *-u* (pánu), *-ů* (pánů), *-i* (pánovi, páni, pány, zde zase zvukové rozlišení co do kmenové souhlásky), a ještě vybývají tři případy samohlásky kryté následující souhláskou (pánem, pánům, pánech), jež se podle okolností

mohou uplatnit zvláštní estetickou hodnotou. Jindy zas dávají koncovky téhož pádu možnost volby zaměřené k určitému zvukovému dojmu (jablkách – jablcích, píší – píšou a j. v.).

Z naší poznámky o harmonizačních a modulačních schopnostech češtiny plyne, že čeština již svým mluvnickým ústrojenstvím nabízí prostředky, jimiž lze zvukový ráz řeči v rozsahu velmi značném pozměnit a přeladit. Snad neuškodila ani zmínka, že již z moci samého Eróta má česká poezie jiný zvukový charakter než čeština normální. Přidruží-li se pak ještě lexikální selekce, tedy výběr výraziva podle zřetelů zvukosledných, můžeme dospět k češtině, která – jsouc ještě pořád úplně prosta konstruktivistických násilností – zní kupodivu jinak než mluva českého všedního dne. To by snad vysvětlovalo subjektivní hlasy některých cizinců:

– Vaším jazykem jsem trochu zklamán, ale slyším-li jej z veršů vašich básníků, jsem jím okouzlen. –

IX
Pata Achillova?

Nějaké ty slabiny v svém ústrojenství má každý jazyk, a zajisté i slabiny zvukové. Pokud jde o jazyky vzdělané do rozrostlé košatosti, vypulérované staletími, je každá taková slabina vyvážena nějakou předností.

Není tomu jinak ani co do češtiny. Námitky, které proti ní slýcháme po stránce libozvuku, lze snadno vyvrátit. S tím se ani nebudeme obírat, bylo to už kolikrát vyloženo způsobem vážným i humorným.

Vím však o jedné vlastnosti češtiny, jež opravdu znamená slabinu. Je to zjev pro mé uši „makavý", i divím se, že si jej uvědomuje tak málo lidí. Týká se zvukového dojmu z mluvené češtiny, také jakési eufonie, ale nikoli té hláskové. Žádné strč prst skrz krk mi nevadí, ač se mu v praxi vyhnu. O něco jiného mi běží.

Hovorová čeština je jazyk nápadně *pomalý.* Pokud sahají mé poslechové zkušenosti, je o hodně pomalejší než italština, stejně než franština, španělština, portugalština, než ruština, srbocharvátština a bulharština, než angličtina a rumunština, a také než polština, což je při velké příbuznosti obou jazyků dvojnásob nápadné. Z jazyků, jimiž jsem slyšel mluvit, je tak pomalá jako čeština jen ještě němčina, a to spíš pruská a severní než od jihu. Máme, zdá se mi, dokonce jakýsi estetický ideál pomalého promlouvání. Slyšíme-li např. Itala, jak ze sebe vydává svou mateřštinu tempem opravdu kulometným, nevadí nám to, ledaže nerozumíme; ale jakmile velkou výjimkou některý Čech mluví česky ani ne tak rychle jako Ital italsky, Srb srbsky, Polák polsky atd., řekneme, že ten člověk „brebentí". Znal jsem českého inteligenta, který se dokonale naučil jednomu balkánskému jazyku a hodně se stýkal s jeho příslušníky. Jejich hovorové tempo převzal do své češtiny. Artikuloval bezvadně, a přec byl dojem z té

jinak pěkné češtiny nelibý, nemluvíval jsem s tím hodným člověkem rád, a neměl štěstí ani v povolání, přes velkou věcnou kvalifikaci.

Nuže, čeština je jazyk pomalý. Platí však poučka z hudební estetiky: čím pomalejší hudební věta a skladba, tím melodičtější musí být. To nebudu rozpřádat, přesvědčí se o tom i nehudebník, srovnáli si v řadu melodičnost, jakou jsou v sonátě a symfonii vybaveny věty Adagio, Andante, Allegro, Presto. Co je to „melodičnost"? Je to – zde – bohatá profilovanost mélická. Již z pohledu do not poznáte, o jaké „tempo" může jít: zpěvná linie pomalých vět a míst je zprohýbanější.

Čeština však neklade proti pomalosti svého hovorového tempa bohatší členitost zpěvnou. Je nejen pomalejší než jazyky, o nichž jsem se zmínil shora, je také méně zpěvná. A zase nemyslím libozvučnost, nýbrž větnou melodii, složenou z intonačních intervalů, a zpěvný spád hlasu, tedy větné kadencování. Angličtina je dozajista méně libozvučná než čeština. Ale poslechněte si i jen takové *Yes,* oč je zvukově barvitější než naše *Ano;* na to jednoslabičné slovo zazpívá mnohý Angličan celé melisma. A obdobně ostatní z uvedených jazyků: jsou větnou melodií barvitější, profilovanější, a k tomu ještě jsou rychlejší přednesem. Výsledek je, že mluvená čeština působí dojmem zvukově plošným a šedivým. Proto není při poslechu valně sugestivní, nepřemlouvá už pouhým zvukem, její akustický efekt dojmový je slabší, než bychom čekali podle jejího složení hláskového. Někdy se mi zdá, že známý nemrav mnohých našich recitátorů, totiž přednes pustě patetický, má příčinu v tom, že přednašeč chce bezděky vyvážit slabě vyvinutou hudebnost a tím i nepatrnou smyslovou dojmovost češtiny nadnášením efektů dynamických.

Sklon češtiny k šedé větné linii bývá ovšem ještě zesilován nectností téměř všenárodní, totiž leností mluvidel. K tomu se pojívá nenadanost řečnická a téměř stavovská vada naší inteligence – nedostatek temperamentu. Výsledky jsou známy: z pěti přednášek a veřejných projevů jsou alespoň tři k uzoufání, ačkoli by nás jejich

obsah možná potěšil, kdybychom jej neslyšeli, nýbrž čtli. Větný melos Slováků je podle všeho bohatší, nadto je jejich tempo rychlejší, jejich přednes temperamentnější. I zde jsou výsledky známy: z pěti slovenských přednášek dá nám poslechovou a dojmovou satisfakci zpravidla všech pět, přičemž ani mnoho nesejde na obsahu.

Jsem přesvědčen, že zvuková členitost hovorového přednesu je mj. také závislá na životním prostředí a národních osudech. Proto pokládám tuto Achillovu patu češtiny za vyléčitelnou. Národ v příznivých životních okolnostech se trochu rozezpívá i svou mluvou a přidá v promlouvání snad i trochu do kroku. Že je u nás málo slunce, že jsme smutná země – tato národní skutečnost zní v můj sluch z šedé melodie a kadence téměř každé české věty. A přec je to jazyk, který by mohl zpívat a opájet.

X
Kapitola neúplná, ale obsažná, neboť pojednává o nejtajnější kráse češtiny

Nejtajnější a zároveň největší krásu češtiny má každý český člověk den co den v ústech, neřekne bez ní ani *Dobrýtro,* a přec o ní neví svým vědomím. Zpravidla ani člověk se školami ne. Lingvistovi je ovšem dobře známa. Básníkům? Kdo z nich za něco stojí, má ji v krvi, i není ani třeba, aby o ní hloubal.

Záleží ta krása v tom, že čeština nezná nijakou závislost samohláskové kvantity na slovním přízvuku. Samohlásková délka je odpoutána od přízvuku, je to veličina absolutizovaná: také samohláska v slabice nepřízvukované může být dlouhá, a to stejně dlouhá jako samohláska v slabice přízvučné. Jinými slovy: máme v češtině přízvučné slabiky se samohláskou dlouhou, přízvučné slabiky se samohláskou krátkou, nepřízvučné slabiky se samohláskou dlouhou, nepřízvučné slabiky se samohláskou krátkou. Typy: *Mí*la – *my*la – mi*lá* – my*la.* To znamená, že se přízvuk v češtině může se samohláskovou délkou krýt, ale že se s ní také může všelijak rozcházet. Matematik ať vám poví podle permutačního vzorce, kolik různých sestav dají pak z tohoto hlediska česká slova dvouslabičná, tříslabičná, čtyřslabičná, pětislabičná – rozuměj, kolik *typů* sestav. Již slova dvouslabičná dávají tyto typy navzájem dokonale rozrůzněné a pro sluch i dojem nezaměnitelné: Míla – smílá – milá – myla. Tedy již u nich čtverý typ slov se čtverým charakterem a rozvržením *přirozených* délek slabičných.

Taková samostatnost samohláskových délek je mezi jazyky vzácností. Vyznamenávala oba jazyky antické; v dnešní Evropě má jen maďarština něco obdobného jako čeština. Neumím maďarsky, nemohu to posoudit. Ostatně ani v říši jazykového krásna nesejde na tom, je-li určitý povahový rys jazykový tak vzácný jako tříhlavé tele: záleží na tom, co se z toho rysu podává.

Pro češtinu se z odpoutanosti slabičné kvantity od přízvuku podávají věci esteticky rozhodující. Nezávislost samohláskových délek na přízvuku znamená, že i nejprostší česká věta je prolnuta kontrapunktem přízvuku a dlouhých samohlásek v slabikách nepřízvukovaných. Vzniká tak nesmírná mnohotvárnost zvuková, a proto i estetická. V *každé* české větě i nejmenší posun v pozičních vztazích mezi přízvukem a přirozenými slabičnými délkami způsobuje zcela jinou akustiku větného celku.

Abychom si to znázornili, zvolme si nikoli celou větu, nýbrž nějaké o sobě hodně prosté sousloví, a obměňujme si je co do rozložení samohlásek dlouhých a krátkých. Volím namátkou sousloví *peruť mě nese*, což je z hlediska prozodie přízvučné daktyl s trochejem. Označíme si: slabiku přízvučnou a s dlouhou samohláskou ⏑́, slabiku přízvučnou a s krátkou samohláskou –, slabiku nepřízvučnou s dlouhou samohláskou Ú, slabiku nepřízvučnou s krátkou samohláskou U. Prosím vás, abyste v obměnách, jež teď uvedu, zanedbali všechny rozdíly, které snad vyplývají pro váš dojem z rozdílných slovních významů anebo z rozdílu ve zvukovém zabarvení vystřídaných slov, a abyste se soustředili jen na dojem, který se bere z výskytu a pozice dlouhých a krátkých samohlásek. Tedy:

peruť mě nese	– U U ⏑́ U
peruť mě vznáší	– U U ⏑́ Ú
peruť má nese	– U Ú – U
peruť má mává	– U Ú ⏑́ Ú

na křídle touhy	– Ú U ⏊ U
perutí touhy	– U Ú ⏊ U
vzlétaje touhou	⏊ U U ⏊ Ú
unášen touhou	– Ú U ⏊ Ú
touhou svou vznášen	⏊ Ú Ú ⏊ U
touhou svou nesen	⏊ Ú Ú – U
touhou svou letím	⏊ Ú Ú – Ú
vznáším se touhou	⏊ Ú U ⏊ Ú
touhou svou vzlétám	⏊ Ú Ú ⏊ Ú

atd., atd.

Všechny možnosti obměn v našem sousloví (daktyl + trochej) tím ještě nejsou vyčerpány, kdo chceš, bav se jimi, je to prospěšnější kratochvíle než křížovka. Ale oč nám šlo, je snad již nabíledni: nepřeberné možnosti sestav a variací, jimiž zde čeština vládne. Považte, že jsme zkoumali kratičké sousloví složené z pouhých pěti slabik – ostatně by to nemusilo být sousloví, stačila by pětislabičná slova. Z toho plyne, že možnosti takových variací v jediném verši např. i jen osmislabičném dosahují už počtu velmi značného, v básni i jen dvanáctiveršové čísla pomalu již astronomického.

Čtenáři, čtenářko – rozprávíme-li spolu o těchto věcech, nejde o nijaké hnidopišství, nýbrž o převýznamnou složku jazykové výstavby estetické. Dej nyní, pěkně prosím, dobrý pozor! Snad ti někdo tvrdil, že sestavy typu *touhou svou vzlétám* (sousloví se samohláskami vesměs dlouhými) jsou v řeči a při přednesu časovým trváním delší než sestavy typu *peruť mě nese.* V této formulaci je to tvrzení nesprávné. Slova typu *neseme* nemusí být časovým trváním „delší" než slova typu *dávává* – chci-li, mohu slovo *dávává* vyslovit třeba i rychleji než slovo *neseme.* Ale chci-li vyslovit slovo *neseme,* tedy slovo krátkoslabičné, tempem zvolněným, pomaleji, než je normální akustické trvání toho slova, vyjde mi ve výslovnosti *staccatový* přednes *ne-se-me.* Vyslovím-li však slovo

typu opačného, tedy např. *dávává*, sebepomaleji, mohu zachovat přednes *legatový,* a to prostým zdloužením jeho samohlásek už o sobě dlouhých. K takovému dloužení nabádá však automaticky každá dikce vznosnější, tedy především dikce básnická. I má tedy český básník v délce slabičných samohlásek a v kontrapunktu mezi samohláskovou slabičnou délkou a přízvukem ideální prostředek, aby nám vsugeroval zpomalený nebo zrychlený chod a dech verše, sloky, věty, odstavce, aby dal textové pasáži slavnostní pomalost, rytmickou hybnost, pádnou úsečnost, dramatický spád, plápolavou rozkolísanost, toužebnou vláčnost. Srovnejte např. čistě „fyziologický" dojem z těchto sousloví:

dere se vpřed	– U U –
valí se vpřed	– Ú U –
valí se dál	– Ú U ⏑
vírně a dál	⏑ U U ⏑
víří tu dál	⏑ Ú U ⏑
vířivá dál	⏑ U Ú ⏑
vířívá dál	⏑ Ú Ú ⏑
atd., atd.	

Je tedy nad slunce zřejmo, jak čeština požehnala svým básníkům a stylistům, stojí-li za něco. Dala jim do rukou klíč a regulátor, jímž mohou sousloví, verš, větu, odstavec při stejném počtu slabik zdloužit do chodu nejpomalejšího, zkrátit do údernosti nejdynamičtější, a nadto ještě shodou nebo neshodou přízvuku s přirozenými, tedy samohláskovými délkami slabičnými – zase bez jakékoli vázanosti na „logický" význam slov a obsahu – budit dojem klidu, rovnovážnosti, pohody, anebo zas neklidu, vzruchu, plápolavé rozevlátosti, a zas i ochablosti, smutku, touhy. *Každý* dokonalý český verš (a věta nejinak) je již z autorova podvědomí spoluurčován a spolubudován těmito zřeteli. Přesvědčíte se o tom

hravě na ten způsob, že se pokusíte – šetříce do krajnosti básníkova výraziva – změnit počet a rozvržení samohláskových délek ve verzi a zkoumáte pak dojmový rozdíl mezi veršem básníkovým a svou obměnou.

Tak např. namátkou Máchovo:

Tichý jsem co harfa bezestrunná
– Ú – U – U – U – Ú
Zavěšená v kobce otců přešlých
– U – Ú – U – Ú – Ú

Anebo rovněž Máchův verš:

V hloubi citů kde mám slova vzíti
⏑ U – Ú – Ú – U ⏑ U

Obměňme třebas takto:

Ztich' jsem už co bezestrunná harfa,
– U – U – U – Ú – U
jež je zavěšena v hrobce rodu
– U – U – U – U – U

a takto:

V hloubi citu kde jen slova vzíti
⏑ U – U – U – U – U ⏑ U

Svou obměnou si uvědomíme do makavosti, že tajemství krásy v Máchových verších, jejich velké Largo a Cantabile, spočívá z velké části v tom, že dlouhé samohlásky jsou tak často položeny do slabik nepřízvukovaných. Výsledek je pak typické máchovské *Legato*

slov a sousloví; k tomu ještě jsou v příkladě prvním nepřízvučné délky položeny do ženského vyústění verše, což způsobuje táhlé vyznívání.

* * *

Abychom trochu odbočili: důsledky těchto skutečností se neomezují jen na estetickou strukturu jazykovou. Zasahují co nejpronikavěji také do tvarebných zákonů veškeré české vokální hudby posmetanovské, tj. do vokální hudby, jež rozvržením těžkých dob v taktu i rozvržením not dlouhých a krátkých hledí zároveň jak k českému slovnímu přízvuku, tak i k samohláskovým délkám slabičným. To pak způsobuje zcela osobitou a zvláštní *hudební* strukturu každého českého zpěvního partu (posmetanovského). Kdybyste cizímu hudebníku ukázali libovolný český part operní, sborový, písňový, ale tak, že byste mu zakryli český text, aby nevěděl, ze které země se ta hudba bere, přec jen vám naráz poví, že to je part velmi zvláštní, velmi „zajímavý", především svými *synkopami.* A to je opravdu, a to do takových důsledků, že překládat zhudebněný, tedy notově fixovaný český text do jiného evropského jazyka je počínání krkolomné; za touž dobu a daleko snadněji vám přeložím tři cizí opery do češtiny než jednu jedinou českou např. do němčiny. Málokdo u nás si uvědomuje, že nebýt té nezávislosti samohláskových délek na přízvuku, vypadala by veškerá posmetanovská vokální tvorba českých skladatelů úplně jinak, než jak rytmicky vypadá.

I jde tedy o závažnou zvláštnost češtiny. Podívejme se, jak se s ní vyrovnává jazykový život!

V normálním českém textu, tj. v hovorovém anebo písemném textu, který není ustrojen se zvláštní záměrností, aby rytmus a slabičná kvantita byly nějak úkonně organizovány, bývají slabiky s krátkou samohláskou ve značné číselné převaze nad slabikami

se samohláskou dlouhou. Číselný poměr je tu kolísavý; z normálních vět sdělovacích, jež jsem z tohoto hlediska propočítal, byl v některých poměr slabik s krátkou samohláskou k počtu slabik s dlouhým vokálem 2,30 : 1, v jiných až 5 : 1, vždy však byly krátké samohlásky v procentní převaze, ačkoli jsem všechny dvojhlásky přičetl k dlouhým samohláskám. Z dlouhých samohlásek pak připadá většina zpravidla na slabiky *nepřízvukované.* Z těchto dvou faktů se podávají dva důsledky:

z faktu druhého plyne, že se kontrapunkt přízvuku s přirozenou slabičnou délkou rozehrává i v nejnormálnějším českém textu nijak záměrně neustrojeném;

z faktu prvního – značná převaha samohlásek krátkých nad dlouhými – plyne, že sousloví anebo věta s velkou převahou dlouhých samohlásek nám bude nápadnější než sousloví anebo věta s velkou převahou vokálů krátkých. Myslím, že nepronáším planý soud subjektivní, pravím-li, že věta jako třebas:

zdá se, že máme rádi dlouhé hlásky

budí již trochu naši pozornost, a to právě tím, že v ní stojí šest samohlásek dlouhých proti pěti krátkým, což – viz poznámku shora – není poměr obvyklý. Nevzbudí však nijak pozornost našeho vnějšího nebo vnitřního sluchu, slyšíme-li větu složenou výhradně ze slabik se samohláskou krátkou, např.:

kvantita apeluje na sluch našeho nitra.

Aby se taková věta složená jen ze slabik krátkých aktualizovala svou kvantitativní úchylností od normálu pro naši vnímající pozornost, bude třeba, aby se k této úchylce od normálního průměru českých vět přidružila ještě nějaká zvláštnost rytmická anebo nějaká dojmová doléhavost obsahová, tedy např.:

Něco zašelestilo. – Zablesklo se. – Utekli do jednoho. – Nic z toho nebude. – Jsou to baby z bab a šelem. – Klam a mam je všechno na světě.

Z těchto faktů se pak podávají některé směrnice pro češtinu záměrně ustrojenou k nějaké estetické úkonnosti.

Hovorová čeština z kontrapunktických možností jazyka netěží, čímž chci říci, že se konfigurace kontrapunktu mezi přízvukem a přirozenými slabičnými délkami ponechávají náhodě, v jaké je přináší přirozený tok mluvy. Zcela tak si počíná i psaná čeština jen užitková, tedy např. čeština úředních spisů. Ale již u literatury naukové je alespoň myslitelný případ, že autor bezděčně a nevědomky reguluje tento kontrapunkt ve smyslu určitých představ o dokonale ladné a kadencované větě atd.; a je to případ ovšem nejen myslitelný, ale i žádoucí. U krásné prózy, je-li esteticky jen trochu vyspělá, půjde již zpravidla o jakousi účast alespoň autorova podvědomí na výstavbě vět z hlediska jeho subjektivního ideálu např. o větném kadencování, tj. o rytmickém a zvukovém zakončení věty. Není třeba, aby si autor byl svého usilování o určitý povahový ráz věty po těchto stránkách vědom. Řekne si třeba jen, že ta a ta věta mu nějak „nezní", i obmění ji; rozbor by potom snad ukázal, že mu tanul na mysli jiný kontrapunktický sled slabik, než měla věta původní.

Nepoměrně větší vytvářecí spoluúčast má pak tento kontrapunkt ve verši. Zas není třeba, aby si básník těchto věcí byl vědom, a můžeme pokládat za věc zcela jistou, že většina českých básníků netvořila a nepilovala verše *vědomě* podle nějakých určitých zřetelů kontrapunktických v našem smyslu slova. Básníkova vědomí zde netřeba, ač není ovšem na škodu; básníka zde vede to, čemu se říká vnitřní sluch; v ideálu veršové dokonalosti, který je u každého básníka jiný, ale k němuž svými cestami spěje každý básník, aby slovy uskutečnil rozezvučenou hudbu nitra, je již spoluobsažen určitý kontrapunkt (určité kontrapunktické varianty) pozičních vztahů mezi přízvukem a slabičnou délkou. Izolovati do vzorcovité

definovatelnosti podíl, který v souhrnu estetických složek veršotvorných připadá na poměr mezi přízvukem a pozicí dlouhých i krátkých samohlásek, bude ovšem vždy úkolem velmi složitým a pracným; nad každou pochybnost však je, že *každou básnickou osobnost vyznačuje tíhnutí k určitému kontrapunktickému typu.*

Zároveň je mimo každou pochybnost, že právě tento kontrapunkt je nejhlubším bytostným tajemstvím každého dokonalého českého verše. Je na příklad tajemstvím Erbenovým, tajemstvím básníka tedy, jemuž byl v těchto věcech dán sluch tak geniální, že Erbenovo dílo uchvátilo sice naráz celý národ, ale vymykalo se, pokud šlo o rozpoznání rytmického organizačního principu, po tak dlouhou dobu každé prozodické formulaci – do té míry, že básník byl dokonce vinen z prozodické anarchie a nepochopitelného chybování (výtky rytmika J. Krále). A zatím Erben svým zdánlivě tak rozvolněným veršovým útvarem vyvodil jen geniálně radikální důsledky z nejbytostnějšího principu češtiny.

A obdobně nebyli tak dokonale na hlavu a na uši padlí čeští časoměrníci, ačkoli se nezachováme podle jejich tužeb a nenastolíme časomíru jakožto prozodický princip vévodící českému verši. Pravda je zde opravdu uprostřed a záleží v tom, že dokonalý český verš je organizován přízvučně, ale za subjektivně volné souhry přízvuku s fakty „časoměrnými", totiž za souhry s kontrapunktem mezi přízvukem a přirozenou slabičnou délkou.

Je ze zvláštností českého sluchu jazykově hudebního, že v rýmech můžeme zanedbat rozdíl samohláskových kvantit: *stál*: *dal, duši*: *tuší*, *říci: lvicí*, *vřava*: *mává* jsou nám rýmy zvukově tak dokonalé jako rýmy *stál*: *dál, kruší*: *tuší, lžicí*: *lvicí, vřava*: *hlava.* Tak alespoň zpravidla; mohou ovšem pro básníka nastat případy, kdy bude dbát dokonalé shody samohláskových délek v rýmu a kdy tedy zamítne rým *stál*: *dal*, *duši*: *tuší*, jehož jindy použije bez váhání. Než celkem přec jen platí, že takové délkové rozdíly tolerujeme. Jinak si počínala poezie staročeská a vůbec středověká evropská, pro niž

dokonalá shoda rýmových samohlásek náležela k nepsané estetice verše, a to tak, že úchylky (třebas v Legendě o sv. Kateřině) jsou sporadické, a proto nápadné. Alespoň převážně si takto počínala ještě i poezie obrozenská, např. Mácha. Je to jeden z četných dokladů, jak velmi se estetický ideál mění a jak každý a jakýkoli „jazykový cit" je podmíněn dobou.

Naše dnešní nedbání rozdílů v kvantitě rýmových samohlásek odlišuje českou poezii např. od rýmového ideálu německého, podle něhož rýmy samohláskovou délkou neshodné, jako třebas *Not*: *Gott, Strafe*: *Waffe*, *Grate*: *Gatte* jsou sice přípustné, ale nevítány, přičemž jsou básníci, kteří takové rýmy do své tvorby nevpouštějí vůbec.

Tolerování délkové neshody v rýmech má významný důsledek: české rýmové možnosti dosahují počtu velmi značného, např. v poměru k němčině. Po stránce rýmových možností, k nimž nadmíru dopomáhá i bohatá rozvitost českého skloňování a časování, je čeština dozajista jedním z nejvděčnějších jazyků evropských, a to i tehdy, dbá-li básník po jiných stránkách rýmů co nejdokonalejších.

V každém dokonalém českém verši je kontrapunkt tvořený souhrou mezi přízvuky hlavními i vedlejšími a dlouhými i krátkými samohláskami jednou z rozhodujících složek estetického dojmu a účinku. Zde jsou skryty estetické hodnoty nikoli snadno postižitelné sluchu cizincovu. A především nadobro nepřenosné do cizincovy mateřštiny, v níž každá přirozená délka slabičná zpravidla splývá s přízvukem. Každý dokonalý český verš – a náleží sem i přemnohý verš lidových písní – vymyká se, a to *naprosto,* metricky adekvátnímu převodu do cizích jazyků.

Opravdu namátkou stůj zde doklad:

v zemi trpké, jižto tvrdý kámen hor
jako kalichem by kol dokola vroubí

Což by ve slušném převodu do němčiny znělo asi
takto: herbes Land, das hartes Felsgestein
kelchgestaltig fasst und ringsum randet

Je to opravdu převod slušný, nespokojuje se věrným tlumočením smyslu, hledí i ke zvukové organizaci, a to tím, že v prvním verši za Nerudovu zvukově významnou dvojici (zvukosled) *trpké – tvrdý* zavádí dosti rovnocennou aliteraci *herbes – hartes;* stejně jako Nerudův originál uvádí již ke konci prvního verše hlásku, která pak příznačně vládne verši druhému (*k*ámen – *k*alichem – *k*ol – do*k*ola), přičemž převod ovšem střídá „g" a „k" (Felsgestein – kelchgestaltig – ringsum). Tedy tlumočení nikoli zlé, dosti výrazné. A přec jen se v něm ztratilo něco velmi podstatného – náš kontrapunkt. Neboť Nerudovy verše mají tento půdorys:

– U – Ú – U – Ú ⏜ U –
– U – Ú – U – U – U ⏜ Ú

kdežto převod, hledíme-li k slabikám přirozeně dlouhým, má půdorys mnohem prostší, totiž:

– U – Ú – U – U ⏜
– U – U – U – U – U

Anebo:

Sedmdesát tisíc je nás
před Těšínem, před Těšínem

Což je tedy:

– U – Ú – Ú – Ú
– U ⏑ U – U ⏑ U

Převod by zněl asi takto:

Siebzigtausend leben wir noch
dort vor Teschen, dort vor Teschen

Což je jenom:

⏑ U ⏑ U ⏑ U ⏑ U
– Ú ⏑ U – Ú ⏑ U

Co se převodem ztratilo, je nemálo – fakta prostě rozhodující pro výsledný estetický dojem z těch veršů: mezi českým originálem a jeho věrným německým převodem zeje celý svět jakostních rozdílů. A tak bychom si mohli konfrontovat sterý verš českých klasiků s jeho převodem do mnoha jazyků, a vždy by byl výsledek našeho zkoumání týž: hodnoty, jež kontrapunkt přízvuku a přirozené slabičné délky vnáší do českého verše, jsou nejhlubším tajemstvím české poezie a zároveň jsou naprosto nenapodobitelné.

I máte zde zas kus českého osudu. Nedosti na tom, že čeština je pro velký svět jazyk ne zrovna důležitý, nadto pak i jazyk pro cizince zoufale nesnadný a již proto opomíjený; nedosti na tom všem – i jeho největší krása je nesdělitelná, a českou poezii, tedy výkvět veškeré jazykové kultury české a v hudbu proměněný zvuk českého slova, nelze po hlubší pravdě tlumočit cizím jazykem.

Zajisté, každý jazyk má zvláštní hodnoty zvukové a rytmické, i stává se více méně nepřeložitelným, jakmile se z těchto hodnot záměrně a selektivně těží pro organizaci a výstavbu nějakého estetického celku. Takový záměr je dán především v poezii, a proto je každá poezie vystupňováním zvukových zvláštností daných

v národním jazyce: *dikce poetická je vždy nejnárodnější* ve smyslu netlumočitelných hodnot zvukových. Sem hledí např. v poezii anglické: spousta monosylabik se vším, co z nich plyne pro rytmus a dynamiku, bohatá „paleta šedí", zvláštní možnost angličtiny jakožto jazyka hybridizovaného kolorovat a probarvit germánské výrazivo neméně anglickými slovy původu románského; v poezii francouzské: hudba nosovek, spousta nejpřirozenějších asonancí, nenapodobitelný, protože spíš jen větný rytmus francouzského verše; v poezii ruské: živelná, téměř démonická hybnost a perutnost ruského jambu a anapestu; v poezii německé: současné uplatňování dvojího principu zvukových spodob, totiž rýmu a stabreimu. Ale všechny tyto hodnoty lze přec jen nějak napodobit nebo nahradit (poměrně velmi snadno německý stabreim): kdežto *česká dvojprozóodie přízvuku a přirozené slabičné délky* se napodobit a nahradit nedá. Nenapodobitelnosti českého verše se ještě nejspíš blíží nenapodobitelnost verše ruského, jež se ovšem bere z faktů zcela jiných.

* * *

Abych však nezůstal nikomu dlužen: úvodní věta této kapitoly prohlašuje, že bez nejtajnější krásy češtiny neřeknete ani *Dobrýtro*. Je snad už zřejmo, jak to míním: řeknete-li *Dobrýtro*, utvořili jste toto: – Ú –. Řekne-li váš kluk *Kulíbám*, řekl toto: – Ú Ú. Řeknete-li *Možná pozítří*, utvořili jste toto: – Ú – Ú Ú. Myslíte-li si, že to nejsou žádné čáry, nesrovnávám se s vámi ani trochu. Jen se zeptejte bystřejšího cizince, zda ve své řeči svede něco podobného.

A tak tedy vidíte, jací jste chytráci a kumštýři, a ani jste to o sobě nevěděli. Věděli jste sice, že jste náramní chlapíci – ale do takové míry až černokněžnické, to jste si o sobě snad přec jen nemyslili. Ode dneška tedy jste o sobě poučeni. Můžete o sobě klidně říci, co o sobě prohlašuje ten Molièrův přeslavný Monsieur Jourdain,

neboť na mou duši a na sto hříchů – *vous faites de la prose sans le savoir.*

A jakou prózu, hotové zázraky prózy. I když, pokud jde o váš podíl na ní, nestojí za jedno promile zlámané grešle.

Vous faites de la prose sans le savoir, abyste věděli. A kdyby vás tak mohl slyšet Flaubert a byl poučen naší kapitolkou právě absolvovanou, přidal by vám na cestu své božské: *C'est hénaurrme!!!*

A teď mi nepukněte pejchou, prosím vás!

Z JEJÍHO KOTLE ČARODĚJNIC

XI
Nedokrasovědec a zánebí

Čím vyšší a vyspělejší duchovní život, tím hustěji je zabydlen *odstíny* představ, vněmů, dojmů, pojmů; de la nuance avant tout! A předpona a přípona – toť jazykové prvky nejen významotvorné, ale přečasto též odstínotvorné: viz třeba případy jako *zapomenouti*: *pozapomenouti; sivý*: *nasivělý; kalný*: *pozakalený; kout*: *zákoutí.* Ať žije požehnané dílo předpon a přípon: mají nedomyslitelně velký podíl na vyšší úkonnosti veškeré jazykové soustavy. Co teď uvedu, bude bědně kusé již proto, že povědět soustavně o českých předponách a příponách znamená napsat dvousvazkovou knihu, jak ji o tvoření slov v češtině chystá prof. dr. Šmilauer. Pomíjím např. hned funkci, kterou mají předpony ve velkolepé soustavě vidů slovesných: *pozapomenouti, dotvářeti, utýrati, zaštěkati, poštěkávati, zařečňovati si.*

Proto jen paběrky.

Předpona *na-* u přídavných jmen, jež vyjadřuje mírný stupeň vlastnosti, zahrávání a přechod do ní, sklon k ní – typ: *natvrdlý, nazelenalý* – byla ve starším jazyce rozšířenější než dnes a tvořila tvary jako *náhořklý*, *náhluchý, náchlupatý*, *náhrbovatý* (tj. přihrblý); v XVI. století se říkalo *návsteklý člověk, návzdorná mysl* (urputná), říkalo se také *návolavý* (se sklonem k voleti), *nákřivý* (nakřivený, pokřivený); u Dačického čtu *nakulhavý na obě nohy.* Táž předpona dává spolu s některými příponami drahocenné barevné odstíny, pravé chlouby české palety: *narůžovělý, nazlátlý, nažloutlý* a mnoho jiných; je o nich zmínka v kapitole o českých barvách, rád bych jen ještě upozornil na velmi jemný rozdíl mezi typy *požloutlý*: *zažloutlý*: *nažloutlý*: *přižloutlý.* Co je *požloutlé* nebo *zažloutlé,* zahrává do žluti po celém viditelném povrchu, přičemž postup žloutnutí je již dovršen anebo dosti pokročil; co je *nažloutlé,* zahrává do žluti

rovněž po celém povrchu, ale chemická změna žloutnutí se zatím jeví jen lehkým přebarvením barvy základní; přižloutlý papír může podle mého jazykového vnímání znamenat papír nažloutlý, ale ještě spíš papír lehce žloutnoucí po kraji, na okrajích.

Předpona *po-*, což je předpona s významem velmi proměnlivým, dovede někdy výrazně zlehčit pojem a představu, váhu a míru našeho konání – srovnejte jen *milovali se* a *pomilovali se* (a rozešli se), jindy tato dokonavá předpona vytváří nádhery jako *popovídati si,* což je slovo přerozkošné: to jsme si popovídali, viďte? (Nebo *popovídaly?* Spíš, řekl bych, popovídaly.) – Předpona *u-* se svým obsahem dokonavosti konečné a mnohdy tragické (*mříti*: *umříti)* dává nám drahocennosti jako *ulítaný, udýchaný*, *upocený, umolousaný, umazaný, ufňukaný, ubrečený*, *uzlobený, ukoptěný, uslintaný, uvozhřený, umluvený, utahaný*. – Předpona *do-,* kterou dospíváme k cíli předurčenému naší vůli anebo samotným osudem, dovede vedle mnohých jiných věcí působit tragikou lakonickou, „náhrobkově" zhuštěnou, jakmile se spojí se slovesem, které je odvozeno od jména pro nositele nějaké činnosti stavovské, nějakého poslání životního: *doučiteloval; doprášková*l; *dosekerničil; doapoštoloval;* jindy kouzlí elegické krásy, jako *doběrek, dožínky, dokosky.* – Již v tom, co jsme si podotkli až dosud, je mnohá spanilost, kterou by nám mohl záviděť leckterý jazyk; jenže jazyky neznají řevnivé závisti, a pokud se oddávají závisti národové a státy, netýkává se osudné ultimátum před vypověděním války požadavku, aby si sousední p. t. huncvútská vláda neobtěžovala vydati do 24 hodin ty a ty předpony anebo tolik a tolik slovíček z pokladu svého výraziva. Nikoli v každém smyslu, ale zajisté v tomto je jazyk v mezinárodní politice dokonalý nonvaleur, věc, která nikomu nestojí za to. Myslíte, že se na to durdím? Ach nikoli, jsem tomu věru rád.

V mateřštině má každý, řekl bych, své miláčky mezi slovy; a patrně i mezi předponami a příponami; kde to fakta jazykové soustavy připouštějí, bude také každé údobí jazykového vývoje mít své

předponové a příponové favority, viděli jsme to již na příkladech jako *nahrbovatý,* kde my zas favorizujeme předponu *při-* (hrblý). Nuže tedy, mou nejmilejší českou předponou je *vz-.* Bývala to také předložka: *vz vodu* = proti vodě, tato předložka vzala úplně za své, zbyla nám jen předpona. Bez každého přepínání: magická a čarovná předpona chtění vzhůru, spění vzhůru, tlaku vzhůru. Jen poslyšte – člověk si to má říkat zcela pomaloučku, aby se to rozplývalo na jazyce jako vzácný plod: *vz-duch, vz-dech, vz-dychati, vz-lyk, vz--pomínati,* tj. vybavovati z hlubin a šachet paměti nebo i nepaměti stoupavým pohybem vzhůru; *vz-hled, vze-zření, vz-nět, vz-pláti, vz--dor,* tj. co se dere vzhůru z nás, *vz-tek,* tj. co kypivě vytéká na povrch naší bytosti, *vz-dělati, vz-dělání* – stůj: mylně usuzoval F. V. Krejčí na shodu s německým Bildung, a pravdu měl V. Ertl, když usuzoval zcela jinak (NŘ XI, 3). – Té předpony bývalo v češtině daleko víc, např.: *vzbáti sě* (začíti se báti, dostati strach); *vzběhnouti; vzbíti* (nahotu přibíti); *vzbráti; vzbrojiti*, tj. ozbrojiti, vyzbrojiti; *vzbydliti* (zabydliti); *vzbytčeti* (nabýti hojnosti); *vzcelovati,* tj. pocelovati; *vzděditi* (zděditi); *vzdíti,* tj. nazvati, přezvati; *vzdiviti,* tj. učiniti divem, zázrakem; *vzdlužiti sě* (zadlužiti se); *vzezpívati* (zapěti, zanotovati); *vzhrdati*, *vzmodliti sě, vzradovati sě, vzchváliti, vzhrzeti* a j. v. Dnes ta ctná a spanilá předpona obchází v některých slovech na zapřenou, inkognito, se škraboškou na tváři: *zpurný*, z*purník* je správněji *vzpurný, vzpurník* – od *vzpoury,* náporu vzhůru; *schovanec* je vlastně *vz-chovanec,* nikoli tedy tvor u někoho schovaný, nýbrž někomu na vzchování, vychování svěřený; naše *vstáti* znělo původně *vzstáti; schod* je vlastně *vzchod.*

K označení velikosti nad rozměry pokládané za normál slouží střídavě předpony *vele- a arci-*: *velekněz, veledílo* nebo *arcidílo;* ale všimněte si, že obě předpony, ač shodné významem, jsou navzájem zastupitelné jen někdy, kdežto častěji jedna z nich nemůže zaskočit za druhou; neřekneme např. nikdy *velelhář, velelotr, veledílko,* vždy jen *arcilhář, arcilotr, arcidílko.*

I tak mechanická a automatizovaná předpona jako popiračné *ne-* dovede vykouzlit krásy, následuje-li za ní ještě před slovním jádrem další předpona *do-*: je to typ *nedomrlý, nedokřísnutý.* Zvláštní zálibu jeví v takových tvarech Palacký, čteme u něho tvary *nedorozum* – *nedočeský* – *Nedoněmec* – *nedokrasovědec,* tj. estetický nedouk.

Ještě slůvko o dvou předponách s významem zveličujícím a s některými poutavostmi jejich života v jazyce. Je to předpona *pře-,* tak krotká a zevšednělá v *přemilý, přeškoda,* ale podivuhodně výrazivá v některých slovech nářečních: *pregazda,* což je hospodář velký, zámožný. Má ta předpona v mluvě lidové i tu zvláštnost, že se dovede všelijak zatoulat: lidová píseň řekne klidně místo *můj přemilý* – co řekne? *Přemůj milý* řekne. Ale o tom si přečtěte v mých „Malovaných dětech", knížce o češtině lidové písně.

A pak tedy afektivní předpona *roz-,* zajisté nemálo pěkná v sousloví *Bože rozbože.* V lidových písních se rozžívá ještě docela jinak, např. do tvaru *rozjablůňka,* což je jablůňka milá, rozmilá (Sušil 437). Krásy až dost, třebaže se zde pozdíme za lidovou ruštinou, jež má a do písní vkládá i slova jako *razkanalja.*

* * *

Čáry a čertovinky významotvorných *přípon* jsou ještě podivnější, zajisté však ještě rozmanitější. Začínají se třebas tím, že nepoví ani nejmoudřejší bába, neřku-li filolog, proč máme v celičké češtině jen dvě slova na *-da,* a *z* jakého tajemného úradku to jsou právě jen slova *pravda* a *křivda*, tedy dvojice protikladná, uvážíte-li, že starší význam slova *pravda* je také „právo". Najdete-li mi nějaké třetí slovo na *-da,* bude to pro mne junda, a to již proto, že se snad budete domnívat, že právě *junda* je tím třetím slovem – ale není, když vám říkám: co máte za příponu, je pouhá koncovka, a to je rozdíl, velký rozdíl.

Jako mám svého miláčka mezi předponami, mám jej i mezi příponami. Je to přípona *-í,* jejímž přispěním vznikají podstatná jména rodu středního a z níž se bere požehnání nepřeberné. Kdekoli se přitočí a přibočí k nějakému jménu rostlinnému, vykouzlí bujivou divočinu rostlinnou, nějaké přírodní Paradou: *mlází, křoví, houští, vrbí, jahodí, maliní, ostružiní, rákosí, ořeší, dubí*, *doubí, bučí, jalovčí, olší, rokytí* – představy lahodné a vonné, vlavé a sličné, hotové fauvistické vize. Já a na výlety, na tramp? Už mě to trochu unavuje; ale rozložím si na stole lístky se slovíčky jako tato, a jsem naráz větší pán než sám Velký šerif sázavských kaňonů; co dím, jsem pak sám Mauglí. – Skoro bych byl zapomněl, i *větvoví* sem patří, ovšem a zajisté; to by se opravdu nemělo dít, aby někdo klevetně žehral na toto slovo, že prý je zbytečné – ma foi, *není* zbytečné, když vám říkám. Zavírám na chvíli oči: *olší* – můj ty Bože, jak přesličné slovo, že se do dvou slabik může vejít tolik krásy krásoucí – a větší ještě, než jí v sobě má každé „skutečné" olší.

Pak ta útloučká přípona *-í* dovede vyčarovat představu hrozitánsky velkých rozloh: *Černomoří.* Kde jí na druhém konci slova přihrává předpona *po-* nebo *sou-,* vzniknou často slova znamenající celou učleněnou soustavu nějakých věcí: *potrubí, souostroví, soustátí, sousloví,* jindy zas takovou představu velkých rozloh: *poříčí, povodí, pomoří, pohoří, podolí, pohůří.* Kouzla i tam, kde si přibere na pomoc předponu *pod-*: *podkroví, podstřeší, podnebí, podnebesí, podsvětí,* a k tomu dvě spanilá slova mně nade vše drahá: *podjaří, podletí.* Jiné čáry přípony *-í* se všelikými předponami: *obočí, podpaží, podkolení, poprsí, přímoří, předpeklí, úbočí, předpolí, nádvoří, poschodí;* pak spousta nádherných oblastních označení podle jmen řek a hor, s předponou *po-*: *Posázaví, Pobrdí, Podyjí, Podunají, Polabí* atd., atd.; též s předponou *pod-*: *Podkrkonoší.* A je také *povrchlí* s významem výšina, malý kopec.

Ale nejmilejší družkou je příponě *-í* předpona *zá-*: *záhlaví, zášijí, zátylí, záňadří, zákopytí, zánártí, zápatí* (jež vězí také ve rčení

„vzápětí“), *zánoží* (metatarsus), z*ápěstí, zákamní, zákulisí, záhumení, zákeří, záloží* (staré slovo s významem záloha, záseka), *zálučí, záskalí*, *zástromí, zápotočí, zámezí, zápecí, zápolí, zářečí, zároží, záspí, zálesí, záhoří*, *zájezeří, zálistí, zátiší, zákampí*, *zápraží, zástolí, zásloupí, záškodí* (Palacký, náhrada škody), *závětří, záhrobí, zánebí, zásvětí, záduší, Zádunají.* Je jich na fůry víc, než jsem jich uvedl, život přípony *-í* je požehnaně bujný a rujný, je kdykoli pohotov porodit nám zbrusu nové slovo nadané nejzdárnější srostitostí: jako si Němcová přitvořila *zástromí,* Palacký *záškodí,* Čelakovský *záletí* (tj. dnové poletní), Šlejhar *záobzoří,* mohl by např. básník mluvit o hudbě svého *zástruní*, o hořcových barvách *závzduší,* o vidmech *záhvězdí.* Vladimír Holan stvořil *záhřmotí*; jiný básník mohl by na Naší Paní Češtině vylákat nějaké to *zázvučí, záluní, zádeští* a jiná a jiná *zá…í* až do blaženého nekonečna. A v jazyce, který má toto kouzelnické spřežení *zá-í,* přijdou pak zvířata a začnou mluvit o *prostoru za řekou.*

Špatná není ani přípona *-ánský, -nánský,* v typu *velikánský, hrozitánský, velikanánský,* přípona, jež vyjadřuje, že něco spěje k chorobě zvané elephantiasis. – V příponě *-ota,* typ *klopota*, *robota, trampota,* máte ubíjivou trvalost a zatvrzelost stavu, děje, který se člověku hnusí, který jej trápí. – Prostinká přípona *-ek* tvoří z odtažitých časových pomyslů představy srostitě oblé jako pecen chleba: *dnešek, včerejšek, zítřek, letošek;* stejně z pomyslů prostorových: *spodek, hořejšek, svršek;* dokonce i z faktu astronomického: *úplněk.* – Znamenitá je přípona *-atý,* a to pro plnost božích darů, kterou vyjadřuje, je to učiněný roh hojnosti: *vlasatý, fousatý, hrbatý, rohatý, ušatý, okatý, nosatý, bradatý*, *prsatý, břichatý, nohatý, lejtkatý,* jen *rukatý* není, ale mohl by být, nic mu nebrání, a ze všeho nejlepší je *nahatý,* nikoli – ze všech nejlepší je *košilatý.* To je slovo bez každého smlouvání geniální: mít na sobě jen košili, ale tak, že ta košile řve, jsouc jakousi nadkošilí, není to nahota, je to ultranegližé, je to vizuální fenomén košilatosti. Zcela vážně a do krve vážně: to

se opravdu nedá přeložit do jiného jazyka. K tomu pak substantivní rohy hojnosti typu *planda, košilanda, kafenda.*

Pak je skupina přípon pejorativních, a ježto jde o drahou češtinu, jež tak ráda drbe bližního, je to skupina statná. U jejích bran vítá přípona *-ák,* jež se někdy dovede chovat zcela způsobně, kdežto jindy vybafne: *cizák, židák, Prušák.* Pak se tu u vchodu otáčí také masochistická zdrobnělina *Čecháček;* zato *černoušek* bude asi obsahem vždy kladný, je tu také zhola nepochlebná skupina přípon *-l*, *-lek, -ík,* jež dává *courala*, *nimrala, břídila, pisálka, sudílka, poběhlíka, tajtrlíka.* Též je tu, pořád ještě u vchodu do svatyně, přípona *-our,* v *kocouru* neutrální, v *kněžourovi* a *paďourovi* nikoli neutrální. Ale nepřenáhlil jsem se – je přípona *-our* v „kocouru" opravdu neutrální? Skoro se mi nezdá, řekl bych, že obsahem neutrální je sice „kočka", nikoli však pojmenování jejího pana chotě. – Nestejně se chová i přípona *-och,* zvukově je velmi výrazná, ale ta výraznost se tlumí až do neutrálnosti v národopisných pojmenováních *běloch, černoch, rudoch;* tím prudčeji vybuchuje to *-och* v *lenochu, slabochu, tlusťochu, smraďochu, prďochu.* – A již jsme uvnitř svatyně, kde nás vítají patroni ctných typů na *-as* (*mamlas, kruťas*), na *-ous* (*mrňous, divous*), na *-áč* (*hlaváč, pupkáč, břicháč*), pak modrá krev mezi touto společností, totiž typ *-oun*: *bručoun, hltoun, špehoun*, *chrapoun*, *hrboun, blboun, špekoun;* nenáleží sem po právu *bagoun*, ale zvuk nás svádí, abychom jej k této skupině přičítali; naše jen zvuková etymologie způsobuje, že český „bagoun" je značně výraznější než německá slova rovněž maďarského původu Bakonyerschwein, Bagoner. Hospituje zde i přípona pracizí, jež tvoří slovo *šizuňk;* dovolte mi zobecňující poznámku, že jakmile se v české příponě vyskytne temná samohláska *-o, -u, -ou*, vyplývá z toho přípona nijak nevelebící: *smraďoch – řimbuch – divous – chrapoun – paďour;* je to, řekl bych, jakýsi zákon, ale platí jen o pojmenováních pro bytosti lidské; *kolouch* a *sopouch* jsou neutrální, stejně *kalous.*

Je také nářeční přípona *-ór;* i znamená např. *divór* (na Boskovicku), divého člověka, divousa, též divoké zvíře.

Pak jsou tu příponové líbeznosti s výsadní platností pro dámy: *drbna*, *štěkna, rechna*, *běhna.* I latina musí zapůjčit koncovku: *fórista, srandista.* Pohybují se v této společnosti také přípony *-lo, -dlo*, dávají nám *nemehlo, čumidlo, fintidlo, funidlo,* lichotky výrazné už tím, že obírají člověka o jeho přirozené pohlaví.

Jaká urozená noblesa je vedle této chásky přípona *-oň.* Ale nevyplácí se jí to, ať si Čelakovský užívá slova *mladoň* ve významu „mladík", ať si Jungmannovi říkali *Mladoň,* ať si Kollár mluví o *běloni Svantovítů* (S. Dc. II 47) a dokonce o rychlém *černoni,* tj. vraníku (II 66) – náš cit těm slovům nepřeje, snášíme dobře zrovna jen *jabloň,* už *broskvoň* leckoho z nás trochu dráždí, a *mandloň* a *smokvoň* se nám nezamlouvají ani trochu, ačkoli znamenají takové krásy. Pociťujete také takový odpor k příponě *-oň,* a to i k příjmením, v nichž se vyskytuje, např. *Bystroň, Sedloň,* a to odpor právě jen k příponě *-oň,* nikoli k hláskovému spoji *o-ň,* takže vám tento spoj lahodí tam, kde nejde o příponu, např. v imperativech *skloň! roň!* –? A sdílíte-li se mnou tento pudový odpor k příponě *-oň,* jak si jej vysvětlíme? Dáte mi za pravdu, myslím-li, že to v nás pracuje odpor, který jsme pojali k některým slovům až příliš poetickým – jako *broň* a *komoň* (v nichž to *-oň* zas jen mylně pociťujeme jako příponu)? Věděl bych opravdu rád, jak v těchto věcech cítíte a smýšlíte.

Nu, a pak je, abychom pominuli mnoho a mnoho věcí a faktů příponových, také ještě přípona *-oucí;* vytváří z přídavného jména představovou intenzivaci, třebas *živý – živoucí,* dovede si však osedlat i jméno podstatné, a činívá tak ve spojích typu *svět světoucí, krása krásoucí, tma tmoucí*, *div divoucí,* ba i *smrt smrťoucí* (např. Těsnohlídek, Kolonia Kutejsík), což jsou vesměs krásy převeliké, lidem stvořené a lidem pro lid užívané.

* * *

A že jste byli tak hodní a vyslechli mě, podám vám voničku krás. Každá z nich je způsobena magií předpony anebo přípony.

Nehodlám vůbec vykládat krásy zakleté do předpony *vz-* v případech staročeských sloves složených *vzchotěti sě,* tj. zachtíti se, *vztázati sě,* tj. otázati se, *vzraditi* koho od čeho, tj. odraditi koho z čeho.

Všimněte si, oč intenzivnější je *chuďas* než *chudák*, *kliďas* než *klidný člověk*.

K typu *smrť smrťoucí* si zapište za uši také ještě nářeční *cvalom cvalúcím.*

Byla řeč o příponě *-oň;* ale na Moravě je také *hvězdoň,* a to zcela nebásnický, je to vůl s hvězdou, lyskou na čele. Obdobně *lysoň,* totiž vůl červený s bílou lyskou na čele. Je tam však i *mlsoň,* člověk mlsný, mlsal, a je tam *chabloň,* kdo všecko schable, nepořádně koná.

Podivte se, jak krásně rozlišujeme *snílka* a *snivce;* snílek, to může být každý klacprda, kdežto snivec – nu, to je Karel Hynek, kdo jiný, Mácha snivec a buřič, není-liž pravda?

Užasněte se mnou nad jemností příponové soustavy, která ze sebe dovedla vydat tyto pojmové diferenciáty: *dvojí – dvojitý – dvojný* a *podvojný – zdvojený – rozdvojený!*

Zamyslete se nad rozdílem mezi *cizincem* a *cizákem;* a odvažte na vážkách svého citu, zda něco liší *bídáka* od *bídníka* (po mém vážkovém soudu ho liší hodně)!

Prociť ekrazitovou výbušnost přípon v slovech typu *smraďoch* a *čubajzna!*

K příponám adjektivním několik krás nářečních (z Moravy): *dluhúcný*, tj. velmi dlouhý, *dloužanácký* (týž význam), *velikúcný*, *velikúcnitý*, *velúcný.*

K typu *skrojek, úplněk*, *ostatek* náleží i moravský *dálejšek*, užívá toho slova ve významu „pokračování" František Sušil.

K typu *stromoví, zápraží* několik slov vzácnějších: *réví, šípí,* tj. šípkové křoví, *předdomí* (v stč. Ezopovi), *drní,* tj. drnoví, *střemšíní,*

tj. ne snad něco od střemchy, nýbrž stříň, první začátky ledu na vodách, *klásí,* totiž klásky na poli po sklizni zbylé, *chábí,* tj. drobné roští, v témž významu i *chamrazí; drápelí,* totiž suché drobné větve.

K tomu si zazpívejte:

Červené okení,
zelené podsíní,
nebudeš ty chodit,
bude chodit jiný.

Uvažujte o kouzlech přípony *-ař* a *-ář,* jež je kriminalistická v *půdaři, kapsáři, chataři*, *svršk*áři (tj. zloději svršků), posměšná v *zástěrkáři* a *bačkoráři,* odbornická v *dětskaři, ženskaři, střevaři* (odborný lékař nemocí dětských, ženských, střevních)! Když jsme u těch doktorů, stál by za zmínku i ten jejich hantýrkovský *slepák* (slepé střevo) a ta jejich *lumbálka* (punkce lumbální).

Definujte si rozdíl mezi *heglovstvím* a *heglovštinou!*

Přípona *-úr* (spisovná *-our)* zplodila na Moravě slovo *děcúr,* a je to – jak praví už jeho zvuk – slovo hanlivé, hanlivější než slovo *děcko.* Jakže, děcko že je slovo hanlivé? Ano a zajisté, ne sice všude bez výjimky, ale převážně mívalo slovo *děcko* na Moravě význam hanlivý, říkalo se např. *cigánské děcko* ve významu asi tak našeho *fakana cikánského;* a neupřete, že v tom byla logika, neboť v *děcku* vězí přípona augmentativní, a proto zas pejorativní.

A tím jsme se octli u obou zveličovacích, zhrubujících přípon *-ko* a *-sko,* a na ty nedají moravská nářečí, slovácké především, dopustit. Chcete příklady? Nuže tedy: *Od anciáša, od lidisek mizerných,* to je z nářečí brňáckého (Těsnohlídek, Kolonia Kutejsík II 57). Na Slovácku se samými *-sky* a *-isky,* dvounohými i čtvernohými, jen tak hemží; podotkněme však, že – jak už bývá – samou častostí ta přípona pozbyla svých vlastních kvalit, není tam nadána výrazivostí příhannou. Tak tedy: *sinačisko-koňsko-kravsko-telacko-prasacko-kuracko* a *ku-*

ratisko (jedno i druhé ve významu slepice) – *kozisko* – *kocúrisko.* Pak jsou tam *okáliska,* totiž oči, *fúsiska,* ba i *laufiska* (revolverová) a ovšem i *brušisko.* Je tam *robsko,* vězme roba, vdaná žena, a čteme v pěkných nářečních povídkách Kynčlových, že *Běta Rukávčena byla převelice lakomé robsko* a *Byla ona Anka robsko jak z Písma svatého vybíraná na krásu tělesnú.* Zde vyniká zvlášť přesvědčivě, jak tam přípona *-sko* pozbyla své výrazivosti zhrubující. Až je nám jí líto. Proto okřejeme, slyšíme-li ji zas jednou v její čaromocné síle původní:

Všeci lidé povídajú,
ej, že su korhelisko.
A já inší nepíjávám,
jenom to kořalčisko.

Ach – i citátem se může prozradit neklidné svědomí. Mezi námi a zcela důvěrně:

viďte, že jsme si my korheliska zcela hezky přihnuli z toho velikúcnitého korhela kořalčiska předponového i příponového?

Ale že bychom byli vypili až na dno – ne, to jsme nevypili, na mou věru ne.

XII
Pánbíček a pohodlíčko

Čeština má mnoho zdrobnělin, a bývají cizincům nápadné – ať už svou hojností, ať – některé – svou povahou. A opravdu: slova jako *kafíčko, mlíčko, polívčička*, *pivíčko, bifteček*, *párečky, rohlíčky, koláčky, knedlíčky, nudličky, pošušňáníčko, gulášek, paprička, kolínko* (to jedlé!*), jitrničky, pohodlíčko, do nebíčka – do peklíčka, pánbíček, božínku* vymezují český život od toho drahého bříška až po samého pánaboha velmi pozoruhodným růženečkem zdrobnělin a zdrobnělineček. Jak značné možnosti zde čeština má, ukazuje dobře slovo jako *velebníček*, k němuž v jazykové praxi není vůbec nijakého základu *velebník*: nu, zdrobnit velebnost, toť opravdu již výkon.

Způsob, jakým čeština zdrobněliny tvoří a jak s nimi nakládá, má do sebe mnohý osobitý rys. Oceňujíce tyto osobitosti, dáme přec i zase pozor, abychom neupadli do řečňování o „jedinečnosti". Zajisté ne ve všem, ale v lecčems jsou i v oblasti deminutiv shody nebo obdoby v jiných jazycích. Tak lze říci hned zcela povšechně, že zdrobnělinám přejí všechny jazyky slovanské, z nich zase východoslovanské a západoslovanské víc než balkánské. Ale je jich hojně i v jazycích románských, a hovorová italština a španělština je jich plna, mnohdy s nějakou zvláštností, k níž nám chybí obdoba. Tak čtu např. u výborného jihoamerického autora *el público de las mañanitas,* což by bylo asi tak „poraníčkový lid pouliční"; v chilské španělštině se téměř nikdy neuslyší *una cosa bona,* nýbrž napořád jen *una cosa bonita,* dobroučká, hezoučká věc, stejně *toditos dias, todiitos dias*, tedy všecinky, všecinečky dny, což jde ještě nad naše zdrobňování.

Hojnost deminutiv v češtině byla již nejednou nápadná i našim lidem. Čelakovského jímá hnus z činaničkých zdrobnělineček, jimiž Nejedlý nadil svůj překlad Gessnerových idyl, a Kollár vložil do svého „Cestopisu" prudkou filipiku proti českým zdrobnělinám (str. 446). Mají pravdu potud, že se s deminutivy musí náramně opatrně, je to výrazivo velmi choulostivé, barvivo velmi vydatné, dvě kapky na velký džbán vody, co je víc, škodí, pokud snad nejde o autorský záměr nějaké dikční úkonnosti.

Jsou ovšem zdrobněliny úplně neutrální, a to proto, že z jejich deminutivního tvaru zdrobňující význam nadobro vyprchal. Nefilolog bývá překvapen, když slyší, že např. slova *slunce, srdce, ježek* jsou zdrobněliny od základů *slun, srd, jež* – což je důvod, proč neříkáme *slunčiti se, srdečnatý, ježčiti se,* nýbrž *slun-iti se, srd-natý, jež-iti se* (ale ovšem *srdčitý* a lidové *srdcatý).* Dokonalou obdobu k těmto „tajným" zdrobnělinám mají jazyky románské, třebas hned franština. Pozdní lidová latina, lingua rustica, z níž románské jazyky vzešly, jen tak se hemžila zdrobnělinami – člověk má skoro dojem, jako by se římská vlčice na svá nejstarší kolena věnovala životní selance se samými beránky a ovčičkami. Neříkalo se už včela, ucho, slunce – *apis, auris*, *sol* – nýbrž včelička, ouško, sluníčko, tedy *apicula*, *auricula, soliculus,* a tak vznikla francouzská slova *abeille*, *oreille*, *soleil,* tvarem jsou to zdrobněliny, významem nikoliv. Tak i jinde; např. bulharské slovo *postilka* znamená postel, nikoliv postýlku.

Takových zdrobnělin, jež si jakožto zdrobněliny vůbec neuvědomujeme, je v češtině mnoho, a jde jen o příklady, uvedeme-li: *houska*, *klubko, krabice*, *stopka, řebřík, palec, pelyněk* (zde však doposud žije základ *peluň, pelyň), vařečka, sýček*, *krtek* (*krt* je už vzácností), *toulec, spánek, puklice*, *kytice, lavice*, *cívka, uhlík* (ve významu chemickém, prvek), *hořčík, sodík*, *draslík*, *nebožtík* (základ *nebožec).* Jindy ještě pociťujeme deminutivní tvar, ale zdrobnělý význam se vytratil, zdrobnělina se absolutizovala, jsme odkázáni výhradně jen na ni: *pisátko*, *párátko, kukátko*, *kolárek, kantárek*,

padavče, louskáček, umíráček, *červánek,* také *sáček,* jehož základ *sak* (z němčiny) je velmi vzácný (sak na ryby); také *došek* (z něm. Dach).

U další skupiny zdrobnělin nemáme na vybranou z jiného důvodu: zdrobnělý tvar má v nich funkci významotvornou, znamená něco zcela jiného než slovní základ: *stan*: *stánek, prach*: *prášek, ruka*: *ručička* (na ciferníku), *kartáč*: *kartáček* (na zuby), *nože*: *nůžky, práh*: *pražec, vidle*: *vidlička, šat*: *šátek, pata*: *patka, jícha*: *jíška, voda*: *vodička* (tinktura), *sýr*: *syreček, houba*: *hubka, rameno*: *ramínko* (na šaty, roura osvětlovacího vedení), *pera*: *perka*, *klika*: *klička, pouto*: *poutko*, *zápisy*: *zápisky* (paměti), *tuha*: *tužka, cihla*: *cihlička* (na žehlení), *tělo*: *tílko* (lajblík), *hodiny* (horae): *hodinky* (horologium), *díra*: *dírka* knoflíková, *síra*: *sirka*, *kláda*: *kladka.* Okolnost, že ručička na věžních hodinách může být třeba delší než my sami, naznačuje již sama o sobě, že zdrobněliny mají v jazyce poslání velmi rozmanité. V případech jako ručička (u hodin) slouží zdrobnělina jen významovému rozrůznění; kdybychom v tom tvaru opravdu cítili nějaké pojmové zdrobnění, nemohli bychom mluvit o *ručičkách na orloji světa;* zato se však podiví *cizinec,* slyše nás takto mluvit. Pro nás je to ovšem zdrobnělina neuvědomovaná.

Říkám-li tak, nejsem právě co do té „ručičky" plně práv všem skutečnostem. Věci jsou zajisté složitější. Napíše-li český stylista něco o *ručičkách na orloji světa,* nemohu o něm tvrdit, že by byl porušil vžitý jazykový úzus, ale budu tvrdit, že to je stylista chabý, s nevyvinutým sluchem, citem, sebekontrolou. Ptáte se proč? Myslím, že to je prosté:

deminutivní ráz tvaru „ručička" nemůže v našem jazykovém povědomí odumřít *nadobro*, a to proto, že téhož slova a tvaru užíváme ve funkci jednoznačně deminutivní, jakmile mluvíme o údu lidského těla: *dej mi ručičku, abys nehapala.* Je to zajisté jiný případ než např. u zdrobněliny *vidlička*, z níž jakékoli zdrobnění vymizelo opravdu beze zbytku. I bude se trochu té zdrobnělosti, která je dána v tvaru *ručička,* bezděky vkrádat i do naší představy o ručičkách

ciferníkových. To zpravidla nebude nikterak vadit, vždyť ručička např. na ciferníku kapesních hodinek je jednou z nejmenších „aparatur", s nimiž se netechnický laik v životě setkává. Ale bude ta zdrobnělost vadit v souvislosti např. s orlojem světa: to je zajisté představa, jež nijaké zdrobnění nesnese. I řekne zde stylista jen trochu kloudný téměř pudově a bez zaváhání *„rafij na orloji světa".* Souhlasíte se mnou? –

U některých slov před dávnými časy přejatých vznikla nám jakási deminutiva na druhou, a to tak, že již přejaté slovo základní bylo zdrobnělinou, z níž jsme pak českou zdrobňovací příponou utvořili zdrobnělinu zdrobněliny. Tak je např. *cibule* přejata z latinského *caepola,* což je již zdrobnělina od *caepa;* deminutivní povaha tvaru *caepola* nebyla u nás ovšem pociťována, a toto zatemnění umožnilo další zdrobněliny *cibulka, cibulička* – stejně jako frc. *ciboulette* a *civette,* něm. *Zwiebelchen,* it. *cipolletta* atd. Obdobně *cedulka*, *špachtlička* aj.

Život zdrobnělin v jazyce je provázen zjevy velmi poutavými. K nim náleží, že jazyk mívá na vybranou co do významotvorných přípon, jimiž ze slov základních vytváří zdrobněliny; jakmile se však jazykový úzus v určitém případě ustálí na některé příponě, pociťujeme zdrobnělinu s jinou příponou mnohdy jako slovo podivné a rušivě nezvyklé, ba „nemožné". Tak říkáme např. *lvíče*[3] nebo *lvíčátko,* ale nikoho nenapadne, aby říkal *lvátko.* Avšak stará čeština opravdu říkala *lvátko* a říkala také *lvíčenec,* obojí vedle třetího deminutiva *lvíče*: i je tedy náš „nervový otřes" z tvaru „lvátko" zas jen dokladem, do jaké míry je mnohá věc v jazyce jen úzus a zvyk a dobová konvence.

Jinou zvláštností zdrobnělin je, že teoreticky můžeme sice tvořit zdrobněliny od každého slova, především od každého podstatného jména – a čeština této možnosti využívá opravdu hojně – ale

3 Říkáme tak, protože u pojmenování mláďat opanoval pole typ *kuře*, *štěně*, *podsvinče*. Na Valašsku říkají dokonce *chasně* ve významu „nemluvně".

v jazykové skutečnosti přec jen mnohých zdrobnělin de facto není. Tak např. zdrobňujeme snad každou část lidského těla od *očiček* a *vlásků* až po *paleček* u nožičky (dětské), ale „dlanička" řekne leda hodně zamilovaná matka o dlani svého roběte. Tvoření deminutiv se důrazně zpěčují některá slova abstraktní, např. *láska, úsměv,* a pěkný příklad je zde *pokoj*: ve významu světnice, jizba, řeknu bez rozmýšlení *pokojík*, *pokojíček*, ve významu odtažitém (klid, mír) zajisté neřeknu „pokojík". Ale Hus tak říká: *když někaký pokojík od protivníkóv má;* a vůbec jde starší čeština také co do deminutiv svými vlastními cestami. Užívá třebas zdrobněliny *otčík* ve významu otec, říká *otčík duchovní* ve významu duchovní otec, pastýř, Alexandreis vypravuje o svém reku, že *otčíka już nejmějieše;* stará čeština říká *živótek* ve významu „život" a *tielce* ve významu „tělo" – *krásná tielce smrti dávachu*, zní překrásná, opravdu homérovská věta Dalimilova; říkalo se *provésti svou vóličku,* zde zdrobnělina má ovšem již náznakovou příchuť zlehčovací; ve veleslavínské češtině je *ležka* malá lež, pak i lhář; Slovník prešpurský (XIV. stol.) klade dokonce do významové rovnice *slonček* = elephantus, což je pak zdrobnělina trochu groteskní, ale patrně jen pro nás potomky; Bible kralická, např. Amos 9,9, užívá deminutiva *kameníčko;* barokní autor Waldt tlumočí lat. audaces zdrobnělinou *směloušk*ové, zde však jde patrně o vědomé pejorativum, o zdrobnělinu zlehčující, jak o nich bude ještě řeč. Jak jsme citliví na zdrobněliny nezvyklé nám ať tvarem, ať představou, můžeme si ověřit na dokladech, jež vybírám z autorů obrozenských: *zahrádenka* (Kollár, S. Dc. III 43); *sníček* (III 41); *andělčata* (III 50); *andělčátka* (IV 127); *vzdorky dovádivé* (I 34); *ostroveček* (III 95); *věterčátko* (M. Z. Polák, Milek); *dloužka* ve významu slabičná délka (Hněvkovský, Zlomky o českém básnictví). – Živá je reakce našeho jazykového citu obojím směrem, tj. ať jde o nezvyklý tvar zdrobnělý, anebo nám nezvyklý tvar nezdrobnělý, např.: *nesnázky* soudní, *hrdlice* (starý tvar místo našeho *hrdlička*), peklo hází *ohary* (Linda, Jaroslav ze Šternberka).

Naši pozornost budí dnes i např. zdrobnělina *dubec* m. dub, hojná v poezii obrozenské (např. Mácha, Vocel; je to slavismus z RKZ).

Zdrobněliny jako *provésti svou vóličku, směloušk*ové nebo Komenského *všetýčka* jsou staré doklady pro skutečnost, že deminutiva naprosto nejsou vždy jen *slovy pochlebnými,* jak zdrobnělinám říkali staří Čechové. V deminutivním tvaru bývá obsažena ambivalence, jež se může aktivovat jakožto citový klad, ale jindy zas jakožto afektivní zápor; takové slovo není pak už lichotné a pochvalné (hypokoristicon, laudativum), nýbrž je to slovo zlehčující, depreciativum, pejorativum (o takových deminutivních typech pěkně *Šmilauer*, Nauka o tvoření slov, I 99). Jako zvláštnost bych uvedl, že zdrobněliny od výrazů pro city a citové stavy jsou téměř šmahem pejorativa, slova hanlivá: *radůstka – štístko* (malé, podřadné štěstí) – *citeček – smuteček – tužbička – nadšeníčko – hněvíček – škodolibůstka*, ale už i *rozoumek,* alespoň v aplikaci na dospělého člověka. U některých zdrobnělin od označení stavovských kolísá se citový přízvuk od případu k případu a také podle souvislosti: *profesůrek*, *kantůrek*, *doktůrek* mohou mít význam přitakavý, sympatizující, lichotný, *obchodníček, živnostníček* nemusí mít význam bezprostředně hanlivý, *továrníček, úředníček, básníček* jej budou mít vždy. Stejně asi *princátko;* mimo lidový úzus vždycky *panička;* naproti tomu nikdy *velebníček.* Hanlivé možnosti zdrobnělin využívá dokonale Šalda, když tvoří útočná deminutiva *pokrokový osvíceneček* (Zápisník IV, 149), *bařtipánkové* (Zápisník IV, 1). Srovnejte také zlehčovací účinnost zdrobnělého tvaru ve dvojicích *bůh*: *bůžek, děva*: *děvka, nevěsta*: *nevěstka, koroptev*: *koroptvička* (v přeneseném významu „nevěstka"). Jen záporně míněn může být i *svatoušek* a *dobrodineček.* Jakýmisi absolutními zdrobnělinami „stavovskými" jsou *pisálek* a *tichošlápek*, ostatně i *básnílek* – není k nim substantivních základů *písal, tichošlap*, *básnil.*

Někdy jsou dvě zdrobněliny od téhož základu radikálně rozrůzněny tak, že jedna dává slovo lichotné, druhá slovo hanlivé –:

tetička: *tetka*, *dědeček*: *dědek,* jindy zas máme poutavou podívanou, jak zdrobňující přípona lichotná stáčí o sto osmdesát stupňů význam předcházející přípony hanlivé: *dědoušek* (tj. děd-ouch-ek), *Pepčourek* (tj. Pep-čour-ek).

Jsou také zdrobněliny *slovesné*, a je jejich zvláštností, že mimo hájemství mluvy výhradně dětské anebo dětsky mazlivé (typ: *zamíchánkovat polívčičku)* jsou to vesměs pejorativa: *podělkovati, služ-bičkovati*, *poklonkovati, bratříčkovati se,* tj. bratřiti se, ale na způsob nedůstojný, *šavličkovati,* tj. hloupě a nadutě řinčeti šavlí, *milkovati se, fangličkařiti, prasečkovati;* Šalda tvoří jednou zdrobnělinu *ná-ladkařiti* (Z, V 34) s významem pěstovati náladovost způsobem pravého autora nehodným.

Téměř neomezená je naše možnost tvořit zdrobněliny od jmen *přídavných.* Takové zdrobněliny mají zase zvláštnost jinou – ne-zdrobňují a neumenšují, nýbrž intenzivují představu danou slovem základním: *běloučký* je nadmíru bílý (viz též Šmilauer I 167), *blizoučký* je nadmíru blízký, *droboulinký* je nadmíru drobný. Leckdy lze pak pojmově stupňovat: *malinký – malilinký – malinkatý – ma-lilinkatý.* Jungmann má takovou zdrobnělinu dokonce od „nahý": *ubohé zrozeňátko nažíčké* (Heřman a Dorota). Slovenština jde tu někdy svými cestami, tvoříc např. tvary *malicindý* (tj. malilinký) a *malicindriátko*, anebo *samučičký*, *samulinký.*

Stupňovací význam mají i zdrobněliny tvořené od *příslovcí*, jako *brzičko, hnedličko, kratičce*, *všecinko, maloulinko, dávničko, raníč-ko.* Starší čeština bývala zde bohatší, majíc např. tvary *nechtěčky, hnedečky*, *ledvíčko, vmlčečky* (Tkadleček), *sotvíčka* (stol. 16. a 17.); v 15. století žila zdrobnělina *snadečky* (velmi snadno), Blahoslav kárá jakožto nevhodný dětinský tvar (puellae vox) zdrobnělinu *ponejprvíčky* u Jana Augusty; u Lomnického čtu *jediničkou* (jen jednou, zrovna jen jedenkrát). Lidová slovenština užívá zdrobněliny *predarmíčko.*

Velmi intenzivní je život zdrobnělin v nářečích, a proto zas především v lidové písni – pro tu je zdrobnělina bezprostředním prostředkem citového projevu, prostředkem slohotvorným. Namátkou:

Třeba sem bledúčká, bledušenká, bledá (Sušil 196); *požčaj mně bíuého ručníčka* (tj. šátečku, S. 134); *Nasadil jsem střešenečku v humně* (S. 536); *Zachvěješ višinku*, *panenka ci spadně* (S. 535); *Lepší byua moja nebožčička* (S. 274); *Ešče jednú jednú jednučičkú podívám se na svú galánečku* (Bartoš III 1205 b). Ba shledáme se i s tvary jako tyto: *Pátečky se nepostila a svátečky nesvětila* (Duše a Panna Maria, Sušil 22).

* * *

I je tedy vidět, jak rozrostlý a poutavý je život zdrobnělin v jazyce. A jako každý prostředek, jejž jazyk poskytuje, jsou také zdrobněliny pro básníka na světě k tomu, aby z nich vytěžil výrazové hodnoty, o jakých se normálnímu jazykovému úzu ani nezdá; jak takový sublimační proces probíhá, napověděla nám již lidová píseň. Proto snad mohu, pokud jde o poezii umělou, přestati na dvou příkladech.

Ve skladbě „Naše Paní Božena Němcová“ praví František Halas:

Jeden zajde druhý přijde
slunko zašlo slunce vyjde

Bezprostřední konfrontací deminutiva s jeho základem se zde do krajní výraznosti aktivuje dojem, přesvědčení, víra, o něž básníkovi jde: že hodnoty nám až doposud milé a drahé byly pouhým *slunkem*, po jehož zapadnutí vyjde zcela nezdrobnělé *slunce* hodnot větších, pravějších, absolutnějších. Použitím, jak je dáno v básníkově kontextu, těží se dokonale z ambivalentního obsahu zdrobněliny: *slunko* jakožto představa milá, ale zároveň

i malá, v poměru k slunci pravému, skutečnému. Jde o básnickou skladbu z let tzv. protektorátu: i je zde to *slunko*: *slunce* politickou manifestací prvního řádu.

Ve známé Nerudově básni „Náš Boubín má šedivou čepičku“ z „Prostých motivů“ čteme:

A vidí, jak kolkolem po řekách
ti trpaslíci, synci malí
si po vodě dolů a nahoru
své mlhové balvánky valí.

Představíte-li si ten přírodní fenomén šumavský, uznáte, že to asi budou mlhové balvánky poněkud důkladné. Pro *nás;* pro Boubín jsou to hračičky toho trpasličího světa pod ním. I je zde ta zdrobnělina velikostním měřítkem pro rozměry toho horského obra; a to tím spíše, že se slovo *balvan* svým pojmovým obsahem na nějaké zdrobňování nijak nehodí a že pouhého smrtelníka sotva napadne, aby ze své lidské perspektivy mluvil o nějakých balváncích.

V případě prvním i druhém dospívají básníci, každý jinak, ale oba cestami zcela nenásilnými, k platným básnickým výbojům, a to tak, že domýšlením i přehodnocením těží z jazykové suroviny zdrobnělinové.

* * *

Kdo máš dost, nečti dál. Vám ostatním však dám ještě malou výslužku.

Kde máme dnes na mysli přípravek medicinální, mluvíme jen a jen o *prášku*, je to v tomto smyslu zdrobnělina významotvorná. Stará čeština kladla zde však nezdrobnělý základ: *prach* dělaný z těch a těch kostí, *dobrý očima* (Milion).

Naše slovo *stonek* je rovněž zdrobnělina významotvorná, ale s tou zvláštností, že si už ani nevzpomeneme, že by mohl být i nějaký *ston.* A byl, a vyskytuje se ještě u buditele Marka.

Ani už nevnímáme, že náš *papoušek* je slovo zdrobnělé, neboť jeho základ *papouch* velmi zevzácněl. Staří Čechové si však pochvalovali *papúchy rozličné proměny* (podoby, zbarvení, cituji z Milionu).

A jak máme myslit na papoucha, když si ani neuvědomujeme, že *otec* je zdrobnělina od základu *ot.*

Obdobně žil ve staré češtině k naší *sousedce* základ *souseda,* tj. sousedka (Ezop). Naopak zase měla stará čeština zdrobněliny, které našemu sluchu znějí podivně: tak třeba *nyníčko, nyničky; ženčička,* tj. ženuška, *sosníčko,* tj. sosnový les.

Uvědomte si zvláštní výrazivost zdrobnělin *hloupoučký, hloupinký, kupčík.* Odpovězte si pro sebe na mou otázku, je-li nějaký (jakýkoli) rozdíl mezi slovy *mladičký – mladoučký – mladounký.*

A teď hrst z toho, co v hájemstvích zdrobnělin dovedou nářečí nad každou možnost češtiny spisovné:

staruňký; celuňký (tvary valašské); Housličky *hlasňoučký,* převelmi teňoučký (Holas III 456); *bosulenký* (Sušil 637); *cosičko, cosinko, cosinečko, cosinenko* (Morava); *cokolvíček* (tj. cokoli, vých. Morava); *nechťúcky* (Slovácko); *ranušenko* (Lašsko); *štvernožky* (po rukou i nohou, Morava); *pořádečky, pořádenko* (z Tišnovska); *fúsenka* (Slovácko); na *náspěčkách* (Sušil 627); Kdes prve ty léhal, moje zlaté *mínko* (slovácká); *vojničku* začali (Bartoš III 1238); právě v *poludnečku* (Bartoš III 1206 b); *najedeníčko* (Žďársko); Vandruj, ženko, *létko,* dvě (Sušil 503); *hołobrúšky* (s holým břichem, Morava); ani *krvútečky* by se na ní nebýł dořezál, tj. ani kapky krve.

Ani krvútečky – myslím, že si tedy na češtinu nemůžeme stěžovat. Proto jí nevyčtu, že nezrodila obdob k některým hodně úžasným zdrobnělinám Ronsardovým; že se v revírech augmentativ dala zas předstihnout italštinou, nemajíc nic, co by se vyrovnalo

rčení aviduccio di danaro anebo výraznému pozdravu, který měl ve zvyku Napoleon na Sv. Heleně, když spatřil svého tělesného lékaře: Dottoraccio maledetto! Ovšem, je dost škoda, že máme jen *doktora* a *doktůrka,* nikoli však nějakého *doktorouse;* ale už se nedá nic dělat.

A mimo to máme za tuto mezírku kompenzaci k pohledání – ne mezi augmentativy, ale mezi zdrobnělinami. Dovedeme – a kdo po nás? – zdrobnit příjmení. Vzniknou pak apostrofy typu *Nováčku!* – *Kozáčku!* – *Navrátílku!* – v případech, kde takto oslovujeme Nováka, Kozáka, Navrátila, je to jazykový jev podivnější, než si asi myslíte.

Ale už si činím násilí a končím, drahouškové. (Zas taková zdrobnělina a dost čertovská – nějak povážlivě se nám stáčí do tóniny ironické. Já však to tak nemyslil, snad byste se nedomnívali!)

XIII
O pomnožnosti neboli: La multiple splendeur

Podstatná jména pomnožná jsou slova, jež mají množný tvar, ale znamenají jednu věc, definuje lapidárně slovník Trávníčkův. Všimneme-li si takových slov, rozpoznáme dva typy. Slova typu prvního se v jazyce vyskytují jen v tvarech čísla množného, jako např. slovo *játra.* Není nijaké *játro;* říkalo se tomu orgánu *játry,* bylo to podstatné jméno pomnožné, rodu ženského; ale *játro* se neříkalo nikdy[4]. Slova typu druhého žijí v jazyce i v čísle jednotném, ale v plurálu nabývají jiného významu: *novina – noviny* (plurál významotvorný). Proti všemu zdání se pomnožnost neomezuje na podstatná jména, vizme rčení typu *býti v úzkých;* zde lze leda mluvit o přídavném jménu, jež zpodstatnělo, jakmile odpadlo substantivum, jemuž bylo přívlastkem (býti v úzkých koncích).

Pomnožná jména si tvoří každý jazyk po svém. Kdo se učí anglicky, musí si vštípit zvláštnost, že např. proti našim singulárům *matematika* atd. stojí anglické plurály *mathematics, optics, acoustics, morals, tempers, fates,* ba i *hysterics* (vedle *hysteria*, jež má význam jiný). Angličan si zase jako zvláštnosti povšimne třeba našich *sen* a *otav.* A my zas neméně jeho plurálů pro středověk a pro chmel: *Middle Ages*, *hops.* Ve španělštině se podivíme např. rčení *hacer las paces* – význam „smířiti se“, doslova však „udělati míry“. Padlo by mnoho místa, kdybychom pokračovali v takových konfrontacích. Ale koukala by z toho úvaha nemálo pěkná a poutavá; a snad i pří-

4 Přesněji: singulár *játro* se vyskytuje také, ale omezuje se na odbornou terminologii řeznickou a hospodyňskou.

spěvek k srovnávací psychologii evropských národů. Na nic takového nemůžeme pomýšlet; proto jen několik dokladů:

italský plurál *carni* znamená tělo, tělesnost, křehkou nádobu lidského těla; na rozdíl od češtiny mluví franština a též italština o popelech, v něž se obrátíme – *les cendres, le ceneri,* tak i angličtina – *the ashes;* franština také o posledních vůlích a pořízeních, *les dernieres volontés,* a o potech zápasu smrtelného – *les sueurs de l'agonie.* Velmi poutavé jsou v našich souvislostech jazyky iberské. Místní určení poblíž, v blízkosti má v portugalštině plurální tvar *nas proximidades de,* obdobně slovo okolí – *os arredores,* podobně výška – *as alturas*. Španělština dává nikoli dobrou noc, nýbrž dobré noci: *Buenas noches!* Španělský singulár *celo* (z řeckého zelos, srv. naše zélotismus) znamená horlivost, náboženské horlení, pak také zvířecí říj; ale žárlivost, závist, podezření vyjádřím plurálem téhož slova – *los zelos;* a je také ustálený termín *drama de zelos,* totiž divadelní hra, která se točí kolem lásky žárlivé a sočivé. Ale postavme se statečně všem svodům a vraťme se k Naší Paní.

Stejně se bere svými cestami každý jazyk v tom smyslu, že v některém je množné číslo *možné* u podstatných jmen, u kterých jiný jazyk vytváří jen singulár (singularia tantum). Dejme tomu, že by Čech překládal do němčiny větu, v níž se praví, že napadly velké deště a po nich velké sněhy. Utvořil by asi plurály *die Regen* a *die Schneee.* I poučil by ho germanista, že *der Regen* je bez množného čísla, a že plurál *die Schneee* se v dějinách němčiny patrně vyskytl jen jednou, totiž v Rilkově převodu jednoho sonetu Michelangelova, kde ten plurál je jazykovou senzací. Tedy: co nám je nasnadě, němčina nevytváří, nýbrž opisuje ty plurálové vakáty složeninami *die Regenfälle*, *die Schneefälle.* Je takových zvláštností mnoho: Francouz bez násilnosti tvoří plurály *les sourires, les amours, les douceurs, les pudeurs, les charmes* atd., což je pěkné dědictví po matce latině; také nám je hračkou říci *úsměvy, lásky*, *půvaby*, *něhy;* Němec však nemůže říci *die Lächeln*, *die Lieben*, *die Süssen* atd., i musí věc vyřešit jinak.

Řekl bych, že jak co do hojnosti jmen pomnožných, tak co do možnosti tvořiti plurál od téměř každého substantivního singuláru je jakési odstupňování mezi hlavními větvemi indoevropských jazyků. Nejskrovnější praxi jeví jazyky germánské, větší mají jazyky románské, nejhojnější jazyky slovanské. Mezi nimi zase tvoří čeština slova pomnožná a všeliké jinde nezvyklé plurály zvláště ráda, ba s jakousi náruživostí, se zjevným sklonem pluralitním.

Pomnožnost českého vnímání zračí se již v pojmenováních pro téměř všechny části lidského těla, jež se skládají ze dvou souměrných částí: *prsa*, *ňadra, záda, bedra, hýždě, plíce, játra, ústa.* Slovo *plece* se kolísá: *plece* i *plec.* U slova *hruď* nás předstihuje srbocharvátština pomnožným tvarem *grudi.* Pomnožná je celá česká „krinologie": *vlasy, vousy, frňousy, valousy, kníry, licousy, šediny;* pokud se zde vyskytuje singulár, např. Vrchlického *zlatý vlas královny Elsy,* jde o jazykové vlivy cizí. Pomnožnost také co do produktů výměny látek: *výměty, výkaly, lulánky, scanky,* singulár zde má jen knižní slovo *moč* (od původu zastírající eufemismus!). Vedle singuláru *slina* užíváme i plurálu *sliny,* němčina např. a angličtina této možnosti nemají.

Pomnožnost také u názvů pro oděv a jeho součásti: *šaty,* a to i v případech, kde jde notoricky o jediný kus oděvu (měla na sobě hedvábné šaty), *háby,* mor. a slov. *kvanty* (das Gewand), *hadry* (tj. šaty); *spodky, kalhoty* (proti la culotte, die Hose), *poctivice, koženky, gatě, hulánky, rajtky;* argotické *klufty* z něm. sing. die Kluft, ve významu „šaty". Zde již narážíme na hojný zjev, že se cizí slovo přejetím do češtiny *zpomnožní* – již tento zjev nasvědčuje, že český člověk má sklon ke vnímání a vyjadřování plurálnímu. Nápadná je pomnožnost u slov *plavky, koupačky, kombinačky,* kde zakrnělost nohavic nevybízí zrovna k pomnožnosti mluvnického tvaru. – Proto i *montérky* (pracovní oděv montérův) a *trenýrky.*

Záplavu pomnožných jmen máme u všelikého nářadí a náčiní, u kterého jde i jen zdaleka o nějakou podvojnost částí anebo složi-

tou konstrukci a podobu: *dveře, vrata, kamna, nůžky, kleště, podávky, brány, hrábě, chrápy, hrable,* slov. *hrabelky* (hrabice na obilí), *kšíry* (das Geschirr, sing.), staré slovo *ladry* (pancéř, zbroj), rovněž staré *prsosiny* (náprsní řemení koňské), *lácaly* (das Leitseil), *necky, vantroky* (der Wandtrog), *sáně, sáňky, páry* (die Bahre), starý plurál *nožnice* (pochva nože, meče), *váhy, hodiny, hodinky, chůdy, schody, štafle* (die Staffel). Pak ovšem *peníze* (románské a germánské jazyky mají vesměs singuláry, zato ruské *děngi!), prachy, prašule, cinkadla, cinkátka,* argotická slova *lažany, gelťásky* (das Geld); pak slova z hantýrky, vesměs utvořená z německých singulárů: *šerky* (nůžky), *štýgy* (schody), *fuksy* (zlaté hodinky), *ráčny* (hodinky).

Že *varhany, moldánky, dudy, kejdy*, *gajdy, šutky* (menší valašské gajdy) jsou jména pomnožná, chápeme (soustava píšťal atd.); podivnější jsou plurály *housle* a *skřipky,* u nichž snad souměrnost obrysu vedla k pomnožnému označení.

Představa roztékavých hmot vedla k velmi výrazné pomnožnosti slov *povidla, patoky, pomyje, slivky, výpalky, matoliny,* slov. *výcedky* (slivky) a *poplaky* (splašky). Také od hromadného jména *potrava* byl možný plurál, neboť čtu v Bibli kralické, Gen. *14, 11*: *A pobravše všechno zboží Sodomských a Gomorských, a všecky potravy jich*, *odtáhli.* – Šlechetní původcové Šestidílné byli zajisté lidé střídmí a zdrženliví, i nehodláme z plurálu „potravy" nic vyvozovat. Ale pravda je, že přitakavé vidění mnohotného daru božího není v češtině nijakou vzácností, nemluvě vůbec o památném jazykovém faktu *U Bucků.* Říkalo se za stara *obědy* také o obědu jediném, *byl jsem na obědech, do obědů.* Obdobně se říkalo také *svačiny.* Plurál *hody* je v platnosti podnes. Na Slovensku říkají *mlady* hostině, která se strojí rodičům nevěsty v osmý den po svatbě. Je pak jen logické, že si na takové obědy už odedávna nedělali laskominu, nýbrž *laskominy.* A maminka podnes říká, že budou k obědu *knedlíky,* ačkoli klade do hrnce na plotně jen houskový knedlík jediný; a napíše-li nám hostinský na jídelní lístek „vepřová s knedlíkem a zelím", jsme dotčeni takovou

singulárovou osuhlostí traktérskou a očekáváme důvodně, že na talíři budou alespoň knedlíky dva, ať si jsou to jen dva řezy: plurál je plurál. – Vzpomeňte si také na slovenské *raňajky.* – Slovo *kvasnice, kvasinky* svým plurálem velmi pěkně podává tu kolektivní práci mikrobů. Truchlivým protějškem jsou mu *souchotě*, *souchotiny, úbytě.*

Bez nesnází a s velkým prospěchem pro názorné vnímání našeho nitra tvoříme plurály od názvů všelikých hmot: *hlíny, zeminy, písky, deště*, *sněhy, ledy* a třebas i *ruly*, *žuly, pískovce, vápence, porfyry, slídy*, *trachyty, buližníky* atd., atd. Pak přírodní fenomén optický: *červánky. – V horách spadly velké deště; ledy se hnuly*: celou krásu těchto vět docení jen ten, kdo ví, jak málo se ty plurály rozumějí samy sebou. Rozumí se, že nějak to vyjádří každý jazyk; in den Bergen gingen grosse Regenfälle nieder – die Eismassen haben sich in Bewegung gesetzt, der Eisgang hat begonnen. Jenže to jsou zjištění meteorologická, kdežto naše tak prosté plurály jsou sice rovněž vhodné pro povětrnostní stanici, mají však zároveň velký básnivý potenciál, který cizím protějškům úplně chybí – říkám-li to, neblouznim, nýbrž konstatuji pravdu zcela objektivní a nespornou.

Pak je vydatná skupina pomnožných pro dny a obřady zvláštní a posvěcené, svátky nejveřejnější i nejsoukromější. Nepočítám sem ovšem *Vánoce*, *Velikonoce, letnice,* k těm je po Evropě mnoho pomnožných obdob. Specifická je však pomnožnost *Hromnic,* u nichž přec jde o jediný sváteční den. Spadají sem pak *nešpory, roráty, kumplety, pašije* – plurály již hodně nápadné a u *pašijí* dokonce trochu paradoxní (Passio, die Passion, Umučení Krista Pána může být jen jedno jediné, vím ovšem, že se u nás význam slova přesunul na liturgické zpěvy). Plurální je tu všude i sám představový základ – *služby boží* proti singulárům le service divin, der Gottesdienst. Přiřadil bych sem plurál *hrany* (vyzvánění). Singulár slova *posvícení* je dosti samoten; český člověk se zjevnou radostí dává svým velkým dnům v kalendáři astronomickém i životním jména pomnožná: *šibřinky,*

posvícky (Kollár, S. Dc. I 7), mor. a slov. *fašangy,* pak naše *táčky, hrátky*, *masopustní ostatky;* ovšem i *námluvy,* jimž Slováci říkají *pýtanky* nebo *dovedy,* pak *oddavky* neboli *zdavky,* dále *líbánky* (la lune de miel, the honeymoon, der Honigmond, die Flitterwochen). Zdálo by se, že v takové pluralistické soustavě je *svatba* výjimkou. Ale není; stará čeština říkala *svatby* (např. Jirásek, Mezi proudy I 285), říkala také *veselky;* nářeční plurál *svatby* se vyskytuje podnes. A pak jsou ovšem *křtiny, narozeniny, jmeniny* a všechny *-iny* od *čtyřicátin* nahoru i s *abrahamovinami.* A říkalo-li se *svatby,* říká se logicky podnes *kasárny* a *jatky,* rovněž pluraliter.

Uvádím teď skupinu zvláště sličnou, je v ní záplava slunce, jsou v ní svátky Matky Kybely: *žně, obžínky, dožínky, otavy, sena, dokosky* (poslední kosení), *ouhrabky, domlatky.* K nim: *dračky*, *doderky, přástky.* U slov jako *sena, otavy*, *dračky* si povšimněte, jak se v nich označení jednou přírodniny, podruhé lidské práce rozprostraňuje téměř na údaj časový a kalendářový, nabitý drahocennou názorností. Všechna tato selská slova jsou z nejkrásnějších ražeb českého slovníku.

Typu *dračky* se poněkud blíží pomnožná *dostihy* a *závody;* zde sportovní názvosloví zavádí také singuláry *závod* a *dostih*, ale nezdá se nám to, zní nám to cize.

Teď dám na hromádku pomnožná pro všeliké lidské chování a počínání, většinou nezdobné: *cavyky, ciráty, hejble*, *kejkle* (die Gaukelei, sing.), *okolky, krámy* (to jsou krámy), *šouky, fóry,* (*š*)*pumprnákle, lamprdonky, čuráčky, ouchcapky*, *zálety, šplechty, šprťouchlata*, *smiřovačky, moldánky* (natahované). Přidám dvě zdařilá slova slovenská: *minďáry* s významem „mizina“ a *obzerance,* jež znamenají zevlování. Také *tlachy* jsou pomnožné, singulár *tlach* je knižní. Plurál jsou i *bulíci* na nos věšení, *straky* na vrbě malované, *zaječí,* do nichž bereme, *úzké,* v nichž jsme. Jen pomnožně se můžeme octnout i v *nedbalkách;* jejich případ spadá do našich pluralit oděvních. Pomnožnost zasahuje i bohyni spravedlnosti, neříkáme,

že z něčeho bude *soud,* nýbrž: byly, jsou, budou z toho *soudy* – ten plurál by již sám o sobě stál za kapitolku. Také *odpustků* můžeme dosíci jen pomnožně. *Rozum* máme sice jeden, zato *rozumů* vždy hodně.

Nyní vcházíme do říše Absolutna, do království pomyslů. Bez nesnází můžeme říci: *úsměvy, smíchy* (popadati se, váleti se smíchy), *mdloby, mrákoty*, *touhy, strachy, vzdory,* (*na vzdory*), *rozpaky, spěchy*, *závisti, kyselosti, únavy, spanilosti, smrti* atd., atd. To mnohý jazyk nemá. *Jen* pomnožně užíváme slova *rozpaky.* Říkáme umírati *hladem* nebo *hlady* (!), třásti se *vztekem* nebo *vzteky* (!); říkáme vždycky jen pomnožně *jsem na holičkách, v úzkých, v koncích.* Říkávalo se kdysi také *skřípěti závištěmi, plakati lítoštěmi.* Zde všude je funkce pomnožnosti zřejmá: jde o afektivní intenzivaci představy. Jsou to dosti rafinované *čáry* jazykové, a díme-li tak, je to zase sugestivní plurál, a singulár k němu – *čár* – je papírově nudný.

Schystal jsem vám ještě ohňostroj pluralních spanilostí nářečních – jak se rozumí, jsou z Moravy:

dotřelky – slavnostní zakončení tření lnu; *objediny* – co dobytku při krmení spadne na zem; *oděry* – pšeničné otruby; zde si všimněte, že se i spisovné slovo *otruby* vyskytuje jen v čísle množném, na rozdíl např. od německého die Kleie, k němuž plurál není vůbec ani možný; *pľuty, pľutoviny* – stálé deště; *kosby, kosinky* – žně senné; *drahy* – výpustek, výhon pro dobytek; *podnosky* – zbytky jídla, jež po někom zůstaly, nedojedek; *podhodky* – tzv. mladé posvícení; *diváky* – podívaná; *úvodky; popravky* – rodinná slavnost příští neděli po svatbě; *končiny* – ostatky masopustní; *požínky* – požínání bujného osení před vymetáním; *pozemky* – kroupy (slovo lašské); *pozovky* – pohoštění, k němuž mladí manželé pozvou „přízeň" týden po svatbě; *na spánybohy* – na štěstí; *za starých bytů,* tj. časů (na Valašsku); *šperky* – zabijačka (východní Morava); valašské *ít někomu na předstihy,* totiž nadejít mu.

Už dřív jsem měl uvést krásný lidový plurál *knížky,* tj. kniha modlitební (maminka si říká na knížkách). Spadá sem i moravský (valašský) plurál *tesknice* s významem domácí nemoc, stesk po rodném kraji; my v království slovo tesknice neprávem singularizujeme v tesknici. Pak jsou *drkotky,* totiž třesavice, mrazení, a horší *drkoty,* totiž třesení, ba i delirium tremens; jsou *grindy* (z něm. der Grind, svrab?), totiž sliny tekoucí nemluvněti, psu, dobytčeti; a jsou *ľojdy* i *karpatiny*, obojí na Valašsku a znamenají krhavost. Jsou na Moravě *lakotě,* totiž laskominy, ale jsou tam bohužel i *lakoty,* což jsou dětské souchotiny.

Ne – ještě vás nemohu propustit. Jak staré je to mnohotné vidění a prožívání, říká nám např. fakt, že *úhrabky* čteme už u Komenského (Brána jazyků XXXII). Říkalo se *není při všech rozumích* (smyslech); čteme ve staročeské skladbě o Podkoním a žáku, v. 182, že *žák se chtieše hněvy stéci* (tj. vzteknouti); říkalo se *na marných troštích držeti,* trošt je z něm. der Trost, jakýkoli plurál od slova Trost je němčině neznám – čeština jej i zde k přejatému slovu přitvořila, přibásnila. Dokonce i pro množný tvar slova *smrt* mohu posloužit staročeským dokladem: *děti jeho potom všechny rozličnými a ohavnými smrtmi zemřely,* čteme v Tkadlečkovi. Ostatně měla stará čeština plurál i pro slané maso: *slaniny.*

A nedá mi a nanovo se vracím k nářečím. Na Valašsku říkají růženci *patěrky* (od pater noster). Na západní Moravě se říká *dělat cahorty* ve významu dělat cavyky, okolky. Laši zas mají slovo *výščury*, znamená posměch. Moravské *hachmáry* znamenají pletichy, intriky; a valašské *patenty* nejsou nic jiného než klevety – ó, ten přeutěšený posun významový!

Ale ne už radost – hotové nadšení mě jímá z těch moravských *zor* a *zápalů.* Jak to? Takto: ve spisovné češtině máme krásný plurál *červánky,* a pak tedy máme i singulár *zora,* k němuž ovšem si můžeme přidat i plurál *zory*, ale to je pak zora několikerého dne. Kdežto na Moravě jsou místy plurální *zore* ranní červánky jednoho jediného dne, a nejinak i *zápaly.* Tak na příklad:

Stávaj, milá, hore,
už sú bilé zore

Obdobně ovšem i v písni slovenské; *na zoričkách prijde.*

Teď se vraťme z toho výletu, abychom si uvědomili, že i naše obecně české plurály *pukat smíchy, necítit se vzteky, umírat hlady* atd., atd., spolu i se vzácnějším *dusit se smrady* jsou o sobě nemalé výboje představivosti a básnivosti. Jeden hlad, vztek, smích, smrad nám nestačí – cítíme jich v sobě, kolem sebe mnoho, zavalují nás svou přesilou. A také staré, ostatně v jedné moravské písni přežívající rčení *zlomit krky* je věcí nemalou. Ba i ty *vary* ve významu lázně: *Karlovy Vary*.

* * *

Typ *o polednách* (jednoho jediného dne!) vnáší pomnožnost do časového údaje svým významem singulárního. Je to rčení abych tak řekl heliotropické, apollinské, nietzschovské, nadmíru krásné. Protějšek k tomuto pomnožnému určení časovému jsou hojná určení místní jako *Na Lukách*, *V Potocích, V Olšinách* atd., atd., kde ve skutečnosti jde o jednu louku, jeden potok, jednu olšinu. Česká topografie se plurály tohoto typu jen tak hemží.

To zas vede ke skutečnosti, že mezi českými jmény místními tvoří pomnožná dokonce většinu, jsou to další typy *Poděbrady* a *Lobkovice,* a ježto většina českých vsí a osad má jména na *-ice,* slaví pomnožnost v české topografii triumfy na triumfy – tím spíše, že jí pomáhají i jména horstev: *Krkonoše, Smrčiny, Beskydy, Brdy, Chřiby*, *Tatry* atd., atd.

* * *

Zastavili jsme se – právem – u krás plurálu *sena.* Krása nemenší, ale jinak zabarvená jsou pomnožné denominace *žita, řepy, ovsy, jetele, vojtěšky.* Myslím na věty jako *Řepy se okopávaly – Žita vymetala*. To jsou učiněné tresti zření pluralistického. *Žita vymetala,* to znamená: žito na polích po celičkém kraji vymetalo. Zároveň však tou větou stejně kratičkou jako obsažnou, tím plurálem *žita* prokmitává vjem, že co kde polí v kraji (a na světě), na každém je to žito trochu jiné než všechna ostatní žita, že je zjevně jiné, trochu trošinku, ale znatelně jiné od kořínků po klasy, a hlavně barvou, barvou, člověče. Právě tento fakt vyjadřuji, když od pojmenování hromadného, od singulare tantum, jímž přec *žito* je, tvořím plurál. A že žito na kterémkoli poli této oběžnice je jiné, než každé jiné žito na světě, toť velká pravda, o níž by se dalo povídat od rána do večera. A důležité je zde, že plurály *žita, řepy* jsou nadobro lidové, že si je nevymyslil velký básník.

Povšimněte si dále pomnožných označení pro některá místa a rozlohy: *humna*, *lada, blata.* Od druhého a třetího bude singulár velkou vzácností (lado, blato). *Lada, blata* skvěle sugerují rozlohy těmito slovy označené; jsou k tomu vybavena také svým složením hláskovým – ticho, mír, samota, nevzrušenost, trochu zádumčivá, v bezvětří utkvělá praharmonie kosmická, stesk Matky Země, jež čeká z věků do věků.

* * *

Abychom si uvědomili rozdíl mezi jazykovým reflexem vnímání analytického a syntetického, promysleme doklad, který sám o sobě ovšem ještě neříká nic určujícího o povaze jazyků, ze kterých je čerpán. Fakt *schody* mohu vnímat jakožto úhrnné zařízení, které spojuje dvě rozdílné výškové polohy. Takové vnímání je dáno v latinském *scala,* francouzském *l'escalier,* německém *die Treppe.* Mohu však schody vnímat i analyticky jakožto fakt tolika a tolika stupňů,

schodů. Tak činí čeština svým slovem *schody* (tj. stupně), tak činí i angličtina svým *the stairs.*

Naše kniha o češtině není pojednáním o české národní duši. Ale tolik snad smíme poznamenat, že některé dosti výrazné analytické sklony v soustavě češtiny jsou v dokonalé shodě s českým povahovým tíhnutím k nazírání analytickému. Také české *vědě* se daří rozbor a detailový postřeh líp než syntéza a obsáhlá ideová konstrukce, ba česká věda se koncepcím syntetizujícím zřejmě vyhýbá. A česká kritika, tedy *rozbor* jevů, je zajisté vyspělejší než naše výpravná próza a naše drama, tedy než naše *syntetické* zmáhání světa. V našich vědách s nejdelší a nejbohatší vývojovou tradicí – jsou to filologie, historie a literární dějiny – je mnoho výborné analytiky spolu s nechutí k syntéze. Když přisel Machar se svým cyklem „Svědomím věků", tedy s knihami básnickými, nikoli vědeckými, zabývala se jeho filozofií dějin akademická věda historická a vytkla mu kusou sčetlost pramennou a subjektivně zkreslující koncepci a perspektivu. Takové polemické vystoupení vědy proti básníkovi nebylo by všude jen tak snadno možné; jsem přesvědčen, že nejhlubší pohnutkou k němu byl nejen vědecký hlas svědomí, nýbrž i povšechná nechuť k souhrnným spekulativním syntézám. Machar pak replikoval slovní ražbou „fasádníci", čímž patrně chtěl historické vědě vytknout pěstování detailu a zanedbávání architektonické konstrukce. Mohl se dovolat i jazykového faktu *dějiny,* pomnožnosti našeho slova pro historii; pomnožnost českého názvu pro historii jako by předurčovala analytické, pluralistické, nesyntetické sklony našeho historického nazírání a bádání.

* * *

Zbývá zmíniti se o dvou faktech, kterých se dotýkám jinde: nadáváme *oslů ušatých* a nikoli *osla ušatého,* aniž *bejka rohatého,* a ubíráme se na inteligentní rekreaci jedni k *Flekům*, druzí k *Buckům.* Kdo

k singulárnímu Lippertovi nebo Šramotovi, žije už tak trochu na pouhé periferii národního tělesa. Je v Praze dům *U Nováků*, ale žádný U Nováka. Říká se *U Topičů*, vycházel časopis *Týden u Topičů*, ačkoli tam čepují jen knížky. Inzeruje prodejna třídní loterie a zve se *U Koudelků.* Vám se to nezdá divnou věcí – ale jen se zeptejte cizince.

I mohu snad shrnout: čeština je velmi hustě prostoupena fakty, jež nasvědčují zvláštní zálibě českého člověka v nazírání a vyjadřování pluralistickém. Proti cizím jménům pomnožným, k nimž v češtině není obdoby – jako třebas španělské *las parillas*, rošt – stojí spousta českých plurálů ať závazných, ať fakultativních, k nimž v jiných jazycích není obdoby. Pluralistický sklon češtiny je tedy zjevný. Zčásti v tom bude povahový rys ingenia analytického. Ale okolnost, že český člověk nazývá pomnožně i své dny nejslavnější a že v afektu kladném i záporném, v radosti, bolesti, závisti, hněvu a vzteku rád sahá k plurálu, praví nám, že česká duše ráda prožívá hmotu i ducha mnohotně, že to je duše s inklinací pluralistickou, duše, jež náruživě loká život. Vyslovme to raději větou kondicionální: duše, jež by náruživě lokala život, kdyby se o ty jeho věci nemusila tak brát a rvát už od začátku všech začátků. Snad je potesknělost, zahořklost, přiotrávenost české duše způsobena vůbec jen tím, že se její životní náruživost nemohla dosud ještě nikdy vyžít dosyta a do té Multiple Splendeur, o níž tak výrazně i krásně promlouvá mnohý pomnožný tvar češtiny.

XIV
Krokové

Při skloňování podstatných jmen rodu mužského rozlišujeme jména životná a neživotná, z čehož nám vzniká dvojí soustava pádových koncovek. Nebývalo tak vždy, původním stavem byla dokonalá shoda v koncovkách, rozlišení pokračovalo pomalu. Ještě z r. 1568 máme pardubický zápis tohoto znění (Fr. Oberpfalcer, NŘ XVIII, 10): … *vzali sme vůl s Michalem, kderej u Hradce v cihelni dělá…* Památku na tento stav věcí máme podnes v ustrnulých rčeních *probůh*, *vsednouti na kůň, jíti za muž.* Naopak mohlo mít jméno neživotné koncovku, která je v novější češtině výsadou jmen životných. Dokladů ze starých památek je hojně. V Bajce o lišce a džbánu čteme akuzativ *čbána,* a u Dalimila je místo, jež názorně dokládá tuto koncovkovou promiskuitu:

poslúchajte slova mého,
blázn svým hledá cizieho zlého:
bychom byli pně za král měli,
toho zlého bychom netrpěli.

Podobně se vyskytují genitivy typu *pupka*, *stroma zeleného*, nominativ plur. jako *jarmarci* (1601). V 2. p. sg. mužských vzorů tvrdých nebylo rozlišení mezi jmény životnými a neživotnými provedeno do důsledků nikdy, jak dosvědčují naše spisovné genitivy např. *mlýna*, *chleba*, *lesa, kláštera*, *potoka*, *komína*, *ledna* atd., atd.; jindy spisovný úzus kolísá (*národu – národa*, *slovníku – slovníka*). Nářečí a proto i lidová píseň mají takových neživotných genitivů na *-a* daleko víc, např.: *Ale želím svého vínka zeleného* (Sušil 201); *Běží voda z javora* (S. 220); *požičaj nožíčka* (S. 147, obdobně S. 237); *Teče voda z vi-*

nohrada (Bartoš III 1076a); *požčaj mně šátka hedbávného … bíuého ručníčka* (S. 154). Srv. Leg. o sv. Kateřině, v. 967: *bez omyla*.

U akuzativů *čbána*, *pně* se můžeme domýšlet, že k nim přispěla i personifikovaná představa džbánu, pně. Afektivní kontext křísí životnou koncovku u neživotných podnes v nespisovných rčeních typu *Dej mi šluka, vzal roha*, *našel jsem hřiba.* Sesterská polština ponechala mužským neživotným dativní koncovku *-ovi,* tedy např. *Dobrze chmiełowi*, *gdy sie tyki trz yma,* anebo *przeciwko świecznikowi* (naproti svícnu, St. zákon, Daniela 5, 5). Srovnejme s tím stč. Alexandreidu: *úsilno sě vz vodu bráti a sě ostnovi spierati.*

Několik dalších dokladů pro splývavost těchto koncovek pádových. Staročeská Alexandreis: vynidú mdle všitci *roci* (v. 2269); tu zemdlejí všickni *údi* (1793). Dalimil: prosí *křta* od Svatopluka. Podkoní a žák: A *pohlavci* k tomu suší pleskají okolo uší. Z písňových skladeb epochy husitské: Tuť se nás *hřieši* neskryjí (Což smrt radosti podává); Tuť se nehodie *šantroci* ani přátelské spomoci; tak jsú položeni *roci* (tamže); Kam se děli tvoji *vlasi,* tvoji pobíjení *pasi* (O bázni boží); Táboři bitvu začeli, jak mužie předse trčeli, kdež sú velnuli Sirotci, tekli krvaví *potoci* (Píseň o bitvě u Ústí). Staročeský kuchyňský předpis dává návod, jak jinak *zajíc* strojiti. Trestní sankce určovala, co stihne toho, kdož by zloději vědomě půjčil *žebříka.*

Z nářeční prózy: Včil se ode mě *kroka* nehneš; *Kusa smysla* to nemá; Nescu o tym všem slyšet už ani *muka*, rozumíš, ani *muka;* Ani *muka,* jazeko hladové! (vesměs od Brna, citáty z Těsnohlídkovy nepřeberné „Kolonia Kutejsík"). Na Slovácku (podle Rudolfa Kynčla, Paměti uječka Škrobáka): Strel ně z tej levorvy totkaj *do kabáta.* – Tamtéž je diškurs o vodě, kterážto porádnému muzikantovi a jeho *inštrmentovi* převelice škodí.

Z hantýrky a argotů: naval *búra* – zvednout *slavíka* – hodit si *šlofíka* – navalit *motáka* – mít *kliha* (zuřiti) – vzít *šmíra* (utéci).

Pomineme-li ustrnuliny jako *vsednouti na kůň,* genitivní zvláštnosti nářeční, nespisovná rčení typu *vzal roha* a spisovné

výjimky *jazyka, octa, sýra*, *světa, života* atd., rozlišuje dnes čeština přesně a přísně mezi koncovkami „životnými“ a „neživotnými“. Že tak činí vůbec a že tak činí zas jen u podstatných jmen mužských, bývá ostatně pro cizince zdrojem velkého údivu; pro nás je to jedna z četných zvláštností jazykové struktury, které už ani nepostřehujeme, tak dokonale jsme se s nimi sžili, tak úplně jsme je vstřebali do krve. Ale i v této zpřesnělé a zpřísnělé soustavě dvojích skloňovacích koncovek zbyla pořád ještě *možnost* koncovkové promiskuity. Týká se prvního pádu množného čísla (a tím ovšem i pádu pátého). Jde o jazykové jevy a zjevy, o nichž si promluvit nemůže být na škodu.

První pád množného čísla u podstatných jmen mužských životných (zde všude rozuměj: a stejně i pátý pád) má trojí koncovku: *-i, -ové, -é.* Navzájem zastupitelné jsou z nich jen první dvě: *orli – orlové;* nenapíšeme však *ředitelové* místo *ředitelé.* Lid tak ovšem říká, a lidová čeština nakládá s těmito koncovkami vůbec volně a podle svého; kde spisovná čeština ustálila koncovku *-é,* klade lidový úzus hovorový širokou dvouslabičnou koncovku *-ové* (*učitelové)*; kde spisovná čeština dává přednost koncovce *-ové,* lid si zřejmě libuje v koncovce jednoslabičné (*Dáni, Švédi, Fini).* Tlak lidového úzu zjednal velkou frekvenční převahu dokonce i tvaru *Češi* nad tvarem *Čechové* – do té míry, že tvar *Čechové* začíná již působit strojeně a trochu archaicky. Je to případ velmi pozoruhodný, protože jde o slovo pro každého Čecha tak ústřední, přičemž ustupující široký tvar *Čechové* je pro náš jazykový cit obdařen majestátem národní důstojnosti, po jakém ve tvaru „Češi“ není ani památky. Dávám plně za pravdu Arnovi Novákovi, že vystoupil proti tvaru *Češi* v textech spisovných, a nemělo by se to trpět. Jakpak mají a budou *jiní* říkat národu, který má své vlastní jméno v úctě tak malé, že zahodí nejpřirozenější mluvnický nástroj, jímž to jméno nabývá na váze a důstojnosti?

Překvapuje to tím víc, že jindy zas býváme ve věcech plurálových koncovek velmi citliví. Tvar *Židé* dává slovo s pojmovým určením

neutrálním, tvar *Židi* je tvar příhanný a v ústech nebo z pera inteligenta vědomou pohanou – a to jen proto, že dobře cítíme, že k označení o sobě neutrálnímu byla vědomě a úmyslně připojena koncovka, která nám, jsouc vzata z nespisovné mluvy spodin, zní vulgárně, sprostě. – Plurály *medici*, *chemici*, *botanici*, *filolozi, pedagozi* jsou tvary „kolegiální", mnohdy též a priori tvary s posláním humorným, a v některých z nich je opravdu humoristický nebo i satirický prvek pokaždé znova účinný. Pro vnímání každého z nás jsou *filolozi, pedagozi, astrolozi, geolozi, archeolozi, demagozi* atd. kabinetní ukázky jazykové grotesky. Jak citliví jsme ve věcech těchto koncovek, dosvědčuje také známé rčení předpřevratové: *My české a rakouské vlastencé.* Zde je již pouhým tvarem *vlastencé* napsána nejdokonalejší satira na obojživelníky a lidi *mezi židlemi,* na všechny Dykovy *čehony.*

Ta tam je i možnost plurálů jako *jarmarci.* Dnes lze takové neživotné plurály na *-i* tvořit jen k účelům jazykové grotesky: *kurníci, koberci, knedlíci, vuřtíci; veřejní sadi jsou přístupní; západi slunce jsou něco pro naši slečnu Kity, neboť v ní hárají citi. Poháři jsou vypiti.*

Jazykovou grotesku zde všude způsobuje životná koncovka *-i* u jména neživotného. Nezpůsobuje však zpravidla takový dojem druhá životná koncovka, tedy *-ové.* Tvary *sadové, západové, citové, pohárové* samy o sobě nijak neponoukají k úsměvu nebo smíchu. I je pociťujeme jako úchylku od úzu a vychýlení z jazykového normálu; ale toto vychýlení se v nás zhusta projeví dojmem zcela jiným; pojmové obsahy těch slov nabyly nové a zvláštní důstojnosti, *zvelebněly.*

Tím jsme se octli u zvláštnosti, že koncovka *-ové,* jež je v normálním jazykovém úzu výsadou mužských jmen životných, dovede způsobem velmi účinným a přitom veskrze kladným pozměnit náš dojem ze jména neživotného. Mezi tvary *stromy* a *stromové* není nejmenšího rozdílu „logického", jeden i druhý znamená plurál od dendron, arbor, arbre; dojmový rozdíl však je značný a záleží v tom,

že tvar *stromové* na nás působí jako personifikace spojená s velebou a patosem. I budou takové tvary jako stvořeny pro dikci básnickou, patetickou, obřadnou, kazatelskou, karatelskou, vizionářskou. Jde tu o starý už a stejně prostý jako důmyslný slohotvorný prostředek češtiny, a lze jej i podnes ještě aktualizovat, kdykoli by se někomu jevil žádoucím.

Zná se v tomto slohotvorném prostředku stará čeština soudní, když říká *lúpežové a mordové.* U Husa najdeme mj. plurál *hromové.* List jedenácti pánů moravských Zikmundovi ve věci mistra Jana Husi (8. května 1415) klade – zajisté funkčně – zapřisahavé, ba „osudové" plurální tvary *hlasové a glejtové.* Ze Štítného uvádím namátkou: *A tak opět jeř, léto, podzim, zima, ti zvláštní časové čtyři.* – Z Chelčického: *mordové*, *luopežové jedni druhých.* – Ještě z Chelčického: *ti všickni duovodové anebo smyslové*. – Zcela záměrným slohotvorným prostředkem jsou pak takové plurály v Bibli kralické, jak ještě uvidíme. – Velmi mnoho je jich v dikci Komenského, např.: *hradové, hříchové, půhonové, obloukové, paběrkové, skladové, stolové, koutové, zubové, zpěvové, výstupkové, přívalové, překladové;* také *kloboučkové* (zde odstín ironický).

S plurály typu *potůčkové* setkáváme se pak hojně v poezii barokní a stejně i v poezii obrozenské. Jako na zavolanou pro dotvrzení dvou základních pravd jazykové estetiky – že totiž každá úchylka od jazykového normálu je ambivalentní a že kromě toho dojem, který vzniká jazykovou úchylkou, je spoluurčován celkovou úrovní autora i atmosférou jeho díla – působí leckterý takový neživotný plurál na *-ové* z úst básníků obrozenských podstatně jinak než u autorů z dob starších. Co je u Štítného, Chelčického, Komenského hluboký zvuk varhan, stává se jakožto *potůčkové* a *větříčkové* holou titěrností a manýrou trochu chlapeckou. Ale i zde záleží všechno na autorovi, specifické hustotě jeho díla, osudovosti jeho tvorby. Tvary *dnové, snové* u Máchy věru nejsou titěrností, jsou to personifikace tragické,

„erbovní“; a titěrností není ani Máchův plurál *stromové* (v básni *Na hrobě sestřinným).*

V 19. století frekvence takových neživotných plurálů na *-ové* valem ubývá, a dnes jsou tvary typu *domové* sice pořád ještě možné, ale jen v dikci nejvznosnější, a i v ní se sotva s nimi setkáme. Překvapuje však, jak dlouho se takové plurály držely. U patetika Kollára je jich rozseto jako květů na jarní louce. Několik ukázek: *pohledové, domkové, kovové, loupežové neřádní*, *rozpakové, smutkové, drobtové, spolkové, hlaholové mladí, křové klikatí, křové rozvití.* Kollárovu patosu takové plurály svědčí, kromě toho je svým dikčním ideálem značně pod vlivem Bible kralické. Proto nás překvapí víc, když autor typu výrazně nepatetického, ba antipatetického jako Čelakovský tvoří někdy rovněž takové plurály: *Zpěvové noční.* Nevyhýbá se jim ani Erben, jak dokazují tvary *ohňové* a *plamenové* v „Pokladu“ a *listové na dubě* v „Záhořově loži“. Opravdovým překvapením je však, že se s takovými plurály setkáváme i v próze, a to v próze s posláním zcela jiným než básnickým nebo patetickým. V geologickém textu klade J. S. Presl tvar *slojové,* geometrik Sedláček píše *úhlové;* A. Marek má např. tvar *znakové* (zmatečného soudu); Palacký má v kontextu nehistorickém a nehistorizujícím, totiž v „Ideji státu rakouského“, a tedy v publikaci s nejčasovějším tehdy posláním politickým a propagačním, tvary *jazykové, předmětové, listové* (tj. noviny). A Erben píše v úvodu k svému vydání Harantova cestopisu: *výkresové někteří ve způsobu svém tak správní a dokonalí*… Je to z r. 1854 a jde o prostou prózu sdělovací. Vidíme tedy, že plurály tohoto typu byly ještě zcela obvyklé v padesátých letech minulého století, tedy v době, jíž bychom takovou jazykovou praxi podle svých dohadů už nepřisuzovali. V bezděky archaizující dikci některých bohemistů se pak takové plurály vyskytují téměř až na práh 20. století (např. F. X. Prusík: *Českých Alexandreid rýmovaných pramenové,* 1881). Patrně již s plným vědomím dojmové úkonnosti textuje Václav Šolc v „Našich chaloupkách“:

Vy národa poslední asylové,
vy knězův našich svatí oltářové

To vše zajisté předstihuje naše časové dohady.

Jaké dohady? Dohady a odhady našeho historického citu jazykového. K tomu, co nazýváme jazykovým citem, náleží i zvláštní cit časový, podle něhož určujeme, že to a to slovo, ten a ten tvar, ta a ta skladebná zvláštnost bude „asi tak" ze století devatenáctého, patnáctého, šestnáctého atd., atd., anebo že vyhynul „asi tak" kolem roku X, že se sotva mohl vyskytnout před stoletím Y, že je sotva možný u autora Z. Spolehlivě se takto může dohadovat jen vědecký jazykozpytec, také on s plnou spolehlivostí jen co do jazykových faktů podmíněných např. zákony hláskoslovnými, fakty kulturních dějin jazykových atd. Jinak je na ten časový cit v nás stejně chabé spolehnutí jako na jazykový cit vůbec. Rozvádím to na jiném místě knihy.

* * *

Jazykoví tvůrcové Bible kralické jsou mistry dikce funkční, což ve smyslu jejich úkolu znamená, že jsou mistry dikce vznešené a patetické. Jakožto mistři úkonné mluvy rozpoznali plně dojmové hodnoty koncovky *-ové* u jmen neživotných a učinili z takových plurálů záměrný a soustavný prostředek slohotvorný. I čteme v textu Šestidílné mnoho a mnoho takových tvarů: *hroznové, záhonové, výhonkové, hnátové, hříchové, větrové, sloupové*, *zármutkové, prstové*, *ostatkové, ostrovové, brodové*, *domové, zubové, mečové* atd., atd.

Je to jeden z jejich záměrných prostředků, jimiž docilují dojmu vznešeného, velebného, sakrálního. Ale docilují víc. Alespoň na *jejich* plurálech typu *stromové* se osvědčuje zas a zas, že to není nijaká vznešenost a velebnost odtažitá, nýbrž velebnost nejsrostitější, nejoživenější, nejhmatavější. Věci stvořené ožívají těmi plurály

a jdou jakožto gigantičtí svědkové svědčit na soud, na němž se projednává velká pře mezi lidstvem a Bohem. Často a často vane z takového plurálu Šestidílné opravdu cosi jako *Vox tremendae maiestatis.* A někdy čiší z takového tvaru zas něco zcela jiného:

Mnozí úmyslové jsou v srdci člověka, ale uložení Hospodinovo toť ostojí.

Zde ti zosobnění *úmyslové* nejsou nijak vznešení a velební, majestátní a k nebi strmící: ačkoli *úmyslové* a ne *úmysly,* a právě proto, že *úmyslové,* cítíte z toho tvaru prašnou křehkost hliněných model, vratkost lidských předsevzetí, škleb marnosti, jenž zeje v koncích každého lidského osnování.

I vyvrhli se vředové škodliví a zlí na lidech… I stali se zvukové a hromobití a blýskání… A všichni ostrovové pominuli… (Zjevení s. Jana 16): zde jsou to plurály apokalyptické, zvuky z údolí, kteréž slove Armageddon.

Ale snad největší dojmotvorné účinky kouzlí Šestidílná z plurálů utvořených od jmen pro části lidského těla anebo pro jeho funkce. Tak např. Job 4, 15:

Duch zajisté před tváří mou šel, takže vlasové vstávali na těle mém.

Zde se opravdu každý jednotlivý vlas na hlavě, každý chloupek na těle ježí slastnou hrůzou z toho setkání s Hospodinem.

Anebo dokonce takto (Přísloví 5, 3–5):

Nebo rtové cizí ženy strdí tekou, *a měkčejší nad olej ústa její*.

Poslední pak věci její hořké jsou jako pelyněk, ostré jak meč na obě strany ostrý.

Nohy její sstupují k smrti, krokové její hrob uchvacují.

Krokové její hrob uchvacují. Nikoli kroky – *krokové.* Dovedete definovat krok? Dívám se do naučného slovníku. Nalézám: pohyb živoucího tvora, který přemisťuje své nohy, aby přemístil sám sebe. Nu ano, tak nějak to bude; velmi složitý pohyb podstavcových pák, kterými se lidská píďalka přemístí o píď zvanou krok. A zde je to žena. Bude to tedy píď asi tak čtvrtmetrová. A ty pídě její uchvacují

hrob. Krokové. Žijí. Jednají. Jsou to svůdcové pekelní, kteří sstupují s tebou k smrti, uchvacují pro tebe hrob. A jen abys tím jistěji propadl věčnému hrobu, rtové její strdí tekou.

Dokonaleji využít koncovkové možnosti, kterou dává čeština, opravdu již nelze.

* * *

Česká literatura je skoupá na patos, myslím na patos pravý, nečadivý, strmým plamenem rozhořelý, neubrečený, neuslintaný, neměkkýšovitý. Vyvinula jej jedině v polohách náboženských od Chelčického do Komenského, potom u některých představitelů katolického baroka; v oblastech kosmického citu Máchou a Březinou; v polohách citu národního Nerudou a Bezručem; v polohách jazykového Absolutna nesrovnatelným Vladislavem Vančurou. Co by se jinak mohlo v české literatuře patosem zdát, kromě Šaldy a několika stránek ze Zeyera za mnoho nestojí. Toto skrovné nadání pro patetické polohy slova je v přímé souvislosti s národní povahou. Ale zavítá-li zas jednou do české literatury patetik pravý, patetik veliký, dost možná, že se rozpomene na velkou možnost, kterou mu nabízí plurálová koncovka *-ové*, dnes ladem ležící a skoro již odumřelá ve funkčním použití, o němž jsme si pověděli.

Jak se to dělá, napověděl a víc než napověděl Šalda, když pojmenování svého dramatu obdařil právě tou koncovkou zvelebující, patetizující, jako vztyčený prst ukazující vzhůru, vzhůru; když tedy napsal nad text nikoli „Zástupy“, nýbrž *Zástupové*.

XV
Kapitola, v níž se rozpačitě obchází Krakonošova zahrada

Když jsem byl na studiích, vytloukal jsem život, jak se dalo. To po česku znamená, že jsem učiteloval po rodinách. Zejména jsem učil češtině; a neřekli byste, jak člověk nakoukne češtině do útrob a dokonce i pod podsazení, učí-li českému promlouvání Nečecha jak poleno; a pamětliv všeho toho, čemu mě bezděky in puncto češtiny naučili žáci líní i horliví (a líní ještě víc než horliví), nepřestanu vám tvrdit a prohlašovat a přísahat: člověče český, chceš-li se trochu naučit česky, popadni nejbližšího cizince, který se ti namane, a uč ho česky; a nechce-li dobrovolně, dej si ho přidělit národním výborem anebo jinou vrchností, ba, měly by na to být zvláštní paragrafy. A tomu cizinci třeba i plať za ty hodiny, které mu dáváš; ono se ti to, věř mi, vyplatí.

Nu tak tedy – mezi mými žáky byl i vrchní stavební rada *z* tehdejšího místodržitelství, chodil jsem k němu do bytu v Jungmannově ulici na Novém Městě pražském a zasvěcoval ho do tajů jazyka Libušina. Pán v letech, táhlo mu na šedesátku, urostlý a milý člověk s krásnou tváří, sálala z ní inteligence a pevná vůle a život daný práci nebřídilsky zdatné. Zde dovolte, abych pověděl, že není žena nejkrásnějším tvorem stvoření: je jím stárnoucí muž anebo stařec, vydaří-li se. Tak tedy můj vrchní stavební rada, krásný podzimní mužností: dobrý žák to byl, kupodivu bystrý a horlivý. Ale když jsme se dostali ke kapitolám o českém slovese, padl na mne třas. Věděl jsem, co teď přijde. Napíše mi, jako napsali dosud všichni v tu ránu, když jsem jim začal vykládat české sloveso, slovesné vidy: že teď nemají čas, že se zas přihlásí na jaře nebo na podzim. Tak ma-

gicky působívají na žáky nečeského původu vidy českého slovesa. Alespoň na mé žáky tak působily. A teď šlo o mého nejmilejšího proselytu češtiny. Ach, Panebože můj!

I sebral jsem všechnu odvahu a řekl mu, já devatenáctiletý kluk tomu krásnému starci:

– Pane vrchní rado, teď přijde učivo těžké… ech, velmi těžké. Je to fantastické s tím českým slovesem. Prosím, nezlobte se, já za to nemohu, já jsem to nevynašel, na mou duši! Je to nad každou představu, a ještě žádný Nečech se tomu nenaučil. Tak se, prosím, nezlobte! Je to opravdu fantastické.

Vrchní stavební rada Theodor Brandt nasupil krásné houštiny obočí:

– Tak. Fantastické. No, budeme vidět. Je to tak těžké jako grécké – ne, řecké sloveso?

– Jako řecké sloveso? Pane vrchní rado, myslím, že to je… alespoň tak těžké.

– Hm, alespoň. Tak uvídáme. Tak vy už začínajte!

– Uvidíme a začněte, pane vrchní rado! Ráčíte vidět, jak je to těžké.

A vůbec… lze i empiricky… jen tak podle zvyku… zvykem a cvikem…

– Tak. Lze empiricky a lze taky… hm, systematicky, že ano? A jak myslíte vy, co lepší je?

V tom okamžení mě posedla abyssi petitio, sebevražedná touha po propasti. Vychrlil jsem ze sebe:

– Pane vrchní rado, žáku s tak skvělou inteligencí bych doporučoval nejdřív povšechnou systematickou orientaci. Ale nezlobte se, prosím, a nestřílejte na mne, udělám, co mohu, já za to nemohu, já to nevynašel.

Vrchní stavební rada Theodor Brandt se na mne upřeně zadíval:

– Vy se nějak báte, nebo bojíte? Proč vy se tak báte? Já vás nebudu zastřelovat, nemějte stracha, ne, strach – nebo strachu?

Aha, strach nebo strachu, genitivus negativus. Tak jen se nebávejte, systematická orientace o těch videch bude moc úspěšná… ne, prospěšná, zuträglich, že ano, a vy se nebáte… nebo nebávejte?… já budu sebrat – jak říkáte česky – rozum do hersti, tak. A už můžete začínat… ne, začít… nebo začnout?

Mohl jsem, a také jsem opravdu začal. Začal jsem mu z uzoufané duše, s pověstným hrdinstvím zbabělců rychlostí kulometnou hlásit a hlásat, oznamovat a věstit, sdělovat a vyhlašovat, intimovat a deklarovat a proklamovat, příklady a případy dokládat, ilustrovat a dokumentovat, že – – –

rozlišujeme v češtině podle kolikosti a podílnosti děje slovesa jednorázová a slovesa iterativní neboli opětovací, dále slovesa frekventativní neboli opakovací a slovesa distributivní neboli podílná; podle dokonavosti děje slovesa imperfektivní neboli nedokonavá a slovesa perfektivní neboli dokonavá; podle trvání a fázovosti děje slovesa momentánní neboli okamžitá a slovesa kontinuativní, dále slovesa inchoativní a slovesa efektivní, přičemž slovesa inchoativní a efektivní mohou být buď imperfektivní, anebo perfektivní, pročež pro lepší rozlišení říkáme perfektním inchoativům ingresiva, perfektním efektivům finitiva, aniž si však, nechceme-li zle zbloudit, smíme slovesa finitivní neboli končící zaměňovat se slovesy terminativními neboli omezovacími; že vedle toho české sloveso dovede vyjádřit i míru děje v něm obsaženého, míru malou třeba do pouhé náznakovosti a zas i míru náramnou, takže kdyby pan vrchní rada z toho chtěl povyletět z kůže, nebylo by to ještě tak zlé, jako kdyby se z téže kůže vynalítal kolikrát za den; že dále – byl jsem už opilý sadismem – na doplnění těchto prostinkých zákonitostí vidových máme i vymoženost, že české sloveso kauzativní neboli faktitivní neboli účinné poznáme již podle jeho předpony, takže nestačí, chtěl-li by se někdo pro to všechno věšet na hák ve zdi, nýbrž musí se na ten hák pověsit, po-věsit, pane vrchní rado, jinak nevisíte, račte odpustit, já za to nemohu; že – ale teď už budeme opravdu

brzo hotovi – je nemalou jemností českého slovesa, jak dovede do svého tvaru vložit skutečnost, že jde o pouhou ideu děje, o pouhou tendenci teleologickou, o snahu jakousi, které zůstalo odepřeno uskutečnění, takže si třeba můžeme den co den kupovat po jednom provázku na ten povědomý hák, ale pak se zas může přihodit, že kupujeme po celý den jeden jediný provaz, a ne a ne jej koupit, totiž dokoupit; takovým slovesům říkáme pak dezideративní neboli snahová, protože nám vyjadřují jen úsilí namířené ke splnění nějaké touhy, nějaké potřeby vnější nebo vnitřní. Téměř pominout můžeme pak tvarovou i významovou dvojodrůdu sloves intenzivních neboli úsilných a sloves deminutivních neboli zdrobnělých, a tak tedy, prosím, pane vrchní rado, byli bychom zhruba jaksi hotovi, víc už toho pro první potřebu není. Ale i to, co jsme si uvedli, můžeme si radikálně zjednodušit schématem sice kusým, než přec jen pro základní přehled postačujícím: stačí, budete-li soustavně dbát, že máme slovesa imperfektivní, totiž durativní, iterativní, frekventativní, a slovesa perfektivní, totiž momentánní, ingresivní, finitivní a terminativní, račte vědět a nehněvejte se. Postačí tedy z první vody úplně, budete-li přesně rozlišovat tyto možnosti a tato dějová fakta: letím z kůže – lítám z kůže – lítávám z kůže – vyletuji z kůže – povyletuji z kůže – popovyletuji z kůže – co jsem se jen navylítal z kůže. Jak ráčíte vidět a slyšet, tvoříme tyto významné významové odstíny jednak sufigací, jednak prefigací, a to zas namnoze za současné změny kořenné samohlásky, je to vlastně hračka, ještě žádný Čech se v tom nezmýlil, račte odpustit.

Vrchní stavební rada Theodor Brandt po celou tu hodinu vidových výkladů ani nehlesl. Když jsem skončil, zahovořil (a zas ta tuča v obočí!):

– Hm, to je ještě napoutavější než grécký – e, řecké sloveso. Já si na to budu něco najít. Já se na to budu podívat sám. Vy, pane filozof, máte tu systematik v malém prstu od levé ruky, ale vy se moc báte. Proč vy se tak moc báte? Já se nebám, já to zazkusím,

snad mi hlava nevypukne… nebo nepropukne? Aha, nepukne, tak dobře. Já to budu nacvikávat… jak, prosím?… Aha, velký omyl, já to nacvičím sám. Až budu hotový – nebo hotov? – já vám budu psát, já vám budu posílat lístek. Tak děkuju maucta, a bylo to moc – jak se řekne? Aha, moc nabádavá systematik. Tak se poroučím, maucta.

Aha, vyjel jsem si, když se za mnou zavřely bytové dveře, on mi bude psát. Nejen že mi nebudeš psát – ani mi nenapíšeš, ty falote starý. Ale dobře mi tak, oslovi jednomu. Což jsem mu nemohl půlku toho neřádu zatajit, zpronevěřit, defraudovat? Teď mi můj nejlepší žák zařval na vidy. Musím zas o číslo dál, psí život jeden!

Za čtrnáct dní jsem dostal lístek, abych přišel. Vrchní rada byl trochu přepadlý, ale to nasupené obočí se tentokrát usmívalo, věřte nebo nevěřte, usmívalo se jakýmsi triumfálním zadostučiněním. Sedli jsme si. Na stole před vrchním radou ležel mnohokrát složený velký arch papíru, takového inženýrského, konstruktérského. Vrchní rada Theodor Brandt ten arch vzal a rozprostřel jej, až pokryl půl stolu. Mé oči zrovna jen stačily postřehnout spleť přímek, oblouků, šipek, čtverců, trojúhelníků, elips, tuš a inkoust modrý, červený, žlutý a v mřížoví těch čar a křivek falangy jakýchsi slov. A vrchní rada Theodor Brandt děl, a pořád ještě mu na římse obočí seděl ten vítězný úsměv primána, který vyzrál na kantora; ale snad to byl i úsměv Gaia Julia po dobytí Gallie Cisalpiny:

– Já jsem si na to udělal regulační plán. Já jsem si řekl říkal nejde, že se vidy naučím budu naučit je chyba budu učit taky chyba to tady nestačí. A já je už umím. Vy mě teď, prosím, zkoušejte, zkuste je nesmysl, zkoušívejte se nehodí. Já vás opravdu nezastřelím budu střelit je chyba budu zastřelit je taky chyba, budu zastřelovat nejde vůbec. –

Vypoulil jsem oči a začal jsem ho zkoušet z vidů českého slovesa. Dával jsem mu německé věty, těžší a těžší, samá chytačka na nějaký český vid. A on je spatra překládal, jako když bičem práská. Svůj regulační plán českého slovesa měl v rukou, ale jen tak pro parádu,

jako když si velký dirigent dá na pult partituru. A co vám budu dlouho vykládat, můj vrchní rada za celou hodinu neudělal jedinou chybičku. Drobná zvláštnost jeho českého projadřování záležela jen v tom, že za každým správným videm uvedl všechny možnosti tvarů nemožných vůbec anebo ad hoc. Abyste mi rozuměli a jemu nekřivdili: to nebyla dříčská tupost, jen tuhá sebekázeň to byla, a snad i snaha trochu se mi pomstít.

Když jsme skončili, blahopřál jsem mu. Vrchní rada odpověděl:

– To není hlava. To je ten plán, a že jsem si řekl, Theodor, ty to musíš dokázat dokazovat je špatně. Já se teď budu cvičit budu procvičit nejde, přijďte zas v pátek, uvidíte budete vidět není tak dobře. –

A ještě při loučení děl:

– Nezavírejte dveře, nezavřete je špatně – ne, zavřete dveře, já to tak nemyslil, já jen cvičím, protože imperativ je zvláštnost a neskákejte tak rychle po schodech neskočte by snad šlo taky, ale tady ne, a nezapomeňte v pátek přijít nezapomínejte je zbytečné nezapomínejte přicházet se vůbec nehodí tak děkuju maucta. –

* * *

Můj drahý vrchní stavební rada Theodor Brandt je jistě už dávno u Pána všech regulačních plánů, ale mně pořád ještě neodešel. Vám však jsem o něm vypravoval jen z pouhých rozpaků. Slušelo se, abych pověděl něco chytrého o českých videch slovesných, nedotknout se jich v knize o češtině by se vyjímalo asi tak, jako kdyby někdo popsal Prahu bez Hradčan a Paříž bez Arc de Triomphe (či bez grizetek?). Slušelo se tedy povědět o českém slovese. Ale když jsem vzal pero do ruky, padl na mne zas ten třas jako tehdy u vrchního rady. A ty rozpaky a ten strach jsem maskoval svou doslova pravdivou historkou, jak se mne ten stařec ptal, proč se tak bám.

A co teď, kdy je dopověděna? Mám opravdu začít o té Krakonošově zahradě, v níž rostou české vidy a přemnohá květena neslovesná, ale s vidy spjatá? Nu, pokusím se. I zavírám oči a říkám si docela docela pomalu a koštěřsky:

pozatmělý… přizabitý… pozapomenouti… povynořil se… poschovávati… rozklopýtati se… rozkmotřiti se … pozatýkati… pomilkovati se… dovečeřeti… nenabažený… křídly rozmávanými… poztrácený… povyválený… zaplavati si… nedojedek… porozvitý… rozpukavý… neokysličený, ale okysličovaný… ťal… sťal… utínal… zutínal… pozutínal… doučiteloval… neusmlouval… povykukoval… roztávání před roztáním… ne smíření, jen pouhé smiřování… smiřovačky… dosud neubit, však ubíjen… svitnouti… svítiti… prosvitnouti… prosvítati… prosvitávati… promodrávání… nedoletěli… vydováděti se… dozvoniti se… dovyzváněti… nasekati… znapájeti… zrozrážeti… poobjímati se… zpřipínati… vystonati se… pomáhej vám pámbu… pomoz vám pámbu… kdo vám to maloval?… kdo vám to tak hezky vymaloval?… nedorostlý… upovídaný… dveře zavírané, ale nedovřené… brána denně zamykaná, denně hlasem odmykaná… roztoulaný… když já jsem k vám chodívával, pejsek na mne štěkávával… štěkávával… Bože, Bože můj, vždyť to slovo pláče z bílých závějí času… chodívával… černé oči plakávaly… k nedomilování… nedomilování…

Nechte mě, já teď jdu domů, honorář vám vrátím, pusťte mě, vždyť vás slyším, jak se zlobíte:

– A podívejte ho, místo aby pořádně vyložil, píše na celé řádky nějaká slovíčka a mezi ně samé tečky, a jinde proti takovým tečkám bouří národ, a oči při tom zavírá jako kocour při úplňku – a něco takového píše knihu o češtině! –

Pravdu díte, vždyť to říkám sám, a už jdu, jen mě už pusťte, já to prostě nedovedu, jako jsem to před sedmatřiceti lety nedovedl vyložit tomu stavebnímu bohatýrovi. To tak, chtít rozumem zvládnout Krakonošovu zahradu. Musím si pořídit regulační plán českých vidů slovesných jako vrchní stavební rada Theodor Brandt

z Jungmannovy ulice na Novém Městě pražském, dejž mu pánbůh nebe českých vidů slovesných. Plán si pořídím, co jiného. Až jej budu mít, všechno všecinko vám hezky po pořádku vyložím budu vykládat se může taky. Vy se zatím podivujte podivte je málo, a pilně klečte v Krakonošově zahradě klekejte je ještě lepší, je v ní samé zlaté kapradí.

Mě však pusťte domů, já na to nestačím. A tak mě, prosím vás, nezastřelte, nezastřelujte se nehodí, já za to opravdu nemohu, já si tu Krakonošovu zahradu nevymyslil, na mou duši a sto hříchů.

A nepovyletujte z kůže, čtouce tu pravdivou historku z mých dávnodávných let češtinářského preceptorství.

Z JEJÍ MINULOSTI

XVI
Hroby

Také jazyk má svůj Acheron a své luhy podsvětní, kde se míhají stíny odešlých bytostí. A kulhá ten obraz, kulhá: vhodněji by se mohlo říci, že jazyk je korálový útes, *z* něhož vidíme právě jen to, co vyčnívá nad hladinu; ostatek je ponořen do vod zapomenutí a smrti. Tam dole, pod hladinou, jsou odumřelé hlásky, tvary, slova, vazby, rčení, významy, hřbitov vedle hřbitova, a teprv na těch navrstvených hřbitovech se prostírá to, co my nynější prožíváme jakožto „jazyk". Nic by o tom nepoučilo tak názorně, jako kdybychom vzali několik stránek Jungmannova slovníku a vyznačili v slovních heslech barevnými tužkami: za prvé, co všechno odumřelo již do Jungmanna – a Jungmann v té příčině není a nemůže být úplný, neboť známe dnes daleko víc památek, než jich mohl znát on; za druhé, co všechno se uklidilo na hřbitov slov v poměrně kratičké době od Jungmanna (pátý a poslední díl s Dodatky vyšel r. 1839); za třetí, co všechno jazyk zrodil a ze sebe vydal teprv od Jungmanna až po naše časy.

A nepodiví se člověk ani tak příliš, když umře slovo spolu s dobovým společenským zařízením (např. půhon), anebo s věcí, kterou pojmenovávalo (např. hrále, tj. oštěp, kopí; brně, tj. sukně z drobných kovových kroužků; spalnieř, tj. oblek pod brnění; nožnice, tj. pochva): divnější je ten věčný boj o život mezi tvary a tvary, slovy a slovy, vzájemná řež přípon, předpon, celých slov, boj neúprosný, v němž zpravidla jeden z obou soků podlehne anebo je zatlačen někam jinam. Kdo se trochu obírá s jazykem a jeho životem od věků do věků, sotva se ubrání okamžikům, kdy jej posedne děs a hrůza; a je opravdu něco, co lze nazvati nostalgií z toho věkověčného hynutí slov.

Uvedu-li teď několik takových slovních rovů, je to vlastně počínání dosti bláhové a pošetilé, protože je to několik případů téměř namátkou vybraných, jež ani svým souhrnem nemohou dát představu o vlastní rozlehlosti té slovní nekropole. Ale omlouvá zas takové počínání úvaha, že kniha o jazyce, jak jsme si ji předsevzali, může fakta a jevy, ať zavadí o cokoli, jen a jen nadhodit a nějakým tím příkladem naznačit.

Umřelo slovo *nedoperné;* znamenalo pokutu za těžké ublížení na těle, při němž člověk nebyl doprán, dobit; pokuta za úplné dobití se jmenovala „hlava", zde zas vyhynul specializovaný význam, slovo samo zůstalo. – Nežije už výraz *z nedojípky*, což je znenadání, mimoděk, užívá ho ještě Palacký. – Satanáši se říkalo také *nekošník,* byl to eufemismus – bytost nekochaná. – *Probyšúcný* znamenalo užitečný, chytrý; člověk neprobyšúcný byl člověk ospalý, flegmatik. – Říkalo se *netrpělivá zima,* netrpělivý smrad ve významu „nesnesitelný", co nelze strpět. – *Brav* znamenal hovado, proto byl i plurál *bravové*: oni tři králové a dva hlúpí bravové. – Naše slovo *blázen* slouží oběma rodům, je to slovo vespolné, stará čeština měla však ženský tvar *bláznicě,* např. v rkp. Hradeckém, u Štítného. – Obdobně byla *kmeticě* = stařena (Alexandreis); *bláznice* žije ještě v Bibli kralické (Přísloví 14, 1). – Ve významu bouřiti se užívá Chelčický slova nám bez průpravy již nesrozumitelného *drastiti sě.* – *Navetech* znamenalo „za stara". – *Líbiti sě* mělo význam milovati sebe, *svá libost* byla sebeláska. – Bylo sloveso *potočiti* s významem poslati: potočichu posel brzý, tj. poslali rychlého posla, vypráví Alexandreis. – *Pakost* znamenala obtíž, nesnáz. – Bylo sloveso *uhlaviti,* znamenalo stíti. – Bylo sloveso *natrutiti* s významem nakrmiti, ale *otrutiti* znamenalo omámiti, omráčiti, a *zatrutiti* mělo význam zahubiti; Gebauer tato slovesa etymologicky spojuje se slovy tráva, tráviti, potrava, otrávit. Štítný praví: všecka naše tělesná a světská utěšení hořkostí nám otrušena. – Mohlo se říci *po zlej odsúzené ztrátě* (Nová rada 641), význam byl: po zlé ztrátě vzešlé odsouzením. – Bylo slovce *nelap*

a znamenalo ne zase, ne dále, již ne. – Říkalo se *čist niti* ve významu dočista nahý. – Bylo sloveso *pánkati,* tj. říkati komu pane, pánku. – *Lekovati* znamenalo léčiti, zdraví dodati, i praví žák v „Podkoní a žáku“:

i nenie partéka tak sucha,
bych jie nerozmočil jichú,
tiem lekuje svému břichu.

Zde máte zároveň vyhynulé už slovo *parték, partéka,* znamenalo krajíc. – Ježto bylo sloveso *roditi* s významem chtíti, bylo i rčení *do nerody,* tj. víc než hrdlo ráčí, až do přesycení, třeba pitie ctného do nerody (Podkoní a žák). – Rčení *jsem toho práz(d)en* znamenalo jsem toho zbaven, mám to z krku; zapisuje si Dačický z Heslova k r. 1541: Umřela nejv. p. hofmistra žena. Zlá baba, rád jí prázen. – Vodnatelnosti se říkalo *vodní tele* a člověku vodnatelnému *vodnotelák*. – *Tím záhrnem* mělo význam našeho „úhrnem“. – Patnácté a šestnácté století říkalo *ve spěčky* = ve spaní. – Bylo sloveso *prosmrdati*: řeči pochlebenstvím prosmrdajú, je to výraz velmi zdárný, zde jsme opravdu zchudli. – Mazlí-li se spolu milenci, už si neříkají *mój přězmiljútný, přězmilitký*, aniž mój zmilelíku, zmilitku, má zmileličko, zmilitko. – *Požitý muž*, věk byl letitý, obstarožný muž, věk. – Nadobro vyhynulo slovo *šiet*, jehož význam byl „stařec“; s ním sloveso pošetiti se s významem pomásti se; slova šietové a šietnost má ještě Hus. – Připadá nám divnou věcí, že původní tvar slova obr zněl *ober*, pročež se říkalo obrský, oberský; kromě toho se mluvilo o srdci obrovém, tj. obřím. – *Kvasitel* znamenal hodovníka. – Říkalo se *krásiti* o kom, tj. chvalně o něm mluviti. – *Sníti*, tj. sejíti, mělo význam zemříti, zhynouti. – Naše slovo obtloustlý má předchůdce v tvaru *otlustný*: Vacek muž otlustný a krátký bieše, praví Dalimil. – *Mlčečky* znamenalo mlčky, *mezitojí* mělo význam „mezitím“. – *Pohrom učiniti* znamenalo obořiti se. – Uvedené již *roditi*

s významem chtíti je dokladem, jak může vyhynouti i slovo, jež je denním chlebem jazykového úzu; ale ještě po své poměrně rané smrti přežívalo jakýmsi stínovým životem, neboť čtu je dokonce ještě u Chmelenského (Elegie na břehu Blanice, 1825), ovšem jen jakožto archaismus navozený četbou starých textů. – Říkalo se *„přivésti dobrému konci“* – snad to přivedu konci dobrému, slibuje Dalimil. – Řekne-li týž autor *„nepřietel německý“*, znamená to nepřítele Němců: Ot Zbyhněva nepřietele německého. Soběslav, přietel český, znamenalo ovšem S., přítel Čechů. – Slova a tvary, o nichž mluvíme v této kapitole, jsou z *„navy“*, z bájeslovné říše stínů podsvětních: Potom Krok jide do navy (Dalimil); ale sama „nava“ se dávno už odebrala do navy. – Vedle slova kostel se dosti dlouho udrželo slovo *cěrekev* (církev) rovněž ve významu kostel, a Dalimil užívá obou slov střídavě: vstav (sv. Václav) na modlitvy k cěrekvi dieše. – *Přietelská válka* je u Dalimila válečné střetnutí mezi přáteli. – K „sirý“ bylo přechodné sloveso *osiřiti koho*, tj. sirotou učiniti; protoliť jej bylo zabíti, takú zemi osiřiti (Dalimil). – *Jícný* je u Komenského člověk s chutí k jídlu, jedlík. – Neříkáme již *navní kost*, mluvíme-li o pakosti, o kostním „novotvaru“. – Neříkáme již běhati slova živého, osuda nelze utéci, osiřela obou dítek; neříkáme velim viece – mnohem více. – Nemůžeme již říci zahrada krále Václavova, ani zahrada králova Václava, ani zahrada králova Václavova – a přec se tak říkalo. – To tam je slovce *poně* s významem snad, tuším. A nejíme již *udlé maso*, jen uzené.

Přívazčitý znamenalo opovážlivý, troufalý. – *Přímět* byl otok, zánět. – *Přílud,* příluda znamenaly přízrak. – *Převrácenec* byl jednak člověk zvrácený, jednak odpadlík od víry. – *Potýtek* byl syn po tetě. – *Rýže,* rajže, rejže znamenala rýžoviště zlata. – Zadnímu vojenskému voji se říkalo *ruměje.* – *Rotník* byl buřič, sektář. – *Původa* byl původce něčeho. – Říkalo se, např. Hus, *chlípa tělesná.* – *Chlebiti* znamenalo na chlebu býti, stravovati, živiti se, proto též lichotiti. – Slovo *vnada* mělo též význam „poučení“: pak svatý Prokop da mu vnadu (knížeti

Oldřichovi, Legenda o sv. Prokopu). – *Sotný* znamenalo těžký, nesnadný. – *Posošnost* u Štítného je tolik co poddanost. – *Uklid* měl význam ústraní: Dohodiž nám ho na uklidě, když nebude v silném lidě (Umučení Páně). – *Tále* byla zástava. – Slovce *sedě* znamenalo „zde", „tu": a sedě mě jmáte. – Ztratili jsme slova *sěn* = ten, *rúčí* = rychlý, *naliť* = rychle, náhle, *prokní, prokný* = každý, *mučec* = mučitel, kat, *nučec* = kdo ponouká (Legenda o sv. Kateřině), slovo *pokruta* = koláč přežívá jen v naší pokrutině a pokroutce; ztratili jsme dále slova *pokladač* = šibal, kejklíř, *pochotnost* = libost, půvab, *pochot* = žádost, rozkoš, *podnebení ústní* (patro, Komenský), *poběditi* = přemoci, *poběda* = vítězství (srv. dnešní ruštinu), *plechý* = čistý, čistotný, hezký, dobrý, *pitel* = piják, *váleti* = válčiti (např. Chelčický: když válel Bonifacius s králem Napulským), *chlapati* = nadávati (Chelčický).

Pryč a pryč je *rozvrt,* který Štítnému znamenal roztržku, rozbroj, pryč je jeho *vrobovati* = podrobovati, pryč i jeho *nístějka*, s významem pekař, pryč jeho komparativ *tvrze* = tvrději, pevněji, lépe i tvrze věřiti; pryč jeho *běhudlná mysl*, tj. těkavá, pryč jeho *bezpečstvo,* tj. bezpečí, i jeho *příkaza,* tj. překážka; také už neříkáme, že hřích *oplynul, tj.* rozhojnil se, ani nemluvíme jako on o *horné milosti,* totiž svrchované, nemáme jeho slovo *lutový* = hliněný, jeho *obinouti* = uhnouti, jeho *člověka bláznového*, jeho komparativ *pruze* (prudčeji), jeho *podkysení nebeská* (části, díly, úseky, oblasti), jeho *obdlužnou postavu* (obdélnou, podlouhlou), jeho *stříbrnice* a *zlatice*, tj. věci ze stříbra a zlata, říkáme syčeti, nikoli *sipěti,* trubec, nikoli *trúp.* – *Tušiti* má dnes jiný význam než „dodávati naděje" (počechu tušiti jemu, skladba O bohatci), neříkáme s Chelčickým *upěkniti okrasú viery;* míníme-li umyvadlo, nemluvíme o *medenici* (umyvadla bývala z mědi), a neříkáme *pustenice,* míníce pouště. – Místo vzpurný se mohlo říci též prostě *purný,* říká tak Štítný a jiní. – *Kramol* znamenal bouři, nepokoj, pozdvižení, *konopaký* byl štíhlý, tenký jako konopí, *panost* byla opilost, *pakost* byla nešlechetnost,

škoda, protivnost, zlo, *pakostiti* = škoditi, *pakosta* byl záškodník; kýle říkali *úpast;* Komenský má od slova pěst sloveso *pěsťovati se,* tlouci do sebe pěstmi. V „Hlubině bezpečnosti" mluví o *nenaprzněné lásce,* tj. neposkvrněné. – Říkáme lidičky, ale ztratil se nám bývalý singulár *ludiček.* – *Otrapa* znamenala extázi, vidění. – *Snuoci* bylo tuto noc, včera. – Bylo citoslovce *ova,* znamenalo ejhle. – *Ohýrati* mělo význam hýřiti. – *Orudie* mělo význam nádoba. – *Omiežditi* bylo očarovati, *oběceti* bylo slibovati. – *Obih* měl význam hojnost, obihati znamenalo oplývati, bylo i obiženstvie, obižný, obižnost. Slovo obih křísí ještě Čelakovský v „Růži stolisté", LXVI. – *Kolčava* byla drátěná košile.

Ubylo – a to je co říci – dokonce i některých poplatků, tak mimo podotknuté již nedoperné také *hrnečné, chomútné, pokrčemné.* – Bylo sloveso *bedliti* = bedliv býti. – Umřel nám *test* i *svekr* (obojí „tchán"), *zelva* (snacha), *tščě, svekra, svekrev* (vesměs tchyně). – Zahynula *poruka* = poručenství, moc, *púhlý* = pouhý, *púra* = hrdost, pýcha, *ckáti* = syknouti, sykati, *taláceti se* = toulati se, *talov* = hnis, *šerad* = nečistota, tělesný výměšek, *hycel* = ras, *hostajný* = přívětivý, *hostajenství* = přátelské zacházení, *hřběti* = pohřben býti; nemáme adjektivum, jež Chelčický tvoří od slova padúch, padouch: *roty šibalské a zbězské, padúchové;* nemáme už sloveso *spíleti* = žertovati: Vece liška: Ne tak, čbáne, jazť spíleji, milý pane! – ani jeho složeniny *pospíleti* = posmívati se a *otspíleti* = odplatiti žert. Neříkáme *strhnouti se rady* = nezachovati se podle ní (B. Kr., Přísl. 1, 25), a bez průpravy se sotva dohádneme, co by mohla znamenati věta Chelčického: však se v tom (ti doktorové) *smyslně tarasují* – což znamená, že se ti doktoři důmyslně ohrazují, že to důmyslnými argumenty nechtějí připustit. – A nadobro se nám ztratilo slovo *sicí,* jež znamenalo „takový".

Ani památky není v našem jazykovém povědomí o mnohých slovech zcela běžných ještě v Bibli kralické: bydlitel (obyvatel, Zjev. 17, 8), repták (kdo reptá, kdo se bouří), učinitel (tvůrce, stvo-

řitel); přišli jsme o nádherné nesložené sloveso, které měla starší čeština za naše složené „obdělávati“, říkajíc prostě „dělati zemi“, např.: Kdo dělá zemi svou, nasycen bývá chlebem (Přísloví 12, 11). – Místo „pohrdati kým“ praví Chelčický v Postile nesloženě, soustředěněji „hrdati kým“. – Hus má sloveso vbožiti se ve významu spojiti se s Bohem: duše některak vboží se. – Zchudli jsme o leckterý krásně výrazivý adjektivní tvar na -úcí: sladkost stredúcí (Passionál), všecky tohoto světa věci jsú padúcí a minulé (Žižka, Řád vojenský). – Je nám třeba odborného výkladu, abychom porozuměli, že slovem sěčen označuje stč. „Milion“ měsíc srpen. – Na rozdíl od téhož „Milionu“ říkáme barvíř, ne už barevník. – A vymřelo nám slovo zachule, jež znamenalo zadnici (Ezop). –

Dosavadní příklady jsou čerpány z výraziva opravdu starého, tedy pobělohorského ještě s Komenským. Ale výrazivo obrozenské není nikterak chudší na hřbitovy slov a významů; doklady, a četné, jsou ostatně roztroušeny po několika kapitolách této knihy. Zde ještě hrstku dalších.

V převodu Goethova „Umrlčího tance“ klade Jungmann slovo *mrlec* ve významu umrlec. – *Rodinka* znamená Kollárovi rodačku: Slovačku (tj. Slovenku) pak, naši rodinku (S. Dc. I 48). – Zas Kollár mluví o *nádeštnících* (Cestopis 358, 441), míně deštníky, a o *sněžinách*, tj. lavinách (tamže, 409). – Šafařík má slovo *vícost* = většina (Štuartka, 67). – *Postelkyně, postelnice* znamenala obroditelům šestinedělku. – Kollárovo slovo *výboh* znamená mu modlu. – Puchmajer užívá slova *louditi koho* ve významu lákati koho. – M. Z. Polák říká *kuřka* místo dýmka. – *Modřenina* je mu blankyt nebeský. – Kollárovi je tabák *dohán* (S. Dc. V 73, patrně illyrismus). – Rovněž Kollár říká *zastobohovanec* ve významu zlořečenec (V 66). – Týž má slovo *páchnidio* (vonná trest, vodička, IV 54). – Témuž je Miloš Obilić, vrah sultána Amurata, *šálenec* (IV 19). – Jan Nepomuk Štěpánek říká *hostín* ve významu hostinec. – Čelakovskému je *hříbárna* hřebčinec (Angličané v cizích zemích, Č. vč. 1835). – Týž užívá klidně

slova *umělecký* ve významu „umělý“: i dí anjel vod: „Potravy budeš potřebovati, umělecký tvore“ (Listové z dávnověkosti, Podoba člověka). *Vznešenec* říká Puchmajer štěpným rýmům jako kráva: tráva, hrouda: bouda. – Purkyně mluví o *všebytenstvu*, míně souhrn všech bytostí. – Pojem omnivor se tehdy tlumočil slovem *všejidák.*

Vznikl by celý obsáhlý slovník, kdyby někdo seřadil slova, která obroditelé stvořili z nutkavé potřeby i jazykového experimentátorství a která zas už dávno vyhynula, než jsme přišli na svět, ačkoli nás od těch jazykových tvůrců dělí pouhé jedno století. Takovým vyhynulcem je např. Preslův voník, který měl být na všechny časy označením pro prvek osmium. Nepřežila k nám ani obroditelská *čtena* s významem písmeno, ale měla život dosti tuhý; ještě Václav Šolc praví v svém proslulém gazelu proti Friedrichu Hebblovi: „falešný lásky peníz…, na němž co krvavá se blyští čtena píseň prodajná“. – Ani potuchy už není po zpěvořečnosti, která V. Thámovi v předmluvě k Básním z r. 1785 znamená básnictví, poezii. – Dokonale zapadlo přemnoho zbytečně zčešťujících slov obroditelských, jako Preslovo vodohnusenství (hydrofobie), člověkosloví (antropologie) Antonína Jungmanna, nemluvě ani o Kollárově pokusu nahradit slovo Lethe slovem Zabuda. –

Druhá osoba jedn. č. způsobu přacího zněla *„by“*, tedy jako osoba třetí, a naše „bys“ je poměrně pozdní novotvar. Ještě obroditelé říkají nezřídka „by“, tak např. Čelakovský v „Marince“: nezbavuj se blahého citu, pro který by (tj. bys) darmo šírý svět proputoval. – Je velmi poučné, že Čelakovský užívá tohoto tvaru i v dikci nestrojené, nezáměrné, tj. v dopisech. Píše r. 1824 Kamarýtovi: „aby ty mi posílal“ (tj. abys mi posílal), témuž v únoru 1826: „sic bych ti teprv sám ukázal, jakby (tj. jak bys) mne budoucně šiditi měl“. A Čelakovský přec nebyl takový jazykový komediant jako Hanka, který najednou v soukromém listu začne sypat aoristy v první osobě. Toto „by“ mělo tedy život opravdu tuhý. Ale vzalo za své, odebralo se do navy. Odebral se tam duál, nesložené časy minulé,

původní český přízvuk, který byl volný a pohyblivý jako v dnešní ruštině, odebralo se tam tvrdé „y“, jež nám je – zhruba řečeno – pouhým faktem pravopisným, odebraly se tam nosovky ę a ǫ, retoretné „v“, jež patrně znělo jako španělské „b“, odebraly se do navy polosamohlásky jer a jeřík, souhlásky v’, n’, c’, r’, l’ a jiné nádobíčko hláskové, přechodníky se tam stěhují před našima očima, a je v té navě vůbec velká tlačenice, tj. byla by, kdyby jícen smrti nebyl tak prostranný. On však prostranný je, i bude hltat a polykat i nadál, a na jedno se můžete spolehnout: že z dnešní češtiny bude již za pouhých dvě stě let mnoho a mnoho součástí v pekle nebo v nebi, jak chcete, zajisté však ne již na tom našem světě.

Někdy slovo vstane z mrtvých, a to nikoli jakožto pouhý archaismus – možnost reaktivovat slovo, tvar, význam je alespoň v zásadě dána vždycky, ale není to pak již pravý život – ne jakožto archaismus tedy, nýbrž s platností nanovo zobecnělou anebo zobecnělou pro úkonnost specifickou, tj. v básnické mluvě. Tak vzkřísily Hankovy podvrhy stará česká slova již vyhynulá *děva, hrot, jarý, komoň, kuropění, ladný*, *ždáti,* tak vzkřísil Jungmann staré slovo *úsvit.* Ale to jsou výjimky, cosi jako zázraky. Náš prchavý život je jen přelétavým hostem na zemi, a tedy jen hostem i v jazyce, jímž živa jest duše a duch. Ale také ten jazyk je ve své pro nás dané podobě jen hostem na této zemi. Kam padne oko na lány jazyka, všude samý hřbitov. A samý nový život, samá kolébka. Což spolu souvisí. Jak tomu říkám jinde? Roucho Penelopino.

XVII
Boj o život

V každé fázi svého vývoje, tedy *na příklad* dnes, je jazyk výsledkem neustálého snažného zkoušení, experimentování, kolísání, vybírání, zavrhování, třídění, tříbení; čímž jsme už řekli, že je výsledkem boje mezi slovy a rčeními, mezi tvary slov, mezi významy slov. Je to opravdový boj o život, co mezi sebou svádějí slova, a nejen slova a jejich významy, ale i jednotlivé částice slovních těl, tedy hlásky, koncovky, mluvnický rod, předpony, přípony.

Svolte ke klasobraní, jemuž nelze upříti bezděčnou humornost: tak k smíchu je nepatrné, tak uboze náznakové.

Řekl nebo napsal by někdo *z* nás *oblíčej,* s dlouhým kmenovým „i"? Ale Bible kralická tak píše. Chceme-li se podivit, jak se mění samohlásková kvantita, nemusíme se namáhat až do století šestnáctého. Neruda, klasik tak nedávný, píše např.: *pochmúrný, výdatný, prápor, myšlénky, nerád, nešvár*, *roman* (tj. román); má i jiné úchylky samohláskové, např. píše část, velikosť, česť, soběcký. – Náš *mrav* je tvar druhotný, mladší: původní tvar zní *nrav,* k němu bylo přídavné jméno nravitý. – Častěji, než bychom řekli, se u podstatných jmen změnil rod; tento přechod bývá zhusta také provázen střídou mezi koncovkou mužskou a ženskou. Bible kralická má ženské substantivum *přeluda* m. přelud (Iz. 34,14). Před naší želvou bývalo maskulinum *želv,* tak už v Mater verborum, tak ostatně i v ruštině a polštině; obrozenská zoologie říkala „želvové, řád studenokrevných z třídy plazů". – Místo našeho „živobytí" říkalo např. 17. století *živobyt* (ve významu život): za živobytu jeho. Před naším „vzdorem" byla stč. *vzdora;* má ji ještě Antonín Marek. – Vedle feminina *mrtvola* bylo i maskulinum *mrtvol*; Mácha má jen tento mužský tvar, např. II 22, 56, 61, 286, 288, 305, 309, 315; čtu však

maskulinum mrtvol také ještě u Nerudy: mrtvol nemá dechu ani slechu, P. kosm. XVIII, ale: mrtvolu na mrtvolu, P. kosm, XXXIV. Nelze povědět, proč u tohoto slova tak dokonale zvítězil tvar ženský; že by snad podle hesla cadaver = corpus vile, rod ženský, rod podřadný? – *Lýtko* bylo původně rodu ženského, 1. pád sing. zněl *lýtka,* druhý lýtky. – Slova *ssuť* užívá Jungmann jakožto maskulina: Ještě je sut horký (Heřm. a Dor.). Mluvě o pakostnici, říká jí Hus *pakostník.* – Slova věhlas, vzdor, réva, palma znějí ve staré češtině *věhlasa, vzdora, rév, palm.* – Před *velrybou* byl *velryb*, tak u Štítného: I dí, míně ďábla tím velrybem, Ř. bes. XLI; po něm u Chelčického a jiných, ještě v Komenského „Bráně jazyků". – Vedle *pořádku* byla *pořádka* (Komenský, Labyrint: pořádka na ně přišla). – Před naší *odvetou* byl *odvet,* s významem poněkud jiným, znamenal soudní odvolání, rekurs. – Místo *ploutev* říká Jungmann *„plýtev".* – Mnohý bude vědět, že obroditelé neříkali *vliv,* nýbrž *vplyv* (tak podnes v polštině); také ještě Neruda píše v letech šedesátých „vplyv". – Chelčický neříká nálepka, ale *nálepec*: ačkoli tento nálepec napřed vždy běží, Sieť LXXXI. – Slova tvůrce, svatokrádce, praporec, chlívek znějí ve staré češtině *stvořec, svatokradec*, *prapořec*, *chlevec.* – Za obrození psali a patrně i říkali *pochroutka, pochroutkář* m. našeho pokroutka, pokroutkář. – Štítný neříkal úloha, nýbrž *úloh* (Ř. b. LXI). Neříkal lopota, nýbrž *lopot* (Ř. b. XLIX). – Slovo *leb* je ještě u Šafaříka maskulinum (Babingtonův, Tiburnův leb krvavý, v převodu Marie Štuartky). – Slova *planeta* a *kometa* byla dlouho rodu mužského, např. u Štítného, Ř. b. X: Venus, ten planeta, jenžto má moc vzbuzovati smilné žádosti. – Obroditelé, třebas Čelakovský v „Panně jezerní", neříkali pěvec, ale *zpěvec,* a Mácha říká mimo to i *zšílenec* m. šílenec (Hoj, byla noc). – Dalimil nemá býlí, ale *býl*: za býl kopřichu proměnichu. – Čelakovský užívá slova mocnářství v tvaru *mocnarství* (Č. včela 1835). – Rovněž Čelakovský má m. naší hmoty *hmot*: Podléháliž vůle naše těsným zákonům hmotů všedních? – Před slovem zatykač bylo nám podivné slovo *zatkyně.*

Zuřivě spolu o platnost a vítězství bojují přípony a předpony, J. N. Štěpánek má m. našeho „hostinec“ slovo *hostín* (v převodu libreta „Jan z Paříže“ k Boildieuově opeře). – „K jaké pošetilosti jsi *nabídl* (tj. pobídl) dceru mou?“ praví Čelakovský v převodu Herdrových „Listů z dávnověkosti“ (Vinné nádoby). – M. Zd. Polák má slovo *bělan* ve významu běloch (Zbrojení se černých divochů k boji). – Místo naší záhuby se říkalo *pohuba,* místo přípravku *připravenina* (preparát). – Místo našeho přistěhovalce *přistěhovanec;* stejně *vystěhovanec* (Jungmann, Heřm. a Dor.). – Místo vozka říká Komenský *vozář.* – Presl tvoří tvar *zemně* ve významu zemče, zemák. – Vodiči říká Presl *vodec,* i jsou u něho špatní vodcové neboli *zlovodcové* a dobří vodcové neboli *dobrovodcové.* – Savci ptakopysku říkala generace Preslova *ptakoun, ptakohuboun, ptakohubec.* – Ještě obroditelé říkali housence starým slovem *housenice.* – Neříkali pryž, nýbrž *pružec.* – Nerozlišovali tvary *mravný* a *mravní*: (národ) … *jako mravná osoba jest nesmrtedlný* (Jungmann, O jaz. č.). Týž píše o různění českého *písemního* jazyka (Musejník 1832). – Před naší bohačkou byla *bohakyně, bohatkyně.* – Než se ustálil náš termín nerostopis, musil vytlačit své obrozenské předchůdce *prýštěninopis* a *mineropis.* – Obdobně musila vytlačit *kyselina solná* Preslův termín *stoličník vodičnatý, kyselina fluorová* Preslův termín *kazičník vodičnatý.* – Před *písmenem* byla *čtena,* před *čtenářem* byl *čitatel.* – Před naší *tragedií, truchlohrou* byla nejen *smutnohra*, ale i *činohra smutná,* jak říkal K. J. Thám, ba i *vraždohra*, jak říkal poměrně nedávný Šmilovský. – Tvary ožralý, ožrati se mají předchůdce s předponou jinou; *užralý, užrati se.* – Neříkalo se zákeřná vražda, nýbrž *nákeřný mord* (doklad z r. 1591); pročež říká i Kollár *nákeřník* m. zákeřník (S. Dc. V 69). – Slovo mládě mělo za soupeře *maličátko.* – Před posměvačem byl *nasměvač*, před slovesem vysmáti se komu *nasmieti se komu.* – Před pijákem debužíroval *pitel;* má toto slovo např. „od dávna trvající pitel vína dobrého“ Dačický z Heslova, tedy v těchto věcech odborná autorita. – Před naší krabicí a krabič-

kou byla *krabka.* – Před básníkem a básnictvím byl *básníř* se svým básnířstvím, básníka a básnictví zavádí teprv Palacký. – Náš nebešťan je pozdní potomek *nebešníka* a *nebešénína.* – Místo obnažiti říká Hus prostě *nažiti.* – My jsme den strávili, Čelakovský jej *protrávil.* – Mluvíme o srdci nebázlivém, mistr Jan Hus říká tomuto nejvzácnějšímu lidskému orgánu, který však byl dán právě jemu, *srdce nebáznivé.* – Říkáme cisterna, Kollár však říká *čisterna* (S. Dc. IV 42), a říká tak ve shodě s Biblí kralickou a s územ dobělohorským vůbec. – Místo naší kulisy má Kollár *kulisnu* (S. Dv. IV 120). – Pařeniště, skleník je slovo obroditelům neznámé; jinak by Kollár sotva dával do klatby *„v zehřívárně hnané zelinky"* (S. Dc. IV 74). – Za našeho nahluchlého funguje u Komenského člověk *náhluchý,* ve shodě s tvarovým územ starší češtiny (viz kap. o smyslech). – Obroditelé píší m. módní *modný* a *modský,* např. Jungmann: v novomodském byl kroji (H. a D.). – Kollár nemá příchozího, nýbrž *příchozníka* (S. Dc. 3). – Naše *ponrava* vzešla jako vítěz ze soutěže s těmito slovy: ponrav, kondrava, kundrava, konrád, kondrát, kundrát, jež se vesměs musila uklidit do mluvy a terminologie lidové. – Tvary „podlaha" a „příkop" měly soupeře „*podlah*" a *„příkopa";* na Moravě se říká příkopa podnes. – Ve významu našeho „úsměv" říkají autoři 19. století často *„úsměch",* např. Neruda, Při baletu: věčný, věčný úsměch vtištěn v její líce.

Úporně hledala vynalézavost slova, o nichž nás ani nenapadne, že by mohla být svízelným problémem. Hádejte, co to je *vědomecký obchod?* Je to vědecký styk (Krok 1821, Oznámení). Před 120 lety tedy se nejlepším českým hlavám nezdálo o slovech vědec a styk. – Čeština nad češtináře, Josef Jungmann tedy, píše v básni „Na památku čtyřicetiletého slavného panování J. M. císaře a krále Františka I." *o nábřehové věži.* Myslí snad mlýnskou věž u Mánesa? I ba ne, myslí maják. Takto hledal Jungmann r. 1832, a našel jen provizorium; o dva roky později sáhl pak Presl k ruskému „majak" a stvořil tím náš maják.

Boj byl, je a trvá i mezi významy, jimiž je obsazeno určité slovo, určitý slovní tvar. O tom jinde. Zde jen ukázečku: Dačický píše o někom, že byl *zastřelen do oka.*

Jinde také o případech poměrně vzácných, kdy lze na rok přesně zjistit zrození určitého slova. Viz shora ten Preslův maják. Častější jsou případy, kdy lze přesně určit, že slovo ještě nebylo anebo že se ještě neprodralo k určitému autorovi. Tak třebas Palacký nemá ještě slovo *zájem*: klade místo něho vesměs *interesse.*

Neuvěřitelně pracné je hledání frastické. J. N. Štěpánek prohlašuje v „Popelce", že *všechno bude se užasínat,* tj. bude žasnout, užasne. A zase Štěpánek volá (Ďáblův mlejn na Wídeňské hoře): *K pomoci! K pomoci!* Což má být *Na pomoc!* – ale je to ovšem Zu Hilfe! Zu Hilfe! Tento citát stůjž zde na doklad, že i rčení nejprostší, k pláči prostinká, musí být pro literaturu vybojována. Neplatí zde pravda, že kdykoli ještě se český člověk topil anebo byl napaden, nevolal jinak než Pomoc! nebo Na pomoc! Neplatí tato pravda proto, že spisovné mluvě vládne zákon jiný: co není v knihách, jako by toho nebylo vůbec, musí se to teprv stvořit, vtělit, „zaknihovat".

* * *

Biologické zákony, podle kterých spolu bojují bojem na život a na smrt slova, tvary, významy, jsou složité do nevyzpytatelnosti. Stranou velkého dění obecného jsou pak případy zvláštní. Aby se nemocní nebáli, dohodli se chirurgové na bezbarvém slovu „*operace*", jež jim znamenalo všeliké řeznické počínání na lidském těle – místo amputace, resekce, extrakce, trepanace atd. Ale milé slovo vniklo mezi laiky, až mu rozuměla každá babička. Přišlo tím o svou funkci, i nahradili je chirurgové slovem interventio, *zákrok.* Dnes ví zas už každý, co je to zákrok. Proto zmizí i toto slovo. Vivat sequens, snad to bude *porada* nebo *zjednodušení.* Proč jste nebyl dosud na dovolené? – I, musil jsem na zjednodušení dvanácterníku. –

To jsou ovšem případy zvláštní. Velké síto a řešeto jazyka je jinde; pravidla, podle nichž pracuje, třídí, propírá, vypírá, rýžuje – jasnosti o těch pravidlech není. Zajisté jsou tu i zřetele estetické, ale nejsou to jen zřetele estetické. Zvláštním průvodním zjevem tohoto věčného třídění a tříbení je, že se každá vývojová fáze zdá současníkům této fáze ne-li jediným stavem vůbec myslitelným, tedy dojista stavem nad pomyšlení uspokojivým, ideálním. Vyjma dvě kategorie lidí: brusiče, jenž touží do jazykové minulosti, a velkého autora, jemuž je jazyk jeho dnů těsný jako bota o dvě čísla menší než noha, jako límec č. 38 pro krk s objemem 40 centimetrů. Nehledě tedy k brusiči a k velkému autoru, je např. dnešním Čechům právě dnešní čeština hodně po leibnizovsku nejlepší ze všech možných češtin, ba víc – jedinou češtinou opravdu myslitelnou. Proto stíhá smích každou úchylku. Povím příklad.

Mluvilo se ve společnosti o plemenné teorii. Jedna paní nečeského původu prohodila něco o *míchancích.* Byl z toho velký smích. Smál jsem se také; ale s vědomím, že vlastně neprávem. Ta Nečeška, češtiny ostatně slušnou měrou znalá, utvořila slovo „míchanec" podle typu vzdělanec, schovancc a snad lívanec. Ušlo jí jen, že míchanec je již obsazen významem jiným, kuchyňským. Ale je téměř jen náhoda, že říkáme míšenec a nikoli míchanec. Zajisté tu není nijaké překážky tvaroslovné, a kdyby byl přišel člověk vybavený dostatečnou jazykovou autoritou včas se slovem míchanec ve významu míšenec, říkali bychom tak všichni. Ta Nečeška se může utěšit úvahou, že by se Čech našich dnů smál i nebešěnínovi, že by se chechtal Štítnému, Husovi, Chelčickému – jim snad; ale dojista Jungmannovi.

Než i mimo oblast této prostnosti současnické, jež se domnívá, že právě ona dospěla k jazykovému non plus ultra: rád by člověk věřil, že boj slov a tvarů je vždy provázen vítězstvím hodnot lepších. Leccos by takové víře nasvědčovalo. Plné jistoty se nedobereme; jsmeť příliš v zajetí svého výlučně dobového hodnocení; nejsme-li

puristé nebo básníci anebo obzíraví teoretikové jazykové fenomenologie, *musí* se nám zdát, že právě jazyk našich dnů je non plus ultra. I je tedy normální člověk v jazykovém zajetí dvojím: je zaklet do své mateřštiny, a aby zakletí bylo užší a tužší, je zaklet do mateřštiny svého století, svého údobí, ba své generace. Je to – odpusťte srovnání – skoro jako s naším vnímáním dámských klobouků z r. 1945 a klobouků z let 1935, 1905, 1805, 1705. Proto – vyjma zas brusiče, staromilce, habitués minulosti – čteme všichni do jednoho starší autory s úsměvem jakési shovívavosti někdy dosti živě pobavené. Je to úsměv na úvěr: již naši vnuci se budou usmívat zas jazyku našemu. Doufejme, že se budou usmívat. Neboť tento úsměv je důkazem, že jazyk nestojí, že pokračuje, že se v něm bojuje dál. Že se jím bojuje dál.

XVIII
Poznámka o Chýnech a Englicích

Málokdo si uvědomuje, jak složitým vývojovým produktem jsou i naše jména zeměpisná a národopisná. Valnou většinou zněla ještě v dobách dosti nedávných – v první polovici 19. století – podstatně jinak; leckteré vzešlo v dnešní podobě ze soutěže s kolikerým označením jiným. Buditelé váhají mezi tvary *Europa, europejský* a Evropa, evropejský – nejnápadněji Kollár: ten v „Slávy dceři" má vedle sebe tvary Europa a Europčan (Předzpěv) i Evropa (II 132), evropejský (II 78). Havlíček mluví o evropejských národech, Neruda o evropejské literatuře. U Jungmanna (Hra v šachy, Hlasatel, 1806) čtu *vítězitel asiatský Timur*: zde si uvědomujeme, že jsme od těch dob získali rozrůznění významové – *Asijec, asijský* jsou nám označení neutrální, *Asiat, asiatský* jsou nám označení s hodnocením záporným. Za zmínku by stál i ten *vítězitel*; podlehl úplně našemu *vítězi.* Zde však je sporné, zda to je zisk a pokrok; citlivý sluch by mohl namítnout, že vítěz je každý, kdo zvítězil i jen v jediném boji, kdežto vítězitel je takřka vítěz habituelní, sériový, vítěz napořád – a právě jím byl Timurlenk.

Pro Angličana a Anglii zdají se nám právě tato jména jedinými možnými. Jazyku se tak nezdálo; vyvinul tvary *Engliš, Englic, Angliš* (Jungmann, Spolky střídmosti), *Engelanderové* (Dačický z Heslova v svých Pamětech), *Engeland, England*; ještě v 70. letech minulého století se psalo *Anglicko*; Londýnu říká ještě Šafařík *London* (v překladu Schillerovy Marie Stuartky, str. 180). Týž mluví tamtéž o *královně šottlandské,* nezná tedy tvar *skotský.* My říkáme závazně *Egypťan*; klasik Jungmann klade tvar *Egypčan* (O jazyku českém). Bridel říká *„Plavba do Japonie".* Čteme u starších autorů pojmenování *Niderland, Niderlant, Nydrlander,* – Jungmann říká *Nizozeman.* Neruda píše

r. 1859 *Britan* místo Brit. Řece Pád se říkalo *Pádev, Pov, Páv*; k tomu *povský* a jméno města Padova v podobě *Pádev, Pádva.* Městu Korintu říká autor „Alexandreidy" *Korintuš,* Thébám říká *Teba.* – Bagdadu říkali staří Čechové *Baldach*[5] (doklad čerpám z Ezopa). – Z moravské lidové písně (z Maloměřic od Brna, Sušil, č. 768) ozývá se k našemu údivu jméno řeky Rýn tvarem „Raň", ta Raň:

Okolo Strasburka
teče Raň krvavá.
Kdo ju okrvavil?
Francózská armáda.

Milánu se říkalo *Medulán a Majlant*, o Medulánu mluví ještě Kollár (Cestopis). Místo Nor, Norsko, norský se říkalo *Norveg, Norvegy, norvejský,* Francii říkali *Frankrejch*, *Francouzi* (ve Francouzích), Portugalsku *Portugal, Portukal*, Italům *Vlaši* a později *Italianové.* Tvar *Portukal* místo spisovného Portugalsko přežívá patrně v lidové mluvě místy podnes, neboť čtu u moravského povídkáře K. V. Jeřábka (Trýzeň, 143): *dceru Lízu vybavil jako princeznu z Portukala.* Pro město Záhřeb uvádí Jungmann jméno *Záhrab*, pro Záhřebana tvar *Záhraban.* jméno Poznaň vyšlo vítězně ze soutěže tvarů *Poznaň, Poznaní, Poznání, Poznany.* Vedle Polabí byl i tvar *Polaba.* Pomořany a pomořanský mají starší druhotvary *Pomory, pomoranský.* Šafařík klade *kaukaský* místo našeho kavkazský; jiní obroditelé říkají Gruzincům *Georgiáni* a Habešanům *Abyssinové.* Valonům říkali ve starších dobách obecně *Balauni, Balouni* (např. Dačický). Čelakovský mluví v ČČM 1832 o *Slovencích* a míní Slovince. –

Mestic je Harantovi z Polžic slovem tak novým, že váhá užít jeho českého množného čísla: *mestycos, jakoby řekl cvikéři* (Cesta II 135).

5 Ve shodě s celoevropským územ středověkým; srv. např. italský tvar Baldacco z doby Petrarcovy.

Z tohoto dokladu zároveň vyplývá, že čeština 17. století neměla ještě slova pro pojem „míšenec“; nemaje takového slova, je Harant bezděky nucen k definici hrubě nesprávné, neboť míšenec a cvikéř jsou pojmy netotožné. – Kupodivu mnoho tvarových předků mají naše slova Čína, Číňan, čínský, čínština: *Chyna, Číň* (tj. Číňan), *Chynez, Chynčík, Chynéz, Chynka* (tj. Číňanka), *Chynézka*, *chynština*; také Mácha říká *Chyna* (III 37). Označení, jež se točí kolem Španělska, znějí ve starším jazyce takto: *Hyšpan*, *Hispan*, *Špaňhel, španielský, hišpanský, hyšpančina, hispančina*, *špaňhelská řeč*; a rekord tvarů má název pro Španělku: *Španielka, Špaňhelka, Hyšpánka, Hispánka*, *Španielkyně, Špaňhelkyně, Hyšpánkyně, Hispankyně* – tedy osm tvarů, jež vesměs musily vymřít, aby mohla být nastolena závažná výhradnost tvaru devátého a našeho: Španělka.

Říkalo a psalo se *Safoysko, safoyský.* Jsou to tvary nám zvukově až do grotesknosti cizí, ale vznikem pozoruhodné. Němci zhusta vyslovují „v“ i v cizích slovech jako „f“ (např. der Vers, čti Fers). Tato výslovnost byla zde přejata do češtiny, zároveň však bylo to „f“ podle fonetických zásad českého pravopisu uskutečněno také v písmu: safoyský. – Šafařík píše o *Skandinavčících,* my bychom tohoto tvaru užili leda v kontextu žertovném, ironickém, zlehčujícím, u Šafaříka je to však označení neutrální, Skandinávci o sobě.

Takovými doklady z historie jmen zeměpisných a národopisných by se dalo popsat kolik stránek. Nečiňme tak: šlo jen o uvědomění, že i v této oblasti výraziva vše je střídání a změna a rozkvět, vadnutí a umírání slov.

XIX
O románících, hudbinách a čáře prostopádné

Měl jsem nevlastního bratrance, který od dětství chodil do nečeských škol a pak studoval v cizině. Byl o dvanáct let starší než já, byl velmi nadaný a velmi protivný. Když pak na curyšském polytechniku získal doktorát chemie, přišel se pochlubit mým rodičům. Zastihl mě nad geometrickým úkolem, ukázal na bod a zeptal se svým arogantním hlasem: – Pověz, Honzátko, jakpak tomu vy Češi říkáte? Snad *puntík,* ne? –

Přes svůj ostych z muže tak slavného řekl jsem dosti zhurta, že to není puntík, nýbrž bod. Velmi jsem se zlobil, dost možná, že jsem do té otázky vkládal větší dávku impertinence, než v ní vlastně bylo. Opravdu dnes už nepovím, zda si můj doktorsky proslulý nevlastní bratranec dobíral češtinu, že geometrickému bodu říká puntík. Vím jen, že se ten tercián tehdy zlobil a žral. Takový temný stud zahořel v klukovi.

Později se ex-kluk Honza přesvědčil, že se geometrickému bodu v dobách dosti nedávných opravdu říkalo *puntík* a bodu povšechně *puňkt*. A že téměř veškeré české názvosloví naukové a vědecké je mladičké a skoro něco jako zázrak. Ukrutná práce nejlepších lidských mozků je v každé naukové terminologii. Abyste si to uvědomili, stačí poučit se trochu, jak vznikala filozofická terminologie bílého lidstva, jak vyrůstala ze snažného uvažování, zkoušení, zavrhování, zpřesňování, odstiňování od přírodních filozofů Hellady po celý starověk a pak prací, o niž se dělili všechny velké národy kulturní, scholastikové s Kantem, Aristoteles s Descartem a tak napořád. Přičemž nechyběly pokusy a přehmaty roztodivné. Tak třebas jeden

středověký myslitel u sousedů znárodnil scholastický termín *materia* (hmota) slovem *zimber.* Co je zimber? Starší tvar slova Zimmer, vám asi povědomého významem světnice, jizba, pokoj. To však je význam přenesený, jizba z přitesaných trámů; původní význam slova zimber byl dřevo, dříví, odtud zimmern tesati, anglické the timber znamená podnes dříví užitkové, stavební, stejně i švédské timmer. Jak probůh, ptáte se, mohl filozof nazvat hmotu dřívím? Takto: materia znamená sice hmotu, látku vůbec, ale ve významu specializovaném znamená dřevo, dříví. Na tento význam myslil středověký filozof, i přezval každou „materii" slovem znamenajícím dřevo, dříví. Když slovo „zimber" v němčině zastaralo, nahradil je pozdější myslitel slovem *holz.* Pak se německá filozofie vrátila k latinské „materii". A teprve v 17. století se začíná vyskytovat dnešní filozofický termín *„Stoff".* Zimber říkal hmotě Notker, holz jí říkal mistr Eckhart, což jsou jména nemalá. (Podle Rudolfa Euckena, Geschichte der philosophischen Terminologie, 1879, str. 189; tam i tucty jiných poutavých dokladů).

Uvedl jsem tu neanekdotu, abych ukázal, jak svízelně se jinde rodila nauková názvosloví vyhraňovací a jazykovou prací ne snad generací, ale staletí. U nás se celý ten obrovský úkol svalil na bedra buditelů jako skála. Tak hned na Jana Svatopluka *Presla.* Jen 58 let života, velké dílo vědecké, vzorná činnost učitelská – a k tomu ještě maličkost: české názvosloví botanické, zoologické, mineralogické, chemické a technologické, tisíce názvů vytvořených téměř z ničeho. Nejde skoro do lidské hlavy, že je možný takový výkon; ocení jej tak trochu člověk, který se již pokoušel najít naukově vhodné a zároveň jazykově uspokojivé pojmenování i jen pro jeden jediný reálný nebo pojmový fakt.

I není divu, najdeme-li u tohoto terminologického křtitele vesmíru leckterý název podivný. Zvláště mnoho jich má Presl v botanice, a některé zůstaly podnes. Již jako kloučkové středoškolští jsme se jim podivili; tehdy jsme je přimnožovali ještě po svém. Vznikali tak noví

tvorové fauny i flóry se jmény přináležitě novými: lichovrásečnice kloubnatá, šprtavec oddenkolezný, holohlavín tajnovýtrusný, stebélnatka ponravorodná, kolenotoč vozembouchový, myšobabouk kyčelnatý, výdutnatka peřenozubá, lebezevec ptakopravný, kudlanka čutbranková a jiní. Už vám nepovím, kdo z nich byl kantor, kdo nějaký spolukluk. Vím jen, že to byla klukovina, ostatně nevinná a jakožto jazykové pocvičení snad i prospěšná.

Lebezevce ptakopravného ten velký křtitel českého kosmu ovšem nemá. Než přec jen nám zní divně i mnohý z jeho názvů chemických: má třebas *kyselinu sitaničelou,* což je kyselina arsenová, má *soličník ladičnatý*, což je chlorid kadmiový, kobaltu říká *ďasík* (proč tak činí, uvádím jinde), neříká sloučenina, nýbrž *polučenina,* chlor se u něho jmenuje *solík,* najdete u něho *kysličník nebesničitý,* což je kysličník uranový, místo syntetický říká *zborový,* místo analytický užívá slova *rozborový* (což by ušlo), kadmium zve *ladík,* jod *chaluzík* (od chaluh), jiné takové podivnosti se nám mihnou v jiné kapitole. Dnes je snadnou věcí usmát se nebo potřást hlavou. Ale všechny ty názvy se musily přes noc vydupat v době, jež říkala kabinetu přírodnin *přírodovna*, přírodozpytci *přírodoskumec,* přírodopisu *přírododěje,* fyziologii *přírodosloví*, fyziognomii *přírodoznama,* šestinedělce odborně *položnice,* gynekologovi *položník* (kalk podle accoucheur). Pravda, již dávno předtím se některá z velkých českých hlav pokusila o přesný naukový termín; tak říká Komenský chrupavce *chrustačka,* Hus si tvoří termíny *nabodeníčko dlúhé, nabodeníčko krátké,* což je naše čárka a tečka ve větě (tedy další příspěvek k dějinám názvů pro bod, tečku; přičemž si všimněte, jak jsme dnes bohatí, rozlišujíce „bod" a „tečku", což němčina nečiní – der Punkt). Ale na vědce mezi obroditeli toho spadly centy najednou, jak jsem už podotkl. Proto u nich tolik trouvailles méně zdárných, jež pak ovšem nezůstaly. Marek říká větě *sada, umník* je mu logik, *umnice* logika. Palacký (Idea státu rakouského) mluví o *filosofech zvláštnících,* míně patrně filozofy podivíny (Sonderlinge,

Eigenbrötler). Tamtéž tvoří podle něm. Abklatsch *oplesk* s významem otrocká kopie. Říká *prostředečně,* kde my řekneme *nepřímo*; činí tak podle něm. mittelbar (bezprostředního protějšku k něm. mittelbar nemáme, myslím, podnes). Mluví o *útvoru* (nikoli útvaru) státu Rakouského. Mluví o *citu pokrasném, citu přískumném, citu přískonavém.* Jungmann říká estetikům *krasoumci* (Krok 1823). Premonstrát Vojtěch Sedláček, zakladatel české geometrie a fyziky, definuje *přímku prostopádnou,* což je přímka svislá, místo sinus říká *přístava,* logaritmu říká *poměročet.* Kollár mluví o zápalu a *výzchytu* ducha (Cestopis), tamtéž říká notám, hudebninám *hudbiny,* autopsie se u něho jmenuje *samovid.*

Nemenší podivnosti mají obroditelé v terminologii obecnější a mimonaukové. Říkají *okoličnost* m. okolnost, *vplyv* m. vliv, rozumný člověk je u nich *rozumník,* povykující je *povyčník,* příkladný je *příkladník*, upřímný je *upřímník,* přísnému se podle Jungmanna říká *přísník,* odpadlíku *rozdělenec,* rozdvojenec, rozpustilci *rozpustník; pokojník* je podle Jungmanna jednak domovník, též podruh, též nájemník, jednak je to kvietista. Asistenta nazývali *přistancem,* adjunkta *připojencem,* poručíka *zástupníkem* (kalk podle lieutenant). Pederastovi, člověku homosexuálnímu říkali *samcoložník* nebo *mužoložník.* U výtečného překladatele Písma Faustina Procházky je – ve shodě s územ staročeským – *snář* člověk, který má sny, kdežto Nejedlý mluví v převodu Youngova „Kvílení nočního" o *snáčích* veselých dnů, tj. o lidech, jimž se sní o veselých, radostných dnech. Přiznejme si, že tu zeje slovnikářská mezera podnes, neboť náš *snílek* se nijak nehodí ani do kontextu Procházkova, ani do textu Youngova-Nejedlého. Pročež ať žije zcela znamenitý *snivec!* A spisovatel románů se podle Jungmanna jmenuje *románík.*

Přestaňme na těchto dokladech. Je z nich patrno quantae molis erat Bohemicam condere linguam, co mozkové trýzně lidí nejvzácnějších stálo, aby vznikla a ustálila se slova, jež jsou denním chlebem nám milionářským dědicům. Podědit po otcích kulturní

jazyk zbystřený, zpřesněný, zcitlivělý, zpružněný, vypulérovaný je pro jazykové a jiné lenochy sinekurou, pro pořádné lidi velkým závazkem. Noblesse oblige – dědictví zavazuje. Platí zde nejen snad „zachovat", platí zde měrou nemenší: zmnožit a zdokonalit ještě víc.

Pokud však jde o ty romániky, mám většinu z nich už dávno v podezření, že to jsou snáči, kteří se trochu lacino pasovali na přistance Múzy a na pokojníky (nájemníky? domovníky?) Parnasu. Ba, mívám je v hořkých chvílích v podezření, že to jsou lebezevci ptakopravní, lichovrásečnice kloubnaté, chramostejlové dužinopeckatí, klubkosnovači přadenohatní, ďasíci kafírnosedlí, loktibradatci kudlankoví, kolenotoči vozembouchoví a vůbec všechno, co jsme v kvintě velmi volně podle Jana Svatopluka Presla jednak pro vesmír a jeho faunu i flóru stvořili, jednak stvořit opominuli.

XX
Nervný ústav a smyslnost Dobrovského

Fyziologie učí, že za biologické údobí několika let lidské tělo vystřídá svou buňkovou tkáň za novou. Zůstane kostra a povšechný vnější dojem z člověka; on sám je svým složením něco zcela nového.

Podobně žije jazyk a v něm slova, vždyť jsou to biologické organismy sui generis. Dokud nezhynou, mění se jejich obsah, i když kostra s tělem zůstává pro zdání celkem beze změny. Biologické údobí, v němž se promění obsah slova, je ovšem zpravidla delší než to vystřídání obsahu v nás lidských jepicích; drtivá většina slov, jež jsme zdědili, bude s nezměněným významem žít ještě drahný čas po naší smrti, a náleží k blahodárné bezmyšlenkovitosti tvora homo sapiens, že se nikdy nepopadne za třeštící hlavu při pomyšlení, že z něho dávno už bude prach, ale pořád ještě budou lidé říkat „má děvenko zlatá" a „Pane kolego, račte mi na zítra ráno připravit fascikl D 2 lomeno římskou čtyřkou".

Počítáme-li od nejstarších glosářů, je spisovné češtině osm set let. Za tuto dobu spousta slov, pokud zůstala vůbec, velmi radikálně změnila svůj význam. Nevím věru, kde začít s ukázkami a kde s nimi skončit, a dělej co dělej, bude to vždy jen několik kapek z hektolitrového sudu. Snad začneme kytičkou sloves.

Staročeské *zapověděti* znamenalo opak významu nynějšího, znamenalo ohlásili, přikázati, nařídití. – *Váleti* souvisí kořenem s válkou, i znamenalo válčiti: ten válej s Čechy ktož nechce živ býti, praví hrdě Dalimil. – *Ploditi* mělo význam přáti někomu, fedrovati jej, pročež Dalimil: dobrý svój jazyk (tj. národ!) plodí, nevěrný o svém jazyku nerodí (tj. nestojí o svůj národ, nepřeje mu). – *Směti*

znamenalo odvážiti se, pročež zase vypisuji z drahého mně Dalimila: dievek bojem podstúpiti nesmějiechu (tj. mužové Přemyslovi se neodvážili udeřiti na Vlastiny děvy). – *Rozvaditi* znamenalo zcela logicky rozvaditi, tedy smířiti; rozvaditi pohádku bylo tolik jako naše rozluštiti hádanku; významem znesvářiti nadal sloveso rozvaditi pouhopouhým nedorozuměním teprv Hanka. – *Przniti, zprzniti* nám téměř výhradně znamená jen určitý delikt sexuální, jinak stará čeština, ta s tímto slovesem spojuje zcela povšechnou představu pošpiniti, zhanobiti. Říkalo se třebas jedna ovcě prašivá všecko stádo przní, anebo Ktož sě smolú pichle, sprzní se ot nie (pošpiní, zamaže se). Štítný (Besední LVII) praví: ten velryb… je sprzní hříchy šerednými. – Tento obecný význam se pak drží dlouho, čtu jej např. ještě u Máchy: a jakkoli ohavnými život jeho sprzněn byl činy (Pantheon II 40). – *Potřěbovati* bylo obsazeno významem „žádati", tak např. v Alexandreidě, srv. význam obdobného slovesa ruského. – *Téci* mělo též význam utíkati, hnáti se, říkalo se potéci k šturmu, skladba Podkoní a žák praví: Však ste hubení žebráci, jenž tečete dóm od domu. – Podobný význam mělo sloveso *sršeti*: Když pastýř před vlkem srší, toho sě stádo rozprší (Alex. 264 n.); Sedláciť přede mnú sršie (Podkoní a žák 335). – Právě uvedený citát ze stč. Alexandreidy dokládá zároveň, že také sloveso *pršeti* mohlo mít význam odlišný od našeho, totiž „prchati"; a opravdu mělo, např.: a slepice také pršie, tj. prchají před žákem, když zavítá do vsi (Podkoní a žák). – *Ožrati* se mělo logicky význam přejísti se a znělo obežrati sě. Proto Passionál: rozličných sě krmí obežrav, a Hus: objedí sě a opijí a obžerú. – Také *zaměstnati* mělo svůj logický význam „zabrati místo, zaplniti": místo, aby jím bylo zaměstnáno (Štítný, B. III).

Přimluviti znamenalo zažehnati: Tedy (tj. tehdy, tu) stoje nad ní, přimluvil zimnici, i přestala jí (B. kral., Luk. 4, 39). – *Uraziti* mělo neobrazný význam ublížiti, poraniti: Když by se svadili muži, a urazili ženu těhotnou, tak že by vyšel z ní plod její (B. kral., II. Mojž. 21, 22). –

Opatřiti znamenalo shlédnouti: vyšel kníže Křezomysl, aby lid svůj opatřil a shlédl všecky spolu (Hájek z Libočan). – *Tápati* bylo topiti se, dnešní význam vznikl teprv vlivem něm. tappen. – *Omluviti* bylo obsazeno významem osočiti, očerniti, pomluviti. – *Týrati* mělo význam slabší než náš: škádliti, dobírati si koho. – *Zemdlíti* bylo sloveso přechodné, říkalo se zemdlíti koho: svou smrtí naši zemdlil (Štítný, Bes. XXV). – *Ztroskotati* se mělo význam obecnější: A ač sě sláma ztroskoce pod cepy, však zrno ostane celo (Štítný, Bes. LIX.); a tohoto širšího významu se přidržuje Šafařík, když textuje: Na prach může stroskotat (Stuartka, 86). – *Zbaviti* koho znamenalo nechati ho na pokoji: Když's mne nechtěl zbaviti, již chci z knih o tom praviti (Podkoní a žák 187 n.). – *Vypojiti* bylo faktitivum k vypíti, znamenalo tedy dáti vypíti: viece mohú jeho (jedu) vypojiti (Chelčický, Sieť XXVHI). – *Podniknouti,* podnikati znamenalo vzíti na sebe: aby ten zákon podnikl (Chelčický, tamže XI). – *Dáviti* mělo význam „utiskovati": že je dáví platy všelikými (týž tamže, XLIII), a *podáviti* znamenalo zmačkati, zdrtiti, znásilniti (pannu). – Sloveso *pitvati* se nám specializovalo a velmi zúžilo; původně znamenalo kuchati, tak ještě u Komenského (Brána jazyků). – *Pochopiti* bylo tolik co uchopiti zcela neobrazně, ale dnešní přenesený význam comprendre, begreifen má již Komenský. – Náš význam slovesa *šetřiti* je pozdní; původní šetřiti čeho znamená patřiti nač, pozorovati co. – Obnažujeme tělo, odhalujeme zločin – jinak Chelčický: ktož jejie kurevství *obnažují* (Sieť LXXII). – *Kázati* znamenalo kárati, trestati; památkou na tento původní význam je jednak kázeň, jednak káznice. – Původní význam slovesa *voliti* je „chtíti". – *Zdraviti* znamenalo jen uzdravovati, a ještě Jungmann zatracuje náš dnešní význam dáti, dávati pozdravení. – Mohlo se říci, že někdo *štěká zuby,* tj. že jimi drkotá: zimú se třasa, zuby štěkce (Podkoní a žák, 308). – Sloveso *dštíti* jsme specializovali téměř jen na oheň a síru nebo střely; původní význam se logicky přidružoval k dešti a byl „pršeti" ve smyslu nejpřirozenějším. – *Krotiti* mělo

i význam prostého chlácholiti: kdyby od hněvu Sultana nekrotil (Mitrovic). – *Zavražditi* znamenalo pojmouti nevraživost, a ještě Jungmann se v „Napominateli“ z r. 1843 s velkým důrazem obrací proti dnešnímu významu „zabíti“, řka mj.: „Tak od přesné češtiny a od slovanštiny odstoupeno a v nedůslednost logickou uběhnuto“ – což je zároveň pěkný doklad, jak marným počínáním je staviti slovu jeho nové významové zaměření, a jak nemožné je přikládati na jazyk sudidla logické důslednosti. – *Rozkázati* znamenalo prostě vypravovati. – *Civěti* až do Vrchlického znamená nečinně prodlévati, i je tedy náš význam „tupě se dívati, okouněti“ velmi nedávného původu. – *Mrzeti,* jež souvisí s mrznouti jako styděti se se stydnouti a studený, znamenalo „mrzce si vésti“, pročež Dalimil: lidé mrchu lidskú i své děti jediechu, až hróza byla tako velmi mrziechu. Další význam slovesa *mrzeti* byl býti odporný, hnusiti se – byl to tedy význam intenzivnější, než má naše „to mě mrzí“. Tuto intenzivnost dobře vyciťujeme ještě v Bibli kralické, kde se praví např. v Kazateli 2,17: *Pročež mrzí mne tento život.* – Sloveso *badati* znamenalo původně čichati, čichem vnímati. – *Dojiti* mělo též význam kojiti (dítě mlékem u prsu), proto znamenala *dojná* kojnou; pozdní doklad pro tento význam zachovala jihočeská lidová píseň (Holas III 188): *Ta bejvala mojí hajnou*, *dojnou, kojnou*. – Sloveso *psáti,* jež kořenem souvisí se slovem *pestrý*, znamenalo též malovati – ve skladbě Hádka Prahy s Horou (rkp. Budyšínský) se praví zcela jednoznačně:

Svatý Lukáš pro památku
napsal Krista, jeho matku —

kde sv. Lukáš je zcela jako podnes v moravských písních lidových pojímán jakožto „maléř boží“. Někdy jde taková významová změna do krajnosti. Tak znamenalo sloveso *mrdati* „mžikati očima“, a ten význam má např. u Chelčického, Veleslavína, Haranta z Polžic, Komenského. I čteme ve starém textu (Apollonius): otázal se jeho,

proč by na královnu mrdal (tj. proč na ni pomžikával očima). Apollon vece: „Králi, já sem na královnu nemrdal." U jižních Slovanů se tento význam zachoval podnes. I vypráví se, jak se jednou ve společnosti velmi vybrané mladý jugoslávský diplomat svou mateřštinou zeptal české dámy, je-li unavena, že tak mžiká očima. Musili prý pak tu dámu dlouho polévat, než se probrala z mrákot.

Teď snad několik podstatných jmen.

Jazyk znamenal národ, národnost. Tak napořád u Dalimila: V srbském jazyku jest země, jiežto Charvaty jest jmě; anebo: ech běda krále šlechetného, že neschova jazyka přirozeného (tj. že Přemysl Otakar II. nedbal, jak náleží, rodného národa). – Slovo *pronárod* bylo úplně prosto hanlivého významu, znamenalo národ (daleký, potomní) a je v tomto významu velmi hojné ještě v Bibli kralické (např. Jer. 50, 39, Pláč Jer. 5, 19, Iz. 34, 17); ještě u Palackého čteme „pronárodu vděčné plesání" (Na smrt Petra Baloga). – Slovo *křesťan* má ve staré češtině také význam člověk vůbec, kdežto slovo člověk je v ní také nevolník, lid služebný, poddaný, srv. ruské čelavjek ve specializovaném významu „číšník". – *Rubáš* je nám košile zcela určitá, totiž poslední a do rakve; starší význam je však košile vůbec, tak ještě v Komenského Bráně jazyků, kde je významové rovnítko mezi slovy košile = rubáš = oblečka. Podnes znamená moravské nářeční *rubáš* spodní část ženské košile. – *Suk* nebyl jen náš suk, byla to celá větev (např. v Alexandreidě). – *Vítěz* měl význam hrdina, rek. – Slovo *hluk* znamenalo zástup, dav: což jich bieše při tom hluku, ti všichni k tomu ponuku (Nová rada, 109 n.); jen tak si ostatně vysvětlíme naše dnešní slovo shluk. – Slovo *sběř* nebylo příhanné: kdež jest rytieřstva sběř taká (Nová rada, 902), obdobně: což nás koli dvorské sběři (Podkoní a žák, 168), znamenalo tedy slovo sběř prostě shromáždění, zástup. – *Poprava* byla moc soudní, pravomoc, výkon práva, jurisdikce, tedy nikoli hned hrdelní exekuce; *popravce* byl původně pán soudu, význam „kat" se vyvinul později. – *Zákoník* byl řeholník, neboť slovo *zákon* znamenalo též řádovou

řeholi. – *Dobytek*, tj. věc dobytá, získaná, znamenal veškeré movité jmění. – *Záchod* znamenal původně západ slunce, occasus (Mater verborum), jako např. podnes polský zachód; proto Hanka v RK: Slyšechu to králi na záchodě; ale dnešní význam slova záchod se vyskytuje již v Hájkově kronice. – Slovo *túha* bylo významem silnější než naše touha, znamenalo trápení, zármutek, navštívení, proto Dalimil: tehdy král s Němci proti Rudoltovi u boj vnide a pohřiechu ten tu snide – ta túha sta sě v svatého den Rufa u pátek. – Slovo *přísloví* znamenalo také jméno: hora příslovím Říp. – *Přijimač* byl příjemce, přechovávač, straník. – *Případ* byl také napadení, vpád, útok, příčina nemoci, chorobný stav, záchvat (dnavé případy apod., srv. též starší něm. gichtische Zufälle). – *Příčina* znamenala přičinění, možnost, věc, která se přičiní k něčemu, např. kvásek k těstu, tedy naše přísada. – *Posudek* byl starým Čechům věcí vážnější než nám: den soudního řízení, soudní lhůta, rok. – *Povaha* znamenala cenu, vážnost, pak podmínku, stav, situaci. –

Slovo *náboženství* znamená Štítnému, Chelčickému a jejich vrstevníkům nikoli vyznání – to byla viera –, nýbrž náboženský obřad, pobožnost, u prvokřesťana Chelčického má to slovo zjevný význam příhanný, např.: skrze jich mše, žaltáře, vijiljí, hodiny (tj. „hodinky“) a skrze jiná náboženství, anebo: s velikými náboženstvími, s poklonami, s slavnostmi, s posvěcováním, s žehnáním – zde jakoby neučený Chelčický věděl, že také latinské slovo religio mělo jakožto jeden ze svých původních významů význam „pověrečný strach, pověra“, např. u Caesara nebo Livia (pleni religionum animi); i jinak znamená religio jak víru, tak i zbožnost, pobožnost, náboženský obřad, a ještě starofrancouzské religiün znamená zbožnost. Dokladů na tento význam slova *náboženství* je přemnoho, uveďme jen ještě jeden, poměrně pozdní (ze satirické skladby o Krobianovi): *K Náboženství když se zvoní, na kázání neb k modlení.* – Slova *rytina* užívá Bible kralická ve významu „obraz modlářský“: nebo země plná jest rytin, a při modlách bláznívají (Jer. 50, 38). –

Původní význam slova *starost* je stáří, pozdní věk životní; *starosta* byl stařec (např. Alexandreis, v. 2424), jindy – v Ezopu – znamená slovo starosta stařenu, starou ženu. – *Nebožtík* znamenal původně ubožáka: Protož, nebožtíku lichý, raziť (radím ti), ostavuj sě pýchy (Podkoní a žák, 419 n.) – zde si vzpomeňme, že k slovu nebožtík nemáme bezprostředního ženského protějšku a nahrazujeme jej slovem nebožka, v němž nám původní význam „nebohá bytost" prokmitává podnes. – *Lichota* nebývalo slovo tak nevinné jako dnes, znamenalo klam, šalbu, což znamená, že ta „lichost" v něm byla povědomější (staroslověnské lichota = zlý člověk). – *Větrník* znamenal lodní plachtu (Alexandreis). – Slovo *hospoda* znamená až do Husa pána, panstvo (srv. Hospodin a jihosl. gospodin); např. Štítný: Ať nic nemluvie proti hospodě ani v oči ani kromě očí. – *Nárok* byl jen hlasité oznámení zločinu před soudem a žádost za napravení křivdy, byl to tedy jen termín soudního řízení. – *Dědina* znamenala, jak praví kořen slova, zboží panské v dědictví dané: tehdy tě městě ciesař k dědině jemu dá (Dalimil). – Slovo *brav* znamenalo také prostě stádo: poď na súd před súdci pravého, vydaj počet, pastýři, z brava svého (Dalimil, smrt biskupa Heřmana). – *Trubice* byla polnice: trúbiti v trúbicu, čteme u Dalimila. – *Roztržitost* bylo slovo pro roztržku, tak např. v Pamětech Dačického z Heslova. – Nebyli byste udělali dobře, kdybyste byli v XVI. století někomu řekli, že j*e čtverák*; mohla z toho být velká „roztržitost", neboť čtverák tehdy znamenal stupku, štercíře, lotra. –

Bouřka znamenala v životě pospolitém pozdvižení, povstání: byly tehdy búřky a ruoznicě. – *Dróbež* byla ve stol. XV.–XVI. každá drobotina, a říkalo se tak zejména nikoli o kurech domácích, nýbrž o rybách. – Podivně proměnlivý byl význam slova *žížala.* Tak např. v Alexandreidě, v. 2039, znamená žížala mravence: jakžto žížely z mravistě; v Komenského Bráně jazyků (XIX.) jsou žížaly všichni červi a k nim ještě veškerý hmyz; hmyz znamenala žížala již v Mater verborum; znamenala též komára; nářeční žúžel znamená

plaza, hada – je již, zdá se, osudem toho slova, aby vyznamenávalo všelikou ošklivou havěť, proto asi to kolísání významu. – Slovo *perutí* má u Komenského (Brána XIV.) pomnožný význam „ploutve". – Slovo *paměť* znamenalo mysl, rozum, ducha. – Skladateli stč. Alexandreidy znamená slovo *osvěta* světlo, světlý vzor. – *Dělnice* byla dílna, např. dělnice platnéřská. – U Komenského znamená *poupě* také dětskou loutku (něm. Puppe?): dítě… s poupaty (loutkami) nebo dětskými panenkami a titěrkami hraje (Brána XX.). – *Dusík* byl na českém světě už dávno před každou chemickou vědou, ale znamenal samovazbu, hladomornu. Byla tedy např. Daliborka dusík. – *Přímoří* neznamenalo rivieru, nýbrž mor. – *Vnada* nebyla ani tak paní a dívek českých, jako spíše návěští, poučení. – *Ukázka* je Husovi slovo svaté, znamená monstranci (významový kalk podle latiny). – *Věstník* nebyl hasičský, aniž ministerstva kteréhokoli, nýbrž byl to věštec, jde ovšem o slovo pozdní (Vusínův slovník, 1700). – Za pouhý *fík,* ovoce tak dobré, byli by vás zmordovali, co se tímto slovem vyrozumívalo, bylo obscénní gesto velmi oblíbené po celé Evropě (nastrčila se bližnímu pod nos pěst s palcem vsunutým mezi ukazovák a střední prst); takovou neplechu, ještě o něco horší ovšem, provedli stateční Čechové před Medulánem, a Dalimil se za to stydí: Čechové chtiece ciesařovy hanby pomstíti, učinichu skutek, o němž mi hanba mluviti. – *Podnět* znamenal velmi hmotně podpalek, hořlavinu na podpálení; vhodně praví pan Smil Flaška, že oheň bez podněta nehoří. – *Obálka* nebyla na dopisy, byla to zástěrka a šalebné zastírání: zastírati co obálkou (Chelčický). – *Koláč* byl, jak ví asi mnohý, odměna, mzda, také úplatek, i říkalo se: z malého koláče obec zradil, vidíte, už tehdy byli takoví. Srv. slovenské vandrovať s koláčom = jíti ze služby. – Podobný význam jako obálka mělo *obinadlo*: pověděti něco s obinadly, s obinuštem, pod obinuštem. – Jako byl na pohanu čtverák, tak i *taškář*: byl to člověk, který lidem řeže a krade tašky a měšce. – *Naděje* mohla znamenat i očekávání věcí nepříjemných. – *Potok* znamenal i pra-

men: I ukázal mi potok vody živé, světlý jako křišťál, tekoucí z trůnu Božího a Beránkova (B. k., Zjevení sv. Jana, 22, 1). –

Mrákota měla význam „mrak“: Tedy (tj. tehdy) stál lid zdaleka: Mojžíš pak přistoupil k mrákotě, kdež byl Bůh (II. Mojž., 20, 21). – Slovo *pohřeb* znamenalo i hrobku, bible Bratrská mluví o dědičném pohřbu v jeskyni Machpelah (Gen. 23, 9); také německé das Begräbnis mívalo tento druhý význam. – *Záplata* znamenalo zaplacení, úplatu: Neohlídá se na žádnou záplatu, aniž přijímá, by (tj. kdybys) i množství darů dával (Přísloví, 6, 35). – *Skladatel* znamenal každého původce, autora (Kazatel 12, 11). – *Výstřelek* byl něco žádoucího, totiž výhonek, letorost: Výstřelkové tvoji jsou zahrada stromů jablek zrnatých (tj. granátových) s ovocem rozkošným cypru a nardu (Píseň Šal. 4, 13). – *Opoka, opuka* byla každá skála vůbec, tak podnes v polštině. – *Obrok* byl nejen píce, ale i plat, důchod in naturalibus, odtud náš mnohoobročník. – *Učenec* znamenal též učedníka, žáka, tak ještě u Komenského a obrozenců. – *Kněz* byl kníže a *milost* byla láska. – *Otrapa* nebyl člověk, jen trápení, soužení. – *Schod* znamenal schůzku. – *Zloděj* byl zločinec vůbec, kdežto pachatel deliktu majetkového se jmenoval *tat* (odtud osada Tatobity). – *Kašna* mohla být i obilná anebo hornická a jiná – a to právem, vždyť je to něm. der Kasten. – *Krajina* znamenala i zemi, domov, řeklo se např.: Hvězda uvedla zas tři krále do jejich krajiny, tj. vlasti, domova. – *Námluva* bylo přípravné jednání k smlouvě (Žerotín). – *Nápad* byl právo ke statku nebo statek sám, který úmrtím majetníkovým na někoho padne. – *Milostnice* znamenala nehanlivě milenku (Tkadleček), ale i stánek slitování a milosrdenství ve smyslu Písma, a bylo to slovo tak prosté příhany, že ještě zbožný Kamarýt jím nazývá Pannu Marii. –

Otrok byl hoch, pachole, *chudina* byl chudák jednotlivý, *prsteník* byl výrobce prstenů, prstenář, *lahůdka* měla význam uspávadlo, nápitek před spaním, *výstupek* byl přestupek, *stáj* mohla být i pro lidi ve smyslu stanoviště, bytu, tak u Dalimila; *stávka* znamenala

obstavení, zabavení soudní; slovo *snědek,* jež dnes přežívá jen ve rčení něco k snědku, znamenalo též nestrávené jídlo, dyspepsii, říkalo se třebas, že „žloutenice se stává *z* snědka". – *Neštovice* byly nemocí příhannou: vyskytly se „na konci mužském pro sesmilněnie s šerednú ženú", znamenaly tedy přijici, lues. – *Tatík* byl bez každé zlehčující příchuti, znamenal tatíčka: E tatíku! Pověz nám o každém tom, nechává se Štítný pobízet synáčkem, než se dá do rozprávky (Bes. VIII). – *Slavnost* znamenala i slávu, glorii: vidění a zření v slavnost božskou (Štítný). – Ježto *nápad* byl dědictví, znamenal *nápadník* dědice; tak ještě Komenský na místě zvláště slavnostním: Tebe (národe český a moravský) pokladů svých… nápadníkem činím (Kšaft) – zde máte vysvětlení pro našeho „nápadníka trůnu". – *Divost* znamenala div: dívajíce se divostem jeho (tj. Božím, Štítný, Besední XXXVI). – *Podtrhnutí* bylo oklamání, *pochop* znamenal pochopení: každá věc podle svého pochopu (Štítný). – Slovo *chlípnost* známe ve významu specializovaném, staré češtině znamená každou nezřízenou žádost: pro chlipnost panovánie zemského (Chelčický), chlipen k světské pýše (Tkadleček); bylo i sloveso *chlípati* s významem bujně si vésti. – *Úkladce* byl zakladatel: Pán Kristus úkladce Zákona (Štítný). – *Dluh* znamenal i povinnost, závazek vůbec: z dluhu viery (Chelčický). – *Páteř* bylo slovo pro otčenáš, *nemoc* znamenala i nemohoucnost, ne-moc, slabost: ještě shovievaje jich nemoci… ješto pravdu zemskú nemocnu činie (oba doklady čerpám z Chelčického). – *Pivo* mohlo být každý nápoj: Uleyž sobě toho piva, tj. nápoje, lektvaru. – *Plzkost* znamenala i nestálost, ale plzkost hlavy byla lysina, pleš. – *Pohádka* byla rozmluva, spor, hádka, hádanka, kdežto *básn* byla pohádka, bajka. – *Morous* znamenal upíra, vlkodlaka. – Jako v jiných slovanských jazycích podnes, znamenal *hlahol* slovo, mluvu, jazyk: Slúžieť slovenským (rozuměj: slovanským) hlaholem, stojiece před božím stolem, čtu v Legendě o sv. Prokopu, v. 969 n. – *Rodina* znamenala příbuzenství, *rodička* příbuznou, *rodič* příbuzného.

Čteme např. v Desateru:

Zda jmáš kterú svú rodičku
nebo kterú přietelničku.

Ponožka byla vábicí pták, „volavka“, tj. pták přivázaný v lese nebo luhu za nohu, aby vábil jiné. Praví se v Desateru, 270 nn.:

jako ptáčník, kdyžto jímá
ptáčky v sietkách, že za nožku
přivieže v sietkách ponožku
i vztrhá, aby vzlétala,
jiné ptáčky osázala

Socha byla prostě kůl, tak v Umučení, 498: Káza Ježúše obnažiti, přivěžíc k soše, metlami bíti. – Jindy má *soška* ve starých textech význam podstavec. – *Zlost* znamenala původně nešlechetnost, hřích. – *Hubenec* byl ubožák, chudák, *hubenice* ubožačka, i říká ševcová svému ševci v rozkošné Satiře o ševcích: „Ba, hubenče hubený.“ – Než se slovu *železnice* dostalo dnešního významu, znamenalo železnou huť, později manželku železníkovu, jindy zas železnou síť apod. – *Holomek* byl prostě mladý chlapík a nic horšího; i praví se v Mastičkáři:

Mistře, jsem ti dvorný holomek,
dějúť mi Rubín z Benátek

Chytrost znamenala hbitost, mrštnost tělesnou, pak obmyslný důvtip, podvod; chytrost vojenská byla „obmysl a fortel vojenský“, tedy strategický trik. – *Lékarstvie* bylo lék. – Slovo *kostel* mělo i význam „církev“, bylo tedy obsazeno dvojím významem jako podnes slova ecclesia, l’église, the church, die Kirche: Na počátce svatého kostela (tj. církve svaté) zjevná protivenství trpěli jsou dobří ode

zlých, čtu v LXII. řeči besední u Štítného. V témž smyslu pojednává Štítný o sedmi kostelních svátostech, a Chelčický praví v „Postille" o kněžích: *a kostel* (tj. právě církev) *sobě zavěsili jako vymeno u krávy, aby skrz něj a skrze svátosti vždy lid dojili.* – *Útok* byl i žaloba, „titul žalobní": aby neměli na ně útoku (Chelčický). – *Stroj* byl kroj, strojení, postroj, konstrukce, zařízení, orgán, speciálně pak testiculus, varle, odtud „bobrový stroj"; v tomto významu se říkalo také „nároky". – *Nábytek* byl každé nabyté jmění, statek. – *Porod* byl původ: mój rod z chlapieho poroda (Dalimil). – *Moč,* slovo tehdy rodu mužského i ženského, znamenala každou vlhkost a mokrost, dnešní význam vznikl tedy jakožto eufemismus. – *Trud* znamenal práci, úpornou námahu, přechod významu od práce k útrapě je zjev téměř všeevropský: řecké ponos je práce, úsilí, strádání, latinské labor zcela tak, starofrancouzské travail obdobně (význam: námaha), týravou námahu znamenalo kdysi i německé Arbeit (arebeit) – vesměs doklady, že radost z práce je pozdní civilizační vymoženost, a sotva může být jinak, když soustavná těžká práce byla v počátcích všech kultur údělem otroků a hélótů. –

Slovo *vlast* nemělo zcela náš význam: znamenalo domov, domovinu, rozlohy, jimž a jimiž vládnu, tak u Dalimila: Každý těch sobě vlast ustavi; do nádherných hloubek těží právě z tohoto původního významu Mácha, např. v „Máji": vlasť jedinou i v dědictví mi danou, ale i v „Cikánech", a je to vůbec jedna z Máchových slovních alchymií, jež kupodivu dlouho unikala pozornosti. – Slovo *mrzák* se bere od mrzeti, mrzutý, mrzký, i znamenalo člověka škaredého, ošklivost budícího, obtížného; podnes znamená na Chodsku bolák, podebraninu na prstu, na Zlínsku ošklivce, nepohodlného člověka, v Lanžhotě eufemisticky dokonce čerta, na Slovensku je mrzkaňa škaredá ženská. – *Cizoložiti* znamenalo i padělati, falšovati: cizoložiti slovo Boží (Chelčický). – A potřese mnohý hlavou, když podotknu, že slovo *dievka,* tedy dívka, znamenalo i panice. Ale nelžu vám, nýbrž vypisuji z Pláče sv. Marie (426 nn.):

Potom inhed Jan ji přije,
a poče čsně chovati jé,
čistý dievka dievky čisté

A z Radosti svaté Marie (rovněž rkp. Hradecký, v. 27 nn.):

Maria jmě sobě jmieše,
Josefu otdána bieše:
dievka za dievku čistého,
čistá, svatá za svatého.

Slovo *živnost* mělo význam život: živnost a smrt jsú všem obecny, praví Tkadleček. – *Vzatek* znamenal mzdu, odměnu za práci (stč. Milion). – *Průvod* znamenal důkaz, *důmysl* znamenal domněnku, dohad, slovo *hudba* znamenalo i hudební nástroj: rozkázal, aby na rozličných hudbách houdly. – *Sňatek* znamenal shromáždění jakékoli, slovo *přívoz* čteme ve významu přístav (Ezop), slovo *piják* znamenalo jícen, řeklo se např. že pták má zavřený piják. – V dokladu z 15. století čteme slovo *schod* ve významu schůzka, rovněž v 15. století znamená slovo *les* také dřevo, dříví. – Slovo *snář* znamenalo nikoli knihu s výklady snů, nýbrž člověka, který sní: snářům mnohá oklamání se přitrefují. – V Milionu čteme slovo *padúch* v jednoznačném významu mořský lupič, pirát: když padúši vyjedú. – Hus užívá slova *chlupáček* ve významu zcela zvláštním, míní chundelaté psíčky, když kárá boháče, jenž chlupáčky a masojiedky k ničemuž neužitečné chovají. – Ještě Komenskému znamená slovo *parnost* páru, páry, pročež mluví v „Bráně jazyků" o parnostech sirkovatých, tj. sirných parách. – Slovo *zeměpisec* neznamenalo geografa, nýbrž geomanta, tj. hadače *z* čar rozpukalého povrchu zemského: praví Hájek z Libočan, že Břetislav r. 1093 vyhnal z království zeměpisce spolu s kouzelníky, zaklinači a čaroději. – Slovo *domovnice* čteme v Alexandreidě (v. 2344 n.) v jednoznačném významu hospodyně, paní domu:

pokáza sě zvěřinice
jakžto zjutra domovnice

A slovo *frejířka* klade skladatel Tkadlečka ve významu nám už nadobro odcizeném, totiž zcela nepříhanném: Kohož Buoh obdaří dobrú a počestnú a šlechetnú ženú anebo fregierzku počestnú. –

Vím, že jste již unaveni, ale poshovte ještě chvilinku. Několik jmen přídavných:

čistý znamenalo i hezký, pěkný, např. čistý muž (Mitrovicův cestopis) – podnes říká lid čistá panenka, srv. něm. sauber, nett z frc. net. – *Žádný* mělo význam jednak žádostivý, jednak žádoucí. – *Čitelné* bylo to, co lze vnímat čidly. – *Vnadný* pes byl pes cvičený, naučený, tedy lovecký (Alexandreis). – Slovo *úhlavní* se významem uchýlilo do sousloví úhlavní nepřítel, mívalo však význam daleko obecnější, říkalo se třebas ouhlavní forman. – Slova *perný* užíváme jen ve významu přeneseném; pochází však od slova pepř, pročež Komenský praví v Bráně jazyků, že pepř jest perný. – Rozlišujeme slova i významy žluklý (tuk) a *prožluklý* (případ); jinak Komenský (Brána XXVI.): prožluklé věci (jakéž slaniny smrduté bývají a sádlo). – *Nápadný* se řeklo o něčem, co bylo dědičné – o nápadném pánu této země mluví list moravských pánů Zikmundovi z 8. V. 1415. – *Barevný* přítel byl falešný přítel, barvu dáti znamenalo předstírati, falšovati. – Původní význam slova *jízlivý* je jedovatý. – Býti *malátný* bylo něco horšího než dnes, znamenalo to malomocenství, malátstvie, malátstvost. – *Netrpělivý* byl člověk, jejž nelze strpěti, člověk nesnesitelný. – *Odporný* byl proti stojící, odpůrce, antagonista. – *Drzý* byl tolik co smělý, odvážný, statečný, nastal zde obdobný posun významu jako u něm. frech. – *Švarný* říkáme jen o lidech, pak – v lidové písni – o koních: To jsou koně, švarné koně, to jsou koně mý; Komenský však mluví v Labyrintu o švarném chrámu. – *Ožahavé* (s– a–) bylo, co tváře studem červení a jako ožahá, jak definuje Jungmann, tedy věc ošklivá, ohavná, hanebná. – *Lakomý*

znamenalo chtivý, žravý vůbec. – Prudkému puchu říkali *trpký smrad*: jakožto trpkého smradu mrcha, dí Chelčický; je opravdu škoda, že jsme přišli o toto synestetické určení čichové. – *Plachý* znamenalo také divoký, ukrutný. – *Plavý* mělo též význam modrý, sivý, blankytný, a tento dvojvýznam slova plav se podnes zachoval v srbocharvátštině. –

Přídavné jméno *podlý* se v dnešním významu specializovalo teprv poměrně nedávno; ještě u Komenského znamená špatný, podřadný hodnotou, a Jungmann uvádívá v slovníku „podleji se říká" u tvarů nebo rčení méně správných, vulgárnějších; u Chmelenského (Slovo k českému herectvu) čtu: „Prosím tisíckráte za odpuštění, že se opovažuji Vašnosti se vší uctivostí toliko podotknouti, že jste podle a špatně hráti ráčili, že jste ničeho uměti neráčili!" Je jasné, že příslovce „podle" má zde význam „špatně" ve smyslu jakostním, ne snad mravním. – Původní význam slova *prostý* byl přímo kupředu, přímo vzhůru. – U slova *pyšný* lépe než my vyciťovali souvislost s pychem, proto: Pakli by kdo tak pyšně sobě počínal proti bližnímu svému, že by ho lstivě zabil, i od oltáře mého odtrhneš jej, aby umřel (II. Mojž. 21, 14). – *Dobrodružný* znamenalo tolik co udatný, rytířský, pročež Dalimil: Radka i Častava podle své kněžny veždy biechu, dobrodružsky veždy činiechu. – *Pitomý* souvisí s pící, původní význam byl „krotký, zdomácnělý", pročež Harant z Polžic mluví o pitomém dobytku a Komenský o živočiších pitomých a domovních, nám pomáhajících; tento význam ještě dožívá u Kollára (Cestopis, 453): … meziborskou porážkou sveřepost Maďarův zpitoměla tak… – ve shodě se stč. *spitoměti šelmu* = zkrotiti, ochočiti (srv. ruské pitomec = chovanec).

Přídavné jméno *podobný* mělo význam sličný, pěkný, týž význam mělo i adjektivum *osobný*; slovo *mistrný* mělo i význam „zvláštní": nejmistrnější zvíře jest jednorožec, tj. nejpodivnější. – *Strašlivý* byl ten, kdo se bál, člověk bojácný; a *vysoké oči* byly oči hrdopyšné, přezíravé, tak ještě v Bibli kralické, a dochoval se nám tento přenesený význam dokonce i v lidové písni.

Od dnešních významů se nápadně liší početná kategorie tzv. přívlastků shodných, z nichž se nám některé mihly už jinde; dnes z nich přežívá jen koňský handlíř (tj. s koňmi), říkalo se však pro strach židovský (tj. z Židů, aktualizoval Neruda), *rúhanie Kristovo*, tj. Kristovi, král Antiochus, ukrutník veliký a vrah židovský, tj. nepřítel Židů (Chelčický), nápojem opilým, tj. opojným (rovněž Chelčický), jedem tráveným, tj. otravným (zas Chelčický), *písemné kázání,* tj. podle Písma, na slova Písma, *lovení pracovité*, tj. pracné (Chelčický).

Pronikavé významové posuny nastaly u četných slovcí s hustou jazykovou frekvencí – je to zjev zcela přirozený, hojně užívaná slovce např. pro relace časové, místní měnívají radikálně význam ve všech jazycích, již proto byly pokusy o restauraci původních významů u slovcí „záhy" a „posléze" hotovou donquijotiádou. Tak např. *opět* (opěty) znamenalo zpět, nazpátek, a to zcela logicky, ježto souvisí s patou. – Slovce „ale" znamenalo též „aspoň", např. Daj mě za něj ale tři haléře (Ezop). – *„Již"* (již) znamenalo „nyní", *„ovšem"* mělo význam „docela" (Štítný, Chelčický a jiní), *„ač"* znamenalo „jestliže", *„teď"* mělo ve 14. století význam „zde", i bylo teď sem = zde jsem; *„včas"* znamenalo „někdy, časem, občas", např. praví-li Štítný: včas jedno a potom jiné v mysli máme; původní význam příslovce *„skoro"* byl „brzo, rychle", pročež praví Legenda o sv. Prokopu (811): (Buoh) i také vás skoro utěší – a tak bychom mohli pokračovat drahnou chvíli. Třeba s podotknutím, že v disjunktivním slovci buď – buď (buď máslo, buď tvaroh apod.) snad nikdo z nás už necítí původní imperativ slovesa býti – stejně se daří Francouzům s jejich soit – soit, nejinak Němcům s jejich sei es – sei es. Ale nejvíc se asi podivíte, že mohlo pronikavě změnit smysl i citoslovce; v listu panu Janovi z Chlumu praví mistr Jan Hus: *Haha,* kam přišla plná sukně dukátů. Není však v tom uvozujícím slovci nějaký jízlivý smích mistrův, nýbrž je to naše aha!

* * *

Pro vnímavějšího čtenáře laika bylo až dosud mezi těmi doklady překvapení až dost. Ale to jsme se omezili na údobí dobělohorské (a přidali Komenského). Náš údiv ještě vzroste, povšimneme-li si hrstkou příkladů významových posunů a změn, jež v češtině nastaly od dob probuzenských.

V „Kroku" píše Jungmann r. 1823 o *okresu obecné mluvy* a rozumí tím oblast, obor. – Chmelenský soustavně užívá slova *herna* ve významu „jeviště". – Čelakovský píše r. 1834 v České včele (Soud španělský) o *zimničním nápadu* a míní záchvat zimnice. – Rozlišujeme dnes zcela přesně dětství a *dětinství*, ne tak Chmelenský: Kde jste dětinství překrásné časy (báseň „Věk dětinský"). – Mácha užívá slova *luza* zcela nehanlivě ve významu „lid" (Cikáni, Panth. II. 315); asi příklonem k tehdejšímu úzu německému (der Pöbel od populus). – Míníce vzduchový prostor, říkali obroditelé *větrný obor.* – *Rozlet* je Jungmannovi jen rozletění, das Auseinanderfliegen. – Antonínu Markovi je *svědomitost* tolik co vědomí. – *Záložník* nebyl tehdy rezervista, byl to zakladatel. – Šafařík mluví o slovanských ochotnících, kteří Normanům na *záletech* jejich do krajin východních tovaryšili – znamená mu tedy zálet kořistnou výpravu válečnou. – Slova *zápach* užívá Jungmann ve „Ztraceném ráji" a stejně Čelakovský v „Panně jezerní" ve významu vůně, stejně Kollár, stejně Mácha; obdobně má pro nás i sloveso *zaváněti* téměř výlučně jen předznamenání záporné (to maso zavání), ne tak pro Máchu, jemuž zavání borový háj, růže. – Slova *mladistvý* užíváme jen o lidech, Jungmann však píše: Císařské thé, tj. nejlepší z první zbírky mladistvých listů… – *Tlampač* znamená nejen Komenskému, nýbrž i Jungmannovi výhradně jen žváče, tlachače, darmotlacha. – Praví-li Jungmann v převodu „Heřmana a Doroty": zde očekávati bídu a *chlapství* (tj. rabství), trvá ještě na stč. významu slova chlap (sedlák, nevolník). – Slova *popelník* užívá týž patriarcha ve významu „urna", popelnice (v Grayově Elegii na hrobkách veských). – Zas Jungmann utkvívá na stč. významu, když praví: Již čelem *odporným* se měří vojska obě (Hra v šachy). –

Hodně významů nám podivných až do grotesknosti vkládá Kollár do slov běžných nám ve významu zcela jiném: u něho není *k úvěru,* že by toto tělo z obyčejných živlů bylo (S. Dc. I. 104), někdo *zatrmácí* stromem (I. 30), *čumí* skalnatý Děvín, sídlo nešťastného Rostislava (III. 2). – Ve středověké češtině má „*letadlo*" významy pták, hmyz, křídlo, letka. Tento význam přešel ještě do století devatenáctého, čtu jej několikrát nejen u M. Z. Poláka, ale též u Čelakovského: Bych ti deset připial letadel, tvou váhu nestrpí povětří (Živelník k svému učedlníku, 1820 – zde si povšimněte i slova *živelník,* jež si Č. patrně stvořil podle goethovského der Elementargeist). Případ slova „letadlo" je opravdu pozoruhodný, a to nejen pro jeho pouť od opeřence, hmyzu, krovky, křidélka až k Spitfirům a létacím pevnostem. Poutavější je jiný zjev. Je to slovo staré češtiny, obrozenská poezie s ním ještě pracovala, potom však de facto vyhynulo, načež po spánku, který trval mnoho desetiletí, vstalo z mrtvých v nezměněné podobě, ale s naprosto jiným významem. Připomíná to živě jedno slovo německé, totiž *funken.* Sloveso funken s významem jiskřiti, sršeti jiskry stvořil ze své hlavy básník Friedrich Rückert, někdy v šedesátých letech minulého století, ale již r. 1871 prohlašuje jazykový estetik Gerber, že slovo funken je mrtvý porod. A Gerber měl pravdu, Rückertovo funken se neujalo ani v dikci básnické, neřku-li v řeči obecné. Narodilo se však znova a nezávisle na Rückertovi, jakmile přišla bezdrátová telegrafie, a je to dnes slovo povědomé snad každému německému mrnění.

Dospěli jsme ke skupině buditelských významů pro nás dosti kratochvilných. Tak nás zajisté nenapadne, abychom ve vzletnější dikci mluvili o *mokrém* oku, povíme jen o oku vlhkém, zvlhlém, zroseném; Chmelenský však v básni „Po nemoci" (1823) takové mokré oko má. – Má též *„Píseň cestujícího",* my bychom nemohli říci jinak než Píseň poutníkova, neboť cestující nám v této souvislosti vnuká asociace burleskní. – Ve Výtahu z knihy o německém národovství Fried. Ludv. Jahna tlumočí Jungmann slovo Buschmänner (Křováci) zcela

vážně slovem *„lesníci“.* – Podle Jungmannova slovníku znamenal *„rukávník“* tehdejší módní Praze také malého psa, který se nosil v rukávu (štuclu). Říkali mu také podpaždníček. Co řeknou jednou milovníci češtiny našemu výrazu „smeták“ pro ty batolivé kosmáčky a chundeláčky na kratičkých nožičkách? – Preslův rostlinopis říká nervové soustavě *nervný ústav.* – V předmluvě k Sebrání básní a zpěvů 1795 mluví Puchmajer o *ostré smyslnosti Dobrovského*, míně ovšem, že geniální abbé vládne bystrým důvtipem. – Jungmann zná slovo *stavba* jen ve významu „děj stavební“, výsledku takového stavebního děje a konání říkali za Jungmanna stejně jako předtím jen *stavení.* – *Popelář* je Jungmannovi ten, kdo popel pálí aneb prodává, kupuje; *popelník*, *popelníček* je mu ten, „kdo popelem obchod vede“; k tomu zná tato slova i ve významu popelnice a díra na popel. – A Šafařík píše básnickou skladbu „Slavení slovanských pacholků“, klade tedy ty *pacholky* ještě v jejich původním významu.

Jan Kollár, nikdo menší, slavnostně oslovuje Všematku Slavii (IV. 18) velebnými slovy: *Velectěná matko!* Náš smích dosti bouřlivý se ovšem nemůže dotknout Kollára, a nesmějeme se vůbec ani jemu, byl by to vrchol hlouposti. Kollár má subjektivní právo na to slovo, klade je ve významu nejintenzivnějším, nemůže za to, že jsme po celé jedno století říkali tolika hodně profánním bytostem „velectěná“, že dnes tak Matce Slavii opravdu už říci nemůžeme. – Jiný truchlivý, ale zas i výbušnou vi comica nadaný případ slova, jehož dnes opravdu již nelze užít v kontextu vznešeném, láme vaz jedné básni Chmelenského a jedné Fricově. Slovo *strážník* znamenalo původně strážce, třeba strážník u hrobu Božího, tedy de facto římský legionář. I praví Chmelenský (Láska Čechova): Ha, my statní jsme strážníci! – A J. V. Frič, a to dokonce r. 1846, tedy hodně pozdě:

Strážníci, pozor! Vzkříšení se blíží!

Malér je zde v tom, že ohnivý básník svobody a barikád myslí těmi strážníky někoho podstatně jiného, než z nutkavé moci asociací *musíme* myslit my: poldy s fedrpušem c. k. éry, kteří v parádním mundúru rukují na slavnost vzkříšení se svým chrabrým velitelem Woborschillem a pro radost p. okresnímu hejtmanu Franz Piwoda Edler von Wodopiw.

Takových případů je v obrozenské dikci dost – např. *„pysky", „huba"* i v kontextech vznešených (Mácha). Jen pomalu a teprv pozdě se ustaluje a zpřesňuje úzus co do leckterých slov, o nichž by to laik ani nečekal. Pomalu také se odlišuje olej od vody, tj. úzus spisovný od lidového. Volá např. ještě Puchmajer: *Kluky* potři hrůzami – kluk má zde význam „padouch", a jde tu vlastně o významový kalk podle němčiny, v níž Bube znamená kluka, ale i padoucha; dnes je zde ovšem možný jen „padouch". V převodu Bürgerovy „Lenory" a stejně i Goethova „Heřmana a Doroty" užívá Jungmann taktéž v kontextu vznešeném slova *holka* ve významu dívka, což je synonymizace pro nás dávno již nemožná.

Z toho všeho plyne, že také významové a funkční ustálení výraziva ve spisovné češtině, o ustálení tvarů nemluvě (viz kapitolu „Boj o život"), je zjevem nadmíru pozdním. Rozumí se, že též v jiných kulturních jazycích jsou co do významových odstínů, významové aplikace a rozhraničení úzu a funkce u jednotlivých slov nemalé rozdíly mezi spisovným jazykem z počátku století devatenáctého a jazykem dnešním. Tak se např. neshoduje celý slovník Lessingův, Schillerův, Goethův a romantiků s významy a užíváním týchž slov v němčině dnešní. Ale je těch rozdílů daleko méně než mezi češtinou obrozenskou a dnešní, a sotva který z nich má vzápětí jazykovou grotesku nebo burlesku. V ještě daleko lepší jazykové situaci než Němci staří sto a sto padesát let jsou ovšem stejně staří autoři francouzští, angličtí, italští, španělští. Jazyková zastaralost netvoří na našich klasicích z dob poměrně nedávných sličnou patinu, jež jen přimnožuje přirozenou krásu dikce u klasiků velkých literatur: na

našich klasicích z počátků století devatenáctého – vyjma jen Máchu, Němcovou, Erbena a Palackého s Havlíčkem (ale poslední tři nejsou již počátky 19. století) – lpí nános jazykové strusky, ne-li čehosi horšího. Ocitáme se v paradoxní situaci, že Štítný, Hus, Chelčický, že Dalimil, rukopis Hradecký, Legenda o sv. Kateřině jsou nám do jisté míry jazykově bližší než mnohý buditel, tedy než mnohý český autor z dob již venkoncem moderních; fakt je alespoň, že se Dalimilovu jazyku nemůžeme zasmát, kdežto při četbě Kollára, jsme-li lidé přirození, mnohdy – ač neradi – smích nepotlačíme. Třebas víme, že jde o směšnost vzniklou teprv jazykovým vývojem, že to jsou důsledky toho horečného hledání, vynalézání, experimentování, toho převratného jazykového varu a víru obrozenského, bez něhož bychom dnes neměli češtinu takovou, jakou máme – pokud bychom ovšem měli vůbec nějakou národní vzdělanost takovou, aby snesla srovnání s národními kulturami dneška.

I končí se tato dlouhá kapitola zadumáním dosti bolestným.

XXI
Každému svoje Poděbrady

Ze stromu jazyka prší nejen zvadlé listy slov – aby Horácův obraz byl dokonalý, dodáme, že padají i rčení a úsloví, padají a vracejí se někam do pralůna a už se z něho nenavrátí. Přemnohé rčení odešlo s věky, nezchudla sice čeština, neboť strom jazyka je jako ten Whitmanův Strom Života v Louisianě, ale mnohých z těch rčení, úsloví, průpovědí je opravdu škoda, i když ani ve věcech jazyka nechceme být chvalořečníky dob minulých.

Říkali příkladmo otcové vaši, že opilá žena je hotová kurva nebo hotová rufka, což – dodávám já – je pěšky jako za vozem a hluboká pravda dušezpytná. – Říkali: *budeš jiesti s starú paní*, což znamenalo, že se postíte, že utřete hubu; starší dámy byly tedy v nevážnosti už tenkrát. – Říkali: *psem zelé voziti,* a znamenalo to býti na mizině – uznáte se mnou, že to je rčení důvtipné, malebné, výstižné. – O takové životní situaci říkali také: jižť jest na podčepí, na náklonku, na kvasnicích, což jsou vesměs metafory pitelské. – Měli již vyzkoušenou pravdu, že *s pány kto jiedá*, *sě nepřejiedá.* – Znali se v životních požitcích, ale byli nestranní a nechtěli křivdit; věděli patrně, jaký je to nesmysl, hádají-li se lidé, kdo je větší, Smetana nebo Dvořák, říkali: *obé dobré hus i prasě.* – Stejně věděli, že de gustibus non est disputandum, i projevovali tuto svatou pravdu slovy: *každému svoje Poděbrady;* toho buďte pamětlivi, když člověk až do včerejška na rozumu zachovalý najde svoje Poděbrady v slečně, kterou vy odhadujete leda na Prčice. – Mluvili jadrněji, i jejich lidé nejdůstojnější projevovali životní pravdy sentencemi poněkud drastickými: *kdež veliká svině učiní dieru, tudiež i malá polezú prasata* – dí nikdo menší než Tóma ze Štítného. – Nebylo ještě švába na mozku, ale říkali fučí mu v hlavě, má sojky v hlavě. – Opravdu nevím, jak pěkněji

vyjádřit negramotnost, než činí rčení z doby veleslavínské: *ani aust abecedau neproplákl.* – O nesnesitelném a u nás téměř všenárodním typu lidí věčně uražených a ponížených říkáme, že to jsou nedůtklivci: *nedůtklivý jako vřed*, říká o nich Blahoslav. – *Jazyk jí běží na líhách*, říkali výstižně o treperendách a drbnách, a kdo měl takovou doma jakožto svou manželku a hospodyni poctivou, tomu ona *jazykové polévky navařila*. – My jsme nezřídka v úzkých, v slepé uličce – oni byli v chobotu. – Přivésti k rozumu říkali takto: *opraviti mozk* (Žerotín 1592). – Měl ho za blázna říkali: vyvedl ho na opice. – Stejně smýšleti textovali: jeden dýchánek dýchati. – Vyrovnati se s věřitelem na božího nikdá říkali takto: *zaplatiti na psí letničky.* – Když někdo bližnímu svému stáhl vydřidušsky kůži, konstatovali: *vyřezal mu sádlo z libového.* – O přikrašlovačích, zastíračích říkali, že barvičku něčemu dávají. – O člověku, který se vyznal v tlačenici a byl vůbec „tychtyk", měli úsloví, že *umí fukssvanc prodati* (doklad k r. 1582). – Říkáme ožralý na mol – oni říkali ožralý jako dub (1467). Takový člověk byl pak *probošt* z *mokrého pole*; kdežto náš bratříček z mokré čtvrti je rčení prastaré, už Veleslavín a Komenský znají *bratra z mokré čtvrti*, a když tak říkali, myslili na mokré čtvrtletí, na dobu dešťů, kdy je všechno pěkně zavlaženo. – Říkáme, že někdo nemá všech pět pohromadě; Blahoslav (1570) říká o takovém člověku, že nemá všech doma. – Nenasytnou žádostivost dovede Štítný vyjádřit takto: neb kdyby Čechy i s Moravú měl, když by viece čeho žádal, dosti by neměl. – A věděli velmi dobře, co je to korupce, praví ironicky Dačický: Mlč ty a já také, pod tím berme předce, však z obce krev nepoteče.

Svatopluk Čech si představil, jak by bylo, kdyby dnešní Čech zabloudil mezi své středověké předky. Knížka skoro ještě utěšenější by mohla vzniknout výletem opačným: kdyby některý z těch ctihodných předků zabloudil mezi nás. Pošlo by z toho nedorozumění a quiproquo habaděj; ale také – pro nás – rozpaky z důvodů společenské slušnosti. Po prvních zkušenostech se ctihodným

předkem a vzácným hostem bychom s ním už besedovali a mile rozprávěli zásadně jen za nepřítomnosti pleti, které říkáme něžná.

Neboť náš předek by mluvil jadrně a od plic, v duchu svého věku a jeho představ o slušnosti. Byl to věk dvoukolejný, podivně syntetizovaný z mravního rigorismu a naturistického plenéru. Za lehký frej pranýř, za těžší potupné zmrskání, ztráta hrdla; zároveň však po jedno údobí nezcela kratičké to nám poněkud nepředstavitelné společné koupání obou pohlaví, bez koupaček a plavek. Mluva drastická, obrazná sic a květnatá, ale na eufemismy si nepotrpí. Na názornost si potrpí. To byly teprv preliminář její názornosti, když říkala peským pochlebníkům a patolízalům *polívečník* a *přismrkač.* Porodní asistentce bába pupkořezná. Člověku splašenému, fučíkovi *nábzdí,* což je slovo opravdu neslušné; pročež má pravdu Blahoslav, když se nad ním pohoršuje. Blahoslav ovšem byl již člověk pozdní a zjemnělý; nemohl být práv relativnosti i těchto věcí, faktu, že i pohoršlivost slov je veličina poměrná, závislá na celé soustavě výraziva a na dobovém úzu. Slovo nábzdí ztratí velkou část své ožehavosti ihned, jakmile si uvědomíme, že se ho užívalo v době, kdy se kuřímu oku říkalo kuří řiť, jakož se říkalo ještě za Veleslavína. A čtete-li, že genitáliím říkali nádobie, nevíte opravdu, zda to v jejich vyjadřovací soustavě byla oplzlost či eufemismus (byl to však eufemismus). A jste na interpretačních rozpacích ještě větších, čtete-li, že 15. století říká pan bába, míníc penis.

Co říkám jinde o dnešních mluvách rodinných, lze přenést i na každou dobu. Každá doba má spoustu úsloví, jejichž metaforika je vzata z narážek později už nesrozumitelných, z jakéhosi dobového anekdotáře. Tak tedy tomu, co v dnešní češtině vyjadřujeme rčením honiti Davida, říkali staří *kantora zervati,* a bůhví z jaké komické příhody to povstalo. – Divnější je, že na sebe pokřikovali jako kluci, vyluzujíce zvuky od všelikých hovádek odposlouchané, a takové pokřikování muže na muže bylo pak urážkou náramnou. I mohlo se na bližního *békati,* jak se dovídáme z Mastičkáře, ale mohli jste

na něho i *búkati*, totiž zpovzdáli volati bú a čekat, až vyletí z kůže. O tom nás zpravuje nejen frivolní Mastičkář, ale i nadobro nefrivolní Štítný a Chelčický, a z Husa máme dokonce drahocenný doklad tohoto znění: *když kto hněv ukazuje, řka: bú neb mrňau*. Říkali tedy ti mládenci praotečtí také *Mrňau, mrňau*!, chtějíce někoho dopálit. A jak si po takovém úvodu dovedli nadávat a vynadat, o tom se zmiňuji v kapitole o českých nadávkách.

Premované lži říkali neupřímným řečem opentleným a podfukářsky okrášleným. – Rčení *propáliti, propéci řešátko,* řešítko, pánvičku znamenalo zrušiti víru, slib, prozraditi svěřené tajemství – a v 19. století a téměř na prahu dvacátého se našli blázni z bláznů, kteří to rčení chtěli vykopat z hrobu a zavést mezi námi. – Velmi bezprostřední smysl pro jídlo, jak jsme se s ním setkali shora ve rčení o huse i praseti, zrodil také jejich pohrdlivé dictum, že to a ono je *dobré co kozí slaniny.* – Je vidět, že nebyli nevtipní; oni sami tuto vlastnost vyjadřovali rčením, že někdo *není v týmě uražen.* – Líbí se mi, jak říkali o opilci, který zadrhoval v řeči a blábolil: *jazyk mu v trepkách chodí,* říkali (Písně dvě o trunkopolství). – Dostati se těžko k čemu, dodělati se čeho s velkou námahou vyjadřovali rčením *dojíti čeho jako po břitvách.* – Vedle eufemismů sporných měli též eufemismy nesporné: *ukliditi se* = vykonati tělesnou potřebu, *poddeštiti na loži* = pustiti v posteli moč. – Baby měli v nelásce, jejich jazyková invence se rozehrála naplno, šlo-li o babu: *baba vostrá a vybitá* děli, míníce babu prohnanou. – Lotr zas nebyl jen pouhý lotr bez přídomku, byl to *lotr přelévaný a šibalem podšitý.* –

Měli také slovní hříčky, leckterou podařenou. Škaredu rýpli rčením: *Toť škodí, že jsi z Nepodobovic. – Truňk sv. Dliana,* dictum ze století XVI., v chlastu nad pomyšlení zdatného, znamená nápitek prodlévavý, hodně upřímný. – *Zandalem obkládati* bylo rčení, jež spojovalo jméno drahocenného dřeva santalového se slovem zandavati; zandalem obkládati znamenalo zastírati komu co, takřka zandavati mu podívanou na pravdu; užívá toho rčení Lomnický

o ženě, která podvádí svého muže. – Naše slovo *jeptiška* se psávalo také *jebtiška* (z abbatissa); soudě podle jednoho literárního dokladu, vznikaly z první slabiky tohoto slova slovní hříčky hodně infernální.

Komu by se chtělo obsáhlejšího poučení, jak říkali za stara, čti Zikmunda Wintra; též si listuj v knize (ale raději si ji poctivě pročti), do níž Václav Flajšhans shrnul staročeská přísloví, úsloví a rčení. Je to kniha z těch, za jaké se autorovi ve *spořádané* kulturní společnosti dostane cti a slávy i zasloužené čestné sinekury.

XXII
Z citu zzut

Dnes je hej, dnes jazyk básní a píše za lidi; sedne pacholíček, plnicí pero vytáhne, a než číšku tzv. černé kávy dopil, ejhle, báseň jako z jara květ skví se na papíře; on k tomu připíše ještě jméno své a příjmení, a už je to uděláno, už je to hotovo; a pacholíček pořád ještě neví, že to za něho napsal Někdo jiný, Naše Paní Čeština.

Jindy bylo jinak. Je to pohroma nedomyslitelná, když národu vezmou školy a jazyk, když mu odcizí lidi, v nichž přebývá a množí se duch. Lid, národ může uchovat jen základy, kořeny; co nad to jest, a vše, čemu říkáme květ a výkvět slova, myšlenky, ducha, tvorby, to vše roste zcela odjinud než z lidu – kéž by vás nemýlila romantika stará, nová, staronová. A byl-li národ ožebračen o fine fleur své duchovnosti, stanou se z jeho přežívajících duchů mučedníci slova, trpitelé pekelného zápasu o slovo. Nesluší se, aby muž byl babou; ale není babou muž, jemuž usedá srdce při představě, jak se musily se slovem rvát nejlepší hlavy českého rinascimenta, zatím co jinde – ech, nechme tu větu nedopsanou.

Zvu vás za svědky na jeden takový zápas s češtinou a o češtinu. Jde o překlad – úmyslně volím překlad, v takovém případě je situace po mnohé stránce jasnější, zřejmější. Je to překlad, který vyšel roku 1831, tedy poměrně nedávno. Mohl jsem si zvolit třebas Thámovy překlady Schillerových „Loupežníků“ a Shakespearova „Macbetha“, ale ty jsou o víc než čtyři desetiletí starší, kdežto rok 1831 je přec už hluboko v 19. století, čeština byla tehdy alespoň již v svých základech obrozena, vyproštěna z bezradného tápání, zbavena býlí, zkypřena novou tvorbou. Rok 1831 není nijaká paleontologie, ani podle měřítek nové češtiny.

Ovšem – původce překladu, na který se podíváme, nebyl ani básník, ani člověk s obsáhlejším vzděláním ať jazykovým, ať jiným, nebyl to myslitel většího formátu. Ale nám postačí, že jeho práce vzbudila značnou pozornost, a to pozornost kladnou; že ji chválili jako platný přínos do národního písemnictví.

Zarazí hned titulní list. Prohlašuje na něm překladatel, že tu divadelní hru přeložil *z německého.* Je to rčení drásavě nečeské; pravda, žilo pak u nás ještě dlouho, asi tak do r. 1910 vycházely u nás pořád ještě ojedinělé knihy přeložené *z francouzského, z italského, z maďarského* – ale to již velmi živě protestovalo jak naše jazykové vědomí, tak i jazyková stráž bezpečnosti; a dnes je to rčení bohudík snad už opravdu nemožné, snad by v takovém případě zakročil z vlastní újmy sám sazeč.

Že se výstup jmenuje *příběh,* že *napříč mému bdění* (str. 3) znamená *přes mou ostražitost –,* nu, snad to je jen dobový mrav jazykový. Ale čteme i přechodníkové vazby jako *otevra, vytáhne* (4), ba čteme takových vazeb na tucty, je to nemožné spřežení přechodníku budoucího se slovesným tvarem prézentním (otevře a vytáhne) – může takový nesmysl být dobovou módou? – Mluví se o *vládoběsném knězi* (122), kdosi je nadán *vrahozrakem* (122), zas jiná osoba má *rysozrak* (154) – v tom, v těch kompozitech, je opravdu trochu jazykové módy z oněch dob, než přec jen, přec jen. Komorná jde *zdlauha* za svou paní (104), totiž pomalu, langsam. Ta paní zase *odína jest na bílo a svátečně, na šíji nosí na řetízku Agnus Dei* (185); již předtím (11) se zjevila *ve vějíři, s krucifixem v ruce.* Vějíř, nástroj koketerie, a krucifix, symbol vroucné zbožnosti, toť poněkud podivné „doplňky" dámského úboru; ale on to vůbec není vějíř, jak by také někdo mohl být *„ve* vějíři" – je to *závoj,* jak dí také tlumočníkova předloha; to jen tlumočník si tak mate význam slova vějíř. – Tato paní ve vějíři pak ujišťuje, že ji *prázný leskot slávy neslepí* (82). – Kdosi ve hře dí, že cosi se nestane *přenikdy* (142). – Jedné intrikánce se vytýká, že v *motly ufá* (9), tj. že spoléhá v rejdy a pikle.

Ona zas ripostuje obviněním: *Tvrdost auštipky výšíte* (9). Když ji obviní, že nabádala k zlému činu, provolá: *Ať mi dokumenta poukáží* (45). – Zdravé přesvědčení, že se hlasy soudu mají vážit a ne počítat, vyjadřuje se slovy *Vícost hlasů není váha pravosti* (67). – Je v té pohnutlivé hře mnoho všelikého zouvání: *že jí* (!) *z vlády vyzuli* (6), *Neníť ona z citu zzuta* (111); zouvá se někdo i z jarních krás:

Ctilakomost (Ehrgeiz) má mě byla z cítění
Jarních jejích krás zzula (89)

Zde si připomeňme, že se tehdy zouvalo víc než dnes; praví např. Jungmann (O jazyku českém): „vyzouvají se ze všeho, což českého jest".

Ušlechtilý muž v té hře horuje takto:

To ji méně bude trýznit, nežli tvau
Krásotau se vidět býti zhašenu (101)

Hrdinná věrnost dýchá z výkřiku:

Nechť jsem vlečen do…, člen co člen
Řeřavými kleštěmi tam roztrhán… (127)

což nám připomene dosti vhod, že lidé našeho obrození měli potíže i s tak prostým slůvkem, jako je *úd* a *člen*; měli audy učené společnosti i audy vlastenského divadla, zato se některým skládalo zase tělo z článků, a to všechno jen proto, že němčina má ten svůj Glied a Mitglied. Vysmál se tomu Čelakovský v epigramu „O jisté společnosti" (míní patrně Královskou učenou):

Odkudž toto zvíře původ mělo?
Ajhle, samé oudy, žádné tělo!

Nuže, dále. Líčí se dvorská slavnost:

Potom z kusů hráno, kdež se kytičky
Wonné, drahocenné líhy auprkem
Z lepých, hezaunkých děl vystřelovaly (57)

Ta *líha*, náš líh, znamená voňavku.
A zas ty přechodníky – v použití, jak je umožnil odumřelý cit pro rod, číslo, funkci:

Tu se mnoho bystrých vinauc zemků
Francouzských,
vedli mě ku ctnému ujci… (27)

Kdosi obhajuje soudní ortel takto:

Jsauli to
Porvaný snad z luzy výhoz, bezstudní
Tlučhubové… (40)

Hra je, alespoň v originále, složena v blankversech. Podle vzoru dramat Shakespearových jsou však v závěrech dějství a velkých výjevů tzv. rýmy finálové (oponové). Vypadají u našeho tlumočníka takto:

Co chceš, chlape ukrutníkům pohodný?
Zhrdám tebau, já jsem svobodný! (145)

Intrikán hry se vymlouvá:

Ve všem jiném jsem
Tady mocným (!), *jediné v tom jediném*

Puňktu, jejž teď vám na víru vydat mám,
nejslabší jsem… (86)

Znova někdo obhajuje ten soud:

Čtyřidceti můžli se svybíraných mužů kdy
Shodnaut v jednom výřku naruživosti? (40)

A teď už si jen poslyšme, jak se v té hře projevuje bolnosladké zjihnutí toužící duše:

Díka, dík těm stromům vlídně zeleným,
Jichžto listí zdi mé vazby ukrývá!
Znik se v srdci přisnívá,
Ať se kochá mysl sníčkem blaženým (105)
……
Slyšelas traubu? Slyš ji zníti,
Chřestěti s hlaholem v plaň a v les!
Koněby divocha, koněby míti,
k pluku doraziť, zdvojiti ples! (107)

Upozorňuji jen, že *pluk* zde není žádná vojenská formace, nýbrž lidská společnost.

A takto se kdosi pere s běsy své duše:

duchové… jenž
Si rázem v odemknutých člověka
Prsích obyt vyvolujíc, tu všelikau
Nešlechetnost okamžitě spáchají.
A do pekel uteknauc, strach a hrůzu
V poškvrněném pozůstaví záňadří… (22)

A ještě:

Darmo! Darmo! Mne se zmáhá pekel mráz!
Mně se nelze, nelze na ten hrozný ráz,
Nelze na smrt její dívat —
… Pryč, pryč? Těhni na sta mil! (209)

Stačí vám to? Či snad chcete, abych pokračoval? Abych ze svých lístků vypsal sta a sta hrůz tvarových, skladebných, fantastické hrubky v časování a skloňování, doklady pro dokonalou hluchost i ve věci tak prostinké, jako je tvoření českého vokativu? To snad nechcete; ale rád by asi mnohý z vás věděl, kdo spáchal tento *český* divadelní text. Odborník češtinář nebo germanista se asi už dohadl. Vám ostatním to povím:

odvolávám slova, jimiž jsem shora překladatele představil. Není pravda, že to není básník, nýbrž pravda je, že to byl básník hodně pozoruhodný. Není pravda, že to byl člověk bez vědomostí, nedovzdělaný, nemyslivý. Nýbrž pravda je, že původcem tohoto textu je

PAVEL JOSEF ŠAFAŘÍK

a že jde o jeho práci „Šillerova Maria Stuartka", kterou „svobodně z Německého přeložil".

Roku 1831. Pět let před Máchovým „Májem". Ovšem – práce sama je o nějakých 15 let starší, vznikla již za Šafaříkova pobytu v Jeně. Ale tiskem vyšla za původcova života, Šafařík ji k tisku schválil, což znamená, že za ní stál.

Takto tedy se – ještě r. 1831 – se svou mateřštinou lopotil génius, který pro celé Slovanstvo a celý svět založil vědu o slovanském dávnověku, obr vzděláním a věděním, ingenium takové, že národ po

něm nedal světové slavistice až podnes většího a že k němu putovali učení lidé z bůhvíkolika zemí.

Běda provinilým otcům! Neboť hříchy jejích mstí se na dětech do třetího a čtvrtého pokolení. 1831! Ve Francii tvoří už Hugo, Gautier destiluje kvintesence svého jazykového požitkářství; v Anglii už odešel z jeviště Byron i Shelley, přichází Keats, už i Barrettová-Browningová; v Rusku Puškin právě dopsal Evgenije Oněgina; v Německu dožívá Goethe, rodí se závěr závěru „Fausta", vonějí sady poezie romantické – u nás se jeden z největších synů národa hmoždí a lopotí se svou mateřštinou, pracuje pro ni, žije pro ni, ale je téměř krok co krok

z citu zzut —

a to vše roku 1831 proto, že se roku 1621 stalo to a ono.

Běda otcům! Běda přeběda vnukům!!

JAKÁ JE JEŠTĚ

XXIII
Pohled přes plot do sadů neveřejných, ale vábných

Znal jsem se s hodným a spořádaným člověkem, byl to soudní oficiál a v poúředních hodinách jazykozpytec. Nebyl povahou skoupý a držgrešle, rád se s jinými dělil o zlato, jež vyrýžoval svou badatelskou prací. I dověděl jsem se od něho, že severní Afrika byla kdysi osídlena Slovany, jak nás o tom průkazně zpravují mnohá místní jména; neboť co jiného, děl badatel, co jiného je *Nil* než *Hnil,* řeka velevýznamná svým zahnívajícím bahnem; co jiného je a může být *Sahara* než *Žahara*, co jiného *beduin* než *bedlivín*, bděle ostražitý syn pouště, co jiného *oasa* než pozdní stažený tvar z původního *ohaluza,* místo s bujným stromovím. – Byl jsem nadšen; jiskra badatelského zanícení zažehla i mé nitro, i pronesl jsem dohad, že jméno *Libye* vzniklo patrně ze *zalíbení,* jež afričtí Slované v té zemi měli, a že *Alžír* bude asi zkrácený tvar místo *Alláhův žír,* tedy jaksi země rajská, pojmenovaná tak podle štědrých plodů, jež ze sebe vydává. Můj badatel odtušil s trochou žárlivé dotčenosti, že s tou *Líbií* mám asi pravdu, ale ten *Alžír* že se mu nepodobá: jakpak, děl, přišli by Slované k tomu, aby přezvali celou jednu zemi podle Alláha?

Takoví bádající oficiálové byli a budou, a z bohatého rozrodu tichých bláznů nejsou odrůdou nejhorší. A bývalo takových badatelů víc než dnes. Etymologie shora jsou, jak víte i beze mne, silvestrovské nesmysly a alotria, ale ještě za časů Kollárových se pronášely podobné vtipy jako vědecké pravdy. Jeť etymologie, věda o původu slov a jejich vývojové souvislosti, ze všech filologických věd pro laiky nejpřitažlivější. Není ani divu, vždyť se do ní pořád zaplétají kulturní dějiny lidstva se spoustami faktů civilizačních a kulturních. Ježto je to

věda tak přitažlivá, budí dojem snadnosti. Ve skutečnosti je to věda až hrůza náročná, úmorná, suchá, a k tomu věda s materiálem plným nástrah a těžkých záhad. A věda žárlivá, jež chce od pracovníka celý život, a dříčský život. Opravdu věda, v níž laik a diletant nemá co pohledávat. Etymologové vědí, co diletantská záliba i hlav velmi nevšedních v jejich vědě natropila; i jsou to lidé ze všech filologů nejskoupější na vyhlašování svých poznatků. Nedivte se jim. Že *to je ta žirafa, co ty žížaly rafá* – to etymologa sotva rozesměje, spíš jej to roztruchlí; vzpomene si, že co dnes říká pouťový vyvolavač, říkal ne doslova, ale dosti obdobně o všelikých etymologických žirafách téměř ještě před sto lety mnohý jinak umný a učený muž, který měl jen jednu neřest: domníval se, že v etymologii lze diletovat.

My se nic takového nedomníváme, aniž toužíme po vavřínech mého oficiála od obchodního soudu. Ale je, doufám, dovolen pohled přes plot do vábného sadu etymologií. Pohled s výhradami; a to tak, že nic netvrdíme, nic nevyvozujeme na svůj vrub; že se při pohledu na jednotlivá slova podle možnosti opíráme o nesporné už výsledky vědeckého zkoumání. Takové skromné a úcty k vědě dbalé etymologizování kupodivu posiluje jazykový život v nás. A je také pravda pravdoucí, že každý básník, ba každý člověk s živějším jazykovým životem v sobě je etymolog na vlastní vrub, na divoko. Tomuto pudu bychom rádi popustili bez újmy pro vědu a její fakta.

Je ostatně v lidech také etymologizování zcela spontánní a osobní, které neumlkne ani tehdy, víme-li ad hoc zcela dobře, že jím bloudíme, pokud by šlo o pravdy a fakta *objektivní.* Mohu dobře vědět, že *jitro* nemá pranic co dělat s *jitřením*, *štít* se *štítivostí*, a přec mohu svým nitrem – jen jím! – prožívat jakousi souvztažnost mezi *jitrem* a *jitřením*, *štítem* a *štítěním.* Ačkoli dobře vím, že to je nesmysl, může se každé z těchto slov pro mne dojmově umocnit subjektivním spojem, který jsem si vytvořil.

Než i etymologické výklady zcela naivní a na nedorozumění založené přinesly už leckdy požehnání. Není nouze o doklady velmi

slavné. Často se uvádí Goethův *Erlkönig*, král Olšovín; vznikl nedorozuměním, v básníkově dánské předloze jde o krále duchů, nikoli olší; nesprávná etymologie vedla k velkému básnickému umocnění, jak uzná každý. *Soumrak bohů*, význam tak ústřední pro Wagnera, po něm tak zahrocený u Nietzscheho (*Soumrak bůžků*), výraz, který přešel do všech evropských jazyků, vznikl tím, že Wagner neporozuměl Eddě. Ta říká, tuším, ragnarök, což je prostě *konec*, zánik bohů; Wagner však nedorozuměním stvořil něco lepšího, totiž právě *Soumrak* bohů. Zcela tak básnicky plodně postupuje etymologie lidová, když si z *pervinca* udělá *barvínek*, z *camomilla romana heřmánek*, ze *Sennesblätter senospleť;* anebo německý lid, když si udělal z *moltwurf* (odhrabavač prsti) slovo *Maulwurf,* ze *sintflut* (obecná, světová potopa) *Sündflut*, z *Wetterleichen* (povětrnostní hříčka) *Wetterleuchten*, z *hiefhorn* (roh, jímž se volá) *Hüfthorn.*

A tak tedy se již podívejme na několik českých slov. Naše pohledy zčásti splývají s tím, co podnikáme v kapitole *Putování pralesem.*

Začněme případem, o kterém se zmiňuje Jungmann v *Napominateli* z r. 1843. Uvádí ustrnulý tvar *smahem,* tj. dnešní *šmahem,* a praví: – *Smahem ukazuje na oheň, pročež nedobře praví se: kdy ledy smahem se hrnuly.* – Zde tedy se dovídáte věc dosti podivnou, že totiž naše *šmahem* je 7. pád od vyhynulého jinak slova *smah* a že toto *smahem, šmahem* znamená vlastně *až do úplného spálení*, tedy v přeneseném smyslu *nadobro*. Jungmannova etymologie je bezvadná, ale poznámka, kterou k ní přičiňuje, je mylná, a to mylná v samotné zásadě, neboť přikládá na jazykové jevy logiku jim naprosto cizí. Ve skutečnosti je věta *kry ledu smahem se hnuly* bezvadná, a to již proto, že je vůbec třeba, aby nám někdo vysvětloval, co to *šmahem* vlastně znamená. Jakmile bychom šli na jazyk s „logikou", začalo by nám brzo být úzko. Abychom se dohodli, několik příkladů zblízka i zdálky, snad mi dosvědčíte, že to odbočení od námětu kapitoly stojí za to:

řeknete-li latinsky *cerva,* což je srna, řekli jste „vlastně“ *parohačka,* a každý lesní adjunkt vám potvrdí, že srna nenosí rohy ani na Boží hod;

řeknete-li latinsky *viduus*, německy *der Witwer*, jako byste řekli *mužská žena bez muže,* čort vozmi, jen se zeptejte srovnávacího jazykozpytce;

řeknete-li německy *das Ungeziefer* (odporný hmyz), jako byste řekli: *co není k snědku, co bohové neradi papají;*

řeknete-li francouzsky *tuer,* což je zabíti, připraviti o život, jako byste řekli *chrániti*, kruťte hlavou nebo nekruťte, latinské *tutari* = chrániti vedlo k frc. *tuer,* a to rovněž s významem chrániti, hlídati; ze spojů jako „hlídati oheň“ se vyvinul význam „utlumiti, zhasiti, ubíti oheň“, z toho zobecnělý význam *tuer* = zabíti;

se slovem *smečka* spojujeme představu divokého shonu a honu, ať jde o zvířata nebo lidi; a přec jde o *smyčku,* a tedy o psy cvičené, ukázněné, tedy o pravý opak *smečky;*

logické „nesmysly“ jsou např. slova *nestvůra, nehorázný, neurvalý, nevrlý, nevraživý, nevražiti, zanevříti na koho* – v jazykové skutečnosti to však nijaké nesmysly nejsou, jsou to intenzivační zápory afektivní;

jiné „nesmysly“ sestavil jednou V. *Ertl* (NŘ VIII, 138 n.): sirky bez síry, psací pera nikoli od ptáků, lesní rohy z plechu, papírové zlatky, trnož (což je třínož) bez tří noh, hrom bije (tedy pouhý zvuk); hrnec teče, ačkoli „vlastně“ téci může jen voda z něho, navlékáme jehlu, řežeme pilou, ale pilujeme pilníkem, švec šije boty, krejčí by vlastně měl krájet, měl by se tedy spíš krejčí jmenovat švec a švec spíš krejčí (k tomu dodávám, že slovenská *ševkyňa* opravdu znamená *švadlenu*);

jsou i „nesmysly“ skladebné jako rčení *širší než delší,* a je těch „bot“ vůbec na vybranou, jenže podle svéprávného řádu jazyka o nijaké boty nejde, jak by jinak mohla říci např. franština *chevaucher sur un âne,* jak by mohla říci španělština (čtu tak u jednoho jiho-

amerického klasika!): *ir a caballo sul asino* –? Ba, jak bychom mohli i jen říci, že se *žena vzmužila*? Jungmannova poznámka k ustrnulině *šmahem* je tedy opravdu *šmahem* nesprávná. Ulpívaje co do slova *smahem* – *šmahem* na domněnce, jako by původní význam slov byl něco pro jazykový život závazného, propadl veliký Mladoň jednomu z největších bludů, jakým filolog může propadnout (oddal se takovým bludům i co do jiných slov); obdobně bloudí dnešní puristé, chtějí-li nás mít k tomu, abychom např. slov *záhy, nejzazší, posléze* užívali ve významu, jaký ta slova měla kdysi. Ale uznejme, že všechny takové mylné argumentace mají úctyhodné předky. Na příklad největšího myslitele Dálného východu, Konfucia. Ve sbírce jeho hovorů s žáky je dochován také tento výrok mistrův: *Rohačka bez rohů, copak je to za rohačku, copak je to za rohačku!* Což se vykládá takto: jakási obětní nádoba bývala zprvu rohatá, i říkalo se jí rohačka. Potom ji začali zhotovovat zaoblenou, bez rohů, ale pořád jí ještě říkali *rohačka.* Mistr se nad tím pozastavil, obávaje se zlého matení pojmů, ba dokonce nebezpečí pro pravdivost a mravnost.[6] Nu, a veliký Kung žil na předělu století šestého a pátého před Kristem, před Kristem, vážení! Zcela hezký doklad, jak ctihodný věk má nesprávné nazírání na jazykové jevy.

Jiný takový instrumentál jako *šmahem*: řeknu-li číšníkovi, aby ten čaj přinesl *honem,* je to vlastně totéž, jako kdybych mu řekl, aby jej přinesl honecky, lovecky, aby se s ním *hnal*; ale ať to víte či nevíte, na ten čaj si počkáte tak i tak. – *Mermomocí,* mocí mermo přináleží k *mříti; chce to mermomocí* je tedy asi: chce to, a kdyby ho to stálo smrt. – *Straka* je vlastně pták cvrčící (svraka); představte si, jaký „nesmysl" to zas říkáme, říkajíce *strakatý.* – Netřeba mnoho řečí, že je úzký, ba nejužší příbuzenský vztah mezi slovy *viděti* a *věděti, přesný* a *přísný*, *líbiti* se a *líbati.* – *Stádo* je to, co stojí pospolu. – *Dluh* souvisí se slovem *dlouhý,* a životní praxe tuto etymologii jen

6 Richard Wilhelm: Kung-Futse, Gespräche. Eugen Diederichs, 1921, str. 58.

potvrzuje. – *Péče* se bere od slovesa *péci.* – Slova *svět* a *světlo* řadí pudově k sobě snad každý z nás, a to plným právem etymologickým (zemská rozloha ozářená světlem, novější slovo *svět* zatlačilo starší *mir,* ne však v ruštině); souvislost mezi světem a světlem živě cítili již staří Čechové, a mám pro to dva věru pěkné doklady z památek – první je básnická aplikace v Tkadlečkovi: *všemu světu svietí a samo v sobě jest svietlko,* a ještě pěknější je hořká slovní hříčka ve stč. Alexandreidě (v. 1949 n.):

Dobřě sloveš svět, 'žjsi světel,
že isi náš zjevný nepřietel

Řada *stud*: *studiti*: *stydnouti*: *styděti se* vede skoro k představě, jako by stud byl to, čemu lékař říká frigidnost. – *Svévole* je svávole, tedy má, tvá, jeho vůle. – *Lůj* nemá k představě *líti* dál než *lívanec.* – Promyslete řadu *státi*: *dostati*: *dostáti* (slovu, slibu). – *Schod* by skoro mohl budit dojem, jako bychom po schodech jen sestupovali; jasno zjednává však tvar původní: *vzchod.* – *Cudný* je tolik jako čistý (*cúditi, cíditi*). – *Klas* přináleží k slovesu *kláti.* – *Horký* a *hořký* jsou rozrůzněním jediného slova, podnes slovenské *horký* = hořký, společný původní význam byl asi „palčivý". – *Hnus* souvisí s *hnisem* a snad i s *hnojem.* – Barva *hnědá* je barva *zanícená* (*nítiti*). – Souvislost kořene a základní představy je mezi slovy *hlen – hlína – hmyz*; *hmyz* souvisí zase se slovem *hemžiti se.* – *Had* znamená vlastně tvora budícího odpor, *o-hyzdného*; podnes se na Turnovsku říká *hadlivý* ve významu „ošklivý"; a slovo *hýždě* je prý s tou hadí ohyzdností v kořenné souvislosti. – *Dvůr* a *dveře* náleží k sobě, a *veřejný* náleží k *veřejím*; kdežto *potměšilý* je ten, kdo něco šije potmě. – *Zase* je *za se,* nazpátek, a *přece* je *před se,* dopředu. – Souvisí spolu *dav* a *dáviti,* tj. vlastně tísniti, tlačiti. – *Popud* je, jak dá rozum, *po-pud.* – *Úžiti, zúžiti, soužiti* – toť jako matka a její dvě dcery. – Příslovce *tuze* znamená vlastně „pevně", jsouc v těsné blízkosti slova *tuhý*; a náleží

sem ovšem i slovo *touha.* – *Žízeň* nebude mít svou kolébkou daleko k slovu *žhavý.* –

Kraj, krajina (znamenala kdysi „vlast") je patrně okrsek z kosmu vykrojený, obzorem vymezený. Zdá se však, že do této slovní skupiny spadá i slovo „krátký"; odtud tolik válek na světě. – Souvisí spolu *kruh* a každé krouhání, *křeč* a každé krčení se, i vidíte tedy, že krčit se je stav patologický, nepěkný. – *Krutý* je vlastně kroucený, tuhý a *skrovný* je „pod krovem". – *Lis,* tvrdí se nám, byla původně železa na chytání lišek; a *liška* sama se starším tvarem rovněž jmenovala *lis*; s *liškou* zase souvisí *lísání.* – Zdá se, že všeliká *zpupnost* má kořenem blízko k *pupku.* – *Lišej* souvisí s *lichostí* jakožto věc škodlivá a nevítaná. – Praslovanský význam slova *louka* byl nížina při záhybu řeky; patrně proto znamená v dnešní srbocharvátštině *luka* zátoku, přístav. – *Obluda* je zjev, který klame, mámí, je to přízrak, blud – tak u Štítného (*obluda*), tak u Husa (*oblud*). – *Sousto* souvisí s *ústy* jako *osina* s *vousy,* jež ovšem rovněž souvisí s *ústy;* i je tedy sousto tolik jídla, kolik se najednou vejde do úst. – *Nuda* a *nudnost* jsou dvojnásob neřestné proto, že souvisí s *nouzí*; když slyším esprit a šumivý rozmar pánů i dám od mikrofonu pražské vysílačky a zatoužím od nich pryč k rozverným kratochvílím opatství La Trappe u Mortagne v Normandii, mám alespoň etymologickou útěchu, že *nudnost* pochází od *nouze,* a špatný chlap by byl, kdo by chtěl, aby mu chudáci strojili nějaké pankety. – *Chtíti* a *chytati* jeden jediný kořen mají; ještě musí stačit pro slovo *chuť.* – *Zvíře* je vlastně zvířecí mládě, jako je *holoubě* mladý holub; – a obdobně je *kníže* junior od *kněz,* jenž znamenával vladaře světského.

Jitřiti souvisí s *játry,* ta zas vlastně znamenají vnitřnost, útrobu. – *Hlaholiti* je vlastně mluviti, *hlahol* znamenal slovo, jazyk. – *Hlod* náleží k *hladu,* jak se sluší a patří; a to tím spíše, že žaludek znamená prý vlastně orgán, který si stále žádá potravy, požíravý, žeroucí. – Náš jazykový život se zmechanizoval tak velmi, že mnohý si snad ani neuvědomí, že *fouňa* je člověk, který *funí.* – Každá *drsnost*

s každou *drásavostí* souvisí. – Že *mrzák* je vlastně člověk *mrzký,* tj. odporný, uvádím jinde. – *Těkati* souvisí s *utíkati,* to zase s *téci,* sloveso *téci, přitéci* dokonce znamenávalo utíkati, hnáti se. – *Trpký* je v příbuzenském vztahu k slovesu *trpěti.* – *Kolozubý* člověk má vykotlané zuby, ne snad zuby na celé kolo. – *Kůže* je prý od *kozy,* zprvu kozí kůže a pak teprv každá. – Původní význam všeho *líbání* je prý „mlaskavě se olizovati, lapati, lokati" (lobzati). – *Děva, dítě, dojiti* spolu souvisí; původní význam slovesa *dojiti* je *kojiti, dojka* za Husa znamenala kojnou, Kollár má slovo *dojčiatko* ve významu kojenec, Bernolák má slova *dojčica, dojka*, *dojná* s významem kojná, v dnešní srbocharvátštině je *dojka* ženský prs (a proto zas je *djevojka* dívka).

Z takových případů je již patrno, že čirá tma, jež je v laických myslích co do původního významu slov a jejich původových souvztažností, velmi sice oslabuje naše bezprostřední prožívání jazyka, ale také nás zbavuje leckterých rozpaků. Kdyby si lidé byli vědomi, že *líbati* je vlastně „mlaskavě se olizovati", váhali by s tím slovem a snad dokonce i s přináležitým konáním. Setřelost metafory, lidská neuvážlivost jazyková leckdy vůbec teprv umožňuje, aby se některého slova užívalo ve slušné společnosti. Slovo *škvrně* souvisí se *skvrnou* a bezprostředně se bere od slovesa *škvrněti,* jehož význam je *káleti*; není to tedy nikterak slovo salonní. A slovo *holka* tím méně, jdete-li mu na etymologický kloub.

V jiných jazycích jsou případy povedenější. Mořská zátoka se německy řekne der *Meerbusen*, důvěrný přítel *der Busenfreund*. V obou slovech vězí *der Busen*; původně prsa vůbec (táž metafora jako v lat. *sinus* = prsa, ňadra, záliv, zátoka), dnes jako naše *ňadra* o mužském pohlaví už jen básnicky, v normální mluvě jen *ženská* ňadra. I je slovo *der Busen* slovem, jehož Němka ve společnosti neužije za živý svět, ledaže by recitovala nějakého klasika. Ale *Busenfreund* a *Meerbusen* řekne bez váhání, protože ta slova nerozbírá. Řekne snad dokonce, neuvědomujíc si původ rčení, *zäh wie Jungfernleder,* což je apartní vzácnost německé frazeologie s pozatmělým, ale pro

znalce jednoznačným významem „tuhý jak hymen“. Měl jsem jednou v rukou takového Kniggeho pro mladé dámy z let devadesátých, naléhavě jim autor doporučoval, aby těchto výrazů neužívaly, když se baví s poručíky od potsdamské gardy.

Jen proto, že si nikdo neuvědomuje, co vlastně říká, lze ve slušné francouzské společnosti užít slov *reculer* (couvnouti), *acculé* (opřen zády), *cul-de-sac* (slepá ulička), *cul-de-lampe* (stinítko), *sansculotte* a *culotte*, *vesse-de-loup* (smržovitá houba), *pet-de-nonne* (druh jemného pečiva, beignet) – to vše se říká, ačkoli žádný slušný Francouz neřekne *le cul, vesser*, *péter* (o lidech). A Goethe se prý strašně smál, když mu vypravovali pravdivou prý historku, jak vznešená dáma nejvyšší společnosti a šlechtična až po krk upjatá zvala stejně vznešeného kavalíra na svůj zámek Mont-Cul: *Mont-Cul n'est qu'un trou, mais les environs-en sont très intéressants.* Ale nekřivděte té zámecké paní: ona prostě neměla to, čemu se říká etymologický sluch.

XXIV
Putování pralesem

Celý svět je lesem symbolů, které se na člověka dívají důvěrnými pohledy –; platí do písmene také o jazyku to slavné slovo Baudelairovo. Každý jazyk je co nejhustěji prostoupen obrazy, příměry, metaforami, jež jsou obsaženy již v slovech samých. Básnickému obrazu, rčení, obratu se říká tropus. I je tedy každý jazyk pralesem tropů. A je to prales tak rozbujelý, že jej podle zeměpisných tropů – těm se tak říká podle obratníků – můžeme bez váhání nazvat tropickým pralesem tropů. Zabývaje se problémy filozofické dikce, filozofického názvosloví, shledal Leibniz, že se filozofická mluva mimoděk pohybuje v obrazech. Jak také ne, když i slova jako *pochopiti*, *představa*, *soud, závěr, protiklad*, *srostitost, odtažitost, ideál*, *kongruence* a nejinak i kterýkoli jiný technický termín vědní jsou básnické obrazy – a pro povyražení zas i termín *technický termín* tají v sobě *dvě* metafory. Plným právem praví vynikající romanista Vossler, že není v žádné lidské řeči výraz pro chtění, přání, dychtění, přikazování, aby nebyl přenesen (tj. aby nebyl básnickým obrazem). Co říká Macauley v eseji o Miltonovi, že totiž básnictví pracuje s obrazy a ne se slovy, je vlastně pravda příliš úzce definovaná: my všichni, básníci i filistři, máme napořád co dělat se slovy, z nichž téměř každé je prvkem básně. Má tedy jen pravdu Jean Paul, praví-li (Vorschule der Aesthetik), že každý jazyk je co do duchovních vztahů slovník vybledlých metafor.

Názorně, totiž zvětšovacím sklíčkem, ukazují tyto skutečnosti všichni exoti v rodině jazyků, a z nich zase s obzvláštní zdárností dva jazyky Dálného východu, totiž čínsko-anglický Pidgin-English a anglicko-malajsko-čínský jazyk Beach-la-Mar. O *kokosu bez trávy,* který znamená plešatou hlavu (Pidgin), a to – pozor! – ne snad

jakožto vtip, nýbrž jakožto úplně *neutrální* slovní definice, zmiňuji se jinde. Dva případy další, půjčuji si je z pěkné knihy Storferovy (226): pojem „leknouti se“ vyjadřuje Pidgin-English souslovím *jump inside*, tedy skočiti dovnitř, do sebe. Zamyslíte-li se nad tím slovem, přiznáte mu, že je mohli stvořit jen mistři psychologie, kteří zároveň byli básníky. Beach-la-Mar, druhá z těch přístavních a pobřežních mluv, takto vyjádří fakt, že nějaká žena chodí s útěžkem: *woman he got faminil* (tj. family) *inside* – tedy: žena, má rodinu uvnitř. – A teď se vrátíme ze žluté Asie a projdeme se českou obrazárnou slov. Není ani úplná, ani není soustavně uspořádána podle typů a kategorií, ale poslouží i tak.

Poslechnouti, poslouchati: uslyšeti někoho a zachovati se podle uslyšených slov. – *Postel*: stelivo na zemi postlané. – *Pochopiti*: pevně něco uchopiti, pojmouti to do rukou (úplně tak i *comprendere, ponimať, comprendre*, *begreifen* atd., atd.) – *Připadnouti nač, napadnouti*: představa hmotné tíže, tělesa, jež se valí anebo už dopadlo, zároveň i představa vnitřního prostoru, duševní statiky a kinetiky, jak o ní svědčí ještě spousta výrazů a rčení dalších. – *Vyjádřiti* se: vybaviti ze sebe jádro představy, myšlenky; jiné jazyky obdobně, ale ještě drastičtěji, totiž: vytlačiti ze sebe, *exprimere*, *exprimer*, *ausdrücken*; naše studentské *vymáčknouti se* je tedy žertovný germanismus, ale jeho metafora nemá daleko do spisovného *vyjádřiti se.* – *Nalézti*: lézti za něčím tak dlouho, až to najdu. – *Notný*: podle not, tedy náležitý, jak se sluší a patří. – *Ryzí*: jako rez, tedy červenožlutý, tedy zas jako zlato. – *Celovati*: vlastně pozdravovati voláním „Zdráv!“ (*celi,* týž kořen jako v něm. *heil*). – *Potvrditi*: dodati něčemu tvrdost. – *Pozor*: po-zor! – *Přísaha*: přisáhnutí, tj. vložení prstu, ruky na posvátnou zbraň, na kříž. – *Prožluklý*: dokonale žluklý, stuchlý, smrdutý, nevábný. –

Čísti: totéž jako po-čítati, totiž sbírati písmové znaky. – Příbuzné s ním je *česati,* a metaforicky říkáme česati ovoce, chmel, uchylujeme se však pozoruhodně ve výrazu *vinobraní*; srbocharvátština je

důslednější, říká *brati ruži* a česání, sklizni, např. vinobraní, říká *berba.* – *Práti* prádlo a práti se je po stránce metafory jedno a totéž: obojí znamená bouchati. – *Zaraziti se, zaražený*: vraťte se zpátky k úvodu kapitoly, k tomu *jump inside* z pidginu – nežasnete se mnou, jak si národové a pronárodové podávají metaforické ruce? – *Zahrada*: navlas totéž jako ohrada. – *Zázrak*: co je za zrakem smrtelníků. – *Zhrzený*: někdo, kým bylo po-hrdnuto. – *Zkroušený*: tedy *zkrušený,* což ovšem je zas další metafora. – *Kecati, plácati*: kydati slova jako kaši, bláto, hnůj. – *Žárliti*: hořeti žárem řevnivosti – tedy metafora termická, a těch je tolik, že by nám vydaly na zvláštní kapitolu. – *Uhlídati*: u-hlídati. – *Závist*: vidění za plot, pošilhávání za cizí zeď. – *Zápas*: co vznikne, když se dva popadnou za pasy. – *Vážný*: kdo má váhu, kdo něco váží. – *Opovrhovati*: házeti na zem. – *Užíti*: užíti, konzumovati to prožitkově. – *Zpěčovati se*: stavěti se na paty. – *Příbuzný*: přívuzný, člověk k nám přivázaný, s námi svázaný. – Zcela obdobná představa ve *spřeži* – lidé svázaní, spřežení mezi sebou. – *Smetánka společnosti*: její nejtučnější vrstva povrchová, *la crème de la crème;* pročež já té smetánce společnosti s oblibou říkávám *sebranka*. – *Obaliti*: ob-valiti. – *Obléci*: ob-vléci – a *oblek* to, co jsem si obvlekl kolem těla. – *Vlídný*: kdo je v lidi, kdo se má k lidem. – *Představiti si*: postaviti před sebe, sobě na oči. – *Nemoc*: ne-moc, nemohoucnost. – *Přestřeliti*: za náležitý cíl, pravda nazírána jako terč, intelekt jako luk, slovo jako šíp. – *Náramný*: co lze unést jen na ramenou, tak je to těžké. – *Tupiti*: činiti tupým, odnít ostří, břitkost, lesk. – *Div*: velká podívaná.

Ohromiti: omámiti jako ranou hromovou, zcela tak *étonner*, *to astonish,* jedno i druhé z *ex-tonare,* hromem omráčiti. – *Nakvašený*: vykypělý vnitřním postupem kvasivým. – *Kolmo*: tak, jako se útočí při klání oštěpem, tedy vodorovnou kolmicí na lidské tělo. – *Baviti*: obmeškávati. – *Ublížiti*: *u-blížiti,* býti – abych tak řekl – někomu bližnímu na způsob trochu přespříliš srdečný. – *Jásati*: vydávati ze sebe jasný hlas, slovenské jasať sa znamená skvíti se. – *Hodný*: kdo je

vhod. – *Výborný*: vybraný. – *Výraz*: slovo ražené, vyražené. – *Váhati*: býti na vahách; *odvážiti se*: odpoutati se od toho vážení, zahoditi váhy opatrné soudnosti. – *Zákeřný*: kdo číhá za keřem. – *Píditi se*: sledovati něco píď za pídí. – *Osuhlý*: asi tak „sychravý, nepohodný", neboť souvisí podle NŘ IX, 3 se slovenským *osuheľ,* osuha, s moravským *osuhlina* = jinovatka, syrová mlha. – *Vztek, vztekati se*: vztečení překypělé žluči, jež se podle představ středověké a lidové fyziologie při prudkém hnutí mysli rozhýbá, rozlije, ačkoli fyziologická skutečnost je právě opačná (Zubatý, NŘ XIII,9).

Nač pokračovat, když jde o věci tak zřejmé? Mluvíce, prodíráme se pralesem tropů, obklopil nás v tu chvíli, kdy jsme se *na-rodili,* byl s námi, když nás matka *kojila,* to jest tišila, chlácholila, zmnožil se jen, když jsme *roz-um brali*, nezřidl nikterak, když jsme *před-stavami* a *po-jmy* začali *hloubat*, tj. jít na hlubinu a na kloub *zá-hadám od-tažitým,* zhoustl jen ještě, když se z nás stal *doktor* neboli muž učený, nebo *inženýr,* což je muž důmyslný, a třebas i *profesor,* což zas je – kéž by s hodně tvrdým „y"! – vyznavač, ba neubylo těch tropických orchidejí ani po *od-davkácb,* neboť pak se na nás začaly řítit přívaly květeny zcela nové, třebaže ten nový *lustr*, tedy lesk, do *salonu*, tedy do „velké komnaty", bez dalších manželských řečí *musí* být, ten starý že už je *skandál*, tedy „kámen úrazu", a že ona s námi *vůbec,* tedy „v obec", nic *ne-užije;* a *do-lehne* k nám ten prales tropů ještě i ze slov kněze, který nám dá poslední *po-žehnání*, jež jest *po-znamenání* (signare) – nad *hrobem,* kterýž jest *grob,* tedy „jáma".

XXV
Letitý milý a jiná překvapení s kalendářem

V signálovém přístroji, kterému říkáme jazykový cit, máme také zvláštní ciferník s čísly stoletého a staletého kalendáře, a na něm nám neviditelná ručička odhadmo udává stáří slov. Usuzujeme pak i bez odborné filologické průpravy, že některé slovo je nové, nedávné, obrozenské nebo „asi tak" ze století patnáctého anebo „jistě prastaré". Nezaměňujte, prosím: *nám* nové může být každé slovo, k jeho subjektivní novosti pro nás postačí okolnost, že jsme se s ním dosud nesetkali v své praxi a zkušenosti obcovací nebo čtenářské; ale takové nám nové slovo nemusí nám proto ještě připadat slovem novým o sobě, právě teprv nebo nedávno vzniklým. Dejme tomu, že se někdo po prvé v životě setká se slovem *kleč* nebo *žďár;* uvědomí si, že to jsou slova pro něho nová, jemu až dotud neznámá; zároveň však mu asi řekne jazykový cit, že jde o slova v objektivním smyslu nenová, o slova „patrně stará". Případ opačný: silniční inženýr pracuje již mnoho let se slovem *dálnice*, není to pro něho slovo nové; ale zároveň cítí, že jde o slovo nedávno utvořené, tedy nové po rozumu objektivním; „vycítění" této novosti se zde ovšem opírá především také o samotný význam slova: někdy v 19. století, neřku-li ještě dříve, nemohlo být dálnic. O slovu *pokrokový* řekne asi každý bez váhání, že to nemůže být slovo valně staré; neboť – řekneme – všeliká pokrokovost je pojem hodně moderní. Podobně usoudíme třebas o slovu *útulný*; zde však se náš věkový odhad slova nemůže opřít o nějaké instituce, o nějaká fakta civilizační, kulturní, vývojová; a přec se nám nepodobá, že by byl např. středověk měl představu a pocity, které vedly ke vzniku slova *útulný.* (Trochu se

tu mýlíme; nebylo sice slova *útulný,* ale představa v něm obsažená byla alespoň zčásti v pěkných starých slovech *libý* a *utěšený.)*

Zde tedy již usuzujeme podle jakéhosi absolutního citu jazykového. Právě on způsobuje, že i nefilolog prožívá některá slova jakožto archaismy, jiná jakožto neologismy; bez tohoto absolutního citu jazykového byla by např. archaizující dikce v historické beletrii, pokud nejde jen o názvy např. zbraní, nářadí a podobných „reálií", náladotvorným prostředkem pro nefilologa zbůhdarma vyplýtvaným; a víme přec, že jím není, že to je slohový prostředek plně úkonný a účinný. Rozumí se, že co jsme si pověděli o slovech, platí také o vazbách a rčeních.

Jenže tato chronometrická citlivost našeho jazykového vnímání a povědomí mnohdy klame – jakož vůbec na jazykový cit není nikdy spolehnutí. Ta neviditelná rafij v nás se dovede zmýlit zcela nehorázně, a to zpravidla tak, že připisujeme slovu stáří daleko *menší,* než má ve skutečnosti. Je to zjev tak poutavý, že mi zajisté dovolíte několik chytaček.

Jak stará jsou vlastně v úzu spisovném i ústním zpodstatnělá přídavná jména *milý* a *milá,* tj. milenec a milenka? Otázka snad nikoli zcela daremná, vždyť si obě slova zasluhují pozornosti – němčina např. k nim má obdobu jen superlativní, der, die Liebste, mnohé jiné jazyky nemají ani takové obdoby. – Nuže, jazykový cit a povšechné vzdělání vám vnukne asi tuto odpověď: jsou to nadmíru pěkná slova lidová, ujala se patrně v době, kdy nejbohatěji kvetla lidová píseň, tedy ve století osmnáctém; z lidové písně, v níž to jsou slova kardinální, přešla patrně Čelakovským a jeho družinou též do umělé mluvy básnické, máme je pak u Erbena ve „Svatebních košilích", a potom již zůstávají napořád.

Odpověděli jste velmi pěkně; jenže je to žel bohu všechno nesmysl. *Milý* a *milá* jsou slova prastará, milého najdete např. u Dalimila: *poče* (Jitka) *dobývati milosti svému milému;* i nepodivíme se už, že o sto let mladší Tkadleček má *milú* (milou). Tak tedy: hádali jste na

lidovou píseň století osmnáctého, a Dalimil je umělý básník z počátku století čtrnáctého.

Ani za mák – jak staré je to pěkné rčení? Zas určuje jazykový cit v nás; přešlo patrně z lidu do literatury obrozenské, snad až teprv do vesnických románů a povídek. Velká chyba lávky: *není při nich přízně za mák* čteme již ve staročeském Rozmlouvání sv. Petra, v textu z r. 1585.

Vypáliti někomu rybník – kolik je tomu šťavnatému rčení let? Časová ručička v nás dává toto vročení: je to rčení z jadrné mluvy chasnické, nemůže být starší než 19. století. – Ale ve spisovné památce datované k r. 1582 čteme: *hleď, aby* (tj. abys) *mu močidla nevypálil.*

Rozlíti si s někým ocet? – Zní nám to velmi zánovně, ale již Veleslavín má rčení *rozlíti někomu ocet*, a jsme doklady zpraveni, že to rčení bylo již před Veleslavínem. – *Státi jako opařený*? – Rčení staré, prastaré, neboť zaznamenává Blahoslav jakožto obrat obecně známý: *stál co opařený.* – *Rozumí tomu jako koza petrželi* – jak stará je tato frastická lidovost? – Doklad z r. 1582: *rozumie tomu jako svině petruželi.* – *Vydřiduch* – to je zajisté slovo vzniklé z hospodářských poměrů století devatenáctého, viďte? – I ba ne, je v češtině doloženo již ze století patnáctého. – *Nenechavý člověk*? – Už starý Srnec má v své sbírce přísloví z r. 1582 slovo *nenechavec.* – *Drak* ve významu zlá ženská, baba jedu? To přec opravdu dýše zánovností. – Zas mýlka, užívá slova *drak* v tomto významu už literární památka z r. 1561.

Což tak *lotras,* označení pro náramného lotra? Vypadá to slovo téměř na velkoměstský argot. Ale máme doklad k r. 1561, a říkalo se tehdy také *lůtře,* tj. lotřík, lotrásek. – A což tak *drbati* ve smyslu pomlouvati koho, voziti se po kom? Slovo dozajista vzniklé na žižkovských pavlačích, že ano? Jenže nejsme zpraveni, že by Řehoř Hrubý z Jelení byl ohledával žižkovské pavlače a činžáky po šťavnatých slovech, a přec má *drbati* právě v tomto významu, a je to doklad

z r. 1513. Můžeme si však uvésti doklad ještě starší, totiž z fabulí Ezopových: *jeden druhého češe, drbe*, *a což může, před jinými jemu připíště* (tj. připíská) – zde zároveň doklad, že se slovesa česati užívalo i ve významu přeneseném, jak to činí i jiné jazyky.

Kolik let byste hádali rčením podle typu *ten člověk nemá kusa srdce*? – tedy rčením, v nichž slovo *kus* má význam „trochu, špetka, ždibec" a klade se do druhého pádu s koncovkou „životnou", která zde na náš jazykový cit působí dojmem zvláště výrazivým, emfatickým. Řekl by člověk, že to jsou lidová rčení původu poměrně nového. Ale jsou to rčení pradávná, neboť čtu již ve stč. Ezopovi: *Já se tvejch slov kusa nebojím,* a stejně: *nejsem tebau kusa obtížen;* druhé z obou rčení jde, jak vidíte, ještě nad naše dnešní možnosti.

Cizí slovo *puls,* tj. tep, žilobití – kolik je mu v češtině let? Hádali bychom snad do jednoho, že se milý *puls* do češtiny nastěhoval teprve v dobách novověkého lékařského poslechu a proklepu. Ne tak, je to v češtině slovo velmi staré, neboť se můžete dočíst zase v těch Ezopových fabulích, že *puls hraje.*

Smrad jakožto personifikace, označení pro člověka, kterého nemohu ani cítit – to je prototypické slovo městské chátry novověké, není-liž pravda? Máme malér se svým dohadem: personifikovaný *smrad* jakožto nadávka má záznam už k r. 1573. – *Šlundra* – zde tedy opravdu už nelze váhat, šlundra se mohla zrodit jen z úst pražské crapule někdy ke sklonku 19. století. Maličká mýlka – *šlundra*, *šlondra* je ze století šestnáctého. – *Sádelný člověk* – beze sporu produkt štiplavé pozorovací a charakterizační schopnosti, kterou je vybaven moderní proletář, že ano? – Nu, v jistém smyslu byl Petr Chelčický ideolog proletarizace, ale tak zcela moderní snad není; a Chelčický píše v Postille: *kněží sádelní s rumnými líci.*

Co byste tak řekli o slovesu *milkovati se,* této skvělé pejorativní zdrobnělině slovesné? – Řekli byste zcela tak, jak jsem říkal já, dokud jsem se nepřesvědčil o jiném: diferenciace velmi pozdní, z konce 19. století, v literatuře ještě o něco později, Antonín Sova,

O lásce, milkování a zradě. – To jsme si dali! *Milkovati* je sloveso, jež zná a má už Kronika trojanská!

Háv – to bude zajisté slovo, které si pro účely své dikce básnické stvořili lumírovci, že ano? – Ale *háv* má už slovnikář Klaret, který žil za Karla IV. – *Záhněda* – tu si svatosvatě vymyslil ten fantasticky plodný otec přírodopisných pojmenování Jan Svatopluk Presl. Nevymyslil, záhnědu má rovněž Klaret. – *Děloha* – to slovo svítí novostí, lid ho nemá podnes, říká uteru *matka*, – *děloha* je jistě slovo z novodobé české anatomie a medicíny. – I není, má je zas ten prastarý slovnikář Klaret.

Což tak slovo *„madam"?* Zde opravdu nezaváháte se svým vročením: slovní ohava, která zamořila českou společnost po převratu z r. 1918. A zas je to nehorázný omyl o čtyři století, neboť čteme v „Právech nepravých nezdvořilého doktora Krobiána":

..... v kostele
spatříš-li jakou Madámu,
jako bys již padal v jámu,
skloň před ní tvé tělo cely,
rozmlauvej s ní, jenom chce-li —

což je opravdu jako momentka z pražského Společenského klubu z roku asi tak 1928, i s tou *madámou.*

Člověk *utrpěvší škodu*, ztrativší peněženku, podavší stížnost – kdy se u nás ujala takováto přídavná jména utvořená od tvarů přechodníku minulého? Věc je jasná; jsou to rusismy, přišly k nám v letech devadesátých minulého století, kdy se tak horlivě překládalo z ruské prózy. Nu, a vidíte, váš časový odhad znamená zas jen další velikánský omyl: tyto rusismy najdete dávno před Ottovou „Ruskou knihovnou" u Nerudy (*Hanka na své cti bezdůvodně utrpěvší… mnoho lidí neprohřešivších se*); najdete je v próze Máchově, najdete je u Antonína Marka, a bude jich dost také u jiných buditelů, neboť

rusismy typu *byvší* přišly do češtiny spolu s jinými rusismy právě v době probuzenské a nijak nečekaly až na „Ruskou knihovnu“.

Zde všude jsme hádali českým slovům a rčením věk mnohem mladší, než mají ve skutečnosti. Můžeme se však podle libosti blamovat i ve smyslu opačném. Jak staré je slovo *listina?* Jistě velmi staré, vždyť je to pojem tak nezbytný pro každou kulturu na papír a lejstra odkázanou, a takovou kulturou byla již kultura středověká. – Ale slovo *listina* stvořil teprve František Palacký.

Jak starý je pozdrav *Na zdar! nazdar!* –? Jste s odpovědí na rozpacích. Srostli jste s tím slovem tak, že vám připadá, jako by v češtině bylo odjakživa; ale něco vám zas i našeptává, že staří Čechové si asi neříkali na potkání *Nazdar*! I rozhodnete se takto: slovní kreace buditelská, snad Tylova, ale nad každou pochybnost předbřeznová. – Nikoli, jde o vzácný případ, kdy můžeme zrození slova určit téměř na den přesně: *Na zdar*! vytvořil v září 1862 Josef Barák jakožto naprostou jazykovou novinku.

A což slovo *půvab*? Máme z něho dojem „staročeský“, hádali bychom alespoň na Legendu o sv. Kateřině. Dohad mylný: *půvab* vůbec ani není slovo původem české, přenesl je k nám Josef Puchmajer z polštiny.

Snad mohu ustat. Chtěl jsem ukázat, že datační jazykový orgán v nás je součástí našeho povšechného citu jazykového; a jako nás jazykový cit klame v tolikeré jiné příčině, mýlí se mnohdy i ten jazykový orloj v nás. Hodiny pěkné, ale nespolehlivé. Z toho zas jednou poučení: s jazykem a soudy o něm nelze ani dost opatrně.

XXVI
Cintorín a mojeď

Slovenštinu pociťuji a prožívám jakožto nářečí češtiny. Nikoli snad z nějakého úmyslu, předsevzetí, programu, z nějaké ideologie – je to pro mne jediná možnost, jak ji prožívat. Není v tom nejmenší zaujatosti, to mi potvrdí slušná hrstka Slováků; a také se snad ještě někdo rozpomene, že když jsem do jednoho velkého nakladatelství v cizině hučel tak dlouho, až se rozkývalo k svazku lidových písní, nebyly to písně české, ani české a slovenské, nýbrž výhradně jen slovenské, a tak se také na obálce jmenovaly. Nač to všechno rozpřádat? Zažil jsem Slováky ve čtverém státoprávním vztahu i nevztahu k nám – Rakousko-Uhersko, Československou republiku, Česko-Slovenskou republiku, protektorát a samostatný stát slovenský –, ale můj vztah k slovenštině se tím nezměnil ani sebemíň. A ježto nemyslím, že by má vnější i vnitřní čidla byla ustrojena jinak než u jiných lidí, zdá se mi, že se zcela tak daří Čechům z království a markrabství i vévodství vůbec: dohaduji se, že vnímají slovenštinu jako nářečí češtiny, jako nářečí se všemi důsledky, což zase znamená: se všemi *kladnými* důsledky. Slovenština nás elektrizuje; všechno, co nás tak okouzluje na nářečích jižní a východní Moravy, je v ní pro náš sluch ještě stupňováno, zvukovou libostí počínajíc. Toto poživačné vnímání slovenštiny je ostatně vábnička velmi prospěšná, pokud nás má k tomu, abychom si zvláštností slovenštiny všímali v podrobnostech: získáme pak mnoho i pro intimní poznání samotné češtiny.

A to již proto, že slovenština měrou ještě hojnější než moravská nářečí dochovala až po naše dny mnohý staročeský tvar nebo význam, který ve spisovné češtině už dávno vyhynul. Tak třeba *chudnúť* = hubeněti, *lakotný* = mlsný, *lichý* = chatrný, zlý; *mrzký* = ošklivý,

škaredý; *hrubá žena* je žena těhotná, je totiž ztloustlá, široká, objemná; *hyzd* je špína, neřád (též na Moravě); *dojčic* je kojiti, *vydojčic* znamená odkojiti; *nevľuda* je nelida, člověk nerudný, kakabus; *obida* je obtíž, mrzutost, trápení, urážka, *obidovať* je pohoršovati, *obidný* je mrzutý, nepříjemný; *kázeň* znamená také trest; *oplzlý* má význam opelichaný; *pršať* lze říci též o listí, vlasech, klasech atd. (též na Moravě, srv. našeho Opršálka); *srd je* zlost, *srdiť sa* znamená zlobiti se, vztekati se, tedy zcela jako v srbocharvátštině; *srditý* je zlostný, prudký; *koridoň* je hulvát, jako jím byl staročeský korytoun; *mrak* je soumrak; *badať* je pozorovati, pátrati; *baviť sa* znamená zdržovati se; *horký* je hořký.

Některé jiné významové památnosti:

lebavý (tak i na Moravě) je plešatý, *lebina* je nadávka menším dětem. *Lahodný* má význam náš, ale i další: nepatrný, chatrný. – *Ozruta* je obr, velký chlap, stejně i *zruta.* – *Ozora* je velký škaredý chlap; ale *ísť na ozorky* za kým znamená pozorovati koho. – *Majka* je samička, matka, ale i lehkomyslná žena. – *Ľúbiť sa* má podvojný význam líbiti se a milovati se. – *Obluda* znamená též svéhlavce. – *Oblačiť sa* znamená mračiti se (o nebi). – *Loza, lodza,* slovo prastaré, znamená vinnou révu. – *Neumelý* je sice neumělý, ale též slabomyslný, i je to v tomto významu sličný eufemismus. – *Nešplecha* je neplecha. – *Sušenka* znamená Slovákům sušené jablko, sušenou hrušku, tedy křížalu. – *Merinda* (z merenda) je zásoba jídla na cestu, cestovní proviant, ale též břečka, brynda. – *Výmluva* znamená výslovnost – *Pohlaví* je název pro ohlávku. – Slovo usmrtiti mohu nahradit slovem *ubezdušiť* (též moravské). – *Vodič* je na Slovensku strojvůdce. – *Vred* je vřed, ale jsou to i křeče, psotník, padoucnice (též moravské). – *Chyža* znamená též světnici, *chyžný* je komorník, *chyžná* je panská, pokojská. – *Hraniť* znamená pohřbíti, *chraňba* je pohřeb. – *Holec* je hoch, bezvousý chlapec, i přežívá tedy pod Tatrami mužský protějšek k naší holce a slovní základ naší zdrobněliny holeček. – *Hnoj* je hnůj, ale i hnis (srv. naše „rána se

hnojí“). – *Hasačert* je ztřeštěnec. – Ptáček koňadra se na Slovensku jmenuje *konidráč.* – *Kostra* je nadávka, znamená tolik jako sprosťačka, *kostrák* je jednak kostlivec, kostroun, jednak sprosťák. – *Jediť sa* je zlobiti se, vztekati se, *jedký* je štiplavý, *jedlivý* znamená hněvivý, zlý. – K živočišné anatomii: *pečeňa* znamená játra, *krámy* jsou genitálie. – *Nebohý* znamená nebožtíka. – *Neresť* má i druhý význam „útrapa“. – *Netreba* znamená netřeba, ale má i další význam „nesmí se“. – *Sprostý* znamená hloupý; *statočný* má též význam poctivý, čestný, napadá mě zde paralela s něm. *wacker.* – *Povážlivý* může vedle našeho významu mít i význam „opovážlivý“. – *Lichva* je dobytek, *lichvár* je obchodník s dobytkem. – *Kachle* jsou kamna, *kapsa* je torba, brašna, kdežto naše kapsa je *vrecko.* – *Sprosták* znamená hlupáka; pod heslem „sprosták“ uvádí Kálalův slovník asi sto slovenských nadávek pro hlupáky atd. – zajisté o důkaz víc, že Slovák není povaha tak venkoncem holubičí a „samkoptákovská“, jak mu hádávají právě „Čechúni“. – *Revný* je horký, zde tedy se vám demaskuje termika našeho slova „řevnivý“; *reviť* je páliti něco, *reviť sa* je hřáti se, vyhřívati se. *Ramenito* znamená „těžce“: padnúť ramenito. – *Pitvorný* není náš pitvorný, nýbrž „předsíňový“ (pitvor = předsíň). – *Pokora* je také smutek po zemřelých. – *Pokus* znamená „trochu“. – *Pokuta* má též význam bída, trápení, kříž: s tým je pokuta – uznejte hloubku výrazu i rčení. – *Túžiť sa* je žalovati, stěžovati si. – *Hurtoš* je sprosťák. – *Slatina* znamená též kyselku. – *Skala* je kámen, *skalie* je kamení, *skalolomec* je lomikámen. – *Ratolesť* znamená i radost: takú mám s tým dieťatom ratolesť, uvádí Kálalův slovník, a je to zajisté velká krása. – *Prta, prtiak* je mužský, který koná ženské práce (prtieť, prtiť – hudlařiti). – *Zlatenka*, *zlatnica* je žloutenka (též na Moravě). – *Zázrak* znamená též maškaru, potvoru (též moravské). – *Zafašangovať si* (tj. „zamasopustiti si“) znamená vyhodit si z kopýtka.

Pokračujme v letmém klasobraní:

ostydnúť má dva významy, ochladnouti a zahanbiti se; *ostydnutý* je zahanbený, stydlivý. – *Nešereda* je náš šereda – je to expresivní zápor jako např. v našem „neurvalý". – *Pliaga* je trápení, metla, boží dopuštění, *pliagať* je trápiti (něm. Plage, plagen). – *Regina* znamená „vzhledná". – *Chuť* označuje i vkus, *chutný* znamená příjemný, vkusný, milý. – Fatě morganě se řekne *vodomar.* – *Viera* je také slib (též na Moravě), *sobáš na vieru* je divoké manželství. – *Ničiga* je ničema. – *Vyzelenať* je zazelenati se. – K jevům, jimž ve zvláštní kapitole říkám geopolitický osud v jazykových odrazech, náleží ve slovenštině např. slovo *machrd*, *machrnák* = Žid, nevím ovšem, zda mu východiskem byl „machr" či snad časté židovské slovo chamr (hlupák); dále slovo *nemec* = průjem, v témž významu také *„nemecká nemoc"*; snad sem náleží i prazvláštní *výraz galilejský* = opilý (od svatby v Káni Galilejské?). – Některá slova, jež jsou v češtině výsadou mluvy básnické, jsou na Slovensku statkem obecným: *mluniť sa* = blýskati se, *bura* = severák, a především *vatra* = oheň; do české poezie přenesl vatru z obecné slovenštiny Šafařík, tedy český básník původu slovenského. – *Jazerný* je nejen jezerní, ale i bezedný, propastně hluboký. – Některá slova jeví úchylný rod: hnus se řekne *hnusa,* stud je *studa, styda.* – Již slovo pliaga ukázalo, že slovenština (zcela jako všechna nářečí v zemích historických) má své specifické germanismy; dosvědčuje to také slovenský *artikl* ve významu „zboží", dosvědčuje to mj. i kalk *súbeh* (podle latinogermanismu konkurs). –

Samosvoja je panna, virgo intacta; *prespať samosvoju* znamená zmrhati pannu (přespať i na Moravě). – *Rukovanie* (od ruky) znamená námluvy, *sverenica* je snoubenka – vesměs slova spanilá. – Po našem se řekne *po našsky.* Kollár užívá tvaru *po nasky.* – Rovnýma nohama, obounož se řekne rozkošným příslovcem *stulinožky.* – Moji lidé, má rodina, naši vyjádří Slovák slovem *mojeď, mojať.* – Mají spoustu skvělých idiomatismů frastických, tak třebas je hlupák člověk, čo má *mačatá v bruchu* (koťata v břiše). – Slovenský *nebojsa* se stal statkem obecně českým.

Úchvatná je – zas jako v moravských nářečích – botanická terminologie slovenského lidu: sněžence říká *vyskočilka,* dříšťalce *holopanna,* laskavci *stokráska,* potměchuť má jméno *psinky*, jitroceli se říká *psí jazyk,* sedmikrása si na Slovensku může vybrat mezi těmito krásami: *stokráska, drnica*, *stomatečník*, *králička, cigánka*, *iskerka.* Rmen má zpíjivé jméno *hormín*, věru vážného soupeře moravskému „rmání".

Hormín – je to krása! Soutěžit s ní může nádherou zvuku leda ještě *cintorín,* slovenské slovo pro hřbitov. Cintorín – to je pro mne opravdu svaté pole a libosad boží a vzduch plný májové vatry a všude dokola samá iskerka a samý hormín. A přec to není nic jiného – ten cintorín –, než co je uschráněno ve francouzském *le cimetière*, totiž řecké *koimetérion*, tedy místo, kde se spí, dormitorium, noclehárna, ložnice. Nic jiného, říkám, jako by taková noclehárna byla maličkost. Tak tedy překrásné slovo pro dobrou věc. Tváří v tvář takové spanilosti umlká rozumová úvaha, jak je to vlastně divné, že jak v češtině, tak i ve slovenštině je název svatého pole slovem přejatým: *hřbitov*, *břitov, krchov* vesměs z německého Friedhof a Kirchhof, *cintorín* z řeckolatinského cimiterium. Ale také polština se ujala toho středověkého cimiterium a říká podnes *cmentarz.* A není ani divu, vždyť jde o pojem a pozemek církevní; a jako *kościól* (a náš *kostel)* z *castellum*, tak i *cmentarz* – *cintorín* z *cimiterium*.

Skončeme už. Mělo to všechno jen poslání ukázek. Pokračovat můžete sami, a to tak, že si vezmete Kálalův slovník a trochu si v něm počtete. Podivíte se, co všechno získáte pro své jazykové povědomí.

XXVII
Slávy dcera

Všechny slovanské jazyky vyznačuje povlovnost a *poměrná* shodnost vývoje. Jsou to jazyky poměrně záchovné po stránce hláskoslovné, tvaroslovné, ba i skladebné. Jsou v svém vývoji konzervativnější než jazyky germánské a také než jazyky románské, pokud románské posuzujeme podle jejich společného latinského základu – takové srovnání platí alespoň o franštině a portugalštině.

Tento vývojový rys slovanských jazyků má závažné důsledky. Tak má např. dnešní spisovná čeština k češtině 13. století poměrně blíž než dnešní angličtina nebo němčina k angličtině a němčině téhož 13. století, ba dnešní čeština má daleko blíž k jazyku staroslověnskému než např. dnešní němčina ke gotštině; stačí poměrně krátká průprava, aby dnešní Čech porozuměl starým textům hlaholským – aby však dnešní Němec postihl smysl textu gotského, k tomu je potřebí průpravy soustavné a pracné.

Ježto však vývojové východisko slovanských jazyků je společné – praslovanština –, znamená tato povlovnost vývoje a záchovnost celkové vývojové tendence, že slovanské jazyky jeví podnes i pro nefilologa podstatně větší vzájemnou příbuznost a podobnost, než např. angličtina a němčina, němčina a švédština, italština a portugalština, franština a španělština. I není divu, že právě též argumentace jazykové – spolu s odkazem na nápadnou shodnost *lidových* kultur – měly tak velký podíl v ideologiích s koncepcí všeslovanskou.

O tyto věci nám ovšem v našich souvislostech neběží. Ale kdo si obral pojednati o češtině na způsob, jak to činíme my v této knize, nemůže nepřipomenouti, jak vydatným pramenem poučení o mateřštině je pro každého Čecha i jen dosti letmý výlet do jiných

slovanských jazyků. Tak např.: jen politické a kulturní opominutí neprozřetelných panovníků způsobilo, že Čechové nesplynuli ve středověku s Poláky asi tak, jako severní Němci později splynuli s jižními nejdřív společným spisovným jazykem, pak celním spolkem a poté i politicky. Opominutí zajisté už neodčinitelné, ale co zůstalo a přežívá, je až fantastická příbuznost češtiny s polštinou, příbuznost, jež zůstala i přes nejpronikavější rozrůznění politických osudů, kulturního vývoje i národních literatur. Ne do té míry pronikavá, ale přec jen do očí bijící je podnes i příbuznost češtiny s ostatními slovanskými jazyky.

Všímati si jich alespoň trochu je ideálním prostředkem, jak prohloubit svůj jazykový cit v češtině a dát svému prožívání českých jazykových faktů větší intenzitu a reliéfnost. Jsem velký skeptik co do možnosti, aby se průměrný Čech a vůbec Slovan *dokonale* naučil i jen jedinému dalšímu jazyku slovanskému – právě ta velká příbuznost znamená přemnohá úskalí, jež zdolat se podaří málokomu: mluví-li Čech např. rusky, mluví zpravidla prabídně, a např. Jihoslovan mezi námi žijící nenaučí se nikdy do bezvadnosti česky, jak nám způsobem až humoristickým dokazují dokonce i jihoslovanští *slavisté,* kteří dlí a působí mezi námi. Ale nejde zde o dokonalost. Postačí úplně, těžíme-li z takové všímavosti k světu slovanských jazyků egocentricky – totiž se stálým zaměřením k češtině, tedy tak, aby naší znalostí slovanských jazyků získal život češtiny v našich nitrech, jde totiž o to, že právě před pozadím půdorysové příbuznosti tak nápadné a soustavné tím makavěji vyniknou všechny rozdíly, ať se týkají kteréhokoli faktu jazykového ústrojenství, přízvukem a výslovností počínajíc a skladbou konče. Erben velmi dobře věděl, co dělá, když pro Čechy sestavil svůj svazek *Slovanských pohádek* v původních zněních a když jej opatřil pečlivým slovníkem. Mým snem pro dnešní potřeby byla by bystře a poutavě udělaná knížka krátkých slovanských textů s podrobným jazykovým výkladem, který by od slovanských jazyků soustředně mířil k češtině.

Naší knize o češtině však musí postačit hrstka odkazů na proměnlivé významy slov a na některé významové záludnosti mezislovanské.

Polština

Książka není knížka, nýbrž prostě kniha, a stejně bez deminutivního významu je *śmietanka,* jež znamená smetanu. – *Czerwiec* není červec ani červenec, je to červen. – *Chytry* není chytrý, nýbrž prohnaný, zákeřný. – *Liść* je list jen na stromě, list vegetativní, kdežto list v knize je *karta.* – *Grzmot* není hřmot, je to hrom, rána hromová. – *Warzywo* je zelenina. – *Palec* je prst bez rozdílu (jako v ruštině). – *Tłustość není* tloušťka, nýbrž tuk. – *Owad* je každý hmyz. – *Blask* není blesk, nýbrž lesk, a náš blesk se řekne *piorun.* – *Berło* není berla, je to žezlo. – *Łuna* neznamená lunu, nýbrž ohnivou zář. – *Trup* je mrtvola, jako v ruštině. – Německé slovo Gestalt dalo české *křtalt*, jež jsme zatím z jazyka zas vyhostili; polština si je zachovala: *ksztalt, ksztalczić* je tvořiti, vzdělávati. – Polská *chmura* je mračno. – *Obra*z není obraz, nýbrž čest. – *Živica* není živice, je to pryskyřice. – *Zboże* znamená obilí, jako místy na Moravě, *zbożysko* je obilné pole. – *Bania* je též džbán. – *Chłop* má podnes význam „sedlák", zcela jako jej mělo staré české slovo chlap. – *Chuć* je chtivost, smyslný chtíč. – Z dějinných styků s Turky zůstala polštině slova *bisurman* ve významu Turek a *bisurmanić* s významem vyváděti, řáditi. – *Daktyl* znamená Polákům datli navlas tak, jako ji slovo daktyl znamenalo starým Čechům ještě v dobách bělohorských, teprv pak ustoupilo v češtině tvaru datle, načež daktyl přišel do češtiny podruhé, tentokrát však jakožto název pro určitý stopový útvar v poezii. – *Kolej* je dráha, železnice. – Jarním výhonkům na stromech, kterým říkáme *kočičky,* říkají Poláci neméně hezky *baranki.* – *Nowożeniec* je novomanžel, *nowożenci* jsou novomanželé. – Slovo špády, jež se v češtině vy-

skytuje jakožto označení pro určitou „barvu“ hracích karet, má v polštině jakožto *szpada* obecný význam „dýka“. – *Granatowy* není granátový, nýbrž znamená barevný odstín tmavomodrý. – Prahnouti, nám slovo slovníku básnického, je v polštině slovo zcela obecné, např. *pragnienie,* žízeň. – Obdobně *wyspa* ve významu ostrov, naše poetická výspa je půjčka z polštiny. – *Tulacz* není tulák, je to emigrant, exulant. – *Zaplata* znamená zcela jako staročeská záplata úplatu, odměnu, mzdu. – *Odrzeć* neznamená odříci, nýbrž má obecnější význam odpovědět. – *Obchód* má v polštině ještě původní význam obcházení, avšak obcházení slavnostního, znamená tedy slavnostní průvod, slavnost, kdežto obchod se polsky řekne *handel*, pročež např. *bank handlowy* je obchodní banka. – *Ceremonie* nemá význam obřad, nýbrž znamená okolky, ciráty. – Čech přikládá tchoři jakožto vlastnost zlodějskou hrabivost, jinak Polák: jemu je tchoř symbolem zbabělosti, pročež *tchórzowaty* je zbabělý a *tchórzowstwo* je zbabělost. – Vedle *nieprzyjaciel* žije v polštině podnes slovo *wróg* v původním významu nepřítel, který se v češtině zúžil a intenzivoval ve význam „vrah“. – Shodně se stč. opukou, jež znamenala každou skálu vůbec a zúžila se teprv později v označení pro určitou horninu, znamená *opoka* v polštině podnes skálu vůbec. – Slovo *żarliwy* má význam nezúžený, nespecializovaný, znamená ohnivý, horlivý. – Kdežto nám se německé slovo *das Dach* zúžilo v *došek,* tedy střechu ze zcela určitého materiálu, znamená polský *dach* každou střechu vůbec. – *Bezczelny* je drzý, *bezczelność* je drzost, troufalost. – Naše slovo *liška* je vlastně zdrobnělina slova *lis*, v polštině je podnes tvar *lis* a jeho plurál *lisy* znamená pak také liščí kožich. – *Owoc,* tj. plod, ovoce, je singulár nehromadný, proto tvoří plurál owoce – tak činila i starší čeština, např. v Bibli kralické (*tvá ovoce jsou…*). – Slova *pleť* užíváme ve významu „pohlaví“ jen ve rčení *krásná pleť* – v polštině je *pleć* obecným slovem pro pohlaví, proto se pohlavní pud polsky řekne *popęd plciowy.* – *Ustawa* znamená zákon. – *Widmo* není české vidmo, nýbrž je to strašidlo, pří-

zrak, strašák, bubák, srv. naše zá-zrak. – Cizí slovo parasol znamená nám logicky sluník (para sol) – v polštině je *parasol* deštník, kdežto sluníku se řekne *parasolka.* – *Brzydki* je ošklivý, škaredý, srovnejte s tím naše moravské břud (ošklivost, ohavnost, špína). *Tęcza* není významem shodná s ruskou tučou, nýbrž znamená duhu. – *Armata* není armáda, nýbrž dělo, kdežto vojsko se jmenuje *armia.* – *Zachod* je západ (jako v našem nářečí valašském a lašském).

Ruština

Čas znamená hodinu, *grob* je rakev, *zvon* není zvon, nýbrž zvuk, *trup* je mrtvola, *truba* je komín, *prud* není proud, je to rybník. – *Ikra* znamená lýtko. – *Carskaja vodka* nemá nic společného s vodkou, je to lučavka královská. – *Ljekarstvo* není lékařství nebo lékařstvo, je to lék, stejně jako ve staré češtině. – *Rakovina* není zhoubná choroba, znamená prostě lasturu, škebli. – *Metla* je koště. – *Vichor* je kštice, vlasy na hlavě. – Kníry se řeknou *usy,* je to totéž slovo jako v našich lic-ousech, v-ousech. – Ruský kašpárek se jmenuje *petruška.* – *lzba* není jizba, nýbrž chalupa. – *Plochoj* je chatrný, špatný. – *Vkus* je jeden z pěti lidských smyslů, totiž chuť, proto vkusnyj = chutný, vkusné pirožky, vkusný oběd. – *Rot* není ret, jsou to ústa, huba, *rotik* je hubička. – Ruské slovo *olovo* znamená kov zcela jiný než nám, totiž cín. – Slovo *gnoj* nám svým významem „hnis“ živě připomene představovou i etymologickou souvislost mezi hnojem a hnisem. – *Ulitka* znamená celého hlemýždě, nejen jeho skořápku. – *Rošča* není roští, je to háj. – *Změja* má širší význam než naše zmije, je to had vůbec. – Obdobně je *babočka* každý motýl vůbec. – *Lakomyj* je mlsný jako ve starší češtině, proto je *lakomstvo* mlsnost, *lakomka* je mlsal i mlsalka. – Slova *luna* a *mesjac* nejsou v ruštině zastupitelná: luna znamená nebeské těleso, mesjac je časové období jednoho měsíce. Nám znamená lopota těžkou práci, staroslověnské lopotivъ

znamenalo však koktavý; tento původní význam zachovává ruština svým *lopotať,* jež znamená koktati. – Mluvíme v češtině o libovém mase a užíváme tak v pozměněném významu staroslověnského slova libivъ, jež znamenalo chudý; naopak má ruské *chudoj* také význam *libový,* je zde tedy shoda s německým *mager* (mageres Fleisch). – Naše slovo křepký trčí v slovníku o samotě, bez bratří a sester; ale ruské *kreposť* = síla, pevnost (také opevněné místo, město) dobře napovídá vlastní význam všeliké křepkosti. – Ruské slovo *pozor* znamená „hanba". Zde si hned odbuďme poznámku, že významové rozrůznění slov shodných tvarem je v mezislovanském styku někdy hodně úskočné a zdrojem nedorozumění, ba věcí horších. Vypravuje ruská dáma v Praze žijící, jak byla v první době bez sebe, když na ni, paní churavou a poněkud pomalou, strážníci a chodci na ulici volali: *Pozor! Pozor!* (při přecházení z chodníku na chodník). Rozuměla „Hanba! Hanba!" – a ježto se nemohla domýšlet, že by lid pražský proti ní pořádal politickou demonstraci, děsila se, že má snad na sukni nějaký rozparkový malér. – Chvíli ještě trapnější zažila mladá učitelka ruštiny, když jí česká žačka – její první – řekla: *Bože, madam*, *vy máte krásný život.* Neboť ruský *život* znamená tělo, břicho, a *krasnyj* je červený. – *Krasnyj* je tedy červený a *kraska* je barva; odtud padá světlo výkladu na naše *kraslice.* – Ruské *slivky* jsou něco velmi dobrého, totiž smetana. – *Pečalj* není péče, nýbrž bol, bolest, kdežto *bolj* je nepoeticky běžné slovo pro bolest. – *Pismo* znamená psaní, dopis. – *Puška* je dělo. – *Užas* je víc než náš úžas, je to děs, zděšení. – *Ručka* znamená rukojeť. – *Carevna* je princezna, dcera carova – jako naše *královna* znamenalo původně jen dceru královu, kdežto králova choť byla *králová* (rusky *koroljeva).* – *Živnosť* není naše živnost, nýbrž znamená drůbež.

Slovinština

Slovo *obraz* v ní znamená tvář, obličej, vzhled, podobu, pak teprv obraz, malbu. – *Hud* (naše chud) znamená špatný, zlý, *hudoba* je zloba, neřest, *hudobec* je zloduch, *hudič* je čert a *hudica* je dna, pakostnice. – *Obil* i *obilen* znamená hojný, vydatný, *obilje* je vydatnost, nadbytek. – *Blago* je statek, zboží, látka, dobytek. – *Hiter* není specializováno významem jako naše chytrý (a polské chytry), i znamená hiter rychlý, čerstvý, hbitý. – *Hititi* není chytiti, nýbrž házeti. – *Jed* je jídlo, *kazen* je trest, *kmet* je sedlák (srv. staročeský význam slova kmet), *kruh* je chléb, *les* je dřevo, *mast* je tuk, *maslo* je sádlo i máslo. – Panence v oku, zornici říká Slovinec překrásně *zrkalo*, tj. zrcadlo. – Od slova *raj* tvoří slovinština jímavé eufemismy: *rajnik, rajnica* nebožtík, nebožka, *rajni brat* nebožtík bratr. – *Plav* je nejen plavý, ale i modrý, tento dvojí význam byl i v češtině. – *Zvon* je zvon i zvuk, *zvonovi* jsou jednak zvony, jednak je to vyzvánění. – *Zrak* má význam vzduch. – *Duh* je duch, ale i vůně, proto je *duhan* tabák (tak i v srbocharvátštině). – *Hiša* je víc než chýše, totiž dům vůbec, *hram* je dům, schrána, sklep. – *Hrib* je pahorek (srv. naše *Chřiby).* – Čísti řekne Slovinec *brati,* což znamená zároveň trhati, česati, sklízeti; jde tedy o týž obraz jako v latinském legere, v německém lesen. – *Kaditi* znamená vůbec dýmati, vydávati kouř. – *Roža,* tedy růže, má také význam širší, může znamenat a v lidových písních opravdu znamená každou květinu; zcela tak i charvátské *rožica.* –

Snad nejvíc vábí k srovnávání slovanská toskánština, totiž

Srbocharvátština

Grliti, od původu bratr našeho slovesa hrdliti, znamená pravý opak, totiž objímati. – Sloveso tvoří srbocharvátština též od srdce – *srditi se*, a to s významem zlobiti se. – Slovo *les* znamená dříví z lesa; náš

les je *gora;* zde podotkněme, že také české slovo „hora" znamenávalo i les, jak ukazují např. četné lidové písně moravské. – *Plivati* znamená plynouti, plouti. – *Poklon* není poklona, nýbrž je to dar. – *Pokojni* není pokojný, nýbrž nejdokonaleji pokojný, totiž zemřelý; proto i *pokojnik* = nebožtík. – *Ponos* je hrdost, *ponositi* je naše honositi se, vychloubati se. – *Pravda* znamená spravedlnost. – *Praviti* má význam udělati. – *Preminuti* znamená zemříti, a *presvisnuti* má význam zemříti hořem, utrápiti se. – *Prositi* je víc než naše sloveso téhož znění, znamená žebrati, a *prosjak* je žebrák. – *Mrak* je tma. – *Metati*, *metnuti* znamená postaviti. – *Mast je* omastek. – *Marva* není mrva, nýbrž dobytek. – *Mariti* znamená starati se, dbáti, pečovati. – *Ljubiti* je milovati i líbati. – *Ličiti* je sloveso nepřechodné s významem býti podobný, podobati se. – Ze všech mně známých jazyků má srbocharvátština nejspanilejší slovo pro motýla: *leptir.* – *Lajati* znamená štěkali, je zde zachován původní staroslovanský význam, který se v našem „láti" značně posunul. – *Krupan* znamená velký. – *Kriv* je nejen křivý, ale i vinen, vinný, srv. naše slovo křiv-da. – *Korist* je užitek, a *koristan* je užitečný. – *Konac* je sice konec, ale zároveň i nit. – *Knez* má podnes význam kníže, tedy jako kdysi v češtině, a obdobně znamená *vladika* biskupa. – *Kazna* je trest, ale *kazati* znamená říkati. – *Jed* je hněv, *jediti se* je hněvati se. – Srbocharvátština je z jazyků, jež mají zvláštní slovo pro jízdu na koni: *jašiti* = jeti na koni (srv. naše jechati). – *Jadan* je bídný, nešťastný, *jad* je bída, neštěstí. – Jako ve slovinštině je *plav* plavý i modrý, mluví se tedy o plavých vlasech i plavých očích. – *Pecivo* je nejen pečivo, ale i pečité maso, pečeně. – *Pamet* je rozum. – *Pakost* je zloba, stejně jako ve starší češtině. – *Otrov* je jed. – *Osnov* je důvod. – *Osveta* není žádná osvěta, spíš její opak, totiž pomsta. – Podnes má srbocharvátština slovo, jež žilo v češtině tvarem *oružie – oružje*: znamená zbraň. – *Oprostiti* má význam jiný a hlubší, než bychom řekli, znamenáť odpustiti; a *oproštaj* je loučení a rozloučení. – Pro zrcadlo má tento slovanský jazyk krásné slovo *ogledalo.* – *Oblik* je

tvar. – *Nepravda* znamená neprávo, bezpráví. – *Mrzati* je nenáviděti, hnusiti si – vzpomeňte si, že naše slovo mrzký mívalo význam „odporný*".* – *Sahraniti* je pohřbíti, pochovati. – *Tušiti* znamená strhnouti. – *Rukovati se* znamená podati si ruku. – *Rugati se* není bezprostředně naše rouhati se – znamená vysmívati se. – *Samac* není samec, je to člověk žijící pro sebe, samotářsky. – *Svetiti se* znamená pomstíti se. – *Svojina* je majetek, ale *svojstvo* je vlastnost a *sebičnost* je sobeckost. – *Siromah* je chudák, *siromašan* je chudý. – Pro naši ručičku na ciferníku funguje výmluvné slovo *skazaljka.* – Slovo *skoro* si zachovalo význam původnější než v češtině, totiž „brzy". – *Skup* není skoupý, nýbrž drahý. – *Slika* je obraz. – *Slovo* je písmeno. – *Snaga*, naše snaha, je síla. – *Stablo* je kmen, peň. – *Stan* je byt a *stanovnik* je obyvatel. – *Starost* je jako kdysi v češtině stáří. – *Strast* má hluboký význam vášeň. – Pro soumrak má tento jazyk nepředstižně krásné slovo *suton.* – Táž metafora jako v našem „pochopiti" je v srbocharvátském *shvatiti.* – Řasa (oční) se jmenuje *trepavica.* – *Tuga* není touha, nýbrž je to žal, a *tugovati* je bědovati, srv. s tím původní významy našich slov touha, toužiti. – *Tuča* jsou kroupy, nikoli snad mrak. – *Udaviti* se znamená utopiti se. – *Ulaziti,* tedy vlastně vlézti, má význam vstoupiti, vejíti, proto *ulaz* vchod, *izlaz* východ, *ulaznica* vstupenka. – *Usna* – ženského rodu a singulár – je ret. – *Hvala* je nejen chvála, ale i dík, proto hvala! = děkuji. – *Hitar* je hbitý, *hitati* je spěchati, *hitro* znamená rychle. – *Hrana* je pokrm, potrava, *hraniti* znamená živiti. – *Hrast* je dub. – *Cev* (naše *céva)* znamená rouru. – *Crtati* je víc než naše črtati, znamená kresliti, proto *crtač* kreslíř a *crtež* výkres. – *Cura* není dcera, je to dívka vůbec. – *Čas* znamená okamžik. – *Čast* je čest, ale zároveň i hostina. – *Jablan* není jabloň, je to topol. – *Marva* je dobytek. – *Rok* znamená jako ve staré soudní češtině lhůtu. – *Reč je* slovo. – Naše „naparovati se" vyjadřují skvělým výrazem *razmetati se*. – *Rad* je práce, *raditi* je pracovati, *radnik* je dělník. – *Put* je cesta vůbec, *putovati* je cestovati, *putnik* je cestující, ne snad poutník. – *Pušiti* je kouřiti (srv. náš puch); naše kouřiti

zachycuje úkaz zrakový, jejich sloveso hledí k počitku čichovému (není ani divu při tom jejich tabáku!). – *Begati* není běhati, nýbrž prchati. – *Bašta* je zahrada. – *Baciti* je hoditi, vrhnouti. – *Pagan* (tedy pohan) znamená špinavý, nečistý. – *Užas* je bolest. – *Sipati* je nejen sypati, ale i líti. – *Cesta* je silnice. – *Vedro* (kořen ved – jako v našem vadnouti) je bezoblačné nebe. – *Tužiti* je stěžovati si, žalovati, *moliti* je prositi. – *Kola* (plurál) znamenají železniční vůz. – *Kus* je chuť (jídla). *Trgovac* není trhovec, nýbrž obchodník. – *Vrata* jsou dveře. – *Vlažan* je vlhký. – *Lijes* je rakev. – *Mladenci* jsou ženich a nevěsta spolu. – *Izobličan* znamená znetvořený. – *Luka* je přístav, *otok* je ostrov, tedy země vodou obtékaná. – *Gadan* je ohyzdný, odporný, týž základní význam má i náš „had". – *Vrag* není ani nepřítel, ani vrah, nýbrž je to arcivrah všech duší, totiž ďábel. – *Voleti* je chtíti. – *Vatra* je zcela normální slovo pro oheň – jako v naší slovenštině, z níž si ji půjčili čeští básníci. – *Vaditi* je vyndati, vyjmouti, vytáhnouti. – *Brdo* je pohoří, srv. naše Brdy. – *Bistar* je jasný. – *Beseda* je slovo, řeč, také koncert. – *Bes* je vztek, zuřivost, a také běs. – *Groblje* je hřbitov. – *Divan* znamená překrásný. – *Žito* je obilí, pšenice, tedy jako na Moravě. – *Zapovest* není zápověď, nýbrž naopak rozkaz; také stč. zapověděti znamenalo rozkázati, přikázati. – *Igra* je nejen hra, ale i tanec. – *Izviniti* znamená omluviti. – *Zaprositi* je namluviti si (děvče) a nemohu si pomoci, je to slovo sličnější než ten náš slovesný výraz pro mletí hubou. – *Iskati* znamená požadovati. – *Baciti se na konja* je vskočiti na koně. – Obdobná poučení poskytne i

Bulharština

Koleda znamená Vánoce. – *Golem* je veliký, vzpomeneme si na našeho holomka. – *Knigi* nejsou vždy knihy, jsou to i karty. – Krásné slovo má bulharština pro jaro: *prolet.* – *Čas* je v ní jako v ruštině hodina. – *Hora* (z řeckého choré, chór, kůr) má význam „lidé". – *Skap*

je drahý. – *Vestnik* není jen věstník, jsou to noviny vůbec. – *Duma* je slovo. – *Cep* je řetěz, *riza* není říza, nýbrž košile. –

Musím přec jen již ustat. Obávám se beztoho, že leckdo z vás bude ty ukázky pociťovat jako mrtvou skládku slovíček; a někdo snad řekne: – Vida, jak pohodlně lze psát knihy – nakoukne se do slovníčků a opíše se to z nich. – Omyl, drazí, omyl. S těmi slovíčky jsem měl v životě co dělat, v souvislostech, po nichž této knize pranic není, a každé z nich mi něco řeklo a dalo. A v každém z nich vězí nějaké češtinářské poučení. Postačí říkat si je pomalu a trošinku se nad každým zamyslit. Mnohdy takové jinoslovanské slovo napoví leccos o dějinách věcí a institucí, někdy dá pohled do lidské duše. Zas jindy nás svým tvarem zpraví o vlastním významu slova našeho – o významu, který je v češtině již zatemněn: tak poví srbocharvátské *steklo,* co vlastně znamená české „sklo". Často, jak jsme viděli, dochovává jinoslovanské slovo význam, který totéž slovo mívalo v češtině: např. hornolužická *basnička,* jež znamená báchorku, pohádku. Zas jindy jde o slovo v češtině dnes nadobro vymřelé, ale kdysi obvyklé: třebas dolnolužické *derbiś,* tvarem i významem věrný protějšek k staročeskému drbiti, tj. musiti.

Slovanské jazyky prostředkují též poučení nejobecnější. Tak např. je každý z nich nějak hybridizován. Srbocharvátština turečtinou, a slova přejatá z turečtiny – a tím zčásti zase z arabštiny – značně zlahodnila srbocharvátštinu, přidala jí na zvukové kráse, zcela obdobně jako hybridizace maursko-arabská přidala na kráse španělštině, jako hybridizace francouzsko-normanská znamenitě prospěla estetické stránce angličtiny. Slovinština zase měla po svém obrození ještě víc lexikálních i syntaktických germanismů než obrozenská čeština, starší učebnice slovinštiny i slovníky mají mnoho dokladů věru křiklavých. Dnes je to spraveno. Slovníkově hybridizována němčinou je také polština a ruština, a to víc než dnešní spisovná čeština; ruština k tomu ještě příměsky tatarskými a především církevním jazykem slovanským. Německé příměsky

nám na ruštině a polštině vadívají, Rusům a Polákům nikoli; a stojí za zmínku, že duch obou jazyků zůstal těmi četnými půjčkami nedotčen, a to do té míry, že naopak Polák a ještě víc Rus pociťuje naši slovníkově čistší spisovnou češtinu jako jazyk duchem méně slovanský, víc pogermánštělý – což je ovšem zas optický a interpretační omyl. Nám tedy na polštině vadí slova jako *handel* (obchod), *szlifa* (nárameník, něm. die Schleife), *haftować* (vyšívati, něm. heften); na ruštině její četná slova německá i jiná, jako *azot* (dusík), *butěrbrot, bakenbardy, funt* (libra), *kučer* (kočí), *kolrabi* (kedluben), *kamerton* (ladička), *gripp* a *influenca,* což jsou jediná ruská slova pro chřipku, *parol, lozung, devis,* což jsou jediná ruská slova pro heslo, *fejerverk* (*ohňostroj*), *jagtaš* (brašna), *privat-docent, final* (dohra), *masštab* (měřítko), a dokonce *stalj* ocel. Ale aby nám to vadilo, k tomu je třeba, abychom věděli, že např. *szlifa* je přestrojená německá *Schleife.* Kdo to neví, tomu to slovo nevadí. Z obdobných důvodů nám vadí polský *dach,* nevadí nám však český *došek;* neboť *došek* se nám zvukem i původem už zatemnil, kromě toho to slovo znárodnělo.

Řekl jsem již, že významové rozrůznění obecného praslovanského výraziva vnáší do našeho vztahu k slovanským jazykům plno nástrah, takže kdekoli s nimi máme co dělat, nemůžeme nikdy mít dost základní ctnosti tlumočnické: podezřívavosti ke každému slovu. Srbocharvátské sousloví *kriva kosa* nikterak neznamená křivou kosu, nýbrž falešné vlasy, cop z nepravých vlasů. A takových skrývaček je na tisíce, o jedné *z* nich – *prkno* naše: *prkno* jihoslovanské – je zmínka jinde. Mluvím s milým dalmatským básníkem Božou Lovrićem, vypravuje z mládí: … *když mě chůva dojila…* Vím, co a jak, ale dovedu si představit, jak užasne Čech, který neví, že *dojiti* je v Lovrićově mateřštině *kojiti,* a že to je význam praslovanský a kdysi také český.

Právě *z* té velké příbuznosti mezislovanské se bere častý pocit údivu z mnohých slov; tak třebas z ruských *oček* (očki), což jsou brý-

le, *z* ruských slov *črevoveščatel* a *črevoveščanije,* což je břichomluvec a břichomluva, „vlastně" však věštění ze střev. Takový údiv se může brát i ze rčení, např. z ruského *kormiť gruďju* (kojiti), *stojať na kolenjach* (klečeti). Může se však brát i z tvaru slova: polský *żełodek* je nám slovo trochu komické; vkládáme jakýsi zdrobnělý a žertovný význam do slov naprosto neutrálních, jako jsou např. *malżonek,* tj. manžel, *Francuženka, Berlinczyk, Brazyljczyk.* Jindy zase vzbudí náš údiv zcela normální fakt skloňovací, protože se neshoduje s naší mluvnickou normou: např. srbocharvátský zcela normální plurál *pasoši* (cestovní pasy). Ještě jindy se takový údiv z mluvnické neshody kombinuje s povšechnou zvláštností výrazu: *szatek do nosa* (kapesník); na srbocharvátském výrazu *sladoled od ananasa* je nám divné všechno: složenina sladoled, tedy sladký led jako název pro zmrzlinu, ta předložková vazba a ta genitivní koncovka – *a* u slova neživotného.

Každý takový údiv je jen důkazem, jak intimní je od přirozenosti náš vztah k slovanským jazykům. Neboť tento údiv, který leckdy nemá daleko do úsměvu, může mít jen jedinou příčinu: slovanské jazyky jsou našemu vnímání a cítění tak blízké, že je bezděky *pociťujeme jako nářečí češtiny.* Je to, jak se rozumí, optika zcela absurdní, ale *je* to naše bezděčná optika. Právě ta velká blízkost, shodnost, srodnost způsobuje, že každý rozdíl, především v architektuře jazyka, je nám tak nápadný a proti srsti.

I poznáváme:

čeština v nás je fakt tak silný a mohutný a z nás ven vyzařující, že nám zkresluje i vztah k slovanským jazykům – v tom smyslu, že je vnímáme a prožíváme zcela jinak, než je vnímá a prožívá Neslovan: totiž jednak nepoměrně intimněji, jednak zase se zábranami zcela zvláštními, s pocity a senzacemi údivu, ba humornosti.

Slovanské jazyky mohou pro nás mít ještě další význam, a to zas pro poznání češtiny. Myslím fakta přízvuková a vše, co se z nich podává. Ruské slovo *podlec* (padlěc) je původem i významem úplně

shodné s českým slovem *podlec,* má však přízvuk na slabice koncové; a tento rozdíl mění dynamiku a dojmovost celého slova. Podle ruského slova *krasavica* jsme si přitvořili české slovo *krasavice,* ale skutečné shody mezi nimi není, a to ani ne tak pro ten rozdíl v koncovce, jako proto, že ruské slovo má přízvuk na slabice druhé; i „nese se“ jinak, víc jako pávice, „plavněji“ – ba plavněji: *plavnyj* je slovo ruské, a když Čelakovský napsal svým brkovým perem *v plavném skoku* (Toman a lesní panna), věru si nebyl vědom, že dává češtině slovo, které se v ní slavně rozžije a bude drahé básníkům.

Ale musím přec jen skončit, kam pak bych se dostal. Jedno jste zajisté již postřehli: že čeština je opravdu Slávy dcerou.

XXVIII
Jazyk a geopolitické fatum

Slovní zásoba i frazeologie každého jazyka jsou pronikavě zabarveny geopolitickými fakty národního života. Jsou to fakta jednak přírodní, jednak politická.

Pokud jde o geopolitická fakta přírodní, je věcí víc než přirozenou, že se v jazykové metaforice projeví životní skutečnosti podnebí, přírody, zvířeny, květeny. Říkáme *urostlý jak jedle*; nenajdeme tento obraz v jazyce národa, který jedli nezná z bezprostředního názoru. Arab např. bude tělesnou ztepilost srovnávat s palmou. Rčení *bon vent*, *bonne mer* mohlo vzniknout jen v národě přímořském, tedy nikoli u nás. Španěl neříká o dívce, že má sedmnáct jar, řekne *una joven de diecisiete abriles*, a to proto, že nejsličnějším vtělením španělského jara je měsíc duben. To mj. znamená, že by Španěl vůbec nerozuměl našemu lidovému *májový kvítek z aprílové zahrádky – říkají mu kopřiva.* Kdežto my se zas podivíme, čteme-li u Cervantesa *no lo estimanos en un cacao*, nepřikládali tomu váhy ani za kakaový bob; dnes, kdy Španělé ty boby dovážejí za drahé peníze ze zámoří kdysi svého, nemohlo by takové rčení ve španělštině už ani vzniknout.

Geopolitická fakta přírodní zračí se v jazyce i tak, že se v něm nevyvinou anebo zůstanou zakrnělé celičké terminologie pro činnosti a povolání, kterým zeměpisná poloha národa nepřeje. Poučné je srovnat např. nautický slovník anglický, skandinávský, španělský, německý, francouzský s českým. Překládáme-li z těchto jazyků něco „námořnického" do češtiny, najdeme v dobrých slovnících jakási slovíčka alespoň pro názvy podstatnější – ale jak je to všechno mrtvé, strojené, herbářové, bez krve a života! – To všechno jsou skutečnosti jasné a prosté.

Složitější jsou jazykové odrazy geopolitických faktů politických ve smyslu užším. Každý národ má minulost, každý má národní dějiny; a ty se obrážívají v národní frazeologii, vznikají frastické idiotismy, v nichž je obsažena nějaká historická reminiscence. Např.: *utíkali jako Němci u Domažlic.* Španěl neříká poroučeti se po anglicku, nýbrž *despedirse a la francesa,* tedy po francouzsku, neboť Francouzi, nikoli Angličané pospíchali za napoleonských válek z Iberského poloostrova. Říká také Španěl *esta carne no me parece muy católica, hoy no me siento muy católico,* to maso se mi nezdá valně katolické, necítím se dnes valně katolicky, smysl rčení je: to maso se mi nezdá valně čerstvé, necítím se dnes valně dobře – původ obou rčení se bere z dob inkvizice (katolický = nezávadný, v pořádku).

Každý národ má také sousedy. Každý národní soused znamená animozitu, nevraživost, odpor, nápor, nebezpečí. Takové zkušenosti objektivní i citové se pak obrážejí v jazyce. Kdo by se ujal té poutavé práce, sebral by po Evropě statný slovník označení hanlivých a nevraživých, jimiž národní soused označuje souseda. Přídavkem by našel některá taková označení povšechnější: vztahují se buď na menšinové inkoláty po Evropě roztroušené (Židé!), anebo na národy, které byly nebezpečím pro celou Evropu.

Abych začal od konce: podnes je nadávkou jméno *Hun.* Francouzské *bougre* (netvor, obluda) pochází od *bulgarus,* vztahuje se patrně k Bulharům minulých věků – slynuli divostí. A kupodivu – slovo *bougre* má už stará franština, a znamená v ní sodomitu. Hanlivý význam má v Německu podnes lidové slovo *Krobot,* nekalá vzpomínka na Charváty tam přežívá až z války třicetileté. První světová válka oživila starou německou nadávku Italům – *Katzelmacher*, kočičář –, o jejímž původu a vlastním významu byla již snesena celá literatura. – V četných evropských jazycích není jméno *mameluk* nijakým doporučením. U nás, kteří jsme se jihovýchodními výběžky národních sídlišť dostali do nežádoucího styku s Turky,

není chválou označení *bašibozuk.* V jižním Německu (Bavorsku) je slovo *Schlawiner* (tedy Slovan) nadávkou velmi zlou. A na Balkáně zas š*vaba.*

K tomu *bašibozuku*: státi se Turkem, učiniti Turkem mohu německy říci *türkisieren,* ale je to slovo zcela knižní, učenecké. Němci se totiž v svých sídlištích nedostali s Turky do povážlivých styků – krátkou epizodu před Vídní rychle skoncoval Polák Jan Sobieski. Ale do takového styku se dostala naše Morava: i obohatil se český slovník o dokonale lidová slova *poturčiti se* a *poturčenec,* dále o nářeční výrazy *zturčiť sa* = vztéci se (Valašsko), *poturčit se* = rozvteklit se (Haná, říkají tam *on je potorčené).* – Na Moravě znamená *machomét* člověka potrhlého. Janičáři dali nářeční Moravě název *jančiary* pro boty shrnovačky. – Zato zase shodně s Němci i s jinými mluvíme o *tatarských zprávách* a zvěstích – neboť kdo jsou Tataři, zakusili na vlastním těle Čechové, Němci i jiní. Rád bych jen věděl, jak zas oplátkou říkají Tataři, kteří podnes želí hlubokého úpadku svých národních dějin; snad říkají *evropské zvěsti.* Obdobně jako Turci zanechali i Tataři jazykové stopy právě na Moravě: *tatar* je dlouhý a tlustý pastýřský bič na krátkém bičisku, k tomu sloveso *tatarovat,* s významem bičovati, býti bičem, tak např. v té manželské písničce (Sušil, str. 610):

Mám já ženu nekáranú,
kúpím já si tatar na ňu.
Budu já ju tatarovat,
ona bude vyskakovat.

Jedním z našich sousedů byli Uhři, vzájemné styky nebyly vždy utěšené, to věru ne; proto snad slovo *uher* pro trapnou nezdobu v tváři, místo *uher* říká se někde i *maďar;* Kollár tvoří pak sloveso s významem hodně afektivním: *vlasti Kocelova zuhřelá* (S. Dc. III. 25). – Ještě k těm Turkům: Šafařík tvoří v „Slovanských starožitnostech"

sloveso *zmohamedět.* – A ještě k těm Tatarům: na Slovensku má podnes slovo *tatarský* také i prostý význam „ukrutný“. – A ještě k těm *Schlawinerům* Mnichováků: víte snad, že již od středověku je po celém Německu známo rčení *der böhmische Zirkel*, české kružítko; znamená rýsovati po česku, tj. dlouhoprsťácky shrábnouti věc, která leží na stole nebo v cizí kapse. Tak se jazyk dává inspirovat sousedskou nevraživostí. Burové s námi nesousedí, proto též nic s nimi nemáme, ani ojedinělí k nám nezabloudí, což zas jen zvyšuje naše sympatie k nim. Ale ve Spojených státech znamená *boor* „a rude, ill-bread person“, tedy nevychovance, neotesánka, surovce.

Jak na jazyk působí spřízněnosti volbou mezi národy, nelze poznat názorněji než na naší významotvorné příponě *-ák.* Promyslete si co do citového obsahu slovní skupinu *Hanák, Slovák, Polák, Židák, Prušák, Hanák, Slovák* a mnoho jiných, např. *Pražák, Pardubák* – toť lidé naši, přípona zde zůstává neutrální. Tak i v slově *Polák.* Je to příslušník národa, se kterým jsme se střetli *poměrně* málo. Ve smyslu záporně afektivním se však přípona *-ák* aktualizuje v *Židáku* a *Prušáku.* První z obou slov označuje cizince s inkolátem; druhé jednoho z našich národních sousedů. Kdežto *Hanák, Slovák, Polák* jsou prostá denominativa (apelativa), jsou *Židák* a *Prušák* pejorativa k neutrálním apelativům *Žid* a *Prus.* Připomeňme si ostatně, že *Polák* byl jednou už na skoku, aby se stal pejorativem; píše pan Mikuláš z Lobkovic r. 1450: *z mých služebníkóv i ze mne nepřátel a Polákóv sobě dělati nebudete.* Ale k ustálenému dotvoření významu záporného nedošlo. Kolik nepřízně může být i v příponě zdrobňovací, říká nám výmluvně slovo *Sasík*. – Zápornou afektivností je nabito národopisně-politické pojmenování, které si vytvořil Heyduk v básni „Pootavské vísky“ ve „Zpěvech pošumavského dudáka“: *zpupný říšák*, tj. říšský Němec. – Náboženská nevraživost inspirovala češtinu též k slovu *židoviti* s významem konati obřady podle ritu židovského; v Dalimilově kronice se před smrtí biskupa Heřmana ozve kárný hlas z nebe, jenž dí:

tys byl kázal židy křtíti,
proč jsi připustil opět židoviti

Na původ z nevraživosti k Židům bychom mohli hádat i u rčení *nekřesťanské peníze* (tj. lichvářská cena); srovnání s německým protějškem *ein Heidengeld* by však spíš nasvědčovalo původu z válek křižáckých.

Velmi poučná jsou i slovesa odvozená od jmen národů. Jsou např. slovesa *pofrancouzštiti, poitalštiti, poportugalštiti, poarabštiti* atd., atd. Všechna taková slovesa věcně konstatují určitý děj a zjev, jsou citově neutrální – což neznamená, že by je *konkrétní* situace nemohla citově aktualizovat: třebas sloveso *poportugalštiti* za pomyslné války španělsko-portugalské, kdybychom v ní stranili Španělům. Bez citového přízvuku jsou tato slovesa proto, že jsou utvořena od jmen nesousedů (nesousedů z našeho geopolitického hlediska). Zato však o slovesech *pomaďarštiti, popolštiti, poněmčiti* nelze tvrdit, že by byla citově neutrální, ač jsou tvarem úplně obdobná slovesům *poarabštiti, poportugalštiti, ponorštiti*; i bez každé větné a logické souvislosti, už při pouhé četbě v slovníku, tedy při spatření v pouhém herbáři slov, budí zcela určitou citovou reakci. Jak velmi lidský cit povzbuzuje jazykovou tvořivost, seznejte z úkazu, že ke všem těmto perfektivům je durativní základ a iterativní protějšek jen tam, kde jde o sousedy: *pofrancouzštiti*, ale nikoli *francouzštiti* a *francouzštívati*, zato však *němčiti* a *němčívati* (*němčívalo* se tam).

Na Slovensku znamená *ošvábiť* oklamati, podvésti; *nemec* znamená slovensky průjem. – Po vítězné válce prusko-rakouské rozletělo se jméno kancléře Bismarcka celým světem. Gigantický slovník, který mají Francouzi pro barevné odstíny, obohatil se tehdy o *bismarck en colère* (rozlícený Bismarck) pro tmavou hněď tehdejších německých stejnokrojů, *bismarck malade* pro světlou hněď (tyto údaje a souvztažné další podle A. J. Storfera, Im Dickicht der Sprache). To bylo po

r. 1866, dokud Francouzi neměli příčiny, aby na Bismarcka nevražili. Když takovou příčinu pak dostali, tedy r. 1870/71, vzniklo sloveso *bismarcker, bismarquer,* přelstíti, ohnouti někoho, jež proniklo také do španělštiny a portugalštiny. Pařížský argot stvořil v tu dobu rčení *envoyer une dépêche à Bismarck* = jít na záchod, a pařížský lid dal celé Francii slovo *le prussien* ve významu „zadnice". Pádná skupina dokladů, jak plodným jazykovým tvůrcem dovede být antipatie.

Ještě několik dokladů, jak se v jazyce obráží resentiment národní, plemenný, politický, někdy i jen nechuť k cizincům. K spisovnému *němčiti* mají Hanáci iterativum *němcovat.* Nářeční *cigánit* znamená obelhati. Lidové rčení *žida zabíti* znamená notně chybiti, též provésti nějakou nezdobu (obdoba k tomu též v lidové mluvě na Slovensku). Nářeční moravské *machadubský* – patrně zpotvořenina z *makabejský* – znamená zmatený, pitomý. Přidejme protějšky z ciziny: *le bohémien* je tulák, *le grec* je falešný hráč, fixlař, německé *welsch* – vlašský, v širším smyslu románský vůbec v protikladu ke všemu germánskému a hlavně německému – má výraznou příchuť příhannou, Francouzi se revanšovali slovem *tudesque*, němčourský, především ve smyslu špatného, barbarského vkusu a životního i uměleckého slohu. A nevím, je-li lichotkou pro Holanďany, vyjadřuje-li anglický muž hodně, hodně *z* lidu pojem „má stará" slovy *my old Dutch,* tedy má stará Holanďanka.

Soustavnost je nám odepřena i tentokrát, kampak bychom se dostali. To jsou jen preliminář, připomenu-li lidové *Všude lidé, v Chomutově Němci*; anebo fakt botanický, že náš lid říká místy rostlině jinak zvané střílice, zlobice *Němec potměšilec* a bodláku zas *německá růžička.* Náš geopolitický osud zrcadlí se v Mudrosloví i těmito veršíky:

Čech vůl, Němec kůl,
Turek tráva zelená,
Francouz růže červená atd., atd.

Němci nám zas oplácejí, jak jen mohou. Hůř než zle rčením *böhmischer Zirkel.* Machar za ně jednou za svých vídeňských let nabídl pár facek, a dobře udělal. Nevinné jsou zato ty okřídlené *böhmische Dörfer,* jimž my zas říkáme *španělské vesnice*; u Hauptmanna (Schluck und Jau) čtu: *'s kimmt mir halt all's asu biemsch vor*, význam je: Mně to všechno připadá jako Jiříkovo vidění.

Politické kontroverzy a konflikty, které jsme měli s Poláky, nezanechaly v národním povědomí stop. Proto nic nekalí náš požitek z uzeniny zvané *polák.* A uzená dobrota zvaná *talián* chutná nám tak dobře i proto, že Italové jsou jednak daleko, jednak měli s námi v dějinách výměny názorů významu celkem jen velmi podružného. Kdyby v tom nastala nějaká změna, musili bychom *taliány* překřtít.

Jazyk dovede nad cizím národem pronésti soud koncovkou *-ák,* koncovkou *-our,* o níž zase platí, že ji nepoužijeme o nesousedu; jazyk dovede však i svůj vlastní národ sarkasticky politovat zdrobnělinou *Čecháček.* Uznáte, že je značný obsahový rozdíl mezi slovy *Čecháčkové* a např. *Francouzkové.* Čecháčkové, toť pro nás příznačné slovo národního sebemrskačství.

Kdybychom nežili v zemích svatého Václava, nýbrž v Argentině, a jmenovali se Argentinci, jsem přesvědčen, že bychom svým sousedům říkali *Brasilčáci* a *Peruaňouři* a sobě samým – nu, jakpak sobě samým?

Inu, přikrčení *Argentiňáčkové,* jakpak jinak.

XXIX
Jazyk bez členu

Čeština je jazyk bez členu určitého i neurčitého – to ví každý, není to ostatně ani taková zvláštnost, viz všechny jazyky slovanské kromě bulharštiny, viz latinu; nač se tedy o tom vůbec zmiňovat?

Ne tak, přátelé, stojí to za zmínku. Že čeština je jazyk bez mluvnického členu, má pro ni a tím i pro nás výhody, ale zas i nevýhody. Výhody jsou zřejmé, nevýhody vyniknou jen lidem zasvěcenějším; celková bilance – výhody i nevýhody – názorně poučuje, že každá přednost v jazykové soustavě znamená zas i nějakou nevýhodu, slabinu, insuficienci.

Že čeština je jazyk bez členu, snímá z ní mnoho slovíčkového balastu, přibližuje ji to latině, je to jednou z příčin, proč čeština je stručná, hutná, koncizní – příčinou ostatně podružnou, významnější je tu české sloveso, dále nechuť češtiny ke konstrukcím pasivním, dále naše podivuhodná soustava přípon významotvorných (srovnejte co do konciznosti: *perkař* – der Zugstiefelschuster, *párkař* – der Würstchenverkäufer, *úschovna* – die Aufbewahrungsstelle, *poplatník* – der Steuerzahler, *deník* – die Tageszeitung, *lepenkárna* – die Dachpappenfabrik, *montárna* – die Montierungshalle a m. j.). Že čeština nemá člen, má dále důsledky rytmické a metrické; absence členu je také znamenitou výhodou pro českého básníka všude tam, kde jde o hospodaření s vymezeným stopovým rozměrem.

Absence členu má však i některé nevýhody. Tak především v dikci filozofické, jak o tom jednou pojednal filozof Leopold Silberstein. Já ovšem vidím závady ještě jinde než v oblastech noetiky tak odtažité, jak ji pěstuje filozofie: vidím závady v oblastech poznání nejpozemštějšího, nejsrostitějšího. Chci tím říci: nedostatek členu v češtině může u pisatele nedosti dbalého vésti k dvojsmyslnosti,

u pisatele nepoctivého k pustému švindlu a troufalé lži. Dejme tomu, že náš houslista Ctirad Woborschill podnikl zájezd do ciziny, třebas do Švédska. Jedněm se tam líbil, jiným zas ne, jak už bývá; podle toho dopadly kritiky. I napsal by svědomitý referent jazyka německého ze Stockholmu takto: *schwedische Blätter rühmen sein beseeltes Spiel und seine glänzende Technik.* Což znamená: *několik* (třebas i jen dva) švédských listů chválí jeho oduševnělou hru a skvělou techniku. Tento stav věcí může však český stylista, je-li necitlivý anebo stranický, vyjádřiti takto: *švédské listy chválí jeho oduševnělou hru a skvělou techniku*. Tedy patrně *všechny* švédské listy, že ano. Co je to? Podvod je to, bezděčný nebo úmyslný. Ježto němčina má člen, je v ní takový podvod nemožný: *schwedische Blätter*, toť sousloví, jež má v sobě – němý – plurál členu neurčitého; je to množné číslo, jež *nikdy* nemůže znamenat totalitu a unisono. Kdežto český plurál *švédské listy* je fatálně dvojznačný. Svědomitý textátor musí té dvojsmyslnosti odpomoci tím, že řekne *některé švédské listy*, *několik švédských listů.* – Anebo vypukne někde požár, jemuž padnou za oběť např. chemické továrny. Buď všechny, anebo několik. Podle toho textuje jazyk se členem různě: *dem Feuer fielen die chemischen Fabriken zum Opfer, dem Feuer fielen chemische Fabriken zum Opfer.* Je-li dán případ druhý – že neshořely továrny všechny, nýbrž jen několik, snad jen dvě –, je česká textace *ohni padly za oběť chemické továrny* nejen mátlivá, je v ní už kvalifikovaná nepravda. A takových věcných kontextů rodí životní praxe, zejména novinářská, na sta a tisíce.

Co z toho plyne? Že nedostatek členu může být zdrojem mátlivosti bezděčné i nepravdivosti zcela úmyslné, ale i dvojnásob odporné, protože se pachatel lži může schovat za jazyk. Je to jazyková závada odčinitelná, dám-li pozor na skutečnost a pravdu, za druhé pak pozor na jazyk, tj. mám-li jednak čest a svědomí, jednak jazykový cit. To ovšem nemá každý, zejména ne do páru a pohromadě. Pročež: dávejte pozor, pozor a zase pozor.

Jak čeština v mluvě vzrušenější a „posunkující“ dovede určitý člen nejen snad nahradit, ale i předstihnout zájmenem odkazovacím *ten, ta, to* – o tom v kapitole *Pan podbrusič.*

* * *

Tak jsem to napsal v době, kdy pány v našem domě byli oni, Nepojmenovatelní. A napsal jsem to, jak dá rozum, na výstrahu před nimi. Dnes to lze povědět od plic:

v tlapách tiskových lotříků a neméně v tlapách jazykových kreténů četkových i redakčních stala se absence členu v češtině za tzv. protektorátu vydatným pramenem pro šíření defétismu v národě. Hun jásal v svém tisku:

Französische Divisionen vernichtet (tj. několik divizí)

Český lump anebo trouba textoval:

Francouzské divize zničeny (tedy patrně všechny)

A zas hulákal ten Fenriswolf, ten apokalyptický Nadvlk z Eddy:

Serbische Banden umzingelt (několik tlup)

A Četka si zavřískla:

Srbské tlupy obklíčeny (tedy všechny)

Nechtějte další příklady, stačiž vám ujištění: dennodenně byl takto ať jazykovou přitroublostí, ať textátorským darebáctvím zcela vědomým český člověk čtenářský a u přijímače sedící otravován a podlamován v své víře. A okupantům se nedivte, když si při takové české

praxi jazykové mnuli ruce (pakliže si byli vědomi, co se tu češtinářsky kuchtí, jsem však přesvědčen, že mnozí z nich si toho vědomi byli).

Příklad tedy, jak se jazykové nedouctví může stát zcela bezprostředním nebezpečím národním.

* * *

Dovolte, abych ještě doložil, co všechno může být obsaženo v mluvnickém členu. Napíšu-li *Emile Zola, un archi-maître du roman européen,* je to něco podstatně jiného, než kdybych řekl *Emile Zola, l'archi-maître du roman européen.* V češtině to splývá: *Emile Zola, arcimistr evropského románu.* Závažný významový rozdíl, daný jednou členem určitým, podruhé neurčitým, vyjádřím ovšem bez nesnází i česky větnou dvojicí *E. Z., arcimistr evropského románu*: *E. Z., jeden z arcimistrů evropského románu.*

Daleko složitější případ nastává pro nás, praví-li Walt Whitman o sobě:

Walt Whitman, a Kosmos, of Manhattan the son,

Walt Whitman, kosmos –? Vždyť on o sobě neříká, že je kosmos, tj. netvrdí o sobě, že on sám a samojediný je představitelem a ztělesněním vesmíru. Říká jen, že je *a Kosmos.* Cosi jako kosmos? V jeho slovech není ani potuchy o nějakém *cosi.* V jeho *a Kosmos* je nesmírná chlouba, ale i krajní pokora životního sebevědomí jedineckého, jeho *Walt Whitman, a Kosmos*, praví asi tolik: Walt Whitman, jenž je sám o sobě neopakovatelným vesmírem, který nelze s ničím zaměnit, ničím na světě nahradit. Nepokoušejme se dál, jak to přeložit, nějaké kloudné řešení se najde, protože se najít musí, bude to nepochybně řešení opisem dosti vleklým, a nevím, bude-li mu dopřán zdar plný a dokonalý. Mně šlo jen o náznak, že náš nedostatek mluvnických členů určitého a neurčitého může být někdy oříškem dosti tvrdým.

XXX
Mezery

Jen „tavený“ sýr je bez trhlin a dokonale celistvý, a tavený sýr je třikrát fuj. Kdežto každý pořádný ementál má díry, v nichž nic není, jež pámbu ementálů zapomněl vyplnit. Také každý pořádný jazyk má takové díry v svém výrazivu. O sobě z nich plyne pramálo; je-li třeba, vypůjčíme si někde, anebo počkáme, až nám jazykový tvůrce dá slovo. Velmi vzácné budou případy, aby vyspělý kulturní jazyk neměl slov, kterých mu je opravdu třeba. Spíš než z bezprostředního zjištění, že to a ono v češtině nemáme, určíme jazykové mezery konfrontací, tj. srovnáním češtiny s jinými kulturními jazyky. Tak píšu jinde o výhodách, ale i nevýhodách, jež plynou z toho, že čeština nemá člen. Jeden francouzský jazykozpytec si stěžuje, že francouzština ve větách typu *le cheval court* nerozlišuje, zda běží jeden určitý kůň anebo každý kůň vůbec. Co bychom teprv měli říci my, jimž věta *kůň běží* nejen nerozlišuje, zda běží jeden kůň anebo každý, nýbrž nepodává ani rozlišení, zda běží *le cheval* či *un cheval.*

Kulturní styky a jiné okolnosti nás nejčastěji vodívají ke konfrontaci češtiny s němčinou. Ať jsme pak s výsledkem srovnání spokojeni, nebo méně spokojeni – poučné je to vždy. Dovolte příklady.

Už kolikrát bylo upozorněno, a někdy s politováním, že máme jen jediné slovo *rozum* pro německou dvojici Vernunft – Verstand, z nichž slovo první označuje myslivou schopnost v člověku a obsáhavé rozumové usuzování povšechné a odtažité, kdežto slovo druhé znamená rozumné rozpoznávání bezprostředních životních skutečností a jednání podle nich. Je to důležité rozlišování např. hned pro filozofii kantovskou. Český filozof Fr. Krejčí chtěl proto takovou podvojnost myslivého principu v nás vyjádřit dvojicí *rozmysl – ro-*

zum. Potíž je v tom, že slovo *rozmysl* je již obsazeno jiným obsahem (Bedachtsamkeit, Besinnlichkeit, Besinnung atd.). Nemá také nepravdu, kdo připomíná, že u dvojice *Vernunft – Verstand* jde o specifickou zvláštnost jednoho jazyka, právě německého, kdežto např. jak filozofie, tak i životní praxe národů románských zcela dobře vystačí se slovem jediným (ratio, raison, ragione, razón). Další námitka by záležela v tom, že ani němčina nerozlišuje nijak důsledně; koupit si např. včas lístek do divadla je zajisté konání nemířící do transcendentna, je to výplod rozumu nejempiričtějšího, a přec to včasné zakoupení vstupenky pochválím slovy: *Das ist vernünftig* (n. klug) *gehandelt.* Řekneme tedy, že v poměru k němčině máme jakousi mezeru, že německá dvojice *Vernunft – Verstand* je pozoruhodná po leckteré stránce, ale český *rozum* postačí, jako světu latinity postačí *ratio* a její odvozeniny.

To už spíš lituji, že nemáme obdoby k německému *heiter.* Rovná se představovou náplní asi tak latinskému *serenus* a jeho románským synům (*serein, sereno,* např. špan. *sereno rostro*) a znamená v přeneseném smyslu jasné rozpoložení mysli, bezoblačnou duševní pohodu, tichý *vnitřní* úsměv, který se neprojevuje nijakým vnějším veselím. Člověk může býti *heiter, serein, sereno,* ačkoli není ani trochu *lustig, gai*, *lieto*; asi jako růžovost není červení. *Serenus – heiter* opravdu nejsou slova zbytečná. Jsou zjevy a situace, co do nichž označení „veselý" je nejen upřílišené, nýbrž i hodně rušivé. *Serena* může být i *mors,* smrt, např. Sokratova; ale „veselá" snad nebyla. Svatá Panna s Ježíškem anebo při Nanebevzetí může jevit *un visage serein*, *ein heiteres Antlitz;* řeknu-li, že má „veselou tvář", je to jednak nepravda, jednak drásavá neslohovost. Nejde zde však ani o tvář „radostnou". Ovšem – z faktu, že nemáme slova pro *serenus – heiter*, nenásleduje ještě, že bych byl slovu *veselý* zaprodán. Zasloužím-li si jméno stylisty, řeknu v takovém případě „tvář zjasněná vnitřním úsměvem", a snad to řeknu ještě dokonaleji. Než myslím přec jen, že je škoda, že nemáme obdobu k tomu *serenus – heiter.* A což teprv

taková nádhera, jako *sereiner les tempêtes de l'âme,* praví tak jednou můj milovaný Montaigne. Ne, to se v plné hloubce a kráse originálu přeložit nedá. Ale heč! – od těch dob sloveso *sereiner* ve franštině dávno už vyhynulo, dnešní franština má už jen složeninu *rasséréner,* a to už není to, ač to je pořád ještě víc, tj. větší krása, než naše rozjasniti.

Takové lakuny, tedy mezery ve výrazivu mateřštiny mohou se týkat i pojmů nejreálnějších, a není ani třeba, aby šlo o pojmovou nebo slovní ražbu, vzniklou v jiném jazyce teprv včera; někdy jde o názvy pro instituce hodně staré. Třebas německé slovo *das Krankenzimmer.* Není to pokoj nemocniční, není, tj. nemusí to být pokoj nemocného: je to pokoj, v němž právě leží konkretní nemocný; onemocní-li vám v rodině dva příslušníci a uložíte-li jednoho v obývacím pokoji, druhého v salonu, máte v bytě, dokud ti dva nemocní leží, dvě Krankenzimmer. Zde jde o zcela přesný technický (např. dezinfekční) termín lékařský a zdravotnický, a možnost, která nám zbývá, totiž opis „pokoj (-e), v němž (nichž) leží nemocný (-á, -í)", postačí sice, ale mezera v našem slovníku je nesporná. Pociťovali ji patrně už před dávnými časy, neboť Jiří Konstancius (1607–1673) navrhoval pro *Krankenzimmer* slovo *nemocnice,* jež se v tomto významu ovšem ujmout nemohlo.

* * *

O mezerách jiného rázu by se dalo mluvit tam, kde máme k cizímu slovu sice slovní protějšek, a to pojmově zcela shodný, přičemž však naše slovo svým hláskovým ustrojením, mluvnickým charakterem, etymologickým začleněním prostředkuje dojem slabší než jeho cizí korelát.

Takový pocit by se mohl dostavit u některých slov opakokladných: *ne moc,* tedy ne-moc, by se někomu mohla zdát slovem příliš slabým pro stav, který znamená, srovnáme-li je s *maladie*, *Krankheit.*

Taková úvaha by se zakládala na domněnce zcela liché. O slovech opakokladných jako *ne-moc*, *ne-přítel, ne-návist* praví mluvnice, že neznamenají jen popření stavu nebo vlastnosti, jež jsou vyjádřeny slovem základním (moc, přítel, návist), nýbrž *opak* těchto stavů a vlastností. Mluvnice má pravdu, a taková opakokladná slova jsou i v jiných jazycích: *Unglück* = ne-štěstí, *l'ennemi* (z inimicum, to zas z in-amicus) = *ne-přítel.* Tato domněnka tedy padá nadobro. Jinak je s mimologickou, tedy citovou složkou, jak ji navozuje zvuk a tvar slov. Je mi to odedávna nápadné zejména co do slov *nepřítel* a *nenávist* v poměru k jejich korelátům německým.

Feind je slovo jako ťatá rána; náš *nepřítel* se vedle něho vleče poněkud na pokračování. Německé slovo *der Hass* – s příznačným rodem *mužským,* slovo zbrojné, virilní, mstitelské – dovede zasyčet jako ocelová čepel, když se noří do ledové vody, aby ztvrdla na smrtící úder. Naše *nenávist* je především ženská; skoro mi připadá, že to je baba, snad i zmije, jež dovede uštknout, ale přec jen se raději odplazí do kouta a tam syká a syčí (*-vist!).* Snad tam také píše anonymní dopisy a články. Také anglické slovo *hatred* není špatné; a co všechno vězí ve francouzské *la heine*, poznáš teprv tehdy, slyšíš-li to slovo z úst řečnícího Francouze: zní pak jako polnice, jako Veliká Réveille. – Prostě – zdá se mi, že naše *nenávist* není v dokonalém tvarovém a zvukovém souladu s citem, který označuje.

Až příliš dokonalé je zato podobně znějící slovo *závist.* Zvukově to slovo syká, syčí jako had. A což teprv ta jeho etymologie: viděti někomu za plot, za zeď, za kabát, za košili, mít kukadla na stopkách a ústy plnými laskomin a proto i slin počítat, co všechno ten druhý má. Kampak se hrabou *der Neid, l'envie!* Jak říkám, slovo příliš dokonalé, slovo indiskrétní. Říká mi:

česká *nenávist* je cosi jako škůdná domovnice, baba kolozubá a štěkavá, ale na distanc. Česká *závist* však je prasíla, toť Dlouhý, Široký a Bystrozraký v jedné osobě, toť sám extrakt antických Eumenidek plus stooký Argus, plus Proteus vtělující se v tisícerou

potvornou podobu. Na českou nenávist se dostalo výrazivosti příliš málo, na českou závist příliš mnoho. Nenávist u nás přízemně atrofuje, závist je hypertrofická.

Kus národní povahy?

* * *

Mezera ve výrazivu nikterak nemusí záležeti v tom, že jazyku prostě chybí slovní protějšek k slovu jazyků jiných. Takových vzájemných mezer bude v dnešních evropských jazycích poskrovnu – co do češtiny to bude např. německý *Hochstapler,* anglický *gentleman*; o něco víc bude takových případů např. v oblastech folklóru, výživy: nepodivíme se, že např. italština nemá ekvivalent pro naše *žudro*, že angličtina nemá slovo pro naše *buchty,* pro našeho *kubu.* Daleko větší a také poutavější je kategorie výrazových mezer, jež záleží v tom, že se výraz A v jazyce X co do pojmového vymezení shoduje s výrazem B v jazyce Y, ale liší se od něho nějakým odstínem citovým nebo asociačním, který zas může být původu nejrozmanitějšího: neboť do prožívání každého slova nám zahrává mnoho jiných slov a tvarů mateřštiny, slova se navzájem zabarvují, odstiňují se podle skupin a čeledí spojených společným kmenem, jindy podobným zvukem, zas jindy může být slovo zabarveno určitým prostředím, územ určitého spisovatele, ba i anekdotou (tzv. slova-citáty); a všechny tyto vztahy jsou v každém jazyce jiné a mnoho z původnosti každého jazyka se bere právě odtud. I je největším ziskem, který nám kyne *z* obstojné znalosti cizích jazyků, že pak můžeme krok co krok srovnávat a tím teprv, prožívajíce ji *vědomě*, vymezit si mateřštinu. Krok co krok – tedy materiál pro Nadslovník, který by zaplnil dvacet, třicet foliantů. Proto jen maličko příkladů.

Kde Němec řekne *der Blumenstrauss,* mohu říci *kytice* nebo *kytka.* Obě česká slova jsou shodná pojmovým obsahem, a přec je

mezi nimi rozdíl. *Kytka* je slovo lidové – zároveň je to i lidové slovo pro jednotlivou květinu –, ale není *výlučně* lidové, nic nebrání spisovateli, proč by ho nemohl užít; ne sice *vždy* a libovolnou záměnou za *kytici,* ale zajisté *někdy*; stane-li se tak, zabarví slovo *kytka* celý kontext zabarvením, jaké bychom marně čekali od slova *kytice.* Z hlediska naší dvojice *kytice – kytka* jeví tedy německé výrazivo mezeru. Tato mezera ještě vzroste, přidám-li přejaté slovo *pugét,* neboť *das Bouquet* v němčině nezlidovělo.

Řeknu-li *skalní stoupenec* (teorie, programu), má němčina dokonalý protějšek v sousloví *ein unentwegter Anhänger.* Ale je to protějšek dokonalý jen co do logického obsahu. Chybí mu nadobro imponderabilie výrazu našeho. V tom je totiž uložen kus národní minulosti politické; v určitou dobu, za zcela určité a jen naší vývojové fáze a konstelace vznikl *skalní realista* – asi podle ornitologického názvu *orel skalní*; nebyla to zrovna nadávka, ale nebylo to ani slovo neutrální – bylo to slovo navinulé, ironické, a ta ironická příchuť mu zůstala. Kdyby Němec čtoucí anebo překládající text s nějakým *skalním stoupencem* to všechno věděl, neřekl by snad již *ein unentwegter Anhänger*, nýbrž hledal by výraz méně neutrální, řekl by třeba *ein geschworener Anhänger.* Jenže i tu je chyba lávky – dostali jsme fanatismus přesvědčení, ztratili jsme tu ironii. I má zde němčina zas mezeru v svém výrazivu, a ta mezera se bere z nepřenosné historie rčení *skalní realista, skalní stoupenec.*

Oplátkou selháváme zas my, máme-li být právi tak prostým jazykovým faktům, jako je německý *Aar* nebo *Odem. Der Aar* není pojmově pranic jiného než *der Adler*, ale je to slovo výhradně poetické (kromě toho žije i ve jménech místních a v příjmeních jako *Arnstein*, *Ornstein*); *der Odem* je dolnoněmecká dubleta k *der Atem*, znamená rovněž jen *dech,* ale ve spisovné němčině je *der Odem* od Luthera slovem dikce nejvyšší, slovem výhradně básnickým. I jsou tedy *Aar* a *Odem* orel a dech, zároveň však jsou laděním a tóninou něco podstatně jiného než *Adler* a *Atem*, čeština však dává jen lo-

gické protějšky orel a dech, i nestačí zde funkční odstíněnosti obou slov německých.

Čeština se může ihned revanšovat dvojicí *měsíc* – *luna* proti jedinému slovu der Mond. Máť sice i básnická němčina slovo *Luna,* je v ní však slovem přejatým z latiny a má zvláštnost, že ho lze úkonně užít jen v kontextu buď antikizujícím, anebo v ovzduší nějaké románské romance (ovzduší dvorské, galantní): nějaká obecná zastupitelnost mezi slovy *Luna* a *Mond* naprosto dána není. A Mácha mi v svých německých básních prozrazuje svůj neněmecký původ mj. už tím, že užívá slova *Luna* v *obecné* poetické úkonnosti českého slova *luna.*

Takové funkční, ba mnohdy jen společenské odstínění výraziva nemusí nikterak směřovat jen do výše – daleko hojnější ještě budou případy, kdy právě společenské spodiny vyvinuly výrazivo odstíněné tak, že v poměru k němu jiné jazyky selhávají – nepřímý, ale jak hromový klín pádný důkaz, do jaké míry jsou argoty, slangy, „asfaltové" mluvy metropolí jazykovou tvorbou nejen lidovou, ale exkluzivně *národní.* Nepřeložitelný je z těchto příčin jak Švejk, tak i Johann Nestroy, a stejně každý textový záznam z prostředí pařížských apačů; ale nepřeložitelný je i způsob, jakým se vyjadřuje spořádaný občánek pražský, vídeňský, berlínský, pařížský, madridský, londýnský, a tak metropole co metropole. Opakuji, aby bylo jasno i nedoslýchavým:

mluva velkoměstské dlažby je neméně trestí jazykového národnictví než nejzachovalejší nářečí. Ba, jdu dál a pravím: *mluva velkoměstské dlažby je ještě výlučněji národní než mluva nářeční.* Neboť kdežto mohu velmi dobře – jak se skutečně stalo – podat např. mluvu pruskoslezského Podkrkonoší českým nářečím podkrkonošským (Hauptmannův „Potopený zvon" a „Forman Henčl"), je podnikem předem beznadějným, abych vystihl pražskou mluvu např. Švejkovu nebo Vachkova „Bidýlka" třebas berlínštinou nebo hamburštinou (o něco spíš by to šlo vídeňštinou, mnichovštinou).

Dostal jsem se na pole, na němž mě tisíc slovních raráškù ponouká, abych pokračoval. Ale nepíši knihu o problematice tlumočnické, i musím ustat. Jen ještě jediný doklad.

Hledá si ve Frankfurter Zeitung mladá žena muže. Říká o sobě, že je blondýna, že má hudební vzdělání a že je *fraulich.* To je adjektivum od *die Frau,* znamená ženskou bytost, která má sklony i vlohu, aby z ní byla dokonalá – co jen? Žena? Nikoli. Paní? Rovněž ne – alespoň nikoli v nějakém smyslu stavovském. Tedy snad žena domácká? Nikoli – na to je slovo *häuslich*, a to je zde příliš málo. *Fraulich* míří k dokonalé ženskosti, jež neutkvívá na nějakém zvěčňujícím se stadiu psychy dívčí. Jsem *fraulich* znamená asi tolik: nejsem *flapper*, nejsem věčná *girl*, je mi dáno, abych byla muži nikoli porculánovou panenkou, nýbrž skutečnou ženou. Je v tom zřejmý odstín mateřskosti; ale zas to není *mütterlich.* Nu, nepřeložitelné, a jestliže přeložitelné, tedy jen vleklým opisem.

A to všechno byla jen pouhá izolovaná slovíčka. Což teprv, kdybychom si začali všímat imponderabilií daných fakty vazebnými nebo frastickými. Tak si jazyky oplácejí. Ve vyšším smyslu je každý pln mezer, jsa zároveň nabit zvláštnostmi, jež zase znamenají mezeru pro jazyky ostatní.

V tomto smyslu můžeme se dokonce odvážit tvrzení:

nejen mluvy odborné, stavovské, cechovní – právě též jazyky spisovné a básnické jsou z moci své tisíceré netlumočitelnosti *hantýrkami* národních příslušníků, a pro člověka, který se trochu poohlédl po světě jazyků, je jedna z největších rozkoší při poslechu a prožívání mateřštiny dána vědomím, do jak úžasné míry je národní jazyk mluvou tajnou, protože nepřenosnou. Leibnizovo slovo: kolik cizích jazyků umíš, tolik duší máš, nejde na hlubinu věcí. Opravil bych je takto: v kolika cizích jazycích se znáš, tolikrát umocníš duši své mateřštiny. Co ví pouhý Čech nepolyglot o jedinečnosti zpodstatnělé české náměstky *naši?* Co o sousloví *svůj k svému*? Ale teď už opravdu končím.

XXXI
Vdovy a sirotkové

Holečku, to nevím. – *Panečku*, *to je něco jiného.* Páté pády slov *holeček* a *paneček,* užíváme jich i v hovoru s bytostmi ženskými, užívají jich i ženy mezi sebou, je to zábavná nelogičnost, ale o to nám teď nejde. Jsou to páté pády, není-li pravda. Ale kam se k nim poděl pád první a všechny ostatní? *Holeček* ještě trochu žije – také jakožto příjmení. Ale kde je *paneček*? Kde *holenek*?

Říkáme *býti v úzkých, býti na holičkách, vzíti do zaječích.* Kam se, prosím vás, poděl jejich první pád, tedy *úzké, holičky, zaječí?*

Říkáme *na shledanou, na uvítanou*, *na zavolanou, na vysvětlenou, na usmířenou, na dovršenou, na uváženou,* říkáme, že z něčeho bude *polízaná.* Než kde je, ptám se, *shledaná, vysvětlená, polízaná?*

Říkáme, alespoň básníci mezi námi, *rci* a *rcete.* Kde jsou ostatní tvary k nim? Kde ostatní tvary k *vece?*

Jsou slova defektivní, slova s tvary, které se buď nevyvinuly vůbec, anebo vyhynuly. Pak jsou také slova, k nimž marně shledáváme slova nutkavě přináležitá. Dal by rozum, že než vzniklo slovo *nedočkavec,* musil být na tom českém světě *dočkavec.* Ale nikdy nebyl.

Poučení o slovech defektivních, poučení další o nikdy nezrozených protějšcích pojmových postačí rozumu, zajisté. Nepostačí však mé obraznosti. A tak se stává, že na mne někdy v noci přijde můra těžkého snu. Ocitám se pak kdesi v říši Matek Faustových, je tam třeskutý mráz kosmický a siná tma. A v té říši Matek bloudí vdovy a sirotkové slov a hledají chotě a rodiče. A na jejich úpěnlivé žalování – neřekli byste, jak ta slova dovedou prosit a naříkat a skučet – zjevují se přízraky slov a tvarů a řítí se jim do náručí. A vidím pak astrálně zsinalé *úzké* a *holičky* a *zaječí* a *rozloučenou* a *zavolanou* a *usmířenou.* Nebe se vítá s *modrým,* jež někdo z něho

snesl. Kapr líbá *černo,* na něž *byl upraven*. Sloveso *porouchati* se zhlíží ve svém otci *rouchati,* o němž pověděl *Jungmann* r. *1843*, že ho není. Záporné sloveso *nechati* objímá svůj klad a základ *cháti.* Sloveso *pohrdati* celuje svého chotě *hrdati.* Zjevuje se *zlá,* s níž se někdo potázal. *Veselá*, s níž někdo přišel, *smutná,* s níž přišel zas druhý, *vyučená,* za kterou dostal třetí, *pamětná,* na kterou dostal čtvrtý, *nepořízená,* s níž odešel pátý, *stejná,* kterou pořád vedl šestý. Siroteček *vyjukaný* celuje tatíčka rodného *jukati. Nemehlo* tančí kolo blaženého shledání s *mehlem* a *oddavek* kráčí s *oddavkami* k hvězdnému oltáři a za svědky jsou jim *brýl* a *plíc* a *játro* a *křtina* pod půlnočním *nebesem* a starosvati *zbedný* a *mrlý* a *vrlý.*

Je to sen těžký, napůl touha, napůl hrůza; a když se pak probudím, je mi teskno.

ČEŠTINA A ČEŠTINY

XXXII
Dvojí kolejí

O každém národním jazyce platí, že dokud neustrne, žije životem dvojím – mluvou hovorovou a jazykem spisovným. Rozdíly mezi oběma soustavami mohou být malé i velké; bývají také v dějinách národních jazyků proměnlivé, jednou se spisovný jazyk s hovorovou mluvou sblíží, jindy se od ní oddálí radikálněji. Tak např. působí dnes francouzským jazykovým teoretikům starosti značné rozpětí mezi franštinou spisovnou a pařížskou mluvou hovorovou.

Jak je v těchto věcech s češtinou? Také v ní je mezi oběma soustavami rozpětí. Bývalo menší, za středověku a pak až do Bílé hory a po ní; v literatuře obrozeného národa jde o rozpětí velmi značné, dosahuje vrcholu lumírovci, dekadenty, symbolisty, jazykem české literatury do první války světové; od těch dob prožíváme sbližování obou soustav, a to ve velmi pozoruhodné podobě křivek sbíhavých: čeština spisovná se jakýmsi zobčanštěním, zcivilněním přibližuje k výrazivu mluvy obcovací, čeština obcovací zas přejímá leccos z češtiny spisovné, „zespisovňuje“ se. Ale pořád ještě je rozpětí mezi oběma soustavami v češtině nadmíru velké, srovnáme-li je s rozpětím v jiných jazycích, rozuměj: s rozpětím, jež v nich je mezi územ spisovným a hovorovým územ vzdělané národní společnosti. Snad neuškodí, srovnáme-li náš stav věcí se stavem německým: pokud jde o výslovnost, je u nás rozpětí *menší* než u Němců. Vyslovujeme sice líně, nedbale, lajdácky, ale celkem bez regionálních zvláštností. Sotva u nás někdo podle pouhé výslovnosti pozná, mluví-li Čech od Domažlic nebo od Uherského Hradiště. Zcela jinak u Němců, z nichž i nejvzdělanější a jazykově nejpečlivější prozradí svou výslovností, že je z Vídně nebo Berlína, z Mnichova nebo Hamburku, Bádenska nebo Královce. Zní nám to divně, ale je to pravda nevývratná, že se

Schiller nikdy nezbavil své švábské výslovnosti a že Goethe, velkolepý zakladatel novodobé němčiny básnické i prozaické, jakmile jen promluvil, prozradil svůj původ z Frankfurtu nad Mohanem. Ve věcech výslovnosti je tedy rozpětí mezi češtinou spisovnou a češtinou hovorovou opravdu minimální.

Karta se však ihned obrátí, přihlédneme-li k tvarosloví, skladbě, frazeologii. Zde všude jsou u vzdělaného Němce rozdíly mezi jeho jazykovým územ hovorovým a územ spisovným celkem nepatrné. Omezí se na to, že si vzdělaný Němec v hovorové praxi odpustí výrazy a obraty slohu kancelářského a tzv. vyššího, že zapomene na své konjunktivy a že si ze svých časů minulých odpustí souminulý, stejně futurum exaktum. Toť vše, leda že mu v hovorové mluvě uvízne nějaký ten regionalismus slovní, vazebný, frastický. To je rozpětí daleko menší než u nás. V češtině se úzus spisovný s hovorovým rozchází tak značně, že jde o dvojí do značné míry autonomní soustavu jazykových prostředků. A ježto pomalu už téměř každý z nás je odkázán na nějaké to spisování třebas i jen úředních lejster, projevujeme se skoro všichni dvojí češtinou, dvěma „jazyky" navzájem nezaměnitelnými a nezastupitelnými. Tato zvláštní dvoukolejnost češtiny mi vytanula co nejživěji pokaždé, když jsem cizince učil češtině anebo jej o ní měl jinak poučit. Učitel češtiny, který učí Nečechy, ocitá se v prapodivné situaci: u mnohého tvaru a výrazu, u mnohé vazby by měl důrazně podotknout: – To si sice pamatujte, ale chraň Bůh, abyste tak říkal, lidé by si za vašimi zády ťukali na čelo. Neboť není jedna čeština, jsou dvě; a to si nepředstavujte tak, jako u vás v Berlíně, kde jinak hovoří univerzitní profesor a jinak der olle Junge Willem, co stěhuje klavíry; u nás, pane, i ministerský rada, co dím, i ministr hovoří jinak, než píše, a kdybyste slyšel v „Moravěnce" mluvit výkvět našeho Parnasu, uznal byste už opravdu, že jsou češtiny dvě, a to jedna v ústech, druhá v perech. –

Ve stati, kterou byste si opravdu měli přečíst (*Řeč a sloh* ve sborníku *Čtení o jazyce*), upozorňuje prof. Vilém Mathesius krásně na

rozdíl mezi souslovím *obuvnický učeň* a souslovím *ševcovský učedník.* První sousloví je papír, druhé je život sám. Nepohneme však např. živnostenské zákonodárství, aby říkalo *ševcovský učedník.* Ale dopsav předpisy pro pokračovací školy pro obuvnické učně, odloží ministerský rada pero a bude třebas vypravovat anekdotu o ševcovském učedníku, zajisté ne anekdotu o obuvnickém učni. To je – v kostce – to rozpětí mezi naším územ spisovným a územ hovorovým.

Konstruujme si pro potřeby naší kapitolky příklad jiný. Srovnejte tyto věty:

1. Učitel děl, že se ke kvasu zjeví v hodinu určenou.
2. Učitel pravil, že se k hostině dostaví včas.
3. Učitel řekl, že na ten oběd přijde včas.
4. Učitelský řek, že na ten oběd přijde včas.
5. Učitelskej prej tu na tu baštu bude jako na koni.

Vyloučíte větu č. 1, řeknete, že je nesnesitelně strojená, komicky afektovaná, že tak nikdo nenapíše. Myslíte? Řekl bych, že kdyby ten učitel byl třebas nějaký čínský mudrc, jejž císař pozval na hostinu, mohla by ta věta zcela dobře stát u Zeyera. – Vyloučíte větu č. 5, že je pepická, že se tak nevyjadřujete. Dobrá. – O větě č. 4 prohlásíte, že neužíváte tvaru *učitelský.* Prosím. – O větě č. 2 řeknete, že je spisovná, ježto je v ní výhradně spisovné sloveso *praviti.* Souhlasím. – I zbude nám věta č. 5 – *Učitel řekl, že na ten oběd přijde včas* –, a o ní mi povíte, že je i spisovná, i hovorová, že v ní obojí úzus dokonale splývá.

A teď vás mám. Chytil jsem vás na červíčka tvaru *řekl.* To vy opravdu říkáte *řekl?* Myslil bych, že tohoto tvaru užijete jen z donucení, jakožto ouřadové anebo ve styku s nimi; už podouřadovi, máte-li i jen za mák jazykové psychologie, nevpálíte pod nos tvar *řekl,* nýbrž řeknete *řek.* A příteli a nevinné rodině doma nezpůsobíte příkoří, abyste k nim utrousili jakékoli *řekl.*

Výsledek našeho experimentu in vivo: český spisovný úzus se s hovorovým rozchází i v důležitých faktech mluvnických. A což teprv v povšechném výrazivu. – Důsledek: jsou opravdu češtiny dvě.

A proto zas je každý český dialog, každá česká přímá řeč ve výpravné próze, a což teprv na divadle, ukrutným problémem. Komu se nechce do Scylly jazykového verismu, toho obejme Charybdis jazykové konstrukce, jazykové fikce. Téměř každá přímá řeč v českém románu, v českém dramatu má na vybranou mezi vulgárností a fiktivností, sterilizovaným vzduchoprázdným prostorem jazykovým, homunkulovskou retortou. Mistra nad mistry bude třeba, aby proplul s lodičkou svého dialogu. Lze proplout, jsou toho památné příklady, ale neptejte se, jaké zápolení to stojí. Kde třebas Wilde nebo Shaw jen trochu přibrousí a do duchaplnosti vyhrotí mluvu, jakou se v dobré společnosti jejich země opravdu mluví den co den, musíme se my zdejší autoři – a také překladatelé, a ti ze všech nejvíc – plahočit v potu tváři své, abychom byli nějak právi tomuto dilematu: naše Lady Windermerová, tedy – dejme tomu – pí sekční šéfová Cavrdová, jak má vlastně hlaholit? Bude-li hlaholit jako v životě, bude to zlé, velmi zlé; ale když ji nastylizuji, bude má pí šéfová samé papírové cucky, nemluvě vůbec o nebezpečí, že z toho kouká zas verismus naruby, protože se v životní praxi už vyskytují i pí Cavrdové, které se vyjadřují jako příští román naší oblíbené romancierky Dolores Douděrové-Doubravské. Nemluvím vůbec o potížích se salonními konverzačkami z Paříže, tedy o potížích s dialogem národa, o němž se říká, že v něm píší knihy jen jeho hloupější příslušníci, kdežto nejduchaplnější se jen tak baví po salonech, takže i hloupý francouzský autor je skvělý, jakmile udělí slovo svým postavám.

Vybranost a kadeřnická šlechtěnost mluvy v našich románech a divadlech mi připomíná slovo zahořklého veterána divadelní kritiky, s nímž jsem se znal, byl to rutinér takový, že by byl leccos

zahrál kloudněji než herci, o nichž musil psát. Věřte, řekl mi jednou pozdě k ránu, objednávaje si ještě jeden koňak: – Co my tak píšeme o hereckém umění, je všechno pustý žvást. Já už dávno rozlišuji herce, i ženské, jen podle toho, jak si to na scéně zapaluje cigaretu. Kategorie první si zapálí, a jede se dál. Kategorie druhá to provede tak, že si řeknete: Aha, teď si zapálil(a) cigaretu, a jejej! – Ti první, řekl kritik a vypil jedním douškem, jsou herci; ti druzí jsou *dramatičtí umělci,* fuj tajksl! – Tak i s češtinou na naší scéně; co chvíle si řeknete: I stafra, ten (ta) se vyjadřuje vybraně! S českým spisovným dialogem se nám pořád ještě daří jako s frakem v naší společnosti (a na naší scéně) – *vnímáme* jej měrou nenáležitou – a to zas je vina naše i vina nositelů: – Aha, tady ten synáček tří továren má dnes frak! – A jejej, náš dramatický umělec Mistr Horymír Hukvald teď předvede volnou drezuru ve fraku!

Je to věc, s níž si trochu zažertovat neuškodí, neboť je opravdu vážná. Dialog je nejpalčivější problém veškerého slohotvorného usilování u nás, lyrikové, buďte zas jednou rádi, vy duše líné, ulejvácké; beztoho lichvářsky těžíte z faktu, že novodobá čeština je až po ty rýmy tak neotřelá a nevyšeptalá a že ty vaše kumšty z nějakých 66,6 % provozuje za vás. To byste se oháněli, kdybyste měli psát verše ve Francii, Anglii a ještě jinde! Kdežto my ostatní se zas pro samou novost češtiny potíme s dialogem (a některými věcmi jinými).

Abnormální rozpětí mezi českým územ spisovným a hovorovým názorně dokládá i skutečnost, že by redakce našich humoristických časopisů musily udělat něco blahodárného, že by totiž musily zavřít, kdyby jim někdo vzal povědomého pana profesora, který se vyjadřuje nadspisovně asi takto: – *Milá ženo, chtěl bych u vás koupí získati dvou pečiv bílých*, *slovem od sousedů přejatým žemle zvaných.* – Nuže, tento inventární kus humoru z Humorů nemá v cizím humoru obdoby. Jazykové rozpětí není jinde tak značné, spisovný duktus nezní v denním životě jiných národů tak cize, aby

jeho aplikace na mluvu hovorovou dráždila k jazykové karikatuře. Profesorští pedanti jsou všude, a může se i jinde stát, že se pedantská spisovnost stane součástí ve výstavbě komické postavy, to věděl již Rabelais; ale naší specialitou, zdá se mi, je právě ta izolovatelná a absolutizovaná komičnost nadspisovného promlouvání. Neznám také z cizích literatur bezprostřední obdoby k panu profesoru Kostlivému Svatopluka Čecha.

Podotkl jsem již, že se v našich dnech rozpětí mezi obojím územ, spisovným a hovorovým, zmírňuje také tím, že se hovorový úzus modeluje podle spisovného. Asi tak za poslední čtyři desetiletí mluva lidová a vůbec hovorová velmi zespisovněla, relativně ovšem. Český dělník a řemeslník nahradil v svém promlouvání mnoho cizomluvů slovy a rčeními spisovnými, a mám také dojem, že velmi vydatně obohatil a zjemnil svůj osobní slovník. Něco obdobného lze povědět o druhé velké proláklině hovorové češtiny, totiž o mluvě českých žen, zejména žen z lidu. Kdo by změřil a zvážil rozdíl mezi mluvou pražské služky, domovnice, pradleny, trhovkyně z r. 1900 a z r. 1945, užasl by sám a uvedl by v úžas i nás. Věčná škoda, že ta tehdejší mluva je uložena daleko víc v chabé lidské paměti než ve spolehlivých knihách. Takový povzdech nás vede k poznání, jak veliký význam, a nejen vědecký, mají ve vědě o jazyku gramofonové desky. Z úst pražského lidu je, pokud vím, natáčel prof. Miloš Weingart. To by bylo třeba ve velkém měřítku opakovat asi tak každých pět let – ovšem tak, aby se natáčely texty co možná souvislé a vydatné.

Je to kormutlivá představa i skutečnost, že vlastně nevíme, jak promlouvali předkové. Víme spolehlivě, jaký byl jejich úzus spisovný. Na úzus hovorový neusoudíme jen tak beze všeho z dialogů v literárních památkách, vždyť může jít o stylizaci, a dojista bylo mezi spisovným jazykem a hovorovou mluvou rozpětí už tehdy. Průkaznější než např. dialogy v Satirách o řemeslnících, v Podkoním a žáku atd., atd. budou proto protokolární zápisy tzv. knih smolných,

jež tiskem vydal a tím nám všem daroval Fr. Oberpfalcer. Ale i to je průkaznost jen poměrná. Jako z dnešních úředních spisů neusoudíme jen tak prostě na lidovou a vůbec hovorovou mluvu v jejích podrobnostech, sotva budou i takové staré záznamy opravdu věrné; byl by to opravdu zázrak, kdyby lid nebyl už tehdy dělal to, co dělá dnes u každého úřadu: z rozpaků, z nezvyklosti dané společenské i životní situace stylizuje své promlouvání a mluví v úředních zdech podstatně jinak než před úřední budovou. A my inteligenti nejinak.

Mluva staročeských bab caltovních a pupkořezných, láryň a rufiánek, ba i ta zvláště mluvná mluva hospodyň poctivých a manželek mocných je pro nás už ztracena. Hleďme si tedy alespoň jejich prapravnuček. I s jejich mužským příslušenstvím. Jsem člověk skromný, i myslím, že by na to stačila jedna větší budova s dokonale zařízeným gramofonovým studiem a archivem (diskotékou).

A kdo z vás vstane a vmetne mi v tvář, že to je přání neskromné, když jde o češtinu? Toho pána bych rád viděl, ač nerad poznal.

XXXIII
Kapitola nedlouhá, ale zádumčivá, neboť pojednává o češtinách ponorných

Před pozadím češtiny spisovné, češtiny hovorové, krajových nářečí a podřečí a také češtin stavovských a třídních, argotů, slangů a hantýrek probíhá a děje se den co den život nespočetných češtin dalších, češtin, žel bohu, nepostižných, protože ponorných a tajných. Tajnými češtinami nemyslím mluvu, v níž si někdy epidemicky libují děti, řkouce na příklad: *Bajá basi bapudu bahrát batebe batady banechám*. Nemyslím ani mluvy smluvené, klíčové, šifrované. Myslím spontánní mluvy rodinné.

Byl jsem u přítele, který píše, zastihl jsem jej s jeho dospívající dcerou. Co dělají dva píšící lidé, když se sejdou? *Ils parlent chiffons*, drbají Parnas. Když jsme byli v nejlepším, vpadla slečna Lili větou, jež nesvědčila mně, nýbrž otci rodnému: – *Viď, Alois, to ty jsi inší bástevník, fousatej, ty všechno študúješ akuratno i delikatno na sántimetry a s kitem.* – Pak chtěla pláchnout, ale už bylo pozdě; žádal jsem kategoricky o vysvětlení, a dostalo se mi ho; a zabralo půl večera.

Alois je její táta, můj přítel, ačkoli se pro všecken svět jmenuje Josef. Říká mu tak už od dětství, a to podle Meyrinkovy povídky o lvu Aloisovi, což je lev, který za mlada zabloudil mezi ovce, dostal modrou mašličku kolem krčku a naučil se způsobně zastrkávat drápky a chovat se jako vzdělaná ovce z lepší rodiny. V Liliných ústech znamená ten Alois: jsi pro mne tátovská autorita, ale domestikovaná, a já se tě vůbec – velmi dlouhé – ů! – nebojím, protože jsme kamarádi. I říká příteli už celá rodina Alois, a nastoupí-li nová služka, je chudák všecka popletena a ptá se, co že ten pan

Alois nejde k večeři a má-li se mu jeho porce schovat. A on zatím už dojedl a čte s hrozným klením poslední významnou novinku naší původní tvorby románové. Oplátkou zas říká táta dceři, že je kocour fousatej neboli vojanskej, a Lili to slyší tak ráda, že za to pojmenování vyprázdnila už ve věku velmi útlém třebas i misku špenátu (!!!). – Slovo *bástevník* stvořil přítel výhradně jen pro rodinnou potřebu, shledávaje, že *básník* někdy nestačí; i je tedy bástevník tvor píšící, jejž by za to měli zavřít. – Sloveso *študovati*, *študúju* je ze slovníku Rusa zápolícího u nás o laury akademické, kterýž při státnici vykládal profesorovi: – *Viš, pan profesor, to maš tak: študúješ jeržaby, zapómíš ťurbíny; študúješ ťurbíny*, *zapómíš jeržaby.* – Sousloví *akuratno i delikatno* se vztahuje na rodáka onoho Rusa jeržabisty. Byl to, jak se sluší a patří, „plukovník", i udělali ho knihovníkem v jedné významné instituci pražské. Carský plukovník plus československý knihovník si nejdřív vyžádal pravítka, tužky, nůžky, jak jich řádnému knihovníku potřebí; pak se pustil do prvního úkolu – měl knihovnicky uspořádat ročníky cenných časopisů, Volné směry, Studio, bulletiny Egyptologické společnosti a tak. Pořádal to tři měsíce. Když se pak jeho představení přišli podívat, nejdřív omdleli. Náležitě politi vodou a zase při smyslech, seznali, že to je tedy opravdu pravda: pan plukovník a knihovník Archipenko hezky nůžkami upravil všechna čísla všech ročníků všech časopisů na formát časopisu nejmenšího, a pak to srovnal na velkou hromadu. I zeptali se ho: – *Pane plukovníku… pane knihovníku… jak jste to… prosím vás… tento?* – Pan plukovník vypjal prsa: – *Já akuratno i delikatno pristrig po formatu… charašo tak*, *nět?* – I zbývá jen ještě vysvětlit slovo *s kitem.* Shledali v přítelově rodině, že tvar *cit* někdy nestačí; proto podle střídného typu *Cicero–Kikero* zavedli pro city zvláště masivní tvar *kit. A sántimetry* zůstaly v té rodině po jedné švadlence.

Tolik místa jsem potřeboval, abych vysvětlil jedinou větu z rodinné mluvy. A svou, jen svou rodinnou mluvu a češtinu má každá

česká rodina, neskládá-li se z pouhopouhých chudáků. O kouzlu takových rodinných mluv se v *Dětství* zmiňuje Tolstoj, a věru že má pravdu. Doufám, že taková rodinná mluva kvete i v rodinách pp. zemských školních inspektorů. Ne-li, je mi líto dítek jejich. Jeť taková rodinná mluva věno, jež bude žít ve vašich dětech jako nejsladší vzpomínka na domov ještě v letech, kdy už samy nebudou mít daleko do Olšan. K tvrzi rodiny a domova náleží i zvláštní čeština, kterou se hovoří jen a jen v té tvrzi, jakmile se spustí padací most za každým vetřelcem. Bývá v té mluvě narážka na proslule zpackaný oběd před patnácti lety, na domácí švadlí slečnu Koubkovou, jež měřila všechno na *sántimetry*; památka na naši Francouzku Mme Bertier, jež se jednou svěřila naší mamince, že má *rozný psíliv* (hrozný příliv, *un flux terrible* – *le flux* je mořský příliv, ale znamená také průjem); jazyková reminiscence na to, jak náš Karel v kvintě, byv vyvolán p. profesorem Emanuelem Rádlem, tehdy ještě přírodozpytcem, rozhovořil se o *korku dubovém* a pořád se divil, proč se pan profesor Rádl tak zubí; taktéž citátová vzpomínka na naši babičku, jak kárávala kocoura Tondu, když pomžourával po kanárovi: – *I ty duše nekřesťanská, oukladná!* – Jazykový depozit z prázdnin u dědečka mlynáře, jak tomu skvělému kočímu Horákovi zas nastal jeho týden v kvartálu, a jak předstoupil, srazil paty a hlásil: – *Pane šéf, já jsem pod obraz a dobytek*, *ale já to taky vím!* – Item památka na naši Alenku, jak byla ještě malá a po návratu z letoviska, kde na všech dveřích byly ladné smaltované nápisy, propověděla na domácím rautu za přítomnosti vzácných hostí: – *Mami, mně se chce tojletovat!* – Item na strýčka Ignáce, jak škádlíval strejčka Vincka, velitele hasičů: – *Co tě nehasí, nepal!* – A ještě sto a jeden citát, rodinný Parnas zkomolenin, malérů i nejvzácnějších nápadů mnohých mluvidel a hub. Je to naše privatissimum, naše adyton, jazyková svatyně nejnepřístupnější a žárlivě střežená: *Odi profanum vulgus et arceo.*

A tyto tisíceré rodinné češtiny žijí v lidech a s lidmi a umírají s nimi. Zachytit a národu zachovat je nelze jen tak snadno. Není

možná, aby lingvistická komise chodila po domech a bytech s gramofonem pod paždím; a kdyby přišla, bylo by naším svatým právem vyrazit s ní dveře. Ale byla by alespoň dílčí možnost jiná. Kdyby totiž autoři všelikých *Pamětí* škrtli nějakou tu bohopustou nezajímavost ze svého života a ušetřený tiskový arch věnovali jazykovému koutku své rodinné mluvy. Získaly by *Paměti*, získal by čtenář, získala by věda o jazyku. Neboť že ty rodinné češtiny jsou věc náramná, o tom bude pochybovat leda tvor politováníhodný.

XXXIV
Rada Čechům, jak se hravě přiučiti češtině

Učíme-li se cizímu jazyku, osvojíme si za nějakou dobu značný počet slov a rčení. Známe je pak na ten způsob, že ihned porozumíme jejich významu, jakmile je čteme nebo slyšíme. Ale jen nápadně malou část těchto slov a rčení máme pohotově, jakmile se cizím jazykem máme vyjádřit sami. Rozpětí může býti tak značné, že někdo třeba plynně přeloží, snad i pro tisk, knihu švédskou, portugalskou, arabskou, aniž je schopen utvořit i jen jedinou švédskou, portugalskou, arabskou větu. Proto jazyková pedagogika a psychologie již dávno rozlišuje mezi jazykovou znalostí pasivní a aktivní; přičemž znalost aktivní je vždy a bez výjimky vzácnější a omezenější než znalost pasivní: vždy je znalost pasivní kruh s poloměrem daleko větším, a uvnitř tohoto kruhu leží kroužek znalosti aktivní.

Něco obdobného vidíme i ve vztazích každého jedince k jeho mateřštině. Je-li to člověk vzdělaný, zahrnuje jeho pasivní znalost výraziva značné slovníkové rozlohy, ba snad i téměř celý slovník mateřštiny mimo slova odborná a výraziva nářeční. Ale aktivně užívá jen malého výseku z tohoto bohatství, a to i tehdy, když to je intelekt s bohatým životem představovým a značnou schopností i potřebou rozrůzňovací, tedy intelekt s velkým slovním repertoárem. Jen relativní posun nastane, je-li to člověk píšící, spisovatel; také výrazivo každého spisovatele, a měj si osobní slovník sebeobsáhlejší, barvitější, odstíněnější, je pouhou výsečí z obecného slovníku mateřštiny. Fakt, o němž jsem se v této knize již zmínil, že totiž je tolik češtin, kolik je lidí česky hovořících a píšících, zakládá se mj. zejména na tom, že každý člověk má své vlastní výrazivo,

jako skýva z pecnu, ukrojené z povšechného slovního a frastického materiálu češtiny.

O tom, jak takový individuální slovník v člověku vlastně vznikne, nepověděl mi dosud nikdo, a nečekám ani, že by kdo mohl povědět. Životní prostředí, míra vzdělanosti, absolvovaná četba, povolání atd., atd. – to vše jsou jen dílčí složky vznikové. U básnických škol mívají vliv tendence generační, u příslušníků škol a směrů vědeckých terminologie školy a směru. Ale to vše nejde valně pod povrch jazykových slojů v jedinci. Větší význam bych přisuzoval tajemným sličivostem, jež jsou zcela nepochybně dány mezi jedincem a určitými slovy všude tam, kde je nějak na vybranou: neboť rozumí se, že *chléb* a *ve středu* a *konskripční list* a *jdu k obědu* musí tak a nejinak říkat každý z nás, zde opravdu není na vybranou. Ale již u tzv. synonym – tak zvaných, neboť jazyková skutečnost nijakých synonym nemá a nezná – jako třebas *dopis, psaní, list* – seznáme, že někdo z nás jeví větší sklon k slovu *dopis,* druhý k slovu *psaní,* třetí k slovu *list.* Občan A říká na potkání *ani za mák,* chce-li vyjádřit představu *ani trochu*, občan B z téže vrstvy vzdělanecké říká *ani trochu* anebo *ani co by se za nehet vešlo*, a ani ho nenapadne, že by mohl také říci *ani za mák*, ačkoli kamarádí s občanem A a slyší o tom máku napořád.

Ale i ten náš individuální jazyk je proměnlivý od mládí až do pozdního věku, mění se vlivem okolí, prostředí, četby, vnitřního vývoje – přičemž vnitřnímu vývoji přikládám význam zvláště značný. Ale v podstatě si náš osobní jazyk svou individuálnost zachová. Může se i stát, že si řeknete: můj osobní slovník je příliš chudý, musím jej obohatit. Čtete pak autory jazykově bohaté s úmyslem, abyste se od nich přiučili vhodným výrazům. Opravdu jich převezmete tolik a tolik. Kdybyste si je však napsali na lístky, shledáte po dvou, třech letech, že jste už zas přestali těch půjček užívat, alespoň jejich většiny. Ukázalo se, že to nejsou slova „vaše", není mezi nimi a vámi žádná slučivost, jež by je činila vaším aktivním majetkem slovním.

To je také hlavní příčina, proč tzv. rčení a slova módní mají život tak jepicovitý. Stvoří je jedinec nebo skupina jedinců ze své vnitřní potřeby. Slovo nebo rčení se nějakou náhodou epidemicky rozšíří po městě, po kraji, po národě. Ale ihned poté začne odumírat, a to hlavně proto, že pravou slučivost k němu jeví jen málo lidí. V těch pak takové slovo nebo rčení zůstane, někdy skoro jako slovní nebo frastická fosilie (např. *vašnosti, méněro, to se vajs*). Pro ostatní příslušníky jazykové obce bude to slovo, to rčení akvizicí tranzitorní, přechodnou – asi tak, jako když čtete velkého autora a osvojíte si z něho na nějaký čas některou podrobnost anebo vzácnost jeho výraziva – není vám určena, není pro vás nutností, i vyloučíte ji zase ze sebe, vykouří se vám z hlavy.

Neškodí nikterak, uvědomí-li si člověk meze lidské osobnosti také na faktu své individuální mateřštiny. Kromě toho lze tohoto faktu použít i k prospěšnému zkoumání. Je lehoučké. Postačí zanechat běžné mechanické praxe životní, jež záleží v tom, že slyšíme český hovor, čteme české knihy, vnímáme při tom individuální mluvy hodně odlišné od své vlastní individuální češtiny, a ani si ty pádné rozdíly neuvědomíme. I bude prospěšnější praxe záležet v tom, že si slyšíce i čtouce řeknete co nejčastěji: *řekl bys to takto*? Vyjádřil by ses jako on, či jinak? – Zbavíte-li se takovým srovnáváním nějakého jazykového poklesku, nebude to na škodu. Obohatíte-li své výrazivo, bude také dobře, ač vám prorokuji, že to zpravidla bude inventární přírůstek jen na půjčku, tranzitorní. Kyne tu však prospěch větší, a ten vám mohu klidně přislíbit. Poznáte s údivem a snad i s rostoucím nadšením, s jak proteovskou mnohotvárností se čeština rozžívá v každé lidské hlavě jinak; že nemluví jen služka jinak než profesor, dělník než esejista, domovník než ministr, nýbrž že mluví služka jinak než každá jiná služka, profesor jinak než profesor, esejista než esejista, domovník než domovník, a dokonce i každý ministr jinak než každý jiný ministr – vyjma případy, kdy jeden jediný prezidialista píše projevy pro posloupnost pěti ministrů za sebou.

Rozumí se, že nebudete srovnávat jen inventář výraziva, ale i povšechný ráz mluvy a dikce, její architekturu, její hudbu, její řád a řeholi. Poznáte pak, že za předpokladu, že je na světě osm milionů Čechů, je na světě také osm milionů češtin. A není-li to poznání nemalé, pak tedy už opravdu nevím.

XXXV
Kapitola, ve které je život rodinný a jiné nepřístojnosti, též dotaz k našim právníkům a nakonec Naše Paní

Po dlouhé věky si čeští lidé tykali, pak si začali vykat a vykají si podnes, střídajíce vykání s tykáním; jednu dobu propadali též onikání a bylo nebezpečí, že jim to zůstane, ale vymotali se *z* toho jako z leckteré jiné bryndy. Hodlám, jak už tušíte, pojednat o českém oslovování, i musím hezky po pořádku.

Nejdřív to tykání a vykání. S tykáním jsme daleko štědřejší než Francouzi a svět anglosaský. Anglosas tyká zásadně jen pánubohu, pozemským bytostem jen v ódách. Francouz pánubohu vyká: *Daignez, mon Seigneur et Sauveur.* Své ženě a dětem tyká Francouz jen v rodinném zátiší, ani to ne každý; své milence rovněž. Naše životní a citová intimnost je plenéristická, neboť tykáme svým drahým před každým bambulou, jemuž po našich citech opravdu nic není. Mluvíme také o *své ženě, o svém muži.* To slušnějšího Francouze nebo Anglosasa ani nenapadne: monsieur Poirier mluví o Mme Poirier, Mr. Smith o Mrs. Smith. Pamatuji se živě, jak cizím, ale krásným dojmem na mne působilo, když jsem se před lety toulal s anglickou manželskou dvojicí po milované Dalmácii a Mr. Barker vykládal v přítomnosti své ženy, že Mrs. Barker má ráda to a to, a Mrs. Barkerová, sedíc za stolem se mnou i se svým mužem, podotkla, že Mr. Barker langusty rád, ale že je nesnáší. Ptal jsem se tehdy v duchu, jak asi působí na ty lidi způsob náš, způsob docela sans gêne: *Má žena nesnese mnoho slunce… Můj muž rád langusty.*

Nu, je to už tak zařízeno. Znám české manželské dvojice, které ten okatý rozdíl mezi územ naším a západním postřehly a zavedly si v manželství vykání. Ale co naplat, zní to v našem manželství cize, a abych se vám přiznal, z těch lidí se pak nakonec pokaždé vyklubali protivové, ne-li něco horšího. Ani spolu nebyli šťastni.

V rodinném tykání je však oáza, kterou založil sám lid: *pojďte, maminko; berte si*, *tatínku.* Právě v soustavě štědrého tykání jsou tyto plurály úcty a zbožné distance dvojnásob závažné: říká tak syn, dcera rodičům, nikoli vice versa. Zde je již dána citová i situační souvislost s moravskými plurály mimoimperativními: *tatíček šli k panáčkovi.*

Tykání má v češtině – ale ovšem nejen v ní – funkci podivuhodně podvojnou. V citových vztazích kladných je to nepřenosná výsada, vyznamenání ad personam, mezi milenci výboj nad jiné. Lidé, kterým tykám takto, tvoří pro mne zvláštní svět oddělený vysokými zdmi a hlubokým příkopem od světa veškerých lidí ostatních. Téhož *ty* užívá však např. náš učitel ve styku s dětmi úplně cizími. Neřekl bych, že zde je v popředí nějaký záměr výchovný; takové ostatně nejen učitelské tykání cizím dětem vyplývá z naší představy, že dítě není ještě plný a celý člověk po rozumu občanské platnosti a občanských práv. Naše oslovovací praxe ve styku s dětmi způsobuje, že bylo ještě pro každého primána velikou senzací, když ve škamnech uslyšel první *vy* svědčící jemu; druhá největší senzace studijních let je pak, když akademický beán uslyší z úst vědecké slovutnosti na katedře první *Dámy a pánové.* –

Nuže, už dávno mi připadá věcí věru podivnou, že si tak beze všeho troufáme tykat cizím dětem; a dávám plně za pravdu dvanáctiletému gymnazistovi, který si mi postěžoval, že mu průvodčí v elektrice zatykal. Hoch, z něhož asi jednou bude muž; a také hoch bystrý – vycítil, že tykání je věc dvoukolejná, že tykáním ponižujeme, jakmile nejde o intimnost už tradiční a citově legitimovanou. Tykáním se, alespoň někdy, *nadává* v trestnicích, v kasárnách

a jinde, kde jsou lidé proti své vůli a kde jejich občanské svobody jsou zrušeny neb omezeny; tykání zde všude degraduje, protože je jazykovým symbolem, že má občanská, společenská, lidská důstojnost je nějak redukována. Esesácký Hun nám všem při výsleších atd. tykal zcela zásadně.

Dvoukolejná, ambivalentní funkce tykání je tedy zjevná; zas takový jazykový prostředek s funkcí + a, ale i – a. Mluvím-li však o těch věcech, podotkl bych i toto:

rád bych věděl, který psycholog si už povšiml, že kdykoli jednotlivému člověku vykáme, zároveň mu i tykáme, a to tak, že ústy říkáme *vy,* v duchu však máme zcela jasnou představu *ty,* a že např. ještě než proneseme větu: *Nechtěla byste ještě chvíli zůstat?* – utvoří naše nitro němou větu tykací: *Snad se mi podaří pohnout tě, abys ještě zůstala*. – Zvolil jsem kontext kladný; kde jde o kontext záporný, je mé vnitřní tykání tím zřetelnější. Řeknu pak v duchu: *Doufám, že konečně už vyrazíš.* – Všimněte si po této stránce také hereckých *aparts* na jevišti, když dramatická osoba stranou glosuje své vztahy k jiné osobě na scéně – v každém takovém samomluvu se vždy jen *tyká.*

Z toho plyne, že každé vykání jednotlivé osobě je pouhá společenská konvence a maska. Našemu nitru je každý člověk „ty". Ale i každé zvíře, každá rostlina, každý kámen – celičký vesmír. *Tykáme si s kosmem.*

* * *

Zmínka o tom hochu v elektrice mě vede k dotazu, který svědčí našim právníkům. Nikoli co do toho hocha, ten by svou věc prohrál, kdyby jeho poručník podal žalobu na tykajícího průvodčího. Ale zvolme si případ nijak fantastický. Občan A šlápl nedopatřením na nohu občanu B, a ten reagoval slovy: – *Dávej pozor na lidi!* – Neřekl: – *Dávej pozor, ty moulo!* – To by bylo právnicky jednoznačné.

Řekl jen: – *Dávej pozor!* – neuživ jediné přímé injurie verbální. Ale nebude sporu o tom, že to zatykání pracizímu člověku má a také mělo mít výrazný význam zlehčující, že má *funkci* verbální injurie. Dotaz k právníkům: může občan A žalovat občana B, a s jakými vyhlídkami? – Odpověď by byla cenná alespoň pro lingvisty.

* * *

Tím, že vykáme a neonikáme, získali jsme některé výhody, zejména pro českého spisovatele; o tom jinde v této knize. Jak víte, onikají Němci, a to proti zapřisahání svého jazykozpytného génia Jakoba Grimma. Právě Němci vystřídali už téměř všechny možnosti: tykání, vykání, onkání a onikání. A tím, že jsme si na rozdíl od Italů a Španělů nezavedli zvláštní tvary pro oslovování vybraně zdvořilé – *Ella, Vusted* s třetí osobou jednotného čísla – ušetřili jsme si značný balast. Ovšem platí i zde, že úspora znamená zas i ztrátu odstínů. Bývají např. v italských a španělských textech situace, v nichž se oslovení vybraně zdvořilé, tedy onkání, důvtipně střídá s vykáním, jež v těchto jazycích je zdvořilostí ležérní, a střídá se třebas podle toho, že na scéně knihy jsou osoby s různou stavovskou distinkcí, anebo že vztah mluvčího k určité osobě náhle zdůvěrní ve smyslu kladném nebo záporném. Mohou pak nastat případy, kdy vykání je zastřenou urážkou. Tato jemnost je nám odepřena stejně jako zvláštnost carského Ruska: jmenoval-li se člověk např. Porfyrij Timofejič Plechanov, bylo úmyslným ponížením a urážkou, vynechal-li kdo to patronymikum a řekl-li jen Porfyrij Plechanov. – Ale to všechno jsou oříšky jen pro naše překladatele, a vy ostatní buďte rádi.

Oříšky pro překladatele: naše kniha není učebnicí tlumočnického umění; ale prodleme přec jen chvilku u obou případů, jež jsme nadhodili. Pověděli jsme si právě, že k jemnému rozlišování zdvořilostního stupně, jak je dáno italským i španělským onkáním a vy-

káním, není v češtině nejmenší obdoby. Opravdu není? Někdy jakási obdoba bude. Dejme tomu, že se pán zdvořile baví s pánem; česky mu tedy vyká, italsky a španělsky mu onká. Pak se ukáže, že jeden z pánů je detektiv, druhý však je zločinec, který se mu prozradil právě za toho hovoru. I požádá jej detektiv, aby šel s ním. To mu již italsky a španělsky nebude onkat, nýbrž zavyká mu; a česky bychom to mohli vyjádřit třeba větou: *Pojďte se mnou, pane Novák!* Anebo větou: *Jdou se mnou, pane Novák!* Neboť v češtině je z úst člověka vzdělaného (jen z nich, zcela jinak z úst lidu) *oslovení neskloněným příjmením výrazem despektu*, neúcty alespoň zastřené, někdy však velmi okaté; a zcela tak i onikání (zase jen z úst *vzdělancových*!). – A neuctivé pojmenování Porfyrij Plechanov mohli bychom alespoň někdy nahradit typem přesmyčkovým *Novák Karel* místo *Karel Novák.* Neboť kdežto *Karel Novák* je člověk a tvor podle obrazu Božího, je *Novák Karel* adresa v telefonním seznamu, kus lidského zboží v úředních lejstrech a raportech, kvalifikované komisní zlehčení a zneuctění člověka (jen u Maďarů ne). Textace:

Novák Karel vydal novou knížku básní…

je po mém soudu zcela zjevná, ač podle všeho nežalovatelná urážka na cti, a je způsobena jedině tím přesmyknutím, za nímž ovšem zase větší fakt, že takto přesmykává jména úřad, aby si usnadnil evidenci, a že pro úřad jsme všichni jednostejná chamradina a pakáž dobrá zrovna k tomu, aby nás p. rada Pauchštengl, ale i p. vrch. komisař Kymlkás nechali dvě hodiny čekat, ať se jmenujeme Vrchlický Jaroslav nebo Tydlidát Vincenc.

Jinak odkazuji na kapitolu „Nadávka v mezích zákona“.

* * *

Říká se, že jsme hlízu *onikání* šťastně zažehnali, a je to pravda. Ale oniká leckde a leckdy ještě český lid, a to – zdá se mi – ženy hojněji než muži. Taková matka z lidu rozlišuje kupodivu přesně tykání svým harantům a mužské bytosti, jíž říká *můj,* vykání sousedkám a jiným ženám z lidu (typ: *Mladá paní, pojďte mi pomoct s tím prádlem!)* a onikání lidem, jež pokládá za společensky nadřaděné (typ: *Milostpaní, jsou tak hodná).* Je to soustava neomylně přesná, ženy z lidu si ji vypracovaly bez gramatiků, ba proti nim. Podivoval jsem se už často na pražských trzích, s jakou bystrostí zraku a odhadu funguje u našich *dames de la Halle* rozlišování společenské příslušnosti a jím dané rozlišování způsobu oslovovacího. Před trhovkyní s drůbeží nebo ovocem se v touž minutu zastaví dvě reflektantky, dáma a žena z lidu. Jako výstřely z opakovačky padnou bez nejmenšího zaváhání dvě otázky: – *Co by ráčily*, *milostpaní? – Co byste ráda, mladá paní?* – Vím, že máme onikání potírat; ale můj podiv a obdiv není proto menší.

* * *

Máme také *onkání.* Oslovujeme jím malé děti, a setkáváme se s ním také v mluvě některých mileneckých dvojic. Řekne „ona" „jemu": – *Jakou to má dnes kravatu?* – A on jí: – *Nešla by v neděli se mnou na výlet?* – Způsob rozkazovací: *Šel mě doprovodit! – Šla se mnou až na roh!* – Tyto imperativy jsou jazykové nadkuriózum, neboť se v nich ve funkci rozkazovací užívá příčestí minulého činného (perfekta).

Nuže, takové milenecké onkání i s tou mazlivou intonací je patrně můstek v citových a životních situacích, v nichž stadium vykání je už překonáno anebo bylo vůbec přeskočeno, tvrz tykání však není dosud ztečena. A tvrzí dobře střeženou je tykání pro každého slušnějšího lidského tvora. Co do erotické situace onkací mám ještě hypotézu další. Jaký rozdíl je mezi konstrukcemi: *Pojďte se mnou* a *Šla se mnou*? V druhé větě se obráží *pohlaví* oslovené bytosti, i má tato konstrukce

zjevný tonus erotický; zcela tak i její mužský protějšek *Šel se mnou!* Hlavní psychologický kořen onkání je ovšem dán faktem, že milenci jej přejímají ze způsobu, jakým se mluví k malým dětem (cizím), anebo jímž spolu mluvívají děti dosud nezdůvěrnělé. Dvojice, jež pěstuje onkání, dává tím najevo, že si chce *hrát.* Je to oslovovací způsob flirtu. O onkající dvojici žádné strachy – tam je browning stejně daleko jako tragédie veronská. Než dále. Původ onkání – z dětského ovzduší – způsobuje, že člověka, jemuž onkám, zdrobňuji, zdětšťuji. Proto jste se v době, kdy toho onkání bylo u nás víc, mohli napořád přesvědčit, že si na ně obzvláště potrpí panny ve věku, v němž se to už nesvěřuje ani ouřadům. Pětatřicetiletá panenka, jež onkala a nechala si onkat, omládla tímto oslovením, cítila se o dvacet let lehčí. I bylo onkání vydatným rekvizitem ve velké frašce sexu; a fraška byla dokonalá, když onkáním omládlá a do pubertální skotačivosti navrácená pětatřicátnice oplátkou zas onkala svému pětapadesátníkovi, na něhož tím přicházely nálady a nápady septimánské.

To všechno uvádím tak trochu na omluvu toho mileneckého onkání, jež je mnohým lidem protivné. Libé dvakrát není, zajisté; ale má psychologické kořeny. Onkání ostatně valem mizí od doby, kdy v naší erotice zavládla *méthode directe* a rychlovlaková kamarádská dohoda. – U sousedů je onkání věcí *dnes* zhola neznámou – zas důkaz, jak přejatý jazykový fakt a modus dovede přežít svou cizí předlohu.

* * *

Co byste, velevážení, řekli o člověku, který by *jedinci* napsal takto:

… co jste mi řekli… jestli byste mohli…?

Řekli byste: hrůza! To psal chudák vzděláním i na duchu. To je ještě horší než onikání bab na trhu. Ty alespoň zůstanou důsledně

při tom cizím způsobu, i napsaly by tedy: *co mi řekli… jestli by mi mohli…* Kdežto *co jste mi řekli… jestli byste mi mohli* je změtení a spoušť dokonalá a dokonaná, ohavné jazykové parchantství. Leda že by šlo o nevzdělaného rodáka z Moravy, který tak píše rodičům. To by byla jediná omluva: *Jestli byste mi, tatíčku, mohli…*

Prosím. Výborně! Jen mi dovolte podotknout, že 26. března 1855 napsala Božena Němcová svému nakladateli Pospíšilovi tento list:

Velevážený Pane!

Jestli Vašnosti líbo, mohli byste mi rukopis „babičky" poslat, abych opravila ty drobnosti, co ste mi řekli, a co sama ještě ráda bych připsala. –

Prosila bych také Vašnosti, jestli byste mi mohli ještě něco na honorár dát, když ne víc, alespoň 10 f. Mám něco k oplácení, a nerada bych si peníze kde půjčovala. –

S úctou zůstávám Vašnostina služebnice

Božena Němcová

Tak vidíte. To napsala svým písmem, které je úžas pro mne negrafologa a stalo se úžasem pro cizího mistra grafologie, jemuž jsem je ukázal, První Dvorní Dáma Češtiny, služebnice Vašnostina, pane Pospíšil.

A ježto snad už víte, že mám rád závěrečné pointy, přijměte ode mne toto jazykozpytné poučení:

Máme v češtině tykání, vykání, onkání, onikání. K tomu ještě máme onikání vykací, jež záleží v tom, že sice vím, že se v češtině má vykat, ale člověk, na něhož se obracím, je v tak oblačných výších nade mnou a na jeho deseti f. ne almužny, ale zálohy záleží tolik, že vykání opravdu nestačí, aby do sebe pojalo tu lomcující pokoru mne služebnice. A proto, ačkoli z toho, co já Božena Němcová píšu tak doma na papír, budou celé industrie a profesorské stolice a výklady dítkám školním a národní procesí a řeči půlmistrů po

vlastech a dokonce poprsí na průčelí jedné banky, Bože na nebesích, na průčelí jedné velikánské banky, parchantím z trýzně srdce svého tu češtinu, pro kterou žiji a jejíž velmistryní jsem a zůstanu do skonání věků, ne, neparchantím ji, přetvářím ji jak moravské děcko, když píše tatíčkovi rodnému, a píšu Vám, pane Pospíšil, abyste mi půjčili, Vy, Plurál Majestátu, kterýž jste pořád ještě lepší, než bude ten Augusta – abyste mi tedy půjčili deset zlatek, chraň Bůh půjčili –: abyste se smilovali zálohou. –

I jde tedy o onikovykání, pozoruhodný modus oslovovací, s nímž se setkáváme v listu Té, kterou ukřižovat se vám podařilo tak dokonale, jako se vám podařila málokterá věc, o kterou jste kdy usilovali.

XXXVI
Představte si a představ si

Čeština má dvojí stejně prostou jako důmyslnou slovesnou vazbu, kterou lze znamenitě oživit přednes.

Možnost první:

vypravuji, popisuji něco a řeknu: *Představte si zavalitého muže, čtyřicátníka* atd. Takových vazeb užíváte den co den, a velmi prospívají živosti přednesu, sugestivnosti podání; vyjímají se stejně dobře v přednesu ústním i písemném.

Nuže: takové použití rozkazovacího způsobu se nijak nerozumí jen tak samo sebou. Zcela jako my řekne a napíše Francouz: *Imaginez-vous un homme trapu de quarante ans…* Němec však se zařídí různě podle toho, zda toho muže popisuje ústně nebo písemně. V případě prvním řekne: *Stell(e) dir, stellt euch*, *stellen Sie sich* – (podle toho, komu to říká) – *einen untersetzten Mann von vierzig Jahren vor*. Dojmový účinek věty je zde shodný s dojmem z věty české nebo francouzské, chce-li Němec tuto větu napsat, utváří ji takto: *Man* stelle sich einen untersetzten Mann… vor. Dojem z věty je daleko méně sugestivní než z věty české (francouzské, anglické, italské atd.). Nastoupením umělého mluvnického podnětu „man" zmizela z ní ta oslovovací bezprostřednost. Proč musí Němec na rozdíl od nás, Francouzů atd. rozlišit situaci písemnou (autorskou) od hovorové? Protože má dvojí rozkazovací způsob: *stellt euch vor* a *stellen Sie sich vor*. Prvního lze užít jen k oslovení osob důvěrně známých, druhý způsob je oslovením zdvořilým. Jakožto autor (jinak v dopisu) *nemůže* Němec říci: Stellen Sie sich vor. Byla by to ultrazdvořilost, které by se každý dal do smíchu. Kdyby však napsal (zas jakožto autor, ne v dopisu): stellt euch vor, stellt Euch vor, čpěla by taková důvěrnost nesnesitelnou manýrou. I nevolí ani

způsob první, ani druhý, nýbrž užije imperativu 3. os. sing. s umělým podmětem „man“, tedy cosi jako „Představiž si člověk“. Tím je bezprostřednost žádosti, prosby, rozkazu velmi oslabena, věta zakademičtěla, vychladla.

A proč máme my (s Francouzi, Angličany atd.) tu dikční výhodu? Protože oslovujeme a přikazujeme jen a jen osobou druhou, u níž v plurálu – např. *dělejte*, *dejte, představte si* – úplně splývá: zdvořilé oslovení jednoho člověka, nenucené oslovení několika anebo všech lidí, zdvořilé oslovení několika nebo všech lidí. Je to pak neomylně účinný dikční prostředek všude tam, kde jde o to, aby promlouvající autor vsugeroval posluchači nebo čtenáři svou vůli; nebude tento prostředek chybět v dikčním arzenálu dobrého pohádkáře, přednašeče, řečníka, kazatele, který dovede s lidmi.

Ježto většina evropských jazyků neoniká, nýbrž vyká, má také většina z nich tuto možnost, není to tedy naše výsada. Než přec jen buďme rádi, že nám jazykové kostky padly právě takto. Český způsob oslovovací se jednu dobu dosti kolísal, nebezpečí, že propadneme onikání, nebylo daleko. A v jazyce je to jako v životě, nic v něm se nerozumí samo sebou; a spatříte-li na svém dvorečku trs praobyčejné trávy, nesluší se, abyste řekli: To je toho, taková sprostá tráva! – nýbrž sluší se, abyste řekli: – Taková hezoučká travička, to jsem rád, že ji mám a vidím! –

* * *

Přeruší mě někdo a řekne: – Pane, proč mluvíte jen o rozkazovacím způsobu druhé osoby? Touž funkci má přec i osoba první, tedy *Představme si.* –

Na to odpovím: má a nemá. Mezi větným typem *Představte si zavalitého muže čtyřicátníka* a typem *Představme si zavalitého muže čtyřicátníka* je dojmový rozdíl, a to v neprospěch typu druhého. V tvaru *představte si* je nutkavější příkaznost a tedy sugestivnost

než v tvaru *představme si.* Tvar *představme si* zahrnuje totiž do vybídnutí i mluvčího, čímž rozkaz již o sobě dopadne méně příkazovačně. Mimo to se zde rušivě uplatňuje jiná funkce 1. osoby plurálu, totiž plurál autorského majestátu. Proto bude vybízecí typ *představme si* vhodný jen někdy, uslyšíme jej z úst laskavých učitelů a řečníků, z úst kazatelů mírných, nehorlitelských. Nemyslím, že Capistran, dominikáni, Abraham a Santa Clara říkali svým ovečkám *Představme si peklo.* Myslím, že pokaždé řekli: *Představte si peklo*, *vy zatvrzelci na tvrdo uvaření!* Mně ten typ *představme si* připomíná toho velitele vysloužilců, který rázně velel své četě: „– *Pudeme – pů – dem!*“

Vybízecí věty typu *představme si* může ovšem tvořit i jazyk onikající. Ale trvám na tom, že sugestivnost takových vět není valná.

* * *

Zas namítne čtenář: – Co tu vykládáte o způsobu rozkazovacím, platí přec stejně o tvarech způsobu oznamovacího; sugestivní jsou přec i věty jako: *Jdete tam a vidíte to a to*.

A zde má čtenář pravdu, ovšem s některými výhradami. Také oznamovací způsob může být v druhé osobě množného čísla znamenitým prostředkem, jak sugestivně oživit dikci. Také věty typu *Jdete tam a uvidíte to a to* jsou přirozené jen jazykům vykajícím; jazyk onikající s nimi bude mít zatrachtilé potíže – jako je má s autorským oslovením imperativním.

* * *

A pak zbývá ještě možnost třetí, a to zvláště účinná. Záleží v tom, že se vzdám plurálu, ačkoli se obracím k početnému čtenářstvu nebo posluchačstvu; i řeknu: *Představ si hřmotného muže čtyřicátníka,* a *jdeš tam a vidíš to a to.* Ať imperativ, ať indikativ – takový

oslovovací singulár má prudkou údernost tykací, je v něm intimnost až magnetická. Jedinec, který jej slyší nebo čte, je naráz vytažen, vyrván z davu, v němž se mohl schovávat, v němž se mohl domnívat, že se ty věci snad týkají jiných lidí, ne jeho; nezaštítěn a nah stane před autorskou osobou promlouvající, a ejhle: je to kazatelna nebo zpovědnice nebo stolice soudcovská nebo pitevna. Anebo katedra učitele nad jiné přísného. To všechno dělá ta deformace obvyklého způsobu oznamovacího a oslovovacího: mluví s vámi cizí člověk, a hle, on vám nevyká, nýbrž tyká; z takového porušení společenské normy vznikne pokaždé absolutum vztahu nekonvenčně lidského, *jen* lidského.

Jdi místo *Jděte, Jdeš* místo *Jdete* – tyto singuláry nejsou od původu české, přejali jsme je z ruštiny (iďoš, poguljaješ, pogovoriš, podumaješ apod.). U nás jim k rozšířenosti dopomohl Šalda. Ale setkáte se s nimi už dávno před Šaldou. Krásný nekrolog za Bedřicha Mosra končí Jan Neruda tímto odstavečkem, který by sám o sobě postačil, aby založil dikční slávu Nerudy fejetonisty (24. února 1864):

Ostatní příběhy a změny jeho života jsou právě příběhy člověka chudého, i nepříznivými poměry i vlastním, vzpouzejícím se geniem zmítaného. Mnoho – mnoho práce, než se doděláš hřbitovního příkrovu!

V opravdu magistrální větě závěrečné máte tedy ten šaldovský rusismus z pera Nerudova asi tak půl století před územ Šaldovým. Ale pokud jde o hojnost frekvence a slohotvorný vliv, je přec teprv Šalda u nás tvůrcem tohoto zvláštního dikčního prostředku. Není nikterak náhoda, že právě Šalda. Byl v něm horoucí étos učitelský, ba byl to světský dominikán, Domini canis svých osobních pravd.

Jsme tedy svědky poměrně vzácného případu, že do češtiny našich dnů teprv nedávno vnikla skladebná novota. Nebude proti ní zajisté námitek z hlediska *jazykového*: neuráží náš jazykový cit, jsouc zároveň nadána velkou potencí úkonnou. Ale mohou být námitky z hledisek jiných než jazykových. Především: Quod licet

Jovi atd. Takové tykání se vyjímá dobře jen před pozadím nějaké *důvodné* autority autorské. Ta nemusí být dána veřejnou proslulostí anebo šaldovskou pověstí. Vždy však se musí opírat o autorovu nespornou *mravní osobnost.* Ptáte se, jak to rozpoznat. Žádné strachy, poví vám barometr a seismograf vašeho nitra, kolik uhodilo, poví vám to tím, že vás to *čteš* místo *čtete* nebo *čteme* k sobě přivine, anebo že vás odpudí jakožto nepřístojná důvěrnost. Kdo se narodil bez ohně a žáru, kdo není plamen spalující sám sebe, kdo není vyznavač a v nějakém tom smyslu Domini canis, chrt boží, udělá dobře, nechá-li toho autorského tykání. Tak např. prokazují naši vědci správný vkus a takt, když se takového tykání varují. Není to sdělovací forma pro objektivní hledání a nalézání, a „neleží" jim ani stavovsky, ani charakterologicky. Nevkus a netaktnost však osvědčuje esejista, který mi tyká, aniž je vyznavačem a pochodní.

S autorským tykáním se to má asi takto: zazní-li mi z úst muže a hrdiny, oblaží mě burcovatelsky, pocítím tu důvěrnost jako vyznamenání. Může to být zcela dobře i hrdinná žena. Zatyká-li mi však autor, který není osud a plamen, nýbrž jen plnicí pero, nevyznamená mě ta důvěrnost, dotkne se mne trapně, asi tak, jako kdybych se bez zálusku na známosti ubíral končinami u Prašné brány a uslyšel oslovení mně svědčící: – *Nechtěl bys, hezoune, se mnou?* – Nikolivěk, nechci s tebou, můj esejisto!

Ke konci ještě věcné zjištění, že autorské tykání je možné i v němčině, ale je vzácné; našel jsem např. v celém Heinovi jediný doklad. Úplně je odepřeno jazykům, ve kterých se tyká jen Bohu a v nejvýsostnější poezii (angličtina), anebo v nichž se tyká jen mimo každou veřejnost (francouzština).

DŮVĚRNĚ O NÍ A S NÍ

XXXVII
Jazyk a jedinečnost

Jazyk je skřínka Pandořina napěchovaná dary dobrými i nedobrými. Umožňuje myslit i nemyslit, hořet ohnivým keřem ducha i „blbnout"; dává se Máchovi i novinkáři, vyznavačské pravdě věrozvěsta a mučedníka i protřelé lži padouchově. A již tím, že je na světě, plodí prazvláštní pověry.

Tak se třeba u lidí nezřídka setkáte s domněnkou, že jejich mateřština je tím neb oním rysem, tím neb oním detailním faktem jedinečná. Zpravidla to je pouhá pověra nevědomosti. Rozumí se, že každý jazyk je v svém souhrnu fakt, jev, fenomén jedinečný (jedinečná „tvarová kvalita"); ale tato jedinečnost vzniká z velkého souhrnu faktů, z nichž fakt jednotlivý a izolovaný nikterak nebývá bez obdoby jinde. To platí jak o zvláštnostech mluvnických, tak také o významových a frastických.

Setkal jsem se např. už s lidmi, kteří si libovali, že stará čeština měla vypracovanou soustavu duálovou a že si čeština dnešní z ní zachovala alespoň zbytky, heč, vy ostatní jazyky po Evropě. Ale duál měly i jiné jazyky, a má jej podnes měrou podstatnější nad naše pahýlečky lužičtina i slovinština.

Znal jsem i člověka, který říkal: – Pořád se otírají o to naše „ř". Ať si, alespoň je to naše kořenná zvláštnost, něco jedinečného. – Doufám v zájmu jeho nerušeného zažívání, že ten spořádaný občan podnes neví, že naše „ř" je i v nářečí sicilské provincie Noto a kromě toho i v některých indiánských mluvách Jižní Ameriky.

Pohoršoval se kterýsi Angličan nad Francouzi, že říkají *j'aime ma femme* i *j'aime le pot-au-feu.* I mohli bychom mu dopsat: Podívejte, Sir, jací my jsme pašáci, my zcela podle vašeho požadavku rozlišujeme ženu a hovězí v polévce, říkajíce Miluji svou ženu, ale Mám rád hovězí v polívce. – Odpověď by asi zněla: Yes, very well, ale vždyť já

jsem to napsal jen proto, abych koketně upozornil, že my Angličané rozlišujeme *to love* a *to like*, I love my wife, I like potatoes. A vy jste se tomu patrně naučili od nás. – Což ovšem je zas nesmysl.

Stará čeština dovedla užít slova *kraj* (krajina, končina) také ve významu krajenín, krajan, rodák, i koření touto zvláštností můj drahý Zikmund Winter svou povídku „Krátký jeho svět" (str. 18): *Tys můj kraj, pane kantore*, *můj milý kraj jsi!* – Dovedu si představit českého čtenáře – a ani bych mu nezazlíval –, který by zde řekl: – Jak je to zvláštní, ale i krásné – říkat o krajanu „můj kraj". Něco takového jistě nemá žádný jazyk. – Zvláštní a pěkné to je, což o to; ale Francouz i bez starých Čechů a Zikmunda Wintra řekne beze všeho *Tiens, mon pays!* Hele, můj kraj (tj. krajan). Přitom normální Francouz netuší, že má pro svou významovou ekvivokaci kraj = krajan důvodné oprávnění etymologické, jež záleží v tom, že substantivum pays pochází z latinského adjektiva pagensis, župní, krajinský.

V americkém Oregonu vznikl zvláštní jazyk (žargon) z jazyka indiánských Chinooků, z angličtiny a z kanadské franštiny. *V* tomto jazyce dalo anglické slovo *cold* tvar *kol,* a toto kol je obsazeno dvojím významem: znamená „zima" (je zima, záznam tepelný, určení temperatury) a zároveň znamená „zimu" (roční dobu). Ale co je na tom zvláštního, zvoláte, vždyť to je navlas jako v češtině: *to je venku zima – ta letošní zima je zlá.* Zajisté, jako v češtině je to, navlas tak. A teď si představte, že velký jazykozpytec Jespersen o tom indiánském „kol" a jeho dvojím významu píše jako o jazykovém faktu velmi podivném (Language, 230). Neví náhodou, že my v Čechách máme dokonalý protějšek, dubletu. My bychom zas bez něho nevěděli o svých zimavých blížencích v Oregonu a namlouvali bychom si snad nějakou světovou zvláštnost.

Z toho srdce bych odpustil člověku, který by ze zásuvek jazyka vytáhl jako triumfální skalp českou zvláštnost, že počítáme roční období, tedy roky, podle vegetačních period, tedy podle „lét", let: *letos* je léto–se, přičemž to „se" je stará náměstka ukazovací

„sen"; a říkáme *pět let,* tj. pět lét, pět letních období. Je to opravdu zvláštnost, a to lidsky jímavá. Jenže za prvé jde o zvláštnost všeslovanskou. A staří Skandinávci počítali léta zase podle zim, což je, chcete-li, rovněž lidsky jímavé, a nemýlím-li se, zůstala tato zvláštnost skandinávským jazykům podnes, dokonce při údajích lidského věku (en sven po elleve vintrer, v své jedenácté zimě), tak se určuje věk v norštině ještě za našich dob.

Anebo by někdo mohl s humorem připomenout naše *pivo,* jak se zcela povšechný význam „nápoj" specializoval na nápoj zcela určitý. Veselé to je, zajisté, ale jedinečné? Nemluvě o tom, že francouzské viande, tedy maso, vzniklo z vivenda, tedy z „potravin", což je také index dosti humorný, která potravina starým Gallorománům chutnala nejlépe, a nemluvě dále o tom, že anglické meat, tedy rovněž maso, původně znamenalo každé jídlo vůbec, jsou k našemu „pivu" i protějšky zcela bezprostřední: ruská vodka, všeliké „akvavity", frc. eau-de-vie, nejinak i *likér* (liquor, tekutina) a zajisté i pravá skotská whisky, jejíž prazdrojový slovní tvar wisge-beathg znamená rovnou „voda života". A látka, hmota, materie se řekne anglicky the stuff, německy der Stoff, ale stuff i Stoff zároveň znamenají každý lihový nápoj, o který vám právě jde, materii pro „materialisty", pro hmotaře alkoholické (Stoff her, oder ich fall um!).

Na jiném místě a v jiných souvislostech se zmiňuji o jedné možnosti, jak český autor může hovořit se čtenáři. Je to zvláštní možnost mluvnická a záleží v tom, že autor v řeči naprosto nepřímé užije druhé osoby jednotného čísla, že čtenáři tyká: – Jdeš, jsi rád na světě, na nic zlého nemyslíš – najednou vidíš plakát na nároží, plakát, že se ti dělají mžitky před očima. – O této zvláštnosti je uznáno, že to je rusismus, a to rusismus velmi příznačný pro ruštinu, neboť toto tykání prostupuje celý ruský život. Dobrá, to jsou fakta nezvratná. Ale koho by napadlo, že se s takovým autorským tykáním setká na druhém konci Evropy, u románského klasika, který věru nenačichl ruštinou? Čtu u Leopardiho (Pensieri XLIII):

Uomini insigni per probità sono al mondo quelli dai quali, *avendo familiarità con loro*, *tu puoi*, *senza sperare servigio alcuno*, *non temere alcun disservigio.*

Tedy: Lidé vynikající poctivostí jsou na světě ti, od nichž se, když s nimi obcuješ, *nemusíš* obávati nijaké újmy, nečekaje si (ovšem) nijaký prospěch.

A shledávám se s touto prý ruskou zvláštností u Leopardiho ještě kolikrát, ale nechci unavovat citováním.

A nechci ani hromadit doklady o přemnohých jiných shodnostech mezievropských, a proto mi už věřte, že se tzv. jedinečnosti určitého jazyka redukují dosti povážlivě. Můžeme si třeba právem zakládat na skvělé propracovanosti českých zdrobnělin, na typech jako dobroučký, běloučký, neviňoučký, brzičko, hnedličko. Zakládat si můžeme. Ale jen se nedivme, když se pak ukáže, že některý jiný jazyk nás ještě přetrumfne. Že by nějaký jazyk svedl s pouhou příponou ještě víc, než čeština v slovech jako pohodlíčko, teplíčko, teploučko?

Sám jsem nemyslil. Až jsem objevil italský „elativ“ *asinissimo.* A uznejte: nějaké „nejoslovatisko“ čeština doposud nesvedla.

I jsou tedy všechny řeči o jazykových jedinečnostech počínání poněkud bláhové. Aby mezi námi nevzniklo nedorozumění, jež by mě mrzelo: každý jazyk je skutečně jedinečný, ale jakožto celina tvarová, soustavová, estetická. A s jakousi dávkou opatrnosti – asi jako chirurg, který přec jen věří v pánaboha – smíme mluvit o duchu a duši jazyka. Ale hledat toho ducha, tu duši v jednotlivém výrazu, významu, rčení je počínání asi tak důvtipné, jako kdyby týž chirurg hledal lidskou duši v některé buňce z pokožky na levém palci u nohy. Tam ta duše zpravidla nebývá.

XXXVIII
Co nedovede

Jsou nenadanosti, které slouží člověku ke cti. Směje-li se mi burzián, že jsem také mohl trhnout padesát tisíc, kdybych se byl *svezl,* jak oni tomu říkají, mohu si na své pitomosti něco zakládat. I v životě jazyka se mohou vyskytnout takové případy.

Dlouho jsem obcházel kolem té horké kaše, bál jsem se nějakého krutého poznání. Pak jsem už opravdu musil; i podíval jsem se na některé české *šlágry* a na slovesnou fakturu českých operet.

I mohu svůj soud o básnících českých šlágrů shrnouti v ten smysl, že jsou i se svými výtvory……..

A chcete-li zvědět můj úsudek o básnících českých operetních libret, postačí, abyste si opakovali soud shora; i jsou tedy……

Mají ti pánové prý jakési stavovské sdružení i s přináležitým advokátem. Tak nevím, co z mé charakteristiky pojde u soudu. Mohu však napovědět, že ty tečky jsou čerpány ze slovníku naší mateřštiny.

Tak. A teď vám něco povím: s vlastnostmi, jež jsem vymezil v charakteristice shora podané, tedy s fakty, jež ti pánové mají v malíčku, smiřuje mě nadobro věc, kterou nemají v malíčku, aniž kde jinde: české šlágry, české operety nejsou *oplzlé.* Ono to po česku nějak nejde.

Je leckteré slovo sprosté, z úst jak lidu roste, zajisté. A mluva pražských Vénů a brněnské plotny má výrazy a rčení a figury a tropy, že při poslechu nevíte, co dřív: máte-li se nejdřív rozhořčit a pak se kořit té jazykové invenci, anebo nejdřív se jí poklonit a pak té pakáži zlořečit. Ale to není kluzkost; je to koprolalie, jejíž psychický účinek na člověka jen trochu zachovalého je blahodárně negativní; a vím o kazatelích, kteří z kazatelny mluvili o věcech pohlavních slovy nejmakavějšími, a věru ne proto, aby k nim animovali; a nebyli to ani nejbídnější kazatelé, ani nejšpatnější znalci lidské duše.

Vím také z doslechu, že u všelikých nastavených stolů obíhá po pátém půllitru všelicos. Kvetli prý i holiči, u nichž se pánové předpláceli na holení s kolínskou vodičkou *pikantních* anekdot do ouška. Ale to všechno je jen sprosté a primitivní, kluzkosti sice, ale nevinné svou přitroublostí, neškodné svou křováckou machou.

K pravé oplzlosti je třeba rafinovanosti „světácké"; k tomu stylistické vypočítavosti protřelé v praktikách dráždivé pointy. Pravá kluzkost se neválí v těch svých věcech; Rabelais je pravým opakem kluzkosti; oplzlost není animální, nechechtá se, aniž chce rozchechtat; pomžourává diskrétně a chce, aby se kolem vašich úst rozprostřel úsměv kloaky. Diskrétně páchnoucí úsměv navoněné kloaky. Pravá kluzkost je produkt salonů a vybrané společnosti.

Tu jsme dosud bohudík z lůna národa nezplodili, myslím tu vybranou společnost; čeština se také nepřičinila, i jsou tedy např. někteří naši pp. velkopodnikatelé, cítíce toho potřebu, v kuřáckém koutku pánského salonku a po třetím Martellu odkázáni na importy, jež přivezl ze své poslední cesty ten vždy parátní (na mou duši, oni říkají parátní) pan generální ředitel Všakhoznáte. A z obdobných důvodů se oplzlostem nedaří ani v našich šlágrech a operetách, a kdo by je do nich importoval odjinud, splakal by nad výdělkem: češtině se nechce a nechce.

I ba, v češtině je těžko salonně sviňačit. Proto také u nás nevznikla speciální literatura časopisecká, věnovaná soustavnému pěstování salonních kluzkostí. A to je co říci, neboť v některých evropských metropolích, i velmi blízkých, to byla význačná industrie a ještě význačnější mor let asi tak 1890–1914, a štít evropské kultury je mj. pokálen právě touto také-literaturou. U nás se některý ten snaživec pokusil až po převratu, výtečník Stříbrný si platil sviňáky, kteří mu robili podvlíkačkové *chtipce,* ale to nebyly kluzkosti made in highlife, bylo to zas jen podomkovsky sprosté, a proto vlastně neškodné.

Ta hodná holka čeština v těchto věcech prostě nechce. Aby nám i za to byla zdráva!

XXXIX
Děvče v nejlepších letech

Bílá hora měla vzápětí emigrací duchovní elity, jež bezděky šla posílit kulturu cizí; zchudnutí šlechty, zbídačení patriciátu; odrození šlechty a patriciátu; rustikalizaci a hélótizaci národa. Za Přemyslovců vkročila čeština do cechu kulturních jazyků jako mladá hrdá kněžna, rostla pak do krásy větší a větší; teď začala klesat na úroveň pouhé *lingua rustica.* Literatura česky psaná zůstala – nehermeticky, ale důkladně – odříznuta od životních slohů, které připravovaly Evropu dnešní: barok, rokoko, empír; renesance byla zmeškána již předtím pod tlakem ideologie husitské a bratrské. (Dobře vím, že je také česká literatura barokní, jsem zpraven o jejím rozsahu, znám pokusy o její rehabilitaci, vážím si jí i těch pokusů; ale nebude snad nikdo ani ve snách srovnávat literární barok český se španělským, anglickým, francouzským, italským, německým.) Zatímco jiné jazyky byly mluvou vladařů, šlechty, státníků, diplomatů, mluvou velké společnosti, vlád, správy, géniů básnických a myslitelských, odstěhovala se čeština do selských chalup a řemeslnických jizeb.

Následky známe. Jsou dnes odčiněny, i je to všechno jen retrospektiva, a ta nikdy neuškodí. Podnes nejsou odčiněny jen následky pro českou prózu: krátká vývojová linie prózy novověké, nedostatek nosnější tradice; zde bude třeba ještě půlstoletí nerušené a intenzivní práce. To však je věcí nikoli jazyka, nýbrž literárních tvůrců: čeština sama je zajisté dál než její tvarové vtělení v české próze.

A když tedy je nám po všem tom horečném dohánění konečně již dovolena retrospektiva, můžeme si říci, že pohroma, jež češtinu postihla, měla i některé stránky dobré.

Kdekoli se v propracovanější formaci vyvine mluva společenská a mluva správní, dojde k úkazu, že se jazyk víc a víc zanáší floskulemi, že začne papírovatět. Náběhy k tomu byly za nerušeného společenského a povšechného vývoje i u nás – stačí trochu pozorněji číst společenské projevy a zejména úřední akta středověká i pozdější až do sesazení češtiny z trůnu jazyka správního: jaký ceremoniel floskularismu! Každá společenská a správní mluva tedy papírovatí. To znamená, že si libuje v jazykových parukách a šosatých kabátech, v opisech, formulkách, floskulích, frázích jednou provždy ražených, matných, náznakových, bezkrevně rozplývavých. Přehustou jazykovou frekvencí se mluva omílá víc a víc; stírá se s ní a vyhání se z ní ještě i ten život, který zbyl pod parukou a šněrovačkou.

Tento osud češtinu nepostihl; a minul ji tím spíše, že ani v 19. století nebyla jazykem legislativy, zatímco fakultativním jazykem administrativy začala být teprv pozdě, a i pak jen v rozsahu omezeném. Tak se stalo, že se v češtině nemohla rozplemenit sterá floskule a stylistická kudrlinka buď od přirozenosti nejapná, anebo denním užíváním jak ropucha zprotivnělá, ale i zákeřná: užije-li jí člověk, stydí se za to, neužije-li, bude text působit dojmem podivně „holým", anebo to bude vypadat na nezdvořáctví, jindy z toho bude koukat i pokárání a trest. Trochu chránily češtinu i její přirozené ctnosti; ale důkladněji ji ochránila její situace před krásami, jako např. diensthöflichst, hierorts, massgebenderseits, derzeitig, zeitlich, oberstgerichtlich a před celými tucty valníků s dalšími takovými nádherami.

U Němců se z toho floskularismu vyvinul učiněný mor národní. Chlastali fráze, až se uchlastali. Stejně jako je posedla neřest stejnokroje – a Hitler byl demagog na svůj pekelnický způsob do písmene geniální už tím, že dal každému Němci touhu duše jeho, totiž nějaký ten Dienstkleidung –, nejinak nedovedli nakonec bez massgebenderseits ražené fráze už ani vraždit, ba ani krást. Příklad za miliony příkladů:

Ve Vojtěšské ulici na Novém Městě pražském ukradli jakési stařence hokynářský kumbál. Etabloval se v něm kulturträger, který prodával též lihoviny. Měl ve výkladci několik lahví, a o ty flaše se opíral velikánský nápis na kartonu křtaltovně vyvedený:

Ein Verkauf an Jugendliche findet nicht statt.

Což má prostinký smysl: Mladistvým osobám se neprodává. Ale je to řečeno takto: *Prodej mladistvým osobám se nekoná.* Ten kořalečník se asi strašně cítil, když si to tak seštymoval; přísahal bych, že z těch slov měl důkladnější špičku než ti z jeho klientů, kterým se zřetelem k jejich životnímu věku prodej těch dobrot směl štatfindovat. Cítit by se mohl i kořalečník český; ale čeština by mu nedopomohla k tabulce, že *se prodej nekoná.*

(Dovolte, abych zas jednou odbočil. Ty protektorátní firemní štíty, tabulky, vývěsky a ostatní neřádstvo intimační by stály za tlustou knihu; i se všemi případy bezděčné velezrady, které se dopustili čeští lidé, překládajíce z jazyka kdysi Goethova, v těch letech však už jen Goebbelsova. Stůjž zde alespoň jeden skvost fortelné translatury. V Korunní č. 5 na Vinohradech se po celá léta skvěla na domě tabulka s tímto geniálním řešením přikázané dvojjazyčnosti:

HUNDE-
SANATORIUM
PSŮ

A teď uzavřeme závorku a vrátíme se k věci.)

Čeština neměla příležitost, aby zpapírovatěla, aby zanesla své řečiště pískem a bahnem floskulí, kudrlinek, frastických klišátek, cirátů, cetek už dávno ne blyštivých, zato však důkladně plechových. Myšlenku z řádně stavěné české věty netřeba luštit a páčit: zračí se v čiré hladině slov. Přitom však dnešní čeština není nikterak jazyk

prostný: je způsobilá ke každému rozletu a schopna zmoci téměř každý odstín, téměř každé raffinement myšlenky. To je syntéza taková, že nemůže být nad ni žádoucnější.

Autor francouzský, anglický, německý musí svou dikci velmi pozorně, velmi citlivě organizovat *podle hledisek polohové funkčnosti.* Musí celou frastiku protřídit tak, aby pro danou skladbu, danou situaci, danou větu byla dosti neotřelá anebo třebas i zas dosti otřelá, nenápadná. Je to piplavá práce hodinářská, ale bez ní hrozí katastrofa. Rozumí se, že se mnoho z tohoto utřiďování výraziva vyřídí už v autorově podvědomí; ale nikoli práce celá – i v plném autorském vědomí musí být pořád na stole chemické vážky na vážení slov, vazeb, rčení.

Český autor má práci po těchto stránkách daleko snazší. K tomu je už třeba opravdového polena a špalku dubového, aby se český stylista dopustil nějaké papírovosti, nějaké konvenční šablony výrazové. Vím, že *jsou* takové případy a že jich je dokonce hodně; to však není argument proti mně, nýbrž jen argument pro svatou pravdu, že u nás je mnoho polen vybavených plnicím perem anebo psacím strojem.

Pro českého autora není omluvy, není pardonu, nepíše-li živě, svěže, *nově.* Kdežto autoři leckterého jiného národa musí se svou mateřštinou hezky opatrně, protože to je kráska velmi zkušená, s pohnutou minulostí a absolvovanými milenci z rodu polobohů, ale také i z rodu dokonalých nepolobohů, uchází se český autor o přízeň mladice v nejlepších letech, panny zrovna dozrálé na vdavky. Uteče-li mu přesto hned ve svatební noci, je pan autor mrzák.

Neboť mohu jen opakovat a přísahou stvrdit, že čeština je svěžest panenská, že to je v svém dnešním stadiu jazyk mladistvě pružný v lýtkách i bocích, jazyk plavný a nezbytnělý. Proto ostatně snáší u některých víc než pochybných stylistů barokizaci výrazu a adjektivitis, jaké by v jiném jazyce způsobovaly u čtenáře zvracení. Každá kloudně pověděná kloudná myšlenka působí v české

stylizaci krásným světelným dojmem jako zašlehnutí blesku – ano, jak zašlehnutí blesku. Takovým dojmem působí *klasická latina,* působívají dokonalí stylisté *francouzští*; z anglických jen velcí mistři; z Němců – alespoň na mne – téměř jen Friedrich Nietzsche a někdy myslitelská próza Goethova, Lichtenberg, Karl Kraus a Franz Kafka.

Čeština má všechny předpoklady, aby se stala dokonalým jazykem pro myslitele; že je jazykem jako stvořeným pro etiky, to již dokázala. Ale jazyk nadaný logickou čirostí a prostý kouře, dýmu, mlžných pásem bude *potenciálně* vždy také jazykem velké prózy výpravné. Vzpomeňte si na latinu, franštinu, angličtinu. Proto je ta panna v nejlepších letech děvčetem s velkou budoucností.

XL
Ptal jsem se jí

v kolikeré důvěrné chvíli, když jsme byli sami, a bylo věru hodně takových chvil, kdy jsme byli sami a nikoho ani nenapadlo, aby přišel a vyrušil – ptal jsem se jí, je-li si vědoma nějaké spoluviny na tom, že tolik lidí u nás lže.

Odpověděla: – Na mou duši a sto hříchů, já za to nemůžu. –

Řekl jsem jí, aby jen byla upřímná a pověděla, že snad ani za to nemůže, že snad má na svém těle, v útrobách a ústrojném složení nějakou zvláštní vlastnost, jež pak má nevinné české lidi k tomu, aby byli tak neupřímní, aby pomlouvali, aby zrazovali, aby mluvili zcela jinak do očí než za zády, aby měli čestné slovo na všední den, jiné pro neděle a svátky, pak zas nějaké jiné hromniční, krom toho ještě narozeninové a božíhodové, a z nich všech dohromady zbude mnohdy jen rozpomínka, žes slyšel, na vlastní uši slyšel: – Já a nedostát slovu? Já – a *vám*? To ať raději padnu. – Ale nepadl, padlo jen to slovo. Ani vám nepoví, proč lhal, totiž: proč nesplnil. A vysvětlí-li, řekne, že měl rýmu; že na to zapomněl; že se mu narodila trojčata, pročež to slíbené logaritmické pravítko potřebuje pro sebe; že měl včera svůj pohřeb a vůbec. – Aby tedy pověděla, snad za to nemůže, jak ji pánbůh stvořil, ale že asi nebude jinak, než že ona ty lidi svádí.

A zas mi odpověděla: – Na mou duši a sto hříchů, já za to nemůžu. –

Nedal jsem na dušování, začal jsem ji ohledávat, proklepávat, vyšetřovat. Šel jsem na to s pinzetou a sondou, skalpelem a mikroskopem, lakmusovým papírem a lihovým kahanem, zkumavkami a kádinkami. Hlídal jsem každé hnutí v její tváři, jako ten Cervantesův žárlivý Estremadurec hlídal svou znejmilejší, a honil jsem se za každou *petite phrase* z jejích úst jako entomolog za okřídlenou raritou

na Celebesu. Výsledek byl, že jsem si nakonec řekl: – Na mou duši a sto hříchů, ona opravdu za to nemůže, děvenka čistá a zouplna nevinná. Dokonce je od pánaboha stvořena tak, že se ani nedovede přetvařovat, a líčidlo je jí věcí neznámou. Za nic nemůže, musím jí to povědět. –

I pověděl jsem, a dodal: – Ale jak to vlastně, že přec jen tolik lidí tebou lže a lotračí? –

Odpověděla: – A což já za to mohu, že jsem holka pro všechny? –

I navrhl jsem jí, že tedy některým Čechům, asi tak každému … tému[7], zakážeme mluvit česky, aby se s nimi nemusela spouštět.

Řekla: – Ale vždyť já se nespouštím. Kdes to jen nechal uši? Což opravdu neslyšíš, jak se mnou každý lump prozradí? –

I začal jsem dávat pozor, a vskutku, i v tom měla pravdu. Darebák se prozradí, jakmile začne česky. Postačí dát jen trochu pozor, a pocítíte, jak to padoušství jen tak syčí naskrz jeho českými slovy. Jsou zcela nezpůsobilá na kulisu a škrabošku. Lump česky mluvící může zmýlit jen sluch žalně nepocvičený.

Už jsem pocvičen. Poznám každého lumpa podle toho, *jak* mluví česky. Nemyslete si, že to nějak souvisí s tím, čemu se říká jazyková správnost; je to složitější. Ale jako jsou psychografologové, kteří z písma rekonstruují celou lidskou duši, nejinak vám popíšu celý lidský charakter podle několika českých slov.

Máte to marné, poznám každého lumpa už na sto honů. Předpokladem je, aby mluvil anebo psal česky.

A Ona opravdu za nic nemůže. Právě naopak.

7 Poznámka sazečova: Na tomto místě je v rkp. nečitelná číslovka řadová, kterou se nepodařilo rozluštit.

O JMÉNECH

XLI
Kapitola zčásti určená jen pro pány

Česká příjmení a proto i kombinování jména křestního se jménem rodovým – tedy dvoujmennost individua a dědičnost jména rodového – ustálil se závaznou platností josefínský patent z r. 1786. Tato kodifikace normovala však jen daný stav věcí, k němuž dospěl společenský vývoj sám; pokud šlo o obyvatelstvo české, vzal úřad na vědomí jméno rodové (příjmení), jak mu bylo hlášeno; málo bylo případů, kdy někomu přiřkli příjmení z moci úřední. To znamená, že Čechové si svá příjmení dali sami a že tedy jsou odpovědni za všechny roztodivnosti a čertovinky těchto jmen. Jde u těchto jmen o původ zcela jiný než např. u židovských příjmení v zemích habsburského mocnářství. Židům byla příjmení za Josefa II. určena z moci úřední; bylo při tom mnoho úplatkářství, zejména na rakouském východě v Haliči; kdo podmazal, mohl pro své příjmení plundrovat všechny krásy stvoření, což se také hojně dělalo, a ta náramná poetická krása se pak stala zas až příliš poetickou v příjmeních jako *Saphir*, *Diamant, Edelstein*, *Feilchenfeld, Mandelblüh*, *Rosenstamm, Morgenstern, Nelkenduft;* kdo na podmazání neměl, dostal za trest jména *Nasenstern, Regenschirmbestandteil, Notdurft* (tj. tělesná potřeba) a ještě hezčí.

Komu jsou taková jména k smíchu – a ponoukají k němu beze sporu – směj se, co bránice ráčí, ale věz také, že se směješ dávno zpráchnivělému proletáři z ghetta, který neměl na jméno pěknější. A nebylo v českých zemích ani situace, na kterou upozorňuje Petr Bezruč v pojednání *Jistebský či jistebnický,* že totiž na Ukrajině dávali polští šlechtici svým ukrajinským poddaným se zálibou jména *Svinarčuk* a *Svinarenko,* takže se „často stává, že chlop ukrajinský nechce říci svého jména". Ne, nic takového u nás, česká příjmení se

zrodila *z* vůle českého lidu; i jsou to jazyková fakta s plnou průkazností psychologickou.

Mnohé podivné příjmení najdeme po celém světě, a nemůže být pochyby o tom, že nejobvyklejším původem vlastních jmen bylo přezdívání podle nějaké nápadnosti tělesné nebo povahové. Je také pravda, že krása mnohých cizích příjmení se ihned rozplyne, jakmile si je přeložíme, tj. jakmile si je upravíme tak, jak působí v zemi svého původu: Mr. *Chamberlain* je p. Komorník, *Bacon* je Slanina, signor *Signorelli* je p. Pánek, M. *Racine* je p. Kořen, *Cicero* je Hrášek, *Gambetta* je Nožička, *Petrarca* je asi tak Petříček, *Goethe* je Gót, a snad dokonce ve smyslu hanlivém; i není proto zcela jalový nápad Alexandra Moszkowského, jenž připomíná, že by se opojná nádhera jména *Torquato Tasso* mohla snad „věrně podle smyslu" tlumočit převodem Zkroucený Jezevčík (*torquato* stočený, zkroucený, *il tasso* jezevec, jezevčík). Připomněl bych jen, že *il tasso* je také tis (strom), takže by se náš básník mohl jmenovat i Zkroucený Tis. – Než přec jen: v souboru národních příjmení záleží na tom, *kolik* je mezi nimi přezdívek, a dále a především na tom, jaký ráz ty přezdívky mají, z jakých představ se berou a jakou mají intenzitu.

* * *

A právě po těchto stránkách dávají česká příjmení obraz jednoznačný: přezdívek je mezi nimi nápadně mnoho, a jsou velmi výrazné, počínajíc hned těmi, jež se berou z nějaké tělesné zvláštnosti, jako *Bradáč* (tj. Vousáč), *Hlaváč, Hubáček*, *Nosal, Nožička, Paleček, Zubatý. Berka*, jméno i příjmení velmi staré, znamená zloděje a nic jiného, a je věru ku podivu, že s tímto jménem procházel staletími rod tak mocný a vážený jako *Berkové z Dubé.* Že se lidé, a to i velmi slušní a čestní, mohou jmenovat *Bezecný,* je neméně českou zvláštností než příjmení *Mizera. Burda* je člověk nepokojný, neposedný. *Drbohlav, Bejček, Telátko, Durdík* nepotřebují výkladu. *Frejka*

je frejíř, *Hába* je tolik co habán, původně nadávka novokřtěncům, pak lakomec, sobík. *Hadrbolec,* slovensky *handrbulec*, je člověk mluvící chybně, nesrozumitelně. *Hatlák* je skrblík. *Hovorka* a *Humhal* jsou smyslem zřejmí. *Hýsek* je hejsek, v XV. století má *hések* význam „mrhač". *Klácal* je člověk klátivý, *Klecanda* člověk klecavý, kulhavý, *Klíma* člověk klímavý, ospalý, *Kosmák* člověk vlasatý, střapatý, *Kotrba*, *Kotrbáček*, *Kňourek, Krsek*, *Prasek* nepotřebují výkladu, *Plaček* je ubrečenec. *Kramoliš* je svárlivec (kramola – svár, různice, nepokoj, vzpoura), *Krušina* je drobivé dřevo, špatná „souš", *Křička* a *Křikava* jsou jasní, stejně i *Kulhánek*, jméno dochované již ze XIV. století. *Zuna* je chatrná tráva, býlí, zkažené zrní, též ošklivec; obdobně je *Stoklasa* liché zrno, plevel. *Šilhan* a *Šantrůček* je jasný, *Smotlacha* je zase koukol, plevel, zadina, *Stupka* je lenoch, tulák, *Stuchlík* je skrblík, *Sadílek* je domýšlivec, bařtipán – *sobělibci, Němci, sadílkové,* praví Kollár (S. Dc. V. 12); *Randa* je poběhlík, *Nekolný* je člověk líný do práce (slovo původu moravského), *Picek* je člověk vykrmený, tlouštík, *Oščádal* je skrblík, *Marvan* je hlupák, nevzdělanec, je to jméno staré, záznam z r. 1513; jakož se také s Mizerou shora poznamenaným shledáváme v Praze již r. 1397, v Lounech r. 1418. *Mazanec, Mokrý*, *Suchý, Nechleba*, *Nedoma*, *Nechojdomů* se vykládají sami, stejně přepodivné jméno *Nejedlý* (nám už ani nepřipadá), o němž máme záznam k r. 1460. *Neruda* je člověk nerudný, nevlídný, nelida, morous; pročež se mladý Neruda podpisoval jmenným opakem Janko *Hovora. Vocásek*, *Všetečka, Kuchyňka* jsou jasní, *Štěrba* je asi člověk se štěrbavými, řídkými, vadnými zuby. *Šusta, Titěra, Outrata* nejsou nic chvalného, *Vočadlo* je člověk nějak očazený, začouzený, *Ženatý* je jméno až dost kuriózní; známé slovenské příjmení *Žufa* znamená kyselici, špatnou polévku. Jsme-li u polévky: jména *Jícha* a *Polívka* nám nejsou do řvavosti nápadná jen proto, že jsou tak hojná. K hanlivým příjmením přičteme i *Hrubého, Hrubeše*, *Rubše* – ač by se mohlo zdát, že jde o starší význam slova hrubý, tj. velký; tato možnost padá faktem, že také obecné jméno *hrubeš*

znamená hrubce – viz např. Jungmannův výklad u slova „drsňák“ v Dodatcích.

Triumfy slaví výrazná, ale vesměs nechvalná kompozita, jako třeba *Kalivoda, Nejezchleba, Kostihryz* a *Kostohryz, Straširybka, Skočdopole*, *Osolsobě* (!). – Otázka v závorkách: jak se jmenuje jeho pí choť? Patrně Osolsobová. – Máme i doklady pro příjmení *Darmotlach, Suchtlama* a jim podobná krásou. Stejně žijí mezi námi *Klofáčové, Kokrháčové, Fanfárkové.* – *Pelnář* je pernář, člověk prudký a hněvný. – Lichotivý původ sotva přisoudíme příjmení *Procházka.*

Ukázky až dosud podané jsou však jen pouhá preludia, pouhý předvoj. Nejčeštější typ českých příjmení smíme zajisté spatřovati v příjmeních, jež jsou příčestím minulým činným: *Kvapil*, *Navrátil*, *Vyhlídal, Vykoukal* atd., atd. K nim přistupují deverbativa s příponou zdrobňovací:

Zavoral – Zaorálek, Čadil – Čadílek, Opršal – Opršálek. Typ *Kvapil* je pro češtinu a český život tak příznačný jako pro Rusy příjmení na *-ov, -skij, -ovskij,* pro Poláky jména na *-ski* a *-owski,* pro Srbocharváty jména na *-ić* a *-ović,* pro Bulhary jména na *-ov, -ev.* Ale je zde rozdíl, a to hned mluvnický. Slovanská příjmení, jež jsme uvedli, jsou buď patronymika (Obrenović), anebo mají povahu adjektivní (Dunajski). Česká příjmení typu *Kvapil*, *Navrátil, Dohnal, Dokulil* jsou tvary slovesné se všemi důsledky. České příčestí činné je zároveň 3. os. sg. času minulého, i tvoří jména jako *Kvapil, Dokulil* celou větu: člověk, který kdysi kdesi kvapil, člověk, který kdysi cosi dokulil. Uvažte, prosím: jméno člověka tvoří celou větu, a ta věta o něm něco vypovídá! Je to zvláštnost taková, že kdyby nebyla naším denním chlebem, kdyby byla češtině cizí a kdybychom slyšeli, že si černoši v rovníkové Africe dávají vlastní jména *Ten, co si jednou stejskal*, *Žena muže, který jednou vykukoval z okna* (Stejskal, Vykoukalová, Vyhlídalová), spráskli bychom úžasem ruce. Pozor: já to nezatracuji, já v tom nespatřuji nijakou ašantštinu, zjišťuji jen za vás fakt, který si pro samou nezvyklost sotva ještě můžete uvědomit.

Co znamenají taková jména, z nichž každé obsahuje v sobě celou větu oznamovací? Znamenají, že se matrika, telefonní a každý jiný seznam a adresář z podstatné části mění v anekdotář. A to tím spíše, že tato participiální příjmení mívají jen málokdy obsah kladný neb alespoň neutrální: berou se většinou z jakýchsi příhod prožluklých a trapných, ze směsných životních situací a malérů. Nezdá se mi, že předka našich spoluobčanů chtěli pochválit, když mu začali říkat *Kvapil, Skopal, Skácel, Vyskočil, Zavoral, Hrabal*, *Prchal, Přecechtěl.* U mnohých pak mizí jakákoli pochybnost: *Šámal,* tedy člověk tápavý, potácivý, *Zavrzal, Zamazal*, *Líbal* – považte: Líbal, člověk, který byl jednou jedenkrát přistižen při něžné aplikaci svých rtů, a teď se to již po věky připomíná celému rodu jeho (jméno Líbal přešlo poněmčením rodů i do němčiny, jeho nositelé se pak píší např. *Liebaldt). Opršal, Opršálek, Vopršálek*: prapředkovi slezly vlasy, opršal, a teď už kolikáté pokolení nese tu jeho pleš matričním životem. Anebo *Zaplatílek*, případ zvláště do očí bijící: to se ten chudák předek tak přenáhlil, když zaplatil, že mu přišili to jméno? Či jen říkal, že zaplatí, a dostal to jméno a contrario? A rozumí se, že v oblastech příjmení slaví triumfy česká vlastnost smát se nejen tomu, co kdo na sobě má nebo co provedl, nýbrž i tomu, co nemá, co neprovedl, čím se uchýlil od nepsaného bontonu a savoir vivre: *Nesnídal, Nekvasil, Nevečeřal*, *Netušil*.

Vidím ostatně v takových participiálních příjmeních dvojí typ. Do prvního mi spadají jména utvořená od sloves nedokonavých, typ *Šoupal*: l'homme qui avait l'habitude de frotter; druhý typ jsou tvary sloves dokonavých, tedy např. *Vyskočil*: l'homme qui sauta sur ses pieds. I spatřuji zde rozdíl psychologický. Opakuje-li někdo své nápadné počínání anebo trvá-li v něm po dlouhý čas, není koneckonců divu, že mu z toho mezi sousedy vznikne jméno. Ale udělat jméno z *příhody* – všimněte si, že už i *Příhoda* sama dává příjmení u nás velmi hojné! – udělat jméno z příhody, která se sběhla jen jednou za celý život, nazývat trvale člověka podle toho, že *jednou* z jakéhosi

vnějšího nebo vnitřního puzení vyskočil z postele, z chalupy nebo i z kůže – toť zvláštnost, toť velikost. Těžko, přetěžko v Čechách lidem na očích býti, těžko sousedem mezi českými sousedy žíti: těm očím nic neujde, těm uším nic neunikne. České matriky jsou národní anekdotáře, vyvolávání jmen ve škole a kdekoli jinde rovná se sbírce vtipů, klepů, historek, očitých svědectví o lidech kdysi kdesi při něčem přistižených, spatřených a kodakem jazyka zvěčněných.

Vedle tohoto národního fenoménu, který má protějšek v některých jménech místních (typ *Kotojedy, Nesvačily*, viz kapitolu o místních jménech), mizí skoro fakt, že u nás obíhají některá příjmení, jichž vůbec užívat umožňuje jen zatemnělý význam slov: *Šourek*, *Pinkas,* tedy scrotum a penis. O případu *Jebavý-Březina* je zmínka jinde.

Proti takové záplavě jmen dobíravých a často zle jízlivých sotva se uplatní řídká skupinka jmen chvalných, jako třebas *Slunce* (patrně nic jiného než jméno podle domu U Slunce), anebo jako *Pravda, Svoboda, Láska* – v té ovšem zas již může vězet nějaká čertovinka. Příjmení s potemnělým významem kladným je *Remeš;* moravské nářeční a slovenské slovo *remeš* znamená mistrovské dílo, souvisí patrně s řemeslem, a slovo *řemeslo* bývalo obdařeno vyšší významovou hodnotou, než je dnes: např. *řemeslně vyvedené dílo* znamenalo dílo provedené umně, umělecky (srv. *l'art – l'artisan, l'arte – l'artegiano*).

Se značnou zálibou se u nás při tvoření rodových jmen sahalo také do zásobáren všeliké fauny a flóry. Příjmení jako *Koníček, Kočička* nejsou zrovna hanlivá, ale neupřeme, že jsou titěrná, nejdou valně do páru s představami o pravém muži. *Řeřicha*, *Lípa, List*, *Dub, Doubek, Bříza* atd. jsou zajisté příjmení pěkná; ale již *Cibulka* a *Růžička* jsou jména trochu komická, a *Karafiát* a *Konvalinka* jsou příjmení zajisté příliš poetická, jsou to skoro už jakési protějšky k haličským *Lilienduftům.*

Kaustický a satirický ráz sterých českých příjmení, okolnost další, že jiná zase jsou zdrobněliny nevhodné pro vzbuzení dojmu vážného nebo dokonce tragického (např. *Horčička*, *Topinka*, *Doležálek*, *Matoušek, Pavlíček, Pantoflíček, Kulhánek*, *Džbánek, Havránek*, *Houžvička* atd., atd.) – tato fakta způsobují, že český autor mívá značné potíže při křtu svých postav. Hrozí mu napořád Scylla nefunkční triviálnosti i zas Charybda přílišné poetičnosti. Je bez debaty jasné, že by český Ibsen nemohl hlavní postavu *Peera Gynta* pokřtít jménem *František Vychodil* a že by se jeho *Solness* stěží mohl jmenovat *Stavitel Marvánek.* I stává se pak napořád, že český autor upadne do týravé strojenosti, že se mu narodí nějaký ten hrdina *Anatol Rmen,* hrdinka *Eva Zahořanská.* Obdobou k tomu jsou pak nevzácné pseudonymy à la *Dolores Ďouděrová-Doubravská.* Opravdu – ani v těchto věcech není snadnou věcí býti českým autorem. Kde cizí spisovatel sáhne do ohromného rezervoáru jmen alespoň neutrálních, jimž pak vdechne ducha i duši sám, český autor aby hledal a hledal. Už i jméno jako *Petr Rybář* bude nám znít strojeně, narážkově. Mluví o těch potížích také Šalda (Zápisník V. 12).

Opravdu – je věcí krutě těžkou pro českého autora, aby našel příjmení zároveň nestrojené i znivé a ještě k tomu takové, aby se v románu, dramatu mohlo stát jmenným nositelem nějaké životní tragiky. Překážkou je zde právě ta jednak titěrná, jednak skurilní povaha českých příjmení. Hledíce k nim, mohli bychom se skoro odvážit filozofického aperçu: tragika českých dějin záleží také v tom, že vnucují tragické situace a prožitky lidem, kteří mají od přirozenosti v sobě nápadně nepatrný fond tragismu životního, jsouce daleko spíš uzpůsobeni pro životní pohodu, pro úsměv, smích, posměch, výsměch.

Povím ještě, jak si náhoda – ta stará kuplířka jazykových krás – dovede zahrát i v oboru knižních jmen vlastních. Od prvního seznámení jsem se podivoval funkční kráse příjmení, jež dal Emil Vachek svému chámu Dynybylovi v *Trilogii o chámu Dynybylovi.*

Funkční krása, opravdu: neboť to jméno má v sobě dokonale to, oč Vachkovi šlo, ba má toho víc než pak realizovaná postava sama: sveřepou prasílu chámskou, cosi do pravěku ukazujícího, černobožského, běsovského. Nu, dobrá. Hloubal jsem, odkud Vachek to jméno asi má. Patrně je někde slyšel nebo četl, a to nijak nemenší jeho zásluhu, právě naopak, tak to má být, je to zvláštní věc, ale doložitelná: jméno, které na světě opravdu žije, a žij si třeba jen v několika nositelích, má pak i v knize zcela jinou životnost než pouhá jmenná konstrukce z autorské křivule. Nuže, hloubal jsem. Zní ten *Dynybyl* jako slovanský pravěk, ale zas i nějak nezní, je to vůbec slovo české, *může* být české? Řekl jsem si, nevěda ani proč, že sotva bude původem české. A tak se mi rozsvítilo rozpomínkou na jméno, se kterým jsem se nejednou setkal v českém pohraničí: *Dünnebier.* A dokud mi to nevyvrátí jazykozpytná autorita, zůstanu již přesvědčen, že *chám Dynybyl* má své magické jméno z české přetvořeniny groteskně triviálního jména *Dünnebier,* přičemž pikanterie na druhou je v tom, že opravdu české znění tohoto jména – *Řídkýpivo* – je velmi starým příjmením našich předků. A teď si považte, že by se *chám Dynybyl* jmenoval *Řídkýpivo.* Zde zas jednou vidíte, co všechno nedovede v jazykovém životě magie masky, viz *Bacona, Gambettu* a *Torquata Tassa,* s nimiž jsem začal.

A teď tedy si povíme o příjmeních ctných předků vašich.

Anekdotický, drastický, kaustický ráz mnohých dnešních příjmení je jen slabým odvarem toho, co v českých zemích bývalo kdysi, učiněná levandulová vodička vedle tekutin vydatnějších. Pojítkem mezi kdysi a dneškem je však ten „zásaditý" rys české povahy, ty neomylné oči, ten úžasný dar pozorovací, ta touha přišít něco bližnímu na kabát tak, aby mu to už zůstalo. Vypravuje můj milovaný Zikmund Winter (Kulturní obraz I. 78), jak byl r. 1448 k sv. Štěpánu na Horním městě pražském uveden za faráře kněz *Jan Ocásek.* Tehdy byla příjmení nepovinná, úplně spontánní – proč mu tedy říkali *Ocásek*? Protože to byl kněz, *kteryžto uřezal té mezkyni*

legatově ocas, *i zůstalo mu to jméno kněz Ocásek.* Až potud Winter a jeho archivní pramen. Abychom však plně porozuměli: ten kněz Jan byl podobojí, jak se rozumí samo sebou. Když v Praze dlel papežský legát, potupil jej milý kněz Jan nejpověstnější potupou, kterou znal středověk: uřezal jeho čtvernohému vozidlu oháňku. Zajisté k nemalé libosti husitské Prahy, jež si v pachateli zalíbila tak velice, že jej pak učinila farářem u sv. Štěpána, což již tenkrát bylo bydlo zcela snesitelné. Ale *přes* to, že ta historka s mezkyní legátovou byla ideálně po chuti tehdejší Praze, přišila mu táž Praha toho Ocáska už na doživotí. Taková je Praha, takový je český člověk, tak vzniklo mnoho a mnoho českých příjmení. A teď tedy nějaké to klasobraní, pro které si půjčuji hlavně z prací Flajšhansových a Wintrových, neboť Flajšhans i Winter jsou fulminantní archivní znalci této materie. Materiál utřiďuji a glosuji po svém.

Již doba Husova má fakultativní příjmení *Hlaváč*, *Holec, Kabát, Pardus, Sádlo*, *Škopek.* Z XVI. století čteme mnoho příjmení původu zvířecího: *Koza* a *Telátko* (dva vetešníci 1524), jiný *Telátko* byl řezník v Praze (1553), byla příjmení *Pes, Vosel*, *Prasátko*, *Prase, Sele*, *Opice*, *Kůň, Štěně, Čuba,* dokonce i *Slon* a *Psina* (1515). O muži se jménem *Jan Vopice* čtu u Dačického (1619). Příjmení *Dusík* (tj. skrblík) je již ze století šestnáctého, *Drnda* ze čtrnáctého, *Drštka* rovněž, pozdější jsou *Beneš Tlama* (1429), *Petr Tlamka* (1432). *Protiva* je z patnáctého. Byla příjmení *Lapka* (tj. poberta), *Kokrha* (mluvka), byl v Lounech jakýsi *Štěpán Ležka* (1401), žil už tehdy *Fanta* (tj. třeštidlo, fučík, z něm. *der Fant); nejinak Martin Bubla* (bručoun); pozdější jsou občané *Vít Chlívec* a *Vošoust.* Už tehdy triumfuje česká negativitis, sklon upírat někomu něco: *Nedoma, Nesvoj, Nenačal, Nedobral, Nedovařil, Petr Nedobitý* (1407), *Vašek Kat*, *řečený Nedorost,* jak o něm čtu zas u Dačického, koželuh *Nechuta* (1524, Praha), staropražský měšťan a kožišník *Neřád* (1477). Jmenovali se někteří z vašich předků i *Strašidlo* (Jiřík, 1488), *Jan Rumreych*; byl v Praze koželuh *Zíval.*

Kvetly, baže kvetly v příjmeních složeniny, a byla to tedy vegetace požehnaná obrazivostí i jazykovou tvořivostí:

Melhuba, Křivonoska, *Mrštichlup* (Litomyšl 1545), *Sedskoně, Studihrách*, *Stojespal* (snad už eufemismus?), *Smekbidlo, Jan Málodobrej* (Praha 1561), *Václav Múdrápata* (XVI., Žatec), *Jan Bečvář,* řečený *Lupškříně* (Kolín 1495), *Petrus Kříváhusta* (1413), *Havel Hladonuzovic* (1466), *Petr Packoza* (1499), muž se jménem *Zřídkaveselý, Macejí Haňsobě* (1420), *Beneš Hladomře* (1432), *Držďobře, Darmotlach* (oba XVI.), *Martin Koněberka* (1431), *Litochleb* (1380), *Martin Kazidřevo* (1512), u Dačického se mi zjevuje *Jan Mokronos,* písař při ouřadu rychtářství městského na Horách Kutných; byl také *Drabalnos;* byl *Jan Tlačisvět* (XV.), jiný *Tlačisvět* měl r. 1512 na Starém Městě pražském hospodu u Tlačisvětů, z čehož zase vidíte, že hospodské vidění pluralistické à la *u Fleků*, *u Bucků, u Bambasů* je původu prastarého; byl *Brzybohatý,* byl *Hanuš Kuroplach,* byl a žil měšťan *Přetrhdielo* (Beroun 1508), byl a žil (XVI.) *Jan Potměšil*, byli a žili staří Čechové vejborní *Jan Traptělo, Trapse, Jezmaso, Zkazilmaso, Duspivo*, *Solpivo, Polehnidále, Mates Pudivítr, Martin Třesohlavý*, *Matouš Dobřeschovej,* v Rakovníce měšťan *Vraťsezase,* takový též ve Stříbře městě, ve Slaném zas dva výtečníci *Hrajsemnou* a *Zbořsobě,* v Sušici a Litomyšli *Hořísobě,* v Bydžově *Jakub Božídopuštění* (1578), dal si to příjmení sám, patrně si na tom zakládal, jak dovede z krčmy udělat kůlničku na dříví; byl a žil *Jan Potměbil, Matouš Rozlilpivo, Jan Roztrhdílo,* měšťan *Zlámaljelito* (!!!); byl *Jíra Třikrátkrátký* (Rožmberk 1429), v Hradci byl dokonce soukeník *Třikrátzlý* (1495), na počátku téhož století byl v Praze *Hynek Suchýčert,* byli měšťané poctiví a opatrní, kterým lidé říkali *Nestarámse, Mlsbaba, Všemurád* a *Zavřihuba*; taktéž i *Nevleza* a *Potvora.*

Již několikrát se v těch příjmeních ozvalo slovo *pivo.* Jmen s evokacemi všelikého papání a bumbání je nápadně mnoho. Prahu XV. století dařil svou přítomností měšťan *Johannis Koblása*, na Horách Kutných žil za dob Dačického *Martin Klobása*, o století

mladší je měšťan *Strojnastůl*; v Mýtě žil muž *Trojepivo* (1454), v Rakovníce (XVI.) měšťan *Řídkýpivo* (srv., co shora říkám o chámu Dynybylovi); jsou dochována příjmení *Maso, Šalše*, *Topenka* a – není nad logiku – také muž *Jan Žrout* (Poděbrady 1553); o *Mlsbabech* (XV.–XVI.) padla už zmínka, byl však i *Nevymastěný* (Třebenice, XVI.), byl *Vyžraljinak* (Mělník 1579), *byl Mastihuba,* byl – zas jen logicky – *Tlačipupek,* ba byl i *Voběsilpivo* (Praha 1549). O sto let mladší je *Jan Bumbal* a *Petr z Dvekačovic, řečený Bibat* (Ať pije!). O *Močihuby* a *Močihubky* nebylo nouze (Praha i Louny), Mladá Boleslav měla k r. 1470 měšťana Prokopa řečeného *Rádpil, Jan Dopian* (1429) pochází sotva *z* latiny neb italštiny, v Sedlci působil (XVI.) opat *Starýpivo*, jméno *Jezmaso* jsem už uvedl, byl *Jelito* i *Jelítko,* byl *Pytlíkzásobenej* (Třebenice); a celou skupinečku tvoří příjmení se zřejmými narážkami na prodlouženou policejní hodinu: *Blažek Domúdú* (XIV.), *Martin Nechoďdomu* (Kolín 1554), věnec náleží asi Olomouci, kde r. 1589 žil a kvetl měšťan *Zejtradomů.*

A ještě několik příjmení zajisté zdařilých: *Pecivál, Líbadlo,* kněz *Jan Sakra* (v Poděbradech), *Václav Scíplý, Janek Nastojte, Jindřich Huhňa* z Chlumu (1368), *Krně, Pucek*, *Halama*, *Písklе, Šimon Puolbota, Petr Puolokřína, Nestarejse, Nečista, Vepřek, Udlý* (tj. Uzený), *Schromý, Švástáček, Člověíček*, *Zteklý, Pletinoha, Zlouže, Diblík*, *Mhourek, Jalovej*, *Vražda, Bezruký* (všimněte si staré tradice jména *Bezruč,* jež pak slezský bard čerpal z životní skutečnosti svého kraje); *Širokej Trenda* (Jindřichův Hradec 1544), *Jan Haťapaťa*, též *Vít Haťapaťa* (XV. a XVI.), *Břicháček, Břichal, Břichel,* ba i *Puolbřichle* (XIV.), *Krásná Káče* (byl to mužský!) – a Winter našel ve věku šestnáctém měšťana, jemuž vzděli jmě *Snědldítětikaši,* což bych rád pokládal za non plus ultra staročeského anekdotáře jmenného, kdyby v těchto oblastech byl přípustný jakýkoli superlativ.

Teď však prosím paní a dívky české, aby opustily místnost této kapitoly a vrátily se teprv tehdy, až znamení zvoncem oznámí, že jsme hotovi a že se začíná zas kapitola jiná. My mužští se zatím ve

vší rychlosti dorozumíme o význačném doplňkovém rysu oněch dob – o jejich zálibě v příjmeních tak šťavnatých, že by se jejich nositelé dnes nemusili obtěžovat se žádostí o změnu jména: vrchnost by jim ji nařídila z moci úřední. Na věci stydké se ty věky dívaly jinak než my; jen zcela jiné ustrojení společenské konvence mohlo umožnit jména, jež uslyšíte. Století asi tak čtrnácté až šestnácté byly věky s mravopočestností – abych tak řekl – prostornější: tuhá a mnohdy krutá mravní kázeň vnější snáší se nejen s impozantním rejstříkem deliktů páchaných v životní praxi, ale i s mluvou, o níž sluší uznati, že je plenérová. Jen tak si lze vysvětlit, že nám vážná úřední lejstra dochovala po předcích alespoň většinou spořádaných a plné občanské vážnosti požívajících jména taková, jaká bychom dnes nesnesli ani jakožto rozverný výmysl beletristy, který nám něco vypráví z prostředí velkoměstských apačů a pražského podsvětí. Zjevný rys koprolalický, jímž jsou ta příjmení obdařena, stačil by sám o sobě na důkaz, jak prostoduše si většina z nás idealizuje předky a národní minulost, jak velmi – říkám to věru bez každého mravokárnictví – minulost národní společnosti nemůže nám být vzorem a příkladem téměř v ničem, a jaké je to štěstí, že se rodokmeny většinou nedají stopovat do valnějších hloubek staletí.

K r. 1343 máme úřední zápis o měšťanu, který slyšel na jméno *Ctibor Hnojek. Ondřej Smrad* je doložen k r. 1540 (Svémyslice a Praha). Jeden táborský hejtman se jmenuje *Bzdinka.* Winter dokládá k r. 1524 pražského sedláře jménem *Kakas.* Až do latiny se pro nevonné jméno obtěžoval měšťan *Jan Kakamerda.* Jinému říkali *Valentin Moč.* K r. 1518 máme kolínský zápis o muži, jehož jméno bylo *Vaněk šrotéř Prdlavý.* O osm let starší je pražský zápis o jakémsi *Prokopu Prdlákovi.* V pražské knize rychtářské je k r. 1511 zvěčněn jakýsi *Hovnojedek.* „Frantova práva", dílko jinak rabelaisovsky rozkošné, nevyvíjejí nikterak zvláštní fantazii, dávají-li třem ze svých věčně opilých fantů a frantů jména *Vochlema, Pozřihuovno*, *Řitpich z Táboru*. Neputuje zde koprolalické příjmení z knihy do živo-

ta, nýbrž ze života do knihy. Neboť zpravuje nás Winter (Kulturní obraz I. 86): „Vynadali měšťanu Vítovi Haťapaťa a nožířovi jednomu Vřitpich a ta příjmení byla jejich do smrti." Rozuměj – *příjmení*, nikoli přezdívky mezi kamarády z mokré čtvrti; příjmení proto, že písař ouředlní je pak pečlivě zapisoval do protokolů. – V pražských Jirchářích žil a působil pekař, má v rychtářských spisích jméno opravdu zvučné, téměř konzulské: *Mauricius pistor dictus Prdel* (1453). – Ze Stříbra je k r. 1540 doložen měšťan *Prdelík,* byl to přes tu jmennou zdrobnělinu člověk nějak urvalý, neboť praví se o něm, že to je měšťan výstupný, nepokojný. – Máme zápis o služebníku vojenském, jemuž říkali *Hovno starý.* – Kolem r. 1517 byla a žila na pražském Vyšehradě žena, které říkali *Prďalka.* – Flajšhans dokládá z úředních spisů příjmení *Kolmosral* (1514) a *Nasral v hrnec.*

Dokonalé obdoby k takovým jménům tvořily ony věky i z druhé oblasti věcí stydkých a plzkých. Soudí-li se r. 1564 *Jan Slinta* s *Reginou Cudnou* „o poctivosť", mohla milá Regina Cudná nechat soudův a být ráda, že má tak pěkné jméno, o tolik pěknější než třebas dochovaná nám *Aničkа Štychna* anebo kolínská rodačka *Lehniduora* (1512), jež zas mohla závidět *Anně Tancidůrové* z Mělníka (1579). K r. 1428 je doložen *Venceslaus Kurvička,* k r. 1476 *Nicolai Hasapozda*, což je jméno velmi, velmi zlé, k r. 1483 dokonce mistr *Jan Jebsa.* Ve století čtrnáctém a patnáctém představuje se nám listinně několik *Pizdů* a *Pyzdů,* tak *Petr Pizda* 1460. Není ani nouze o příjmení *Skazilbaba* a *Skazilbabka.* Abychom zakončili útlou pletí: nymburský zápis z r. 1564 dochovává *Ludmilu Nahatou*, v Praze žila sto let předtím dáma ve spisích zapsaná jménem *Kateřina bielá řit*, z Rakovníka přišla a v Praze se usadila *Anna Vzaduhladká* (1556), jeden lidský věk před ní se v téže matičce měst vyskytuje její jmenovec *Vzaduhladkej*.

Vedle takových jmen se přec jen ztrácejí jmenná kurióza z oblasti metafyzické: z pražských zápisů je k r. 1471 doložen pasíř *Jan, řečený Buoh*, ale jmenovali se *Buoh* i jiní; v Nehvizdech žil r. 1564 měš-

ťan *Zlobožka,* v Praze v XVI. století mlynář *Mikuláš Belzebub.* To vše nás již nepřekvapí, aniž valně dojme: příjmení z obou předešlých odstavců jsou přec jen trumf, a maní se tážeme, jak si to panstvo počínalo při představování. Jsou to příjmení z dob, jež dovedly Malé Štěpánské ulici obecně říkat slovem pětitečným a v nichž vzniklo i jméno pražské ulice *Smečky* – podle Tomka se kolem r. 1400 říkalo *V ulici Smekhacově*, což je patrně, jak usuzuje též Zubatý (NŘ IX, 4), památka po někom, jemuž říkali *Smekhač*, smekl, ztratil kalhoty.

Zpod tuhé mravní kázně katolické a tužší husitské prodírá se napořád dravé proudění života lidového, jemuž naturalia non sunt turpia. A také ten neúprosný dar pozorovací, který čeká a číhá na slabou chvíli a nějakou tu situační patálii bližního našeho. Podvojný rys flanderský a ještě víc rabelaisovský. A opravdu byl i v literatuře český Rabelais již na cestě, čímž nemyslím jen mnohá z příjmení shora podaných, jež by ani Velký François nebyl vydumal dokonaleji, kdyby byl Gargantuu a Pantagruela psal hlaholem českým; myslím i jazyková fakta jiná. Kdo čte se sluchem jen poněkud zbystřeným některé kapitoly z Komenského *Labyrintu,* nemůže si neuvědomit, že zde je – náhodou čistě osobní – jakožto doličného prostředku pro kosmickou vizi velkého Nadpesimisty a Tupitele všeho života užito dikce tak šťavnaté, míznaté, krevnaté, životem k prasknutí nabité, do nejhmotnějšího zření pohroužené a zamilované, že by byla postačila maličká změna, drobný posun autorovy optiky, aby se zrodilo dílo překypující přitakavostí dočista rabelaisovskou. Renesance, tak důkladně přiškrcená ve slovesné tvorbě údobí husitského, byla by v Čechách, těžíc z lidových konstant povahových, vybuchla s živočišnou přitakavostí všemu životu skladbou, vedle níž by *Frantova práva* byla pouhým náběhem a zkoušejícím laděním orchestru. Zmařila to jen Bílá hora.

* * *

Vracím se poznámkou k faktu, že český autor má takové potíže se jmény svých postav. Snad nejstrojeněji budou jména jeho lidí znít tehdy, budou-li to jména na *-ský, -cký*: *Petr Záhorský*, *Eva Zahořanská, Jan Zásmucký, Ondřej Zářecký*, *Vojtěch Poříčanský, Jiří Zábrodský.* Odkud dojem té neživotné strojenosti? Vždyť to jsou vesměs jména původová – za horou, za řekou, za brodem atd.; opírají se o notorická anebo kdykoli možná jména místní Zahořany, Zásmuky, Poříčany, Záhoří, Zářečí, Zábrodí, nadto jsou to věrné obdoby k nejobvyklejším příjmením jinoslovanským. Proč tedy působí dojmem takové literátské strojenosti? Mám jen jedno vysvětlení. Odečteme-li skupinku místních jmen posměšných a hanlivých, jsou česká místní jména velmi zhusta nadmíru pěkná, a mnohá z nich jsou obdařena velkou krásou poetickou (např. hned *Zahořany);* česká příjmení však jsou drtivou většinou tak triviální (*Polívka, Buchtela*, *Buchta, Mazanec, Topinka, Peřinka, Tlamička* atd., atd.), anebo tak titěrná (*Chlebeček, Kovaříček*, *Votýpka, Cibulka, Doležálek* atd.), anebo do třetice tak kaustická až do grotesky (*Vyskočil, Křikava, Vykydal, Zamazal),* že každé české příjmení s představovým obsahem poetickým anebo vznešenějším budí dojem nepřirozený, dojem strojenosti.

* * *

Co do starých českých příjmení je snad již jasno, že ctní předkové vás všech měli důkladně za staročeskýma ušima. Co do českých příjmení v jejich většině bez každého věkového ohraničení je neméně jasno, že se v nich měrou u jiných národů nezvyklou a neznámou projevuje dravá leptavost kritického daru pozorovacího; přičemž připouštím, že tomuto přirozenému daru a sklonu ještě napomáhala rustikální sousedskost českého života, život v poměrech a ovzduší, v nichž člověk znamenitě vidí na člověka a má jej pořád na očích jakožto objekt studia povahozpytného. Než přec jen: česká příjmení zřejmě nasvědčují národnímu sklonu drbat a zlehčovat

nejbližší z našich bližních. Kdybych byl fejetonista nebo sloupkař se sklony idylickými, pochválil bych to všechno bez výhrad, zabujarčíkoval bych si nad těmi krásami povahopisného postřehu i jazykové vynalézavosti. Bujarčíkovat je mi však odepřeno z moci samotné přírody. I vážím si tedy, a to zcela doopravdy, těch jmenných trouvailles, ale přec jen zas kroutím hlavou. Nemohu totiž nevidět, že se i v těchto matričních faktech jazykových zračí a obráží pravda věru prastará: homo homini lupus, frater fratri lupior, Bohemus Bohemo lupissimus.

I nemohu tuto kapitolu zakončit jinak než zjištěním:
pokřtili jste se navzájem pěkně, jen co je pravda.

XLII
Na Radosti a v Oblažci

Povídal mi jednou jeden ctitel E. F. Buriana: – Úžasný chlap! Ten by dovedl zkomponovat i jízdní řád! –

Já, rovněž ctitel E. F. Buriana (a jaký!), děl: – Kdybyste tak řekl, že by dovedl zkomponovat Vysvětlivky k dodatkům k prováděcímu nařízení k novele zákona o dani z obratu! To by mi imponovalo. Ale jízdní řád, jako jízdní řád zemí českých? To je toho! To bych svedl i já, a jak, panečku. V tom jste pořád jen na radosti a v oblažci. – Vyvalil oči, a jak prý to myslím. – Řekl jsem mu, aby si počkal na tuto knížku, že je toho na oustní výklady příliš mnoho.

Odedávna je mi jízdní řád zemí českých knihou z nejpoutavějších a nejspanilejších, a z každé české generálky se ocitám v transu. K povoláním, s nimiž jsem se minul – je to příkladmo prorok Jeremiáš, generál Tovaryšstva Ježíšova, velký internista, ředitel blázince – náleží i vlakový průvodčí. Jak bych, lidé zlatí, vyvolával stanice a zastávky! Ne jako ten průvodčí z dob rakouského vyvolávacího utrakvismu, jenž břeskně provolával: *Deutschbrod! – Niemecky Lébiček* (rozuměj Chlebíček). Dokonaleji bych vyvolával, a ovšem arioso, až by páni přednostové na stanicích zahovořili k svým asistentům: – Všim jste si, jak ten Ort vyvolává štaci? Prosím vás, nepije ten člověk? –

Trochu opilý by byl, zajisté. Vždyť s našimi místními jmény to není jako leckdes jinde, kde to je samý *-castle, -burgh*, *-port*, samý *-feld, -berg, -hausen* a kde se – ruku na to – opít nemůžete. Opít se dovedu jen ještě mapou španělskou plus jihoamerickou, místními jmény v USA, pokud nejsou z evropských jazyků, tedy pokud jsou indiánská, *Dakota, Omaha, Minnesota, Winnipeg, Manitoba,* to jsou krásy – a pak ovšem mapou francouzskou. *Morbihan*, *Largentière, Mont-de-Marsan, Rombrantin, Vervins, Montbrison, Ambazac, Con-*

folens, Montmorillon, Lusignan, Pleumartin, Avignon a ještě asi tak tisíc – to jsou pro mne hody posvícenské. A tak tedy, chci-li se za něco odměnit a popřát si, podniknu velkou věc pro žaludek i ducha: cestuji po nějakém tom francouzském jídelním lístku a dám si opulentní souper z francouzských místních jmen.

Ale pořád ještě dám jména *Badajoz, Tudela, Navas de Tolosa, Valdepenas,* dám jména *Utah, Oklahoma, Arkansas, Arizona* a *Wisconsin,* a jména *Tucuman, Rosario, Macaraibo* a *Bahia Blanca,* a jména *Avranches, Fougères, Fontenay, Nogent, Montargis* i *Aubusson,* dám je všechna – a jsou mi, řekl bych, víc než lidem, kteří tam byli a žili –, ba přidám i *Avalun,* jméno svaté nám básníkům a uhrančivé pro nás hudebníky, i to přidám, a dám to všechno za místní jména v zemích koruny svatováclavské.

Zas ta věčná otázka naší knihy: kde začít? Ale nějaký pořádek musí být. I řeknu tedy především, že mnoho a mnoho místních jmen českých spadá pod typy *Poděbrady* a *Neratovice,* pomnožné tvary jsou to podnes, bývala to však jména životná: sídlo Poděbradů, rodná ves nebo tvrz Neratoviců. Alespoň v podvědomí tyto životné plurály prokmitají, poučila o nich i škola, ale i nebýt toho, je tu pořád ten plurál, i jsou všechna taková místní jména, buď si jejich původní význam pozastřen, pořád ještě jména vlastní a lidská, a mají tedy v sobě živost a život, šíří kolem sebe životní teplo.

Tomu vydatně napomáhá český povahový rys, o němž jsme si pověděli v kapitole jmen vlastních. Je nasnadě, že nenechá-li český člověk na svém českém bližním poctivého vlásku, zcela tak bude i kolektiv osadnický drbat kolektiv osady sousední, a platí pak, že *semper aliquid haeret*, přihodí se třeba u sousedů něco komického nebo trapného, a toponymikum na věky věkův je hotovo. Je tomu opravdu jako se jmény vlastními. Soused Kuba se jednou nebo i častěji z důvodů nám tajemstvím minula zahalených nenasnídal, i zůstal už ten *Nesnídal* jemu i rodu jeho. A někde z nedostatku nebo kuriózní záliby snědli své kozy, což připadalo shocking lidem v zemi, v níž se říkalo už za stara, že *hus i prasě obé dobré,* i zůstalo už vsi

těch nešťastníků jméno *Kozojedy.* Český člověk je v těchto věcech tvor nebezpečný, očka mu jen tak hrají, pořád je ve střehu, miluje svého bližního, ale tak nějak po svém, vezmeš lžíci vody, pak bližního svého, a pak jej v tom utopíš. Ne-li jinak, alespoň nějakým slovním a jmenným křtem. I je místopis zemí českých z hezké částky anekdotář a pozoruhodná sbírečka drbů sousedských, a zavítáte-li na český venkov, zpozorujete zejména za horkých letních dnů, jak se cibuličky kostelíčků natřásají smíchy. Mají rozhled po kraji a pochechtávají se sousedům, jak špásovně se jim říká a jak znamenitě jsme jim to napařili a zavařili. Myslím, že se směje i ten svatý Floriánek v kostelíčku.

A tak tedy máme třebas *Bídu Ženskou, Blšany* (dokonce dvakrát), *Darebnici, Dnespeky*, *Dědkov, Dřevohryzy* (!), *Hlupice, Hlupín*, *Hněvousice*, *Hnidousy, Hnojnici, Holohlavy*, *Holostřevy* (!), *Holovousy* dvakrát, *Hostokreje, Hrdlořezy, Hubojedy, Jedibaly, Jedovary, Kolozruky* (!), *Konětupy, Koňojedy, Kosmonosy* (o původu jména vám nepovím, vím jen, že uříznutí nosu bylo ve středověku trestem zvláště potupným, dáte-li pozor, najdete toho stopy i v českých dějinách); jsou dále *Kozohlody, Kozojedy, Kozolupy, Kratonohy, Kratouchy* (zas nějaké to *uřezávání), Máslovědy, Masojedy, Miskolezy* (!), *Mlíkojedy, Mokrovousy, Mrchojedy;* jsou *Nemanice*, je *Nepřejov,* jsou *Nesvačily* (co jsem říkal?!), je *Nesytá,* jsou *Oslov, Oslovice, Osly* (!), je *Potvorov,* jsou *Přepychy*, *Roztyly, Tatobity*, tedy Ves zlodějů, *Tlustovousy, Trposměchy* (!), je *Smrdákov* a je *Smrdov,* kterýž máme dokonce třikrát, jsou *Soběchleby*, a to dvakrát, jsou *Suchomasty, Svémyslice, Svépravice,* je dvakrát *Svrabov,* což zrovna tak postačí, a dvakrát jsou *Štipoklasy,* nadávečka zvláště rafinovaná; jsou *Zalezly,* jsou *Zbizuby, Žabokliky*, *Žabokrky*, *Žabonosy* a čtyřikrát máme *Žabovřesky*, ale lichotkou to nebylo míněno ani jednou. Až potud království české. Markrabství se činí také, majíc *Čunín, Daskabát, Drštkovou, Churudichromy*, *Kotojedy* (!), *Nedachlebice, Nechvalín*, *Nemilany, Nepřívazy, Neřádovou, Nesechleby, Nesvačilku* (!), *Obědkovice, Obědné, Ohrozím, Rakodavy,* jsou – pytlácké patrně –

Srnojedy, jsou *Suchohrdly,* dokonce dvakrát, jsou *Vrahovice*, dvakrát *Závisť* a jednou *Závist*, jako v Čechách máme dvakrát *Závisť* a jednou *Zavidov,* také *Žabovřesky* mají na Moravě a k nim *Žerůtky.* Kdežto knížectví je v těchto věcech skromné a skrovné, majíc leda prostné, ale jadrné místní jméno *Hnojník.*

A ježto ta česká toponymika jsou kotel čarodějnic, v němž je všechno, je v něm i *Pančava,* jedna v Čechách, čtyři na Moravě, a já se domníval, že to je slovní trouvaille Viktora Dyka: *Jen nechte, prosím, na hlavě, jsme v Pančavě, jsme v Pančavě, jen nechte*, *prosím, na hlavě*.

Do úplnosti jsem si ta posměšná místní jména nevypsal, kampak bych přišel. Proto jen tak douškou, že W. W. Tomek ví o zaniklé vsi, jež *Kuromrtvici* měla jmě. I pravím vám, že český člověk měl hned druhý den po příchodu praotce Čecha na každého českého člověka jazyk jak břitev a přišil mu, co jen mohl, bohužel nikoli vždy jen jazykem. Také zde platí, co podotýkám v kapitole o vlastních jménech: závidím bujarčíkům. Bujarčík by velebil tu bystrou škádlivost českého člověka, ty navinulé a peprné – myslím, že bujarčíci říkají „peprné" – žertíky pojmenovací. Ta bystrá škádlivost, ty nevinné žertíky, ta vtělená dobrota duše – i to jsou mi staří známí v této zemi. A vidím jakousi souvislost mezi jmény *Kuromrtvici*, *Smradov, Hnojník* a koncem Otakarovým a Václava III., o jiných před nimi i po nich nemluvě.

Vyřídili jsme si tuto skupinu jmen burleskních, ale i trochu neradostných, i mám teď volnou trať na vyvolávání jmen nezkaleně sličných.

Jsou místní jména, jež prudce evokují nějakou přírodní zvláštnost. Tak třebas *Bahno*, *Bahýnko, Bažantov, Blato*, *Bláto, Břehy, Březí Vlachovo* (to je krása, viďte?), *Dobrá Voda, Dymokury, Hlava Kobylí, Hlemýžď, Hlína Bílá, Nová, Stará, Hora Kobylí, Hora Kosová, Hracholusky, Hřebečníky, Hubilesy, Hůra Součná* (krása!), *Hvozdec, Chobot*, *Chudoplesy, Jamné, Jehnědí, Jehnědno, Kladruby* (rubati klády), *Kluky* (od klučení), *Kly, Kuří Voda, Květná, Kvíčala, Kytín* (!), *Meziklasí* (jejej, to je hezké jméno!), *Padrť, Pávov, Peluňek,*

Přestavlky, Rzavá, Rzy, Řívno; jsou *Senohraby*, *Senomaty, Senožaty;* je *Újezd Medový*; je *Záblatí* a je *Zábrodí,* je *Živohošť*; a na Moravě máte *Doupě, Jedli, Jívoví,* máte tam jako v Čechách *Klokočí,* je tam *Labuď, Meziříčí, Meziříčko, Mezivodí, Nedvězí,* je tam *Podťaté* a *Pstruzí, Ptáčník* a *Slavíč, Slavičín* a *Slavíčko,* jsou tam *Zajíci* (dvakrát), je tam *Zubří,* jsou tam *Žáry,* je tam *Žlutavá,* jako zas ve Slezsku je *Lipina,* kdežto u nás v Čechách jsou bohužel pořád ještě *Lipany*.

Pak jsou místní jména s obsahem rozplývavějším, ale do té míry napojená poetickým fluidem, jako by je byl nějaký básník po velkém přemyšlování stvořil pro svá fiktivní dějiště. Tak třebas *Bezděčín,* nějak máchovský *Bezemín, Bezno, Bosyně, Čeliv, Čermá, Čermná, Černá za Bory* (!), *Černivo, Černoc, Čilá, Čilec, Čistá*, *Desná, Dobrodín, Dvérce, Dvory Křenové, Dvůr Beránčí, Hajmín, Havraň, Hbity, Hlavno Kostelní* i *Hlavno Sudovo, Hořátev, Hořepník, Hostín* i *Hostím, Jelma, Jíkev, Kamonín, Kochánky, Lhota Chocholatá, Lhota Líkařova, Lhoty Starcova, Slovanská, Stoklasná, Lkáň* (!!), *Lubná, Metuj, Na Jitrách, Souvlastní, Újezd Sylvánův, Vlkánov;* a na Moravě: *Čeladná, Čtyřicet Lánů* i *Padesát Lánů, Lidečko, Maříž* (!), *Medlánky, Mikulenky, Snovídky*; a ve Slezsku *Hrady Dívčí* a *Jaktař,* abychom pominuli stovky jiných. – Co však řeknete místním jménům *Na Radosti,* což je věru důstojná obdoba k francouzskému *Sanssouci,* stejně jako *Rozkoš,* kterou máme neméně než sedmkrát.

Pak je skupina místních jmen svatých a sounáležitá skupina jmen nesvatých. Svatá: *Bělbožice, Blahousty, Bohyně Nová* (ale to je svatost trochu pohanská), *Bohyně Stará*, *Damašek, Divec, Hora Andělská, Hora Matky Boží, Jerusalem* (dvakrát), *Jeřišno, Kalich, Milbohov, Na Andílkách, Nížebohy* (ježto předpokládám, že nejde o jméno obrazoborecké), *Posvátno, Požehnání Boží, Rájce* (dvakrát na Moravě), *Ráječek.* – Jména nesvatá: *Běsno, Čertyně, Ďáblice, Pekelec, Peklo*, *Pekloves, Peklůvko, Na Pekliskách*, *Babylon.*

Skupina další buduje jmennou scénu, na niž si můžete promítnout dávné děje zemí českých, jen si to poslechněte:

Bezmíř, Ctiboř, Čkyně, Drahobuz, Drahoraz, Hleďsebe (čtyřikrát), *Hoděmysl, Hodovíz, Hora Bořena*, *Hora Kašina*, *Hory Smilovy, Hodovíz, Charvatce, Chcebuz, Chodolazy, Chotiv, Chroboly, Chudiva, Jiřičná, Jurava, Kněžmost, Knížata, Knížeklady, Království, Labzy, Nadslav, Přepeře*, *Rpety, Těchobuz, Úherce*, *Stebuzeves, Střezivojice, Všehrdy, Všechlapy;* na Moravě: *Herálec, Chropyň, Kněžoves, Kněždub, Kněžpole, Lhota Rapotina, Skrbeň, Tučapy, Úsobrno.*

A teď přijdou má znejmilejší, jména pohanská a prapohanská, slova uhrančivá, slovní rusálky a skřeti, slova bylinná a kořenná, hořká jak oměj a peluň, prudká jak frenezie silic v srpnově rozpařených lesích, záhadné slovní tůně a vůně, slova panická, polední, půlnoční, vábící, kynoucí, až se z nich hlava zatočí:

Bykáň, Bosyně, Čouš, Hedeč, Hředle, Hybrálec, *Chbany*, *Chedrb*, *Chleny, Cholumná, Jezvé, Kvíce, Lbín, Lbosín, Ledhuj, Nábzí, Stěkře.* A na Moravě: *Černovír, Hobzí, Mšadla, Náklo, Pržno, Zápač*, *Želč*.

Vedle této Krakonošovy zahrady – a to jsem z ní přinesl jen několik trsů zlatého kapradí – bledne leccos o sobě sličného. Např. ty naše *Cerekve* a *Cerekvičky,* osady drahé lingvistovi, neboť jejich jméno zachovává původní význam slova *církev*, a to byl *kostel* (kyriaké) – jako zas *kostel křesťanský* dlouho znamenal i církev křesťanskou (ecclesia). – Bledne vedle těch krás fakt o sobě nemalý, že máme v Čechách i na Moravě po osadě, jež se jmenuje *Rozstání,* jen považte, Rozstání. – Bledne i místní jméno *Kalifáč,* jež mě přitahuje už tolik let, ačkoli nemám potuchy, co by mohlo znamenat, nechci to ani vědět, byl bych zklamán. – Ba, bledne i fakt, že kdesi na Moravě je osada anebo asi spíš samota, které říkají *Na Člověčí.* Tak si to, prosím, představte. Všude je svět, všude jsou lidé, ale kdesi – a znamenitou náhodou v naší zemi a u nás – je místo Na Člověčí. Neměl bych se s tím ani svěřovat, ale mám tam namířeno do výměnku, jen co dopíšu ta svá lejstra o češtině; i počítám, že 1. ledna 1978 tam budu už svatosvatě. Nebude odtamtud ani tak daleko do *Oblažce,* kterýž jest ve vévodství slezském.

JAK SE DÍVÁ NA SVĚT

XLIII
Tělo

Kapitolu o těle začněme zjištěním, že český slovník je nápadně kusý, pokud jde o končetiny: proti frc. la jambe – le pied, angl. the leg – the foot, něm. das Bein – der Fuss stojí jen povšechná *noha*, proti dvojicím le bras – la main, the arm – the hand, der Arm – die Hand má čeština lidová jen *ruku,* kdežto *paže* je slovo, jemuž sice každý Čech dobře rozumí, ale ve svém osobním slovníku je má jen mizivá menšina z nás; a *rámě, rameno* je sice „horní část paže od lokte po lopatku", ale pro naši obecnou představu přec jen spíš končina lopatková, pročež „nosíme na ramenou", ale přec jen váháme „rozepnout ramena" (tj. náruč); velmi pro tento výraz káral Neruda jednoho básnického debutanta. Tato názvoslovná kusost je zčásti vyvážena slovem *dlaň,* jehož univerzální úkonnost nemá ve jmenovaných jazycích protějšku: tak hned něm. die Handfläche, der Handteller, die flache Hand je označení spíš anatomické „topografické", v poezii je nemožné, kdežto *dlaň* zaujímá všechny polohy od mluvy nejlidovější až po nejvznosnější poezii a právě v ní dobře nahradí celou „ruku".

Podvojný tvar některých částí těla neb orgánů a nejinak i složení porostu na lidském těle dává češtině příležitost, aby se oddávala svému sklonu pluralistickému: *prsa*, *záda, plíce, játra, vousy, kníry, licousy, frňousy, valousy, valašské balúsy,* rovněž moravské *hněvúsy*, tj. pokračování vlasů na krku vzadu ve dvou proudech, prý znak nedobrého člověka; moravské *bachrmbolty* (Backenbart, ruské bakenbordy), dále *židoviny,* tj. pejzy, a především pojmenování nejnápadnější: *ústa. Prsa* mají ovšem i singulár *prs*, ten je však stejně jako plurál *prsy* v jazykovém úzu de facto výsadou pohlaví ženského, ačkoli de jure, totiž podle anatomie, má i muž prs, a tedy i prsy.

Na Valašsku a Lašsku říkají *krky*: *zlomil krky.* A ještě moravismus: *lehčiny* za spisovné *plíce* (ruské ljachkoje).

Slovo *ústa* má kromě toho množného „vidu" – podvojná věc složená ze dvou rtů – ještě i tu zvláštnost, že je lidu pořád ještě hodně cizí; lidová substitutka úst zase, *huba* totiž, je pro spisovnou češtinu pejorativum. Táž patálie je se slovem *ret, rty* – je to slovo lidu zcela cizí; lidové *pysky* jsou zase nám spisovným lidem pejorativum, ale nebývalo tak vždy, ještě Máchovi jsou *pysky* prostě rty. *Rty* mají přednost, že jsou schopny zdrobnění – *rtíky*; masitá masivnost *pysků* zdrobnění netrpí, leda v *hrdopýškovi,* jehož vlastní význam si však uvědomuje jen člověk poučený historickou mluvnicí; ve slovenštině je *pišťok* hubička: *On si pýta pár pišťokov, a ona mu nechce dať* (Slov. spevy II, 564). Vzácná je zdrobnělina od slova *ústa;* přál bych si, aby vzácnou zůstala a aby ji naši básníci nefedrovali: *ústka* jsou slovo nevím ani proč manýrovaně groteskní.

Plodné slovo je *huba,* znamená i to, co se hubou vyluzuje: *hubovati*, též *hubačiti* (*les hubačil větvemi*, Halas, Ladění), pak rčení *ta má hubu*! – *měl na mne hubu;* ba i celý člověk se může jmenovat podle toho více méně nepatrného otvoru ve fasádě: *ta ženská je ale huba*! Co dovede ze slova udělat zdrobnělina, ukazuje *hubička* a *huběnka.* K přenesenému významu obou zdrobnělin – akt a produkt líbání je nazván podle místa, na něž se líbá – je jakási obdoba u sousedů, kde Bäcklein (vl. „tvářička") žilo ještě v 18. stol. i v přeneseném významu „polibek", obdobně i „Mäulchen". Ostatně špan. el beso znamená vedle polibku také usrknutí nápoje, srv. též vedlejší význam frc. la baiser (druh rozplývavého pečiva, stejně šp. el besito).

Jinak platí, že čeština opravdu podivuhodně rozvinula odstíny podivného bělošského mravu, že si dva lidé přitisknou rty na rty za zvuku více méně mlaskavého – jak známo, hotová hrůza a nepochopitelná nemravnost pro jiná plemena.

I máme *hubičku, pusu, polibek, políbení*, *pocel.* Do kapitoly o této pětici se nehodlám pouštět, učinil jsem tak v letech mladosti bujaré.

Zde jen tolik, že Tristan by za živý svět nedal Isoldě ani hubičku, ani pusu; svou tzv. sestřenici neprosíme zajisté o štípaný pocel; a naše Mařenka kuchyňská dává svému montérskému výhradně jen hubičky a pusy; již proto, že by na žádost o pocel asi reagovala zvoláním: „I vy nestydo jeden!“

Jako *huba* může znamenat celého člověka, tak i její zdrobněliny:

Pod ten pražský most
teče vodička:
napoj mně, má milá,
hubičko rozmilá,
mého koníčka.

Anebo:

Když mě zabijou,
vostanu ležet:
bude pro mne má hubička,
červená bílá růžička,
kvílet, kvílet, kvílet a želet.

A Fr. Bartoš dokládá (Moravský lid, 98), že se sousedky v pospolitém hovoru oslovují slovy: *huběnko zlatá.* Jistoty v těch věcech není nikdy, ale řekl bych, že takové personifikace úst jsou českou zvláštností.

Místo českého *trupu* – ten ostatně znamená Rusům bezduché tělo, mrtvolu – užívá slovenština zdárného slova *driek,* tedy dřík. Není to však trup celý, jen až k pasu; *driečny* je pak člověk štíhlý, ztepilý, ale i hezký, bystrý.

Kdo by tvrdil, že slovo *ponebí* ve významu patro, palatum je z té míry pěkné, měl by pravdu; ale jedinečná ta naše metafora není, lidová španělština říká el cielo de la boca, tedy nebe úst.

Lebku už neslyšíme ze slova *přílba,* ač v ní je; a nemáme již deminutivum *tielce,* které však neznamenalo tílko, nýbrž prostě tělo: *smrti svá tielce dávachu.*

Že lidská hlava má i všeliká jména neuctivá, není zvláštností češtiny, každý civilizovaný národ oplývá neuctivými označeními pro sídlo umu a rozumu, a lidstvo alespoň v těchto věcech ví, co dělá. A tak tedy *kotrba*, což je vlastně *kostrba,* tedy *palice* střapatá, dále *koule, kokos*, *cibule, kedlubna*, *šiška, globule, kebule*, *škebule*, *makovice*, *dyně,* označení pro dutiny náramné a zásadní; i je jen v logice věcí, když Slováci říkají také *grgyňa,* což je vodní meloun. Jinde snad ještě hůř. Der Kopf je cupa, tedy dutá nádoba, číše. V la tête vězí testa, tedy střep, hrnec, je to případ zcela takový jako ruský čerep = lebka; testa vytlačila slovo chef (tj. caput), hojným užíváním zlehčující význam hrnce a střepu vyčichl, proto se vynalézalo dál: bille, boule, caboche, citron, citrouille, ciboulot, coco, noisette, poire, pêche, fiole, bobine, jmen pro hlavu mnoho, lichotivé ani jedno. Obdobně po anglicku: cocoanut, onion, turnip, pumpkin, calabash. Dí-li některý náš rodák něco o našem kokosu, může se odvolat na úzus opravdu mezinárodní; i Číňan tak říká, a nemohu odolat, abych neuvedl větičku z Pidgin-English, angličtiny asijských přístavních měst (podle Storfera): *You no savoy that fellow white man coconet belong him not grass?* – neviděl jsi toho člověka bílý muž má kokosový ořech ne trávu, tj. neviděl jste toho plešatého pána?

Obdobně soudí jazyk o ústech: nejen *huba,* nejen *chlebárna*, ale i *tlama, čumák, lebeda, papula*, *držka,* a také *čama,* pročež říkají na Jevíčsku *ten má čamo nevepařenó*! Jinde na Moravě říkají velké nepěkné hubě *gamba,* její majetník je pak *gambál, gamboš*; na Brněnsku říkají hubě *čuňa*; *čuňák* je pak kupodivu hubička (polibek). Vaši ctní předkové říkali zas *paštěka,* škoda toho slova, bylo malebné a asociacemi bohaté. Paštěkou mínili hubu prostořekou, hubatou. Jindy říkali *kabela*, *kabelka; stul kabelu* znamenalo mlč!

Původ všech takových výrazů je v tom, že člověk rád ironizuje nejen bližního, ale i sebe a své tělo. Také proto je argot věc skoro tak stará jako civilizace sama, dokazují to slova jako *la jambe z camba,* což je „zvířecí hnát", potom však lidská noha, anebo fakt, že římští legionáři ležící posádkou v zemích dnes románských nejedli, nýbrž „žvejkali", tj. neříkali *edere,* ale *manducare*, z čehož dnešní frc. manger, it. mangiare. Naše *pracky, hnáty*, *ploutve* mají tedy ctihodný rodokmen.

Všimněte si, že říkáme jednak *to je okatá holka*, tj. má velké oči, jednak *to je okaté*, tj. nápadné, bije to do očí – tedy jedno slovo ve dvojím významu velmi rozdílném. Na západní Moravě znamená *okál'* nejen velké oko, nýbrž i okáče, člověka s takovýma očima.

Poměrně vzácné jsou ve spisovné češtině eufemismy pro stydké části těla nebo stydké stavy tělesné – jak říkám jinde, společenské dějiny národa vzniku eufemismů nepřály: jinde vzniká eufemismus v salonech vyšší společnosti, u nás tvořil eufemismy spíše lid. Na rozdíl od společnosti francouzské a anglické, v níž se všechno, co je od prsou dolů, ba od krku dolů, umisťuje do hodně povšechných končin la gorge, l'estomac, the stomach, není u nás nepsaného zákona, proč by vzdělaný člověk nemohl užít slova *břicho* anebo jeho zcudnělého, odbřichatělého drahotvaru *břich*; to spíš uhne lid a řekne *tělo* anebo ještě pěkněji *život;* jiné takové hluboké slovo z lidové anatomie je *matka* pro uterus. My vzdělanci říkáme o ženě, že je těhotná, v jiném stavu – lid řekne, že je v koutě, dovede však i říci *má roba je v zamyšlení.* To je z požehnané Moravy; tam ještě za Fr. Bartoše říkali těhotné ženě *boží žena,* říkali, že žena kvete (má měsíčky), o nemanželském děcku řekli prostě, že *není slubné.* Nehodlám se pouštět do romantického horování; říkám jen ne snad s Bartošem, nýbrž nad něho, že tvůrcem společenských eufemismů je u nás lid a nikdo jiný, a že v nich osvědčuje větší míru sličné vynalézavosti než kdysi pařížské preciézky. Jindy dovede ovšem právě zas lid vložit do břicha sídlo duše: moravské rčení (horňácké)

ma nad tým bruch nebolí znamená to mě nermoutí, o to nedbám. K eufemismům smíme přičíst sloveso *obřichatěti* ve významu otěhotněti, také staré a vyhynulé rčení *krkem dělati* = dáviti, za něž mohlo zaskočit (místo našeho Davida) také *karytouna honiti.* Jiným eufemismem bylo slovo *kapsa* m. *kep* (vulva), i říkalo se *zdráti kapsu* (Kep se lidově jmenovala pražská ulice Nekázaná, vicus turpis, ulička velmi vykřičená).

Od *srdce* tvoříme adjektivum *srdnatý s* významem udatný, statečný, ale říkalo se i *srdnatý pláč,* což byl pláč od srdce, pláč usedavý.

O všelicos bychom přišli, kdybychom si nevšimli úkonů, jež lze provádět jednotlivými částmi těla, přičemž mají názvy podle těchto částí těla. Jsou to v češtině asi tato slovesa: čeliti – zočiti – koukati – okouněti – hubovati – hubičkovati – zubiti se – ústiti – krkati (podle mého dohadu nejodpudivější české slovo vůbec) – hrdliti se – hrdlouhati – ručiti – připažiti, odpažiti, rozpažiti, přinožiti, odnožiti, unožiti, zanožiti (umělé termíny sokolské) – hrbiti se – břichatiti (a břichatěti) – prdelkovati (se) – význam tohoto shocking slova je nevinný: nic nedělati, povalovali se. Nářečí mají ještě slovesa další: valašské *okatiť* znamená vyvalovati oči, v moravské písni se šohaj *zučil do kukola drobneho*, tj. zhlédl se v něm. Staročeské *ručiti* znamenalo slibovati, patrně odtud slovenské *rukovati* s významem ruce si podávati, v tomto významu u Kollára (Cestopis): … *příroda s krásoumou ustavičně rukovaly* (tj. podávaly si ruce, šly pospolu). Stará čeština měla od slova *šíje* slovo podnes žijící *zášíjek* a od něho sloveso *zášijkovati,* i praví Chelčický (S. v. XXVI): *jsouce zášijkováni a poličkováni.* Měla také sloveso *palečkovati,* znamenalo šiditi ve hře, fikslovati, pak i potulovati se. Kollár (S. Dc. II, 30) má sloveso *obezhlaviti,* asi kalk podle něm. enthaupten. Tvoří také (S. De. I, 126) smělý slovesný tvar od vlasů: *rozvlasená oknem vyhlédne.* Velkým milovníkem takových slov byl Josef Linda; čtu v jeho *Jaroslavu ze Šternberka*: *Ten zlosyn chřtánuje* (tj. hlasitě provolává) … *jestli si co do duše vušatěl* (tj. postřehl poslouchánim) … *zapěstí se v čelo*

(tj. udeří se p. v čelo). Právě co do takových sloves vládnou zákony zcela zvláštní: jeden jazyk má v jejich oblasti výrazy odepřené jazykům jiným, a sloveso odvozené od jedné a téže části těla může v různých jazycích znamenat úkony prarozdílné.

K úkazu prvnímu: stejně jako mnohým jazykům bude odepřena obdoba k našemu *krkati*, nemáme my zas tvarových obdob k cizím slovesům embrasser, abbracciare, to embrace, umarmen, accostare, sich brüsten, fingern (to by – zčásti – bylo to stč. palečkovati!), füsseln, köpfen, enthaupten, décapiter, s'adosser, s'aculer, halsen, descabezar un sueñecito, tj. shodit z hlavy spáneček, totiž zdřímnout si, herzen, schultern, s'entêter, fesser, écoeurer, serdiťsja, to wrestle.

K úkazu druhému: oko se německy řekne das Auge. Bylo by nasnadě, aby slovesa od „oko" i „Auge" měla shodný význam. Nemají: zočiti je prosté spatřiti, uviděti, kdežto äugen je rozhlížeti se s očima dokořán a äugeln zas je pokukovati, koketovati očima. Dvojice překvapivější: česky hrdlo, srbocharvátsky grlo: hrdliti (se) znamená však akt citu velmi záporného, kdežto grliti znamená objímati, svírati v milostném objetí. Je viděti, do jaké míry si v této oblasti jazyky zachovávají svou svéprávnost jak povšechně tvůrčí, tak i významovou.

Z nářečí ještě dvě krásy: na Zábřežsku říkají o někom, kdo oslepl na jedno oko, že *vochrom na oko,* a v Kuldových moravských pohádkách se praví, že se pacholek *ožebračil na rukou*, tj. zmrzačil se.

Obdobná svéprávnost i po jiných stránkách právě v této oblasti. Tak je dosti zvláštní, že slovo *brada* znamená dolní končinu tváře i splývající vousy na ní (starší muž s dlouhou bradou). Měli jsme slovo, jež patrně bylo rovněž českou zvláštností slovníkovou: *podpážník, podpažník,* znamenal přívržence, pochlebníka, nohsleda. Jen náš je asi *pršinůsek,* u Halase (Ladění) čtu v témž významu rozkošné slovíčko *ohrndírka.* Samostatně si počínají jazyky i v „tělesné" frazeologii, říkáme např. mluviti od plic, kdežto Němec mluví od jater (frisch von der Leber); taháme rozumy povšechně z něko-

ho, Francouz však je tahá z nosu (tirer les vers du nez), a Španěl říká dokonce costar un riñón, tj. státi ledvinu, význam je však: státi hříšné peníze.

S částmi těla se ráda snoubí přípona *-atý,* v níž je jako v rohu hojnosti štědrá míra všelikého daru božího. Vznikají adjektiva, jež nadmíru svědčí české povaze: hlavatý, ušatý, nosatý, zubatý, nohatý, prsatá, stč. kabelatá, tj. s velkou, vydatnou kabelou, tedy tlamatá, bokatý, a tak hezky po žebříčku těla dolů. Proč jazyk zná chlapy nohaté, nikoli však rukaté, není mi známo. Řekl bych, že *vlasatý* vyjadřuje větší množství vlasů než *vousatý* vousů. Mám rád slovo *sádelnatý,* ale jen slovo samo. Malebná a obrazivá jsou slova *vyčouhlý, vyzáblý*, *zavalitý, rozkladitý.* Smí se říci *vozemboušský*? Byl bych rád, kdyby se smělo.

* * *

Ze spousty jazykových záznamů a signalizací o tělesných vlastnostech se dotknu jen ještě způsobu, jakým čeština reaguje na délkové a šířkové úchylky lidského těla od normálu, a zejména na hubenost a tloušťku.

Reakce češtiny je, řekl bych, nestejně živá: na tloušťku je prudší. Je pravda, že není nouze o drastická pojmenování pro člověka vytáhlého a hubeného: tyčka, kolohnát, lunt, koště, slonbidlo. Ale označení opaku jsou živější, živelnější: buchta, bambula; na Brněnsku říkají bambuláč člověku s vypasenou tváří. Nebude ani náhodou, že nám úplně chybí protějšek k velmi pozoruhodnému faktu zobecnělého vlastního jména Mařena v aplikacích, jako: *je to taková mařena* – čímž je každému českému člověku ne označena, ale zpodobena, nakreslena, vymalována ženská robustní, tělnatá, bokatá, prsatá, *nařvaná.* Nařvaná: v kategorii adjektiv je nepoměr ještě větší. Vyzáblý, vychrtlý, vyčouhlý – to vše je pouhá voda proti lučavce slov vypasený, naditý, narvaný, měchatý. Vypasený: vmyslili

jste se kdy s plnou obrazivostí do tohoto skvělého slova, jež klade rovnítko mezi sádelnatost a stav zvířeckosti? Vedle brysknosti tohoto estetického odsudku je *chrt* ve *vychrtlý* pouhý básnický tropus. Mohl bych připomenouti slova břicháč, velkopupkáč. Nemám za náhodu, že není v oblastech hubenosti tvarové obdoby k *tlusťochovi;* což je slovo s příponou velmi zvláštní, vzácnou, v *bělochu*, *černochu, divochu* nějak neutralizovanou, ale tím živelněji výbušnou ve *smraďochu;* a nevím, jak se daří vám, ale mně do tlusťocha vždy fatálně zavání zvukem smraďoch. Nic takového v oblastech hubenosti; neboť slovo *hubeňous* je jen pitvorné, nikoli však čpavé a ekrazitové jako *tlusťoch.*

Zdá se tedy úhrnem, že česká estetika lidského těla pociťuje a posuzuje tloušťku jakožto horší úchylku od normy, než je hubenost. To by mohlo být v souvislosti s estetickým ideálem tělesnosti v tom smyslu, že antropologická skutečnost jeví u nás, zejména u žen, daleko víc úchylek tlusťochovských (mařenovských) než úchylek opačných. Snad se jazyk mrzí, že je u nás tolik zavalitých, tlustých, sádelnatých. Namítnete *boubelatou*, slovo míněné kladně, esteticky přitakavě. Uznávám; ale z boubelaté Mařenky je za dobu pozoruhodně krátkou mařena. A mařena je nadávka: je to ženská, která má všeho příliš – masa, dobrých nervů, výřečnosti. Lid zlehčil i jiná ženská jména křestní; ale ani lid, ani kdo jiný nevytvořil hubený opak mařeny. To bych neměl za náhodu, slovo jako mařena může vzniknout jen z velkého psychického nutkání.

* * *

A teď nějaké ty miscely dožínkové.

Pomnožnost našich *zad* má pěkný protějšek ve španělštině: *los lomos.* Také *mozek* míval tvar pomnožný: *mozgy,* a je to tak anatomicky v pořádku. Medicína zná i singuláry *v pravé, v levé plíci.* – Hospodyně si přeje u řezníka *měkké játro*; na moravském

Jicku říkají *jed jsem játru.* – K plurálu *kříže* pěkný doklad z horňácké písničky přeutěšené:

Mám já milú pěknú bílú
a kríža má pěkné rovné,
jak vykresané,
rovno kráčí nohama,
já pozérám za něma,
krútí sebú děvečka,
jak ve vodě rybečka.

Je to krása, co?

Teď dál. Stará čeština měla pro přirození a plodidla slova *zbroj* a *nádobí*, jsou to eufemismy. – Snad si neuvědomujete dost jasně, že všeliká *zpupnost* s *pupkem* souvisí. – Na Lašsku se zachovalo prastaré slovo *vantroba, otroba,* znamená tam játra. – Rovněž moravská je pradávná *paščeka,* znamená hubu prostořekou, pomlouvačnou, k ní je sloveso paščekovat, tj. hubovat, nadávat. A do třetice Morava zachovala prastarý *kep,* a to v úslovích kepský čas, mám se kepsky.

Několik zvláštností dalších – jsou zároveň krásami: moravismus *pľezmero* znamená rozhalená ňadra, potom však ženskou rozcuchanou, línou, lajdu a nepořádnici. – Na západní Moravě je *hubál* člověk s velkou hubou, kdežto *hubánek* je hubička (tj. polibek); tamtéž *hubačit* = mleti hubou, odmlouvati, *hubákovat sa* hubičkovati se. – Na Lašsku mluví o *vyjabkované noze,* tj. noze vyvrtnuté z jablka kolenního. – Valaši zas mají krásy *dopažiť sa čeho* = dopíditi se, urvati co na sebe, a *krkúnať sa* = nectně se objímati. – Na Kunštátsku bylo a žilo podivuhodné sloveso *vtěloupit se* někam, tj. úskokem se někam dostat, vloupat. – Komenský zaznamenává sloveso *pěstovati se* s významem tlouci do sebe pěstmi. – Bylo úsloví *hrdlo sobě odníti*, tj. vztáhnouti na sebe ruku sebevražednou. – U Slavkova říkají *ten si něco potváří!* a říkají tak o lidech domýšlivých. – Bylo slovo *řitství*,

řičství, znamenalo smyslnost, chtíč tělesný. – Staročeský Ezop mluví o *ústech velikých a hubatých,* totiž tlamě podobných. – Všimněte si slova *po-kolení* a úsloví *na stará kolena, do třetího kolena;* máme tu divnou a pěknou shodu s řečtinou. – Na Brněnsku říkají *vodešíl s plócama*, míní tím, že s nepořízenou (že se darmo namluvil). – Říkáme *v patách za někým*; na moravském Horňácku říkají *vúpaty za ním!* – Západní Morava zná *jazykáče* jakožto mluvky všetečné a troufalé. – Na Lašsku znamená *hrtániť sa* namáhavě robotovati, plahočiti se, ale *hrtaň* je piják anebo žrout, *hrtánił* zas křikloun. – Nářeční *hrdłovat* sa znamená namáhati se, a *hrdlovisko* – považte tu krásu krásoucí! – je pole, na kterém se musíte hrdlovat, dřít se jako pes; – kdežto naše *hrdliti se* s kým se řekne *krkovať sa.* – Uhynulo nám staré sloveso *uhlaviti*, znamenalo stíti. – Podivná a dost specifická je nadávka *ty střevo!*; Valaši ji obracejí na Hanáky a říkají *hanácké střevo!* – Lachům znamená *pysk* hubu: *zavřeš pysk! Pyskáľ* je pak pyskáč, *pyskuň* je člověk hubatý a *pyščury,* jak dá rozum už podle zvuku a tvaru toho slova, jsou velké pysky. – Nářeční panstvo *prdoľa* a *prdoľena* jsou Adam a Eva povídaví, *prdolit* je pleskati, žvaniti. –

Jak různě nakládají národní frazeologie s jednotlivými tělesnými orgány, dokládá hezky dvojice rčení *avoir du coeur – ten člověk má srdce* (nemá kusa srdce): francouzské rčení znamená totiž nikoli dobrotu srdce, nýbrž zmužilost, srdnatost.

Tvary typu *bočmo*, *čelmo, nožmo, vzpažmo,* tedy příslovce od sloves odvozených zas od jmen částí tělesných, buďtež nám dokladem, co všechno nedovede čeština na poli tvoření slov.

A k ideálu tělesné krásy: jistě je vám povědomo, že v lidových písních (Morava!) kvete *panenka tenká*, a míněna je panenka ztepilá, urostlá, švarně nesádelná. Znám ovšem výjimku:

Šenkérenko tłustá,
tancuj s nami zhusta

– ale zde podezřívám rýmovou náhodu. – K slovu *buclatý* má starý Štěpánek v svém Střelci kauzedlníku podivný variant:

Neopusť mne sklenice,
Karty, buclá dívčice,
Dokud duše v těle…

A na Moravě říkají místy *usádliti se* ve významu posaditi se do teploučka a tam prospívat na tělesném objemu – *usádlil se u obce.* – A co to je *pupkáč* a *velkopupkáč*, víte i beze mne, i mohu tuto kapitolu uzavřít, třebaže by vábilo ještě to a ono. Ale jednou konec být musí.

XLIV
O smyslech

Pokud jde o život smyslů v jazyce, jeví čeština v označení nejzákladnějším dokonalou shodu s jinými indoevropskými jazyky – myslím slovo *smysl*. Jako již latinský *sensus* znamenal počitek, vjem smyslový, čití, vnímání, smysl čivý, ale i cit, cítění, smýšlení, mínění, smysl jakožto významový obsah, ba i rozvahu a soudnost, a dokonce i větu, rčení, takže např. *communes sensus* znamenají u Tacita tolik jako loci communes, otřelé fráze – tak je tomu i v dnešních jazycích, jež s obdobným významovým bohatstvím užívají svých slov le sens, the sense, der Sinn, jako by chtěly projevit, že beze smyslů nemůže být ani žádného smyslu ve významu širším a úhrnném. A nejinak čeština se svým *smyslem*, s tím rozdílem však, že rozrůznila *smysl a mysl*, čímž však nijak neomezuje obsáhlou fyziologicky-spirituální platnost slova *smysl*, nýbrž naopak ji spíš ještě zdůrazňuje – např. v poměru k francouzštině, jejíž *esprit* je od smyslů osamostatněn, anebo v poměru k italštině, jejíž *mente*, *animo* kořenem nijak nesouvisí *s il senso*, anebo v poměru k němčině, jež má pro mysl slovo na smyslech nezávislé (*Gemüt*, od *Mut*).

A také v češtině se zračí fakt, že člověk je živočich ještě pořád hodně čichový a čichavý; kdyby se věci měly jinak, nebyl by slovo pro všeliké vnímání přenesl právě na vnímání čichem: sentir, to sent, sentire, spüren, *cítiti* lze jak obecně, celým čivovým ústrojím, tak i jen čichem: cítím radost, a stejně: zde je cítit svítiplyn; nemohu ani povědět, co cítím, a: zdá se mi, že v kuchyni je cítit připálenou cibulku. Ačkoli se čich počítává k smyslům nižším a pro vyšší život člověka nedůležitým, ukazuje právě řeč, jakým trvalým zdrojem významných dojmů čich byl a napořád zůstává. Pro vjemy nejvyššího ze všech smyslů, tedy zraku, nemáme vůbec slov, jež

by *bezprostředně* a *specificky* hodnotila zrakový počitek jakožto libost nebo nelibost, zato však máme pro počitky čichové vypracovanou soustavu a paletu: *pach – zápach – puch – smrad – vůně.* Z nich zápach znamená ve starší mluvě také počitek libý, zápach růží např.; puch je slovo velmi expresivní hláskovou skupinou *pu-,* jež – zdá se – čeká jen na příležitost k aktualizaci, aby se v nás dojmově projevila, viz pučeti, pupen, pupek, puchřeti, puchnouti, puchýř, zpupný, srv. také frc. puer z lat. putere, italské puzzare smrděti, puzza smrad; slovo *smrad* je výbušné jako suchá třaskavina, slovo *vůně* je svým hláskovým skladem slovo požitkářské, smyslné. Lidová čeština přidává k této čichové paletě ještě expresivní *čuch.* Bezprostřednosti čichových reakcí na naše nitro nasvědčují i přenesené výrazy *někam ani nepáchnouti*, totiž nevnésti tam svůj tělesný pach, *nemoci někoho ani cítit*, *vyčichnouti odněkud;* Berlíňák říká ještě bezprostředněji abstinken, odsmrděti – kdežto jadrná čeština dělá *z* odsmrděti sloveso zvratné a vkládá do *odsmrděti si* význam „odpykati si". Snad by se zde dalo uvést i slovo *smrděnka,* což je technický termín, jímž herci označují obor salonní dámy, patrně podle navoněné „fajnovosti" jejích úloh.

Rozlišili jsme tvarem i významem slova *smyslný* a *smyslový,* což některé jazyky nečiní (sinnlich = smyslný i smyslový). Ve starší češtině znamená *smyslný* tolik co rozumný, inteligentní.

V oblasti smyslu zrakového stojí za povšimnutí slovesný řetězec *hleděti – hledati – hlídati*, v němž představová souvislost bije do očí. Ani o zraku, ani o sluchu neříkáme, že je *ostrý* – smysly jsou nám *bystré*, a nikoli ostrý, nýbrž bystrý je nám i duch, intelekt. Svým původem znamená *bystrý* tolik co hbitý, rychlý. – O barvách mluvím jinde.

Jako v jiných jazycích je i v češtině chuťová paleta vybavena prauboze: chuť sladká, kyselá, slaná, hořká, trpká, „kovová", „kamencová", což všechno je k smíchu málo. Labužník a znalec určí podle chuti nejen druh, ale i ročník vína, profesionální koštéř poví,

kde rostla káva, kterou právě ochutnává, kde čaj, který srká, kde tabák, z něhož kouří doutník nebo cigaretu – ale pojmenovat ty počitkové kvality nedovede. Snad v žádné jiné oblasti nekončí se boj jazyka s kvalitami takovou prohrou jako v oblasti chuťové. – S chutí provozujeme spiritualistický přepych, že vepřová pečeně má *chuť,* ale paní velkoprůmyslnice Dolores Vepříčková má báječný *vkus* v modes robes; a že švédská mísa u p. Coufalého mívala a bohdá zas bude mít skvělou chuť, kdežto náš známý výtvarník Vozembouch vyřešil interiér všenárodní výstavy *Šunku všem* s vynikajícím vkusem. To je přepych nadfrancouzský, nadruský, naditalský, nadšvédský – těm zaostalcům postačí le goût, vkus, il gusto, smak. Ostatně: je mým zcela soukromým míněním, že dvoukolejná soustava *chuť – vkus* nezmnožila valně vkus našeho jídla, ani chuť našich projevů kulturních. Zato zas říkáme jednotně *jídlo má chuť – já mám chuť k jídlu,* kde Francouz klade proti sobě le goût a l'appétit.

V oblasti sluchu poutají termíny pro funkční defekty: *hluchý* má ohlas ve rčeních jako *hluchý klas* (shodně s němčinou), v *natvrdlý* vězí lidová představa anatomicky nijak hloupá, jako by sluchový orgán byl nedosti měkký, pružný, vodivý (otoskleróza!) – a *nedoslýchavý* vystihuje svým opakem „doslýchavosti" danou dysfunkci sluchového orgánu tak předokonale, že to může ocenit jen člověk nedoslýchavý. Vedle těchto tří slov je terminologie mírných defektů očních – krátkozraký, dalekozraký – školometsky nudná. Lid ostatně říká, že zrak člověku již *neslouží*; a to je řečeno víc než pěkně.

A teď si uštědřeme hrst krás. Chelčický mluví o trpkém smradu, a je to skvělá fixace synestetická anebo stejně skvělá metafora, jak chcete. – *Ščuchnout se* je odporný výraz pražské chátry, viďte? A už jste se převezli: říkají tak na západní Moravě už odedávna. – Rovněž na Moravě říkají vysokému hlasu *tenký hlas*, znají také *tenký větr*, totiž pronikavý, ostrý, kdežto *tlustý hlas* je hlas hluboký. – Tamtéž je *hluchá nemoc* nikoli choroba otologická, nýbrž je to padoucnice. – A zas tamtéž můžete být *nedochůdný* na sluch: *Kača byľa na sľechy*

nedochůdča. Je to nádhera, co? – Na Brněnsku je takový člověk *tupý* na sluch: *So jaksi topé na sloch*, *vime.* – Slovo *nevidomý* je v království jen a jen slovem slovníku spisovného. Ne tak na Valašsku, kde rozlišují; člověk je *nevidomý,* zvíře je *slepé.* – V kraji lanžhotském má slovo *chutný* význam pěkný, krásný, sličný: *to je chutné diťa*; *to je chutná panenka Maria.*

A co byste, prosím vás, řekli výrazu *chutnat* nějaký předmět *rukama*? Že to je trofej výrazivosti básnické, výboj zcela nový, snad Halasův, že ano? Nu tak tedy:

A s tiem vesele křikněte,
řkúc: na ně, hr na ně!
braň svú rukama chutnajte,
bůh pán náš křikněte.

Století patnácté. I smím snad skončit.

XLV
O barvách slov několik; a o světle zasvitávajícím

Ze všech smyslových vjemů vystihuje jazyk nejlépe vjemy zrakové. Nezmůže sice jazyk, žádný na světě, ani zdaleka všechno, co z videm kosmu promlouvá k lidské sítnici, a jakékoli jazykové určení světla i barvy je chabá přibližnost a žalostné lapání věcí nevýslovných, a lidské oko, praví vědecká optika, je nejcitlivější fotometr vůbec, i není divu, že jazyk za ním tak pokulhává. Než přec jen zvládá jazyk daleko nejlépe vjemy světelné a barevné. Jazyk a vjemové oblasti sluchu, čichu, hmatu – toť stálé prohry a hotové mrzáctví; a pravdu má starý John Locke, když si stěžuje na nedostatek výrazů pro pachy a chuti (On human understanding).

Ale paleta barev, kterou chová v zásobárnách výraziva pokročilý kulturní jazyk, je výsledkem dlouhého usilování o slovní fixaci barevných vjemů. O dobývání barev jazykem a světovou literaturou dal naší literární vědě krásnou stať Otokar Fischer (Spektrum a řeč v knize *Duše a slovo).* Dočtete se tam např. o podivném případu slova *hnědý,* jež bylo asi tak v době 1600–1700 u evropských básníků dosti obvyklé v případech, kde my bychom řekli „černý"; vede pak k slavné *hnědé noci* Nietzschově, ale již před ním je v tomto významu u Heina, Kellera, Storma; a ve Švýcarsku podnes říkají *hnědé fialky* (tj. tmavomodré). Jde o úzus původu románského, a Fischerovy doklady by se daly rozmnožit příklady ze starých italských mistrů, a to právě co do té hnědé noci, kterou Nietzsche nikoli náhodou recipoval smyslově i jazykově jakožto vroucný duchový syn středozemního génia románského (dovedl bych uvést např. památný doklad z Petrarky). A čtu také u Leopardiho: *al bruno dei creposcoli* (Dialog o Tassovi).

Zde románští básníci viděli lépe než my: není absolutní tmy, není v kosmu absolutní černi, nedovede ji ustrojit ani člověk; a noc, jižní především, je opravdu hnědá nebo modrá.

S krásným zdarem usilovaly o zmožení vidma jazyky antické. O Ovidiovi se tvrdí, že má v souboru svých veršů 150 pojmenování pro odstíny žluti. Nepočítal jsem je, ale vím, jakou vítězivou mohoucnost zraku a jakou zdárnost vystihujícího slova dali bohové tomuto Nejpožehnanějšímu. Středověká poezie pak je po těchto vrcholcích zřivosti nejradikálnější úpadek do primitivismu, anebo – chcete-li – do askeze. Pomalu, zcela pomalu se barev začíná dobývat znova, jsou součástí staletého procesu v poantické poezii evropské, a záleží ten proces v tom, že se teprv pozvolna rodí a vyvíjí jakýkoli diferencující přívlastek, osobitý a význačný pro označený předmět i pro básníka: z rysů, které nejpropastněji dělí moderní poezii od středověké, je právě to odstíněné a odstiňující vnímání a jazykové fixování kvalit, osobité jak co do objektu, tak i co do básnického subjektu. Středověká poezie typizuje barvy nejinak než všechny ostatní vlastnosti: nebe je modré, luh je zelený, jako je rytíř ctný a král štědrý a králová spanilá. Nemůže ani být jinak, vždyť středověký básník vnímá stvořený svět na způsob pro nás nepochopitelně schematizující, přírodní cit, vidění přírody v našem smyslu chybí úplně; a že je dáno v podvrzích Hankových, stačí již o sobě na důkaz, že jde o podvrhy.

Barevná paleta jazyka je tedy v poantických evropských jazycích přínosem a výbojem poměrně pozdním. Není proto věcí zrovna malou, vidíme-li, jak hned čeština poměrně raná horlivě a s plným zdarem usiluje o vystižení jemnějších barevných odstínů, a to právě svými specifickými prostředky ústrojnými. Setkáváme se se skupinou přídavných jmen jmenných *náběl – náčrn – náčrven, náčerven – názelen – zázelen – nážlut;* k nim se řadí o něco pozdější adjektiva složená (XV.–XVI. stol.): *náčrvený – náčervenalý – náčervenavý – náčerný – nábrunatný – názelený – nážlutý – nážlutný – nažlútlý* a jiná.

Když pak v XVI. století s rozmáhajícím se světovým obchodem přicházejí do českých zemí nové látky a s nimi nové barvy pro barvité ošacení ženské a tehdy neméně barvitý kroj mužský, usiluje čeština také o jazykovou fixaci této nové hojnosti. Začíná teď označovati barvy podle jejich příznačných nositelů v říši stvoření a dává se tak na jazykové cesty, na nichž francouzština stvořila svou světovládnou paletu barevných určení podle typu, např. couleur marron, couleur sable. Pěkně tato módní slova sestavil Zikmund Winter (Dějiny řemesel, 356), i uvádím z nich alespoň: *lvová – hřebíčková – koumarová* (šedá) – *mnišská rudá – rozinková – papoušková – mořská – husí – holubí – maková – fiolová* (tj. fialová) – *tiková – pomorančí – boráková* (podle rostliny). Později čteme ještě tyto: *plumeranová – myší – vohňová – rašová – olivová – vlasová – citronová – perlová – stříbrná – švédská.* Zde všude tvořila čeština ze svého, jen málokdy si vypůjčila, jako tu plumeranovou anebo odstín *fedrfarb.* Krásný doklad, jak móda inspiruje jazyk.

Dnes má čeština skvělou soustavu a aparaturu pro vystihování barevných odstínů. Typ „hřebíčková“ (papoušková, brčálová, pomerančová atd., atd.) zůstal a je množitelný donekonečna. Impozantnost české barevné palety záleží však v tom, jak jazyk dovedl těžit ze svých nejvlastnějších možností.

I máme dnes v oblastech barevného vnímání slovesa inchoativní typu šednouti, hnědnouti; durativa typu modrati se, červenati se; durativa typu promodrávati, probělávati; perfektiva typu zšednouti, zhnědnouti, zběleti. Máme faktitiva typu běliti, modřiti. Máme zvláštní slovesa označující ztrátu barvy, její mizení: vyrudnouti, vyběleti. Máme slovesa okamžitá typu začervenati se. – Máme přídavná jména typu našedlý, nahnědlý, máme další typ zšedlý, zhnědlý, ještě další typ zmodralý, zčernalý. Máme dále adjektivní typy pozardělý – uzardělý – pouzardělý – zarudlý – rudavý; další typ *zlatistý.* A nejkrásnější je, že jazyk zde další tvořivosti klade meze velmi povolné; bez rozpaků a váhání může básník říci např.: nebe

se rozmodralo, sníh se rozbělal, písek v mých očích dožlutěl, hlína po dešti prohnědla, rozrůžená bělost líce.

Je to bohatství kroisovské. Zejména, když je vážíte na miskách srovnání s jazykem tolika tvůrci prohněteným, jako je němčina. Hned sloveso pro nás tak prosté jako *modrati se* v němčině sice je – blauen –, ale setkáte se s ním jen v dikci básnické. Slovesa typu *zčernati* musím vyjádřit opisem – schwarz werden; a tento opis úplně splývá s opisem pro naše *černati*. *Co se to tam bělá* mohu říci jen Was glänzt, was schimmert dort so weiss (hervor). V takovém srovnávání bychom mohli pokračovat, výsledek by byl napořád stejně příznivý pro češtinu.

Nádavkem má také rozrůznění běl (barva) – bělost (účinek barvy), červeň – červenost atd., atd. Němčina to má také – typ das Rot – die Röte – ale rozlišenost není tak určitá. Máme v těchto hájemstvích smyslového vnímání ještě zvláštnost další, totiž deminutivní adjektiva typu *běloučký, modroučký.* V každém z nich je barevný vjem spolu se zálibným přitakáním tomu vjemu; „modroučký" je asi tolik jako libý svou modrostí, modrý na libý způsob; a je v těch barevných určeních ještě složka další – přesycenost barvou (modroučká chrpa). – O typech nažloutlý – zažloutlý – požloutlý je zmínka jinde.

Zdá se tedy, že český člověk vnímá ze zázraků vidma dosti mnoho; a nezdá se, nýbrž je doložitelnou skutečností, že čeština ty jazykové potíže při zmáhání barevných odstínů zmáhá vítězně.

* * *

Ještě několik zvláštností. Dnešní čeština rozlišila slovní dubletu *šedý* a *šedivý*, a to tak, že např. látka je nám šedá nebo šedivá, ale vlasy jsou jen šedivé. To je věc nápadná, srovnej des cheveux gris, gray hair, graues Haar atd. U Máchy shledáte, že takového rozlišování nezná, je u něho hojně „šedých vlasů", „šedých star-

ců“. – Jiná zvláštnost záleží v tom, že mluvíme o vlasech a vousech nikoli červených (rotes Haar), nýbrž ryšavých nebo zrzavých, zato však ovšem o císaři Rudovousu – Barbarossovi. – Třetí zvláštnost naší jazykové palety je v tom, že máme zvláštní slovo pro barvu krvavě červenou: *rudý.* – S některými Slovany sdílíme, ale vůči západu nádavkem máme slova *sivý* a *rusý*; a bylo též sloveso *ruseti se,* hustí vlasové se rusejí, říkala stará čeština. – Slovanskou půjčkou jsme si opatřili slovo *siný.* – Slovo *plavý* se nám ustálilo na odstínech kdesi v končinách světlé žluti, velmi světlé hnědi; starým Čechům znamenalo však *mimo* to též „jasně modrý“, jako podnes Srbocharvátům a Slovincům. Takové obsazení jednoho slova dvojí barvou není zjevem ojedinělým, srovnávací jazykozpyt zná takových případů víc. Tak znamená staroindické *kiršna* barvu černou i modrou, latinské *canus* barvu šedou i bílou.

Chudě jsme vybaveni co do označení pro barvu, jež prudce útočí na zrakový nerv. Máme tu v normální spisovné češtině vlastně jen jediné slovo, totiž *křiklavý*. Francouz stejně: une couleur criarde. Angličan říká a bold colour, a gaudy colour, což by tedy byla barva smělá, barva „vyfintěná“. Němec rozlišuje barvu prudkou, pronikavou (grell) a barvu křiklavou (schreiend). Chudost našeho *křiklavý* spatřuji v tom, že není každá prudká barva barvou křiklavou, jinak je slovo *křiklavý* stejně jako criard, grell, schreiend názorným jazykovým odleskem synestezie, neboť se tu všude přenáší termín akustický do oblasti optické. Ani to není pro jazykozpytce zvláštností; latinské surdus, tedy hluchý, má společný kořen s gotským svarts, černý, naopak mělo zase řecké slovo pro „černý“, totiž melas, zároveň i akustický význam „chraptivý“. A německé slovo hell, jasný, znamenalo původně jen zvučný, sonorní a je v nejužší spojitosti se slovesem hallen, jež má podnes význam rozléhati se, duněti. Této synestezii se oddáváme, mluvíme-li o jásavých barvách, o jasném zvuku, o hasnoucím zvuku; a že zvuk hasne, říkal již raný středověk, alespoň se tak vyjadřuje v svém

Parzivalu Wolfram z Eschenbachu. – Franštině závidím pro češtinu sousloví *bleu mourant.* Snad se té věci ujme některý český básník.

* * *

Barva není nic jiného než konkrétní ztělesnění světla. A bude-li jazyk dobře vybaven pro vystihování odstínů barevných, nebude ani na rozpacích, jak vyjádřit všeliké fenomény světla absolutního, kosmického. I obstává tu čeština se zdarem nemalým. Ale přec jen jsme radostně překvapeni, čteme-li takovou vjemovou a jazykovou jemnost jako *již zasvitává* (Vladislav Vančura, Útěk do Budína). Netřeba snad Čechům vykládat, oč větším apercepčním a jazykovým výbojem je *zasvitávati* než *svítati,* oč větší vybavenosti pozorovací a vystihovací je třeba, aby ze základu *svítati* vznikla taková složenina. – Nuže, měl jsem to místo z *Útěku do Budína* již vypsáno, když jsem se s ním po měsících shledal jinde. V Šestidílné. A to několikrát. Např. Genesis 19, 55: *A když zasvitávalo, nutili andělé Lota, řkouce: Vstaň, vezmi ženu svou a dvě dcery své, kteréž tu jsou, abys nezahynul v pomstě města.*

I vidíme tedy, jak stará je složitá krása slovesa zasvitávati. Vzácná krása a veliká: to opakované prošlehávání světla chaosem, ty opětované nápory proti tmě, ta etapová *Ofenziva Světla.* Jaké slovo, to zasvitávati. O sobě a samojedinké by stačilo, abys miloval ten jazyk.

A – rozumí se – Vladislava Vančuru.

* * *

Podivuhodně dovedou jednotlivé nářeční slovníky vystihnout do velkých odstínových jemností zabarvení zcela specifické. Uvádím: *vlčatý* je tmavožlutý, *liščistý* je červený jako liška, *tisý* je červený jako tisový kmen (tisá kráva, tisý vůl, tisé tele, tak Valaši). K tomu tato substantivní paleta pro domácí zvířata: *kavěna* (kráva černá jako

kavka), *krašľena,* kráva bledočervená, *plavoň,* plavý vůl, *pivoň,* vůl barvy pivoňkové, *šipoň,* vůl barvy šípkové (jsou to slova slovácká); *šeduľa,* šedá kráva, *srnula* a *jahoda* (kráva zbarvená jak srna, jak jahoda), *kaproš* = holub černý a bíle kropenatý jako kapr.

Vyskytl se nám shora tvar *liščistý.* Je to tvar valašský a má mnoho protějšků: *běličistý, černistý, kropianistý, kamenistý, skalistý.* Vidíte tedy, že spisovné *zlatistý* není žádnou strojenou vymyšleností. K těmto slovům na *-istý* mají Valaši i tvary na *-astý*: *červenastý, bělastý.*

Rovněž Valaši mají pro směsici barvy tmavé a světlé (salt and pepper) zvláštní slovo *brňavý,* zaznívá v písničce *Naše kotěnka brňavá chytiľa ptáčka strnada*, míněna je *kotěnka* s pomíchanými chlupy černými a červenými; k tomu je sloveso *brnastět,* totiž šedivět, „plesnivět": *hlava mu brnastí.* V řadě bělati se – červenati se – rdíti se – modrati se atd. nemá spisovná čeština sloveso od základu *šedý*; mluva nářeční však takové sloveso má – *Co sa to tam šedá*? ptá se lidová píseň moravská.

U nářečních označení barev třeba dát někdy pozor na jejich význam; tak znamená valašské *běľastý* barvu bělavou, kdežto horňácké *běľasý* znamená barvu světlemodrou. Na jižní Moravě (Podluží) znamená *modrá* vždy barvu tmavomodrou, kdežto barva světlemodrá se tam vyjádří slovem *světlá.*

Terminologické úchylky od dnešního spisovného úzu jeví též stará čeština. Tak se např. mluvilo o *nabrunátných vlasech,* kde šlo o vlasy naryšavělé. Někdy lze dokonce mluvit o jakémsi odchylném barevném vidění u našich předků; Komenský vypočítává v *Bráně jazyků* věci červené takto: *Červené jsou: lev rudý* atd., atd. – my bychom neřekli, že lev je červený nebo rudý. Staročeská skladba *Podkoní a žák* praví: *Když se tak povietřie zrudi,* a znamená to, že se zkalilo, zachmuřilo. A byla, jak jsme si už pověděli, ovšem i barevná označení dnes vyhynulá – tak hned Dalimilovo *zruzený* (očerveněný). Obdobně šla svými cestami staročeská frastika od

jmen pro barvy odvozená: *bíliti se* znamenalo přetvařovati se – *bílil se, jako by nemocen byl a lékaře potřeboval.* Proto zaznamenává ještě Čelakovského *Mudrosloví* rčení *hněvají se na bílo*, tj. mají spolu srozumění, že se budou na sebe hněvat.

Jste už unaveni? Hned budeme hotovi. Dovolte jen, abych ještě podotkl, že *barevný přítel* byl přítel neupřímný, jakoby nalíčený; že staročeský Ezop mluví jednou o *přezelené louce,* míně louku sytě, brčálově zelenou. Dovolte, abych připomněl, že se slovo *brunátný* svým významem pozoruhodně odklonilo od výchozího německého brûn; že vlastní význam slova *hnědý* je zanícený; že pěkné slovo *vyrudlý* značně rozšířilo svůj původní význam, neboť vyrudnout nám může kterákoli barva, nejen červená; a dovolte, abych se zastavil u slova *šeredný.* Ano a zajisté, náleží do kapitoly o barvách, souvisí totiž co nejtěsněji se svým základem *šedý.* Máme tu náhodnou, ale dokonalou shodu s německou dvojicí grau-gräulich, greulich, šeď, zsinalost, bezbarvost jakožto počitek nelibý a rozprostranění té nelibosti na povšechný estetický dojem. Padá nám tedy nové světlo na slova *šereda, šerednost,* na nářeční *šerediť* koho, tj. špiniti, pomlouvati, *šerediť se* s kým, tj. hádati se, hašteřiti, a zejména též na nářeční slovo *šeraď,* jež znamená velké množství něčeho, velmi, hrozně mnoho, třebas šeraď jateliny = spousta jetele. Víte, nač zde myslím? Na jazyk slovanských věrozvěstů, na staroslověnštinu: ta měla slovo *tma* na označení „hrozného“ množství něčeho.

Zvláštní obdobnost vnímání a prožívání. Zvláštní a tak nějak jímavá.

XLVI
Čeština za stolem

1

Nebyla by čeština češtinou, aby neměla také v jazykové oblasti stolničení leccos pozoruhodného, ale nějaké zvláštní krásy to nejsou. Povím-li vám, proč ne, popudím vás proti sobě: nemá jich proto, že ani česká kuchyně není nic zvláštního. Protestujete rozhořčeně, já vím. Ale pověst české kuchyně je ze zbožných pověr, jak si jich každý národ o sobě vymýšlí celé haldy: kolik národů zamordoval, kolik jich oblažil svou kulturou, a jaké napsal knihy a jaký šmak mají jeho sosy. Così fan tutti. A pokud českou kuchyni velebili cizinci – a jsou toho i doklady hodně staré –, vynášeli ji *z* pohnutek zcela zvláštních: buď měli na mysli hojnost a jakost některých surovin (bažant, ryby), anebo jim po jejich rodné chlemtanině připadaly české hrnce hrnci egyptskými.

Uvážíte-li české dějiny politické, kulturní a společenské, uznáte sami, že by bylo proti přírodě, kdyby česká kuchyně byla opravdu vynikající. Takových zázraků ovšem není. Národ sedláků, řemeslníků a úředníčků si nebude vyvařovat à la Versailles a Brillat-Savarin. Magdalena Dobromila – já vím. Ale žádný Dumas père, který napsal tlustospis Kuchařky, čte se to jako jeho Tři mušketýři (na omáčku k tomuto masu si připravíš tři pěkné koroptve, dusíš je nejdřív s lanýži atd., atd.). Česká kuchyně je těžká, nevynalézavá, nadýmá, což všechno je velmi na újmu duchu; pracuje s kořením hodně hrubým a dost barbarským; znamenitě dovede zkazit každou zeleninu ohavnou zápražkou, každý salát šalvostrem octa; maso dovede zrovna tak uvařit ve vodě, smažit anebo velmi primitivně dusit a upéci, což dohromady je trochu málo. Jeden zcela výtečný Guide

gastronomique, tj. labužnický průvodce křížem krážem Evropou, praví krutě, ale celkem spravedlivě, že pečená mladá husa je jedním ze zcela nečetných pokrmů, které česká kuchyně nedovede zkazit ani tou náramně srdečnou dávkou kmínu. Už se s tím smiřte – velkolepá próza, zázraky kuchyňské, ženy, které jsou pouhou záminkou pro geniální lyriky krejčířské – to vše spolu souvisí společným jmenovatelem, kterému se říká vkus, a ani tak vkus, jako le goût. V zemi, kde můžete přistihnout armádního generála, jak se s dámou ve společnosti horlivě baví o alchymii předpisů na nejlíbeznější přípravu zeleného hrášku nebo rajčat. Což si laskavě představte u nás. U nás by to byl *kuchynka,* což tedy je první zvláštnost naší kuchyňské a jídelní češtiny. Mluvnickým tvarem femininum, rodu však mužského, určené pro muže, kteří nejsou pravými muži.

Slovo le goût mi dává nástupní heslo pro pohled na české stolničení. Rozlišili jsme *vkus* a *chuť* – na rozdíl např. od franštiny (*le goût*), ruštiny (*vkus*), němčiny (*der Geschmack*). Zároveň jsme obsadili slovo *chuť* významem dvojím: mám chuť k jídlu – ta svíčková má výtečnou chuť. Už tato shoda nasvědčuje dosti primitivnímu nazírání na věci výživy. Z významového rozlišení slov *chuť* – *vkus* pošla však ještě další zvláštnost. Naše *chuť* nemá nic společného se vkusem; ale ve *vkusu,* který jsme vyhradili věcem „vyšším", estetice mimopatrové, zůstalo etymon, zůstal kořen kousání, pozřívání. I mohl by zlomyslný člověk říci, že nám chutná, protože máme hlad a *chceme* jíst (*chot* – *chut*), kdežto statky vkusové, ty vyšší tedy, např. knihy, jsme zvyklí kousat, žvýkat, brát do huby, asi jako kočkodan tikající hodinky.

Od názvů českých jídel si nečekejte nic, co by i jen zdaleka připomínalo nomenklaturu francouzskou, jež je květomluva, velká lyrická poezie, historie, Parnas a anekdotář v jediné směsici. Vytkněme některé zvláštnosti.

Deminutivitis, především číšnická, zasahuje do českého stolničení tvary jako *husička, amoletka, řízeček, pivíčko, vínečko.* Tyto

zdrobněliny nakazily kulinářskou Vídeň, jež pak zdrobňovala každé papáníčko ještě nad český mrav: Ein Rumsteakerl, der Herr, oder ein Schnitzerl der Herr, mit Palatschinkerln der Herr – nabízíval vídeňský číšník.

Hrdelní obžalobou české kuchyně je katastrofální slovo *omáčka.* Ortel smrti nad ní pronáší ohavné, ale příznačné slovo *polévka, polívka,* slovo zcela zasloužené pro tu naši tyransky obligátní, papiláry na jazyku pro každé další chutnání vraždící polevu polední. Také *polévka*, *polívka* je deminutivum, jak vidíte.

Je jím i *houska*; napořád potkávám lidi, kteří nevěří, že *houska* je opravdu *húska, huska*, pečivo přezvané podle podoby, jež připomíná sedící husu.

Jíška – jiná hrůzná vymoženost české kuchyně – je rovněž deminutivum (od *jíchy)*; my však tu zdrobnělinu nepociťujeme, snad proto, že té jíšky je v našem jídle tolik.

Kuriózní slovo je *šlehačka*, vlastně patvar, měli bychom říkat *šlehanka*, protože *šlehačka* by mohla být jen drátěná kvedlačka, kterou se *šlehanka* kouzlí na světlo boží. Ale sotva proniknou puristé, kteří si přejí, abychom se šlehačkou oháněli, zato však lízali jen šlehanku.

Nápoj zcela důležitý pro všeliké odstíny Voltairů má v češtině trojí jméno z jediného kmene: *kafé – kafe – káva*. Dnes znamená dvojice kafe – káva rozrůznění společenské a někdy i jakostní. Ale ježto skutečnou kávu v Čechách nedovedou (čaj rovněž ne, ještě nejspíš v kultivovaném soukromí), vznikla svatým právem jazykové potřeby ještě výtečná pojmenování *brynda* a *culifinda* – jsou přesně taková, jak si toho zaslouží tekutina jimi pojmenovaná.

Jakostní rozrůznění dává též terminologické stupnice *povidla – zavařenina – marmeláda – džem.* Nenarodí se, doufám, tvor, který by chtěl džemu (najmě oranžovému!) říkat povidlí.

Zde poznámku, že do každé jen trochu lidské kuchyně vnikne plným právem hromada cizích slov a jmen zcela nezbytných. Purismus v kuchyňském názvosloví je vždy neklamným indexem,

že se v té zemi nejí, nýbrž že se v nich jen způsobem lidských tvorů nedůstojným ukájí hlad (jen Francie zde smí zůstat soběstačná). Tak je např. terminologickou nezbytností slovo *kompot.* Do lokálů, kde škrtli kompot a nabízejí *závary,* nehodlám páchnout do konce dnů svých. Ostatně cizí jméno sem, cizí jméno tam – mnohý ani neví, že ten jeho českočeský *knedlík* je pustý germanismus a že bychom mu měli říkat *šiška.*

Českou zvláštností jsou singuláry *hrách, hrášek*, *čočka, mrkev* ve významu připraveného pokrmu z nich – na rozdíl např. od frc. *pois, lentilles, haricots* (tak i anglicky, německy, italsky, španělsky atd.). Podařené je slovo *pivo,* tedy tekutina vhodná, radná k pití, nápoj. Je to pojmenování ještě výlučnější než ruská *vodka* a než všechny *likéry* (liquory, tedy tekutiny). Odkažme zde i na slovo, jež ovšem z normální češtiny vymizelo a uchýlilo se k básníkům: *kvas*, původně kvašený a opojný nápoj, pak celá hostina. Pars principalis pro toto.

Podivněji se po významové stránce vybarvilo pojmenování pro místnost, v níž se potraviny uschovávají: *špíže.* Pozdní latina měla slovo *spesa,* od *spendere,* s významem peníze vydané, určené na stravování, stravovné (v přeneseném smyslu podnes něm. *die Spesen*). Tato *spesa* dala středověké němčině slovo *spîze* s významem jídlo, pokrm; dnešní tvar je *die Speise.* A *spîze* dala českou *spíži, špíži,* jejíž význam se od jídla, pokrmu přechýlil k úschovně pro všeliké potraviny. Ze *spíže* pak ovšem i *spižírna,* slovo budící v mnohých lidech nesprávnou, ale libou domněnku, že se zde uplatňuje slibná „přípona“ dvouslabičná *-žírna.*

2

Rustikální prostnost českého stolničení se zračí ve faktu, že čeština nevyvinula slovní individua pro obsahy, jež jsou např. ve frc. le

mets, le plat, les hors d'oeuvre, l'entremets, v něm. das Gericht, das Vorgericht, die Vorspeise, das Zwischengericht, die Platte. Zde není českých protějšků. Neboť *předkrm* je jazyková hrůza, kterou byste v svém okolí neměli trpět, *chod* je už apokalypsa, a o nějakém *mezichodu* se k mým uším podnes bohudík nic nedoneslo. Ten *předkrm* je nemožný proto, že v nás budí představu z ovzduší zvěřince; je sice pravda, že čeština mívala od téhož kmene zcela obecná slova *krmě* a *krmička,* ta se však z obecné češtiny uchýlila k archaizujícím autorům, i není dnes mezi předkrmem a krmením zvířat nijakého slovního nárazníku: *předkrm* je strojená nejapnost. Dělej co dělej, slušná čeština musí říkat, že se slavnostní oběd skládal ze sedmi jídel anebo ze sedmerého jídla – je to slovníkářská bída s nouzí, je však věrným kulturním zrcadlem. Pro dezert jsme si z ruštiny půjčili *zákusky.*

České stolničení není namířeno na změnu, ani na jakost; to již daleko spíš na množství, ale od původu přec jen na pouhé ukojení hladu. Až skoro dojemné je po této stránce slovo *hody.* Hod je původně významný den výroční, velký den v kalendáři především církevním: Boží hod. A plurál – nu, to je důkladné jídlo v takový den, to jsou hody, hody doprovody, kdy si dáme, protože výjimkou na to máme. Hody – kdysi ostatně také *obědy, svačiny* – plurál jako v označeních pro naše nejvýznamnější dny životní: křtiny, jmeniny, narozeniny, oddavky. Plurál s viděním spíš kvantitativním než kvalitativním. A kvantitativní aspekt jedlický vedl patrně i k tomu, že český člověk, když si jinde chtěl půjčit slovo pro znalce vybraného jídla, propadl témuž přehmatu jako Němec, tedy jako jedlík rovněž spíš kvantitativní než kvalitativní: říkáme, že pan Brzorád je zkušený*gurmán.* To snad je, a jistě má u nás hodně kolegů. Jenže francouzsky je to nikoli labužník, nýbrž jeho opak: žrout, který do sebe pere páté přes deváté.

Dosti komické slovo je *doutník* – pro tu blízkost k doutnáku a pro tu představu doutnání. Doutník se po Evropě kolísá mluvnickým

rodem – le cigare, die Zigarre, doutník, cigáro; nekolísá se však *cigareta,* aniž se kolísat může. Jeť jednoznačně bytostí ženskou, jak to hezky říká Oscar Wilde. Jaké štěstí, že nám cigaretu nevytlačila žádná *doutněnka.* U autorů z let devadesátých najdete někdy rusismus *papirosa.* Není bez půvabu – asociace s papillon, papyros. Dnes však přesto nijaký papyros už, jen papír z *Moderní revue.*

Vedle pohádkových jmen francouzských vín jsou jména česká žalné chudobky, litanie šedých slovních sester: *žernosecké, bzenecké* a ještě dvěstěkrát *-ické* a *-ecké.* Nu, nejsme národ vín. Proto nevznikl ani k příznačnému *ochmelkovi* vinný protějšek *orévka.* Porce bezděkého hochštaplerství je v lidovém *debužírovat*: doslova by to bylo bez ustání otvírat láhve, vinné ovšem, nám to však jen znamená baštit. K *ochmelkovi* nemáme *orévku,* máme však *kořalu*: z konzumované tekutiny přeskočil význam na jejího konzumenta, i spadá toto slovo do naší kapitoly *S čím kdo zachází, tím schází.*

Pozoruhodná jsou v hájemstvích všelikého debužírování některá slovesa a tvary od nich odvozené. Tak *ožrati se,* jehož starší tvar je *užrati se*: z nemírného požívání jídla přeskočil význam na nemírné požívání určitých tekutin a na tomto významu se nám ustálil. Což znamená, že žroutství pardonujeme, chlast nikoli. Krásné – pro tu předponu – je slovo *podnapilý.* V *zavdati si* máte zakukleno famózní české *dáti si*, o němž dole víc. Dvojice *upíti – upíti se* vede rovnou do filozofických hlubin jazyka: je to spojitost mezi okoušejícím labužnickým srkáním a i z takových začátků možnou nepřirozenou smrtí chlastem. – Doklad pro svébytný život přejatých slov a pro přetvářející moc češtiny je slovo *podroušený.* Vězí v něm německé der Rausch, opilost. Podroušený je méně než opilý; právě od slova Rausch němčina nic takového nevytvořila, vyjadřuje ten stav jinak (angeheitert, angesäuselt, halbtrunken). Ačkoli etymologickým jádrem cizinec, je slovo *podroušený* kořenně české; mé jazykové povědomí rozlišuje mezi podnapilostí, zjevem a stavem umistitelným do prostředí jakéhokoliv, a podroušeností, jež mi je

slovem posvícenským, rustikálním, starosvětsky poctiveckým až do líbeznosti. Podnapít se může i pan továrník a velkopodnikatel; podroušen může být jen chasník při muzice, pan fořt u taroků, pantáta v masopustě – lidé vesměs sympatičtí na rozdíl od pana velkonakladatele.

Za zmínku, a to kladnou, stojí snad, že se češtině podařilo vymezit a rozrůznit významy slov *opilý – zpilý – opojený*, *opilost – zpilost – opojení,* a to na slova pro sféru animální (opilý, opilost), sféru ambivalentní (zpilý, zpilost) a sféru vznešenou (opojený, opojení). To nemá každý jazyk.

Dosti rozkošné je slovo *podstrojovati komu;* drasticky výrazné je *naprati se*, *nadlábnouti se*, *nažďuchnouti se*; ještě víc *dáti, dávati si do nosu;* a ve rčení *naraziti si nácka* máte Ignáce, proč si narážíme právě Ignáce, nevím; tím jasnější je, proč honíme právě Davida a nikoho jiného. Rezervátem češtiny je ovšem i *chlupatý jazýček* – une petite phrase très gentille.

3

Do češtiny stolničící by snad spadalo ještě sousloví *starý paprika.* Stanuv před ním, stávám se Hamletem; je mi záhadou. Náleží do mé kapitoly *Tak svět odplácí?* V tom smyslu, že se slovo pro představu libou samou frekventností zvrhá v nadávku? Lump, kdo se tváří, jako by věděl, když neví. I apeluji na lingvisty akademické, aby si vykasali rukávy a posvítili si a tím i nám na původ starého papriky.

Slovo hutné a veleobsažné. Marná snaha, kdyby někdo z nás chtěl cizinci krátce povědět, co to je starý paprika. Mohl by vytknout jen některé konstanty, několik představových traverz a nosníků. Starý paprika je šosák, není-liž pravda; a šosák v bačkorách viditelných nebo neviditelných, je to dále šosák letitý; nedbá-li však svých let a chce-li si zakřepčit na pažitu mládí, stane se z něho eo ipso tím

větší starý paprika: heleďte se toho starého papriku, hihňá se pak všeliké mládí rodu ženského. Starý paprika je také z českých slov dosti nečetných, od kterých nelze utvořit zdrobnělinu: starý paprička – to opravdu nejde. Též je starý paprika výhradně fixován na rod mužský: ženská může být baba princmetálová, baba jedu, rachejtle, stará ochechule, škatule, semetrika, může být všechno, co uvádí má kapitola o ženách a češtině – jen starou paprikou ženská být nemůže. Jeť zde zas jednou ženský rod výsadou rodu mužského.

Hotové slovní mysterium. Pojmové východisko – paprika a paprička – náleží k národním idolům a vážně soupeří s kuláškem. Paprika, ať malá, ať dokonce velká, je vtělený klad a životní hodnota, na kterou dosud nepadl ani stín pochybností. Ponech papriku, ale postav před ni mužský tvar přídavného jména – a dostaneš starého papriku, jejž ještě nikdo nepřičetl k životním kladům. Malá i velká paprika přináleží k národním božstvům; ale starý paprika, toť Sfinx, před níž selhává mé hadačské umění oidipovské. I vzdávám se.

4

A teď to výsostně české *Co si dám*? Co bych si jako dal? Co si mám dát navrch? – Před lety se nad těmito rčeními objevně zahloubal Edmond Konrád. Zbývá jen doplnit jej.

Dáti si – toť dativ zvaný dativem etickým. Český Hamlet hloubá nikoli To be or not to be – that is the question; alebrž jeho otázkou otázek je, co by ještě dal, a to sobě, a to ani ne tak sobě, jako především tomu náckovi v sobě. Sloveso dárného vztahu k světu je tu dostředivě obráceno na věci jedlické. – Usmát se? I prosím, já nejsem proti žádnému úsměvu. Ale usmávše se, řekněte si také, že jazyk nelže; a že ten etický dativ Co bych si jako dal? odkrývá pranebezpečnou mělčinu národní povahy. Ipse vtip se, jak dovedeš, moudrému jsem napověděl, nač kopat hloupého? Jen tolik

ještě, že jeden můj známý, byl to psychografolog nevšedně bystrý, spatřoval v písmu českých lidí téměř šmahem nápadnou zvláštnost u písmene „a“: sklon k tvaru buchtovitému. I zeptal jsem se ho, spatřuje-li v tom jakýsi sklon k životnímu heslu My house is my castle, zpřesněnému do znění Má buchta, můj hrad, a ten já nedám, a dám-li jej, tedy sobě. – Přisvědčil, právě tak to prý myslí.

* * *

Ještě zvláštnost. Řekneme-li *jednu Plzeň,* míníce půllitr piva – co také jiného? –, vytvořili jsme nejpřesnější obdobu k francouzskému Un cognac, garçon, s. v. p. – jméno výrobního místa přeskočilo na výrobek tam vyrobený. Do takových shod dovedou operovat jazyky tak prarůzné ustrojením.

Koňak – cizí názvy jídel a poživatin *mohou* být zárukou jakosti; vždy však jsou povzbudivé pro chuťové kapiláry. Jsou iluzivní a sugestivní. Kdo je vyhání z jídelních lístků, je barbar. Koňak není „vinopal“, Pêche Melba není mražená broskev, Poulet Marengo není kuře na oleji.

* * *

Rozhovor nikterak jen imaginární:

– Račte být také knedlíková, paní sekční šéfová? –

– Nikoli, pane ministerský rado, já jsem polívková. –

Oba hodnostáři takto promlouvající připisují si vlastnost knedlíkovosti a polívkovosti, nikoli však v tom smyslu, že vypadají, působí, jsou jako knedlík a polívka, nýbrž že knedlík a polívka, to že je jejich, na to nedají dopustit, to že je jejich krmička kochaná.

Takových adjektiv na *-ový* a *-ová* není, myslím, na celičkém ostatním světě. Proto jim věnuji místečko zvláštní. A pak se divte těm vlastním jménům; divte se, slyšíte-li o bytosti, která se jmenuje

Narcisa Vomáčková anebo Dagmar Polívková. Ale o tom zas v kapitole o českých příjmeních.

5

Shora jsme si řekli, že plurál *hody* je trochu podezřelý – odkazuje víc na kvantum než na quale. Ale co říci pluralismu do bezuzdnosti rozpoutanému, jak vládne názvům českých hostinců, hospod, pajzlů, vináren, výčepů? Nikoli u Rozvařila, Bambasa, Šenfloka, Fleka, Procházky – nýbrž *U Rozvařilů, Bambasů*, *Šenfloků, Fleků, Procházků,* a tak všude a všude po vlastech. Výjimku jsem našel jen jedinou: *U Bumbrlíčka.* Zde však je již pouhý singulár tak šlarafovsky magický, že plurálu netřeba. Než co znamená medle ten plurál U Bambasů, U Medvídků, U Fleků, U Nepomuckých? Je to plurál zcela zvláštní, plurál rabelaisovského a pantagruelovského voyeurství. U Kupců, U Fleků, U Bucků – stačí to vyslovit, stačí pouhá představa těch plurálů, a vidíte před sebou: natřískaný logál, zábava animovaná, ať s límečkem, ať bez, otáčí se pan starý, stará paní, pomáhá jim zeť, dva švagři, tři neteře, kluky v to nečítajíc, atmosféra je teple zaplivaná, ačkoli pan starý dal pečlivě umýt podlahu, je to zaplivanost obrazná, zůstane už logálu, dokud nebude na bouračku; prostě, nejsi sám v třeskutém mrazu vesmíru, jsi zapojen, jak by řekl aisthét esejistický, také s kočébry pogovoriť vozmožno – U Bucků, toť život, jak má být, život podle etického a estetického řádu pluralistického. A prostřed tohoto radostného pluralistického *dění* (jaké slovo! – ale takové módní!) sedí český Hamlet a dumá. Nikolivěk o tom, co by měl pít – to věděl bez jakékoli Humeovy skepse už ve chvíli, kdy se odhodlal, že se podívá k *-ům;* a jednu čárku na tácku už má. Ale český Hamlet dumá, co by si dal, co by si jako měl dát. Podumav, rozhodne se proti *not to be* a pro *to be,* i vece: *Tak teda kulášek*, *ale aby byl něco extra!*

Kulášek – také takové slovo kořenně české. Myslíte snad, že si toho občana dobírám? I kdež. Je mi sympatický už proto, že by si raději překousl jazyk, než by o sobě tvrdil, že je do něčeho zapojen. Kromě toho – anch'io pittore, i já kulášek rád, jsemť křtěn vodou Vltavinou. A obecně poznamenávám:

je genius loci chuťových papilár. Také chuti jsou dědičné. Přesaďte černocha do Prahy, jeho děti, ať černé, ať mulati kávově zbarvení, budou jen tak hořet pro kulášek, kolínko, bůček s příslušenstvím alespoň jedné tvrdé. Představte si, že by v soudný den vznikl nějaký dopravní nepořádek, že by se ti pronárodové beznadějně pomíchali. A teď by přišel z míst tentokrát opravdu nejvyšších rozkaz, aby se vzkříšené lidstvo odebralo před soudnou stolici seřaděno podle národů. Strašný poprask, pořadatelé se chytají za hlavu. Ale český pořadatel, človíček důvtipný, zvolá jen hlasem Stentorovým: – Kdo rád vuřty od Koulů (od Koulů, plurál!) – ke mně a za mnou!!! – Ručím vám, že by pak český národ i s Libuší a Přemyslem dostal zlatou medaili za vzorné seřadění při Posledním průvodu. A celičký národ by za takovou vzornou kázeň přišel do nebe – vyjma jedině několik esejistů, jimž odpustit je i nad jinak neomezené možnosti pánaboha. Ne, ti by se pak nakonec opravdu nesměli zapojit.

* * *

A teď už poslední české specifikum na poli stolničení:

jak velmi a jak utkvěle myslí český člověk na papání, prozrazují nijak vzácná příjmení jako *Chlebeček*, *Topinka*, *Pečínka, Pečenka, Brambora, Rohlíček, Syrovátka, Tvarůžek, Máslo, Sádlo*, *Kůrka, Polívka, Vomáčka*, *Jícha.* Což znamená, že český člověk si dovede i bližního svého představit jako něco k snědku, jako něco, co by si mohl dát. Paralelní řada českých příjmení fixuje anekdoticky nějaký vztah k jídlu a pití: *Nesnídal*, *Nevečeřal*, *Nejezchleba, Osolsobě, Pivoda, Pivec, Bumba, Kostohryz, Lízal, Papáček, Kuchynka.* Kdo chce víc, nahlédni

do naší kapitoly o vlastních jménech. Stojí to za to. Někdy pak takovému jedlickému jménu přihrává ještě zdárná náhoda životní. Tak měli např. v nemocnici Na Bulovce vrchního kuchaře *Papáčka* (vím to od nynějšího libereckého primáře, přítele Oty Duba). To je pak ovšem už trochu fantastické: kdyby fraškař pokřtil kuchaře ve frašce jménem Papáček, svatosvatě by mu nějaký ten kritik vytkl laciné efekty.

K fenoménu českého apetitu ještě dvě poznámky. Bylo staré úsloví, zaznamenal je Veleslavín: *Čechové, když se jim jísti chce, nebývají veseli.* Poznámka druhá: česká píseň lidová má jedlickou motiviku zcela nápadně bohatou. Shrnul jsem ji v kapitole *Slébila mně Manda* své knihy *Malované děti,* přečtěte si to, nebudete litovat.

A teď ještě nádavkem klasobraníčko ze všech jedlických koutů češtiny. Krásy sui generis jsou klasicky dokonavá slovesa typu *naobědvati se, navečeřeti se* – znamenají akci tělesného nasycování až do stavu, kdy si řeknete: Quod satis est. – Pojem opíti se na mol lze po moravsku vyjádřit pěkným slovesem *dodělati se.* Tamtéž tvoří od slovesa *zavdati si* pozoruhodný tvar trpný: *pantáta sou krapét zavdané,* říkají na Brněnsku, a mně se to z té míry líbí. (To zvláštní pasivum má protějšek: Už bych si byl myslil, že seš umřité, Těsnohlídek, Kolonia Kutejsík II, 127).

Pro pojem přejedený, přepitý má moravská čeština nářeční podivuhodné slovo *přepatnástěný.*

Dokumentem českého apetitu je i jméno jednoho měsíce. Když jsem jako hoch učíval Němce česky, vykládal jsem jim, že slovo *prosinec* je od proseb, modliteb adventních, že to je kalendářní doklad dávné zbožnosti předkovské. Říkal jsem to těm svým žákům pěknou botu! Žádný dokument zbožnosti – vždyť je to po původu *prasinec*, ano, prasinec, měsíc zabijaček. A marně hledám, který druhý národ má už v kalendáři něco do té míry jedlého jako my.

Projevil jsem nelibost co do našeho slova *omáčka.* Ale starou *šalši* (z lat. salsa, tedy cosi jako „kořenka“) bych rovněž nechtěl. Nic naplat, s omáčkami máme smůlu.

Čtu kdesi, že *starý paprika* pochází od vysloužilých vojáků z Uher, lidí zarudlých v tváři. Tak nevím.

K tomu, co jsem pověděl o zákonité pomnožnosti pojmenování pro všeliké logály (typ *U Bambasů)* mi nenamítejte typ *půjdeme na přesnídávku k Lippertovi, na oběd k Šramotovi.* Neboť Lippert a Šramota, to je pejcha bydla zpanštělého.

Všimněte si také ještě, jak všeliké jedlictví inspirovalo českou frazeologii: *nadrobiti si něco*, *vypíti si co, zavařiti komu co, mít polízanici s něčím*. A važte si adjektiv *vypasený* a *nenažraný.*

Postůjte také – je to příspěvek k fenomenologii českých zdrobnělin – před jazykovými fakty *kolínko* a *mozeček.* Kdo si dá kolínko, chce je zajisté velké, co největší, ale nikdy by nemluvil o *kolenu* na talíři. S mozečkem je to obdobné, neřekneme v souvislostech jedlických za celý život ani jednou *telecí mozek.* Jsou to jedlické zdrobněliny významotvorné. Obdobně *drůbky* (např. husí), nezaměnitelně odlišené od *drobů,* ač i ty jsou ze slovníku papáčkovského.

XLVII
Něco na sebe

Málo z toho, co máme na sobě, je domácího jazykového původu. *Hedváb, hedbáv*, *hedvábí*, *hedbáví* je z gotštiny, *aksamit* je z byzantské řečtiny, proto nepřímo i *samet, bavlna* je jazykový zmetek napůl německý, napůl český, označením česká není ani *juta,* ani *konopí*, jež vězí i v *kanapi,* a o všelikých *kanafasech, kartounech, švonapajích*, *mezulánech, nankinkách, širtinkách, krepdešínech* a podobných luxusech raději nemluvit; a také ne o *fěrtošcích* z *dykyty* a *harasu*, *pentlích* a *fáborech* a jiné libé garderobě lidových písní; dětinská domáckost, jež by všechno chtěla mít hezky jen ze své hlavičky, blamuje se zde důkladně, jazykově česká je *vlna* a *plátno*; to prý bylo v dobách praslovanských platidlem za směny naturální, odtud jméno.

Košile je casula, *komže* je camisia, jsou to tedy půjčky z oblasti latinsko-románské; košile je nám opravdu bližší než *kabát,* ten má totiž jméno až odněkud z Persie, přes Řecko ovšem. Slova *kápí, kapuc, čepec, čepice* jsou od původu rodáci slova košile, také *boty* jsou středolatinské, *škarpály* jsou italské. Náš *klobouk* a *kalpak* od původu jedno jsou. Nezarmucuj se nikdo pro tolik cizoty, také garderoba Němců je důkladně strakamakatá po stránce slovní i reálné, střední Evropa ve věcech šatstva téměř jen přijímala, sotva kdy co dala ostatnímu světu.

Krásné staré slovo *kment* je půjčka od sousedů, s pozoruhodným významovým posunem (das Gewand – šat, roucho). Téhož původu je i naše *punčocha,* původně *punčoch*, tak ještě u Kollára, totiž *střevíc,* který se vázal na řemínky. Přitvořili jsme si jej podle německého der Bundschuh, což právě jest střevíc s vázáním. Slovo tragické, z dnešní němčiny kromě historických rozpomínek vymizelé: tuto

selskou škorni, právě ten Bundschuh a punčoch, si dali na prapory němečtí sedláci, když v šestnáctém století, sto let po Chelčickém, šli za vidinou království božího na zemi a lehli za tuto vidinu polem proti pánům, kteří jim pili krev; než byli za nejvýslovnějšího souhlasu a pobízení Lutherova ubiti daleko hůř než každá zvěř, bylo *Bundschuh! Bundschuh!* jejich polním heslem. A u nás to slovo jejich křesťanské revoluce přežívá jakožto *punčocha,* věc sice nezbytná, ale trochu komická, a je to dokonce nadávka. – Nuže, dále. *Blůza* je francouzská, *kravata* charvátská, *vesta* francouzská, *frak* rovněž, *smoking* je naše domácí (a německá) směšnost a fantazie, neboť v anglosaských zemích to slovo nikdo nezná (dinner-coat), vyhynulý *císařský kabát* byl depozit geopolitického osudu v naší garderobě, o riding-coatu, cutawayi, kompletu, overallu si snad nebudeme vykládat.

Nejbohatší terminologii vyvinuly *kalhoty*: kalihoty, kalhoty, nohavice, poctivice, plundry, pantalony, gatě, baně, nankinky, také se jim říkalo ksás (das Gesäss), regionálně i prděnky, honny soit qui mal y pense; ostatně jen dokonalé abstrahování od etymologie umožňuje Francouzům, aby mluvili o la culotte a sansculotech (le cul!).

Fěrtoch je německý Fürtuch – zas jednou takové přejaté slovo, jež se dovedlo obklopit dokonale domácím „ambiente" a stalo se jedním ze slovních symbolů pro nejkořennější lidovou českost; zaujme na něm i to, že u nás přežívá, kdežto v své vlasti de facto vyhynulo. Vše, co jsme nadhodili o fěrtochu a fěrtoušku, platí obdobně o *loktuši* (Locktuch). Spisovná *zástěra* je zas pozoruhodná obrazem, který v ní je uložen; a opravdu znamenávala roušku, kterou se něco zastírá: mluviti pod zástěrou. – Slovní drahocennost je *kokrhel.*

Háby, což je rovněž slovo původem cizí, jako je *hábit,* ale dokonale zlidovělé, rozlišila čeština podle pohlaví i zcela povšechně: muž má na sobě šaty nebo oblek, žena jen šaty. Mužům vzal vývoj jejich *sukně,* sukni samotné vzal povinné *sukno,* zcela bez rozpaků

mluvíme o hedbávné nebo atlasové sukni, kdežto bychom se asi přec jen trochu rozpakovali mluvit o stříbrném olovu nebo mrkvové hrušce. *Oblek* souvisí s *oblohou* a *oblaky,* a to potud, že také on je věc obvlečená a obvláčející. Podařený původ má slovo *roucho,* jež nám připadá slovem tak vznešeným: jistí etymologie, že to původně byl oděv servaný z těla padlého nepřítele. Osudy slov můžete studovat i na slovu *háv,* slovo ještě lumírovcům a jejich čtenářům tak poetické má pro nás víc než jen příchuť směšnosti, a jen básník velmi kapitální mohl by nám vrátit jeho bývalý charakter.

České sloveso se v oblasti hábů opravdu vyznamenalo, již *svléci, svléci se* je představa ne zrovna všední (jako had kůži). O palmu podivnosti s ním závodí představa uložená v slovese *smeknouti* (*klobouk, čepici*) – tedy smykem dopraviti ten předmět z hlavy někam jinam. Neméně zvláštní jsou slovesa *obouti*, *zouti,* a to proto, že vznikla vůbec nějaká zvláštní slovesa pro oblékání a svlékání obuvi. Tato specializace sloves pokračuje u punčoch a rukavic, jež neoblékáme, nýbrž *navlékáme*. Neřekli byste, jak velmi cizince toto frastické rozrůznění sloves mate a plete. – Obecné sloveso *strojiti se, ustrojiti se* má v sobě touž metaforu jako např. anglické to dress, jež však je ovšem jen přechodné, nikoli tedy *strojiti se.*

Když jsem shora mluvil o tragickém punčochu, zapomněl jsem na *onuci.* Jak známo, hadr onuci tresce, což je jen zbytečný už doklad lidské ničemnosti. Neboť: onuce hadr *tresce* znamená, že si povrhel osobuje kritiku na čemsi sice rovněž opovržlivém, ale snad o odstín lepším. Toť tedy lidský dík kusu oděvu, který člověku umožňuje pohodlnou chůzi. Nabízí se ovšem výklad, že onuce má tak nízký kurs proto, že je v tak důvěrném styku s lidským tělem. To by, připouštím, bylo jakési ospravedlnění. Nasnadě je však výklad jiný: tak oni nadávají všemu, po čem smějí beztrestně šlapat, to milé plémě lidské, tedy plémě zlomyslných paviánů.

Mladičké slovo je v svém dnešním významu slovo *ponožka.* Kdybyste si byli došli k staročeskému punčocháři a chtěli na něm

pár ponožek, byli byste možná uslyšeli něco o štercířích nepoctivých a frantech užralých, kteří s mistry počestnými špíle své tropiti chtějí anebo na cestu netrefí. Neboť ponožka bylo označení pro ptáka, jejž ptáčník přiváže za nožku, aby jím vábil ptáky dosud svobodné.

Boty, v nichž nevězí právě lidská noha, jsou již o sobě dosti komické, tím víc pak, jsou-li většího formátu a rozšmaťhané. Proto se nedivíme jejich přezviskům šuplata, kufry, šinákly. – Hezká slova jsou *utíkáček* a *hučka.* Hodně nejapné slovo je *převlečník* (tedy: transvestit!), našeptává mi přítel milý, že se tím českým světem už také nese a nosí *přechodník,* což bude patrně Uebergangsmantel – ale já tomu nevěřím, to snad bude přec jen nějaký přechodník budoucí, nikoli přítomný. – Zesnulé slovo *honzík* by spadalo do naší kapitoly *Tak svět odplácí.*

Veselé bylo slovo *forhemetka. Frak* je hezký proto, že zplodil *sakrafrak* a rčení *jaképak fraky. Cylindr* mám rád pro jeho sourozence anebo spíš dítky milé *bacalindr* a *glancputynka.* Obě slova ustoupila do pozadí, odešla do výslužby od dob, kdy se tato ozdoba hlavy přestala nosit. Ale ještě za mých klukovských let byla tehdejší Ferdinandova třída, nynější Národní, večer co večer od Perštýna až k „Slavii" poseta glancputynkami a bacalindry, a chodili jsme se na ně dívat, najmě též na pana profesora Stoklasu, celé Prahy okrasu – ale co vám budu povídat, vám dnešním mrňatům.

Tehdy se teprv skromňoučce začalo ujímat slovo *halenka*; od těch dob úplně vytlačilo slovo *blůza,* a i dělník odložil modrou blůzu a vklouzl do modré haleny: jedno společné slovo dostalo dvě náhradnice významem nezaměnitelné. Obdobná jazyková očista nastala u pojmenování pro kuriózní popruhy, kterým se říkalo *kšandy,* kdežto dnes už téměř nadobro proniklo slovo *šle.*

Některé oděvy zmizely, s nimi i jejich jméno: tak *čamara*, pěkný případ, jak dovede znárodnět cizí věc i s cizím slovem. Nebýti toho, že jakékoli vymýšlení a praktikování národních oděvů je dnes zjevným rysem atavistického neandertálství, řekl bych, že čamara byla oprav-

du pěkná; ostatně přežívá tvarem v sokolském kabátci, kde je – jdeť o kroj, stejnokroj – dokonale vhodná. Po krátkém životě skonal i *šlapec,* „půlcylindr" s pojmenováním přitvořeným podle ruštiny.

O některé jazykové zvrhlosti v oboru všelikých ohozů byla ještě nedávná minulost chudší. Počítám sem zejména zdrobnělinu *šatečky* (slušivé!), nesnesitelnou všude tam, kde jsou míněny šaty pro dospělou osobu pohlaví ženského. Vy všechny ženy s vyspělým pocitem lidské důstojnosti – jak jen můžete trpět nechutnost této zdrobněliny od tvorů, kteří o vašich šatech píší v novinách a „žurnálech"? A když jsem se vás už na to pozeptal, připojuji snažnou prosbu. Odvykněte si a netrpte svému okolí nectné zdrobněliny *ženuška, mužíček* a *hospodyňka,* je v nich mazlivost, která působí jako klasický vomitiv. Mazlivost mazlavá, lepkavá, tragantová, marcipánová, olezlá, hnusná, sprostá. *Hospodyňka* – jaké slovo! Buď jste hospodyně, anebo nejste, to je vaše věc. Ale hospodyňka – to není líbezný deminutiv jako *maminka* od *mámy;* hospodyňka jsou slovní povidla nejbídnější jakosti, slovo nesnesitelné pro člověka i jen s jakousi vnitřní úrovní. To snad cítíte samy. Vyproste si tedy hospodyňku i se slušivými šatečky, s ženuškou a mužíčkem; vyhostěte ze svého života a svých úst ty čtyři slovní vomitivy.

Tvrdil mi přítel, že je na světě také *rozhalenka,* věc prý pro mužské, a popsal mi ji i s mužskými, kteří ji nosí. Jenže já tomu povídání nevěřím. Bude to pustý podvod určený k tomu, aby mi plašil spánek mých nocí, spánek beztoho vrtkavý. Ačkoli jsem, připouštím, znal jednoho vrchního oficiála, který nosil i ve všední den náprsenky s vyšitými modrými a červenými malůvkami, takže na prsou vypadal jako moravská kraslice a slovácké žudro, jsa ostatními částmi těla v civilu; a svou duší zase vyznával, že je novým vtělením pana Václava Budovce z Budova. Velmi názorně, pravda, líčíval ten muž svou popravu ze dne 21. června 1621, ale rozhalenka to, myslím, přec jen nebyla, co nosil. Pročež zásadně nehodlám dbát pustých pověstí o té rozhalence.

XLVIII
Němá tvář

Člověk je pánem tvorstva, stal se jím úskokem, lstí, bojem, který byl a je klasicky nefair. Co přidá každý porobitel k porobě? Nadávky porobeným. I dodala němá tvář člověku celičký arzenál nadávek. Dále poskytla jakási symbolická označení pro lidské vlastnosti: mlsný kocour; pávice; tchoř; pak jména nemocí: rakovina, houser, vlk (živé maso); pak obrazné názvy technické: kohoutek, jeřáb. To vše je tak známo, že to nestojí za řeč. Všimněme si raději některých zvláštností, zejména též sloves odvozených od zvířecích jmen. I takový specializovaný pohled na němou tvář v češtině ukáže, že na jedno slovo, jež s němou tváří sympatizuje, připadá jich deset křivdících čistě po lidsku. A mezi slovesy odvozenými od jmen němé tváře jsem našel jen jedno jediné, jež je alespoň neutrální. To si pochvaluji srbocharvátštinu, ta má krásné slovo *sokoliti* s významem „dodávati odvahy, osmělovati".

Než začnu nadávat na všechny ty nadávky, vzdám chválu jednomu českému slovu, jež skoro vyváží všechny ty křivdy zabedněné lidské nespravedlivosti. Čtete to slovo v čele naší kapitoly. Ano, *němá tvář* je slovo krásné a šlechetné, hluboké a výjimkou lidské ve smyslu kladném; slovo františkánské, řekl bych, ačkoli vím, že ta „tvář" má zde význam „bytost utvářená, tvor". Čest a chvála tomu slovu! Oč je důstojnější než staročeské *hlúpá tvář* s významem zvíře, hovado. – Naše *němá tvář* má přesnou obdobu v ruštině, *němaja tvarj*; k tomu neuškodí podotknout, že lidový filozof Kasjan v Turgeněvových „Lovcových zápiskách" dělí „němou tvář" na „říční tvář" (ryby), „polní tvář" a „lesní tvář". Krása, viďte?

Pak lze češtinu ještě pochválit za to, že slovesy *dodělávati, dokonávati* přiznává němé tváři alespoň paritu s člověkem v těch věcech

nejposlednějších. Jinak degradujeme němou tvář i co do toho aktu posledního, a to slovesy *pojíti*, *scípnouti, uhynouti, leknouti.* Ale nebylo tak tomu vždy. Tak je např. v listinném dokladu z r. 1571 řeč o pěti klisnách, z nichž jedna umřela, a v dokladu z r. 1588 se praví: *Štiku velkou mi nesl*, *ale umřela mu na cestě.* A na Moravě zvířata sice *zdychají,* ale včeličky, laštovičky a ryby mají výsadu, že *umírají* jako člověk. Včeličky proto, že dávají vosk na kostelní svíce, vlaštovky proto, že vlaštovka je pták zasvěcený Panně Marii, a ryby proto, že Kristus Pán je pojídal a že ryba je jeho symbolem už od dob prvokřesťanských.

S jinými jazyky se čeština dělí o vrtoch, že zvíře je od člověka distancováno výrazy pro přijímání potravy, a to na způsob nelogický: zvíře sice nejí, nýbrž zato však se mu přiznává, že *pije*; mohlo by také chlastat, ale frekvence tohoto slovesa je zajisté hustější s podmětem lidským než zvířecím.

Divně nám do jmen zvířat zahrává mluvnický rod. Tak nám např. vadí rodová určení neshodná s naším územ: le rat, le chat, le renard, la taupe, la grue, la panthère, der Frosch. Jindy zas je naše představa o pohlaví zvířete rozpolcená již v češtině: had – zmije; zde tím spíše, že tu nesrovnalost nemůžeme vyvážit ani „hadicí", ani „zmijákem". Nejsme-li zrovna pěstiteli, máme o rybě jednostejnou představu tvora ženského; rozcházíme se tu důkladně s řečtinou, latinou, s jazyky románskými, s němčinou.

Hned nejobecnější slova této oblasti – *zvíře*, *hovado, skot* – zplodila *zvířeckost*, *zhovadilost* a přináležitá jména přídavná, pak sloveso *skotačiti,* jehož význam není ostatně tak zlý. Ale bylo patrně i přídavné jméno *skotský*, a to s významem velmi intenzivním, neboť čtu u Dalimila: *pravě* (tj. právě, zcela) *skotsky bydlechu* (tj. žili). Dosti šprýmovné je slovo *zvěrstvo,* neboť čemu tak říkáme, např. zvěrstva válečná, je nad každou zvířecí možnost, jsouc intencí i provedením výsadou čistě lidskou.

Jako bylo ke skotu adjektivum skotský, bylo od slova *šelma* adjektivum *šelemný*: *tělesná a šelemná pokušení,* vypisuje Jungmann z Milíče z Kroměříže. Slovo šelma je rarita; užívá se ho o lidech ve smyslu shovívavě přitakavém. – Přibližným synonymem slova zhovadilý, ale odstíněným, je slovo *zvlčelý,* slovo ostatně pěkné a hodně původní.

Dosti četná jsou v češtině slova, jimiž vyjadřujeme slehnutí samic: oteliti se, oštěniti se, okotiti se, oprasiti se, obahniti se (o ovcích, vězí v tom slově „jahně"). Jinak se ovšem přidáváme k šlechetnému evropskému lidstvu tím, že samice zvířat nerodí, nýbrž „vrhají"; to si chválím italštinu, jež říká la vacca ha figliato, kráva dostala dítě. – Na Moravě říkají o mládětech savců, že se *ulíhlo* (tele např.), kdežto kuře, house atd. se *vylíhlo.* Staročeský Ezop praví: *tísta* (fena) *mající se položiti*, tj. která co nevidět vrhne mladé. – Na Moravě má nebo mělo slovo *obahněný* (jinak termín jen pro ovce) také význam „okotěný", v jedné lidové písni je řeč o štyrech kočkách obahněných. – Mnohé z našich městských lidí mám v podezření, že nevědí řádně, co to je *stelná kráva* – ačkoli už Komenský v *Bráně jazyků* vykládá, že stelná kráva je kráva telná, vytelená, vyneslá, již nenesoucí.

Znamenitě je čeština vybavena slovesy označujícími zvuky, jež zvířata vydávají: bučeti, mečeti, mňoukati, přísti, štěkati, hafati, vrčeti, kňučeti, výti, kdákati, kvokati, kokrhati, mručeti, skučeti, pípati, čiřikati, švitořiti, cvrlikati, štěbetati, bublati, klokotati, hudrovati, houkati, cukrovati, kukati, krákorati, vrzati, cvrčeti, tokati, skřečeti, šveholiti, chrochtati, rzáti, řehtati, řičeti, troubiti, řváti, skučeti, skřehotati, kuňkati, hýkati, bzučeti, bzikati. K tomu ještě kvičeti, kvikati, rochati a s ním souznačné nářeční krukat, krukolit; vřeštěti (zajíc a opice), cvrlikati, krákati, kvákati, knákati, káchati, kejhati. Starší čeština měla pro zvířecí zvuky a hlasy některá označení dnes vymizelá nebo zevzácnělá. Tak uvádí Jugmann v svém slovníku, že žáby řehotají, křehotají, škřečí, kvákají, rachají, rachtají. Starší tvar

slovesa skučeti byl skuvičeti, říkalo se, že pes skuvičí. Staročeský Ezop praví, že krkavec krká. Komenský dí v *Bráně jazyků,* že husa jáje, tj. kejhá, sova buká, straka řehoce, vrabec švitořinká nebo cvrliká, býk býčí, liška blekoce, skolí, štěká, včely vučí neboli bručí, orel zvučí, tj. skřečí. Přidejme k tomu několik drahocenností nářečních. Tichému ptačímu šveholu, pokud to není zřejmá zpěvná melodie, říkají na Valašsku *vrnožení,* ptáci vrnoží; kohout v některých moravských krajích *kokotá,* když svolává slepice, kdežto ty zas *kokovdákají;* lašské *hurgat* znamená vrkati, jinde zas říkají, že holoubek *urká;* valašské *vŕzgať, vrzolit* je naše spisovné šveholiti, *hrkútat* znamená hlasitě vrkat, lašské *hurčat* znamená kvičeti, křepelka *křepelí, křepeľá*, *vrndžet* znamená bzučeti, *vrňúchat* silně bzučeti, chroust na Moravě místy *břuní,* též *breptá.* Breptá místy na Moravě také včela, v jiných moravských končinách včelička *brní,* též v písních, např. *Či včelenky brňá, či mia milý volá?* (Sušil, č. 466). Ale *brní* na Moravě i kočka a kocour, tj. předou. Srv. též zbojnickou: *Podkovy střibrny, již ti víc nebrní.* – Kohout nám kokrhá, Valachům *kokrhútá* nebo *kokyryhá.* A právě o kohoutí hlas v češtině se jednou se svou krásnou náruživostí vzal František Bartoš (Lid a národ, I 25):

„Připadá mi, že by se nám ‚Brus' i toho kohouta ujati měl. V pohádkách tištěných a v dětských povídkách už i ten kohout po německu kokrhá ‚Kikiriki!' Kdežto by se pravý český kohout němčinou nenatuchlý za takové titěrné ‚Kikiriki' styděl; ten si zakokrhá z plna hrdla Kokrhuhú!" A vidíte, František Bartoš má v té kohoutí patálii plnou pravdu svého českého sluchu. Nikoli v tom smyslu, že by český kohout vyluzoval z hrdla jiné zvuky než jeho kolega z německého hnojiště – na takové pověry si dáme dobrý pozor, nebudeme podle nechvalného vzoru deutscher Wald, deutsche Pferde, deutsche Hunde (Rassehunde) usuzovat a říkat, že je nějaký „český" les, kůň, pes; ale svatá pravda je, že si každý jazyk a s ním i jeho příslušníci harmonizují přírodní zvuky zcela po svém, pročež kohout v každém evropském jazyce kokrhá jinak; a *kokrhuhú* je snad pro sluch nás

všech daleko věrnější a přesvědčivější fonogram kohoutí polnice než ta zvuková nápodoba německá. Bartoš se tu dotkl případu velmi pozoruhodného – *germanismu zvukomalebného.*

Důmyslně pracuje příponový mechanismus češtiny ve specializovaných názvech pro zvířecí výkaly: kravinec, kobylinec, kozinec, mušinec, myšinec atd.

Ze všech zvířat stal se češtině nejštědřejším jazykovým dárcem pes. Ale s radostnou stránkou toho psího slovníku budeme brzy hotovi: psíček, pejsek, pejsánek, pejsáneček, hafánek a nade vše voříšek, slovo i pojem výhradně a kořenně český, Canis domesticus vulgarissimus Bohemicus, proletář bez rodokmenu a se zlatým srdcem, rytířský přítel kocourů slyšících na jméno Tonda nebo Vašek. – A už jsme vlastně hotovi, a litanie, jež teď přijde, je obžalobou nás všech. Neboť co přijde, je náš dík tvoru ze všech nejvěrnějšímu, jenž v každém Tydlidátovi, je-li to náhodou jeho „pán", vidí boha i Boha. A tak tedy:

psota, psina, psinka, psotník. Slova psota se ostatně kdysi užívalo v pěkném rčení *psota v za pasy se mnú chodí.* Psotník znamenal také neřádného, peského člověka. Slovenské *psotnica* znamená zbědačelou osobu, kromě toho však i zimnici. Hustě významy obsazeno je slovo *psina.* Znamená psisko, pak psí kůži, pak nešlechetného člověka, na Slovensku šelmu, čtveráka, nám v království legraci, srandu, silosrandu. Pomnožným tvarem psinky nazývá slovenský lid potměchuť. Ve spisovné češtině se zasloužil pes o botanické názvosloví slovem psárka. O astronomii neužívaným již slovem psovna = Psí hvězda, Sirius. Do chemie měl podle Preslových úmyslů vejít slovy psotnina = kyanovodík a psotnan = sůl kyanovodíková, ale tyto Preslovy překlady z řečtiny se neujaly. Psohlavec žil jakožto termín lidového národopisu i mimo Chodsko, byla to nadávka Turkům, pohanům, neznabohům.

A teď slovesa a jejich odvozeniny. Bylo sloveso *popsěti* s významem „psem se státi". Ze stč. „Desatera" uvádím sloveso *opsěti se*

s týmž významem, proměniti se ve psa. Byla slovesa *pěti a psíti se,* tj. počínati si jako pes. Byla slovesa *opsiti, opsovati,* znamenala „zacházeti jako se psem". Podnes máme slovesa *psouti, zepsouti, psovati* a ovšem i *peskovati,* v němž mnohý toho psa ani už nepostřehne; spíš jej bude hledati ve „psanci", ale právě v něm žádného psa není. Jungmann zaznamenává z úzu sloveso *psichotiti se,* tj. rváti se jako psi. A máme podnes ve specializovaném významu sloveso *čubčiti*; vymřelo však jadrné rčení nadávati babě *psic pětipeských.*

Nejsme ještě hotovi. Slova *psotný* užívá Hus ve významu „bídný". Na Slovensku znamená slovo psotný podnes tolik co hubený, přepadlý. Naše slova opeslý, opeslost žila též ve tvarech *opsělý, opsělost,* a byl k nim i opsělec; význam vesměs nestydatost v povaze i chování. *Psovánie* mělo význam „urážka". Byla také *opselka* ve významu „nestyda". Jungmann zaznamenává z Krkonoš slovo *opeslík* a praví, že znamená lakomce; to by byl pozoruhodný posun významový. *Psovař, psotař* znamenal sodomitu. A pak bylo *pestvo* a byla slova další. Nářeční je *nachrtať sa*: nadříti se jako pes. A pak je ovšem naše dobové rčení: život je pes.

Přeskočí-li psu v hlavě, zblázní-li se, zešílí-li, říkáme, že se pominul. Slovo poutavé proto, že velmi shodně označuje franština týž truchlivý stav u *lidí*: s'aliéner, tedy vlastně odciziti se sobě, ztratiti se sobě. – A pak tedy máme vybafnouti, štěkati na koho, a máme štěknu. – Na valašském Horňácku mají slovesa *pestvit, pestvovat* s významem tropiti pestvo, dováděti, vyváděti; *pestvár* je, kdo tropí pestvo. –

Lépe pochodila kočka, jistě proto, že se s lidskými lotry nikdy nespustila. Uvázla na ní *kočičina* a *kocovina,* k tomu sloveso *vymňouknouti*. Na Slovensku říkají *opilý jako máčik*, tedy na mol jako kocour. *Kočkovník, kočkovnica* jsou Slovákovi lidé hašteřiví. To nás vede i na české *kočkovati se*; staré *mackovati se* vyhynulo snad už nadobro. Že se rezidence lidských ťulpů, tedy Kocourkov, jmenuje zrovna podle zvířete tak bystrého, je zbytečným dokladem naší zcela bezdůvodné nadutosti.

Na Moravě říkají místy *kotit se* ve významu dlouho se odněkud vypravovat, na Valašsku je *kotěja* člověk nevýprava – asi proto, že se kočce nechce z domu ven. Ale když se jednou vydá na výpravu, stojí to za to – proto patrně moravské *kocúřiť* s významem vynášet ze statku kocúry, tj. tchoře, říkají tak o domácím zloději, který odnáší hospodáři obilí a jiné statky zpeněžitelné.

Kohout dal sloveso kohoutiti se, adjektiva nakohoutěný, rozkohoucený, rozkokšený, jsou významem shodná se vzácnějším nakrocaněný; slovensky je *kokošiť sa* tolik co pýšiti se, počínati si nadutě. Slovenský *kokoš* (kokot) byl i kmotrem významu zcela specializovanému (penis). Kohout má už jednou takovou pověst; proto říkal český středověk *kokrhati* ve významu coire, proto kvetlo slovo hampejz (z Hahnpass, Hahnenpass, ulička kohoutí); a zdecentnělou narážku má v sobě podnes všeevropské koketní, koketa, koketovati.

Přesvědčivý doklad pro priapický význam slovesa kokrhati máme v Mastičkáři drkolenském, v němž mistr Rubín vychvaluje své afrodiziakum takto:

Když svému muži málo pomažeš,
kdy chceš, kokrhati mu kážeš.

Slepice dala českému slovníku slovesa vyslepičit (vyjevit něco nepovolanému člověku, vyslípnout = zhurta vyložiti, Podkrkonoší); české frazeologii dala mj. rčení slepičí puška, což je eufemismus pro metaforu jadrnější; znamená to člověka, který všechno roznese, vyžvaní.

I jiní ptáci dali češtině všelicos: lelek – lelkovati, zevel (což je druh sov) – zevlovati, sýček – sýčkovati, výr – vejřiti, strnad – vystrnaditi, kukačka, kukati – nakukati komu co, sup – nasupiti se, posupný, slovo nadmíru pěkné; papoušek – papouškovati, páv – páviti se, rozpáviti: *Pyšně rozpávil své letice* (S. Dc, III, 101), všeobecné pojmenování *pták* dalo staré *ptáčeti* s významem v ptáka se obraceti, kapoun

dal staré češtině sloveso *okapúněti* s pozoruhodným významem pohořeti. – Jiné jazykové přínosy z říše ptačí: *káčkati se* (cákati se ve vodě), *holoubkovat se* (Jevíčsko) s významem milkovati se, skvělé slovácké *obrabčiť sa,* tj. oženiti se, moravské *husit* s významem strašiti, naháněti strach (pohusil mi dítě), *ududaný* s významem ušmouraný, umazaný jako dudek (je to pták zle páchnoucí). České mudrosloví zná sloveso *zjestřábiti se*: *Když se káně zjestřabí, více drápe nežli rozený jestřáb.* – Ještě vás podaruji třemi lahůdkami: *pávko* je na Slovácku paví pero. Na východní Moravě říkají *už je po kačinéj svadbě,* tj. už je po tom, a ona opravdu kachní svatba netrvá dlouho. – Moravská dětská hra (Sušil, str. 727) přitvořuje ke křepelce mužského křepela:

křepeličku máme,
křepela nemáme,
kerak my se vdáme,
dyž kněza nemáme.

V Patrných dopisech nepatrných osob má Čelakovský povedenou „šauerbaládu" s refrénem, který přináší neméně než tři náladově hrůzostrašná příslovce „ptačí":

V horách tu sovno a vejrno,
Po lesích netopejrno!

Ptačí obec dodala konečně svými *brky* i naše adjektivum *zbrklý.* Kos je zajisté pták bystrý; ale nevím, proč zrovna on je v češtině vzorem lidské bystrosti. Stejně nevím, jak přišla k své špatné pověsti koroptvička ve významu žínky povětrné; ale vím ovšem, že tato funkce náleží k osudu ptáků: Francouz říká la poule, la grue, Němec die Schnepfe (sluka). Místy – na Moravě – nastupuje v této funkci místo koroptvičky *koliha* (čejka), a to podle pověry, že do kolih jsou

zaklety nezachovalé dívky. A proto zas podle Bartoše říkají v některých osadách na Dačicku čejkám prostě *dívky.* Zas jinde na Moravě má tuto funkci čtvernožec: *vydra* znamená též cundru, poběhlici.

Mnoho dal češtině i hmyz. Slovo *hmyz* samo je dosti zvláštní, a to nejen svým hromadným charakterem: postačí nám jak na označení článkovců, tak i pro představu odporné havěti, kdežto mnohé evropské jazyky zde rozlišují. Tak říká článková franština l'insecte, ve smyslu přeneseném a štítivém říká la vermine (tj. vlastně „červstvo"). Stejně má italština dvojici l'insetto – il fastidio, angličtina the insect – the vermin, srbocharvátština dvojici zareznik – gamad, švédština insekt – ohyra, portugalština insecto – vermes (červi), němčina das Insekt – Ungeziefer, kdežto španělština má úzus jako my, jediné el insecto pro oba významy; k tomu má ještě slovo la sabandija s významem odporný hmyz, havěť, ošklivec. I mluvíme tedy o odporném hmyzu zvířecím i lidském, ale stejně i o včelce medonosné, o vážce a babočce admirálu jakožto o hmyzu, jednou tím slovem jen určujeme stavbu těla a přírodopisné zařadění, jindy týmž slovem označujeme jednu z nejodpornějších představ na světě, a div je v tom, že se nám oba významy nijak neprolínají, že každý z nich v dané větné a představové souvislosti platí neporušen sám o sobě – krásný příklad, jak se z několikerého významu slova může každý význam aktualizovat podle potřeby. –

Od slova hmyz má čeština slovesa *hemzati* a *hemžiti se.* Od určitých hmyzů slova střečkovati, štěničkovati, štířiti se, včelařiti, všiváctví, všivák, všivárna, také výtečné substantivum *mouchyvemtesimě.* Ne zrovna krásné je slovo *motýl,* nestačí na krásu svého obsahu, skoro se divím, že neříkáme motýlu motovidlo; máme omluvu v tom, že se ani mnohým jiným jazykům pojmenování pro motýla nevydařilo – zajisté ne angličtině (butterfly), ne němčině (Schmetterling, má však i pěknější slovo der Falter) – spíš francouzštině (le papillon) a italštině (la farfalla), ale daleko nejkrásněji srbocharvátštině: *leptir*! Od slova motýl utvořil Jungmann smělé

zmotejlení ve významu přeměny kukly v motýla: *příjemnější… než snad pupě zmotejlení její* (O jazyku českém).

Ještě několik pozoruhodností. Od slova had tvořila stará čeština výrazné sloveso *haditi* s významem tupiti, hanobiti, např. *Jidáš Krista prodal i prodadil a před židy velmi hadil.* – Pak bulíkovati; zhovaditi a hovadina; konina ve významu hloupost, nezdařilý výkon; ježiti se a naježený, rozježený, což je ježkův přínos do pokladnic češtiny; čenichati; štětiti se; plzký a oplzlý (plž); čapatý od čápa; lísati se, tj. chovati se jako lisa neboli liška; plaziti se; meškati, tj. počínati si jako meška, totiž jako medvěd, tedy liknavě; zkoziti se, okozliti se ve významu pominouti se, vyjeviti se (o groš by se zkozil) – div se neokozlí, praví Blahoslav. Dobytek vepřový nebo ušípané nám urodil slovesa prasečiti, prasečiny (necudné řeči), sviňačiti, dále svinstvo, sviňuru atd.; na Slovensku znamenají *kančiny* řeči dvojsmyslné a plzké. Štítný má slovo *býkati* s významem bučeti jako býk. Na Jevíčsku říkají rozjeřábit se na koho = rozzlobiti se. Do jazyka přispěl i hroch: v 14. a 15. století byla slova *ohrošilý* a *ohrošitý,* znamenala „obstárlý, letitý", první z obou slov pak ještě dlouho přežívalo, a Kollár (Cestopis) mluví o *novorodě ohrošilého těla,* tj. neforemného. Šalda (Zápisník IV, 136) mluví o šosácích, rozšafnících a jiných *ropucháčích*, tvoří tedy vítané maskulinum k ženské ropuše. Jaromír John mluví v povídce o ledových krách, jež *beraní* zdi mlýna (útočí na ně jako beranem). – Ještě hrstku nářečních dobrot: *uschořit* hospodáři obilí, slivovici atd., k tomu obecně české tchoř s významem hned dvojím (jednak domácí zloděj, jednak lup domácího zloděje, tedy např. obilí potají z hospodářství odnesené a prodané); *kravařit* s významem tahati, dělati na poli s kravami; *koniť sa*, tj. divočiti, vztekati se (*Co ty sa toléj koníš?*); *vyoslit* s významem říci něco hloupého; *zvoľovatět,* tj. státi se hloupým jako vůl, volsky zhloupnout; slovácké *slimačit sa* = tahati se jako slimák po koutech stavení; *žabiť sa,* tj. stavěti se na zadní nohy, naparovati se; ne zrovna špatné je pořekadlo, jímž se na Slovácku posmívají

člověku, který špatně vyslovuje, maje vadný chrup: *syseľ si usyslil' se syslicú syslíčata.*

Bohužel jen zavadit mohu o zjev, jak různě inspirují zvířata jednotlivé jazyky. K našemu „hemžiti se" vedla představa hmyzu; protějšky francouzský a španělský však souvisí s mravencem: fourmiller, hormiguear; týž význam má frc. pulluller, it. pullullare, kde v pozadí je zase představa hemživé havěti kuřecí. Kde my mluvíme o husí kůži, naskakuje Španělovi kůže slepičí, carne de gallina, Angličanům zas husí maso (goose-flesh). Se slepicí má co dělat i zvolání pamplinas! – tj. třesky plesky! Doslova to znamená „slepičí střeva" – zde je ovšem shoda potud, že na označení žvanivých lidí saháváme i my k výrazům „slepičím". *Azor* znamená ve španělštině loveckého sokola; i znamená *azorado* pronásledován sokolem, tj. rozčilen, ztrémován. Levanterle a uno el gallo, zvednouti komu kohouta, znamená rozzlobiti. Rozlítiti se řekne se amoscarse, což je vlastně „rozmouchovati se". Říkáme „němý jak ryba", španělské estar pez (být ryba) znamená však nemít ani potuchy. Angličan přikládá zvláštní hloupost zvířeti, kterým jinak nepohrdne – říká: hloupý jak ústřice. Nám nelítají do huby pečení holubi, Francouzům pečení skřivani. Spíme jako dudek, Němci jako alpský svišť, zcela tak i Francouzi, dormir comme une marmotte. Říkáme, že se někomu daří jako praseti v žitě, Francouz to říká vábněji – jako kohoutu v paštice, être comme un coq en pâte. Kdežto my máme na mozku švába, má Francouz v hlavě krysy (avoir des rats dans la tête), Němec jakéhosi ptáčka, který pípá (bei dem piept's). Kupujeme v pytli zajíce, Angličan a Švéd v něm kupují prase, Němec zase kočku, což jsou rozdíly hodné zřetele snad i z hlediska národní psychologie.

Říkáme, že někdo je kos, tj. hodně chytrý; Španěl přisuzuje takovou zvláštní chytrost orlu a má rčení ser un águila, být velmi chytrý, águila, orel, znamená mu pak člověka s vynikajícím výkonem, člověka geniálního, už Cervantes praví un águila en el oficio

o vynikajícím úředníku, funkcionáři; i je pak dvojnásob hezké, že totéž slovo águila nabylo v Jižní Americe významu podvodník, gauner. – Každý jazyk se i v oblastech této zvířecí metaforiky bere svými nevyzpytatelnými cestami. Jak podivné se nám zdá, že italské uccellare („ptáčkovati“) znamená naletěti komu. Francouzské avachir znamená ztěžknout, zhloupnout na úroveň krávy (např. des filles avachies u Zoly). Králík má ve staré franštině jméno connil (od cunniculum); sloveso conniller, tedy „králíkovati“, znamená užívat lstí a úskoků, skrývat se, mizet v pravý čas (jako králík v polním pelechu). Mluvíme obrazně o lidských zmoklých slepicích, doslova tak i dnešní Francouz, faire la poule mouillée; kdysi však měl tuto metaforickou funkci místo slípky sám kohout, neboť čtu v Bodelově nádherné starofrancouzské Hře o sv. Mikuláši: Tprompt, Tprompt! Bevons hardiement, ne faisons si le coq emplut. Některá rčení z této jazykové oblasti vymřela, např. Komenského *má sojky v hlavě* (říkalo se též má v hlavě kočky, mouchy, svině), jiná zevzácněla, např. *peří na něm roste* (zmáhá se, prospívá), kdežto opačná existenční situace je dána vymizelým rčením *vypršely mu brky* (zchudl).

Člověk si přisvojil i zvířecí hlasy, a to tak, že je připisuje svému p. t. bližnímu: štěkati na koho, vrčeti, vybafnouti, vymňouknouti něco, hudrovati, řváti; a nezapomeňme na libou metaforu *bučí hloupostí.* Dbalí buďme i zvláštnosti, že štěkna je vždy ženská, nikdy mužský. Také *opice*, *vopice*, *vopice stará* je, pokud jde o lidi, vždy rodu ženského. A ovšem i *žába,* ba i *pulec.*

Zvířata obohatila i barevnou paletu češtiny, především četnými nářečními názvy pro domácí zvířata, tak hned moravskými slovy *sivěna, sivuľa,* což je na Valašsku kráva sivá jak zajíc, *sivaňa*, což je koza se sivou srstí; víc takových krás se nám mihne v kapitole o barvách.

Dvě sličná slova máme pro ptačí mládata – *písklе* a *holátko.* Povšimli jste si už, doufám, že vykračují-li si husy po mezi, za humny, je to *stádo*, kdežto letí-li (divoké) v podnebesku, je to *hejno.* Kdo je

z rodu lidí všímavých, ví i beze mne, že máme sice mluvit jen o ptácích *stěhovavých,* nikoli o *tažných,* protože tažní ptáci jsou zbytečný kalk podle Zugvögel; ale v české poezii stěhovavých ptáků není, jsou v ní snad bez výjimky jen sami ptáci *tažní.* A zakončíme tento odstavec podotknutím, že se jednou mezerou proti němčině shodujeme se všemi ostatními jazyky evropskými: nemáme pojmenování pro podivného živočicha, jemuž Němci říkají *Schweinehund.*

Není naší zvláštností, že nazýváme některá zvířata obecně (druhově) jménem, které je od původu lidským jménem křestním: janek, macek i s nářečním macúrkem, matěj (zajíc), jura (kocour na Valašsku), káča (straka). Zvláštní je zde jen náš výběr křestních jmen, jinak je to zjev obecně evropský; tak se např. liška jmenovala francouzsky původně le goupil, její dnešní jméno le renard je zobecnělé křestní jméno Renart, které liška dostala ve starých skladbách renartovských (Ferina lišák). A dnešní francouzské le baudet, oslík, je vlastně křestní jméno Baudouin, tedy Baldvín, Balvín. Někdy se zvíře jmenuje i podle celého kmene, národa, tak valach podle rumunských Vlachů, Valachů, témuž koňskému plemeni říká Francouz un hongre (Uher).

Než dosti; snad jsem už napověděl, kolik toho zvíře darovalo češtině, a jak zas ona dovedla těžit ze života zvířat. Proto se už rozlučme s tou němou tváří, o níž se domnívá každý bejk a osel, že zlehčil svého bližního, nadal-li mu bejků a oslů.

XLIX
S čím kdo zachází, tím schází

Anebo dostane alespoň jméno podle toho, s čím zachází. *Une illustre épée* je přídomek pro chrabrého generála. Anglické *whip* je bič, znamená však i člověka, který jím vládne, tedy kočího. Mluvčí ve washingtonské sněmovně sedí na zvláštní židli; židli se řekne *the chair,* i jmenuje se mluvčí sněmovny rovněž the chair. Španělské *espada* (meč) znamená v přeneseném smyslu toreadora. V anglických hotelech a zájezdních hostincích volali cestující na čističe bot tak dlouho *Boots*!, až to slovo přešlo na člověka pověřeného péčí o hotelovou obuv (Otto Jespersen, A modern English Grammar on historical principles, 1914, II, 149). Starofrancouzské *prisun* znamená vězení, vazbu, potom však i člověka ve vazbě drženého, vězně; v tomto významu čtu slovo prisun např. v Lais, jež složila Marie de France. Španělské *el pueblo* je lid, národ, ale i město, osada, ves, městys; obdobně italské *il popolo,* lid, národ, znamená i farnost, městskou čtvrť: Dante nacque in Firenze, nel popolo di San Martino al Vescovo.

Ještě La Fontaine říká pavouku *l'aragne,* neboť *l'araignée* byla původně jen pavučina; dnes je l'araignée jak pavučina, tak i její zhotovitel pavouk. *Pot-au-feu* není hrnec na ohni, nýbrž obsah hrnce, jak bývá v normální francouzské domácnosti, totiž hovězí maso v polévce, a pak prostě domácí strava. Podobně není španělská *ollapotrida* nijaký „shnilý" hrnec anebo hrnec na odpadky, nýbrž je to španělské národní jídlo, totiž směs zeleniny, slaniny, hrášku, česnekové klobásy, hovězího atd.; také pouhé *olla* znamená nejen hrnec, nýbrž i domácí stravu. Španělská *la fritanga* je pečínka, pak také veřejná kuchyně. K těmto příkladům lze přidat i pozoruhodný exotický. Argentinské slovo *yerba,* brazilské *herva* (v obou, jak se

rozumí, latinský základ herba, tedy tráva, zelina) je jméno rostliny, ze které se získává jihoamerický (paraguayský) čaj mate. Ten se připravuje ve vyhloubené tykvi, která má indiánské jméno *mate.* I říká se tomu čaji rovněž *mate.* Je to asi tak, jako kdyby náš *kastrol* znamenal zároveň i pečeni v něm pečenou.

A navlas tak jako cizí jazyky počíná si také čeština. Také v ní přechází dosti často jméno z věci na věc, z věci na člověka. Abychom vyšli od věcí kuchyňských: *spíže, špíže* by podle svého původu (Speise) mělo znamenat jen jídlo, znamená však také a dnes již skoro výhradně prostorovou schránu na jídlo – je to případ koneckonců dosti shodný s případem čaje mate. Častější je však v češtině přechod pojmenování z věci na člověka, který s tou věcí habituálně zachází, s ní intimně souvisí. Tuto záměnu provádíme např. pokaždé, když voláme: *Hospodo, platit!* Z téže oblasti krčemní jsou významové přechody a zlidštěné významy *kořala*, *korbel*, *korhel,* všechny tři s platností „piják, ožrala"; druží se k nim volně slovo *outrata* jakožto pojmenování pro marnotratníky, kteří si dovedou dopřát. K tomu francouzskému generálovi – une illustre épée – máme dosti přiléhavý protějšek ve rčení *stará vojna* (tj. ostřílený, zkušený voják). Na Slovensku říkají starému hříšníku *starý hriech.* Spadá sem i naše lidové *ty hlade!, starý fajfka,* snad i *starý paprika*, určitě však *taková žebrota!* (tj. takový žebrák) a *ty prevíte!* i *ty hajzle!* – zde v obou případech pojmenování osoby podle místnosti, kterou připomíná. Poněkud jiný je, ale zčásti přec jen sem náleží, případ české nadávky z nejdrastičtějších: *ty smrade!* Staří Čechové k účelům nadávacím zosobňovali i šibenici a volali na lidi jim nesympatické *šibenicové!* (Srv. nářeční slovo *galgán*). Málem však bychom byli zapomněli na nejčastější slovo celé této skupiny: *pan rada*. A pak je ovšem *velká pára* z periferie.

A spadá sem také ohavné a ničemné slovo z moderní hantýrky „národohospodářské": *síla* ve smyslu pracovní síla, pracovník, pracovnice. Je to výraz už zmezinárodnělý, zde se poevropšťování

jazyků projevilo opravdu s důsledností hodnou lepší věci: la main d'oeuvre, la mano d'opera, mano de obra, Arbeitskraft, ba i ta švédština: arbetskraft. Vedle této krásy věru bledne starší španělské slovo *el criado* sluha, sloužící – ne, mluvme vážně: to bylo slovo opravdových hidalgů, neboť el criado nemá v sobě vůbec nijaký přímý odkaz na sloužení, znamená člověka v domě chovaného (criar chovati, kojiti, odchovati); je ovšem pravda, že se pak zvrhlo a znamenalo také nevychovance, asi jako naše stejně dvojznačné *slouha.* Ale alespoň původní slovní ražbou je el criado poznamenán duchem hidalgů. Ti však vymřeli, přišli po nich fabrikanti, proto má i národ Cervantesův la mano de obra. Kdykoli čtu ty sprostoty *síla, pracovní síla,* zatane mi na mysli kuriózní obdoba srbocharvátská. Břemeno, náklad se srbsky a charvátsky řekne *tovar.* A ježto soumar, jehož vlastní jméno je *magarac,* je na světě proto, aby nosil břemena, říká se soumaru zhusta prostě *tovar.* Říkat slušné, sympatické a vykořisťované němé tváři „náklad"; říkat lidem, zejména mladým, prostě „síla", protože ti lidé jsou na světě proto a byli lidskou matkou v bolestech porozeni proto, aby podle vašeho diktátu psali sedmdesátkrát denně jakési prý české říkání, jímž chcete někomu něco namluvit, někoho ohnout a ošulit a navrtat na svůj primissima pófl anebo alespoň na daremnou zbytečnost – domníváte-li se, že tento jazykový jev nějak znamenitě vzpruží můj životní optimismus, jste přec jen na omylu. Tovar jakožto jméno pro takového ušáčka šedáčka – nevděk a surovost. Síly – pro ty, jimž říkáte naděje a budoucnost národa? Zkratkový tropus vrozeného sprosťáctví. To už daleko spíš souhlasím s onou silou (sílou?) rodu ženského, jež se nám všem kdysi představila v podvrženém dodatku k manifestu „Devětsila":

… a já jsem ta desátá síla
z toho Devětsila.

L
Tak svět odplácí

To je zjev, s nímž se až dost často setkáte v každém jazyce: slovo s významem kladným se na svých cestách po vlastech a po lidech nějak pokazí a zamění svůj chvalný význam za nechvalný. Jako kdyby se andílek nakazil světskými mravy a stal se z něho rohatý.

Kretén byl původně christianus, člověk křesťanský; ve všeevropském *idiotu* vězí řecký idiotés, tedy člověk žijící pro sebe, soukromník. *Hetéra* svým původem není nic jiného než „přítelkyně", a *maitressa* nic jiného než paní (srdce mého), domina, donna. – Latinský *hostis,* tedy nepřítel, znamenal zprvu jen poutníka. – Původní význam francouzského *benêt* byl benedictus, požehnaný; dnes je to „hlupák". Anglické slovo *caitiff*, podlec, ničema, vzniklo patrně z captif, tedy z „pleníka"; znamenalo ubožáka, pak zbabělce, pak teprv darebu a ničemu; zcela tak dnešní frc. chétif, bídný, italské cattivo, špatný. – Anglické *churl,* dnes nemotora, ťulpas, hulvát, znamenalo kdysi jen poddaného, robotníka. – Francouzský *vadlet, vallet,* dnes sluha, sloužící, míval obecnější a ušlechtilejší význam hoch, jinoch, mládenec, kdežto *goujat,* dnes hrubec, hulvát, poklesl na tento význam z původního významu sluha, sloužící. – Rovněž francouzský *rustre,* dnešním významem klacek, hulvát, má zřejmý základ rusticus a znamenal prostě člověka venkovského, venkovana. – Zcela tak francouzské slovo *villain* (z villanus), jež svůj povšechný význam „selský" významovým posunem zaostřilo ve význam „sprostý, odporný svou ošklivostí". Ostatně dnešní anglické *rustic* zachovává ve svém dvojím významu celé sémantické dějiny slova rusticus: znamená jednak venkovský, selský, jednak hrubý. – Anglické *silly,* tedy pošetilý, praštěný, přitroublý, vzniklo ze saelig, jehož význam byl „požehnaný, dobrý". – Německé *der Tölpel*, troup,

není nic jiného než der Dörper, tedy vesničan. – Německý *Pöbel*, luza, chátra, se bere z latinského populus, tedy z významu „lid“. – Německé slovo *karg*, skrovný, též skrblý, mělo původně význam „chytrý“; *albern,* tedy pošetilý, nejapný, znamenalo „pravdivý“; *einfältig*, rovněž pošetilý, na hlavu padlý, mělo neutrální význam „prostý“; *schlecht,* špatný, znamenalo jen „poctivý“, což je podnes význam jeho druhotvaru schlicht.

Není o takové případy nouze ani v češtině, a zejména máme dokonalé protějšky k dokladům rustre, rustic, villain, Tölpel. Úpadek těchto slovních významů již sám o sobě prokazuje, jak Evropa rytířského středověku pohlížela na sedláka; celičká skupina dnešních nadávek až dost výrazných se bere z původního stavovského označení pro selského člověka. O nic menší nebyla neúcta k sedlákům ani v zemích českých. Původní význam slova *chlap* je sedlák a nic jiného. Ale právě že to bylo označení pro sedláka, stala se z toho slova, jak žehrá už Chelčický, stavovská nadávka v ústech pánů a střídala se v nich s nadávkou *výr;* a třetí stavovská nadávka sedlákům, totiž *hřbet,* pochází od shrbených hřbetů robotnických: nejdřív sehnout šíji a shrbit hřbet, pak si z té pokory udělat nadávku – toť mrav panský a všech kruťasů, a tak svět odplácí. Aby sedláci nebyli sami, nadávalo panstvo i jiným lidem robotným a dělným, tak třebas kutnohorským havířům, malebným slovem *zeměrypák.*

Pacholek znamenal původně jen mladého muže, pak čeledína, až se z něho stala stavovská nadávka; i je podivuhodné, jak rozdíl o jediné písmenko mění význam opravdu polárně: *pachole – pacholek.* Připomínám, že se v severovýchodním Německu a též v Berlíně můžete setkat s příjmením Pachulke; není to rovnou náš pacholek, ale jeho rodný brat, totiž polský pachołek, který se jakýmisi cestami dostal mezi německá příjmení. Když jsme již u těchto věcí: mnoho pozoruhodných příjmení najdete na území lužickém, např. ve Zhořelci, kde jsem na vlastní oči viděl vývěsní štít Hans Prasse. – Až

do Husa znamená slovo *holomek* prostě mladého muže, mladíka; pokleslo pak na nadávku, a ta přešla i do němčiny – der Halunke, ničema, padouch. – Máme dnes dublety *dívka – děvka* s významem radikálně rozlišeným; stará čeština říkala však děvka Páně rodičce Boží; je to téměř přesná obdoba k významovému úpadku, který zachvátil německá slova die Magd a die Dirne; a Francouzi mají starosti se svým slovem la fille, jež se jim z významu nejčistšího – filia, dcera – víc a víc přebarvuje ve význam děvka, nevěstka. – Význam nadobro nehanlivý míval i *slouha*; dnes tvoří tvarovou dubletu k *sluhovi* a je od něho odlišen i významově, a to na svou škodu.

Ještě něco libo? Mám rád trochu obžernosti ve věcech jazyka. Tak tedy:

bylo ve staré franštině slovo *meschin,* znamenalo hocha, jinocha; k němu byl ženský protějšek *meschine,* dívka, slečna, pak také služebnice nějaké slečny nebo paní. Právě tato služebnost se stala slovu meschin, meschine osudnou – dnes a už dávno znamená *mesquin* (a stejně italské meschino) tolik co skrblický, nuzácký, nešlechetný, nevalný, jakostně ubohý. – Latinské *imbecillus,* francouzské *imbécile* znamenalo původně jen slabý silami, v tomto významu se s *imbécile* setkáte ještě u Montaigna; dnešní význam je „mdlý na rozumu, na hlavu padlý, pitomý" (a nám zas obdobně pokleslo slovo *pitomý* z významu krotký, doma, v hospodářství krmený, chovaný). – Francouzské *ribaut*, *ribalt* znamenalo původně člověka robotného, sluhu; odtud se v prostředí panské zpychlosti středověké vyvinul význam opovržlivý – taškář, darebák, člověk s nezřízeným životem, zpustlík, ničema (k tomu *ribaudie*, *rybaudie).* – Zlé slovo *kurva,* v původnějším znění *hurva* přejaté v pradávných dobách (vyskytuje se už v Mater verborum) z němčiny, bere se od řeckého slova *kuré*, jež znamená prostě dívku.

Poklesat víc a víc je také osudem všech eufemismů, tedy zastírajících výrazů opisných. Šetrný náznak, který je jejich úkolem, setře se časem jako lak a fermež, z eufemismu se stane výraz nezastřený

a zas již příliš bezprostřední, i musí ustoupit nové slovní ražbě. Příkladů je mnoho v jazycích, v nichž si vzdělaná společnost vypěstovala celou soustavu slov náznakových. Takovým eufemismem bylo slovo *latrina*, což je lavatrina, tedy umyvárna, „toileta". Slovo *záchod* už svým složením napovídá, že je opisným eufemismem dosti důvtipným. A opravdu jím bylo, když se zrodilo, bylo velkou vymožeností zjemnělých mravů společenských, ale vzalo za své stejně jako jeho slovní předchůdce, který opisoval naturalistické staročeské slovo *sráč* (najdete je i v listinách, např. v Brikcího právech městských) – totiž slovo *privét*, což je privatum, tedy „ústraní". Jakožto eufemismus byl míněn i *reterát,* tedy „útulek", z italského ritirata; ale přestal jím být, jako jím přestane být naše „toaleta" (v Itálii je la ritirata slušným výrazem podnes). A obdobně i stč. slovo *chyška* (= záchod).

Také u křestních jmen je rozšířenost dosti bezpečným prostředkem, aby se ze jména stala nadávka, je to postup poutavý: zvláštní úcta k nějakému světci, někdy i k světskému dynastovi, rozšíří křestní jméno v národě, rozšířenost mu dopomůže k neúctě, jméno vlastní zobecní, a to obecné jméno je pak polonadávkou nebo i nadávkou zcela zjevnou, nezastřenou. Jsou toho doklady všude; z vážené a oblíbené Mechthildy se u sousedů stala die Metze, tedy děvka, nevěstka, z nejnárodnějšího jména německého Margarete, Grete, Gretchen, Gretel povstala Gredl, die dumme Gredl, s významem „hloupá Nána". U nás máme takových upadlých křestních jmen o hodně víc, Honza, Matěj, Janek, Manda, Káča, Mařena, Marjána, Nána, Nanynka, Dorota, Baruška; a také v použití speciálním: pašek, pašík, vlastně Pavlíček, dnešní význam však vepř domácí. Některá cizí křestní jména zesměšnil a ponížil patrně jejich zvuk našemu lidu cizí: Matylda, Tereza, Isidor, v němž lidé slyšeli Izáka, ačkoli jde o jméno řecké. Představové asociace zesměšnily a nadávkou učinily i *móricka*, přičemž se nedbalo, že sv. Mořic je vážený světec a patron mnohé krve i nejmodřejší; lidové určení bylo zde subjektivně

správné potud, že Židé, opouštějíce ghetto, zhusta zaměnili jméno Mojžíš za Mořice.

Křestní jméno může být nadávkou také i jen přechodně. Dosvědčuje to ve starší češtině jméno *Martínek.* Martínkové říkali žencům, z toho povstal význam „kvasovník, prostopášník"; dnes po tomto zlehčujícím významu není ani stopy. – Přímý import od sousedů, a to pozdní, je *hloupá Líza*; u Němců vzniklo rčení so eine Liese, so eine dumme Liese zas jen z rozšířenosti křestního jména Liese, tj. lichotného tvaru od jména Elisabeth, Elise. Přechodným importem z cizího křestního jména bylo i sloveso *frickovati,* jež znamenalo žertovati, šprýmovati, dováděti.

Fakt, že křestní jméno *Martinek* mívalo názvuk nekalosti, lze doložit též z nejedné lidové písně. Uvedu jen jednu:

Ten súsedů synek,
bylo mu Martinek,
ten ňa chceł ošidit
o zelený vínek

(BARTOŠ III, 796)

Významový pokles znárodnělých jmen křestních je zjev tak obecný, že Mudrosloví může říci: *K znamenání hloupého člověka slouží zvláště jména: Vávra (Roula, Loula), Vašek, Franta* a *Janek*… *Vašek nejvíce o vesnickém*, *Franta o městském sprosťáku se slyšívá.* – Ale snad nejhůř to dopracovala *Kateřina,* neboť jakožto kateřina znamená místy na Moravě vepřové střevo nadité kroupami. Od světlé světice alexandrijské a církevní favoritky Otce vlasti k vepřovému střevu – jaký pád!

A teď ruku na srdce: užili jste kdy slova *výtečník* ve smyslu jiném než ironickém, tedy hanlivém? Tak tedy vidíte, jak svět odplácí.

Zvláště zle u nás pochodila *Dorota,* jméno světice, jež u starých Čechů požívala takové úcty a inspirovala básnivého anonyma z lidu

k známé překrásné legendě písňové. Ale patrně jménu světice *s věncem ze zlata a z tej bilej leluje od panenky Marie* uškodila právě obliba a rozšířenost. Již k r. 1574 máme literární doklad, že se slova *dóra* užívalo ve významu hloupá husa; a tento význam zůstal *důře* podnes, ještě horšího významu nabylo plné znění Dorota: jakožto dorota, dorotka je to nevěstka, což dává protějškový slovní osud k osudu německé Mechthildy-Metze. I tvoří pak dnešní hantýrka sloveso *dorotit* s významem milkovati se. Není to jediný případ, kdy se od pokleslého křestního jména vytvoří sloveso, vizme *jančiti,* vizme také sloveso *frickovati,* o němž padla zmínka před chvílí.

Poměrně vzácný je případ opačný, že se totiž ze slova s významem záporným stane slovo obsahem kladné. Takový dobrý osud mělo např. dnešní anglické *nice,* jež vzniklo z nescius, nevědomý, dnes však znamená pěkný, hezký. Německé *der Adel,* dnes už dávno „šlechta", šlechtictví, šlechetnost, znamenalo původně jen rod, rodový původ jakýkoli. Náš přejatý *kumpán* (companion) míval význam výrazně pohrdlivý, dnes je alespoň v některých nevzácných spojích rehabilitován. A *tory* Angličanů byl, tvrdí se, původně označení pro zcela neobrazného raubíře.

A spadá sem i *rokoko* a *barok,* byla to původně slova s významem zlehčujícím.

To vše jsou jen výjimky z pravidla, že nic není pro jméno a slovo tak nebezpečné jako jeho rozšířenost a hustá frekvence. Hojný oběh učiní ze slova velmi snadno termín, k němuž se skoro už připojuje „s odpuštěním". Tak svět odplácí. Slova jako lidé udělají dobře, jsou-li vyběravá ve svých stycích se světem.

LI
Kapitola o nerudném pohledu na svět

Kdo se chce po česku nevlídně vyjádřit o nějakém lidském kolektivu, nebude na rozpacích, jak to povědět. Čeština mu ze svého rohu hojnosti nabídne slova *sebranka, havěť, luza, chátra*, *chamraď, chamradina, verbež;* k tomu slova přejatá, ale dokonale vžitá, totiž *pakáž* a *ksindl;* také slova poměrně salonní, totiž *chásku* a *čeládku*, zdrobněliny pozoruhodné pro svou pejorativnost, jsouť to slova hanlivá, utvořená zdrobněním neutrálních slov chasa a čeleď.

Kdo by se o lidském kolektivu chtěl vyjádřit vlídně a způsobem sympatizujícím, neměl by tak na vybranou. Nezbylo by mu asi jiného, než aby se spokojil nějakými těmi „hodnými lidmi" nebo „zlatými lidmi" nebo „pašáky".

Také o povahopisných označeních pro jedince platí, že slovník je bohatší v oblastech záporu a odporu než v hájemstvích přitakavého kladu a schvalování. Nade vše poučná je zde podivuhodně rozrostlá skupina přídavných jmen, u nichž předpona ne-, toto klasické alfa privativum Čechů, upírá člověku vlastnost, kterou pokládáváme za žádoucí, ne-li za nezbytnou pro lidského tvora slušného, spořádaného, normálního. Bylo by zbytečnou námahou, kdybych tu legii adjektiv vypisoval ze slovníku. Postačí nám úplně jako jejich zástupci *neomalený*, *neostyšný, nechutný, neotesaný*, *nekalý, nestoudný, nerudný*, *netýkavý, nezkrotný, nevrlý*; a k nim přináležitá jména podstatná, jako *neřád, neotesanec*, *neotesánek, nenažranec, nemehlo*.

K některým z těchto negativů je pozitiv vzácností: *ostyšný, stoudný.* K jiným je vůbec nemožný: nikdy ještě se česky neřeklo, že někdo je týkavý. Poučná jsou adjektiva *nedůtklivý* a *nechutný*: mluvíme o důtklivé radě, nikoli o důtklivém člověku, chutný je třebas chléb nebo oběd, ale že by jeho bližní Spolučech byl člověk chutný,

na to neusoudil ještě žádný Čech. U jiných takových slov čeština pozitiv mívala, ale odumřel jako perla, kterou její vlastnice nechala celý lidský věk ležet v truhle. V naší *nepleše* vězí pozitiv pro nás už jen pomyslný, totiž *plechý,* a toto slovo opravdu bylo a žilo; ještě Jungmannův slovník užívá slova *plechý* zcela běžně v definicích a výkladech, např. u hesla „lepý", a Kollár praví (S. Dc. IV, 54): Kdo jest tato nešťastná a *plechá* mladice…? – Obdobně byl, ale na obecný nezájem umřel pozitiv *motorný*; staročeský Passionál dává komusi volati motorným hlasem, a Jungmann zná z hovorového úzu kolem Českých Budějovic rčení *Kdy pak budeš jednou motornější.* – Pozitiv *kalý* byl teprve v novověké češtině přitvořen k *nekalý.*

Upíravá a popíravá záliba v předponě ne- vede někdy k tvarům etymologicky nesmyslným. Co vyjadřujeme slovem *nehorázný,* je plně obsaženo již v pozitivu *horázný* (veliký, náramný, Horažďovice = velká osada, srv. též vlastní jméno Gorazd); říkajíce *nevražiti,* míníme „vražiti", tedy býti vrahem, nepřítelem, sočiti; člověk *nevrlý* je ve skutečnosti člověk vrlý, neboť vře, všechno se v něm vaří; *nesvár* je zajisté vlastně svár, pročež náš „nesvár" je opak sváru, tedy smírná snášenlivost; člověk, jemuž říkáme *neurvalec,* byl ve starším jazyce *urvalec*, totiž pán, který se urval ze šibenice, i byl tedy člověk urvalý otrlec, který v tom už uměl chodit, pročež se říkalo „urvalý lotr" a mluvilo se o urvalých údech Antikristových. Ale naše fanatická záliba v „alfa privativum" vočkovala nám už dávno necitelnost k takovým pleonasmům; nesmysl sem, nesmysl tam, hlavní je, že něco popíráme, že někomu něco upíráme.

Na takovou zarputilou popiračnost lze se dívat i dvojím pohledem. Lze říci: že jazyk nevytvořil anebo neužívá pozitivů japný, motorný, rudný, omalený, zkrotný, plechý, týkavý, kdežto negativů k nim si hledí s takovou horlivostí, má příčinu v tom, že se pro naši mravní a povahovou úroveň rozumí samo sebou, aby náš bližní měl v sobě vlastnosti, jež označuje pozitiv těchto slov. Má-li náš bližní tyto vlastnosti, je nenápadný – asi jako gentleman, má-li k dinner-coatu

na nohou černé střevíce a kolem krku černého „motýlka“. Je comme il faut, jak se o něm předpokládalo, i nenapadne nikoho, aby se o jeho zjevu šířil. Nápadný bude náš gentleman teprv tehdy, obuje-li si k dinner-coatu žluté oskarky a přizdobí-li se dlouhou brčálově zelenou vázankou se žlutými kroužky. Pak se o něm ovšem začne mluvit; řekne se, že to je necuda, kdežto gentleman čís. 1 je all right, ale to se přec rozumí samo sebou, to se předpokládá, i nebudeme si vypravovat, že Mr. Smith je cuda; to jsme až do prokázaného opaku my všichni, kdo by proto namáhal jazyk.

Ale mohu si to všechno vyložit i jinak, asi takto: kladná vlastnost na bližním mě nezajímá, a proto mě neinspiruje ani jazykově. Zajímá mě jedno jediné, mé potěšení náramné a převeliké, totiž ta mrvička v oku bližního mého, a je-li to snad místo mrvičky břevno jako trám, tím líp. Pak se to ve mně pohne a rozhýbá božskou jiskrou tvůrčího zanícení jazykového, vem slovo, kde vem, však už k němu přiskočila beruška děvečka našeho drahého alfa privativum, a už ho máme, nedomrlého, nenasytného, nevycválaného, nenažraného, toho nekňubu, to nemehlo, toho nešiku, nezdaru, nemotoru, nestydu, nemravu, necudu.

Ponechávám vám zcela na vůli, který z obou výkladů si vyberete. Uvážím-li však, že tato slova popírající klad a upírající dobrou vlastnost na bližním našem vzešla z obcování českých lidí s českými lidmi; uvážím-li dále povahu, původ a význam přemnohých českých příjmení; uvážím-li do třetice ještě některé maličkosti jiné, jako třebas dějiny národu českého v Čechách a v Moravě – uvážím-li to všechno, nezazlete mi, prosím, že se přikláním k hypotéze druhé.

LII
O nadávání neboli o rohu hojnosti

Kdo chce povědět o českých nadávkách, musí nejdřív vykonat tichou pobožnost u oltáře slovesa *nadávati.*

Máme sloveso *dáti.* A máme sloveso odvozené *nadati koho čím,* třebas nadací. A máme od tohoto slovesa vazbu *nadati komu čeho,* což může znamenat zas jen nadati koho čím, obvěniti jej něčím, poskytnouti a uštědřiti mu něco. Což vesměs jsou skutky lásky křesťanské. Nadati komu volů rohatých znamená tedy uštědřiti mu ty voly, věnovati mu je do volného užívání, nechť si s nimi dělá a naloží, jak mu srdce ráčí. Snad nepřepínám, dím-li, že to je sloveso pozoruhodné.

A křesťanská láska, jež z něho dýchá pouhopouhou dárností, je zdůrazněna nejen křesťanským skutkem opakovaným, jak jej vyjadřuje další sloveso *nadávati,* nejen slovesem lidumilného skutku dovršeného *vynadati,* jež znamená dovršení dárné akce až do úplného nasycení –: altruismus slovesa *nadati, nadávati* se co nejvýrazněji projevuje v rysu zvláště památném, že neví pravice, co dává levice, pročež dávají obě a každá opětovaně: nikomu nenadáme *vola rohatého,* to bychom nehezky skrblili; komukoli, a buď to nejmenší z bratří našich, nadáme *volů rohatých,* tedy pluraliter, tedy hojně, dokud zásoba stačí, a také již s jakýmsi zřetelem, aby obdarovaný a nadaný byl zásoben na dohlednou dobu. To jen stará čeština si někdy trochu zaskrblila a nadala někomu *do blázna.* Ale již tehdy bylo a žilo zlaté české srdce, již tehdy si Čechové říkali, že toho bohdá nebude, aby se někdo v království a markrabství i knížectví nuzoval, a víc a víc pronikalo vědomí o nezbytnosti milosrdenství mnohotného, i obdržely pole nadobro vazby v čísle množném, třebas *nadati komu psic pětipeských.* Mám v tom spatřovat jeden ze sympatických zjevů českého pluralismu jazykového?

Mám konstatovat, že se české duši ve dvojí životní situaci otevře roh hojnosti – jednou, když nadává, podruhé, když si dává U Bucků, U Rozvařilů, U Fleků, U Kandrdásků, kde vesměs je singulár nadobro vyloučen a českému cítění i promlouvání zhola neznám? Mám konstruovat hlubokou paralelu mezi dvojím českým rčením: *dal jsem si U Bucků sedm piv – nadal mu bejků veletržních*, paralelu mezi dvojím rčením, v nichž křesťanskost skutku slitovného – žíznivé napájeti, chudé obdarovati – netrpí singuláru a velitelsky si vymáhá množnost i mnohotnost Bucků, piv a bejků?

A teď teprv si můžeme povědět o tom, *co* se u nás lidem nadává, co se jim dává na další pouť pozemskou, aby vzkvétali a tyli v samé hojnosti a blahobytu. Ač nerad, musím si hned na prahu zapolemizovat s Kollárem. Má v *Slávy dceři* (IV, 124) znělku o lahodné mluvě v slávském nebi, jakých hláskových a tvarových nešvarů je prosta; i praví se tam:

… milostné a, pak o převelebné
vracejí se zpátky z vyhnanství,
beyk, šeyd, heyl — tu hnusné, nepotřebné…

Jak to Kollár myslí s tím *šejdem*, nevím – říkají snad v tom slávském nebi *šíd?* Tím lépe vím však, že s *býkem* a *hýlem* mohou vystačit zrovna jen v nebi. *My* ne – nemohliť bychom nadávat (na Slovensku říkají též *nakydať komu* – i to je slovo pěkné a zdárné). *Býk* je zvíře. *Bejk* je nespisovně totéž zvíře, ale udá-li se toho potřeba, řekne člověk spisovný i nespisovný výhradně jen, že je *bejk.* Nestalo se dosud žádnému českému soudci, aby projednával žalobu pro urážku na cti, jejímž substrátem by byla verbální injurie *Vy býku!* Je to v nás nepsaný zákon; dvojhláska *ej* má pro nás větší afektivní hodnotu než prosté *ý* (*í*), užíváme širších tvarů tam, kde jde o slova záporně afektivní: říkáme *hejsek* a ne *hýsek, má hejla na nose*, ne *hýla, brejliti*, nikoli *brýliti, to je pejcha*! – kdežto *pýchu* jen píšeme; říkáme *vejřiti*

a ne *výřiti.* Podle této dojmovosti jsme u slova *strýc* dokonce rozlišili významy: *strýc* je nám neutrálním označením určitého příbuzenského vztahu, *strejc* je urážlivé pejorativum, alespoň v kontextu spisovném (výjimka: Čelakovský nadpisuje jeden ze svých *Patrných dopisů nepatrných osob* ve smyslu nehanlivém: *Odpověď strejcova na list předešlý).* Protějškem k tomuto rozrůznění jsou také tvarové dvojice *úřad, úředník*: *ouřad, ouřada.*

Řekl bych, že afektivní hodnota dvojhlásky – *ej* – má zde příčiny složité. Jednou z nich bude okolnost, že jde o tvary mluvy lidové; i nadáváme jakožto lidé spisovní lidovým tvarem slova podle hesla: sprostému slovu sprostý tvar. Tento výběrový motiv pokládám však za podružný. Důležitějším faktem zdá se mi vhodnost tvaru pro mluvidla a jeho znivost. Kdo nadává, volí si zcela bezděky slova co nejúkonnější i z hlediska akustického – nejinak než si tenor se zvláštní pečlivostí upraví slova textu na exponovaném místě árie. Tvar *bejk* nese zcela jinak než tvar *býk.* A nejen že jinak nese – naplní i mluvidla a celou bytost mluvčího jinou *fyziologickou satisfakcí.* Všechny nejoblíbenější nadávky jsou slova už svým zvukovým ustrojením velmi šťavnatá, zvukově vyvážená, ariózní. Jen si je prozkoumejte po této stránce: *ty krávo, krůto, vole, osle, hovado, prase, huso, svině, dobytku, tele.* Jsou to, uznejte, slova lahodná, ústní dutinu krásně zaplňující, slova nosná na značnou dálku. V apostrofách *ty krávo, ty krůto* můžete na první slabiku vydržet celou hudební korunu anebo umným melismatem vyzpívat hodně ze svého temperamentu. Řekl bych, že a contrario slova jako *chrt, vlk, plž, mlž, krtek, cvrček* nikdy by nevydala za řádné nadávky, i kdyby znamenala bůhvíco hanlivého. Jsou totiž na nadávky příliš náročná výslovností, nadto jsou to slova hubená, vychrtlá, nezaplní mluvidla. Potvrdí každý zpěvák, že za zpěvu zakouší tělesnou rozkoš zcela nezávislou na hudební kráse zpěvu, na obsahu zpívaných slov. Je to rozkoš fyziologická. Zcela obdobně se daří člověku, který nadává „od plic", což věru není obraz zbůhdarma vzniklý. Jedním z nápadných rozdílů mezi nadávkovou

zvířenou českou a německou je skutečnost, že nám nadobro chybí nadávka u Němců z nejčastějších: *du Schaf!* Chybí nám patrně proto, že *ty ovce* nedává mluvidlům a tělu žádnou valnou potěchu, není to slovo ariózní; kdežto *du Schaf* (*šáááááf*) můžete zpívat i dvě minuty.

Upozorňuje mě přítel Podroužek, že jeho mladá generace říká panence poněkud přitroublé *krávička.* Zde to tedy máte: zřetel výrazivé úkonnosti prolamuje i přísný jinak zákon o krácení kmenové samohlásky. Sympatickému tvoru, který spadá pod nařízení o řízení při obhospodařování dobytka, říkáme *kravička;* jakmile to však je tvoreček z pražského „Trafce", říkají mu *krávička.* Jak jen pojmenujeme to úkonné dloužení kmenové samohlásky? Snad takto: depreciativní délka emfatická.

* * *

Na rozbor jednotlivých nadávek opravdu nestačí místo. Proto jen namátkou:

O typu *ty škrobe! ty hlade! ty smrade!* se zmiňuji v záhlaví *S čím kdo zachází, tím schází.* Jinou zvláštností české soustavy nadávkové je patrně trojice slov *balík – pytlík – kornout, z* nichž druhému a třetímu je společná představa prázdné dutiny. *Bambula*, *bluma, blb*, *nádiva* jsou kypivé nádhery. Přejaté slovo *ksicht, ksift* je jakožto nadávka naším původním vynálezem – u Němců není ani potuchy po tom, že by se někomu nadávalo *du Gesicht!* Naším nadávkovým vynálezem je také přejaté slovo *present*, *prezent. Prevít* je pokleslý eufemismus – tím totiž býval *prevét, prevít,* tj. záchod (z *privatum*, choulostivé ústraní). Obdobný původ má nadávka *ty hajzle!* Lidová *karnálije* (vedle *kanálije*) má kupodivu totéž expresivní vsuvkové „r" jako berlíňácká *Karnaille.* – Stvořit zbrusu novou nadávku je velké umění a vzácná trefa: zdařila se Viktoru Dykovi kreací *čehona*.

* * *

Ačkoli je pořád ještě z čeho a čím nadávat, bohudík, přec jen nadávky za našich dob nějak krotnou, jako zcela podobně zkrotly všeliké divoké obsahy v našich příjmeních, srovnáme-li je s více méně zlatými věky země české. Tehdy byl nadávkový rejstřík po mnohé stránce vybaven výrazněji. Nadávalo se např. slovem *hrom,* jímž my už jen sakrujeme: *Hle tě sem toho hroma udeřil,* volá ve starém zápisu pachatel injurie verbální i reálné. Nadávalo se slovy *chlap, búr, výr, hnojokyd,* což jsou nadávky stavovské, nadávky pánů té pakáži robotné; nadávalo se slovy *kolopletenec*, *pes a harapes*, *duplpsice*, *mořská svině*; ženám také slovem *lucerna.*

Ale nadávka, jež se ctným otcům vašim zamlouvala ze všech nejvíc, bylo slovo *jebák*; využívajíce zdárné možnosti českého tvarosloví, zesilovali jebáka zpravidla na *vyjebeného;* eufemismem poněkud nelogickým zakryli někdy maličko druhé slovo tohoto sousloví, řkouce: *jebáku vyjedený*! Týž význam mělo ovšem oslovení *vyjednaná kobylo!* Co je to *jebák*, nepovím, jsemť jazykozpytec počestný; myslím však, že si Otokar Březina své básnické nom de guerre Březina nedal z nijaké estétské pejchy. Pocházel z rodičů velmi poctivých, zajisté; ale je nesladko žíti, máš-li se jakožto básník jmenovati tak, jako se Březina jmenoval jménem občanským; a nesladko-li s takovým jménem každému básníku, což teprv takovému. Svítání na západě, Stavitelé chrámu – a pod tím příjmení Jebavý – ne, to opravdu nešlo. I ověřujeme si touto nepřímou cestou, že se Otokar Březina znal v jazyce z dob zlatého věku země české.

Tehdejší výměna názorů při nějaké neshodě vypadala asi takto: nejdřív vám váš M. interlocuteur a hovorový partner dal na srozuměnou, že *daremně mu básni bajete* (daremné povídačky povídáte, Štítný). Vy jej napomenete, aby *nerodil smiechy s vámi váleti.* On replikuje diagnózou, že jste *vyňat z uma* (že jste se zbláznil, Maria Magdaléna, rkp. Hradecký). Vy mu díte s Chelčickým, že *smrdí módrostí rathauznú jako česnekem na štítrobu jedeným* (na lačný žaludek). Tu by vám váš partner poradil, abyste *stulil kviky,* což

mělo asi tak význam našeho *Kuš babo a nebreč.* Vy byste se nedal a poradil mu, aby *s rychlíkem radu vzal a prchem běžel, sice že mu dáte po rebuli.* On by na vás udělal *bú bú* anebo *mrňau mrňau* – a už by bylo po preliminářích a začala by se vlastní výměna názorů, a to buď ve frastických polohách a končinách jebákových, anebo à la Mastičkář: *Rubiene*, *vo pis tu kvest? – Teď sem* (tu jsem), *mistře, polib mě v pezd.* –

Kdo by ses hodlal pohoršovat, raději nečti dál, neboť naši staříci se vyjadřovali *bez zástěrky* a zpravidla i bez fíkového listu. To byl teprv začátek, to se teprv rozjížděli, když někomu *dávali lotry*, *zrádce nedověšený* anebo *zrádce nedomučeného*. Po takových hors-d'oeuvre přišlo vyzvání, jehož stručný smysl byl: *v zadnie líce líbati,* viz toho Rubína. Nevyhověl-li pozvaný tomuto pozvání, děli mu ut supra *Jebáku vyjedený!* anebo: *Jeb svú kurvu mater vyjebenú!* Pro změnu děli někdy také: *Jebiž se napřed nebo nazad, vyjebený chlape!* (listinný doklad k r. 1513). Mohli také zahlaholiti: *Vyjebená duše zperděná!* Za přítomnosti dám užili eufemismu a řekli jen *Vyjednaná duše zperděná!* Svědčilo-li oslovení dámě, znělo třebas: *Staková stakoucí kurvo!* Anebo: *Staková vytěpaná kurvo!*

Měli také slovní hříčky z nadávek zrozené. Staročeský Ezop je nějak zaujat proti klášternicím, i dopouští se jednou pravopisné dvojsmyslnosti hodně infernální: Když pak jednoho času jebtiška na témž loži (s biskupem) ležela. – A kvetlo také po vlastech okřídlené rčení *Králi Juráni, již jsme poděláni* – jak vzniklo, věda podnes nezbadala, víme však, že se ho užívalo v situacích, kdy něco plavalo, kdy něco bylo v Pančavě, jen nechte prosím na hlavě, jak říkal Viktor Dyk; v situacích takových, jako z obdobné o staletí později vzniklo ono proslulé hlášení českého vojína na italské frontě r. 1918: – Poslušně hlásím, pane lajtnant, už jsme to pro… a 'dem domů! – I vidíte tedy, že i v životě jazyka je koloběh hmot a sil a vzkříšení a zmrtvýchvstání.

Opakujme si, že také všeliké jazykové jadrnosti jsou dobové relativum. Proto se nedivte té drobné snůšce alokucí; vždyť to byly

doby, v nichž vážný spis lékařský z r. 1544 praví: *komuž uděláno, že by nemohl s ženami lesu sekati,* a učený autor je patrně přesvědčen, že se vyjádřil šetrně a delikátně.

I jste někdy opravdu na pochybách. Tak např. o bohatství tehdejších výrazů pro ženy a žínky nepoctivé lze sice říci, že to je lexikální hojnost beroucí se z mravního pohoršení a rozhořčení, ale lze i říci – a snad s větším psychologickým oprávněním –, že to je reflex dobového zájmu a konzumu: *chýry* (z něm. huore), *láryně, helmbrechtnice*, *ženky prázdné, ženky svobodné, ženky obecné, pěkné paní, harapanny, panečnice, merhyně* (středohornoněm. merhe = klisna, pak nevěstka), *měchyně, nevěstky, rufianky, rufky, hurvy, kurvy*. Šestnáct termínů, a to jsem snad některý zapomněl. O sedmnáctém vím bezpečně: *dámy*, terminus technicus, který se ujal v době rudolfinské. A pak si mnohý mezi námi myslí, že dáma je nějaký moderní vetřelec do češtiny. Z tohoto bohatého slovníku tvořívali znivé skupiny pleonastické, třebas: *mandaleny, kurvy a nevěstky* (Žídek, 1471). *Mandaleny* – to by tedy byl termín osmnáctý, vždyť jsem to říkal.

Připočtěte k tomu vlastní jména předků, jak o nich promlouvá kapitola dosti rozkošatělá. Ale co vlastní jména! I místní. Jako to pětitečné jméno pro Malou Štěpánskou ulici. Netečkovalo se však. I lámu si hlavu, jak to vlastně bylo, když se panic zeptal své panny, kdeže má její opatrný pan otec svůj dům poctivý. Řekla mu opravdu, kde ten dům stojí? Řekla mu s panenskou opisností: *Blízko sv. Štěpána* –? Řekla mu, že to opravdu nemůže povědět? – Nevím, nevím.

* * *

Začtete-li se do těch dávných věků českých, zas jednou se zamyslíte. I ty nadávky předků nasvědčují, že Prozřetelnost chtěla z českých zemí stvořit středoevropské Flandry, Flandry a starou

Francii. Národním prototypem žírnosti se mohl stát Falstaff (je mi živočichem kladným, jako je miláčkem svého básníka a stvořitele). Dosvědčuje o vašich předcích žasnoucí cizinec, že si pěstují břicha tak náramná, až je musí podpírat zvláštními popruhy. Nu, a pokaždé a zas a zas do těch středoevropských Flander a jejich falstaftismu vjede běs nějaké nadtělesné problematiky anebo blesk osudu geopolitického. Z Falstaffa od narození se pak stane král Lear, opuštěný, zrazený, zedraný. A Hamlet. Být či nebýt. Otázka tím tragičtější, že českému člověku vůbec neleží. Nevděčná dramatická úloha, špatným dramaturgem špatně obsazená.

Jak to nazvat? La forza del destino? Či snad hloupost divadelní správy?

LIII
Nadávka v mezích zákona

Že musíme proskloňovávat každé jméno vlastní a zpravidla i jména místní, toť zákon, jehož neúprosnost si lidé ani neuvědomují. Jen básník ví o tomto jhu, a pak ovšem i básnický tlumočník. Mohli by vám, zejména tlumočníci, vypravovat až do večera. Nemluvím ani o rozpacích cizince, který si má z nějakého pádu českého příjmení rekonstruovat pád první. A opravdu jsem již slyšel o případech, že někdo dostal české doporučení do ciziny (Doporučujeme Vám p. Karla Nováka…), a tam se pak doporučence vlídně ujali a vyhotovili mu cizí řečí doporučení další, jehož překlad by zněl: Pan Karla Nováka se zajímá o některé vzácné tisky Vaší knihovny. Račte, pane řediteli, zaříditi, aby p. Karla Nováka dostal co možná všechny tisky, o něž mu jde. – Načež v knihovně byly zas potíže, neboť se dostavil podezřelý pán, který se podle doporučení jmenoval Karla Nováka, podle cestovního pasu však Karel Novák, takže to skoro vypadalo na gangsterský podfuk. A jindy zas byly z obdobných příčin potíže s výplatou peněz. To všechno a ještě jiné patálie vám potvrdí každý zcestovalý Čech; a ještě víc Češky se svým fatálním *-ová.*

Zůstaňme však doma. Čím neúprosnější jazykový zákon, tím větší bude dojmový účinek, jakmile se věčně hybnému živlu jazyka podaří proklouznout nějakou škvírou pravidla. Jsou skutečně případy, kdy vlastní jméno zůstává mimo každé skloňování, a jsou to případy vybavené značnou dojmovou účinností. Týkají se vesměs pátého pádu, tedy pádu oslovovacího.

Jde o jazykový jev velmi starý, který se vztahoval i na jména jiná než osobní. Mohlo se např. ve staré češtině říci *Pojď*, *milá bratr!* a ve starobylé bajce o lišce a džbánu (kolem r. 1340) džbán

vece: Liška, co to neseš,
že nohami jedva pleteš?

Pokud jde o jména křestní, máme průkazné doklady z Bible kralické. Tam se praví (I. Sam., 18): *Anna, proč pláčeš?* A v evangeliu podle Lukáše: *Marta*, *Marta, pečlivá jsi*.

Co do češtiny novověké, dotkl se těchto zjevů s obvyklou podnětností Vilém Mathesius (NŘ VII, 5). Uvádí případy *Kmotra! Holka! Teta!* a některé vokativy ženských jmen křestních podle modelu *Tak toho, Žofka*, *nechte, a bude pokoj!* Jistě právem soudí Mathesius, že zde mohl míti vliv i fakt, že se ve vokativu hojně užívá zpodstatnělého adjektiva *ženská!,* ale málokdy analogického adjektiva *mužský!* A skutečně u nich se mají věci jinak: u prostých jmen obecných se vyskytuje patrně jen vokativ *fotr!,* a ten bude zřejmě z němčiny, *kmotr!* je snad přitvořen podle něho. U prostých jmen vlastních půjde asi jen o vokativ *Václav!*, na „kterém lpí něco z příchuti panského rozkazování (Václav, zapřahat!)". Co do nahrazování vokativu nominativem usuzuje Mathesius na zřejmý vliv německý, ale jen jakožto vliv dílčí.

Na německé vlivy neusoudíme, myslím, u vokativu *Anna!* Jak jsme viděli, má oporu v Bibli kralické, a je to případ i jinak zvláštní. Slýcháme napořád: *Anna*, *sundejte mi ten škopek!* – kdežto (tak alespoň myslím) uslyšíme zpravidla: *Anežko, sundejte mi ten škopek!* Snad k tomu ustrnutí přispěla snaha, aby se to jméno odlišilo od přitakacího slovce *ano*; jakmile jméno Anna nestojí samo a není už dána možnost záměny s *ano,* uslyšíme asi tvar správně skloňovaný: *Slečno Anno*, *sundejte mi ten škopek!* Platí, jak připomíná též prof. Mathesius, o všech takových ustrnulinách, že ustoupí normálnímu vokativu, jakmile je ženské jméno spojeno s titulaturou.

Jinak u mužských jmen spojených s titulaturou. Profesor Mathesius uvádí příklady: *pane učitel! pane přednosta! pane továrník! pane Novák! pane Červinka! pane profesor!* (mimo školu). Mathesiův

krásný postřeh o případu *fotr!* a *kmotr!* lze rozšířit i na všechna oslovení typu *pane učitel* atd.: „pro zabarvení… těchto tvarů je příznačné, že při nich jako bychom mimoděk onikali." Ke vzniku těchto tvarů zajisté alespoň zčásti přispěly případy Mathesiem uvedené, v nichž se vokativ rovná nominativu: pane účetní, pane poklasný, pane Novotný. Podle toho pak *pane Novák.* Dále se prof. Mathesius dohaduje vlivu němčiny.

Dojista právem. Za Rakouska byla v úřadech na místech sluhovských a podúřednických spousta Čechů, kteří po celý život slyšeli od svých představených: – *Herr Kutschera! – Herr Woborschill! – Herr Prowasnitschek!* – Stejně slyšel český dělník v továrně od německých šéfů a představených: – *Vejrych! – Doležal! – Nosek!* – Právě okolnost, že v obou prostředích šlo o zaměstnance podřízené, tedy z vrstev lidových, mohla tím snadněji umožniti, aby se tato podivná úchylka od české jazykové normy ujala v lidu. A právě v lidu se s ní setkáváme podnes, a to zpravidla ve vrstvách, v nichž se zachovalo onikání. *Mají jít k telefonu, pane Záruba!* – Doma slýchám: – *Pane doktor*, *káva je na stole! – Pane doktor*, *někdo jich hledal.* –

Zde bych dal za pravdu *Naší řeči* (II, 221), jež soudí, že lid pokládá oslovení skloňovaným příjmením za méně zdvořilé. Tomu nasvědčuje zkušenost, že např. podúředník řekne sluhovi v úřadě: *Pane Záruba, skočej pro pivo!* a řekne třeba i soudní rada kolegiálně: *Pane Záruba*, *přinesou mi rychle ten fascikl*. Jakmile však ten „pan" odpadne, nastoupí správný vokativ: *Zárubo*, *skočej pro pivo – Zárubo, přineste ten fascikl.*

Zdá se tedy opravdu, že lid zachovává ve vokativu nominativ příjmení z jakési úcty k tomu jménu. Jistě však si nemyslí pranic zlého, řekne-li nám *pane Kvapil.* Stejně si nemyslí nic zlého pan Kvapil takto oslovený; a obdobně kdokoli z nás lidí spisovných a „pánů". Jen zcela věcně zaznamená naše jazykové vnímání, co nám signalizoval ten úchylný vokativ: že muž, jenž nás takto oslovil, je příslušník prostého lidu.

Řekne-li nebo napíše-li však *vzdělanec*: *Pane Záruba*, *máme domluveno* anebo *A to ostatní si přimyslete, pane doktor*, je v těchto vokativech dán zjevný a velmi účinný smysl zlehčující. Vzdělanec, který takto osloví vzdělance, chce zranit, a také zraní. Je to úkaz dosti podivný, kdybychom přiložili sudidla logiky. Řekli bychom přec, že kdo tak řekne nebo napíše, sníží *sebe* na úroveň člověka málo gramotného. Ve skutečnosti však zlehčil *nás.* A to tak, že z nás pouhým mluvnickým tvarem udělal příslušníka tzv. spodin; on sám je „pán", jenž – jak páni někdy činívají – hovoří se spodinou syntaxí spodiny.

Nečetl jsem dosud o této zvláštní zlehčující funkci vokativů à la *Pane Záruba* ve styku mezi inteligenty. Kdo by takových tvarů chtěl použít pro literární polemiky atd., jen si poslouží, jsou účinné jak pekelný stroj, ale důvtipnější potud, že spouštěti pekelné stroje se nesmí, kdežto oslovení *pane Záruba* je alespoň podle dosavadní jurisdikce a kazuistiky nežalovatelné. Kdybyste však potom dostali pár pohlavků od muže, na jehož adresu jste v literární revui napsali *Pane Záruba*, *máme domluveno*, neodvolávejte se na knížku Jana Orta, to bych si vyprosil, rozuměl jste, pane Tydlidáte s důrazným „e" na konci?

* * *

Od dob, kdy jsem napsal tuto úvahu, narazil jsem při studiu na jazyková fakta, která způsobují, že se mi problematika úchylných vokativů v češtině jeví ve světle složitějším. Je totiž těch úchylných pátých pádů daleko víc, než se myslívá. K známému vokativnímu faktu *holka!* jen podotknutí, že ho zcela důsledně užívá Václav Šolc v svých *Písních o bledé dívce*: *Ku podivu je to s náma, bledá holka, ku podivu* (a tak napořád v celé sbírce). Mnoho a mnoho nominativních tvarů ve funkci vokativní je v lidových písních, a co do frekvence jich přibývá směrem k východu, přičemž nebude náhodou, že nejvíc

jich je na východní Moravě, v sousedství slovenštiny, jež zvláštního tvaru pro vokativ vůbec nemá. Šířím se o tomto zjevu v knize *Malované děti,* postačiž nám zde proto pouhá hrstka dokladů: *Pane doktor, já vás prosím* (Erben III, 342); *ó ty černý les* (Holas II, 89); *Inčko vám děkuju, pane páter* (E IV, 46); *Ej, počkaj ty, Katerinka, to je naša jatelinka* (Poláček II, 162); *a ty za ním, mój vrkúček červený* (Sušil, 443). K tomu pobožná z Moravy (V. K. Jeřábek, Trýzeň duše, 108): *Pozdravena budiž bez přestání, ó nejsvětější svátost oltářní.* – Z téže knihy (129), řeč hovorová: *Málena, pro pět ran Krista pána pěkně ti prosím.* – Velmi pozoruhodnou zmínku o vokativech jmen mužských jsem našel v roztomilých *Pamětech uječka Matěje Škrobáka* od Rudolfa Kynčla (27): *Začala ně říkat Matěj! A když ten pátý pád je bez toho u, už já vím, že bude místo stredy čtvrtek, lebo když streda ostane, tož bude škaredá.*

Zde se tedy – jde o kraj slovácký – přesně rozlišuje mezi tvary *Matěj!* a *Matěji!* – každý z obou tvarů má svou výrazivou funkci.

Jinak srovnejme ještě denní rčení *pane šéf* a *Kibic, drž hubu!* Tím vám neříkám nic nového. Ale překvapím vás asi, připomenu-li, že Mácha praví: *Hluboká noc! ty rouškou svou Teď přikrýváš dědinu mou* atd., atd. – je to začátek Vilémovy žalářní dumy *v Máji.* A kdybyste viděli tu spoustu dokladů, které jsem si vypsal z českých lidových písní, dali byste za pravdu mému dohadu, že český vokativ je tvarově poněkud labilní; postačí příležitost, aby se zřekl zvláštního tvaru a spokojil se tvarem nominativním – takovou příležitostí mu bývá jednou rým, jindy rytmus a metrum, zas jindy citová vzrušenost, emfáze. A nepodivíme se té tvarové labilnosti, uvážíme-li, že mnohé evropské jazyky zvláštní vokativní tvar vůbec nevyvinuly anebo jej nechaly zakrnět, a že mezi těmi jazyky jsou i jazyky nám tak blízké jako ruština a srbocharvátština.

JAK S NÁMI DOVEDE

LIV
Kapitola poněkud rozlehlejší, protože v ní řádí splašené kocór

Četl jsem nedávno historku o splašeném kocóru. V hanácké dědině seděli pantátové u piva a rozjařili se. Ze samého furiantství popadl jeden z nich hospodského kocóra a přiměl ho, aby do svých útrob pojal tekutý obsah stréčkovy uleželé faječky. Sotva kocór v sobě pocítil ten nezvyklý truňk, začal vyvádět jak divý, dočista se splašil. Prostě, milé splašné kocór vyletěl jak divá saň okenním sklem ven na náves.

Smál jsem se jako už dávno ne. Ale potom jsem si řekl: čemu se to vlastně směješ? Nejapný nápad, hloupý žert je to, surovost, jíž se nějaký primitiv dopustil na němé tváři. Co je na tom k smíchu? I řekl jsem si, že mě k smíchu svedla hanáčtina té historky. Kdybych to byl četl spisovnou češtinou, nebyl bych měl příležitost, abych se pokáral za nejapný smích nejapnému vtipu stréčkovu. Byl bych si ne teprv post festum řekl, jaká je to škoda, že nemáme všude odbočky spolku pro ochranu zvířat vybavené právem zkráceného řízení žalobního. Smál jsem se té surovosti jen proto, že byla podána hanáčtinou. Viděl jsem před sebou Hanáky, a Hanáci jsou mi sympatičtí. Viděl jsem před sebou hanáckého kocoura – nikoli: kocóra jsem viděl, a i ten kocór byl pro mou představu cosi jako čtvernohý Hanák, i byl mi k smíchu, ten splašené kocór.

Hanáci jsou nám lidem z království a lidem spisovným sympatičtí a priori a in genere. Připisujeme každému z nich flegma, „bodrost“ a „zlatý“ humor. Takový povšechný povahopis je ovšem nehorázný nesmysl. Ale nesmysl, který vězí hluboko v každém z nás. Hanáci jsou lidé nářeční. A nám jsou všichni čeští lidé nářeční

a priori „strašně“ sympatičtí. – I začal jsem o těch věcech přemýšlet soustavněji; a uvědomil jsem si tak alespoň trochu vztah českého člověka k českým nářečím. Byl tedy nápad hanáckého stréčka přec jen k něčemu dobrý. Seznal jsem, že ten splašené kocór vyletěl sice oknem na náves, ale že má své kutě v srdci každého z nás.

Naše prožívání českých nářečí je zvukové, barevné a tvarové vidění folkloristické. Je v něm sentiment a nostalgie a citový tonus veskrze kladný. Do lidí mluvících nářečím vkládáme mnoho kladných vlastností – prostnost, upřímnost, jadrnost, neobmyslnost, neporušenost, jarou svěžest, zdraví těla i ducha. V sídlištích těchto lidí spatřujeme nádrže a zdymadla krásy a síly, národní kalokagathie. Každý životní produkt a detail těchto lidí nás ponouká k fetišismu. Ale v mezích tohoto povšechného jevu není náš citový tonus co do všech nářečí stejně výrazný. Nejmenší, řekl bych, je co do českých nářečí slezských, pokud jde o podřečí zabarvená polskými vlivy: na této slonzáčtině nás ruší nazalizace a posouvání přízvuku, protože to jsou zjevy cizí povšechné soustavě dnešní češtiny. Z nářečí země české nás nejživěji stimuluje chodština jakožto historicky významné nářečí okrajové. Ale jinak platí, že Čecha původem z Čech nářečí moravská (a mnohého z nás též slovenská) citově inervují víc než nářečí z království. A stejný příklon máme k lidským nositelům východních nářečí a k jejich sídlům. Každý Čech z království lne citově k Moravě, a téměř každý k Slovensku. Depozity těchto citů se jen tak hemží krásná literatura česká – od Němcové a Tyla do Sovy a Hory – a nejsou ani počtem, ani významností vyvažovány obdobnými projevy z Moravy a Slovenska o Čechách a do Čech: není např. slovenského protějšku k horoucím výlevům Heydukovým, již daleko méně vřelé projevy pobratimství u Hviezdoslava jsou velká vzácnost, skoro bílá vrána. O sladké řeči, o sladkých vděcích písni zpívá Svatopluk Čech v nadšeném výlevu *Tatrám*, míně slovenštinu a slovenské písně; ještě daleko horoucnější je Adolf Heyduk, jemuž je v básni *Slovenčina* (Cymbál a husle) mluva Slováků mnoho věcí

v jednom: horský pramínek, víno žíznivému, pro chorého lék, vil překrásný roj, úměrnost i lad, každé její slovo vůně plný sad, v přitlumeném povzdechnutí bouř tajemných přání, ale dvoje nebe lásky v bočkův objímání; slovenčina má podle Heyduka plnou, milou tvář, jako máť Kristova nad hlavěnkou zář, je průsvitná jako rosa v liliovém loži, a tak hluboká a čistá jako slovo boží; je to řeč svatá, a jestliže v nebi anděl zpěvem Bohu vděčí, nesmí on mu jinak zpívat než slovenskou řečí. – To již není adorace, to je deifikace, a ještě nikdy se pod Tatrami slovy i jen zdaleka obdobnými nezazpívalo o češtině. Průkazný je zde i fakt lexikografický: my z království říkáme nezřídka *Moravěnka,* Praha má i literátskou vinárnu tak přezvanou; ale neslyšel jsem dosud o brněnské vinárně *Čechůvky.* Modloslužebnicky k východu, jak nepřímým citátem z Antonína Sovy pravím v jiné kapitole – modloslužebnicky k východu tíhne a prahne duše českého člověka městského a spisovného. Takové je to: Lev je pořád na sentimentálních námluvách u Orlice (o tom Kříži nad třemi kopečky nemluvě). Lev – orlice: zdá se skoro, že ten rozdíl pohlaví mezi oběma heraldickými zvířaty není jen tak náhodný. Totiž: ve skutečnosti je čirou náhodou; ale shoduje se podivuhodně s našimi citovými sklony. My z království vnímáme jakoukoli „Moravu" jakožto „bytost" jednoznačně ženskou, a Svatopluk Čech promlouvá za nás všechny, když v básni *Moravě* z *Jitřních písní* praví lapidárně a klasicky:

Čech tvrdý muž, ty žena jeho měkká.

Považte jen, jak velmi se taková formulace vymyká jakémukoli usuzování rozumovému. Marně by se namáhal, kdo by chtěl dokázat, že moravský člověk je i jen za mák „ženštější" než člověk z království, po ničem takovém není ani potuchy. Leda že by někdo odkázal na známý povahový rozdíl mezi lidovými písněmi z království a z Moravy. Takový rozdíl skutečně je; ale není to rozdíl

mezi povahou mužskou a ženskou, je to jen rozdíl co do stupně a intenzity lyrického charakteru; a lyrický nebo lyričtější charakter nemá – bezprostředně – pranic co dělat s ženstvím a ženskostí. Padá tedy i ten parádní trumf s lidovými písněmi, a přec dáme my všichni z království citově za pravdu verši Svatopluka Čecha. Je to opravdu ten splašené kocór v nás.

Vypátrat příčiny není nijak nesnadné, jsou to především příčiny našeho vrstvení společenského. Český městský člověk a inteligent je ponejvíce teprv druhá až třetí městská generace. Zachoval si inklinace a afinity rustikální; homo rusticus je mnohdy i svým tělesným habitem. Touží po venkovu jako po ztraceném ráji, venkov je v něm minulost nedávná, nezajizvená, minulost teprv souminulá. Jste národ venkovanský zčásti do měst přesazený, v městech intenzivněji než u jiných národů venkovem omlazovaný, při venkovanskosti zachovávaný. Kdykoli v českých lidech vznikne nějaký důsledný a uvědomělý tradicionalismus, bude to tradicionalismus se zabarvením venkovanským: zažili jsme to poučně i ve velmi vysokých duchovních polohách na Arnovi Novákovi a jeho frondě proti duchovní Praze. Tak je např. česká metropolitní tradice patricijská prozatím pouhý stín a náznak (což nevylučuje spoustu buržoazních nectností). Přistupují k tomu leckterá rezidua minulosti politické. Praha bývala česká, pak se odrodila; počeštila se nanovo teprv tuhou prací, pokud jde o pražskou City, prací dům od domu. Venkov však byl vždy český. Vím dobře, že je i tradiční cítění pražské a exkluzivně pražské; ale pokud je primární a neodvozené, hledal bych je daleko spíš u pražského *lidu* nejprostšího, u pražského plebejce srostlého s pražským činžákem a pražskou dlažbou; u ostatních pražských Čechů je pro kult Prahy třeba fundamentu povědomí a vzdělání historického, hrdosti na národní minulost v Praze soustředěnou, na dějinné památky atd. – tomu však neříkám cit primární. Neodvozen, pudový a primární je zato vztah českého člověka k venkovu, k lidu, k provincialismu a provinciálství – tedy i k nářečím a všemu, co

s nimi souvisí. Vztah např. pražského člověka k venkovu, a všemu venkovanství je pudový vztah víkendistický, a sociolog by se mohl opravdu zamyslit, jakých živelných rozměrů nabyl moderní víkendismus v národě tak střízlivém, jindy tak nadobro nesentimentálním a nadto tak šetrném: jinde utíkají lidé v sobotu ze svého velkoměsta za vzduchem, u nás za svým ztraceným rájem.

S jedinou výjimkou Karla Hynka Máchy měl ještě každý velký Čech v povaze i sklonech rysy rustikální. Štítný – Hus – Chelčický; u Komenského nejsou tak na povrchu, ale doberete se jich, všimněte si např., s jakou názornou podrobností, danou zájmem, znalostí, příklonem, probírá se v *Bráně jazyků* veškerá terminologie zemědělského venkova, polního hospodářství, selské zvířeny. Nemohu procházet celým českým Slavínem, proto jen zmínky: Palacký působí i tělesným zjevem jako nadmíru vzdělaný a zušlechtěný zeman, ostatně je z Moravy; ještě zemitěji působí zjevem jeho zeť Rieger; hledejte si mezi génii takového selského pantátu, jakým byl a žil Dvořák; v T. G. M. je zemanskost Palackého jen ještě vystupňována, nechť si je integrována anglosaským gentlemanstvím; F. X. Š., básník *Selského svatého Václava,* přetvářel se i tělesným habitem víc a víc ze zjevu jakoby střiženého ze západních společenských salonů a diplomatických kabinetů v jakéhosi nesmírně zduchovělého, ale přec jen sekerníka nebo práška; v jeho díle nejsou vzácností projevy nostalgie po venkově, a kdekoli se z něho stává národní patetik lásky nebo hněvu, je to navázání na rustikální prvokřesťanství Chelčického, a to co nejdůsledněji až do selské a venkovansky písmácké metaforiky. A tak tedy vypadal nejsvětověji rozkřídlený duch národní kultury.

Je pak jen detailem, ale příznačným, že mnozí z nás v království a zejména v Praze, ač vědí, že tím porušují spisovnou normu, vplétají do své mluvy hojná *tož* a *beztak* – na tato slovíčka s rozkošnou zálibou chytával své brněnské hosty nezapomenutelný Jiří Mahen, Čáslavan pronikavě pomoravštěný. – A zcela tak v literatuře: román

ze života vesnického, venkovského může již předem počítat se sympatickým ohlasem, není ani třeba, aby se mu zaruralo na cestu. A kterýkoli román ze života vsi a venkova, i kdyby kritizoval některá životní fakta, jak to např. činí Mrštíkův *Rok na vsi*, bude veskrze kladný a přitakavý co do venkovského člověka o sobě; téměř obludná je představa, že by někdo u nás přišel s knihou, jako jsou Balzacovi *Les paysans,* tedy s knihou, v níž se autor fanaticky velkoměstský nenávistným románovým pamfletem staví proti člověku rustikálnímu, proti sedlákovi. Heslo *Co je české, to je hezké* klesá přec už jen do hrobu; ale drtivá většina všech městských lidí českých cítí ještě pořád podle pravidla: co je venkovské, je milé, je krásné, je drahé, protože zachovalé, čisté, spanilé, milostí shůry obdařené. Tedy ovšem i nářečí a lidé nářeční.

Náš veskrze kladný vztah k provinciálům ty lidi pronikavě zdrobňuje, zdětšťuje, idealizuje. Nevadí nám, co všechno natropil moravský člověk proti společným národním zájmům za Přemyslovců, např. za Vladislava, za Habsburků i na úsvitu novočeských dějin ústavních. Nevadí nám, že kriminalita venkova, ať českého, ať moravského, je jen svým složením a vrstvením odlišná od kriminality velkých měst; a že např. větší pohlavní zachovalost provinciálů je vyvážena některými delikty pro venkov specifickými, např. pranelidským nakládáním s vysloužilci života a s mrzáky (dnes je toho méně jen proto, že to již nejde tak snadno), česká idealizace provinciálních mravů se hravě přenese přes všechna fakta. Má to značné důsledky i pro život jazykový.

* * *

Jaké štěstí, že Prozřetelnost byla o tolik chytřejší než naše sklony a uštědřila nám teprve v době poměrně velmi pozdní spisovný separatismus slovenský, kdežto jinak nedopustila, aby u nás vznikla i jen trochu početnější a pozoruhodnější *umělá* slovesná tvorba

nářeční. Že ji nemáme, je nejen požehnání, ale i rys, jímž se nápadně lišíme od literárního života Němců v českých zemích: ti mají umělé produkce nářeční kupodivu hodně. Jak zdravě přes všechno romantické idealizování provincie a nářečí promluvil národní pud, když nedovolil, aby vznikl např. nějaký bulácký felibrismus, aby se zrodilo něco *à la Mireio*! Představte si jen ty fůry kadidla, kdyby něco takového u nás bylo. Kdežto ve Francii: ačkoli *Mireio*, Frederi Mistral a celý felibrismus znamená jen renesanci prastaré a přenádherné řeči a literatury provensálské, mělo to všechno v mimoprovensálské Francii ohlas pramalý, a příručky francouzských literárních dějin, pokud je psali Francouzi, to zpravidla pomíjejí. Nezajímá je to, nepokládají to za svou věc; napíše-li však takové dějiny francouzské literatury Němec nebo Čech nebo jiný cizinec, bude v nich dojista kapitola o felibrismu. Ba Francouzi jdou ve své hrdé spisovnosti ještě dál: neberou na vědomí ani starou literaturu provensálskou, tedy produkci ze dvou století jihofrancouzských nářečí, a to produkci neslýchanou, neboť je kolébkou veškeré poantické lyriky evropské. Stojí za to ocitovat si Gustava Lansona, je to klasické: *Nous n'avons pas á étudier la littérature de langue d'oc* (což je literatura provensálská), *bien qu'elle ait vécu surtout sur le territoire français… La poésie provençale ne devra nous arrêter, comme toutes les littératures de langue étrangère, qu'autant qu'elle aura exercé quelque influence capable de modifier le cours de la véritable littérature française.* Ani francouzská věda filologická a historická se o ranou literaturu a kulturu francouzského jihu valně nestarala, zas pro ten jazykový separatismus; dnes důkladně rozrostlá věda o provensálské kultuře a literatuře je daleko převážně dílem cizinců. U nás však by to byl tanec kolem oltáře génia nářečního. Což konstatuji, nehodnotě nijak: dokázal jsem, myslím, černé na bílém, jak sám smýšlím o provensálské poezii.

Pozoruhodnější umělou literaturu nářeční tedy bohudík nemáme – bohudík proto, že by nás štěpila jen ještě víc. Zato máme

zjevné nářeční sklony v umělé literatuře psané spisovnou češtinou a nápadné favorizování nářečí u mnohých jazykových teoretiků.

Jinde je jinak. Jakmile se ustaví spisovný jazyk (u nás to bylo ke sklonku XIII. století), nastává nezbytnost hájit jej nejen proti rušivým vlivům z ciziny, ale i proti nespisovnostem intra muros, proti nářečím. Tak se dělo všude. Ačkoli řecký separatismus vytvořil literaturu trojí – aiolskou, dórskou a ionskou – varuje přec už Aristoteles (Poet. 21) před nemístným užíváním dialektismů (říká jim *glóttai),* ježto by prý jinak vznikaly *barbarismy.* Kteréž slovo z řeckých úst může znamenat jen nekulturní *cizomluvy,* považte, cizomluvy. V mírných mezích takové dialektismy připouští. Daleko přísnější byla latina. Jak to definuje Nietzsche v svém vědeckém díle o antické rétorice, vyloučila *latinitas* všechny jazykové prvky nelatinské, načež *urbanitas*, tedy jazyková kultura města Říma, vyloučila ze spisovné latiny všechny prvky plebejské a provinciální. Nadmíru pozoruhodné je zde, že si ciceronská latina stejně hnusí a zakazuje jak jazykové zvláštnosti římské „chátry", tak i zvláštnosti latinské mluvy selské, venkovské: jedno je kaz jako druhé, není zde nijakého rozdílu v důsažnosti poklesku. Srovnejte s tím nazírání našich brusičů a puristů, kteří si oškliví mluvu metropolitní ulice, vítávají však jazykové přínosy nářeční. Logické je ovšem jen stanovisko zlatého věku latinského. Jestliže někde, musí právě v těchto věcech platit: buď – anebo. Latinskou praxi zlatého věku si plně přivlastnila i Francie, kde se pro nářečí nikdy nehorovalo. A kniha jazykového estetika italského mě poučuje, že oživit v dnešní italštině nějaké slovo latinské není o nic menší barbarismus, než zavádět do italštiny součásti např. výraziva francouzského. Tomu říkám radikalismus: neboť italština je přec prvorozenou dcerou latiny, a za druhé kulturní Ital nemá snad nic v takové nenávisti jako právě cizomluvy francouzské, patrně proto, že v nich vidí zvláště velké nebezpečí kulturní i politické.

Naše řehole však se ještě nejspíše shoduje s praxí u Němců, kde každý má na vůli, aby svou spisovnou dikci vyšperkoval slovy nebo i tvary nářečními. Naši jazykoví teoretikové staršího ražení to mnohdy nejen trpěli, ale i schvalovali. Soudili, že se spisovná čeština má omlazovat ze studánek vody živé. Na tom něco je. Tak zavedl např. Goethe do spisovné němčiny mnoho hornoněmeckých provincialismů, tj. vnutil jí je z moci svého básnického majestátu. A platí vůbec, že se výživa jazyka spravuje podle prospěšného hesla Je prends mon bien où je le trouve. Jenže platný jazykový čin lze čekat jen od básníka velikého, ještě spíš od básníka epochálního. A zůstává dále nesrovnalost, že lid, pokud se skládá z provinciálů, je jazykovou studánkou vody živé, kdežto lidé pražských ulic, tedy zase lid, jsou stoka a líheň nákazy morové.

Byli čeští gramatikové, kteří o nářečích soudili zcela jinak. Blahoslav se ostře staví proti vnikání nářečních faktů do spisovné mluvy, šíří se o Hanácích, že *velmi ústa otvírají,* a naberouce některé litery hlaholu plná ústa, jako nezpůsobně mluví. Prohlašuje, že je třeba dbáti výslovnosti čistě spisovné, stříci se všech místních odchylek. Zde by v užší interpretaci šlo ovšem jen o výslovnost a tvarové zvláštnosti, k nimž neradí ani staromilští a do nářečí tak zamilovaní brusiči novověcí. A přec Blahoslav věděl, co říká, mluvilo z něho jakési tušení věštebné. Když totiž pobělohorský úpadek rozrušil jazykový cit i jazykovou normu a když se pak způsobem krutě svízelným spisovná čeština začala ustavovat znova, staly se její metlou právě také tvary nářeční. Čtu např. z počátku 19. století u J. H. A. Gallaše tyto nářeční krásy: Pastýř pěje, *dom* kráčeje; ježto Tě jak Satanáš *chcou* s trůnu svrhnouti. Čtu již předtím u Bridela: nic nejsem pro mou vinu, *ňáké* zdání, *ňáká* larva. Čtu pak později u Lindy (*Jaroslav ze Šternberka*): *vejraz* z města (totiž výpad); *schejtralost; dejchat; vejkřik; bejt* – to vesměs v ústech Dramatis personarum urozených a vznešených; a k tomu hamletovský, opravdu a zcela vážně hamletovsky střižený a míněný monolog: … *člověk…*

bejt a nebejt najednou nemůže. – Také příspěvek k požehnanému vlivu nářečí na spisovný jazyk! Najdou se však obdobné doklady také u probuzenských autorů daleko významnějších, než je Josef Linda (např. u Antonína Marka).

Blahoslav nezůstal se svým Cave canem sám. Je dochován výrok Jana Gebauera: – Musím být (v komisi pro Pravidla) jako policajt na stráži, hned by mi tam vpašovali moravismy. – (Marie Gebauerová, Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera). – Jak ostře se Josef Zubatý dovedl postavit proti vnášení provincialismů do mluvy spisovné, ukazuje jeho polemika s Petrem Bezručem (NŘ VII, 148 nn.). Zcela tak i František Trávníček. Jinde, mimo Německo, je v těchto věcech svornost mínění úplná, především ve Francii. O tom poučí např. Ballyho Stylistika (82) anebo Gourmontova Estetika franštiny (133); Gourmont ostatně jako by psal o nás pro nás, když prohlašuje, že odpor gramatiků proti argotu je psychologickým důkazem jejich starosvětského romantismu. A zase Bally (83) praví v plné shodě s tezí našich *moderních* jazykozpytců, že dialektismy ve spisovné mluvě prolamují vlastně princip normativní; připojuje ještě, že jsou zbytečností a jazykovým přepychem.

Uděláme dobře, zvolíme-li formulaci opatrnější. Mimo každou debatu je úkonnost a tím i oprávněnost dialektismů ve výpravné próze všude tam, kde jde o couleur locale, tedy v próze vážené z nářečního prostředí. Užívá-li však autor v své *vlastní* mluvě dialektismů, ať už tvarových nebo významových nebo frastických a syntaktických, a nejde-li mu přitom zas o nějaké úkonné zabarvení, např. o místní určení, když mluví o svém rodišti, je to jazyková nevychovanost. Vnáší tedy *funkčně* dialektismy do svých básní Bezruč, do své prózy Holeček; je to jeden z jejich slohotvorných prostředků, a je to postup v nějaké obecnosti neopakovatelný. Spisovná čeština o sobě z něho nic nemá, mít nemůže, mít nesmí. A je to v podstatě deformace nejiná, než když pražský autor sáhne k doličnému prostředku slangu.

My však jsme ještě nedávno téměř už dospěli k stavu, kdy by stačilo, aby někdo do sesmoleného škváru rozbil dvacet kraslic dialektismů (chodských nebo moravských, moravské jsou vděčnější), důkladně zakvedlal, a již by měl vyhráno za hlaholu trub a kotlů, chválu náramnou, úspěch nemalý a prvničku z „jadrného" slohu.

K tak splašeným kocórům špásovného nedorozumění vede romantická záliba v nářečích. Nebyli jsme už nijak daleko od diskriminace docela zásadní: městský autor – jazykově nevalný autor; autor s dialektismy – autor jadrný, kořenný, svérázný a vůbec dobrý. Tyto hlupoty se už nevrátí, a nastolíme si řeholi jinou. Přijde-li autor z Chodska, Vsetínska, odkudkoli, a užije-li svých krajových dialektismů úkonně pro výstavbu díla váženého z Domažlicka nebo Vsetínska, ne snad v knize o cestě rovníkovou Afrikou, a bude-li jeho kniha za něco stát podle sterého sudidla, které třeba přiložit, zatleskáme mu. My městští autoři se však nehodláme pouštět do jazykových šibřinek, již proto ne, že by bylo zábavou příliš lacinou, kdybychom si někde vyčtli tři tucty slovních nebo frastických dialektismů a přišpendlili si je na kabát své mluvy. My městští autoři trváme na tom, že je spisovná literatura dvojí, regionální a nadregionální, s rozdílnými náměty, rozdílnou realizací tématu, rozdílnou mluvou. Přičemž – promiňte – pořád se nám zdá, že nadregionální literatura je důležitější a že *bude* pořád a pořád důležitější.

* * *

Jakmile vyspěje spisovný jazyk, je literární produkci nářeční dána určitá estetická mez námětová, tvarová, rozsahová. Zpravidla je dána útvary a obsahy lidové písně, lidové báchorky, lidové pověsti, anekdoty, črty, kroniky. Felibristé nejsou nijakou výjimkou; u nich jde o pokus – à la longue asi marný – vzkřísit spisovný jazyk, který se před věky vyvinul z nářečí, a to tak důkladně, že to byl spisovný

jazyk se všemi důsledky: mluva nejvznešenější společnosti jižní Francie a mluva znamenitých básníků.

Dále: jakmile se vyvine spisovný jazyk a vznikne v něm literatura, vytvoří se co do nazírání na nářečí zcela zvláštní perspektiva kulturní a jazyková: nářečí a jeho lidé v této perspektivě buď získají – což je pozdní vzácnost, dědictví romantismu a případ náš; anebo nářeční kultury důkladně poklesnou ve vážnosti, což je normál velkých kultur a literatur západních. Z výše své spisovné provensálštiny dovedl s nářečím jakožto s prostředkem humoristickým a perziflážním naložit už trubadúr Raimbaut de Vaqueyras na prahu 13. století (jeho slavná tenzona *Domna tant vos ai pregada)*; pro směšnost a pro nic jiného pracuje s nářečími Shakespeare i stará francouzská farce *Maître Pathelin,* a nejinak veliký fraškář 19. století Johann Nestroy. V Německu vidíme jakýsi genre mixte; velmi oblíbené romány Fritze Reutera např. pěstují plattdütsch jednak pro humoristický efekt, jednak z kladné citové inklinace, kdežto Ludwig Thoma se zdarem plundruje šťavnatosti bavorských nářečí a podřečí pro burleskní efekt, alespoň převážně pro tento efekt.

Pokud jde o nás, zajisté bychom si nepřáli, aby *Kolozpěv srdcí* byl napsán bulácky, anebo aby metafory marnosti z *Máje* byly Máchou textovány slovácky, valašsky, lašsky. Tak daleko láska k nářečím nejde v žádném z nás. Pozoruhodné je však, že i velmi kladný vztah českého člověka k nářečím je vztah *ambivalentní.* A to tím, že nářečí nám sama o sobě, svým zvukem a jazykovým duktem, připadají tak „roztomilá", tak „prostná"; právě proto usuzuje náš cit, že by se nehodila pro vyšší polohy abstraktního patosu, např. do projevové soustavy Máchovy, Zeyerovy, Březinovy. Zároveň přisuzujeme nářečím – obzvláště některým, např. hanáčtině – jakousi imanentní vim comicam, vrozenou humornost téměř nezávislou na obsahu hovoru nebo textu. Jakmile zazní nářečí, jsme připraveni na nějakou rozkošnou čtveračinu nebo taškařici, na lišáctví podšité, a jsme

hotovi srdečně se zasmát, smát se chraňbůh tomu nářečnímu mluvčímu, ale ovšem té nádherné prostnosti a jak se tomu říká ještě jinak. Viz toho vstupního kocóra splašeného. Oklikou to souvisí zase s tím, že lid (venkovský) je podle našich představ prostný atd. Věru, mnoho je toho směstnáno do našeho citového vztahu k nositelům nářečí, jen co je pravda: jednak jsou to lidé kupodivu bystří, citově pravdiví a nenarušení, vážní a hlubocí, životní mravností naplnění, jednak zase, a to vlastně zároveň, smíškové, šibalové, veselé kopy a ferinové, a k tomu zas i lidé prostní a tak nějak roztomile dětští. Ostatně se nářečí sobě navzájem smějí a posmívají, počínajíc školáky z různých podřečních vsí. Zde by byl další argument proti zavlékání dialektismů do slovesné tvorby: mohla by tak právě pro čtenáře nářeční vzniknout velmi bezděčná literatura humoristická.

Rád bych shrnul, co jsme si až dosud řekli:

z nářečí do nás vyzařuje jakási magická přitažlivost, neboť jsou pro nás zvukovými (jazykovými) průměty rustikální lidovosti. Vzniká pak magnetický řetěz, jehož články se navzájem zesilují: milujeme nářečí, protože jsou nám akustickým návěštím lidovosti, a interpretujeme lidové projevy nářeční na zcela určitý způsob proto, že mají nářeční jazykovou fixaci. To vede mj. k tomu, že lidová píseň na nás dojmově působí nejen svou estetickou složkou básnickou a další složkou hudební, ale i svou nářeční mluvou; přičemž co do této třetí složky estetické a dojmové docházívá k pozoruhodné diferenciaci: nářeční struktura písní z království na nás nepůsobí tak podmanivě jako nářeční dikce písní moravských. Zmiňuji se jinde o tomto psychoestetickém faktu, který zas jen potvrzuje, co říkám o našem modlosložebnickém tíhnutí k východním končinám národních sídlišť.

Dopsav, nalézám nadmíru cenný doklad z úst Karla Plicky, tedy z úst odborné autority prvního řádu. Praví ve stati, kterou připojil k svému krásnému *Českému zpěvníku* (Družstevní práce, 1940, str. 358 n.):

„Dokonalý přednes lidové písně dbá i *stránky dialektické.* Ne každý písňový dialekt lahodí stejně sluchu. Někdy je příčinou nesnadného šíření písně, jindy je to zas právě její dialektická zvláštnost, která láká. Jistě by se mnohá slovácká píseň ani zdaleka nezpívala s takovou chutí, kdyby si právě její nářečí zpěváka nepodmaňovalo. Takovým písním se i děti rády a snadno učí. Proto doporučuji zachovávati přesně původní text písní slováckých, valašských, lašských i slezských… Nesnadněji se vžívá nářečí hanácké, snad proto, že je slýcháváme obyčejně ve spojitosti s motivy humornými."

Zde máte pohromadě celý český východ, jak jsem o něm mluvil, i s názvukem na mého splašeného kocóra. O jeden poznatek má Plicka víc (… dialekt… lahodí sluchu). Zajisté, nebude pochyby o tom, že některá nářečí – a právě Plicka mezi nimi rozlišuje – jsou i beze všech „průměrových asociací představových" podmanivá svým pouhým zvukovým skladem, především slovácké, jak správně určuje Plicka. Myslím jen, že se nikdy nepodaří izolovat tuto primární estetickou složku zvukovou od hustých přaden asociací, které v nás vytváří nářeční dikce.

* * *

Nuže, do jakých hloubek sahá naše nářeční optika, dokazuje pádně naše vnímání a hodnocení *slovenštiny.* O sobě je to samá záliba a láska, tak bylo již za buditelů, tak je a tak bude – přes některé zkušenosti v minulosti starší i hodně mladé. Tedy jazyková láska, ostatně neopětovaná (*Čechún*). Teď však povím něco, co asi překvapí, snad i narazí na odpor – ale nemohu si pomoci, je to má prožitková pravda, a jsem přesvědčen, že to je český fakt téměř obecný.

Slovenština lidových písní, báchorek, zkazek nás uchvacuje. Hovorová mluva slovenská nám zní tak, že závidíme. Slovenská poe-

zie se nám líbí též jazykově, někdy nás strhne právě svým jazykem – např. leckterá báseň Hviezdoslavova. Slovenskou prózu s námětem váženým z lidového života rádi a vděčně přijmeme. Slovenská próza s náměty jinými než lidovými nás poněkud *ruší.* Slovenštině aplikované na život státní a správní se zcela maličko *usmíváme.* Není to úsměv povýšenosti, aniž škleb fanatických centralistů; uvědomujeme si třeba velmi živě, že náš úsměv je zpozdilý, ale nemůžeme si pomoci. I jednotlivá slova z této pojmové oblasti, jako *pán prezident* (naprosto bez zřetele k jeho původu a jeho osobě) nebo *požička* (půjčka) budí v nás cosi jako úsměv. Řekne-li slovenská studentka, že teď už poznala, jak doráží na nervy ta *„električka v Prahe",* je náš úsměv ještě zřetelnější. Přisuzujeme totiž té studentce prostnost, dětskost, spanilou nedotčenost, ačkoli zcela dobře může jít o děvče hodně zkušené, jež se po pařížské métro diví předpotopním vozidlům pražským.

Dovolte mi ještě jeden doklad – je tím makavější, že je tak prostinký. Přitakací slovce *ano* dlouží ve slovenštině náslovní samohlásku: áno. Takové dloužené, protáhlé *áno* slýcháme někdy i z úst českých; nebývá to ani tak dloužení emfatické, patetické, jako daleko spíš dobrácky flegmatické, rozšafnicky důležitostnické, smím-li tak říci, strejčkovské, faječkářské. Ve výslovnosti slovenské je však ta délka výslovností normální. To znamená, že každé „áno" ze slovenských úst zkreslí nám trochu náš dojem z mluvčího, a to právě psychickými asociacemi, rozpomínkami na *české* lidi, kteří místo *ano* říkají *áno.* A to zase znamená, že již pro toto pouhé přitakací slovce nemůžeme bez dlouhého pobytu mezi Slováky vnímat slovenštinu normálně; náš sluch nám ji zkresluje, a tato deformace vztáhne se pak na celého člověka. Braňme se sebevíc, zas a zas budeme psychologicky dialektizovat jak slovenštinu, tak i Slováky slovenštinou promlouvající nebo píšící. Slovenština nebude pro naše jazyková čidla samostatným jazykem nikdy. Je to nad každou naši psychickou možnost.

Co to všechno znamená? Proč se usmíváme, čteme-li o *„státu“* (československém, česko-slovenském, slovenském, vše jedno)?

Že proti lepšímu poznání a vědomí vnímáme a prožíváme slovenštinu jakožto *nářečí češtiny,* a to se všemi důsledky, jež se z tohoto faktu podávají; zdrobňujeme slovenského člověka, idylizujeme a idealizujeme jej, tvoříme si z jazykových dojmů obraz často až bědně neshodný s životní skutečností a prožitkovou zkušeností.

I je tedy náš jazykový cit i zde takové splašené kocór.

Našemu tak naskrz kladnému prožívání českých nářečí vydatně napomáhají specifická fakta jazyková. Z hlediska spisovné mluvy jeví naše nářeční tvary úchylky poměrně nepatrné, které neporušují srozumitelnost; jsou prosty hrubých kontrakcí, zachovávají slovní tělo neporušené, nepůsobí nikdy jako zkomolenina tvaru spisovného; zvukové úchylky nářeční od tvarů spisovných jsou zpravidla eufonickými klady: *naše nářečí nám prostředkují nezkalený požitek estetický,* poslechový. Kdežto např. přemnohé nářeční tvary francouzské jsou od tvarů spisovných odlišeny do učiněné nesrozumitelnosti. Nejinak i přemnohé nářeční tvary německé; u těch přistupuje okolnost další, že jsou v poměru k spisovné němčině často neznivé, nezřídka nelibé pro spisovný sluch; Němec, který nepochází právě z kraje, kde se tak mluví, není takovými tvary nijak okouzlen, leda že by ho vedla národnická a folkloristická zaujatost, ta pak ovšem zmůže všechno, dovede se kochat třebas i německým nářečím jihlavským; ale nejihlavský Němec, pokud si nenasadil takové brýle mámení, odvrátí se s hrůzou. Kdežto náš prožitek z českých nářečí je snad bez výjimky nezkalený estetický klad.

* * *

Dovolte mi, abych připomněl ještě úkaz, kterým náš splašené kocór zahrává do estetiky *slovesné* a do literárních dějin. Vtělí-li autor národní ideu do postavy knižního hrdiny, bude se dojmová potence z té

postavy nadmíru stupňovat, jakmile to bude hrdina nářeční. Příklad za všechny: Jiráskův Jan Kozina. Toho nese, pravda, už fakt, že to je postava historická; ale k daleko většímu dojmovému účinu mu pomáhá, že to je člověk nářeční a že mluví nářečím. Představte si, že by Jan Kozina byl Pražan a mluvil pražskou češtinou dnešní nebo včerejší: povězte sami, oč slabší by byl váš dojem z něho. Navlas stejné poznání plyne např. z postav podhorských vlastenců Raisových a vůbec ze všech nářečních nositelů národní myšlenky v naší literatuře.

Od výkladu tohoto fenoménu upouštím, odvedl by nás příliš daleko od námětu naší kapitoly. Upozornil bych jen, že tentokrát nejde o nějakou naši zvláštnost; zcela tak je tomu i v jiných národech a literaturách. Zas příklad za všechny: nádherná Maupassantova povídka *Otec Milon.* Za prusko-francouzské války 1870 normandský tatík Milon úkladně pobil šestnáct německých vojáků. Před popravou ho vyslýchá německý plukovník, plukovník mluví spisovnou franštinou, otec Milon odpovídá svým nářečím:

– *C'est vous qui les avez tués tous?*

– *Trétous.*

– *Vous seul?*

– *Mé seul.*

Pak vysvětluje, proč a zač to udělal:

– *Huit pour mon père, huit pour mon fieu, j'sommes quittes. J'ai pas été vous chercher querelle, mé! J'vous connais point! J'sais pas seulement d'ou qu'vous v'nez. Vous v'la chez mé qu'vous y commandez comme si c'était chez vous. Je m'suis vengé su'l's autres. J'm'en r'pens point!*

Náš dojem z výpovědi tatíka Milona je otřásající, a víc než právem se uvádívá, co všechno je v těch skoupých slovech: celá Normandie, její paličáctví, její odevzdanost do osudu, její hlad po svobodě, její nenávist ke každému tyranství, její pohrdání smrtí. Přeložte si to do franštiny spisovné, a užasnete, jak to všechno vybledne, vyprchá, vypelichá.

* * *

Každý nářeční fakt je úchylkou od spisovnosti (ač ovšem nevznikl uchýlením od spisovné normy!), i je tedy jako každá jazyková úchylka ambivalentní; připouští hodnocení záporné i kladné. My hodnotíme nářečí kladně, alespoň většinou. Rytířský středověk francouzský a německý se mluvě sedláků smál, a jistě se také čeští páni posmívali mluvě svých *výrů.* Páni po Evropě se ovšem svým selským hřbetům a troupům nesmáli z nějaké výše své jazykové kultury; smáli se jim asociativně, rustikální zvuk, tvar, výraz v nich budil představu té láje selské. Jako zas my máme nářečí v lásce a úctě proto, že máme v lásce a úctě lidské nositele těch krajových mluv. K těmto psychologickým složitostem poučný doklad odjinud:

slyší-li nebo čte-li Němec holandštinu, neubrání se úsměvu, a to zejména pro nápadně odlišný pořádek slov: holandština, po tolikeré stránce tak blízká němčině, neklade sloveso na konec věty. Tím si zachovala starý syntaktický rys němčiny, který z němčiny vymizel teprv slovoslednou latinizací nejdřív němčiny spisovné, pak i hovorové. Ale neponouká Němce k úsměvu ta holandská úchylka o sobě. Není to ani normální úsměv: je v něm příměs ošklivosti.

Odkud ten úsměv, ta ošklivost?

Touže slovoslednou památnost staré a kořenné němčiny zachovává také jidiš, mluva polských a vůbec východních Židů. I vidí Němec, slyší-li holandštinu, před sebou cosi jako za Holanďany přestrojené polské Židy. To jej ponouká k úsměvu nebo k odplivnutí, podle toho.

Případ tohoto jidiš je vůbec poučný do senzačnosti. Jidiš je jazyk syntetický, má ve výrazivu dosti četná slova polská a ruská, např. *kapečke* s významem „trochu". Hlavním stavivem jsou však slova středohornoněmecká, tedy výrazivo německého středověku. Tato slova bývají všelijak přetvořena, někdy však dochovávají s podivuhodnou věrností původní tvar německý. A to právě četná slova, která se pokládají za prototypické a nejpenetrantnější maušlování. Tak je např. pověstné *eppes* bezvadný švábský tvar středověký; penetrantní *tatte* a *mamme* (otec, matka) žily v lidové němčině

dokonce až do 17. století a A. W. Schlegel neváhal použít slova Tatte v kontextu nijak nemaušlujícím při svém tlumočení Shakespeara. Jedno z maušlovských slov nejpověstnějších, totiž *nebbich*, je dobré staré slovo německé s významem „nebig", tedy vedlejší, podřadný, méněcenný, nevalný (bylo i slovo die Nebigen s významem „panoši"), čerpám tyto údaje z pěkné knihy Alexandra Moszkowského, kde jsou i mnohé doklady další. Dodejme k tomu ještě, že v USA, kde je v New Yorku mnoho polských Židů, byla proti nim za první světové války nemalá politická kampaň, protože Američané s nevolí snášeli tu jejich věčnou „němčinu" a spatřovali v ní politickou provokaci.

Němec zase je dalek toho, aby si vážil lidí, kteří s takovou fantastickou setrvačností zachovávají výrazivo německého středověku. I je-li filologicky nadost poučen, neubrání se odporu při těch zvucích. Ale kdyby je slyšel z úst lidu bavorského nebo švábského, byl by nadšen. Neboť k bavorskému a švábskému lidu má citové afinity kladné, kdežto lidé, kteří podnes říkají bezvadně starošvábsky eppes, jsou mu protivní.

Je to důkaz, že naše hodnocení jazykových faktů nářečních je určováno asociacemi naprosto nejazykovými. Tedy zas jednou důkaz, že tzv. jazykový cit je pud a orgán nad pomyšlení omylný, je to splašené kocór.

A ještě jeden nářeční fakt německý. Člověk z Pruska je člověku bavorskému antipatický, příčiny této citové zaujatosti tkvějí ani ne tak v některých faktech dějinných, jako v pronikavých povahových rozdílech mezi oběma kmeny jednoho a téhož národa. Tato bavorská antipatie ke všemu pruskému má vzápětí některé poučné jevy jazykové. Jedním z nich je např. okřídlené slovo bavorského lidového slovníku *Saupreiss* (pruská svině). Významnější je úkaz, že bavorský člověk – je to převážně lidský typ sangvinický a cholerický – přenáší svou nepřízeň ke všemu pruskému zcela bezprostředně na pruskou němčinu, a to od výslovnosti až po syntax. Říká se, že už pouhý poslech pruské němčiny způsobuje u Bavoráků

stoupnutí tělesné teploty (čtěte v té příčině např. některé humoresky Ludwiga Thomy). Bavorák nemůže pruského člověka jazykově ani cítit. Uvádím to jako doklad, do jaké ohromné míry jsou naše jazykové dojmy ovlivněny *dispozicemi* a fakty psychickými.

Dosti obdobná je některými složkami reakce mnohých Velkorusů na ukrajinštinu. Vnímají ji bezděky asi tak jako my slovenštinu, totiž jako nářečí; ale ježto – na rozdíl od našich citových inklinací k Slovákům – bývaly vztahy mezi Velkorusy a Ukrajinci zkaleny politickým a později též kulturním separatismem ukrajinským, mívá Velkorus k Ukrajincům citovou predispozici zápornou, pročež pociťuje nelibě i ukrajinštinu a nezřídka se jí směje. V klasické ruské literatuře je toho dokladem např. smích, který si v Turgeněvově *Rudinovi* tropí Pigasov z té „chochláčtiny".

Zakončeme ten už povážlivě dlouhý traktát odkazem tak trochu anekdotickým. Jakožto student jsem učil jednu polskou dámu kterémusi jazyku. Bylo to v zimě, každý člověk měl rýmu. A tu najednou vstala, ale že hned přijde, že si jen skočí pro *szatek do nosa.* Byl jsem tehdy kluk, dobře proto, že si odskočila, byl bych asi vyprskl smíchy. Tehdy kluk, dnes starý klacek – ale myslím, že bych se i dnes ještě musil kousnout do rtů. Vy asi také – szatek do nosa je patrně neodolatelný pro každého z nás. A věru neprávem, vždyť je to Polákovi normální pojmenování pro kapesník. Jenže: polština je nám tak blízká, že nám dá leckdy práci, abychom v ní nespatřovali nějaké nářečí češtiny. A jakmile v takové soustavě samých názvuků a analogií padne sousloví zčásti shodné s naším slovem, zčásti tak pronikavě úchylné (ta předložka! – a ta genitivní koncovka!), nemůžeme si už pomoci a vyprskneme.

Je to strašně zpozdilý smích. Ale ze zpozdilostí se skládá člověk. Naše slavnostní vnitřní iluminace, slyšíme-li *slovo Maryša;* smích českých pánů mluvě chlapů a výrů; Němcův smích holandskému pořádku slov; můj už dávno do prostoru odvátý smích szatku do nosa:

samé splašené kocór nerozumné.

LV
Ještě o splašeném kocóru

Je to magnetický kruh: naše předem dané a vždy aktivní sympatie k nositelům nářečí jen ještě zesilují libost, s níž my lidé spisovní vnímáme nářeční mluvu, a kladný estetický i citový tonus, který v nás vzbouzejí nářeční fakta jazyková, zas jen zmnožuje naši kladnou citovou dispozici ve vztazích k člověku regionalistickému. Výsledek je, že je nám odepřeno, abychom opravdu objektivně hodnotili jak nářečního člověka, tak i nářeční mluvu.

Soustavné zkreslování, jemuž takto podléháme, vztahuje se pak i na způsob, jakým vnímáme a hodnotíme jazykové projevy zcela konkrétního nářečního jedince. Kdo by např. slyšel pantátu ze Starého Hrozenkova vykládat o *nebozízové zimě,* což znamená zimu s ledovým větrem, který zdvíhá sníh do vířivých sloupů, bude nejen – a právem – uchvácen tou nádhernou metaforou, nýbrž usoudí asi také, že se ten stařík vyjadřuje kupodivu původně, že to je jazykový tvůrce k pohledání, cosi jako lidový básník, a jaký. To je ovšem *omyl*: náš pantáta není lidový básník, není jazykovým tvůrcem, není jím především co do té nebozízové zimy; náš pantáta prostě užil frastického *klišé* vzniklého na Kopaničársku. To však pozná jen posluchač s dialektologickou praxí nebo studijní průpravou. Posluchač normální bude při poslechu nářeční mluvy vždy v pokušení, aby nářečnímu mluvčímu přisoudil velkou jazykovou původnost a tvořivost. Ve skutečnosti však se nářeční mluvčí vyjadřuje neméně soustavou frastických a metaforických ražeb zcela ustálených a v jeho životním prostředí automatizovaných než na svůj způsob člověk městský a člověk spisovný, a setkat se mezi nářečními mluvčími se skutečným jazykovým tvůrcem bude *téměř* takovou vzácností jako potkat mezi spisovnými mluvčími Vrchlického: „téměř takovou vzácností" říkám

proto, že nepatrná míra školního a knižního vzdělání je jazykové původnosti a tvořivosti na prospěch – člověk s nepatrným vzděláním je *nucen,* aby se leckdy vyjádřil improvizovaně, po svém a tedy inventorsky v životních situacích, v nichž se člověku se vzděláním větším vybaví nějaká jazyková fixace již automatizovaná. Je tedy v lidu přec jen víc „Vrchlických" než mezi lidmi spisovnými; ale přesto jen platí, že nářečnímu jedinci připisujeme mimoděk daleko větší jazykovou původnost, než jakou ten jedinec má ve skutečnosti; velmi snadno pokládáme za individuální jazykovou vynalézavost a původnost, co ve skutečnosti je dávno již automatizovaným klišátkem, jehož daleká, snad staletí stará kolébka je ovšem v tvůrčím jazykovém výboji kteréhosi lidového „Vrchlického".

Způsobem obdobně zkreslujícím vnímá spisovný člověk ostatně i jazyková fakta *argotická.* Při poslechu pražského „pepíkovského" rčení *Vodprejskni, emajle!* bude leckdo z nás nadšen krásou té metafory, ale i původností, s jakou se konkrétní mluvčí z pražské dlažby vyjadřuje. Pravda je však jiná; zajisté že to je metafora básnická a na svůj půvab krásná, ale v ústech konkrétního mluvčího není ani zdaleka původní; je to dávno již automatizované rčení, jehož konkrétní argotický mluvčí užil se stejnou netvůrčí habituálností a přejímavostí, jako my v obdobné situaci řekneme: Teď ale jděte! Opusťte ihned místnost! Radím vám, abyste zmizel! – Stejně se ovšem mýlí, kdo u takového argotického mluvčího ze rčení *Vodprejskni, emajle!* usoudí nikoli na tvořivou básnickost argotického mluvčího, nýbrž na jeho osuhlost a mravní „zchátralost". Vždyť je to v *těch* ústech situační fráze zcela comme il faut.

Někdy vede k mylným soudům a závěrům i prostá neznalost např. významu, který určitému slovu přísluší v jazykových oblastech mimospisovných. Dovolte mi příklad, který pokládám po mnohé stránce za velmi poučný:

nevím už který Masarykův životopisec šíří se o zvláštní šetrnosti, s jakou se T. G. M. vyjadřoval o lidech. I o člověku velmi špatném

neužil prý horšího slova než *Nedobrý člověk!* – Nepochybuji, že T. G. M. mluvil o lidech taktně a s velkou šetrností a také o lidech velmi nevalných spíš se zármutkem než s odsudivou rozhorleností, ale příklad *Nedobrý člověk!* je volen nevhodně. A to proto, že po celé východní Moravě znamená *nedobrý člověk* člověka zlého, špatného, nekalého. I je nad každou pochybnost, že T. G. M. zde užíval slova *nedobrý* v jeho daleko odsudivějším významu *nářečním* a že bychom mohli leda mluvit o eufemismu, k němuž zde sahá samo nářečí, nikoli však o nějakém osobním eufemismu Masarykovu. Případ toho Masarykova *nedobrý člověk* je ve skutečnosti ovšem ještě složitější. Neboť mohlo by se přec jen argumentovat, že T. G. M. nikoli náhodou převzal do své spisovné mluvy nářeční eufemismus, na němž je pozoruhodné, že to je eufemismus v kontextu spisovném, kdežto v mluvě nářeční je to rčení sic eufemického původu, ale dávno již s platností zcela neeufemickou; mohlo by se připomenout, že si z nářečí zvolil právě toto odsudivé slovo, jež ve spisovném kontextu zastíravě *klame* o svém nářečním významu, a že je pro T. G. M. příznačné, že nesáhl k jinému odsudivému predikátu, jak jich je právě v nářečí jeho užší vlasti hojnost věru požehnaná, např. hned *mrcha člověk*. To všechno jsou *možnosti* výkladu. Skutečnost bude asi prostší a bude záležet v tom, že T. G. M., říkaje o nějakém veřejném darebáku, že to je *nedobrý člověk*, měl na mysli velmi intenzivní *nářeční* význam toho slova, že tedy říkal vlastně *špatný člověk*, *bídák* a že mu jeho pražský posluchač a spolubesedník co do tohoto výrazu neporozuměl.

LVI
Modlosložebnicky k východu

Řekl jsem již: mezi jazykovou tvořivostí regionálních nářečí a tvůrčí mohoucností např. lidu pražského není z úhrnného hlediska nijaký podstatný rozdíl – potence a invence zde i tam; a jen náš rustikální romantismus nám tuto skutečnost zkresluje ve prospěch nářečí.

Tak dí můj poznatek rozumový. Ale připadám si jako ten řečník, jemuž po přednášce ve spolku abstinentů ukrutně vyprahlo v hrdle. Nic naplat, máme to v krvi, táhne nás to ven, ven, a to „ven" je bližším určením nejčastěji ten náš východ, Morava; snad jste si už všimli i beze mne, že hravě řekneme „Moravěnka", kdežto nikdo ještě nepojmenoval království lichotnou zdrobnělinou „Čechůvky". To není náhoda. Jsme všichni jako ty jihočeské jeřáby Antonína Sovy; jako ty jeřáby v podzimním větru, kloníme se i my pod nebem touhy „modlosložebnicky ku východu".

Proto se nepohněváte, rozdělím-li se s vámi o některé krásy, jednotlivé odstavce mého výčtu budou zároveň doplňkem k té a oné kapitole naší knihy; vždyť i ta jazyková Morava je čeština, bohudík.

Ale než tak učiníme, shodněme se zcela povšechně na svaté pravdě, že mluva Moravy na nás působí i zcela nezávisle na odlišenosti slova, vazby, rčení od úzu spisovného: působí na nás zvukově. Dovolte, abych vedle sebe položil moravskou lidovou píseň a její přepis jen tvarový do mluvy z království:

K Biskópkám cestička zlatá
bílém jatelem popjatá;
bílé jatel pěkně kvete:
má milá, mně votevříte.

Proč pak bech ti votvírala?
Néso já žádná tvá panna:
bels tade, synečko, včerá,
dnes ti to není potřeba.

(SUŠ. č. 298)

K Biskoupkám cestička zlatá
bílým jetelem popjatá;
bílý jetel pěkně kvete:
má milá, mně otevřete.

Proč pak bych ti otvírala?
Nejsem já žádná tvá panna:
byls tady, synečku, včera,
dnes ti to není potřeba.

K mnohé moravské písni máme obsahem téměř dokonale shodný protějšek z království, i je pak srovnání ještě poučnější, Např. Sušil č. 258 – Erben IV, 328:

Ešče se já podívám
k těm pavlovským zahradám,
esli je tam ešče
černooké děvče,já si na ně zavolám.

Ani ho tam nevidím,
ani ho tam neslyším;
a to sám pán Bůh ví,
s kým se já včil potěším.

(SUŠ č. 258)

Ještě já se podívám
k vyšehradským zahradám,
jestli tam kde moje nejmilejší,
já si na ni zavolám.

Ani jí tam nevidím,
ani jí tam neslyším:
s kýmpak já se, má zlatá panenko,
s kým pak já se potěším.

(ERBEN IV, 328)

Srovnáte-li v obou případech – a v každém obdobném – nářeční text moravský s jeho protějškem v mluvě z království, přiznáte textaci nemoravské veškerou pěknost a spanilost, jakou může mít lidová píseň, ale přec jen dáte bezděky přednost textaci moravské. Ta totiž má pro nás určité plus, a toto plus nás lidi z království elektrizuje; a ta magnetická síla nezáleží v ničem jiném než v moravském nářečním zabarvení textu. To mj. znamená, že moravská lidová píseň je pro nás lidi z království obdařena přídavkovým půvabem, který vůbec ani nemůže mít pro lidi z kraje, z něhož příslušná píseň pochází, tj. pro Moravany z užší oblastní vlasti té písně. Naše prazvláštní zamilovanost do moravské dikce nářeční způsobuje také, že my lidé z království téměř šmahem bezděky straníme písni moravské v neprospěch písně české. Je sice pravda, že se moravská lidová píseň zhusta (ale ani zdaleka ne vždycky) liší od písně české nejen mluvou, ale i rázem, charakterem, a to jak text, tak i nápěv: ale pro nás lidi z království dává právě ta mluva, to nářeční zabarvení ostatním odlišenostem moravské lidové písně zvláštní reliéf, zvláštní pretium affectionis, tedy citovou hodnotu. Je zjevem dosti obecným, že lidé z království přikládávají zcela povšechně moravské lidové písni vyšší estetické hodnoty než písním z království; alespoň zčásti se takové soudy patrně berou *z* naší

kladné zaujatosti pro všechno moravské. A že se T. G. M. ujímal písní českých proti jednostrannému vynášení písní moravských, má, řekl bych, příčinu nejen v tom, že převládající rozumovost a kritická „pragmatičnost" písní *z* království hověla jeho duchovnímu založení, nýbrž i vtom, že T. G. M., jsa člověkem moravským, byl objektivnější než my, totiž prost našeho toužebného tíhnutí ke všemu moravskému. Vytanulo mi to téměř makavě, když mě T. G. M. roku 1927 jemnou otázkou (A tož české nejsou pěkné?) sokratovsky pokáral za jednostranné vynášení písní moravských, jemuž jsem se tehdy na tištěné veřejnosti oddával jakožto člověk *z* království a tedy do všeho moravského zfantěný.

Skončemež však toto odbočení a přivoňme si ke kytičce moravských slov, jak mi ji uvila téměř náhoda.

Nejdřív snad několik slov přejatých. Jako na Slovensku, říká se mnohde na Moravě panskému dvoru *majír.* To je Meierhof – máte zde zas ten zákon, že čeština, přejímajíc, zpravidla amputuje u německých složenin tzv. slovo základní (Grundwort) a ponechá si jen tzv. slovo určující (Bestimmungswort) – připadá mi to, jako když si veverka rozlouskne oříšek a odhodí skořápku. – Myslivec se po moravsku místy jmenuje *jagar* (der Jäger); je podivuhodné, jak ten host zvukově zapadá do hláskové soustavy nářeční. – *Hofer* je chalupník, baráčník. – *Grún, grúň* je stráň, z něm. grün, tedy stráň porostlá. – *Šorec* je sukně, význam slov der Schurz, die Schürze je v něm posunut. – U Hodslavic říkají kapesníku *cafalét*, je to slovo italské, fazzoletto, starší čeština je měla jakožto facalít. – Puškvorec se jmenuje *bruškvorec,* což je bližší německému východisku Brustwurz; starší spisovná čeština říkala prustvorec, např. Bible kralická. – Valaši říkají hastrmanovi *bastrman.* – *Lerfán*, od Dačic, je modřín, zní to krásně, člověk by ani neřekl, že to je přestrojený Lärchenbaum. – Ještě krásněji zní *braštan*, ale není to žádný sličný strom, je od Brechstange, a znamená železný kůl na dělání děr (Lašsko).– *Kulipán* není odrůda tulipánu. Hanáci tak říkají ku-

želníku (Kegelbahn). – O všelikém „kvaltování“ se zmiňuji v kapitole „Hosté“. Na Moravě však místy také říkají *„už je té práce kvalt“,* totiž mnoho, dost, a *„kvaltovat koho*“ znamená nutit ho násilím. – Proč na Ždársku říkají kuželně *hampejz,* je mi záhadou; na Jevíčsku zas je *hampés* pole na neúrodné stráni, zde je tedy původ významu dosti zřejmý; tamtéž se říká *hampasovať se,* a na Valašsku *hampasit sa,* obojí ve významu lopotit se, dřít se (nectně); na Kunštátsku znamená *uhampésať se* tolik co utahati se. – *Pantazija* je bolení hlavy a tesknota; i vedlo tedy výchozí slovo phantasia k jinému významu než u nás (fantas). – Z přejatého botanického názvu Sennesblätter utvořil moravský lid nerozpačitým etymologizováním hezoučké slovo *senospleť.* – *Nación* je obdoba k *naci z* království: daremný lid. – *To je herpiška* říká se tam místy o hubaté ženské; jinde znamená *abatyša* starou drbnu, a *bechyňa,* tj. bekyně, je tlustá ženská – vesměs důkazy, že se hluboká zbožnost zcela dobře snáší s jazýčkem až dost jedovatým – vizme v té příčině také toho panáčka a panpátera, který chce v moravské písni mocí mermo pomáhat děvčici při šněrování. Sem spadá i fakt, že na Lašsku říkají kapounu *kaplan*; k tomu slovesa *kaplaniť, vykaplanovať.*

Ke kapitole lidské tělo: je na západní Moravě *okadlo* pejorativum pro oko, na východní říkají velkým očím *okáľy,* Valaši mají sloveso *okatiť na koho.* – Nohám se zvukomalebně říká *ťampadla*. – *Zhrdliť* je na Lašsku asi tolik jako naše „zežrat“: To je chapavec! chce všechno sám zhrdliť. – *Ústnosť* je hbitá výmluvnost; jejím opakem je *písemnosť,* plynné vyjadřování v písmě.

Moravismy utvořené od jmen zvířat: *husit* znamená strašiti koho, např. dítě; *holoubkovat se* má význam cukrovati se, milkovati se (Jevíčko). – O hašteřivé ženské se řekne *„sojka“.* – *Uschořit* je ukrást hospodáři obilí. – Místo kočkovati se lze říci též *kocúnať sa.* – Pes poskytl slova *opesło,* tj. dotěra, a *vopeslant,* což je zištný doleza. – *Vyslepičit* znamená vyžvanit za tepla. – *Ožaba* je malý vypínavec (krása!). – *Rozkaňúřený* je člověk rozvzteklený jako kanec. – Může

se o něm také říci, že je *rozkokšený.* – Místo rozčepejřený říká Jevíčsko *rozježačelý.* – Řekne-li moravský Valach, že se někdo *žabí,* chce vyjádřiti: staví se na zadní nohy, dělá ze sebe siláka. – Říkají o lakomém, že by se zkozil o groš, ale tak říkají v království také. – Na Žďársku bejk *bejká,* tj. bučí; toto býkati, bejkati je slovo velmi staré, má je Komenský v „Bráně jazyků". – Korunou této skupiny je slovo a rčení, jež by o sobě stačilo na úctu a lásku: *kotě už je nebožko,* totiž: je po něm.

K pluralistickému vnímání a jmenování věcí, zjevu tak příznačnému pro češtinu, je v moravských nářečích přemnoho krásných dokladů, třebas: *diváky* – podívaná[8], *profanty* – vojenská přípřež (z Proviantfuhre, žilo i v království), *oskomíny,* což jsou laskomíny, ale i ztrnulé zuby po kyselém, *ostudiny* – vyrážka na těle (!), *žplachy* – pomyje kravám, *předbížky* nebo *utíčky* – běh o závod, *šalmaje* – šalmaj, *výščury* – posměch (Laši), *voračky* – masopustní zábava maškarní, *pobabiny* – lnové pohrabky, *patenty* (Valašsko), což jsou klevety (!), *fifejdy* – obecní pastvina (Opavsko, z Viehweide), *mesjáčky* – společná žatva sousedů při měsíčku jednomu z nich, *oprávky* – druhá svatební hostina týden po oddavkách, *svačiny* s významem jedné jediné svačiny, tedy jako „obědy" plurál božího požehnání, *kúpełky* – vanička na koupání nemluvňat, *podjedy* – kurděje (krása!), *zore* – ranní červánky, *łakoty* – dětské souchotiny, *tesknice* – umřít od tesknic (Valaši, Laši). Jiné moravské plurály najdete na jiném místě knihy (La multiple splendeur).

Teď hrstku jiných znamenitostí:

krevnosť je rodina; *padula* je na Jevíčsku kluk s velkou hlavou; *hlídati* je hleděti, otec do psaníčka hlídá (Sušil č. 128). – *Hmyz* nebo

8 Máme to slovo i v písni (Bartoš III, 1360):
Poďte, chlapci, poďte,
poďte na diváky,
jak to švarné děvče
běží za vojáky!

též *hemez* (femininum) znamená na Brumovsku králíky, též drobné ryby, a to zcela logicky, vzpomenete-li si na sloveso hemžiti se. – Že na Valašsku říkají *hłuchý hlłas*, je mi potěchou obzvláštní, neboť se mi už odedávna nelíbí, že česká poezie od Máchy nahoru pěstuje jen samé „duté" hlasy (hohle Stimmen). – *Hora* má význam „les", tedy jako u jižních Slovanů; dovolte mi poznámku, že také španělské el monte znamená horu, zalesněnou horu, horský les, hvozd – tak shodný bývá mnohdy významový vývoj slov na nejrůznějších místech našeho světadílu. – *Barbora* se říká i o svini nebo psu. – *Baruška* zas o ovečce; ale jmenují se *barušky* i jívové kočičky. – *Bavit* má na Moravě jen původní význam překážeti; naše „baviti" (amuser) se tam řekne *vyrážet.* – Horňácké *běłasý* neznamená barvu bělavou, nýbrž světlomodrou. – Broukům se hromadně říká *chrobač.* – Pro špínu má Morava nepředstižně sugestivní slovo *břud.* – *Fijalistý* je nafialovělý. – *Gyzd* je Lachům nečistota, neřád, ale i špinavec a oškliveс; v této o-hyzd-nosti se podivuhodně potkávají osudy slov jako kořala (nápoj – člověk) a významový vývoj slova mrzák (původně člověk mrzký, odporný). Od toho gyzdu mají na Ostravsku slovesa vygizdiť = vyčistiti, vyprázdniti a vygizdiť se: vyneřáditi se. – *Baně* jsou červené baňaté gatě Hanáků. – *Ancijáš* říkají na Lašsku rozpustilým klukům. – *Babouk* je na západní Moravě brouk. – *Okení* je stěna okolo okna. – *Obezdušit* znamená zavraždit. – *Obsmrdač* je východním Moravanům člověk dotěrně úslužný. – *Skoro* znamená časně, brzo; neskoro je pozdě. – *Okabátit* řekne Lach, chce-li říci připravit o kabát, ošidit. – *Roztmívka* (!!!) je na Ostravsku večerní soumrak; ráno se tedy rozednívá a večer se roztmívá, je to krása! – *Šalabachta* je darmotlach. – Nikoli o tlučhubovi vám poví Hanák, nýbrž o *třaskhubovi.* – A Valach zas o *ochraňbarborce*, což je lakomá ženská. – *Ostuda* může být i ostudný člověk. – Mluvkovi se říká *třepihuba*. – *Zaháľka* je zahálčivé děvče. – Kdo rád jí, ale nerad dělá, utrží si souslovné pojmenování *vonichléb a smrdirobota.* – *Veselúnko* je pěkně veselo. – Hastrman, bestrman má

i jméno *utopec.* – *Umžiganěc* je člověk ospalý, udřímaný (Laši). – Ve spisovné češtině je tesařík (brouk) zdrobnělina významotvorná, kdežto základ „tesař" znamená řemeslníka; na Valašsku však znamená *tesař i* brouka tesaříka. – Člověk s pyšným vykračováním je *stavinoha.* – Bázlivci se jadrně řekne *sraligaťa.* – Lichometníkům na Lašsku *vrtinoha.* – Mluvkovi, lháři, prášilovi *pľetikoš.* – Patolízalovi *utriďupa.* – Nádherné valašské a lašské slovo *chachar* pro otrapu, ničemu zná z četby i mnohý člověk z království.

Zachovalo se na tom našem východě leckteré slovo, tvar, význam, jež ze spisovné češtiny už vymizely. Třebas *opida, obida* – špatný čas, slota; *náboženství* ve staročeském významu bohoslužebný obřad: celě náboženství je na Lašsku ranní mše a hrubá. – *Pitomý* je dychtivý, bedlivý, též zvědavý; *pivnica* je sklep i bez piva; *vesno,* nikoli vesna, je jaro, a toto vesno nemá naši platnost slova výhradně básnického; *bajka* je shodně se starou češtinou pohádka, smyšlenka, kdežto „*pohádka*" znamená hádanku; *lichva* je dobytek, jako na Slovensku; *chytro* znamená honem; *zboží* má význam „obilí"; *podlý* se jako ve starší češtině říká též o chatrné jakosti věcí, např. podlé háby; *statek* je na Slovácku hovězí dobytek; *žádný* má pradávný význam „žádoucí": Ty si mojéj krve žádný, lká dívka v lidové písni. – *Teskný* je prázdný: na tesknou útrobu, tj. na prázdný, lačný žaludek. – *Plechý* je pořádný, slušný, kalý; bez naší augmentativní a afektivní negace říká Morava *urvalý* ve významu hrubý, neurvalý; *urvalost* je urputnost, *urvaľec* je, kdo se urval ze šibenice, z řetězu, tedy hrubián, rozpustilec; a pak i nemanželské dítě.

To, čemu jinde říkám geopolitický osud v jazyce, zrcadlí se v moravských nářečích např. slovy *jančary,* což jsou ženské boty šněrovací, *potorčeti se* s významem rozvztekli ti se (Haná), *machomét,* tj. potrhlý. Pro Moravu byli Turci a jiní „pohané" starostí o hodně bezprostřednější než pro lidi z království; deponovaly se ty dávné starosti v nářečním výrazivu. Ti bašibozuci a mezuláni jsou, tuším, i kapitolkou pro moravský národopis. Myslím snědost a lícní kosti

některých typů z jižní a jihovýchodní Moravy. Znal jsem v mladých letech pražského plavčíka, byl dojista z Moravy, to se zpravidla pozná i podle letory, také pro jejich ohnivost (Hanáky před závorku) máme my z království mnohé Moravany tak rádi, např. moravské Slováky, člověk vždycky tíhne k tomu, co sám nemá. Nuže, ten pan plavčík Jančar (tedy janičár), švarný chlapík, ale prchlivý, vzteklý, pořád „potorčený" a zpupný k pp. břicháčům na tehdejší žofínské plovárně, vypadal jako kabinetní ukázka z tělesné stráže Solimana II. – Ty jančary na nohy jsou také koruna a trumf v písni od Vsetína (Bartoš III, 1553), jež zakončuje popis švarného děvčete takto:

Jančárečky ze psí kože,
ach, jak si tančí, milý Bože!

A nádavkem ještě přehršli krás. *Vaječný* má podle Bartoše na Ostravsku význam choulostivý, plačtivý; i říká se Děti su vaječne, dyž chcu spať. – Tři valašské znamenitosti: *ubáł* sa = ulekl se; *zabiť sklénku* = rozbít ji; *oni sa zachtěli* = zamilovali se do sebe. – *Bezmateřelé* včely jsou včely bez matky, včely osiřelé. – *Nabzdiškoła* říkají Laši člověku, který se ve škole ničemu nenaučil. – *Bezočivý,* slovo valašské, znamená závistivý, nepřejný. – Číslo 15 má na Valašsku zvláštní funkci frastickou: *rozpatnástiť sa* znamená rozvázat, rozdovádět se, rozkurážit se, a *napatnástěný* je člověk hodně opilý. – Tamtéž znamená *krásovaný* tolik co velmi krásný, cosi jako krásou prostoupený, prosáklý. – Tamtéž má slovo *mravný* význam „náležitý, slušný, pěkný"; i mluví o mravném zelí a řeknou – svědek Bartoš, a ten to musí vědět – řeknou třebas: To je mravné prasacko! – Zato je *necudná louka* louka zanečištěná, zaneřáděná; z čehož je patrno, že tam v jazykovém povědomí ještě zcela neodumřel původní, širší význam slov cud, cudný, jejichž obsahem byla čistota vůbec (srv. cíditi). – *Klobouk na guráš,* toť klobouk nasazený na stranu, šejdrem. – Na Jicku říkají *kľatý obrázek* obrázku profánnímu,

který zpodobuje něco světského – opak k tomu je ovšem obrázek svatý. – *Dňúvať* je tráviti den, velmi žádoucí protějšek k obecně českému „nocovati“ (jež zas je – ač by mnohý ani neřekl – slovo hodně nevšední, němčina např. žádné prosté nachten v tomto významu nemá) mohl by tak říci leda básník. – Z kraje kolem Jevíčka pochází znamenitost *courat se v mlice* = bryndat se v něm. – Na Brněnsku říkají *vyvrbiť se,* znamená to vynořiti se (Těsnohlídek, Kolonia Kutejsík II, 148). – Tamtéž (II, 247) užívají pozoruhodně náměstky jejich: *Stázina stojí před jejichem,* tj. před barákem Stáziny rodiny. – Místy žije (žilo?) na Moravě slovo *neumíraný;* řeklo-li se o děcku, že to je neumíraný otec, znamenalo to, že mu je dokonale podobné. – Na západní Moravě má slovo *křídlo* také význam ženského, mateřského klínu, např. ve větě Dítě si sedlo matce na křídlo; nemluvě o té kráse, je tu dokonalá shoda se srbocharvátským slovem krilo.

* * *

Tou hvězdičkou jsem chtěl načerpat trochu dechu, abych mohl řádně povědět o některých moravských kvítkách. Svět rostlin rodí v každém jazyce zvláštní krásy, vyvádí z něho trsy a záhony slovních květů, procházka evropskou lidovou botanikou by člověka dovedla zas trochu smířit s tou bílou rácí, s tím evropským „naciónem“; ale moravská nářečí vytvořila i zde mnohé přelibé zvláštnosti a sličné svojskosti.

To je teprv začátek, říkají-li na Moravě a pak i na Ostravsku jitroceli *ranocel'*; zde je lidová představa o Plantago major ještě shodná s představou uloženou v našem „jitroceli“. – Náš *rmen* je o sobě slovo překrásné, takový nádherný doklad, co čeština dovede někdy i zvukově udělat ze slova přejatého; pokud vím, je rmen přetvořením z romana, totiž camomilla romana, „romana“ však, slovo hláskovým skladem arci lahodné, nevoní, kdežto „rmen“ má už sám v sobě, ve svém hláskovém složení, všechnu frenezii hořké vůně, kterou vydechuje nejkořennější květ našich návsí a vesnických cestiček

záhumenních. Rmen tedy je slovo spanilé, jeden z mých velkých miláčků v české botanice; ale bledne vedle horňáckého *rmání*, považte jen, rmání; neméně krásně říkají kopaničáři rmenu též *ormán*. – Tamtéž, na Horňácku, říkají devětsilu *devěsil'*, také *devasilie*; a na Valašsku se jmenuje *devěsilé*. – Lachům neznamená slovo *vodník* hastrmana, je to u nich květinka myší ouško, myosotis palustris. – Macošce říkají v zemi slezské *pětbolestí*. – Philadelphus communis se na Moravě jmenuje *kvítko sedmero bratří.* – Dřišťál, Berberis vulgaris, má tam jméno *Krista Pána plač,* – Agrimonia eupatoria se tam zve *varkočky Panny Marie*, varkočky jsou vrkoče, pletence, copánky, jak se snad dohadujete. Lze ještě krásněji? – Svízel, Galium mollugo, má na Opavsku jméno *chłopsky hněv*. Ale tak mu říkají jen roby; chłopi zas mu zpravidla řeknou *robsky hněv*. –

Nemohu, nesmím pokračovat: nová tlupa krás se chystá vyrazit na mne bezbranného, a budu se mít co ohánět. Doufám jen, že oko Františka Halase, ostatně Moravana, oko básníka, jenž nad všechny s námi žijící dovede hroužit okov verše do studánek v nejskrytějších adamovských lesích češtiny, spočine na této kapitole a vytěží z ní nějaké to rmání, nějakou tu roztmívku.

* * *

Říkají na Moravě bujnému člověku: *hraje ti v břiše oves?* – Tedy představa koníčkovská, jak se sluší na Moravu, slynoucí vlast koňstva zdárného. Metaforicky to ovšem není bez obdoby, ježto Němci říkají ihn sticht der Haber. – Bartoš blahé paměti zaznamenává moravské rčení *naříkat mrtvého* ve významu zpívati nad ním žalozpěvy; z toho mě jímá údiv, myslilť jsem, že Máchovo „plakali mrtvého" v „Marince" je umělý latinismus, lugere, flere, plangere mortuum. – Spí-li někdo netvrdo, takže ve spaní všechno slyší, říkají moravští, že *spí čujno,* což znamená, že vnímá, čije i ve snu. Ozývá se to slovo výrazně z písně (Bartoš III, 1391, variant Lísa 125):

Ticho stúpaj, nědúpaj,
ostružkami něbrinkaj;
naša pani čujno spí,
ona zbadá, žes to ty.

Říkají, že někdo běží, *sotva duše popadá*, i jsou touto ekvivokací slov a pojmů dech-duch-duše blíž jazykovým temeniskům než my v království. – Koho z každé maličkosti rozbolí hlava, je *„vrátký na hlavu“*, jen uvažte, vrátký na hlavu. – *Upřimnej k řeči* – tak se označí člověk hovorný, hovorka. – Řeknou *„rád by chytil hada cizí rukú“,* a dají tím na srozuměnou, že by rád těžil z cizí kuráže a roboty. To rčení bychom mohli u nás v království zcela dobře potřebovat. – Utrápit se, udřít se řeknou na Moravě místy *usotnit se* (s pracú). Mnohý ani nepozná, jak je to krásné. Je v tom schován zcela doopravdy Satanáš a vede to až do rané češtiny, v níž plurál sotny – zas takový plurál! – znamenal říši Satanovu. – Říkají na Moravě *nebozízová zima,* je to fučivá zima se sněhovým vírem. – Moravský lid dovede někdy se slovem provést kouzla asi taková jako František Halas ve svých básničkách pro děti (jeho kniha „Ladění“!). To srovnání je pro mne nutkavé, čtu-li u Františka Bartoše (Moravský lid, str. 84) tuto pranostiku: *Než se Luca přilucá, potůček se napucá.* – Slovo *chutný* spisovná čeština specializovala pro kvality a počitky chuťové. V některých krajích Německa říkají zas významovou přesmyčkou der Kaffee ist schön, což má vyjádřit, že káva je dobrá, chutná. Opakem této přesmyčky je *„chutné diťa“,* jak říká moravský Lach hezkému, pěknému děcku. Říká také, že venku je chutno, tedy hezky. A líbí-li se mu v kostele nová socha Panny Marie, řekne, že to je chutná panenka Maria. – Ti Laši, kmen Leoše Janáčka, jsou vůbec jazykoví tvůrci non plus ultra. Z nejspanilejších rčení, s nimiž jsem se na svých jazykových toulkách po Evropě vůbec kdy setkal, je jejich rčení *„ma krasne oko“.* Víte, co znamená? I ba že nevíte. Znamená: má dobrý vkus. Nezatočí se vám trochu hlava při té kráse? Ne-li,

sedí vám hodně pevně; ale já vám ji nezávidím. A to se podívám, nevyjeknete-li slastí, když vám řeknu toto: *zařvál jak noha stlúšťá.* Znamená to: křikl velmi silně. Leckterá další krása se nám mihne v kapitole o lidové písni, pročež pro tentokrát ustaňme. Též je po celé naší knížce porozseto moravismů dost a dost. Loučení těžká věc; ale jak to všechno zvládnout? – *kerak překerak,* abych to řekl slovem moravské písně.

A teď abych namočil pero do něčeho svátečního: octl jsem se u moravských lidových eufemismů.

Pravím jinde, že česká vzdělanecká společnost zplodila eufemismů poměrně málo; a pokud přec, jsou z notné části protivné. Jejich prototypem je mi rčení „poměr nezůstal bez následků". Kalk podle cizího modelu, což by nevadilo; ale jak je to ulízané, pokrytecky papírové, voyeursky nectné. Pánbůh to zařídil přec jen dobře, že ze mne neudělal diktátora. Dal bych mj. každého, kdo tak napíše nebo dokonce řekne, bez pardonu sterilizovat; aby jeho poměr zůstal bez následků a nebylo po něm potomstva, jež by nanovo psalo, že poměr nezůstal bez následků.

Slyším-li nebo čtu-li ty moravské lidové eufemismy, dávám do písmene za pravdu všemu, co František Bartoš říká o té spanilé stoudnosti, té šetrnosti ne k sobě, ale k bližnímu; a nebylo by mi za těžko, abych ty Bartošovy chvály přebartošoval, zejména potud, že si Bartoš hledí spíš toho rysu duševního, kdežto já zas trnu nad tou jazykovou invencí. Tak tedy maličkou hrstku:

praseti říkají nebo alespoň říkali *ušípané,* tedy tvor umazaný, tak ostatně i na Slovensku, a tam si toho slova povšimla Naše Paní Božena v Uherských Ďarmotech. – Vyhýbají se i slovu hnůj, říkají *úprava,* náprava. – Neřeknou nebo neřekli lejno a hůř, nýbrž *odpustinec* a *krombožinec* (!). Říkají: *dítě se podlilo vodou.*

Řekli-li, že někdo *pracuje o tři vzdechy,* mínili tím, že volá svatá jména Ježíš, Maria, Josef, že tedy je in extremis, že s ním je konec.

Pro pudenda, pro stydké údy lidského těla má spisovná čeština jména přirození a ohanbí, a obou slov se užívá bez zřetele k tomu, zda jde o tělo mužské nebo ženské. Moravský lid však rozlišil: slovo *přirození* znamená stydký úd mužský, kdežto ženská „hanba" má jméno *tělesnost.*

O nemanželském děcku se řekne, že *není slubné.* Svobodné matce se říká (říkalo?) *dopuščalka* nebo *prespánka. Žena pocítila* znamená na západní Moravě, že počala, že je samodruhá. A to, co náš novinkářský enteligent vyjádří frastickým vomitivem „poměr nezůstal bez následků", říkají na Moravě místy takto: ona je (byla) *v zamyšlení.*

Čímž končím. Jsem z těch krás už dávno v zamyšlení. To jakmile se jako ty jeřáby Antonína Sovy začnete modloslužebnicky klonit ku východu, je nebezpečí, že vám to už zůstane a že dostanete křivici. Navážete si poměr s Moravou, a ejhle, on nezůstane bez následků. S tou zvláštností však, že nikoli ona, nýbrž vy sám jste pak v zamyšlení.

LVII
Čeština a žena

1 Člověk a ženská

V evropských jazycích je odedávna nastolena nadvláda muže nad ženou. Latinský *homo* je člověk, ale i muž: již tato podvojnost významu říká všechno. Stejně jazyky románské: *l'homme, l'uomo, el hombre*, portugalské *homem.* Francouzské *on* jakožto slovce pro podmět obecný (*on dit*) vzešlo právě z tohoto homme, z člověka, který je reprezentován mužem. Zcela tak anglické *man*, německé *man.* Anglické slovo pro ženu je pouhou odvozeninou slova pro muže – *man*: *woman.* Řekne-li Němka: *So etwas tut man doch nicht*, a míní-li sebe, říká něco, co jí vlastně nepřísluší; vždyť původní smysl její věty byl: něco takového *muž* neudělá. Zcela tak je ovšem i *jederman* původně „každý", nikoli „kdokolivěk" bez rozdílu pohlaví, nýbrž prostě jeder Mann, každý muž.

Čeština je k ženám o něco vlídnější než latina a např. franština – potud totiž, že rozrůznila slova *muž* a *člověk.* Ale všimněte si jen frastického života slova *člověk,* a seznáte, že ta vlídnost češtiny k ženám nejde až do rovnoprávnosti: *člověk* totiž zhusta nabývá významu *muž,* máme rčení zcela běžná, v kterých čeština tíhne k obouznačnosti latinského *homo.* Žena z lidu řekne bez váhání: *můj člověk dělá na šachtě*, a rozumí tím svého *muže. – Venku stojí nějaký člověk*: ať to řekne muž nebo žena, rozumíme tomu sdělení jen tak, že venku stojí nějaký *muž.* Ze Starého Hrozenkova dokládá Fr. Bartoš běžné tamní slovo *očlověčiť* – jeho výhradní význam je „provdati". I zde tedy je člověk jen a jedině *muž.* Vypisuji ze Sušila (č. 262):

A ty modrooká,
ty čekej do roka,

a ty černooká,
hledej si člověka.

Pohlavní diskriminace je v češtině ostatně dána již vzájemnou nezastupitelností slov *oženiti se* a *vdáti se.* – Bude také výjimkou, aby žena řekla ženě *člověče* ve rčeních typu *„Člověče, to ti byla švanda“.* To spíš řekne žena ženě *holečku* a *panečku,* ačkoli to je zajisté daleko nelogičtější, než kdyby jí řekla *člověče.* Bez váhání řekne ovšem žena ve smyslu všeobecné sentence: *Člověk se tam nadře jak pes,* míníc tím člověkem také sebe nebo především sebe. Pokud jde o přímé oslovení, říká žena ženě ráda *osobo*; a na Slovensku a místy i na Moravě znamená *osoba* prostě dívku nebo ženu. Nemáme sice bezprostřední obdobu k francouzskému *une personne du sexe,* čímž je míněna vždy jen žena, ale ani takovou obdobu nepotřebujeme, neboť nám velmi často stačí pouhé slovo osoba, aby byla jednoznačně určena bytost ženská. Příznačné je např., že řekneme muži: – *Co tu ještě chcete*, *člověče*? – ženě však: – *Co tu ještě hledáte*, *osobo*? *Osobu* v tomto jednoznačně ženském významu mívá i lidová píseň, např.:

i ta vaše podoba,
že jste hezká osoba

(ERBEN III, 616)

anebo:

Šafáři,
mlynáři!
z vašeho dvora
krásná osoba
vychází

(ERBEN III, 115)

Vilém Mathesius, lingvista, jehož každá věta je důvtip a každá třetí nález a poznatek, shledává – mně na vítanou posilu –, že se hojně užívá vokativu *ženská,* kdežto analogický vokativ *mužský*! je vzácností (NŘ VII, 5). A nepopřete, že vokativ *ženská* ve větách typu *Už mi dejte*, *ženská, pokoj!* není titulaturou lichotivou; je pak dvojnásob příznačné, že tato neuctivá *ženská* zaznívá nejčastěji za výměny názorů mezi ženou a ženou – žena jako by zde ženě vyčítala její pohlaví. O zatrolenou indoevropskou hierarchii pohlaví je tedy postaráno i v češtině.

Do jaké míry a jak velmi nad evropský průměr, uvidíme dále. Jakousi demokratickou oázou v této soustavě je fakt slova *děti.* Jsou v češtině mluvnického rodu ženského – nic takového nenajdete např. v jazycích románských; v němčině jsou rodu středního (i v plurálu totiž) – jsou mezi oběma pohlavími. V italštině a španělštině znamenají plurály i *figli, i figliuoli, los hijos* zároveň i syny i děti bez rozdílu pohlaví, jako by se děti rodu ženského ani nepočítaly k progenituře, k potomstvu a rodu. Také v portugalštině: *os meninos* hoši, děti. Zato však malé dítě, škvrně je v portugalštině femininum: *a creança.* Ženský rod plurálu *děti* je tedy jakousi náplastí pro nedůtklivost, kdyby se ozvala v české ženě. Ale náplastí velmi chatrnou na tolikeré a tak notné diskriminace. Však uvidíme.

Romanista ve mně se rozpomíná, že starofrancouzské *baron, barun* vyvinulo tyto významy: muž – choť – hrdina – urozený bojovník – rek – a nakonec baron jakožto stupeň šlechtictví. Helejte se – pan muž – pan choť – tedy hrdina a urozený bojovník: není-liž pak to drzost pejchy pohlavní?

2 -a: neboli koncovka nadávková

Ve shodě s jinými jazyky – např. latinou – tvořila čeština původně také pojmenování bytostí mužských od kmenů na *-a*: typ *vladyka,*

hrdina. Taková jména si pak dokonce žádala rodovou shodu u přídavného jména. Uvádím z Dalimila:

v tom městě snide česká hrdina,
pro jeho smrt by všej zemi smutná hodina

Ale tak se čeština spravovala jen v svých dějinných počátcích. Potom se pro jména s přirozeným rodem mužským specializovaly kmeny na *-o*. Slova jako *vladyka, hrdina* zůstala jazykovým ostrůvkem, který přírůstky původu *domácího*, jako *měšťanosta, starosta*, *přednosta* už valně nevzrostl – něco jiného jsou umělá, v nejužším smyslu spisovná jména s příponou *cizího* původu – typ *socialista, relativista*, *poetista.* „Doménou přípony -a" se stala jména rodu ženského, a „v jejím hojném rozšíření na jména mužská lze právem viděti vliv afektu", praví Fr. Oberpfalcer (NŘ XV, 9). Ptáte se: co je to za galimatiáš, pane Eisner? Jedním dechem říkáte, že se přípona *-a* specializovala pro jména bytostí ženských, a citujete si k tomu váženého jazykozpytce, který zas říká, že se ta přípona hojně rozšířila na jména mužská – zbláznil jste se už nadobro? – Nadobro dosud ne; jen si všimněte, že vědec, z něhož jsem si půjčil tu větu, má v ní rovněž takovou nesrovnalost, ovšem jen zdánlivou. Jak on, tak i já chceme říci, že je v češtině jen maličko mužských jmen na *-a* s obsahem *neutrálním;* a k tomu dodává, že je jich hojně s obsahem jiným, s obsahem nějakého afektu, tedy nějakého citového hnutí. Jakého afektu? Afektu zlehčujícího, alespoň zpravidla. Připočteme-li i jen hlavní nářečí, má čeština spolu se slovenštinou na stovky slov s ženskou koncovkou *-a,* jež označují bytosti mužské, a tato slova téměř šmahem mají význam hanlivý; a ne-li hanlivý, tedy alespoň k úsměvu ponoukající. Míním přenáramný rozrod slov typu *nekňuba, moula, bubřina.*

Vývojovým mostem k nim, byly, tuším, případy, kdy se o muži užilo označení jinak obvyklého jen pro bytost ženskou: *ty babo!* O ta-

kových aplikacích praví zas Oberpfalcer (Jazykozpyt, 266): „Užije-li se o mužích feminin, jako baba, klepna… stará kurva, vyplývá pejorativnost z významu takových slov, ne z jejich rodu.“ Nemohu se bohužel k tomuto mínění přidat; zdá se mi, že zlehčující obsah takových slov užitých o muži bere se i z jejich významu, i také z toho, že zpravidla označují ženu, a do třetice i z jejich rodu mluvnického. Oporou pro mé mínění je mi např. německé *du Memme!,* jež je o značné poznání silnější než *du Feigling!* A silnější může být jen proto, že Memme má mluvnický rod ženský: mužský zbabělec takto oslovený se prostřednictvím mluvnického rodu degraduje na ženskou. Proč je *rozšafa* silnější než *rozšafník?* Pojmový obsah obou slov je dokonale shodný; rozdíl je však v kontrastu mezi ženskou koncovkou a mužským pohlavím osoby takto pojmenované.

„Ženská“ koncovka *-a* zabarvuje tedy slova označující bytost mužskou pejorativně nebo alespoň humoristicky. Naši věkově pokročilejší současníci byli už kolikrát svědky, jak se taková slova zrodila doslova přes noc, např. *hadimrška.* Dykova kreace *čehona* je proto tak skvělá, že se v ní vybíjí kontrast mezi ženskou koncovkou a mužským rodem patridiotického šplhouna; jakmile by se ten hloupý kluk jmenoval *čehon,* nečpělo by z jeho přezviska tak pronikavě mláto a bláto jeho duše. Gebauerovi blahé paměti říkali jeho žáci *starý Památka* – protože jim pořád kladl na srdce studium starých písemných památek. Žádná úcta k velikánu nezabrání, abychom se neusmáli, kdykoli si vzpomeneme na to přezvisko. Gebauer nemusil zrovna upozorňovat na staré „památky“, mohl doporučovat studium starých „rukopisů“. Byli by mu pak říkali *starý Rukopis*, a naráz by bylo po našem úsměvu, neboli ztratil by se nám kontrast mezi mužem Gebauerem a femininem *památka* (zahrává tu ovšem ještě složka další: sentimentální přídech, který má slovo *památka* ne sice u Gebauera, ale v životě občanském). Měl jsem na střední škole výtečného chemika dr. Kastnera. Uvedl se u nás v tercii tím, že mluvil o *kádince.* Od té chvíle jsme mu neřekli jinak

než *Kádinka.* Kdyby byl mluvil o *kelímku*, byli bychom jej patrně pokřtili na prófu *Kelímka;* ale já bych se neusmíval ještě podnes, když si vzpomenu na toho opravdu výborného odborníka, učitele i člověka. Neboť přezvu-li muže jménem Kelímek, je to jako lipové thé vedle brandy přezviska Kádinka. – A shodněme se na tom, že Herrmannův Vavřinec Lebeda čerpá alespoň část své jmenné komiky právě z té ženské koncovky.

Pravda, máme na *-a* také hromadu mužských jmen lichotných: Kuba, Lojza, Tonda, Ferda, Ludva, Pepa, Honza, Jíra, Jindra, Véna, Venda, Venca, Áda, Éda. Zde zlehčovací význam původně dojista chyběl. Ale všimněte si, jak všechna ta lichotná a laskající jména zhrubla a jak jich dnes lze užít už jen s opatrností; z některých se dokonce už staly nadávky: takový Franta, Honza, Véna.

Mám někdy dokonce podezření, že staré maskulinum *mrtvol* (u Máchy ještě obligátní a použité i Nerudou) bylo zatlačeno naším femininem *mrtvola* snad jen proto, že ubohá věc, o kterou jde – právě to corpus vile, ten cadaver –, je podle obecné tendence jazyka výstižněji vyjádřena slovem rodu ženského. Což je ovšem domněnka neprokazatelná už proto, že změn mluvnického rodu u substantiv bylo až doposud v češtině velmi mnoho (doklady v jiných kapitolách).

A teď si povězme alespoň některá z těch hanlivých maskulin na -a. Věru vzácný je případ, aby takové slovo znamenalo něco kladného, jako třeba ten *udata,* jejž si přitvořil K. M. Čapek-Chod. Nuže:

bačkora, *bambula*, *blepta, bluma, breburda*, *brepta, bubřina*, *buchta, bumba, burda, dareba*, *dětina*, *doleza, dotěra, ďunďa, fanta*, *ferina, filuta*, *fláma, hadraba, halama, haťala*, *haťapaťa, hihňa, huhňa*, *chejcha* (hlupák na Chrudimsku)*, chtivinda* (chtivý, zaznamenává Jungmann)*, ješita, kokta, lajda, louda*, *loula* (neokřesaný, neotesanec)*, mastihuba* (podle Jungmanna jedlík i žvanil)*, mastikulka* (tj. otrapa, halama)*, matonoha*, *mazavka, máza, mazba* (vojenský argot)*, melhuba, mizera, moula*, *mrťafa*, *mumla*, *nádiva;*

pak čistě a kořenně český, vonnou českostí až snad na kraj světa dýšící velerod přezvisek, kterými upíráme bližnímu něco, čeho sami nemáme nazbyt:

necita, necuda, nedopita, *nedovtipa, nejapa, nekňuba*, *nelida, nemotora, nemrava*, *nenasyta*, *neodbyta*, *neplata*, *neposlucha*, *nepokora, neruda, nesrsta*, *nestyda*, *nesyta, nešika, nešvara, nešvera, netýkavka*, *nevýprava, nevlida, nezbeda, nezdara* (obrozenci říkali i člověku *nezdar), nezveda;*

a teď pokračujme, kde jsme přestali:

ničema, nimra, obejda, *ohava, ohyzda, ochlama* (tj. halama), *ochlasta, ochmela, ochmelka, oleza* (plešatec), *ošusta, otrapa*, *otrava, outrata, ožrala, pajda*, *patla, pižla*, *poberta* (pův. *poberto,* příznačná příklonná změna koncovky), *poseroutka, paťha, piťha, popleta*, *prďola*, *protiva*, *rozpusta, rozumbrada, slinta*, *srágora* (argot), *srala*, *sralbotka, strejda, syčola, syčura, šantala, šepla*, *šereda, šilha, šišla, škareda*, *šmajda*, *šmaťha, šmodrcha*, *štinděra*, *šťoura, tachinýra* (vojáci), *tlučhuba*, *trula*, *trulda, trumbela*, *trumbera*, *trumpeta* (Jungmann nemá vůbec hesla *trompeta* a *trumpeta*, má však – jak udává, z úzu – *trumbelu*, *trumberu*, *trumperu*, *trouberu!), ťuťa, ulejvka, utahanina, všetečka, žblabuňka.*

Komu by to snad nestačilo, zavítej na Moravu. Tam uvítá jeho dychtivý sluch mj. tento zástup hodnostářů:

balamuťa (kdo balamutí), *čampala* i *čampuła* (člověk se špatnou chůzí, Slovácko a vých. Morava), *čaputa* (zakrnělý), *drchma* (ospalec, valašské), *durňa* (hlupák, sprosťák), *džindžala, džundžala,* slovo jak tatarský kinžal nebo mongolský chán, znamená však jen nemotoru, *flanděra* (trhan), *gámeľa* (hlupák, nemotora), *gengeľa* (kolohnáz), *glajda* (matonoha), *grmeľa* (neotesanec, nešika, špalek, valašské), *haťapa* (nemotora na Hané), *hňusoba* (nečistý), *hryzikůrka* (skrblík), *charamza* (nedbalec, valašské), *chramosta* (bezohledný, hrubý, záp. Morava), *chumta* (tj. matonoha), *klacmucha* (neohrabanec, záp. Morava), *kocmrda* (úlisník, tamže), *labuda* (pobuda, tamže),

ľačba (nemotora, nešika), *lamprda* (toulavý, lenoch), *macvejda* (neohrabanec, Frenštátsko), *maděra* (přitroublý, záp. Morava), *mereda* (neohrabanec), *mľsponda* (mlsal u Hanáků), *nečača* (nimra, hanácké), *nedbala*, *nedopera* (tj. nedosyta), *nehoda* (neduživec, záp. Morava), *nechuta*, *nekľuda* (nečistý, nepořádník, hrubián), *nełaba* (nešika, neduživec, Valašsko), *nełova* (nemotora, tamže), *nemrňa* (nemotora), *neobuta* (neohrabanec), *neobruba* (neomalenec), *neokopa* (neohrabanec, valašské), *neomasta* (protiva, valašské), *nepojeda* (skrblík, Ždársko), *neporada* (komu není rady pro jeho paličatost), *nepořida* (kdo nic nepořídí), *nepokľuda* (po kom nelze poklidit), *neřuma* (hrubián, hanácké), *neryga* (nemotorný), *nerypa* (totéž, valašské), *nesprava* (kdo se nehledí s lidmi spořádat), *nesrsta* (svárlivec), *nešpita* (špinavec, valašské), *nešuša* (totéž), *něuma* (nevědomec, nešika, lašské), *něuroda* (nepodařenec), *neústupa, něvľuda* (náš nevlida, nelida, lašské), *nevycvała* (nevycválanec, Haná), *nezbava* (dotěrný), *ňuhňa* (náš huhňa), *ňura* (slídil), *ňourala* (totéž), *obeuďula* (ramenář, Kyjovsko), *objeda* (jedlík, žrout, hanácké), *ohuma* (lakomec, lašské), *ochaľeba* (přítulný, lichotník), *ochľama* (ožralec, Valaši), *ochľemesta* (pochlebník, Valaši), *ochľuda* (šidil, valašské), *ochňura* (ospalec), *okřapa* (sprosťák, vých. Morava), *okřasta* (neohrabaný čahoun, valašské), *omaga* (neotesanec, valašské), *omasta* (kdo má za ušima), *opera* – *opera operovitá* má prý týž význam jako naše „trouba troubská“ (dí Fr. Bartoš, a je to z Lašska), *oplana* (pobuda, Valaši), *ospała*, *oškrda* (ošklivec), *otruba* (hlupák), *oťapa* (nešika, hňup, otrapa), *ožgera* (opilec), *voklinda* (opilec, záp. Morava), *vošmera* (pobuda), *vošoplsta* (nepořádník).

Přijměte s povděkem ještě toto moravské panstvo – však já vím, že je těch hodnostářů mnoho, ale zato se vydařili:

casnucha (rváč), *čvaňucha* (budižkničemu), *douvizadło* (kdo dopaluje), *drdla, dudła* (brepta), *drkola* (brebentivý), *gavenda* (tlachal), *geľa, gengeľa* (hlupák, klátivý čahoun), *gloňa* (nevýprava, také *žgloňa), graml'a* (nešika), *gulda* (neohrabanec), *hadraba* (otrapa,

trhan), *hamała* (jedlík), *hrčała* (mluvka), *hřmota*, *hušpapa* (kdo má hubu vypasenou, nádherné slovo ze západní Moravy), *hušťama* (s nevymáchanou hubou), *hysura* (hejsek), *charabura* (slaboch, churavec), *charamza* (nedbalec), *chumela s nechvílou* (neohrabanec, záp. Morava), *klacmuda* (neohrabaný čahoun), *krivulka* (kdo napadá na nohu), *křápala, ledačina* (člověk nevalný), *mlatibařina* (krása z Valašska), *mykšikuľka* (rtuťovitý, nemá stání), *nadujhuba* (nadutec), *nehaňba* (nestyda), *nekvapa, nespřata* (s nikým se nespřáhne, nesrovná), *nešuša* (špinavec), *neznahaňba* (nestyda), *ochmeľa* (opilec), *oškera* (smíšek), *oštera* (obtížný), *ošusta* (trhan), *otrha, otruba* (hlupák), *ozora* (ošklivec), *pachosta* (silný chlap), *pantaľa* (nešika), *patlocha* (fušer), *pľantucha* (mluvka), *pobera* (poberta), *potmělota* (potměšilec), *pokusa* (kdo pokouší), *prdelka* (muž, který koná ženskou práci), *pšoła* (vychrtlý slaboch), *pýskala* (fušer), *répala, ságaľa* (neohrabaný tlusťoch), *smotlacha* (ničema), *smrda* (darebák), *svávola* (svévolník), *šajda* (šajdá se, vleče nohy), *šachuľa* (obojetník), *šiďaľa* (šidí), *škrambala* (vláčí nohy), *škramuža* (slabý), *šmurajda* (ušmouraný, špinavý), *špihľa* (žabař, fušer krejčovský, ševcovský), *špitera* (malý, slabý), *šprtała* (nezdvíhá při chůzi nohy), *švidra* (šilhavec), *trombasa* (trouba), *trúbeľa* (trouba), *třaskhuba* (tlučhuba na Hanácku), *třepała* (tlachal), *třešca* (potřeštěný), *ťuheľa* (hlupák), *ťula* (ťulpa), *tulaňa* (tulák), *ťumpa, ťumpaľa* (hlupák), *tyrypitka* (kdo nedovede nic zamlčet), *vacmuda* (tlustý, neohrabaný), *vajda* (lenoch neohrabaný v chůzi), *váhała* (loudal), *valibura*, *valigura* (velký a nemotorný), *varmara* (zdlouhavý), *varmuža* (nevrlý), *vrča* (bručoun), *výtruba, zámysla* (pořád něco chce), *zgrýňala* (tulák), *záškvara* (kdo něco zaškvařil, nezbedného vyvedl), *zavěmcha* (neposeda), *zmrzlina* (zimomřivec), *žvaňa.* – Mně by to z nouze stačilo – stačí to vám?

Uvedl jsem jich tolik, protože jsou mezi nimi některé kabinetní kousky jazykové invence – třebas hned ten *něuroda.* Bumbrlíčkovi, kterému by to ještě nestačilo, radím, aby se z Moravy odebral ještě

dál na východ, ex Oriente lux, a což teprv světlo, jaké přichází ze Slovenska:

drchta (klepař), *halapinka* (sprosťák), *jačala* (s ječivým hlasem, křikloun), *mamaliga* (nemotora), *miezara* (mrňavý), *moleda* (loudal, potulný), *opacha* (chlapisko), *otupa* (dareba, nezdara), *oštera, ošťara* (protivný), *pačmaga* (*dotěra), paskava* (výtržník*), poloma* (šibeničník), *prdúska* (urážlivec), *rabula* (klevetník), *šabladura* (vychytralec), *šarapata* (rozpustilec, nepořádník), *škuľa, škulipera* (šilhavec), *ťalagra* (hlupák).

Muži mají tedy na vybranou. Ale všimněte si, jak napěchovanou nůši hanlivých názvů má čeština pro bytosti *ženské* – vsaďme se ostatně, že to jsou z velké části slovní kreace *žen* o ženách.

Zde výčet věru neúplný:

běhna, coura, cuchta, drbna, drnda, dřachna, fena, flundra, fňukna, frnda, fuchtle, klepna, *křanda, kudla* (se špatnou pověstí), *macna, machna, mašle* (nepořádnice), *mařena, mícna* (jež „mící", tj. ničí šaty na sobě), *nána, racajda, rachejtle, randa, rašple, semetrika, slota, smrdolína, trajda, treperenda, šlundra* (slovo starší, než by se zdálo – má je už starý poctivec Blahoslav v své *Gramatice,* má je Lomnický v *Kupidově střele,* ale bylo již před ním), *šmudla, štěkna, žvachtala* (tj. klepna).

V této oblasti češtinu spisovnou i pražskou hovorovou důkladně zahanbují nářečí. Dovolte, abych přestal jen na moravských a podal z nich klasobraní nijak nevyčerpávající Thesaurus linguae moravicae:

bizina (hubená ženská na Hanácku), *casna* (poběhlice), *cucha* (nešetrná), *cuchaňa* (rozcuchaná), *cunda* (nečistotná), *cundaľa* (nepořádná, ucouraná), *čarachyňa* (zlá, stará baba), *čavera, čavaryja* (ucouraná, lašsky), *čuha* (přezdívka ženským vůbec), *drchtaňa* (rozcuchaná, Valašsko), *drchta* (se špatnou pověstí), *drkotnica* (s dobrou vyřídilkou), *drchuła* (s neupravenými vlasy a šaty), *frclena* (nedodělá začatou věc), *gajdaňa* (rozkasaná, vých. Morava), *gambuľa* (hubatá),

gebuľa (fňukna), *gyzduľa* (nečistotná), *hajflena* (necudná), *haľafaňa* (štěkna, Valašsko), *halandryja* (s dobrou vyřídilkou, záp. Morava), *halda* (špatná), *harfa* (vysoká, vyčouhlá), *hobľena* (se špatným chováním), *hoľopicha* (vytáhlá a neohrabaná, ženský nemotora, Valašsko), *hoľstra* (s týmž významem), *honcuľa* (erotomanka, jež se honí za chlapy), *hýhuľa* (ženský smíšek), *hyža* (špindíra), *hyžďuľa* (běhna), *chałachyňa* (rozcuchaná, Valaši), *chłapěna* (valašsky, záletnice), *chľastruha* (tlachalka, klevetnice, Lašsko), *koberuľa* (břichatá), *krkaňa* (hloupá, Valašsko), *lachna* (tlustá, Třebíčsko), *lízna* (lenoška, parádnice), *ľaľkyňa* (s víškavým hlasem, Frenštátsko), *madrca* (mrňavá, Kelč), *majoléna* (fintilka), *mračna* (zamračená), *neduha* (protivná, Zábřežsko), *nešpudina* (rozcuchaná, špinavá), *ochraňbarborka* (skrblá, Valašsko), *okanica* (okatá, Bzenecko), *opíca, opľancija* (lehká).

Dále pak *běhuľa* (toulavá), *gaura* (ženský čahoun), *húšaňa* (tlustá), *kołoštyja* (vadivá), *modľena* (nebeská koza na Slovácku a na Valašsku), *putyfarka, rechna* (klábosivá), *repetuša* (jede jí huba), *rozvolda* (zavalitá ženská na Hanácku), *svižďuľa* (toulavá), *ščerchula* (všechno vyščerchá, tj. vyslepičí, vyžvaní), *škľebna* (ubrečená), *škramuša* (stará škatule), *šmikuranda* (poběhlice), *šuchta* (loudalka), *šuša* (nepořádnice, špindíra), *treperenda*, *trtuľa* (povídalka), *žingura* (tenká a slabá, na Valašsku), *vydavajka* (vdávadlo).

Nejvíc se mi ovšem – jakožto slovo – zamlouvá moravská *trandamarýna*, zvukem i tvarem prostě úchvatná. Co znamená? Nechytrou, která se má za hromsky chytrou a pořáde radí ze zásob své chytrosti.

Nu, a je jich ještě mnoho, těch Venuší věstonovických, které zplodila Morava.

Závodí s ní Slovensko – neřekl by člověk, co všechno slovenština, prý tak sladká, nevynalezla na označení protivných ženských tvorů. Jen ukázkou:

culfa, cundra, *dorota* (hloupá), *drdla, drdra*, *dudla* (bručivá), *dremla* (ospalá), *drfa* (přisprostlá), *drgaňa* (též moravské), *drycha*

(ospalá), *dronda*, *dříštěľa* (hubatá, též moravské), *hajstra* (sprostá), *hajza, hojza* (neforemná), *harpija* (tj. Xantipa), *fafa* (odmlouvavá), *fafurka* (hubatá), *flanzňa* (upejpavá, něm. Flausenmacherin), *frča* (prudká), *frfra* (bručivá), *frňka* (fňukalka), *fufňa* (huhňavá), *grňa* (hlavatá), *chamajda* (neupravená), *chuchma* (hloupá), *chňupaňa* (sprostá, hloupá), *kulifajka* (babizna), *ľachna* (lehkomyslná), *lajda* (nestydatá), *lociga, mamaliga* (nemotorná), *mikula* (neposedná), *miksuľa* (vadivá), *mrňa, mrnda* (sprostá, nevěstka), *mrzkaňa* (škaredá), *nafla* (fena), *ošva* (otrhaná, též na Moravě), *pačmaga*, *paskuďa*, *pliaga*, *pľuha* (špinavá), *rafiga, rafika* (fúrie), *rajka* (klevetnice, též frejířka), *rajna* (tlustá, též klevetnice), *randa* (otrhaná), *rašma* (špatná), *rázga* (sprostá), *rebelka* (hubatá), *rečnice* (výřečná), *rešeta* (rozcuchaná), *rosajda* (naše racajda), *sajha* (hašteřivá, též coura), *smrkla* (pořád posmrkává), *sotona* (vzteklice), *šlampa* (coura, něm. Schlampe, Schlampen), *šľuchta* (šlundra), *taranda* (klábosilka), *ťarba* (špatná), *ťabra* (nemotorná), *tepša* (tj. pekáč, přezdívka pro nemotornou), *trachna* (klepna), *vepura* (tlustá), *zuna* (škaredá). To vše jsou jen ukázky, neboť neuvedli jsme např. *klampu*, *lecičinu, luštu, pchu, pľabu, švandru*, *troksu, zolu* a bůhvíkolik dalších, jež vesměs rozkvetly na luzných luzích vlastí podtatranských.

3 Ty kluku vlasatá!

Složitěji zahrává pohlavnost, přesněji: pohlavní škraboška koncovky a kontrast tím vznikající ve rčeních typu *Ty chlape líná, ty kluku vlasatá;* složitěji proto, že zde ani zdaleka vždy nejde o význam zlehčující. Co do vzniku těchto tvarů odkazují gramatikové na abstrakta rodu ženského jakožto možný původ: *ty ostudo ohavná.* Připomínává se také, že se kdysi říkalo *milá družbo, milá sluho* (viz také shora náš příklad z Dalimila *česká hrdina).* I mají pak rčení jako *ty kluku líná, vlasatá, ušatá*, *nosatá*, *umazaná, ten chudák stará*

vždy význam afektivní, tedy citově zabarvený, ale odstínem se velmi kolísají: záleží jen na kontextu a situaci, aby se z výrazu laskajícího stala mírná nadávka, ze slovního poplácávání na hřbet cosi jako žďuchanec nebo políček. Jednoznačné významem i citovým zabarvením jsou tu jen spoje a rčení jako *chlap(e) hloupá*, a vlastně ani ta ne.

Važme si rčení typu *Ty kluku vlasatá*: jsou z jazykového statku, který nám nikdo nemůže vzít už proto, že ho Nečech prostě nemůže být účasten jazykovým prožitkem. Je nad každou lidskou možnost, aby Nečech vycítil a obsáhl rozdíl mezi *kluk líný* a *kluk líná.* Mátě každý jazyk takové trezory pojištěné proti každému vloupání, pojištěné nikoli pojišťovnou, nýbrž čímsi lepším: géniem jazyka, jenž to už tak zařídil. Do takových trezorů mohou mutatis mutandis vždy jen „naši"; rozlom si, cizinče, šesterou pečeť, sedmerou nerozlomíš, nejde to. Nemůžeš to obsáhnout, do sebe pojmout, vycítit – málem bych byl řekl vychutnat; ale ježto je to erbovní slovo kritiků a esejistů, kteří imponují sobě, nikoli mně, říkám jen: nemůžeš to, cizáče, nu – spapat.

4 Maškaráda pokračuje

Tak totiž, že mohu i zas naopak bytost ženskou obmyslit slovem rodu mužského: řeknu-li třebas děvčeti *Maroušku.* Není to zvláštnost češtiny: viz *Marion, Jeanneton* a tolik jiných u Francouzů (měla již stará franština hypokoristika *Ysabelon*, *Ysabiau* aj.); polský milenec může své Janině říkat *Jaśku złoty* (doklad Oberpfalcrův). Význam je zde vesměs lichotný, laskající; je to milostná maškaráda pohlaví, jazykový úkaz z oblasti erotického transvestitství. Mohl by někdo připomenout, že lze říci Márince Marouška, stěží však Jiřímu Jiřinka – a mohl by z toho čerpat další oporu pro jazykovou hierarchii pohlaví: jako ženský rod přiřčený mužské bytosti ženskou

koncovkou tuto mužskou bytost zlehčuje, tak je v tvarech typu *Maroušku* přiřčení rodu mužského bytosti ženské lichocením a laskáním. Na jiném místě této knihy se zmiňuji o erotické metaforice staročeské: mládenci říkali své děvě *havránku, jelínku*, *sokolíčku můj,* kdežto my jsme se ustálili spíš na rodové shodě: *má holubičko*, *má beruško, má kočičko.*

Trochu mátlivě na nás působí ženská jména španělská s koncovkou -*o,* typ *Rosario*: jsme napořád v pokušení vidět před sebou přestrojené muže.

V nápadné lásce má hypokoristika typu *Maroušku* nikdo menší než Neruda. Píše Anně Holinové *Milý Anoušku*, jindy zas *Drahý Anoušku,* také o ní tak mluví k osobám třetím. Srovnejte s tím i jeho verše:

Kde které jde hezounké rostě
.....
Kde které jde líbezné rosťátko
a nese se růže jemná

Zde zas je erotizace představy provedena nikoli pomužštěním, nýbrž neutralizací slova. I lze říci, že Neruda měl rád jak typ *Maroušku,* tak i typ *Chrysion, Philocomasion* – tj. jinými slovy, že si liboval v erotickém transvestitství.

Ve skupině pohlavních maškarád jazykových si zaslouží pozornosti slovo *babec.* V něm mužská koncovka jako by upozorňovala, že máme co dělat s bytostí vlastně už bezpohlavní. Je to „ženská", ale ani ženská už to není. Z obdobných důvodů je *děda* výraznější než *dědek.* Dědek může být výrazem rozhorlení; v tvaru *děda* máte však útrpné pokrčení ramen nad tvorem kdysi mužským, teď však odmužštělým a bezmocným; což – to bezmocný – přeloženo do latiny dává tvora impotentního.

A konečně se také stává, že se o lidských bytostech a o zvířatech užije označení s mluvnickým rodem středním. Oberpfalcer (Jazykozpyt, 264) uvádí tyto příklady: *Neumí to ani zazpívat* (kanár); *nevie si to kúska chleba zarobiť, a už by sa ženilo*! Dále slova jako *třeštidlo*, *zlobidlo, vlezlo* (moravské, význam: dotěra), *chlapisko*; a z angličtiny: *What a silly fellow it is!* – Dodejme, že tuto zlehčující funkci neutra znala už řečtina (Euripides), používá jí v klasické latině Cicero (*Quid enim sum.* Ad Atticum III, 15), shledáme se s ní u Vergilia: *Varium et mutabile semper femina* (Aen. IV, 569, zde původ snad z brachylogie s vynechaným genus hominum). Jednoznačně pádným dokladem je však německé *das Mensch* (i složeniny *das Küchenmensch, das Stallmensch),* jež na rozdíl od normálního *der Mensch* znamená *děvku* a má svůj zvláštní plurál *die Menscher* na rozdíl od *die Menschen.* Ale jako němčina tvoří toto neutrum s obsahem až brutálně pejorativním, tvoří nezmýleně i nejlichotnější hypokoristika od křestních jmen ženských jen a jen jakožto neutra: *Elschen, Gretlein, Ännchen* (stejně i mužská: *Hänschen*, *Peterchen*, *Karlchen).* Ženská hypokoristika rodu středního vytváří stejně řecko-římská antika: *Chrysion, Glaukidion*; libá ženština, kolem níž se v Plautově *Chlubném vojáku* rozvíjí děj, má jméno *Philocomasion*. Je tedy zas jednou vidět, že téhož jazykového prostředku lze významově a funkčně použít k účelům a účinkům zcela protikladným; a jako čeština neutrem zlehčuje v slovních tvarech typu *chlapisko*, *babisko*, dovede neutrum i laskat, jako v označeních pro mláďata: *děťátko, robátko, holátko*, *hříbátko*, *kachňátko*, *telátko, kuřátko*, *lvíčátko* atd., atd. Z Valašska mohu posloužit zvířecí zdrobnělinou nám spisovným lidem dost podivnou: říkají tam *všéně* všímu mláděti, které se právě vylíhlo z hnidy.

K takovým neutrům jen ještě několik dokladů, snad vás zaujmou. Zlehčující význam mají ve rčeních dost častých *Ještě si to bude otvírat hubu! – Courá se to jako nastavená kaše!* – Doklad z Moravy (lašský): *Dybych měła taku děvuchu, tak bych to całúšila do roboty* (poháněla

štulci do zad). – Germanista zas ví, že německé *das arme Ding* (jen o dětech a bytostech ženských) má citový obsah soustrasti, lítosti nad slabostí a bezradností tvora takto označeného. K tomu vypisuji ze své četby anglické: *I'm a poor downtrodden little thing.* –

Na západní Moravě říkají *ty vopetlisko nepořádná,* což je pohlavní maškaráda na kvadrát: nejdřív ponížím mužského tvora na neutrum a pak jej degraduji ještě dál tou nepořádností rodu ženského. Zaslouží-li si slovní tvar a spoj kvalifikaci „afektivní", tedy zajisté tento.

5 Čeština je jazyk erotický

Je kolikerý způsob, jak reaguje jazyk na přirozený rod bytostí. Mezi evropskými jazyky angličtina k přirozenému rodu hledí jen náměstkou osobní a přivlastňovací; němčina a jazyky románské přihlížejí k přirozenému rodu víc; jazyky slovanské a s nimi čeština ho dbají důsledně a radikálně. To má pronikavé důsledky po stránce citové a atmosférické. Řekněme si hned úvodem:

ze tří hlavních jazykových větví v Evropě jsou jazyky slovanské a s nimi čeština z pouhého titulu faktů mluvnických (tvarosloví a skladba) nadány největším imanentním fluidem erotickým.

Němčina rozrůzňuje tvary podle přirozeného rodu u adjektiv, a to v přívlastku: *ein schöner Mann, eine schöne Frau*. Stejně jazyky románské: *un beau garçon, une belle fille* (přestávám na příkladech francouzských, protože v ostatních románských jazycích je přesná obdoba). Němčina nedbá přirozeného rodu u přídavných jmen v přísudku: *er, sie ist schön*. Románské jazyky zde přirozeného rodu dbají: *il est beau, elle est belle.* Příčestí činné je v němčině bez rodového určení: *er, sie hat gelacht.* Ve franštině rovněž: *il, elle a ris*; v italštině platí mužská koncovka i pro ženu: *egli ha riso,* stejně i v jazycích ibero-románských. Příčestí trpné je v němčině

zas bez rodu: *er, sie ist verwundet;* u Francouzů má sice koncovku podle přirozeného rodu, ale ta koncovka je často jen na papíře, jen pravopisná, neslyšíme ji: *il est endormi*, *elle est endormie, Monsieur est servi, Madame est servie.* A konečně je přechodník v němčině i v románských jazycích tvar bezpohlavní: *gehend, en allant, andando.*

Kdežto v češtině: přirozený rod spravuje koncovku a tedy tvar přídavného jména v přívlastku i přísudku: *krásná dívka*, *ona je krásná*; u příčestí činného: *zpívala*; u trpného: *je unavena;* u přechodníku: *jdouc, byvši.*

Můžeme tedy co do pohlavní výstavby koncovkové a tím i tvarové rozlišovat jazyky nadobro bezpohlavní, jako je angličtina, jazyky s malou dávkou pohlavnosti, jako je němčina, jazyky s dávkou značnější – jsou to jazyky románské –, a konečně jazyky důsledně pohlavní, což jsou v Evropě jazyky slovanské a s nimi čeština. Tento stav věcí je vydatně posilován fakty deklinačními. V angličtině a jazycích románských deklinace koncovková odpadá vůbec; v němčině jsou deklinační koncovky u substantiv většinou bez pohlavního charakteru: der Knabe: die Knaben, die Tante: die Tanten; der Vater: die Väter, die Mutter: die Mütter, die Tochter: die Töchter; der Mann: die Männer, das Weib (neutrum!!): die Weiber. U adjektiv pak jsou české skloňovací koncovky daleko výraznější po stránce pohlavnosti než německé.

Při tomto odstupňování jazyků podle pohlavní výraznosti nezáleží jen na prosté číselné frekvenci pohlavních koncovek slyšitelných, tj. pro jazykový život opravdu skutečných. I podle tohoto sudidla by ovšem vedl typ jazyka, jako je čeština. Ale za fakt rozhodující mám skutečnost, že pohlavní koncovkou je v češtině vybaveno – vedle přísudkového adjektiva, příčestí trpného a přechodníku – právě *příčestí minulé činné*, tedy tvar, který nám již dávno poskytuje *jedinou* možnost, jak vyjádřit čas minulý. A ježto sloveso je a zůstane hybnou pákou jazyka, prostě proto, že konání a čin je pákou a srd-

cem života a světa, nabývá pohlavní určenost českého participia activi rozhodujícího významu pro zjevně erotický ráz češtiny. *Šla jsem* je prostě něco jiného než *šel jsem*; a přiznám se vám, že jsem se už často divil, s jakou nenuceností a přirozeností – skoro bych řekl, s jakým exhibicionismem – plynou z úst české ženy tyto tvary, a už od malička! – tvary, z nichž každičký jí zpětným odrazem dává pečeť její ženské pohlavnosti. Říkám-li, že jsem se už kolikrát divil, myslím tím údiv, že se nenajde česká žena, které by ty koncovky připadaly shocking anebo nesnesitelným jhem. Zejména z hlediska příčestí minulého, jež je zároveň (s pomocným slovesem ve dvou osobách) *jediným minulým časem češtiny,* můžeme říci, že česká žena má po mluvnické stránce jazyk zcela zvláštní a jen svůj, a to právě v té rozhodující kategorii slovesa: i lze skoro říci, že máme v češtině jakousi obdobu k zvláštním ženským mluvám některých exotických národů.

Něco takového tušil asi starý Melantrich, když r. 1580 napsal spisek „Krátká správa pravého mluvení, jak vlastně mužskému a jak vlastně *ženskému pohlaví* mluviti náleží"… čehož nyní, prý, mnohý nešetře a nové zvyklosti užívaje, ledakdys v řeči své, aneb ve psaní svém, udělá z muže ženu a z ženy muže… A to prý „nejvíce in participiis".

Než jsem tam přišla, byla jsem celá utrmácená; tak prostá věta, a přec lidský tvor, který ji pronáší, upozorňuje hned čtverým tvarem (přišla – byla – celá – utrmácená) na své pohlaví.

Není ani tak velkou nadsázkou, řekneme-li, že to je skoro už exhibicionismus pohlavnosti. Je dotvrzován i mluvnickou řeholí platnou pro příjmení ženských bytostí, tedy tím, že nestrpíme, aby se žena jmenovala *Marie Novák* anebo i jen *Marie Beauchamps,* musí se jmenovat *Marie Nováková, Marie Beauchampsová,* musí nám už příjmením demonstrovat své pohlaví; a mimo to se tou koncovkou musí připsat nějakému muži – otci nebo manželu. Je to v nás tak silné, že narazíme-li v okruhu jazyků nám blízkých na úzus jiný,

tedy např. na jihoslovanská ženská jména typu *Jela Belić*, zapůsobí to na nás mírným otřesem jazykových nervů.

Několik poznámek k faktu, že každá žena je v češtině *-ová.*

Povšiml si té věci Neruda a vykreslil ve fejtonu Za padesát let (1872) hrůzostrašnou Prahu, ve které by ty vlastnické vztahy pohlavní byly obráceny naruby, a to tak, že by firemní štíty v Ovocné ulici (dnešní 28. října) zněly *Antonín Procházčin,* putzmacher; *František Proščin*, modista; *Josef Laudin*, modista; *Václav Zubaté, Jan Dlouhé*, *Jiljí Červené.* To vám připadá fantasmagorií; ale všímavý Neruda cítil, že fantasmagorií je vlastně i náš životní normál – že totiž žena, pokud by šlo o její příjmení, nikdy, ani na vteřinu od kolébky do hrobu, není prostě svá, pro sebe a za sebe, nýbrž vždy je něčí, vždy je *-ová.*

Tyranis toho *-ová*[9] způsobuje také naši šlamastiku se jménem největší francouzské spisovatelky všech dob. Utvořila si literární nom de guerre podle jména svého milence, stal se z ní *Georges Sand,* stejně jako chodila (jednu dobu) v kalhotech a kouřila doutníky; a jak s tím jejím jménem nakládáme my? Praxe se kolísá, vždy však je to galimatiáš. Buď jí říkáme *Georges Sandová*, což znamená, že jí proti její vůli to mužské jméno retrofeminizujeme (je to slovo, co?); kromě toho – řekneš-li *Georges Sandová,* jako kdybys řekl *Jiří Sandová*, což je trochu kruté. Anebo ji ponecháme ve znění *Georges Sand,* a pak máme zas možnost dvojí: můžeme říkat a psát Georges Sand žil… byl… psal…, ale to prostě nejde, neboť byla to bytost ukrutně ženská, nelze ji tak pomužšťovat; a můžeme také říkat a psát, že Georges Sand žila… byla… psala…, ale proti tomu se zas všechno v nás vzpírá, mužské příjmení a ženský tvar perfekta – ne, to nejde dohromady. I řeší si to každý, kdo o ní píše, na svůj způsob, a každý s jakýmsi hryzením ne-li svědomí, tedy břicha – uspokojivé-

9 Mnohý neví, že Němci k němu měli obdobu ve středověku a později zbytky ještě u klasiků (Schillerova Luise Millerin!). Dnes po tom už není ani potuchy.

ho řešení prostě není. (Ačkoli o jednom vím, ale to vám nepovím, hodlámť o Sandové psát sám, byl bych blázen, abych vyzradil, jak jsem na to vyzrál.)

A pak jsou zas i případy, že si k tomu *-ová* můžeme blahopřát. Jak blaze je např. cizímu esejistovi, který píše o našich lidech, aniž se řádně vyzná v jejich pohlaví: žádné tápání, pražádná bezradnost, to -ová mu předem poví, že má potěšení s dámami Němcovou, Světlou, Novákovou, Svobodovou, Pujmanovou. Kdežto my, chceme-li psát o Parnasu např. anglickém, musíme mít in puncto autorské pohlavnosti znalost opravdu gruntovní.

Obdobně může být v literárních dějinách učiněným dobrodiním pohlavnost našich koncovek adjektivních, koncovek našich příčestí atd. Španělská poezie má slavný mystický sonet, který jedni připisují svaté Tereze, drazí světci San Juanu de la Cruz. Hádají se, a ne a ne se dohodnout. Kdyby to byl sonet český, nehádali by se ani půl vteřiny. Už první verš

No me mueve, mi Dios, para quererte

zjednal by jasno, to *para quererte*: zněl by česky *abych tě miloval*, a pak by autorem sonetu byl San Juan de la Cruz, anebo by zněl *abych tě milovala*, a byl by to sonet ženy, kterou zná svět jakožto Santa Teresa de Jesús.

V takových případnostech tedy může nám cizina závidět. (Kdybyste zato věděli, jak se svíjí překladatel do češtiny, je-li v originále řeč o bytosti, jejíž pohlaví mu není známo. Nepřejte si vědět, jak je překladateli v takových situacích.)

Českou ženu stihl tedy osud, že je vždy něčí, že nikdy není sama o sobě, pro sebe a za sebe, vždy je *-ová.* Snad ji s tímto údělem trochu smíří pomyšlení, že se alespoň nikdy nepřiodívá křestním jménem svého muže, že říkáme např. Jan Kalas a Jiřina Kalasová (jeho žena), nikdy *Jan Kalasovi* (plurál). Jak mě může napadnout

bláznivá možnost Jana Kalašových, Ferdinanda Votrubových, Ivana Černých? I může mě napadnout. Poslyšte, drahoušková. Představte si Angličana anebo Američana, který se jmenuje Alexandre Natanson. Je to boháč a rád vítá hosty. I pořádá v svých salonech recepci. O tom se pak píše v novinách, je to v nich a reception given by *Alexandre Natansons.* Což znamená, že hostili u sebe hosty pan Natanson a jeho paní. A Francouz zas klidně mluví a píše o *Mme Charles Fourier*, *Mme Alfred Rothschild*. K tomu všemu nemáme protějšků, i může se česká žena v tom svém pohlavním jhu mluvnickém alespoň trochu utěšit.

Nuže tedy: *z* té spousty koncových *-a* i *-á* všude tam, kde v češtině mluví žena o sobě anebo někdo mluví o ženě, pochází velmi pronikavá erotizace češtiny při každém jazykovém a životním kroku. Koneckonců znamená přec lakonická nerozvitá věta *Zpívala* fakt dvojí: nejen že jakási žena vydávala ze sebe zpěvné zvuky, nýbrž zpravuje nás ta věta zároveň, že zazníval ženský zpěv. Rozumí se, že tato zvláštnost přispívá i k erotizaci české poezie, a to dvojmo: představově i zvukově. Kromě toho má tyranis koncovkových *-a* (*á*) ve větách s ženským podmětem za následek, že blahodárně pozměňuje zvukovou bilanci češtiny.

O erotizaci způsobované onikáním (typ: *Šla se mnou na procházku!*) mluvím jinde. Zde tento zjev můžeme pominout, ježto má při dnešní vzácnosti onikání význam jen podružný.

6 Erotizace pravopisem

Řekli jsme si právě – a doufám, že přesvědčivě –, jak velmi je čeština erotizována soustavou svých rodových koncovek. Dodejme, že taková koncovka mnohdy mění i ostatní hláskové ústrojí slova; *dotčeni* (ň) – *dotčeny* (n), *četl – čtla.* Ale čeština je erotizována i pravopisem: *šli – šly. Koupaly jsme se;* věta opravdu důmyslná, neboť nás zpravuje nejen o tom, že několik osob konalo zcela určitou činnost, ale

i o tom, že ty osoby byly zcela určitého pohlaví, totiž právě toho, jež má výhodu, že nikdy nemůže onemocnět chorobnou změnou prostaty. Cizinec Neslovan se tomuto pohlavnímu pravopisu nemůže než velmi podivit; bude v něm snad spatřovat cosi divošského, jakýsi pohlavní fetišismus.

Kdo chceš, podiv se také, že čeština vyznamenává koncovkou *-y* jednak ženy, jednak duby, pařezy, klacky (nedvounohé), škopky, krámy – prostě všeliké neživoucí nádobíčko a harampádí z dílny přírody i dílny lidské. V češtině opravdu kralují mužští, s hodně pronikavým *íí* na konci, i musily ženské vzít zavděk druhou garniturou koncovek.

Tyranství mužské nadvlády řádí i ve větách se společným podmětem mužským a ženským: *muž a žena se hádali.* Což se opravdu nedovedla hádat líp než tak, že v hádce musila podlehnout rodu mužovu? Což není opravdu možná situace, o níž sluší napsat, že muž a žena se *hádaly*? Ale mluvte s gramatiky. A že by snad Caesar supra grammaticam? Nikolivěk. Dejme tomu, že by do Prahy zavítala královna anglická a císařovna indická. A dejme tomu, že by ji na Hrad vezlo státní auto, které by řídil šofér Pepa Žandourek. A dejme tomu, že by auto – nedej Bůh! – cestou havarovalo. I stálo by pak v novinách:

… Její Veličenstvo královna anglická a císařovna indická a řidič Pepa Žandourek vypadli z vozu.

Cožpak je to možné? Pravopisná marota, která je urážkou veličenstva, a dokonce tak přespolního veličenstva? Je to nejen možné, je to bezpodmínečně nezbytné a de rigueur. Nejinak než věta:

Sapfickou slokou psali Sapfo a u nás Neklan Douděra-Doubravský.

Dokonce i moravský plurál úcty k rodičům je cejchován tímto pohlavním jařmem: *maminka chtěli píct buchty.*

Řeknete: to jsou jen vtipy, vždyť nám to tak nepřipadá. Aha, zas jednou vás mám! *Vám* to tak nepřipadá. Ale je to takové a nejiné, nemohu si pomoci.

7 Blázen a zločinec neboli pomsta pohlaví

Z kontrastu mezi rodem mluvnickým a přirozeným se bere mnohá bezděčná legrace, při které sexus vodí milý jazyk za nos. Navštíveným svědkem buď nám němčina, v níž každý spolkový člen – tedy zajisté více méně každý Němec – je nadosmrti rodu středního, *das Mitglied,* a kdyby to byl rytmistr od hulánů; a pokud takový Mitglied (das) je v mladších letech a přístupen citům, je váben k nějakému Mädchen (das), a když je pak ruka v rukávu, má das Mitglied své Weib (das). Kdežto zas např. stráž, a kdyby to byl chlap jako hora, je rodu ženského, *die Wache.* Což zplodilo v hlavě Franze Bleie hrůzostrašnou historku, jak jedna slečna potkala před zámeckou branou vojáka. Sběhlo se to asi takto:

Das Mädchen ging an der Wache vorbei; nicht ohne Wohlgefallen bemerkte es ihre (totiž té vachy) stattliche Brust. Sie dagegen (totiž ta vacha) strich bei seinem (totiž té dívky) Anblick unternehmend ihren (totiž svůj vlastní, té vachy) martialischen Schnurrbart und hing mit ihren Augen an seinen Röcken (totiž ta vacha na dívčiných). Auch entging seinen Augen nicht (totiž dívčiným), wie prächtig und prall ihre roten Hosen in der Sonne leuchteten (totiž kalhoty té vachy).

Je to balada dlouhá, je bez vysvětlivek v závorkách, a zamotá se vám z ní hlava a už se nevymotá. Ale vraťme se k češtině. Slovům jako *sirotek* říkáme epikoina, vespolná: obě pohlaví se o ně mají rozdělit, hezky spravedlivě; i dochází k tomu, že třebas osmnáctiletá dívčice je sirotek, kdežto německý dragoun, nemá-li rodičů, je *die* Waise. Ten mluvnicky ženský dragoun u Němců je ovšem výjimka; neboť sveřepá nadvláda mužství způsobuje, že jména vespolná mají zpravidla rod mužský. I zdálo by se, že z toho pojde zas nový útisk. A skutečně – jak říkat ženskému soudci, ženskému soudci laikovi? Soudkyně? Soudkyně laička? Přísežná soudcová laička? Čort vozmi. Jenže právě zde se mužský útisk vymstil – jako každá sveřepost na

světě. *Parchant, neřád*, *smrad, blázen, zločinec*, *ochlasta*, *kořala* – zde všude a jindy ještě je ženám hej. Pokrčí rameny: to si musíme pro sebe vypůjčit od vás mužských, pro nás nebylo nic takového stvořeno, nebylo patrně třeba; ježto jazyk neviděl potřebu, aby stvořil parchantku, neřádku, smradu, zločinku, musí se ženám říkat podle vás, po mužsku. Zde má Češka mnohdy výhodu před Němkou (die Närrin, die Verbrecherin). Kdykoli se o ženské řekne, že je blázen, je to po rozumu mluvnice slovo vespolné, po rozumu pohlavní msty revanš za všechen útisk a bezpráví, jehož se čeština na ženách dopustila. Ta ženská je blázen: nu ano, má jméno podle pána tvorstva. Je to tím památnější, že ženský tvar pro blázna *byl*: *bláznicě;* ale vymřel dokonale a nadobro.

8 Žena a jazyk povšechně

O vztahu žen k jazyku poskytla moderní jazykověda hojně pouček, a můžeme si jejich správnost ověřit právě též na vztahu české ženy k češtině. Jen v případech nejvýjimečnějších bude ženě jazyk fenoménem a problémem „o sobě"; zpravidla je jí prostředkem dorozumívacím, společenským vehiklem a nic víc. To znamená, že žena má k jazyku blíž, majíc k němu vztah bezelstný a prostný: žena vládne jazykem, nevládne však jazyk ženě. Proto konstatuje O. Jespersen (Language, 146) v plné shodě s naší denní zkušeností, že se dívky naučí mluvit dřív a rychleji než hoši; mluví správněji; jejich výslovnost je prosta chlapeckých zlozvyků; podle statistiky mnoha zemí je koktavost u dívek a žen zjevem daleko vzácnějším než u hochů a mužů (a koktavost je v poslední podstatě zábrana *psychická).* Receptivní vztah ženy k jazyku je spojen s jazykovou napodobivostí. Žena se rychleji učí jazykům, rychleji slyší, rychleji odpovídá (tamtéž, 249). Ženský osobní slovník je zpravidla daleko méně obsáhlý než mužský: ženy se projevově vyžívají v jakési

střední a konvenční oblasti jazyka. Proto se pro zdokonalení v cizím jazyce doporučuje číst ženské romány – mají „denní" slova a frastické spoje, jichž je cizinci nejvíc potřebí jakožto drobného jazykového oběživa.

Tato vodivá receptivnost žen ve vztahu k jazyku je spojena s jazykovou neproduktivností. Bylo dokonce zjištěno, že si ženy po celá lidská pokolení opisují bez každé jazykové změny kuchyňské předpisy, babička od prababičky, matka od babičky, dcera od matky (dodejme: také beze změn *obsahových,* což je ještě památnější). Žena není jazykovou tvůrkyní, jazykovým buřičem, jazykovým reformátorem nebo obroditelem. Neexperimentuje s jazykovou hmotou. Máme v české literatuře mnoho významných spisovatelek a jednu geniální, ale není mezi nimi ani jediná převratná tvůrkyně nového jazyka, není mezi nimi jediné, jež by se i jen zdaleka mohla měřit s jazykovými fenomény Jungmannem, Máchou, Nerudou, Vrchlickým, Březinou, Nezvalem, Vančurou. Božena Němcová zajisté zakládá nový jazyk, ale její tvůrčí čin slohotvorný se nevztahuje na samotné jazykové stavivo, omezuje se na tvůrčí čin stylizační. Jazykovými experimentátorkami byly z českých spisovatelek dosud jen Růžena Svobodová, Marie Pujmanová a naše současnice Milada Součková; alespoň o první z nich víme, že byla duch výrazně virilní, „neženský". Nenajdeme mezi ženami ani obdobu k experimentům, jaké prováděl s archaismy Zikmund Winter. Záchovnost, rys tak obecně ženský ve všech jevech společenských, vztahuje se i na jazyk: praví Platon, že „ponejvíce ženy zachovávají starobylý jazyk", tén archaian fónén. S tímto faktem se setkáte v celé světové poezii: není v ní básnířky, která by byla jazykovým novátorem, ať to je trubadúrka Comtesse de Die, ať první žena francouzské literatury Marie de France, ať lyonská „Krásná provaznice" Louize Labé, ať Barrettová-Browningová; poněkud jinak by vyzněla diagnóza jen u Marie Achmatovy a u Elsy Laskerové-Schülerové.

Tento bytostný ženský rys ve vztahu k jazyku se neomezuje na literaturu. Jakýkoli argot a slang je do té míry „záležitostí mužů", že Jespersen (Language, 248) mohl právem prohlásit, že slang je nepochybně one of the human secondary sexual characters, tj. jedním *z* druhotných mužských znaků pohlavních. Žena nemá smysl pro jazykový humor, jazykovou grotesku. Necítí banálnost otřelého slova a rčení. Právě proto, řekl bych, jsou ženské romány špatné ráže tak sympatické: v jazykovém hávu bezelstné prostnosti servírují mláto autorčiny hlupoty bez larvy a masky, kdežto mužský „autor" téže úrovně dovede jazykem daleko zchytralejším zamaskovat horribile vacuum své mozkovice.

Žena a jazyková groteska – to tedy nejde do páru. Fantastická je představa, že by např. *Křest sv. Vladimíra* mohl pocházet od nějaké Karly Havlíčkové-Borovské, že by za jazykovým knockaboutismem Voskovce a Wericha mohly autorsky stát dámy Voskovcová a Werichová. Snad dosud nikdy v dějinách literatury neredigovala žena humoristický a satirický časopis (pro dospělé). Školácký argot je výhradně výplodem kluků; dívky jej jen přejímají, a i to jen výběrově; také od svého milence a muže přejímá žena výrazivo i frazeologii, mnohdy i hlasovou modulaci, větnou melodii a kadenci.

Ženská jazyková receptivnost se vztahuje i na tlumočnictví: opomíjím jiná fakta z této oblasti a podotknu jen, že nikoli náhodou je tak málo básnických tlumočnic: prvním předpokladem pro zdar básnického tlumočení je totiž jazykový experiment při každém kroku a mohutné vnitřní puzení k takovému experimentu.

Vytkněme si ještě dva rysy ženské mluvy. Ženskou zálibu v jazykové nadsázce konstatoval už Lord Chesterfield r. 1754. Z této záliby vznikla po celé Evropě denní rčení jako *rudement joli, awfully pretty, terrible nice*, *strasť kakoj lovkij, riesig klein*, *der Kuchen ist wundervoll.* Patrně právem soudí Jespersen (l. c. 250), že i nadsázka tak běžná a zobecnělá jako *I am so glad* (to see you), dnes již ražená fráze pro společenský styk, má původ v hyperbolických

ústech žen. Takové ženské nadsázky kvetou nejen v každém věku, ale i v každém stavu. Společenský salon je jim sice pařeništěm, ale netřeba jim salonu: V. Ertl pěkně upozornil (NŘ III, 5), že u starého Štěpánka (*Obležení Prahy od Švejdů*) prohlašuje venkovská dívčina Boženka Bartošovic: *Já mám dvě slepice hrozné…* Hrozné jsou proto, že snášejí velikánská vejce! Boženka Bartošovic přežívá i se svými slípkami v ústech našeho dámstva, jemuž je všechno *ohromné*, *báječné* a *děsně fajn.* Jazyková psychologie v tom všem spatřuje projev pohlavní koketerie; asi právem.

Druhý rys je vztah ženy k cizím slovům, např. latinským. Je to vztah abstinentní; purista může po této stránce mít z našich žen opravdu radost. Ale žena se cizích slov straní z pohnutek zcela jiných než brusičských a jazykově záchovných. Jednak ji před jakoukoli záplavou cizích slov chrání pořád ještě značný rozdíl mezi vzdělanostní úrovní a specializovanou činností mužskou a ženskou (cizí slova se berou převážně z odborné specializace vědní); a především se cizí slovo, hlavně jakýkoli „technický" termín nehodí do ženského slovníku. Takové cizí slovo jen poněkud „odborné" je pojmová kostra bez citové intonace a náplně; jakákoli ženská mluva je však mluvou citovou par excellence, je v ní plno neviditelných otazníků a vykřičníků, není to mluva, která by chtěla něco uzřejmit, definovat: chce pohnout, přimět, vymoci.

S citovým zabarvením ženské mluvy je v dobrém souladu ženská záliba ve zdrobnělinách (která ovšem nijak nebrání rovněž ženské zálibě ve výrazech zveličujících).

Nad hustou frekvencí deminutiv v mluvě žen (a dětí) uvažoval již Josef Durdík v své Kallilogii (1873); dospívá tam dokonce k pozoruhodnému úsudku, že čeština má takovou hojnost zdrobnělin proto, že český jazyk, „obmezen jsa na kruh domácí v prostých vrstvách lidu, stal se jaksi jazykem žen a dětí, a ty přivedly do něho ono množství deminutiv". Tedy zdrobněliny jako nepřímý následek Bílé hory. Teorie alespoň duchaplná, třebaže stěží přesvědčivá.

Je mimo každou pochybnost, že patrně na celém světě je mluva žen jiná než mluva mužů; a že tato odlišnost působí erotickým kouzlem. Měrou stupňovanou tehdy, setká-li se muž s ženou z jiného prostředí společenského (nebo dokonce národnostního). Zde hledejte i *jednu* ze složek známého zjevu, že na muže-intelektuála anebo měšťáka působí zvláštní erotickou přitažlivostí žena z lidu, žena z ulice, mnohdy i žena z dlažby. Vznikají pak erotické iluze už z moci okouzlení jazykového. Skvěle poodhrnul jednou ten jazykový závoj Majin Emile Zola (*Une campagne,* stať *Comment elles poussent*). Praví totiž o dcerách pařížské dlažby: Elles jacassent parfois comme de jolies perruches. Mais ça, de l'esprit! allons donc! C'est du ressemelage, c'est du vieux neuf, des mots qui ont traîné partout comme elles, et qu'elles ont ramassés dans tous les ruisseaux.

Lze podepsat do písmene; a kdyby se Zolovy věty ujal jazykozpytec, mohla by se z ní narodit znamenitá knížka alespoň čtyřarchová.

Upozorňuje mě p. Jiří Pober, jak ženy mazlivě mluví se svými děcky: *ty jsi můj parchantek, moje kurvička*, *můj hajzlíček.* Tento zjev by mj. spadal do života zdrobnělin v jazyce; stejně např. tvoření deminutivních sloves – *spapánkovat* polívčičku, *vylulánkovat se.* Tím jsme se octli u skupiny jevů dalších:

9 Česká žena a eufemismus

Složení a vývoj národní společnosti v rozhodujících údobích neumožnily české ženě, aby působila na jazyk způsobem i jen poněkud obdobným vlivu, jaký měla na národní jazyk Francouzka, Angličanka, Italka, ba i Němka. Výhody z této rozdílné situace: čeština nezná téměř preciéznost a pruderii. Česká žena nedala češtině uhlazenou a uhýbavou mluvu společenského salonu, nedala jí tedy ani přikrašlující rčení opisná. *Spisovná* čeština nemá eufemismů, alespoň zajisté nikoli takových, jaké jsou ve Francii

a Anglii společenskou nezbytností pro všechno, co se začíná pod krkem, takže i prsy jsou *la gorge* a břicho i s příslušenstvím je *l'estomac*, *the stomach*; kalhoty jsou tam pro salon *unmentionables,* tedy „oděv nevyslovitelný", ba i nohy jsou jen údy (*limbs*); nejen že se nesmí klít, ale nesmí se o klení ani mluvit, jen o tom, že někdo *užil nevhodné mluvy* (to use bad language); nemluví se ani o šílenci a choromyslném, nýbrž jen o člověku nezdravém nebo náměsíčném (*madman, insane person, lunatic*). To nám zní trochu pohádkově. Mnoho eufemismů porodila však česká žena z lidu, a především moravská nářečí mají nemálo eufemismů dosti podivuhodných; o nich na jiném místě. Naše eufemismy spisovné však – typ *poměr nezůstal bez následků* – jsou kalky odjinud a jsou to ražby nevalné. Zato neupřeme české ženě zásahy negativní, že totiž svou pouhou přítomností zapuzovala výrazy osuhlé. To se rozumí samo sebou, je to rys vlastní všem ženám na světě. Myslím zvláštní logofobii v oblastech slov kluzkých a plzkých. Je téměř jedním z nespočetných druhotných znaků pohlavních, že se žena pudově hrozí a děsí nezahalených slov pohlavních. Shledáváme se s tímto zjevem i u žen jinak hodně zpustlých, jež se nijak nehrozí některých věcí, ale uhýbají jazykovým symbolům pro tyto věci. Je to pudová reakce s psychickým kořenem kolikerým, ale nespadá už do námětu, který jsme si vytkli.

10 Žena a zvuková estetika češtiny

Má česká žena jinou výslovnost než český muž, zní čeština z úst Češky jinak než z úst Čecha? Zdá se mi, že ano; v literatuře o Praze např. nechybějí svědectví cestovatelů, kteří shledali, že čeština zní z ženských úst zvlášť líbezně. Odečteme moment okouzlení erotického, tak mohutný v každém cizím prostředí; ale i pak zbude snad fakt zcela objektivní. Našinci se zase zdává, že ruština Rusek je

ještě krásnější než ruština „mužská“, polština *z* úst Polek marnivější než z úst Poláků atd., atd. I na tom bude kus pravdy zcela objektivní, a kořeny této pravdy budou obdobné příčinám, proč čeština *z* ženských úst je lahodnější.

Je totiž především znivější. Český muž mívá výslovnost hanebnou a lajdáckou, průměr žen u nás má výslovnost lepší. Důležitější je však, že už sama povaha ženského hlasu a přirozený způsob ženského přednesu dává hovorové mluvě bohatší hudebnost, výraznější větnou melodii a kadenci, tedy právě to, čeho má čeština jinak dost málo, a to nejen ve srovnání s ruštinou, srbocharvátštinou, francouzštinou, polštinou, italštinou, španělštinou, ale i s angličtinou. A třetí složkou „ženské češtiny“ je podle mého dojmu jiná výslovnost sykavek *č, š, ž*. Zdá se mi odedávna, že česká žena tyto tři sykavky vyslovuje plněji, šťavnatěji. Kde je příčina, zda např. v jiném uzpůsobení rtů, v jejich větší hybnosti, to věru nevím; nevím ani, obstojím-li se svým dojmem před objektivními záznamy experimentální fonetiky: ale je to ve mně dojem velmi určitý, zdá se mi opravdu, že i po fonetické stránce lze mluvit o zvláštní ženské češtině.

Jinam zase spadají některé zvláštnosti jiné, např. nechuť k delším větám a souvětím, příznačné interpunkční slabiny u většiny žen (kladení čárek!), mnohdy též slabiny pravopisné, a to i v případech, kde pisatelka má solidní vzdělanostní průpravu – to tedy by zas byla skupina zjevů, jež nasvědčují tomu, že normální žena je jazykový typ mluvní, orální, a nikoli logicistický a optický.

* * *

Po námaze, kterou nám způsobilo studium Eróta v češtině, dovolte závěr téměř anekdotický. Hned v prvním čísle prvního ročníku pranýřovala *Naše řeč* jakési poučení pro zemědělce, v němž byla řeč o tvorech přezvaných *mužské tele* a *ženské tele.* Míněna byla jalovička, míněn byl býček. Rozhorleně podotkl časopis, že to není podskalský

vtip, nýbrž skutečnost a dokonce úřední poučení. Pisatel se rozhorloval právem; bohatství specializovaných pohlavních označení jako *jalovička, býček, hřebeček, klisnička* je jazykový statek, který nám byl dán proto, abychom ho užívali, jenže já podnes bádám, jak ten hodnostář od ouřadu připadl na to tele mužské a tele ženské. Že to snad byl angloman? Vždyť slova typu *he-wolf* (vlk) a *she-wolf* (vlčice) jsou v angličtině zcela běžná, ba nezbytná. A jsem-li správně zpraven, říkalo se ve Spojených státech za blahých dob puritánského cantu býku stejně zdvořile jako eufemisticky *a gentleman-cow.* Neboli: *pan kráva*.

Tak nevím.

JEJÍ POHOSTINSTVÍ

LVIII
Hosté

Páni pozor! Kdo profesora nám zčeští dokonale,
Mramorovou sochu ten v odměnu míti bude.
— ČELAKOVSKÝ 1837

Jak vznikly Spojené státy severoamerické? K tamním starousedlíkům se stěhovali lidé z celého světa, zprvu po dlouhou dobu téměř bez omezení, teprv od dob poměrně nedávných se ten příliv upravuje podle jakéhosi národnostního a plemenného klíče, též se dbá, je-li přistěhovalec zdráv a má-li v sobě předpoklady, aby se stal řádným občanem své nové vlasti. Co se stalo z těch milionů přistěhovalců? Rus, Ir, Polák, Dán, Holanďan, Čech atd., atd. přestali být, čím byli; mluví americky, smýšlejí americky, cítí americky, žijí po americku a změnili dokonce i tělesnou tvářnost – *vypadají* americky. Ti pak, kteří se nedovedli asimilovat, poamerikánštit, vrátili se zas tam, odkud přišli; byli to přistěhovalci jen přechodní.

To je dosti příléhavé podobenství pro hosty a přistěhovalce v jazyce, pro osudy cizích slov v něm. Není dnes jazyka jen trochu vzdělaného, aby v něm nebyli přistěhovalci, slova přejatá z jazyků jiných. Věčné stěhováni prvků a faktů civilizačních i kulturních od národa k národu je vnáší do jazyka již na samém prahu národních kulturních dějin, a příliv cizomluvů se pak již netrhne, dokud jazyk žije. Je známo, jak mohutným zdrojem cizomluvů bylo pro češtinu, ale i pro každý jiný evropský jazyk pokřesťanštění, tedy kulturní událost prvního řádu: odtud např. slova *křesťan, církev, kostel, klášter, kaple*, *oltář, mše*, *papež, biskup*, *pop, kacíř*, *nešpory*, *oběra, biřmovati*, *almužna, mnich*, *abatyše*, *jeptiška* – vesměs slova latinská a řecko-latinská, ale dávno již dokonale vžitá, zdomácnělá, znárodnělá, do

základního inventáře češtiny přešlá. Je známo, že němčina podnes nemá domácích německých slov pro pojmy tak základní, jako je příroda, kultura, náboženství, národ (ve smyslu státotvorném): *Natur, Kultur, Religion, Nation.* Je známo, že v angličtině, tedy jazyce germánském, jsou slova téměř pro všechny vyšší pomysly původu negermánského: *nature, culture*, *confession*, *nation*, *society, people*, dokonce i slova jako „otázka": *question.* Již z těchto příkladů se podává, že i jazyk národa s kulturou velmi starou a velmi bohatou může mít velmi značný počet slov přejatých, a to i pro pojmy prvozákladní. Jazyka bez slovních půjček není, a lze říci, že má-li jazyk málo slov přejatých, je to spíš náznakem, že národní kultura je nevyspělá: afričtí domorodci u řek Zambezi a Limpopo budou mít zajisté méně cizomluvů než Angličané. Není ani – na jejich štěstí – pravda, co o sobě tvrdívají Madaři, že totiž mají národní jazyk prostý cizomluvů. Je jen pravda, že bezuzdnou slovní xenofobií vymýtili z maďarštiny cizomluvy novější a nové, ale zůstaly jim v jazyce celičké vrstvy slov přejatých, především slovanských, a jsou to namnoze slova pro věci a fakta denního života.

Ale nechtěl jsem se pouštět do nějaké kulturní filozofie slovních cizomluvů. Chci v této kapitole vytknouti jen několik rysů příznačných pro život a osudy cizomluvů v češtině. Obsáhnout celý život cizomluvů v češtině znamenalo by napsat zvláštní knihu, a věru tlustou. Proto vím předem, že mé podání bude po kolikeré stránce neúplné; to však je osud všeho, čeho se dotýkám v této knize. Proto s povzdechem sice, ale již bez okolků do díla!

Asimilanti a neasimilanti

Aby se z cizomluvu stalo skutečné slovo přejaté, musí zlidovět. Aby mohl zlidovět, musí mít obsah lidu přístupný a potřebný. Cizomluv výhradně jen vzdělanecký nebo odborný nezlidoví a poznáme jej už

podle jeho nezměněné, neasimilované podoby: např. *tezaurizace*, *indosament, ambivalence.* Cizí slovo zlidovělé měnívá hláskovou podobu, a někdy velmi pronikavě; vidíme to již na jménech vlastních, např. *Jesus*: *Ježíš, Severus: Šebíř.* Několik příkladů pro pronikavou hláskovou změnu přejatého slova: Wassermann: *hastrman*, Werkbank: *verpánek,* Grundveste: *krumfešt* (má již stč. Tkadleček), Bärendreck: *pendrek,* Gang: *konk,* Kalkfass: *kalfas,* Rollbaum: *rumpál,* Weidtasche: *bátožna* (jihočeské, význam mošna, brašna), Buchsbaum: *pušpán*, Privatdiener: *prefatýn,* Balbier: *pulbír,* Bankert: *panchart, parchant*, Grandpriorat: *krampijól* (v mluvě pražského lidu končina u maltézského velkopřevorství na Malé Straně), Kanaille: *kanária* (hanácké). Nebo třeba Schildwache: *šilboch,* Abschied: *obšit,* Lärchenbaum: *lerpán* (modřín, nářeční). V Mrštíkově *Roce na vsi* říkají lidé z Diváků velkostatku Vorgarten trať *Porgatňa.* Na Brněnsku se z něm. Bestandteile staly *pištuntály.* Ale to vše jsou skrovničké doklady pro jazykové jevy zastoupené sterými případy nejpronikavějších a nejroztodivnějších proměn v hláskové podobě přejatých slov. Snad poslouží také několik dokladů slovenských: Xantippa: *santika,* aqua vitae, akvavit: *okvit, okvitka,* Quatember (suché dni): *kántry,* Halwerabend: *havránka, vrána, olovrant* (svačina). Někdy se zároveň uplatní lidová etymologie: pervinca: český *barvínek*, Okkasion: slovenská *ukazija.*

Stane se také, že přejaté slovo vyvine tvarů několik: *kanálije, karnálije, kanária, perpendikl* vedle nářečního *terpentr* (Brněnsko), *chameleon* vedle lidového nářečního *kamilion* (čtu u Těsnohlídka, Kolonia Kutejsík), *lump* vedle moravského *lont* (Brněnsko, *Jaksi sem mu do lontů nadal,* Těsnohlídek). Jindy se přejaté slovo kolísá rodem, než se ustálí; říkalo se např. vykládati *z kartů;* Kollár říká dortu *torta* (*břehy z torty* S. Dc. IV. 60). Jindy přejetím změní mluvnický rod trvale, např. die Bank: *ponk.* Dosti často čeština s přejatým slovem po stránce tvarové jakoby experimentuje, než se rozhodne pro určitý tvar, který pak již zůstane. Tak např. říká Hus

Aristotileš, tj. Aristoteles. Říkáme sultán, ale říkalo a psávalo se *soldán, žoldán.* Ze starých cestopisů Mitrovicova a Harantova uvádím tyto tvary cizích slov úchylné od tvarů nám běžných: *husař* m. husar, *karváč,* karabáč, *moskea* m. mešita, *porcilána* m. porculán, *tulmač* m. tlumočník, *austrie* m. ústřice. Komenský říká karafiátu *karaffilát,* a tak se říká ještě v poezii barokní. Podle staršího úzu užívá Bible kralická tvaru *čisterna* m. cisterna (např. Přísl. 5, 15, Iz. 36, 16). Rybízu říká Komenský *rybes* (podle lat. ribes) a Jungmann *rybés.* Cizí slovo pomoranč, pomeranč vyvinulo na české půdě také ještě tyto tvary: *pomaranč, pomeranče* (rodu ženského), *pomorančí.* Před naším tvarem krokodýl žil přesmyknutý *kokodril.* Ještě Komenský říká mišpuli *nyšpule.* Jungmann textuje v Schillerově Písni na radost: *Všeho světa bydlitelé Sklánějte se k sympaty!* Dosti známo je, že se ještě pozdě v 19. století užívalo tvarů *kvitancí, Vaše Eminencí.* Chmelenský (*Děvče srdce mého*) dává slovu lazur tvar *hlazura.*

Slovo přejaté – slovo krátké

Dokonale zlidovělá slova přejatá jeví svým tvarem nejen povšechné hláskové přizpůsobení, nýbrž přizpůsobila se českému normálu i délkou slovního těla. Čeština je jazyk, v němž již slova čtyřslabičná jsou ne zrovna hojná v poměru k počtu slov kratších. Má-li cizí slovo dokonale zlidovět, ubírá se mu na slabikách tolik, o kolik přesahuje český rozsahový normál. Týká se to zejména německých složenin, jež český lid dovede krátit s podivuhodnou důsledností. Zde ostatně někdy krátil i lid německý, viz Sonntagabend: vžité Sonnabend, Ölbaumzweig: Ölzweig, jde o zjev dosti mezinárodní, jazykověda mu říká monosylabizace, tedy zjednoslabičnění přejatých slov, a uvádí např. maďarské *frigy* vzniklé z německého Friedensbund. Několik dokladů: Rasenmeister: *ras,* Rettungsstation: *retunk,* Seidenpapier: *sajnka,* Speise: *spěž,* Delikatessenhandlung: *delikates*,

Kolonialwarenhandlung: *koloniál,* Tragband: *trak, traky*, Schnürbrust, Schnürleib: *šněrka,* Bezirkspolizeikommissariat: *pacírek,* Versatzamt: *frc,* Schlafbursche: *šlof,* Meierhof: *majer, majír*, Tragtierführer: *trágtýra* (honec mulů v první světové válce), Thermosflasche: *termoska,* Meerschaumpfeife: *meršánka,* Lefauchergewehr: *lefoška*. Zde všude bylo tzv. slovo základní (např. -meister) prostě vynecháno a lid si ponechal jen tzv. slovo určovací (Rasen-). Daleko vzácnější jsou případy, kdy lid při krácení německé složeniny postupoval opačně, tj. kdy si ponechal slovo základní – např. Wasserkasten: *kašna,* Knackwurst: *vuřt, buřt.* Ještě řidčeji si ponechal složeninu celou; pro tento typ se uvádívají doklady buochvel: *bělpuch* (stč. název pro pergamen) a Burgzinne: *cimburí,* kde se lid zas odškodnil důkladnou přesmyčkou obou slovních součástí.

Hosté návratní

Znáte snad historku o těch dvou bratrech, kteří si byli podobni jako vejce vejci. Někdy *z* té hříčky přírody těžili k nekřesťanskému žertu. Zašel si jeden z nich k holiči a dal se oholit a ostříhat. Sotva byl zušlechtěn a odešel, vešel do oficíny jeho bratr milý, přizdoben strništěm týden starým a vlající kšticí. Pán a vládce ofíciny jej ovšem měl za hosta právě teprv vyřízeného, i omdlel hrůzou.

Také jazyk mívá takové návštěvy v své oficíně, ale nestalo se ještě, že by byl omdlel hrůzou. A návštěvy ještě přízračnější, neboť nešlo o dva slovní bratry, nýbrž o cizince jednoho a téhož, který třeba po věcích přišel, aby se dal znova zušlechtit. A přec jen se čeština neskácela hrůzou, nýbrž oholila a ostříhala toho vytrvalého hosta nanovo. Abychom déle neokolkovali:

lán i *léno* mají společnou maminku v německé die *Lehne.* Staré germánské hûs přešlo do češtiny jakožto *chyše,* potom však nanovo v slovech jako *rathouz, hauzmistr. Kamarád* a *chamrad'* jsou

jednostejně z cizího kamerate (člověk bydlící s jiným ve společné komoře). *Apatyka* i *putyka* jedno jsou (apothéké), a je-li v městě vinárna zvaná *Bodega,* což je španělská přeměna řeckého apothéké, mají ještě další sestřičku. Společný původ mají *frejíř a frajer, šlojíř, šlář* a *šlajer.* Český *bič* dal německou Peitsche, ta zas český *pajč,* česká *pečeť* porodila Petschaft, to zas *pečoft. Pacht* a *pakt* jsou jedno, totiž pactum. *Kšaft* a *kšeft* jsou původem jedno a totéž, das Geschäft. Řecko-latinský papas dal nejen *papeže,* ale i *popa,* slovo původně nadobro nepříhanné. *Probošt* a *profous* původem jedno jsou, tak i *advokát* a *fojt, abatyše* a *jeptiška, bedna* a *putna, datle* a *daktyl, magistr* a *mistr, preclík* a *brazolet, puška* a *piksla,* společný slovní původ mají *kapsa, kasa, kazeta, kapsle, komora* i *kamera, konšel* i *konzul, špitál* a *hotel* (hospitale), *košile* a *kazule* (casula), *žák, jáhen, diakon* (vesměs z diaconus, stč. *žák* znamená klerika), ba původem jedno jsou i *chrám* a *krám, krámy.* Jan z Mitrovic užívá slova *banka* ve významu „lavice", v tomto významu přejaté slovo die Bank vymizelo, vrátilo se však do češtiny jakožto označení pro peněžní ústav. A věru že výchozí podstatou jedno jsou *kuplíř* a *kopulace.* – K tomu všemu jsou hotové záplavy obdob po celé Evropě. Tak např. Angličané přejali frc. slovo *fleurette* a vrátili je bílému světu jakožto *flirt,* i má franština z jednoho slova dvě.

O tuhém životě a o semeni hořčičném

Nejsou tak příliš vzácné případy, že cizí slovo má v zemi, kde je pouhým hostem, život trvalejší než v zemi a jazyce, odkud přišlo. Bylo gótské slovo hlaiw, znamenalo hrob, jámu; z dalšího významu „hloubený kryt na přezimování dobytka" byl jen krůček k významu, v němž se slovo hlaiw ustálilo v češtině jakožto *chlév.* Už dávno a dávno pohltil jícen dějin Góty i gótštinu, ale v češtině, polštině a ruštině žije to slovo dál. – Náš básnický *oř* je starý německý

ors, který znamenal prostě koně vůbec, srovnej dnešní anglické slovo pro koně, the horse; v němčině už dávno není slova ors, ale v stájích české poezie řehtá více méně básnicky dál. – Slovo *couvati* je středohornoněmecké zouwen, to však vymřelo; *cvalík* je střhn. zwalch, tj. malé dítě, škvrně, ale i ten dávno vymřel; *cválati* je střhn. zwalen, tj. týrati, ostruhou pobízeti k prudké jízdě, ale dnešní němčina nezná nijakého zwalen, má jen vedlejší tvar téhož slovesa, totiž quälen. – *Vindra* ve významu drobné mince (nemít ani vindry) je svým původem zpodstatnělé německé příd. jméno Wiener (Kreuzer, vídeňský krejcar) – mezi Němci zná to dávno z oběhu vzaté slovo opravdu jen člověk historicky poučený, u nás žije v ustáleném rčení vesele dál.

Každé takové přežívání cizích slov ještě i po životě v jejich vlasti souvisí s tím, že přejaté slovo opravdu vžité do nového jazykového a národního prostředí přestává být cizím slovem a odděluje se svým životem i svými dalšími osudy od slova, z něhož vzniklo. Tento osamostatnělý život přejatého slova se co nejpřesvědčivěji projevuje tím, že si takové slovo v novém životním prostředí založí novou rodinu: má pak syny a dcery i jinou „přízeň", o jaké se mu v jeho vlasti ani nesnilo a podnes nesní. Uvedu teď několik takových slov, jež u nás zplodila potomstvo, jakého u nich doma není:

forman: *formánek, formaniti,* němčina má jen der Fuhrmann a dost. – *Truňk*: *truňčiti,* němčina zná jen der Trunk. – *Kmotr*: *rozkmotřiti se,* latina a italština mají compater, commater, compare, comare, tedy „spoluotce" a „spolumatku", nemají však obdob k našemu *kmotřiti se* a *rozkmotřiti se.* – *Keťas*: *keťásek*, *keťasiti, keťasovina*, němčina má jen der Kettenhandel, der Kettenhändler. – *Brýle*: *brejlati, brejliti,* němčina má jen die Brille (z beryllus). – *Kšaft*: *kšaftovati, kšaftéř*, němčina má jen slovo das Geschäft, a ve významu závěť, poslední pořízení poslala i je do výslužby. – *Tubera*: *tuberák, tuberačka,* latina i němčina mají jen jméno nemoci tuberculosis, Tuberkulose, nikoli však obdobné názvy pro nemocné. – Slovenská

slova *obšajtník*, *obšitník, obšitoš* (vojenský vysloužilec) jsou bez obdob v němčině, ta má jen základní slovo der Abschied. – K německému fesch jsme přitvořili *fešáka* a *fešandu,* jež němčina vyjádří jen souslovím ein fescher Kerl, vyjma němčinu vídeňskou: ta půjčkou od nás říká ein Feschak. – Říkáme *fujtajflovský*, nic takového nemá Němec, ačkoli Pfui Teufel, náš základ, je právě od něho; říkáme třebas i *kafíčkovati* (říká tak Čelakovský v Epigramech), nic takového nemá němčina, ačkoli od ní máme *kafe*; ba můžeme říci i *zhofrátěti,* což je možnost, o jaké se v jazykové vlasti hofrátů nikomu ani nezazdálo.

Upusťme od dalších dokladů; je přec již vidět, jak se cizí slovo, zdomácní-li opravdu, dovede rozžít a počínat si rodivě i plodivě nejinak než kterékoli slovo starousedlické.

Ba, cizí slovo dovede zlidovět do té míry, že se z něho stane jakýsi jazykový signál nejkořennější české lidovosti. Uvádím alespoň tato slova nejjadrnějšího selského češství, a jsou to slova vesměs původem cizí a pracizí: *grunt, došek*, *lán, jarmark, kšaft, rychta*, *rychtář, dráb, profanty, lácaly*, *kšíry, pentle, fábor, kudla, podroušený, galán, galánka, raubíř.*

Hosté přechodní

Není pravda, že by slovní cizomluvy byly v češtině teprv od dob jejího hlubokého úpadku pobělohorského. Cizomluvy, a to i cizomluvy beze sporu zbytečné, byly v češtině vždy, a po leckteré stránce jich bylo daleko víc než dnes, jazyk mnohé z nich zase ze sebe vyloučil. Uvedu bez ladu a skladu některé z nich:

Dlouho se držel *fraucimor.* – Z něm. rette! bylo volání o pomoc *reta! reta!* Bylo slovo *rejd,* znamenalo jízdu, pak i neplechu, vymizelo alespoň v tomto tvaru, zbyly ovšem *rejdy,* zbyla i *rejda* (rejdování vozu). – Byl *lanfaléř*, *landfaréř* (Landfahrer), znamenal

pobudu, tuláka. – Byl z Krieg *krik, kryk* ve významu svár, rozbroj, půtka, *krykovati* bylo potýkati se, *krikovati se* bylo vaditi se. – Německé Gaukelsachen daly *kajklzoky* (kejkle). – Máme přejaté slovo *hamižný,* bylo však – rovněž z hämisch – i podst. jméno *hamiš, hemiš*, význam byl lest, váda. – Hus kárá mj. užívání slova *hunškop* (tj. Hundskopf) m. koňský náhlavek, *trepky* (Treppe) místo chódy, *mantlík* místo pláštiek. – Bylo slovo *tádynk* z Theiding, Theidung, znamenalo rok před soudem, jednání, smlouvu, rokování, též žvanění. – Z lat. compescere bylo slovo *zkompeškovati,* znamenalo zkrotiti. – Z courtisan bylo slovo *kotyza,* znamenalo pochlebníka, *kotyzovati* bylo pochlebně se lísati, lstně jednati, lenošivě obcházeti, pak i němčiti. Týž courtisan dal však i slovo *kortyzoun* s významem kejklíř, šašek, tajtrlík, kašpárek. – Chelčický říká sklepu *loch* (*z lochu studeného).* – Dačický mluví o *krigsmanech,* míně válečníky. – Užívalo se slova *mantle* ve významu šejdy, pletichy (srv. dnešní něm. bemänteln), i píše paní Zuzana Černínová: … *neráda toho slyším, že jste opět ráčili takové mantle najíti.* – Nocležišti se obecně říkalo *herberk.* – Byly doby, kdy se vinaři říkalo *vincaur, vincéř* (der Winzer). – Z něm. schlagen bylo *šlakovati* ve významu bíti, tlouci. – Nosítkám se říkalo *senft* (die Sänfte). – 14. století mělo slovo *halžě,* obojek, z něm. Halsband. – Z Reigen, Reihen bylo přejaté slovo *rejra*, znamenalo kolový tanec, ale *rejrati* mělo přenesené významy dováděti, vyváděti, smilniti. – Byla přejatá slova *rufka, rufián,* význam byl nevěstka, kuplíř. – Italské stivale, bota, původně letní (aestivale), dalo slovo *šćívalník* s významem obuvník. – Německý Ofner vedl k *ovnieři* = hrnčíři. – Z Nonne byla *nunvice,* totiž mniška: *Kak jedna chytrá svodnice, činie sě dobrá nunvice, čsnú vdovičku přelúdila* (Desatero 395 nn.). –

Z něm. Hengst byl *hynšt* (hřebec), např. *a s hynšta sě dolóv boče,* Leg. o sv. Prokopu. – Již Chelčický má sloveso *šacovati,* ale dává mu význam vymáhati. – Německé spielen poskytlo sloveso *spíleti, pospíleti,* tj. posmívati se. – Užívalo se slova *retuňk.* – Tand dal *tant*

s významem nicotnost, marnost (mj. u Štítného). – Šestnácté a sedmnácté století mělo podivné slovo *subunáč,* znamenalo člověka „pod jednou", tj. římského katolíka (ze *sub una).* – Táž doba klidně užívala slova *štus z* něm. Stoss. – Století 15. a 16. slova *šant* ve významu neplecha, nepravost (Schande). – Představenému (cechovní samosprávy apod.) se říkalo *ubrman* (Obermann). – Německé hur, hure zplodilo na české půdě *chýru,* staré slovo pro nevěstku, např. u Štítného. – Hus užívá slova *hofarta* (Hoffart) ve významu arcinevěstka. – Naše *handrkovati se* mělo předchůdce v *hadrovati sě,* obojí z něm. hadern, tj. svářiti se. – Z folgen byla slova *folkovati,* tj. strpěti, popouštěti, poslouchati, *folk* nebo *folky dávat*, *činiti,* význam *týž, folkovný* = shovívavý, *folkař* = pochlebník. – Šestnácté století říkalo *daňk* ve významu dík, odměna (der Dank). – Od Platz tvoří Štítný sloveso *naplacovati*, význam je nahrazovati. – Bylo sloveso *fresovati sě* z něm. sich verezzen, znamenalo starati se, trápiti se. – Z něm. leiher byl *lejchéř*, předchůdce našeho lichváře: *Poslúchajte hostákové, k tomu všichni lejcheřové* (Leg. o sv. Prokopu). – Slova *puška*, *puštička* se užívalo ve významu krabice, škatule, schrána, např. puška s Božím tělem (büchse). – Bible kralická užívá v textu nejvznešenějším slova *flaše,* dnes v takové souvislosti nemožného (Šalom, 2,5). – Žil *orumpant* (z Armband), znamenal náramek, též pouto na ruce. – Jan z Mitrovic klidně mluví o *befelinhabru,* tj. veliteli, stejně má *einkaufra* (nakupovače), *edlknoba* (panoše) a kopy slovních germanismů dnes nadobro nemožných i pro autora nejchatrnějšího, a tím Mitrovic věru nebyl. – Z cestopisu Čecha tak urozeného a vzdělaného jako Harant z Polžic uvádím namátkou: *vyládovaný – filc* (význam: tlumok) – *retovati – šmakovalo – gleitsman – fedruňk – rauš – firhaňk – taflovaný – lufta* (dymník) – *z metallu – koštoval – nevyfreimarčili* (nevyměnili) – *marštale – klamry – ceigy* (tkaniny) – *mustry – halspant – vartují – štrafování – pankéty – šultpryfy* (dlužní úpisy) – *profanty – zollmistři – ufasují – koštování – salcträgerové – lusthauz – kundšaftn*

(vysvědčení) – *šíf* – *mastbaum* (stožár) – *plac* – *štuk* (kus) *ceughaus* (zbrojnice) – *tupplkarthauni* – *tupplhák* – *regiment* (ve významu vláda, zemská správa). – U Komenského, autora tak vrcholného, najdete mraveniště cizomluvů, a také v jeho *Bráně jazyků,* tedy v knize jazykové pedagogiky a usilující o příkladné vyjadřování. U Komenského také kuriózní slovo *landkočí,* což je mu jednak povozný, který po zemi neb do cizích zemí jezdí, též vůz, který jezdí (Landkutsche, Landkutscher).

Ve skutečnosti jsou to vše jen mizivé ukázky z pokladu cizomluvů, s nimiž se shledáme v písemných památkách starší češtiny. Pokud by se jazykové hodnoty měřily podle toho, do jaké míry je jazyk prost cizomluvů, a to i jen cizomluvů zbytečných, dopadala by úhrnná bilance i pro údobí předbělohorské dosti nevalně a daleko spíš ve prospěch dnešní češtiny. Ale šlo mi víc o to, abych ukázal, jak početné jsou cizomluvy, jež jazyk ze sebe zas vyloučí, jakmile se ukáže, že jich nebylo potřebí anebo že jich už není třeba. Jsou to pak hosté jen přechodní, „pasanti", jak říká hotelový průmysl hostům, kteří si pobudou jen jednu, dvě noci.

Archaická magie cizomluvu

Také cizomluv může zastarat, a zastará, jakmile jej živá mluva spisovná nebo hovorová stáhne z oběhu – viz doklady shora podané. Je pak zvláštností takového zastaralého cizomluvu, že nás v daném *starém* textu nijak neruší a že naopak zvyšuje a stupňuje náš estetický požitek z četby starého autora. Ba lze to říci ještě vyhroceněji: geopolitické osudy i velmi složitý vývoj kulturní v českých zemích způsobily, že bylo u nás vždy hojně cizomluvů. Sáhneme-li proto k starému autoru, jsme předem připraveni, že u něho najdeme také leckterý cizomluv dnes zastaralý a vyhynulý. Takový cizomluv – jako třeba *halže, folkovati, rumrejška*, *knechti* a sterý

jiný – přidává pak pro naše vnímání autorově dikci na archaické reliéfnosti a dojmovosti: takový zastaralý cizomluv na nás působí „pračesky". Proto zas naopak dnešní autor, usiluje-li o nápodobu starého jazyka, např. v historické beletrii, nikterak neuhne takovým zastaralým cizomluvům, nýbrž bude si jich pilně hledět jakožto prostředku náladotvorného, a to i tehdy, je-li to autor čisté a jadrné češtiny po jiných stránkách tak pečlivě dbalý jako např. Jirásek. Co tu zjišťuji, je ostatně věrná obdoba k jadrné kořennosti, jakou na nás působí slovní cizomluvy, které dokonale prosákly a velnuly do našeho lidu selského (*grunt, fábor, pentle, pantle* atd., atd.).

Jinak dopadají věci, jde-li u starého autora o cizomluv *významový.* Zde příklad: v svém právem proslulém listu na rozloučenou, památce jinak i jazykově nehynoucí, prosí mistr Jan Hus měšťanů, aby *své obchody právě* (tj. spravedlivě, poctivě) *vedli.* Slovo *obchod* je zajisté poctivé české slovo, Hus mu však dává význam nadobro německý. Nechce, jak se rozumí, říci, že měšťané mají poctivě vésti své obchodní podniky, nýbrž prosí je, aby poctivě spravovali své záležitosti, své věci. A právě tento význam má německé das Geschäft, jež znamená každou záležitost vůbec a teprv ve významu zúženém záležitost obchodní, obchod; vždyť jen proto, že das Geschäft znamená každé jednání vůbec, mohl vzniknout další zúžený význam das letzte Geschäft, který vedl k českému znárodnělému kalku *kšaft.* Český *obchod* však, pokud vím, neměl nikdy tak široký význam jako německý Geschäft, znamenal vždy jen jednání, konání (obcházení!) obchodní. Hus tedy, zdá se, význam slova *obchod* zde rozšiřuje nad míru přípustnou, vzniká tím významový kalk podle němčiny, cizomluv významový. Přiznám se, že mě v tom překrásném listu na rozloučenou odedávna ruší – ale snad se mýlím a snad mě poučí někdo poučenější.

Hosté se převlékají

Téměř každý slovní cizomluv, z něhož se stalo obecně vžité slovo přejaté, jeví v poměru k svému slovnímu východisku nejen změny hláskové, mnohdy velmi pronikavé, ale i změny významové. Tyto významové změny jsou všelijaké, omezme se na výčet hlavních typů.

Přečasto je dnešní význam přejatého slova zúžen, specializován. *Chyše* není každý dům (hûs). *Rejthar* není každý jezdec (Reiter, Reuter). *Šlak* (významy: mrtvice, ďas) není každá rána (Schlag). *Cejch* není každé znamení (Zeichen). *Jilec* není každá jímka, pochva (hilze). *Kanafas* není prostě tkanina (canevas, pův. tkanina konopná, pak ve franštině každá vůbec). *Buřt, vuřt* je uzenina zcela určitá, nikoli každý masný drob (Wurst). Zcela obecný Bund, tj. svazek, spolek, se v češtině, ale i v polštině a ruštině (buntovščik) zúžil na spolek odbojný, buřičský (*bunt, buntovati se*). *Doch*, *došek* je daleko užší pojem než Dach. *Nátura* je nám (dnes, jindy bylo jinak) lidskou přirozeností, je to tedy význam užší než v latinsko-německém natura, Natur. *Ortel* je užší než Urteil, nemluvíme o ortelu v soudní při o pytel otrub, Němec ano. *Obšit, obšít* je nám jen termín vojenský, je to tedy slovo s významem daleko užším než Abschied. Brei je každá kaše, z něho pošlý český *prejt* je však kaše zcela určitá, kaše do jitrnic. *Žok* není každý pytel jako Sack, nýbrž je to pytel veliký. *Rauš, rouš* je nám jen zpilost způsobená lihovinou, kdežto výchozího der Rausch lze užít třeba o dojmu z Beethovena, Mozarta, Smetany. *Fárati* neznamená prostě „jeti“ jako fahren, nýbrž je to slovo se speciálním významem technickým: sjížděti do dolu. *Fáč* nám zajisté není každý fascio, každý svazek, např. prutů liktorských nebo v nové době organizace fašistická. *Glejt* nám není jakýkoli doprovod (Geleit). *Fortel* je daleko užší významem než Vorteil. Není každá *legrace* rekreací, ač od ní pochází. *Skot*, slovo původu germánského, neznamená jakýkoli poklad, majetek (dnešní něm. der Schatz).

Sak, tj. něm. Sack, nám neznamená každý pytel, jen nevod na ryby. *Vergl* nám není každý Werkel, nám znamená jen flašinet. *Skýva* (ze scibe, dnešní Scheibe) není nám prostě „deskou" – říká sice i Němec eine Scheibe Brot, ale to je význam zvláštní, neboť stejně říká eine Stahlscheibe von fünf Tonnen, kdežto my zajisté nemluvíme o pětitunové ocelové skývě. *Čutati* má jen jediný význam ze všech významů, jež má anglické to shoot. Slovo *kment* je obsahem daleko užší než něm. gewand, z něhož asi vzniklo. *Šturc* (z Glassturz) máme jen ve významu poklop, ne snad v obecném významu slova der Sturz. Náš *pant* má krajně specializovaný význam, hledíme-li k jeho východisku das Band, stejně *knot* (od der Knoten), stejně i naše *žehnati*, srovnáme-li je s lat. signare (prostředkovala však němčina svým rovněž specializovaným segnen, der Segen). Věru pronikavě se zúžilo slovo *princmetálový,* jež máme jen v sousloví baba princmetálová: něm. Prinzmetall znamená pozlacenou měď, i je tedy baba princmetálová buď baba zvláště hodnotná a pěkně provedená, anebo baba, která je navrch huj, vespod fuj – zvolte si mezi oběma výklady, já si netroufám rozhodnout. – Jak se rozumí samo sebou, má i slovenština také taková přejatá slova s významem nápadně zúženým: *hotar* je polní hajný, kdežto der Hüter je každý strážce vůbec, slovenské *regál* znamená výčep, právo výčepní, není tedy každým právem vrchnostenským (ius regale).

Se zjevem významového zúžení se setkáváme také u slov přejatých teprv nedávno. Tak znamená např. slovo *sport* v angličtině od původu každou kratochvíli a obveselení; a opravdu se v začátcích sportovního ruchu u nás zkoušelo nahradit slovo sport českým slovem *kratochvíle.* Představte si, že by se bylo ujalo a že byste dnes čtli, že brankář Láďa Tvrďura prokázal při hájení svatyně pravého kratochvilného ducha. – I v jiných jazycích se přejaté slovo mnohdy zúží významem. Německé die Lippe znamená ret; z něho vzniklé francouzské *la lippe* neznamená ret vůbec, nýbrž jen ohrnutý spodní pysk: *la lippe des Habsbourgs*.

Případy až posud uvedené znamenaly významové zúžení, tj. významovou *specializaci.* Velmi zhusta nastane však významová změna jiná, totiž významový *posun,* a to někdy velmi značný. O takové významové posuny jde např. u přejatých slov *spíleti*: spielen, *štráchy*: Streiche, *štrachati se*: streichen, *troštovati se* (staré) s významem kasati se na koho: trösten, *heble, hejble*: Hebel, *hamižný*: hämisch, *mišuňk* s významem shon, rámus, rvačka, vřava: Mischung, *punčocha*: Bundschuh, *lano*: staré něm. lanne (význam řetěz), *lůza*: lös, loses Volk, *častovati*: srbské častovati s významem ctíti, *trulant*: droll, *rafij*: graphium (tj. pisátko), *patálie*: Bataille, *rabovati*: rauben, což je loupiti, kdežto rabovati je tolik jako něm, plündern, *šrajtofle*: Schreibtafel, *košt* (Komenský, Brána, význam chuť): Kost, *troufati*: trouwen, tj. důvěřovati, *mrcha* ve významu zdechlina: marha (kůň), *chvost*: quast, tj. třapec, *štrafovati* = ukazovati vinu, nedostatek, pak kárati, viniti; u Těsnohlídka, Kolonia Kutejsík, dí brněnský občánek, že advokát druhé strany ho u soudu jen *štráfal*, což zajisté není tolik jako něm. strafen; dále např. *cválati*; zwalen, staročeské *facún* (Štítný 1392) ze starofrancouzského faceon, faceun, tedy naše „fazona", ale s významem móda, pak upravené vlasy, lelík, ve významu účes také u Jiráska (*Mezi proudy*); anebo moravské nářeční *taras* = živý plot, tedy něco jiného než terasa. Vizme také dva velmi pěkné doklady ze starší češtiny, slova *křtalt* a *kvalt.* Křtalt, tj. Gestalt, se jednak zúžuje z významu tvar, podoba vůbec na význam „podoba pěkná, ladná", znamená též ozdobu, proto je *křtaltovný* tolik co pěkně vyvedený, kromě toho přechází pak plurál *křtalty* na význam jiný, znamená způsoby, obyčeje, řády, tak v Bibli kralické (např. Amos 7, 10). Slovo *kvalt* přechází z významu „násilí" (Gewalt) na význam usilovné pachtění, zpravidla jalové, marné, omylné a k žalostným koncům vedoucí (např. Žalmy 39, 7), a je to pak v tomto dvojsmyslném obsazení násilí – pachtění, násilné, hříšné pachtění, bludné sledování cílů pozemských jedno z ústředních a nejhlubších slov Komenského, který je rád zesiluje v básnicky výrazivou tautologii

pachtění a kvaltování; významné je zde, že výchozí německé die Gewalt znamená prostě násilí, násilné užití tělesné moci, a nic víc.

A zase lze i k tomuto typu významových změn snadno shledati obdoby z jiných jazyků. Zmezinárodnělé slovo *prérie* žilo jakožto *praerie* již ve staré franštině, např. u Marie de France, ale znamenalo louku, travnatý luh. V jazyce jidiš se význam německého *schmeicheln* posunul do významu „usmívati se“, a slovo *epikurejec* nabylo u východních pravověrných Židů, životosprávou přísných až do asketičnosti, ve tvaru *apikeires* významu neznaboh, volný myslenkář, rouhač.

Takový posun může býti tak pronikavý, že nejde již o významový posun, nýbrž o význam naprosto jiný. Tak třebas *šermovati*: schirmen (tj. chrániti), *kluk*: klug, *žula*: Sohle, *terč*: Tartsche, *drap* (hnědá barva): le drap (sukno), *erb*: Erbe, to zase z řeckého orfanos, latinského orbus, tj. sirý, osiřelý, *šmejd*: Geschmeid (drobné mosazné a měděné zboží ozdobné, tzv. norimberské), *hýřiti*: irren, *velbloud*: gótské ulbandus, ten z elephantus, takže se nám ze slona narodil velbloud, *lichva*: lihvan, leihen, stč. *šant,* význam podvod, klam: Schande; k tomu slovenské *šant, šanta,* význam dovádění, rozpustilost, *šanty stvárať* = dováděti, *šantovný* = žertovný, dovádivý – jak daleko je to všechno od něm. Schande; moravské, slovenské, polské *galgan, galgán,* což je nemotora, darebák, šibeničník, též zkažená švestka: der Galgen (šibenice); rovněž slovenská slova *kmín, kmíň, kmínka,* význam zloděj, šejdíř, *kmínstvo* = šejdířství, *kmíniť* = klamati, lháti – to vše proti něm. gemein, sprostý. Náleží k tomuto typu ovšem i naše *láry fáry,* v nichž nevězí nic jiného než solmizační slabiky la-re-fa-re. – Mnoho obdobných dokladů mají i jiné jazyky, Francouzské *le charme* je původem latinské carmen, tedy píseň, zpěv vůbec, pak zaříkání, zpěv kouzelný, nakonec kouzlo, půvab, vnada, obdobně *enchanter* a italské *incanto.* – Mezinárodní *kaolin* je vlastně Kao-ling, čínské slovo s významem „vysoký vrch“. – Proslulý je případ křestního jména *Carolus,* Karl, jemuž dopomohl k evrop-

ské proslulosti Karel Veliký; i vznikla z jeho jména mj. tato slova: v češtině *král,* v polštině *król,* v ruštině *korolj,* v srbocharvátštinč *kralj* a všechny odvozeniny od něho (*království, kraljevina* atd., atd.), v němčině *der Kerl* = chlap, ve švédštině *karl* = muž, v maďarštině *király* = král, v turečtině obecné označení pro křesťanské krále *kiral,* v ruštině k tomu ještě slovo *karlik* = trpaslík. – Zmezinárodnělé slovo *charakter* znamenalo v řečtině jakožto charakter ryjce, pak vyrytou značku, pak psaný znak, písmeno a teprv později význačný rys, ráz, povahu, „charakter".

Hosté se hélótizují

Jsou zdomácnělá slova přejatá, která si jazyk ponechá již navždy – typ *kostel, kaple, biřmování*, *skýva.* Jsou jiná, jichž užívá jen nějakou dobu, načež je pošle na hřbitov slov, ježto buď vymřela věc, kterou označovala, anebo se zatím ujalo slovo domácí – typ *halže, orumpant, křtalt, kvaltování.* Jsou ještě jiná přejatá slova, jež znárodní do té míry, že zůstanou i pak, když je za ně již plná náhrada domácí – typ *grunt, došek.* Ale kromě toho je i velmi početný typ přejatých slov, jež jazyk postupným tříbením zatlačí do nižších oblastí života jak jazykového, tak i společenského. Ponechá jim v celkovém představovém obrysu jejich význam, ale odstíní jej, a to tak, že nabude příchuti zlehčující. Takový je v češtině osud především velmi četných přejatých slov německých, a to zas velkou většinou slov, která do češtiny přišla v dobách jejího úpadku. Vytříbená nová čeština tato slova hélótizovala: ponechává jim život, ale pověřila je nízkými úkony jakožto občany druhého řádu, jakožto jazykové hélóty. I má pak čeština velmi četné dvojice typu *obchodník*: *handlíř,* kde slovo domácí jen neutrálně vymezuje pojem, kdežto slovo přejaté jej zabarvuje hanlivě. Vznikají pak pro každého vzdělaného Čecha skvělé *diferenciáty pejorativní,* např.:

strážník: *policajt, darebák*: *lump, podvodník*: *gauner, otec*, *tatík*: *fotr, slečna*: *frajle*, *padouch*: *šuft, zbrklý člověk*: *šus, pocestný*: *vandrák, šplhavec*: *štrébr, obchodní cestující*: *rajzák, továrník*: *fabrikant* (původně a na Valašsku podnes = tovární dělník, nikoli podnikatel), *poslička*: *laufka*, *účetní*: *buchhalter, jemný, vybraný*: *fajnový,* což je v ústech vzdělaného člověka snad už bez výjimky výraz jen ironický; *deštník*: *paraple*, *lenoška*: *fotel, podívaná*: *tyátr, úpadek*: *krach, štěstí*: *klika* (z Glück). Nemusí to být slovo německé, viz dvojice *národ*, *plemeno*: *nace, ráce*, *doprošování*: *orace, pohřeb*: *funus, kuthan*: *kastrol,* což je slovo, které jen čeká na větnou příležitost, aby ze sebe vybavilo značnou komickou dojmovost. Srovnejte také, o kolik je v záporném smyslu silnější výraz *gründerská léta* než české sousloví *léta zakladatelská,* zároveň však o kolik jsou ta *gründerská léta* silnější než jejich otec, totiž německé *Gründerjahre* (tj. údobí mohutného, ale ne vždy povznášejícího zakladatelského rozmachu po vyhrané válce 1870/71).

Pokud šlo o německá slova, v nichž byl zlehčující význam dán již předem a v německé předloze, nenamáhala se čeština ani, aby vytvořila výrazy české – ponechala těm cizím slovům jejich funkci, aby označovala lidi nepěkné, najala si je tedy natrvalo k službám hélótským. Na příklad: *hochštapler*, *keťas, machr, šíbr*, *šnorer, proc*; v oblasti označení pro věci je tu pěkným dokladem slovo *kýč* (der Kitsch). Dovedla si dokonce stvořit z cizího slovního staviva nové slovo se zjevnou příchutí zlehčující: vidouc, že se cizí modrá krev zhusta jmenuje *Herr von…,* stvořila slovo *herfonka,* což je rozkoš významem, ale i rozkoš složením, uvážíme-li, že se tu *Herr* snoubí s jen a jen ženskou příponou *-ka.*

Že cizí slovo dostane funkci zlehčující, že se z něho stane tzv. depreciativum, stává se i jinde, viz např. německé dvojice Handlungsgehilfe: Kommis, Geliebte: Maitresse. Ale v češtině byl tento proces zvláště soustavný, a shledávám v něm zvláštní osvědčení, jímž se projevil sám génius češtiny.

Upozornil bych ještě na fakt, který – myslím – nebyl dosud nikdy zaznamenán. Dali jsme zlehčující význam také latinismu *kompilovati, kompilace,* a kompilace se u nás mnohdy už povážlivě blíží významem slovu plagiát (ostatně zcela tak v úzu německém). Ale jak anglické *to compile*, tak i frc. *compiler* a it. *compilare* bývá každého zlehčujícího významu prosto, znamená prostě snésti do knihy materiál z pramenů a jiných autorů. Proto pozor např. při citování cizích knižních posudků o *kompilacích.*

Hosté se nobilitují

Jako se cizí slovo často hélótizuje a stane otrokem pro nízké pracovní úkony, může se zas i stát, že se cizomluv povýší do stavu, o jakém se mu v jeho vlasti ani nezdálo. Jsou to ovšem případy vzácnější, neboť vývoj vzestupný je vždy těžší než vývoj sestupný. Ale máme v češtině přec jen případy, kdy zcela občanské slovo cizí bylo v ní povýšeno mezi opravdové *herfonky.* Abych začal s příkladem takřka z vnitřní fronty češtiny: na začátku 19. století přenesl Slovák Šafařík do české poezie slovo *vatra.* To je slovensky prostě oheň; spisovná čeština však pasovala vatru na oheň velebný, slavnostní, povznášivý, posvátný. – Vyhynulý staroněmecký *ors* byl prostě kůň, jako podnes anglický *the horse*; z onoho ors náš *oř,* což je sice kůň, ale žádný obyčejný, nýbrž kůň sváteční, kobyla božíhodová, jen pro básníky sedlaná. – *Der Schleier* je závoj, každý, – z něho *šlojíř* a *šlář,* což jsou na rozdíl od domácího závoje dámské „doplňky" velmi básnické. – Rusům znamená jejich *znoj* prostě dusné horko, parno; lumírovcům a všem básníkům potomním znamená parno básnické, spojené s jakýmsi pocením nadobčansky vznešeným, herojským, titánským; právě pro tu náramnou poetičnost, kterou jsme jej nadali, usmýkali jsme *znoj* tak důkladně, že nezbylo než dáti jej do výslužby – ne tak: dát jej na pospas epigonům a všelikým bujarčíkům. – Ruský *pyl* je

prach, nic jiného než prach, silniční a každý sprostý prach; převzali jsme od Rusů *pyl,* ale dali jsme mu zúžením význam libý, ušlechtilý, básnický. – Obdobný je případ slova *spěž.* Vzniklo obvyklým krácením z německého *Glockenspeise,* což je zvonovina, kovová směs, z níž se lijí zvony. Je to v němčině pouhý výraz odborný, technický. Nám však se stala spěž slovem slohu vyššího a básnického a obsadili jsme ji významem „bronz". Zde se člověk opravdu může zamyslit nad osudy slov. Z latinského *spesa* (význam: výdajová položka na stravování, stravovné) si němčina utvořila slovo *die Speise* s významem pokrm. Toto německé slovo jsme si půjčili dvakrát. Nejdřív jakožto *spíži, špíži,* jejíž význam se nám rozpoltil – jednak je to jídlo, jednak úschovna na jídlo. Pak jsme si půjčili slovo (Glocken) *speise* a udělali z něho *spěž.* Ta na nás svým mluvnickým tvarem působí dokonale jako slovo od původu české, takže jsme vlastně – pro náš pocit – bohatší než němčina, ta totiž pro „spěž" užívá slova die Bronze, jehož cizí původ cítí každý Němec. A co zas je Bronze, v češtině *bronz*? Slovo přejaté z italštiny, v níž *il bronzo* znamená bronz. A *il bronzo* zas je prý přetvořenina z jihoitalského místního jména *Brundusium*, slavného ostatně i z antických dějin. I vidíte tedy: stravovné, jídlo, spižírna, zvonovina, bronz, Brundusium – to vše v jediném klubíčku.

Důsledky z toho všeho

Ze skutečnosti, že se přejaté slovo mnohdy odstiňuje do výrazného odstínu zlehčujícího, jindy zas do zvláštní básnickosti a vznešenosti, plynou některé podstatné závěry. Především povšechné zjištění, že mnohá přejatá slova češtině znamenitě prospěla a prospívají i nadál. Není to věc zrovna malá, mám-li v jazyce např. slovní dvojici *lékárna*: *apatyka* anebo dokonce trojici *lék*: *medicína*: *meducína* (Němci mají die Arznei, die Medizin, nemají však nic, co by i jen

zdaleka mělo náplň naší *meducíny,* leda das Tränklein, ale to bych dovedl česky dát ještě výrazněji slovem *lektvar)* – ba, dokonce i čtveřici *závoj*: *šlajer*: *šlojíř*: *šlář* (proti sólistickému der Schleier Němců) a *vozka*: *kočí*: *forman*: *vozataj* (proti Kutscher, Fuhrmann, Wagenlenker, tedy zas nadobro bez toho, co je v našem *formanu).* Zde všude záleží jazykový výboj v tom, že členové těch dvojic, trojic, čtveřic jsou synonyma po stránce pojmového obsahu, ale jsou navzájem nezastupitelná co do svých hodnot atmosférických a asociačních, mnohdy též jazykově společenských.

Z toho pak zase plyne, že jsou cizomluvy, jež z jazyka vyhodit mohl by chtít jen barbar. Že ne každý *výpotek* je *exsudát*, uzná každý. Ale dovolte mi dva doklady jemnější ráže. V našich venkovských zahrádkách svítívaly v pozdním létě a na podzim zvláštní květy s okvětím tuhým jak sláma, mám je z toho srdce rád, bohužel jich nějak ubývá; říká se jim *slaměnky*, cizím jménem *imortely, imortelky*, protože neodumírají jako jiné květy. I píše Naše Paní Božena Němcová neznámému adresátovi o svém srdci:

– *Našel bys*, *bratře*, *v té Valhale obrazy růžemi, břečtanem a imortelou věnčené*…

Ptám se vás: mohla zde napsat *slaměnkou,* ještě k tomu v singuláru? Zde, kde jí šlo právě o ty obrazy věnčené vzpomínáním *neumírajícím*?

Druhý doklad si půjčuji z *Naší řeči* (XXI 2–3). Je z Machara a je opravdu skvělý:

já pravdu mám a ty máš „recht“

Z takových a obdobných příčin selhal už leckterý pokus vyhostit cizí slovo. Selhalo *zeměsloví,* jež mělo nahradit *geologii,* zapadl *vandík* místo *vanadia, žestík* místo molybdenu, *kostičník* místo fosforečnanu, *luničník vodíkový* místo kyseliny hydroselenové, *mluno* místo elektřiny (ale ne v mluvě básnické) – jsou to vesměs slovní

výtvory Preslovy; neujala se *vidka* místo idey (Nejedlý, Čelakovský), a když Dobrovský zatratil nápad, aby se *pudru* (do vlásenek) říkalo *vlasoprach*, měl pravdu nejen proto, že to je slovní potvora utvořená proti zákonům, jež si čeština určila pro tvoření složenin; stejně pravdu by měl, kdyby byl dovozoval, že *la poudre* je sice „prach", ale že jakýkoli prach v souvislosti s lidským tělem v nás budí představy nelibé, pročež říkati zde třeba i mluvnicky správně *prach do vlasů* bylo by zle disfunkční. A zase ze zcela jiných důvodů se nemohly ujmout pokusy, aby se vévodovi z Orléansu, zvanému Egalité, říkalo *Stejnosta vývoda Orleanský* (Zlobický), aby se místo Porfyrogenetos říkalo *Šarlatorozenec* (Kollár, S. Dc. V 86), anebo podsvětní řece Léthé *Zábuda* (Kollár IV 3). V těchto počešťovacích přehmatech obrozenských znám ostatně šprýmovného předchůdce, je jím český zpracovatel fabulí Ezopových. V těch je také řeč o vévodovi *della Scala.* Český zpracovatel měl předlohu německou, ta připadla na předůvtipný nápad, aby si toho proslulého italského velmože poněmčila; a opravdu mu přezděla *Herzog von den Leitern*, tedy vévoda ze Schodů, z Žebříku. I textuje český zpracovatel Ezopa *pán z leyteruov.*

Jsou tedy meze. A jazyk se živí a tyje vším, co se mu hodí, je přívrženec hesla Je prends mon bien où je le trouve. Někdy se přehmátne; ale pak to nevhodné sousto zas vydáví. Z náznaků, jež jsem podal, je přec již vidět, jak skvěle čeština osvědčila své tvůrčí síly právě na cizomluvech. A zajisté nerozhoduje tělo slova a jeho rodokomen, nýbrž duch, jímž se přioděl na pohostinné půdě. Představa *Vltava* je věru něco českého, něco nejčeštějšího, viďte? Nu – a copak je *slovo* Vltava?

Svým původem germánské a nic než germánské *Waldaha.*

* * *

Až dosud jsme si hleděli jen cizomluvů *slovních.* Jsou i cizomluvy jiné: významové, vazebné, frastické. Příkladem pro cizomluvy významové byly nám už ty Husovy *obchody.* Významový cizomluv záleží v tom, že se slovo *domácí,* tedy nepřejaté, mechanickou nápodobou slova cizího přioděje významem, jakého nikdy nemívalo. Vazebný cizomluv je nápodoba cizí vazby; frastický cizomluv je nápodoba cizího rčení. Takové cizomluvy jsou často velmi na považenou, jsou to vlivy daleko vážnější než vnikání pouhých cizích slov do jazyka. Právě cizomluvy těchto typů najdeme hojnou měrou u buditelů a ještě později; právě tyto cizomluvy nám kalívají radost z českých klasiků.

Příklad cizomluvu významového: Chmelenský v plné shodě s územ své doby říká hercům *oblíbení údové* (divadelní společnosti) – to je však významový germanismus podle Mitglieder. – Šafařík i Mácha říkají, že něco je *laciné*, nemíní však láci, nýbrž chtějí říci, že to je spravedlivé, že se to sluší a patří: významový germanismus podle billig, recht und billig. – Neruda praví o mladém Vrchlickém, že *nemá jaksi na nejpůsobnější vyšpičatění* (básně) *více trpělivosti a zakončí způsobem fragmentivním* – znalci němčiny je zjevné, že to „nejzpůsobnější vyšpičatění" je významový germanismus podle die artigste Zuspitzung Ausfeilung. – Mácha praví *z Chinezského příklady* (Pantheon III 173), což je zas vazebný germanismus podle Beispiele aus dem Chinesischen; obdobně se vyjadřuje Šafařík, ale říkal tak ještě napořád i Neruda (*z německého, z francouzského* atd.). – Příklady cizomluvů frastických: *Kudrna mě chtěl dělati žárlivého* (Mácha III 48, podle modelu Kudrna wollte mich eifersüchtig machen); *držela jsem za zlato, co bylo bláto* (Němcová v listu svému muži 13. VI. 1857, podle modelu ich hielt für Gold, was Kot war).

Jazykozpyt je nám dosud dlužen soustavnější snůšku buditelských cizomluvů významových, vazebných, frastických. Byla by nad pomyšlení poučná. Věda však dojista jednou přikročí i k soustavné monografii o životu cizích slov v češtině. Ukázaly již mé skrovné

náznaky, že to je život rozrostlý, mnohotvárný, oplývající jevy poutavými o sobě i zcela obecně.

Zatím si je každý v své i cizí jazykové praxi sleduj na vlastní vrub, dospěješ tak k mnohému poučení a poznání. Shledáš také, jak čestně se čeština dovedla vyrovnat se všemi těmi invazemi a jak důmyslně a na kolikerý způsob naložila s těmi stovkami a tisíci hostů odevšad, především však z němčiny.

LIX
Verpánek a sympozion

Chci-li označit stoličku, na které při práci sedí švec, řeknu *verpánek.* Je to slovo přejaté, vzniklo z něm. *die Werkbank.* Vžilo se předůkladně, a jak se také připodobnilo – změnilo hláskovou podobu, změnilo mluvnický rod, změnilo – zúžením – i význam. Věru důkladná asimilace. A i kdyby nám snad nestačila, máme to marné: není v češtině jiného slova pro tu ševcovskou stoličku.

Chci-li pojmenovat vodního skřeta, který číhá u tůní a loví si lidské dušičky, mám na vybranou mezi pojmenováním *hastrman* a *vodník*. První z nich je dávná už půjčka z něm. der *Wassermann,* druhé je české. Hlásková i tvarová asimilace slova *hastrman* není tak dokonalá jako u slova *verpánek*; kdyby se zamyslil, postřehne snad každý Čech, že s původem slova *hastrman* nebude asi všechno v pořádku. A ježto máme pěkné a dokonale české slovo *vodník,* mohlo by se zdát, že Buridanův osel v nás ani na okamžik nezaváhá mezi slovními otýpkami *hastrman* a *vodník.*

Nu, a Buridanův osel v nás zaváhá velmi často, není-li to osel hodně nedoslýchavý. Zaváhá před paradoxní skutečností, že nedokonale asimilovaný cizák *hastrman* je nejen lidovější, tradičnější, „bájeslovnější", ale i básnivější, představově prosycenější než poněkud chladné a odtažité slovo *vodník.* I dojde snad k paradoxu dalšímu, že nějaký autor podá pohádku, povídku, román o *hastrmanu,* ale v připojené studii poví, ve kterých pramenech své údaje o *vodníku* našel. Co udělal pak náš autor? Pravý opak toho, co bychom čekali: ve výtvoru básnivém použil slova cizího, v textu poučném nebo dokonce vědeckém užil slova českého.

Slovo *kšaft,* původem i podobou pracizí, nabylo na české půdě některých zcela zvláštních obsahových hodnot, jež mohou přimět

i dnešního autora, aby mu dal v určité souvislosti přednost před *posledním pořízením* a *závětí.* – Stejně cizí původem je slovo *grunt,* již tvarem hlásí svůj nečeský původ. A přec *grunt* zlidověl, ba znárodněl do té míry, že např. autor skladeb z prostředí selského bude na toho slovního přivandrovalce odkázán tím víc, čím víc mu půjde o podání nezaměnitelně *českého* života selského a venkovského, a že jako vtip zní představa, že by se Novákové román *Na Librově gruntě* mohl snad češtěji jmenovat *Na Librově usedlosti.*

Zajisté – slova jako *hastrman, kšaft*, *grunt* jsou cizí jen svým původem a tvarem, nikoli svou platností v soustavě dnešní češtiny. Ale z našeho pohledu na ně plyne ponaučení zcela obecné, že jediným skutečně vhodným sudidlem pro užívání cizích slov může být jen úkonnost slova, tedy jeho funkce v daném kontextu, v dané vnější i vnitřní situaci autorově. Z každého použitého cizího slova je třeba klást si počet a účet; ale vyzní-li pro cizí slovo, má slovní cizinec přednost před slovem domácím, jiné rady a častěji ještě předpisy v těchto věcech mají vesměs povážlivé slabiny a kazy.

Není např. bez povážlivosti rada, aby cizí slova zůstala výsadou dikce *vědecké,* je svatá pravda, že vědecká dikce bude vždy mít větší množství cizích slov než každá dikce jiná. Vždyť jde o zaostření a zpřesnění pojmů, a zde pak není nad cizí slovo, jež je obsazeno jediným obsahem (v dané souvislosti) a jež nadto je citově aseptické, jsouc téměř chemicky čistým pojmovým preparátem. *Voda destiluje při 100° Celsia* je stylizace zdárnější než *Voda překapává při 100 °C,* a to proto, že *destilovati* vystihuje jen ten fyzikálně-chemický proces destilace, kdežto *překapávati* je rušivě mnohoznačné. Ale není ve vědecké dikci oprávněno *každé cizí slovo,* a právě věda, která má od našich puristů ještě tak nejspíš „pasírku" pro užívání cizích slov, užívá jich často zbytečně. Zejména tehdy, když vědecký pojem je už do té míry zpřesněn a ustálen, že lze bez obav upustit od cizího názvu, kdežto vědecký pracovník z pouhé setrvačnosti užívá cizího slova dál, tedy zbytečně.

Než dále: což je snad potřeba pojmové přesnosti nějakou výsadou tzv. přísné vědy? Nezáleží snad *vážnému* esejistovi na tom, aby se pravdy a poznání, jež hledá svými prostředky a cestami, dobíral krajním zpřesněním pojmů? O Nietzschovi je známo, že má v svém životním díle dvojí úzus: v celém *Zarathustrovi* není jediného cizího slova, stejně v básních; jeho myslitelské dílo však se hemží cizími slovy. Má na ně Nietzsche právo? Či je v svém myslitelském díle autor špatný a prznitel mateřštiny? Ne v podobě otázky – v podobě obžaloby jej z takového zločinu obvinili němečtí brusiči. My všichni však víme, že přes tyto chrochtavé inkriminace jsou Nietzschovy myslitelské knihy nejslavnější jazykovou trofejí veškeré spekulativní prózy německé. Snad postačí tento příklad pro poznání: není nikterak možné, abychom chtěli výsadu cizích slov připustit jen pro dikci vědeckou – Nietzschova myslitelská próza není vědou v obvyklém smyslu slova. I mají se tedy věci tak, že cizí slova budou namnoze, ba zpravidla nezbytná tam, kde běží o zjemnělé poznání mířící *intelektem* na pojmovou hlubinu věcí.

Přisvědčit nelze ani některým radám a tvrzením dalším. Arne Novák prohlásil jednou, že z cizích slov jsou nezbytná mnohá *nomina,* pojmenování věcí tedy, kdežto cizí *slovesa* jsou prý vesměs nahraditelná a tedy zbytečná. To je tvrzení kupodivu unáhlené. Dohaduji se, že v jeho pozadí je úvaha, že mnohá a mnohá věc je poznamenána geniem loci, majíc své ovzduší dějinné, kulturní, lidské, jsouc nepřenosně antická, románská, slovanská, germánská; kdežto děje a stavy jsou telluricky a snad i kosmicky obecné: vznikání, rozkvétání, střetání, sváření, odumírání, zánik tvarů a „věcí". Taková úvaha je nesprávná. Také slova pro děje a stavy mohou být poznamenána zcela určitým a nezaměnitelným místem, určitým údobím, určitou kulturou, určitou lidskou perspektivou, nevyjádřitelnou jiným slovesem než právě tím cizím. I je tedy vymezení, o něž se pokusil Arne Novák, příliš úzké.

Věřte mi, věci jsou složitější. Poslouž nám příklad. Dejme tomu, že někdo má v historickém románu postavu pana Slavaty. V knize je výjev, jak pan Slavata s někým promlouvá. A zde pak by byla věta:

I explicíroval pan Slavata, že…

Co soudíte o jazykové dokonalosti mého pomyslného autora? Napsal to dobře, či měl napsat takto:

I vysvětlil pan Slavata, že…

Řekl bych, že můj pomyslný autor je buď anebo. Buď je to pustý malůvkář, který si pohrává s cizími slůvky (zde v použití archaizujícím). A je pustým malůvkářem tehdy, pojal-li postavu pana Slavaty kladně. Pak měl opravdu napsat: *I vysvětlil pan Slavata*…

Ale mohlo by i být, že můj autor pojal pana Slavatu jako postavu zápornou. Pak by to *explicíroval* bylo nepředstižné. Je pak v tom slově všechno: škrobená dvořanská neupřímnost, zchytralá zákeřnost, uspěchaná licoměrnost, důstojné padoušství té stvůry slavatovské. A k tomu autorova *ironie,* autorův soud nad tou stvůrou. To všechno v tom jediném cizím slovíčku *explicíroval*. Slovo-klec, v níž se vystavuje celý člověk na odiv.

Zde jsme ostatně narazili na jednu zvláštnost češtiny. Záleží v tom, že z příčin vývoje dějinného a kulturního jazykový archaismus v češtině – na rozdíl např. od archaismu ve franštině, ale shodně s povahou mnohých archaismů v němčině – rovná se velmi zhusta cizomluvu. Vím, že proti takovým cizomluvům právě mezi archaismy dosud nikdo nic nenamítal, musili by se obořit např. na Jiráska a na Wintra – ale neuškodí příklad, abychom si ukázali, jak jediné cizí slovo na vhodném místě a v rozvážené funkci dovede prospět celé kapitole.

V úvodní kapitole *Bloudění* užívá Jaroslav Durych o popravčím lešení na Staroměstském náměstí slova *theatrum,* asi podle dobových textů. Theatrum je jeviště, scéna, divadlo, vlastně je to místo, kde se něco ukazuje našim zrakům, kde je nějaká podívaná. Přečtěte si tu kapitolu a řekněte si pak sami, dalo-li by se to cizí slovo plně

nahradit. Neboť v *theatrum* je vedle toho zde významného chladu neúčastnosti asi tolik: náramná podívaná, škrobený krvavý ceremoniál, katovská oficiálnost, pastva pro tisíceré čumilství; habsburské moresy, jak vládnout na zemi a zalíbit se pánubohu; do této směsice zaznívá asociace *tyátr;* s ní třebas ozvuk pověstného termínu rytírenského Haupt- und Staatsaktion a snad i vzpomínka, že se slova (amfi)theatrum užívá také o prostorovém uspořádání učeben pitevních; a je v tom slově ještě i škleb nad ubohými diváky toho tyátru i nad ubožejšími původci a vykonavateli. Lze ještě dokonaleji?

To je náhodou román historický. Ale což kdyby český autor zasedl k nějakému románu *Kosmopolis* s dějištěm v Paříži, Londýně, Římě a Buenos Aires? Platilo by pro něho, že se má vystříhat cizích slov? A co je to vlastně cizí slovo? Právě u nás stačívá, aby si autor zarural a nacpal do selského románu tucty dialektismů a provincialismů (nejen v přímé řeči, ale v popisech) – a sklidí pochvalu i mnohých jazykozpytců. Přičemž mnohé z těch dialektismů, např. názvy pro náčiní a nářadí, jsou čtenáři nejasné a všechny dohromady jsou z hlediska přísnějšího nazírání na spisovnou mluvu prostě *cizomluvy.* I bude tedy autor románu *Kosmopolis* snad mít právo na nějaký ten cizí termín anebo i cizí floskuli. Snad pak bude mnohdy jasnější, než kdyby se jich vyvaroval. *Aimée otevřela flakon „Peau d'Espagne".* – *Aimée otevřela lahvičku se „Španělskou kůží"*. – Co je lepší? Komparativem odpovědět nelze; neboť lahvička a flakon jsou dvojí, a „Španělská kůže" nejen že nevoní, ale není vůbec nic, leda kůže ze španělského osla nebo mezka, kdežto Peau d'Espagne je zcela zvláštní a nezaměnitelná voňavka.

Není ani pravda, co se někdy tvrdívá: že poezie netrpí cizích slov. Svádí k takovému tvrzení okolnost, že cizí slova *bývají* prosta citové mlhoviny, která *bývá* prvkem poetické výstavby. Z tohoto tvrzení vyloučíme nejdřív satirickou poezii všech odrůd; v ní jsou cizomluvy dokonce clou a jazykové technicum zcela běžné a obvyklé od dob Heinových po Evropě, od dob Havlíčkových u nás. Ale nejde

jen o poezii satirickou, o její sarkastická cizí substantiva, adjektiva, slovesa, příslovce: cizomluvy mají kladnou úkonnost i v jiné poezii daleko častěji, než myslíváme. Nejde tu jen o známé Březinovy *asymptoty*; také poezie dekadentní těží z cizomluvů záměrně. A což *destilovaný jed* a *parodický tanec* v *Hadím poledni* Karla Tomana? A hojné cizomluvy jeho jiných básní – u básníka, který je dnes už jazykovým klasikem? A co je tajemstvím Dykova verše z *Deváté vlny*

smrt se zkonkretisovala –?

Kontext tragický vrcholí zde ledově chladnou konstatací cizomluvnou. Verš je čtyřstopý trochej. Z jeho osmi slabik je šest zaplněno slovem šestislabičným, jež by svou rozlehlostí budilo pozornost, i kdyby to bylo slovo české. Zvolený cizomluv však zde působí dojmem jakési obludy, vtěleného Osudu: jako by ledovec zatarasil úzkou zátočinu, nesa smrt všemu, co je v ní. Uznejte, že naprosto nelze textovat: *smrt teď náhle zpřesněla* – nebo: *smrt, už lze ji nahmatat,* a co jiných nejapností bychom si vydumali.

A ještě k pochybnému kritériu, že o použití cizího slova má rozhodovat zřetel obecné srozumitelnosti. Popíše-li autor románu ze života továrenského po pracných studiích a informacích dynamo do takových součástek a s takovým vybrakováním odborné terminologie (české), že tomu popisu rozumí zrovna jen strojní inženýr, sklidí snadno od kritiky – od kritiky nejtupější ovšem – chválu za to, jak velmi „vnikl“ do prostředí své knihy. Ve skutečnosti se dopustil hrubé autorské neplechy – jeho pracný popis je disfunkční, normálnímu čtenáři nesrozumitelný, ačkoli autor *chtěl* být srozumitelný všem.

Nechme však takových alotrií, která odbornou znalost věcí jen předstírají anebo jí používají neúkonně, a ptejme se, je-li vůbec možné, aby vyspělejší autor byl srozumitelný každému, a každému každou částicí svého výraziva. Buďsi autor třebas puristou – vždy

se najdou čtenáři, kteří mu nebudou plně rozumět, ne jazykově, ne obsahově. A kromě toho budou vždy autoři, kteří se předem vzdají ctižádosti, aby byli srozumitelní všem. Chtějí povědět svou věc, a vědí, že ji lze povědět jen na jediný způsob a že tomuto způsobu nemůže porozumět každý občan. I mluví zasvěceně k zasvěceným. Například o nějakém faktu antickém s použitím nějakého toho slova řeckého nebo latinského, jež lze přeložit jen zdánlivě, nikoli však v hlubší podstatnosti. A jsou na světě steré odstíny věcí a ideí, o nichž nelze kloudně a platně hovořit jinak než tak, že si autor se zasvěceným čtenářem dává terminologická hesla cizomluvná, ať je to kultura mykénská, ať 12. století francouzské, ať Alžbětina Anglie, ať Petrovo Rusko, Cervantesovy Španěly, Washingtonova Amerika. Nemusí to ani být autor vědec v obvyklém úzkém smyslu tohoto slova, stačí, aby byl znalec a zasvěcenec, a bude mít právo na svá cizí slova. Pokud totiž jsou nezbytná nebo žádoucí pro myšlenkový odstín, pro asociace kulturní a citové, pro výstavbu scény vnější i vnitřní, pro dojmovost textu, úhrnem – pro jazykovou úkonnost. Každé jednotlivé cizí slovo na zvláštní a osobní odpovědnost autorovu.

* * *

A nebudeme se snad hádat, že *lever* není žádné vstávání a že *sympozion* je tak málo beseda za stolem, jako je *ambrózie* totožná s vepřovými hody. A že *ateliér* lze někdy zcela dobře nahradit slovem *dílna,* ale nikoli vždycky. Že malíř a sochař mají právo na ateliér, to jim snad nebere ani purista. Ačkoli by mohl namítnout: vida, Giotto měl dílnu a Michelangelo měl dílnu, a pan akademický malíř Vincenc Klobása nedá bez ateliéru ani ránu svým štětcem. Na tom by něco bylo, ale je to fakt kulturně-historický anebo stavovský, ne však jazykový. Jsou však též ateliéry jiné. Je-li krejčí, švadlena, vyšívačka atd. umělcem a umělkyní v svém oboru – a jsou takoví –,

přejte jim jejich *ateliér.* Ty ostatní žeňte – jsou to hochštapleři a *dílna* jim musí stačit.

To nás vede ke dvěma oblastem, kde cizí slova *mohou* být po funkční stránce jediným vhodným výrazivem. Je to hájemství módy a hájemství kuchyně.

Kostým je něco jiného než *šaty*, *complet* nebo *komplet* není totožný se *šaty s kabátkem z téže barvy, toque à la turque* není *kulatý klobouček na turecký způsob. A tailor-made* není *krejčovský střih*, *krejčovská práce.* Bez dalších dokladů: češtinářská honička na krejčířské nápisy je v své *povšechnosti* neplecha netušivců. Rozlišovati je třeba: jako jste rozdělili hotely podle přepychovosti, komfortu (či „pohodlí"?), počtu koupelen, W C a absence štěnic na hotely první až nevímkolikáté třídy (přičemž jim neříkáte „zájezdní hospoda"), zcela tak jsou i krejčí a krejčové, kteří slohem své práce mají právo na nějaké to cizí slovo. Napíší-li si na tabulky *Tailor-made* a obdobná slovíčka, uložil bych jim, být zákonodárcem, zvláštní břemeno ručební: dokáže-li klientela takovému tailor-madeovi, že jeho tailor-made není žádný tailor-made, alebrž kreace z Vršovic, dal bych – já zákonodárce – takového tailor-madea zavřít pro jazykové a živnostenské hochštaplerství. Co třeba vymýtit, jsou zbytky *německých* cizomluvů v krejčířství. Neboť jsou disfunkční, v dějinách novodobého ošacení nikdy žádná německá móda ve světě platnost neměla, takže faldíčky, forštósky a kráglíčky jsou učiněný jazykový přepych. Pojmové specifikum je zato *dirndl.*

A ta druhá oblast cizích slov: francouzský kuchař v Praze působící, český kuchař opravdu à la française básnící – proč by neměli mít právo na francouzské pojmenování svých krmiček? Ovšem za stálého dohledu. A zjistí-li se místním nálezem komise, že ten *Médaillon sur canapé* je po pravdě jen ubohé pečené hovězí maso na chlebíčku – zavřete lokál, zavřete kuchaře. Byla by to jazyková praxe namáhavější – myslím to koštéřské úřadování delegované komise jazykozpytecké –, ale i praxe rozumnější.

Je ještě třetí oblast životní, v níž cizomluvy mají plnou legitimnost – oblast umělců, kterým říkáme artisté. Termíny *cirkus* a *varieté* jim, doufám, přizná každý. Ale přiznejte jim klidně také např. název *knockabout*, nechtějte, aby jej nadobro vytlačil *výstředník* nebo *umělec ve výstředních výjevech.* Kdo kdy byl svým vnitřním ustrojením hoden, aby zplna a po zásluze prožil propastný humor pravých knockaboutů, ví dobře, že to je dar boží vázaný na génia jednoho jediného plemene, věc i se svým jménem nepřenosná. Děkuje pánubohu, že něco takového je na světě, a nestojí o překlad.

Lze také říci povšechně: ať se po Evropě podíváte kamkoli, nebyl ani jediný radikální vyhazovač cizomluvů pozoruhodnějším vědcem, filologem, myslitelem nebo dokonce spisovatelem. Je to profesionální činnost mozků hodně podřadných. A za druhé: radikální očista od cizomluvů není ani známkou umocněného kulturního života, ani význakem, že by národní kultura byla jednak opravdu národní, jednak pro ostatní svět nějak významná. Nejradikálnější brusiči v Evropě jsou, pokud vím, Maďaři, ti již před desetiletími nestrpěli jediný cizomluv ve veřejných nápisech. Nu tedy: je maďarská kultura pro svět významná? A je maďarská kultura a kulturní produkce něco tak nad pomyšlení svérázného a jen a jen maďarského? Jsou to otázky až humorné.

* * *

Vracím se k bludnému tvrzení, že cizomluvy jsou v poezii výrazivem nevhodným a nemístným – tvrdil tuto nepravdu bohužel i člověk takové ráže jako Otokar Zich. A ježto zde nemohu pořádat stostránkovou antologii české poezie, musí postačit doklady nejskrovnější počtem, ale věru pádné významem.

Nejdřív ukázky z Karla Tomana, tedy z básníka již kanonizovaného, na klasika povýšeného. V básni *Sen severu* má tyto cizomluvy: palmy, pinie – sugestivní dálky – kosmogonie – perspektivy dálek –

rytmus moří; v rovněž nedlouhé básni *Kousek léta*: rytmy zápasů lidských – rostoucí refrén – revoltou chvěl se – budit echa – Addio, titěrná villo. Tomanova slavná báseň *Tuláci* téměř působí dojmem, jako by byla napsána proto, aby vyvrátila přenáhlené tvrzení Arna Nováka o zbytečnosti cizomluvů *slovesných* (byla ovšem napsána před Novákovým tvrzením):

Tvůj hlad, ó země, žije v nich,
tvůj svatý hlad je inspiruje.
Po metropolích nádherných
syn člověka se potuluje,
chor, otrhán a vysílen.
Svět bohatých v průvodu žen
a v lesku šperků promenuje.

V této básni, jejíž předposlední verš je ostatně také v rozporu s tezemi rytmika Josefa Krále, a to do té míry, že buď má zásadně nepravdu Král, anebo je Karel Toman břídil, zajisté nejsou slovesa *inspiruje*; *promenuje* zbytečná, nevhodná, nenáležitá.

Otokar Březina má v básni *Jsem jako strom v květu* tento verš:

v korridorech světla jsem prostřela vůně pro kroky
milenců svých

Máme zde cizí, a dokonce suché, střízlivé, ba „technické“ slovo *korridory* v básni duchem i obsahem naprosto vážné, nehumoristické, nesatirické a někteří teoretikové nám přec tvrdí, že cizomluvy mají v poezii oprávnění jen jakožto prostředek na vybavení dojmu více méně groteskního. Nu, uvidíme.

Proč Březina neřekl *v chodbách světla*…?

Rozbor verše nám poví tolik:

1. V koridorech je slovo čtyřslabičné, i dostává jím nástup verše zcela jiný rytmický impetus, než by dostal mrtvým *v chodbách.* Kromě toho: jsme nutkáni vyslovit zde to slovo se zvláštní rychlostí, a to ne jako dvojtrochej ⏝ U | ⏝ U, nýbrž spíš jako ⏝ U U U. Toto abnormální zrychlení má zas důsledek dvojí. Jednak budí představu pohybové akcelerace, představu letu; a to je v dokonalé shodě s bezprostředně následující slovní představou světla. Druhý důsledek zrychleného přednesu (čtení) je, že slovo o sobě čtyřslabičné netrvá déle, než by trvalo slovo tříslabičné, daktylské. Vzniknou tak ve verši rovnoměrně rozložená centra prudké pohybovosti: *v korridorech*… *prostřela*… *pro kroky*; tím působivěji se pak do této impetuozní pohybovosti vsouvá prodleva na první slabice slova *vůně,* a tím víc pak dojmem dlouhého vydechnutí zapůsobí zvolnění tempa na konci verše: *milenců svých.*

2. textace *v chodbách světla* by zde byla nevhodná proto, že ze slova *chodba* příliš proniká představa chůze a chození. Světlo však nechodí, světlo letí závratnou rychlostí a závratnými prostory; jejich rozlohu dobře podává čtyřslabičný tvar *v korridorech*, jež *zde* musíme proletět jazykem, očima. Pro člověka, který ví, odkud se bere slovo corridor, jde funkčnost výrazu *v korridorech* ještě dále. Corridore, corridor je od correre, i znamená tedy původně chodbu, kterou se (např. sloužící, sluha pánův, kurýr!) *probíhá*, uhání za příkazem, posláním. To všechno se ideálně hodí do metaforického i situačního kontextu Březinova verše. Březina to slovo dokonce píše nápadnou u něho úchylkou od pravopisného úzu se dvěma „r“, jako by nás chtěl zvláště upozornit na sloveso correre, na běh a uhánění.

Zdá se vám po všem, co jsme shledali, že by byl Březina mohl či že raději měl svůj verš zahájit slovem *v chodbách*?

A ještě doklad, tentokrát nikoli z poezie, nýbrž z prózy esteticky organizované. Ve stati *Nový typ básnického regionalismu: C. F. Ramuz* (Zápisník IV-10 nn.) napsal Šalda:

… lidé obtížení utrpením, zmítaní vášněmi, posedlí ďábly; lidé nemocní a zločinní, vrahové, nevěstky, malomocní, opilci, pomatenci a blázni, jurodiví… Vesměs lidé, s nimiž pocítil lítost Kristus.

Jde tu o slovo *jurodiví.* Přichází na konci po dlouhém výčtu proklatců, a je to slovo cizí, jediné cizí slovo v celé větě. To u stylisty rázu Šaldova nebude jen tak náhodou. A opravdu není. Je to slovo ruské a znamená šílence. Nebude mnoho českých čtenářů, kteří to slovo znají. Ale není té znalosti ani potřebí, ba není vlastně ani žádoucí. Český čtenář ruštiny neznalý si ihned utvoří jakousi subjektivní etymologii: vyčte z toho slova obsah „divý", a zbude mu ještě „juro", z jehož zvukové dojmovosti spolu s českými slovy, jež předcházela, zrodí se mu jakési představové à peu-près. Vybaví se mu úhrnná představa „nějakou posedlou a padoucí běsnivostí stižený". Co se stalo? Dešifrace jen *částečná* podnítila obraznost tak, že výsledek předstihuje jakékoli slovo ať české, ať jiné. Do takové míry lze pracovat s cizomluvem funkčně a gradačně! Zároveň náš doklad vyvrací námitku, že cizomluvy jsou výrazivo nevhodné již proto, že nejsou všem čtenářům srozumitelné. Nehledě k tomu, že je mnoho a mnoho autorských situací, v nichž se autor nemůže ohlížet po vzdělanostní kvalifikaci každého, komu jeho text padne do rukou, viděli jsme přec právě na tom *jurodiví,* že cizomluv čtenářem rozluštěný jen napolo může mu vybavit představu silnější než kterékoli slovo, jemuž rozumí dokonale.

* * *

„Četl jsem v novinách, že už brzo má vyjít nový slovník českého jazyka. Chvála Bohu! Snad se teď dočkáme, že budu mít u psacího stolu po ruce příruční thesaurus naší řeči".

Znám lidi, kteří by řekli po přečtení toho, co jsem dal do uvozovek:

„Nevím, kdo to řekl či napsal, ale je to nějaký divný člověk. Projevuje dobrou radost z příručního slovníku, který je na cestě,

je to tedy člověk s citem pro svou mateřštinu, ale ani ten projev vlastenecké radosti ze slovníku češtiny nedovede nechat bez cizomluvu ‚thesaurus'. I je zas jednou vidět, kam jsme dospěli." –

A o tom tedy několik slov.

Řekl to shora v uvozovkách T. G. M. podle záznamu Karla Čapka ze začátku března 1934, ale na tom nesejde, běží o ten cizomluv *thesaurus.* Je to slovo řecko-latinské a znamená původně poklad, zejména též pokladnici chrámovou, tedy poklad dvojnásobný, umocněný, statek zároveň velmi cenný i také posvátný do nedotknutelnosti. Nadšení filologové přenesli pak slovo thesaurus o mnoho věků později na obsáhlé slovníkářské snůšky výraziva, a to zprvu jen jazyků, které kladli vysoko nade všechny ostatní, tedy na slovníky řecké a latinské: proto např. Thesaurus linguae latinae, doslova Poklad, Pokladnice jazyka latinského. A zas o drahnou dobu později se dostalo i jazykům novověkým cti, že jejich milovníci říkali slovníkům z nich čerpaným thesaurus. Toto slovo stává se pak jakousi slavnostní významovou „střídnicí", které lze při svátečních příležitostech užít místo slova „slovník". Patrně příklonem k thesaurus stvořili si Němci slovo *der Wortschatz*, ale to už není to – je v tom sice „poklad", ale význam je spíš „slovní zásoba". Na slovní zásobu (bohatou) odkazovalo by také české sousloví *slovní poklad,* i zde by chyběla téměř sakrální slavnostnost slova thesaurus; kromě toho kterýsi dosti závažný rádce češtiny před názvem *slovní poklad* dokonce varuje, doporučuje místo něho *slovní zásoba.* Nu, a *slovní zásoba,* ta má již teprv daleko k tomu, co vyjadřuje *thesaurus.*

Abych to doličné řízení zkrátil: cizomluv, jehož použil T. G. M., je vnuknutím zbožné úcty a lásky k češtině, je na daném místě češtější než kterékoli české slovo. T. G. M. se mohl cizomluvu snadno vyvarovat, mohl si zahorovat slovy jen a jen českými. Než právě horovat mu nebylo dáno, nehoruje proto ani zde, projevuje jen radost, že brzo vyjde příruční slovník češtiny. A co by jiný vyjádřil snad ho-

rováním, vyjádří on právě tím jediným slovem thesaurus. Mohl tu větu hravě obměnit do „bezvadné“ češtiny:

… že budu mít u psacího stolu po ruce příruční slovník naší drahé a vzácné řeči.

Ale když vám říkám, že si na přívlastková adjektiva nepotrpěl. – Měl však, řekl by někdo, možnost ještě jinou. Mohl říci:

… že budu mít u psacího stolu po ruce pokladnici naší řeči.

Ale „pokladnice“ by zde byla slovem dosti nejasným a k tomu ještě nehezky lyrickým, květnatým. Neboť thesaurus, jakmile je řeč o knize, není už „pokladnice“, nýbrž je to slovník (který je pokladem, pokladnicí).

Ať se na to díváte odkudkoli, ať dalekohledem, ať drobnohledem, pokaždé dospějete k přesvědčení, že ten cizomluv je zde nejen nikoli zbytečný, nýbrž nad každou možnost náhrady zdárný. Neboť zároveň také ještě bez každého řečňování povznáší češtinu mezi jazyky na světě nejváženější, nejproslulejší, totiž mezi jazyky, v nichž se spatřoval poklad takový, že se z něho schraňovaly pokladnice, tj. právě thesaury.

Zbývala by ještě námitka, že tomu všemu rozumí jen člověk, který umí alespoň latinsky a má vědomosti o kultuře řecko-latinské. Je to námitka správná. Jenže za prvé: mluvčí užil toho slova v hovoru s člověkem, o kterém věděl, že všechny tyto předpoklady jsou u něho splněny. Kdyby byl o tom slovníku mluvil např. k hodonínským občanům na náměstí, nebyl by užil slova thesaurus. A za druhé a hlavně: tvrdím a nepřestanu tvrdit, že je právem každého autora, aby si již povahou svého výraziva volil posluchače a čtenáře, k nimž mluvit vůbec chce a hodlá. To nemyslím snobsky, intelektuálsky, povýšenecky; ale chci-li do bytostnější podrobnosti pojednat o kterémkoli duchovém jevu, ať je to např. vnitřní svět Dantův, Pascalův, Shakespearův nebo Máchův, vím přec předem, že nepíšu pro každého. Musím toho u svého čtenáře předpokládat tolik, že nemohu mít ani úmysl, abych psal pro všechny.

LX
Fotr a frajle, handlíř a rajzák

Uvádím v kapitole *Hosté,* jak čeština naložila s některými jazykovými vetřelci, především s cizomluvy přišlými z němčiny. Některé vyhostila do mluvy společenských spodin, kde ještě budou nějaký časek živořit; i tam už vadnou a chřadnou, jiná vůčihledě zkomírají – např. *ausgus* dobíjený *výlevkou, konk* vyřízený *chodbou.* – Jiné takové vetřelce spisovná čeština trpí v rezervacích slov, jež označují bytosti nekalé: *machr*, *lump*, *gauner*, *šuft.* Řekla si patrně: když už jste tady, buďte si, alespoň si nemusím vymýšlet českého hochštaplera; dareby a podvodníky sice už mám, ale copia verborum zde neuškodí. – A třetí skupinu distancovala a diferencovala, dala jim úplně nový odstín, vytvořila z nich pojmová pejorativa. O čemž sluší povědět několik slov.

Slova, jako *der Rauber*, *Räuber*, *der Mörder, morden*, *der Vater*, *das Fräulein*, *der (Geschäfts) reisende*, *der Händler* vnikla do češtiny se svým původním významem lupič, vrah, vražditi, otec, slečna, cestující, obchodník. Byla to původně prostá konstatující označení pro lupiče, vraha atd. Když se tato slova pokračující jazykovou očistou stala křiklavými jazykovými kazy, nevyvrhla je čeština ze svého lůna, nýbrž naložila s nimi daleko důvtipněji: popadla stříkačku s chemickým barvivem a dala jim injekci jednou směšnosti, jindy opovržlivosti. Ze slov neutrálních se stala pejorativa, úplně *nová* slova s významem, o němž se jim v jejich vlasti ani nesnilo a podnes nesní.

I neznamená *fotr* otce, nýbrž směšného tatíka, senilního hňupa. *Frajle* není slečna, je to hloupá fiflena a křehotinka se stavovskou pejchou a s odpudivou osobivostí. *Raubíř* není lupič, je to daleko spíš vůdce silničních pobertů Pafnúc Těpic, bytost spíš k popukání

než pro p. státního zástupce. Obdobně *mordýř* a *mordovat.* A *handlíř* není obchodník, nýbrž je to výhradně jen obchodník pokoutní, nekalý, důkladně neprotokolovaný. *Obchodní cestující* může být sympatický i méně sympatický, o tom sousloví *obchodní cestující* nic neříká, označujíc jen příslušníka stavu, jehož lidé se těžce probíjejí životem, nabízejíce zboží jiných lidí jiným lidem; a kde jazyk nevyznačuje nějaký záporný rys předem, kde dává označení citově neutrální, *předpokládá* v případě, jako je ten zde, lidskou slušnost, spořádanost, sympatičnost. Slovo *rajzák* však není neutrální, je v něm opovržení, páchnou z toho slova splašky a pomyje života, mastné hrací karty, špinavé anekdoty, přiboudlina sprostoty „rajzácké"; a myslím, že to je slovo žalovatelné, alespoň tehdy, když padne z úst člověka vzdělaného. Z hlediska vzdělaneckého úzu vycházejí vůbec všechna pojmová vymezení, jak se zde o ně pokouším; je však významné, že tato rozrůznění vnikají víc a víc také do mluvy lidové.

Německé slovo *das Geschäft* je prosto každé příchuti, je neutrální; nějaký mravní zápor do něho mohu vložit jen aktualizací ve zcela určitém kontextu. České slovo *kšeft* však může být výraz neutrální jen v ústech chudáka obchodníčka, který se při svém plahočení nikdy nedostal k slušné češtině. Pro všechny jen trochu vzdělanější Čechy je *kšeft* čpavé pejorativum, slovo s mravním odsudkem, s potupným cejchem na čele. Tím víc pak *kšeftař.* Nejinak *hauzír,* srovnáme-li jej s *podomním obchodníkem.* Člověka jen trochu školami prošlého, který mluví o svých *kšeftech*, budeme bez váhání mít za člověka ne-li zchátralého, tedy povážlivě chátrajícího.

Když k nám se vznikající industrializací přišlo slovo *fabrikant,* bylo po nějakou dobu stejně neutrální jako ve své vlasti, znamenalo prostě továrníka (místy po nějakou dobu znamenalo i továrního dělníka). Pozdější soutěž se slovem *továrník* to slovo diferencovala, a to tak, že mu vtiskla cejch. *Továrník* může být slušný i méně slušný, slovo samo označuje jen jeho výdělečnou činnost a stavovskou pří-

slušnost; *fabrikant* je skoro již kvalifikovaná nadávka, čpí z toho slova manchestrismus, vykořisťovatelství, nízká povaha, podlé praktiky hospodářské a jiné.

Strážník je prostě orgán veřejné bezpečnosti, a nic víc. *Policajt* je buď humorný aspekt strážníka, anebo je v tom slově spolupředstava tupého pochopa, bičířské nízkosti, představa „poldovství".

Obdobně reagujeme na dvojici *četník*: *žandár.* Také věcná představa slov *nevěstinec* a *bordel* je úplně shodná; ale mezí oběma slovy je přec jen rozdíl, slovo bordel je silnější o složku hnusu z mravní špíny a zvrhlosti.

Dokladů je spousta, nač je hromadit – i bez dalších si můžeme říci tolik:

důvtipným rozrůzněním vytvořila čeština z četných slov přejatých soustavnou řadu pejorativ. Slečna-frajle, továrník-fabrikant a všechny ostatní dvojice nejsou nikterak synonyma; jsou to slovní dublety pro spisovnou češtinu dokonale rozrůzněné významově i funkčně. Pokaždé je v těch dvojicích slovo přejaté slovem afektivním, slovem záporného soudu mravního a společenského. Tu a tam najdete obdobu k tomuto jazykovému zjevu i jinde. Tak např. říkali Němci dlouho příručímu, obchodnímu pomocníku der Commis, Kommis (z franštiny ovšem). Původně byl význam úplně neutrální. Pak nabylo slovo der Kommis v ústech některých Němců příchuti stavovsky příhanné asi ve smyslu der Ladenschwengel, klacek za pultem. Přitom však němečtí šéfové pořád ještě bez potupného úmyslu inzerovali, že hledají einen Kommis. Ještě později přišlo slovo der Handlungsgehilfe, ale spíš jen z důvodů puristických a hlavně pro terminologické zpřesnění. Byly tedy osudy slova le commis v němčině ve významných podrobnostech přec jen jiné než v češtině osudy německých slov, o kterých promlouváme. Kromě toho je to případ dosti vzácný, kdežto u nás jde o téměř *zákonitou* soustavu velmi četných slov, jež vyspívající čeština pověřila *úplně novou úkonností.*

Kdo má v sobě trochu smyslu pro odstíny slov, nebude si přát, aby tito hosté z češtiny odešli. Jsou to v dnešním úzu vzdělaných Čechů pejorativa opravdu drahocenná – za předpokladu, který se dnes už má rozumět sám sebou: že nebudeme mluvit o fabrikantovi, kde míníme továrníka, a o handlíři nebo rajzákovi, šíříme-li se o člověku, ve kterém spatřujeme slušného obchodníka, slušného obchodního cestujícího.

Celý ten jazykový zjev připomíná v *opačném* smyslu jazykový fenomén, který se udál v angličtině. Ta po normanské okupaci převzala mnoho slov pro pojmy a fakta zjemnělého života společenského a vyšší kultury, a tato slova jí už v původní platnosti zůstala. U nás co do slov typu *fabrikant, rajzák, policajt, kšeft* naopak: slova odjinud posloužila češtině, aby z nich vytvořila specifická pejorativa pro *odpadní* jevy a zjevy kulturní, společenské, pro lidskou havěť v zahnívajících zátočinách a kalužích života.

LXI
Kapitolka nedlouhá, ale tím zásadnější

Ani trochu se nesrovnávám s míněním, které jednou projevila *Naše řeč,* pravíc, že slova *lump, gauner, šuft* a jim podobná slova přejatá jsou zbytečná a že se obejdeme bez nich. Především: neznám v jazykových věcech slova prožluklejšího nad takové „obejdeme se". Je to pro mne, nemohu si pomoci a krom té úcty, kterou mám ke všem lidem dobré vůle, „slovíčko do pranice". Kdybych chtěl chytat za slovo, řekl bych asi toto:

člověk se obejde bez mnohé věci, obejde se bez pohodlí, bez důstojného bydlení, bez důstojného nakládání, obejde se bez svobody a mnohý dokonce i bez mýdla a vody. Člověk je živočich trvanlivý, a kdybych psal německy, řekl bych Der Mensch ist ein durables Lebewesen, a znalec by ihned pochopil, proč říkám durabel a ne dauerhaft, a jaký je v tom rozdíl (zas příklad na úkonnost cizomluvů!). Už odedávna vytýkám českému člověku, že se dovedl obejít bez tolika věcí; že např. rovnou tak dlouho, dokud na to nevyzrál zvláštní úřední předpis, přistupoval na nestoudnou a jinde neslýchanou domněnku uzenářskou, že se člověk může obejít bez slušného balicího papíru, takže postačí zabalit teplé uzeniny do nedělní zábavní a poučné přílohy „Národní politiky". A je opravdu fantastické, bez jakých věcí se český člověk dovedl obejít i mimo oblast troufalých uzenářů a špindírských hokynářů: s jakým obejitím a obcházením dovedl bydlit, jíst, žít, dýchat a summa summarum živořit. Ale ačkoli tedy se člověk obejde bez tolika věcí, že to je až k nevíře, jeví přec jen život, civilizace, kultura, jazyk důsledný sklon k tomu, aby člověk ze své diogenovské frugálnosti slevoval víc a víc. A právě na stole jazyka jsou už dávno a vlastně už od prvopočátku nejen mísy se sytnou domácí stravou, jsou na něm i všeliké slovní

nádobky s kaviárem, humry, ústřicemi, havajským ananasem a kalifornským grapefruitem. A lidé se bez nich obcházejí pořád méně; a je naším sociálním snažením, aby to všechno bylo na stole každé dělnické rodiny.

Až dosud jsem mluvil jen hypoteticky, neboť nemám ve zvyku chytat za slůvka. Proto se vracím k doslovnému znění a smyslu onoho výroku. Řekne-li někdo, že to a to slovo je zbytečné a že se obejdeme i bez něho, tvrdí věc dvojí, dává však dvojímu tvrzení souřadnou mluvnickou podobu dosti zle mátlivou. Věc, bez které se obejdeme, nemusí ještě nikterak být věcí zbytečnou, kdežto ovšem každá věc zbytečná bude zároveň věcí, bez které se obejdeme. Mívám v kapse dvě tužky, jednu černou, druhou červenou, té červené užívám k tomu, abych si v knihách označil věty zvláště chytré nebo zas pozoruhodně hloupé. Rozumí se, že se bez té červené tužky mohu obejít, ale vzdal bych se jí přec jen nerad: zejména na oslavu setkání s autory zvláště hloupými je velmi prospěšná. Mám na stole kvetoucí keříček azalkový, mohl bych se bez něho hravě obejít, vždyť je to přepych; ale kdyby mi jej někdo odnesl a hodil do popela, ozval bych se; a kdyby mi řekl: „Že se o to tak berete, vždyť je to přepych" – odsekl bych: „Ale ne pro mne, a mimo to jste hloupý kazisvět, když házíte takovou hezkou věc do smetí."

Argumentace: „obejdeme se i bez nich" byla by vhodná a nabyla by dokonce významu rozhodujícího, kdyby hrozilo i jen sebemenší nebezpečí, že česká slova darebák, podvodník, padouch budou cizomluvy lump, gauner, šuft zatlačena nebo dokonce vytlačena. Takového nebezpečí však není. Jakmile ho není, platí, že ty cizomluvy, bez nichž se zajisté obejdeme, tj. bez nichž bychom se *mohli* obejít, jsou cosi takového jako má červená tužka vedle černé a jako ta azalka na mém stole. Zpestřují, zmnožují nám život o barevné a tvarové a představové odstíny, jsou to *diferenciáty,* je to v soustavě českého výraziva přepych, k němuž si dopomohl jazyk sám. Stranou ponechávám slova typu *machr*, *kšeftař*, *hochštapler* – tato slova

jsou *nezbytná,* protože vhodných českých protějšků k nim není. K *lumpovi, gaunerovi, šuftovi* jsou však protějšky hodně srodné. Ale zas nikoli *dokonale* srodné a shodné. Podle pojmového obsahu je lump a gauner darebák a podvodník, šuft je padouch. Ale hned např. u dvojice *gauner*: *podvodník* vyciťuji odstínový rozdíl. A patrně si při takovém vyciťování rozdílu nevedu s přílišnou dávkou subjektivnosti, neboť kdyby obě slova byla opravdu synonyma, jak potom vysvětlit nápadné rozdíly v jejich frastickém užívání? Neboť slyšíme ne zrovna zřídka zálibně kamarádské: *Jsi ty ale gauner! – Ty kluku gaunerská! – Ten Jarda*, *to je ti gauner!* – V takových aplikacích mívá slovo *gauner* význam téměř pochlebný, užívá se ho v nich jako např. slov taškář, filuta, lišák na označení člověka, který si dovede poradit, který dovede corriger la fortune. Stěží však řekne někdo s přízvukem *zálibným*: *Ty podvodníku jeden!* Mezi slovy *padouch* a *šuft* je zas jiný rozdíl. Záleží v tom, že slovo padouch je pro drtivou většinu šuftů patetické. Shakespearův Jago a Richard III., Schillerův Franz Moor, toť padouši a padouchové, a také zrádce vlasti a národa je padouch; ale na životní mizery normálního formátu je slova padouch skoro škoda, je pro ně předimenzováno stejně jako slovo *bídák,* vhodnější je pro ně šuft, z něhož syčí právě ta *nízká* ošuntělost a cynická hanebnost, kdežto *padouch* je obdařen téměř majestátem zvrhlosti. Za věc dosti významnou pokládám i toto: kdežto se o některé zálibné aplikace slova *gauner* dělíme s frazeologií německou (So ein Gauner, er hat den Alten richtig herumgekriegt!), je náš odstínový diferenciát *šuft*: *padouch* jazykovým statkem jen českým, neboť v němčině musí der Schuft vystačit na všechny polohy od domácí výměny názorů až do patetického dramatu; zde tedy přejaté slovo zásluhou samotné češtiny vedlo k úkonnému odstínění jejího výraziva. Je to jeden z četných případů, kdy cizomluv byl do jazyka vtělen s významovým a funkčním posunem, jemuž říkám *hélótizace slov přejatých*; zbavovat se takového slova znamená ochudit se.

A ještě něco. Slova jako dareba, podvodník, lump, gauner jsou pro naši společenskou charakterologii jakýmisi označeními pro povahové *profesionály*, skoro tak, jako je nám *kasař* označením pro určité „povolání" odbornicky provozované. Darebou, lumpem atd. nejste ad hoc, jednou jedenkrát v životě; buď jím nejste nikdy, anebo vždy a ve všem, a jste-li, je to něco jako váš životní „charakter". Platí však, že se u označení pro činnost, povolání, stav velmi často setkáváme s cizomluvy, z nichž některé ani nahradit nelze. *Generál* je něco jiného než vrchní velitel vojska, *admirál* něco jiného než vrchní velitel loďstva, slovo *prezident* nahradíme slovem předseda jen u činovníků, nikdy u státního prezidenta, ačkoli první muž v národě by měl zajisté už svým jménem ztělesňovat neporušenou čistotu jazyka národního a státního. Ba, ani z *oficiála* neuděláme to, co jeho jméno vyznamenává, totiž „úředníka".

Proč to všechno? Protože cizí jména u povolání a hodností jsou jednak „technica", jednak přidávají hodnosti jejich nositele na lesku. A to zas jen podle obecného zákona, že skoro každý cizí termín má v sobě nějakou hodnotu afektivní. Ta je v slovech typu generál, admirál, prezident, profesor, doktor, inženýr atd. kladná. Může však být i záporná, a je záporná v slovech typu lump, gauner, šuft, machr atd. Řeknu-li lump místo dareba, gauner místo podvodník, šuft místo padouch, *distancuji* lidi takto pojmenované od své mluvy, od svého životního i mravního prostředí a ovzduší, od národní společnosti: jen proto je zas pro Němce např. slovo Kanaille výrazivější než slovo Gesindel, slovo Journaille opovržlivější než třebas Zeitungspöbel. Projevuji takovým cizomluvem, že ty lidi nepočítám k „nám". Hélótizuji je – a to ještě nádavkem k té charakteristice již o sobě záporné. Bez takové hélótizace se ovšem můžeme *obejít* – ale proč bychom se bez ní obcházeli? Vždyť je to hodnotný odstín jazykový a tím i životní.

* * *

Že se lze bez něčeho obejít, není samo o sobě nikdy kritérium ani v oblasti statků hmotných, neřku-li v oblastech vyšších. Veškerá kultura je – zhruba řečeno – to, bez čeho se mohu obejít. Slyšel jsem už také, že se můžeme dobře obejít beze slov *van, větvoví* a některých jim podobných. Proč bychom nemohli? Proč bychom se např. nemohli omezit na slova *větve, ratolesti?* Zbývá pak jen otázka, proč se např. němečtí básníci nespokojují svými obdobnými plurály Aeste a Zweige, proč si ještě pěstují slova das Gezweig, das Zweigicht, bez nichž by se zajisté mohli obejít. Kdo se nad těmito věcmi zamyslí jen trochu důsledně, dojde k pravdě, kterou opravdu nelze vyvrátit:

Poezie a každý naddorozumívací život jazyka jsou věci zbytečné a obejdeme se i bez nich.

O LIDOVÉ PÍSNI

LXII
Černojoké děvče bez čárek

Grafické znaky, kterým se říká znaménka rozdělovací, mají funkci dvojí, člení větu, souvětí a písemný projev jazykový podle logických členů, zároveň zčásti také naznačují větnou intonaci a melodii. Jen pokud jde o otazník, mají zároveň funkci významotvornou: teprv otazníkem se oznamovací věty typu „spí“ nebo „máme jídla dost“ mění ve věty tázací. Interpunkční soustava je součástí soustavy pravopisné, což znamená, že to je norma konvenční. Proto je interpunkce soustavou nestálou a proměnlivou. Je velký rozdíl mezi interpunkcí antickou, středověkou, renesanční a novověkou. Ale též interpunkce jednoho a téhož evropského údobí jeví velmi podstatné rozdíly, srovnáme-li normy platné v jednotlivých zemích. Ať už nemluvíme o známé španělské zvláštnosti dvojitého otazníku a dvojitého vykřičníku, jednoho na začátku, druhého na konci věty: spíš se naučíme velmi slušně francouzsky, než si spolehlivě osvojíme způsob, jakým Francouz klade anebo zas neklade čárku před větou závislou, a pokaždé znova budí ve mně a jistě i v mnohých jiných lidech údiv neúprosná anglická řehole, jež velí psáti takto: bread, butter, and cheese, tedy s čárkou před spojkou slučovací, jdou-li za sebou tři substantiva.

Celkem lze říci, že novodobý evropský úzus tíhne k abolici rozdělovacích znamének, pokud jsou zbytečná. U autorů 19. století najdeme čárek víc než u dnešních. Schopenhauer úzkostlivě odděloval čárkami každičké příslovečné určení, i nerozvité, a bouřil proti těm, kdo tak nečiní. Nám dnes na jeho velmistrovsky klenutých větách vadí právě ta záplava čárek. Kvetla ještě dosti nedávno prostá nebo několikanásobná pomlčka a trojnásobná tečka – dnes jsou právem na posměch. Přišli s nimi někteří vážní autoři ke sklonku

19. století, pak se jich zmocnil dav píšících hlupáků, a dnes podle těchto znamének bezpečně poznáte hňupa. *Objala mě noc* – – – . Tím osvědčila značnou dávku špatného vkusu. *A tak jsem žil*… Ano, pane, ale my za to nemůžeme, pročež ušetřte.

Na ústupu je také vykřičník, a dobře tak. Vychovanějším lidem mezi autory se prostě už nechce opatřovat každou pátou větu tyčkou z plotu. Což každá žádost a prosba, což každé zvolání křičí?! Povzdechl si jednou purista, že se autoři začínají nějak stydět za vykřičník. Ano, začínají, bohudík, jsou totiž v životě, a tedy i v textech, situace, kdy neřeknu: *Jdi!* – nýbrž *Jdi.* Jsou totiž na světě i rozkazy prosebné, zvolání štkaná, výzvy vanuté. A na to všechno nebudu snad brát tu ohavnou tyčku z plotu.

Obě nejušlechtilejší znaménka rozdělovací – středník a dvojtečka – mají od lidí důkladný pokoj. Znám hlavy umné, študované, rigorózy a státnicemi prošlé, doktory perfektní a diplomované, prezidiální a od vrchnosti na nás dosazené, všeliká lejstra popisující, do „Národní politiky“ přispívající, v pojednáních výtečných, ba někdy i pod čarou fejetonkem neboližto besídkou cestopisnou, vzpomínkovou, tryznovou, mnogajaletnou hostující – drahý Jaromíre Johne, amice animae meae, odpusť, že tě tak trochu napodobuji – ano tedy, hlavinky umné, a ještě nikdy plnicí pero z nich napájené nenapsalo středník; a dvojtečku jen tehdy, když něco „vypočítávají“, anebo když „uvozují“ to, čemu říkají „přímá řeč“. Nu, nezatušili doposud, nač jsou vymyšlenosti středníku a dvojtečky: pan učitel jim to nepověděl, a my se k němu připojujeme. To tak, házet perly doktorům. A s těmito lidmi srovnejte pak interpunkci Sainte-Beuvovu, Šaldovu. Kteréž vybídnutí kladu bez vykřičníku, jáť se puristů nebojím.

* * *

Stává se někdy v dějinách poezie, že básníci logicistickou a občanskou normu rozdělovacích znamének prolomí a zruší. Dosud nejdůslednější takový pokus podnikl podle francouzského příkladu náš poetismus a surrealismus. Je to poezie, která dává výhost logickému členění a rozvíjení představ, usilujíc o plynulé představové pásmo vymaněné z pout bdělé mozkové kontroly. Čárkový odboj pronikl do té míry, že celá nová poezie ponezvalovská píše téměř bez rozdělovacích znamének. K této aboliční observanci se přidali i někteří básníci, kteří do literatury vstoupili s čárkami a tečkami, např. Josef Hora. Budoucí literární historik bude mít snadnou práci všude tam, kde půjde o to, aby určil terminus a quo nějaké neinterpungované básnické skladby: vždyť nemohla vzniknout před Nezvalem. A lyrické antologie, ve kterých jsou básníci starší spolu s mladými, budou a jsou již hodně strakaté po stránce těchto čárek a nečárek.

Abolice rozdělovacích znamének v české poezii zajisté už překročila rozměry nějaké módy a dobové epidemie: stala se nedekretovanou, ale ustálenou pravopisnou normou – (také abolice je cosi jako norma) – s platností právě jen pro verše. Toť fakt o sobě dosti pozoruhodný; a nabývá na zvláštnosti tím, že jsme s takovýmto územ dosti sami a pro sebe; v Německu např. není po čemsi takovém ani potuchy.

A teď se na ten nový pravopisný mrav české poezie podívejme trochu blíž. Není proti němu nejmenších námitek – komu je nepohodlím číst verše bez čárek, středníků, teček, nech toho laskavě. Poezie není na světě pro pohodlí, velmi naopak. Pravdu by ovšem měla spíš námitka jiná: že se i s interpunkcí venkoncem občanskou rodívaly verše zcela obstojné, třebas „Máj“ nebo „Zpěvy páteční“. Ale tuto námitku vyvrátí jak náš surrealista, tak i my sami. Surrealista tím, že prohlásí, že nová poezie usiluje o něco jiného než poezie dob dřívějších a že tradiční interpunkce je tomuto usilování na závadu. Kdežto my zase říkáme: v poslední podstatě jakákoli nová poezie

neusiluje o nic jiného než každá dřívější; ale zkušenosti dokazují, že občanská interpunkce vadí *každé* skutečné poezii. Takto vadí: rozdělovací znaménka četbu zmechanizují, učiní ji věcí příliš snadnou; p. t. čtenář hltá verše jako koláč s povidlím. A to se p. t. čtenáři musí zarazit. Tím už se ocitám u rozkošného faktu: neinterpungovanost dnešní české poezie je zařízením o sobě výtečným; ale to zařízení se bere z nedorozumění, jehož rozměry jsou poněkud homérské.

* * *

Opakujme si: neinterpungovanost veršů má zjednat tu žádoucí pásmovou plynulost a ničím neomezenou slučivost a spájivost představ; rozdělovací znaménka se z poezie vyhazují proto, aby se jimi nemohla do veršů vetřít vetřelkyně reflexe a „logika". Jenže logicam expelles furca, tamen usque recurret. Bez mozku není poezie, protože bez mozku není ani vůl, neřku-li homo sapiens; a bez „logické" představy není ani představy básnivé. Zde právě se začíná to velkolepé quiproquo. Zrušení interpunkce ve verších nezrychluje tok slov a představ, nýbrž radikálně jej *zpomaluje* – prostě proto, že bez učlenění, utřídění, zřetězení nemůže člověk vnímat a vybavovat představy. I způsobuje tedy neinterpunkce právě to, na čem tolik záleží v každé pravé poezii: nutí utkvět, setrvávat, zpomalit se, klenout si ze slov „smysl" a tím i představu a prožitkový substrát, a buď si to představa sebevzdálenější od každé občanské logiky.

To dobře postřehli kteřísi jiní úhlavní nepřátelé interpunkce. Stefan George a jeho básnický kruh (Blätter für die Kunst, od r. 1892) utkvěle usiloval o to, aby od svátostného básnického slova odpudil luzu čtenářských hltavců a pospíchavých žroutů. Proto radikálně oprostil interpunkci a kromě toho zrušil také velká začáteční písmena u německých substantiv, v čemž zase měl historickou oporu v německém středověku. Tím čtení veršů znesnadnil, totiž odmechanizoval, zpomalil, neboť uložil čtenáři práci dešifrovací.

Stejně s podstatnými jmény a ještě radikálněji s interpunkcí naložila skupina sdružená kolem básníků Otto zur Linde a Rudolf Pannwitz (časopis Charon, od r. 1904). Ostatní německá poezie se k tomuto úzu nepřidala, ale princip byl správný. Čtenář byl nucen, aby ty verše četl pomalu – a to ukrutně prospívá každé poezii. A čtenářský mikrokefal od takové dřiny uteče – z čehož poezie profituje nanovo.

Nejinak i poezie našich interpunkčních aboličníků, kteří teoretickou úvahou o sobě nesprávnou dospěli k velmi vhodné praxi. Ani pomyšlení, že bychom jejich verše čtli plynuleji, „pásmověji" než normální český text. Čteme je *pomaleji*, a právě to jde poezii tak velmi k duhu; do té míry, že z toho profituje i poezie velmi nanicovatá.

A tak tedy experiment nejen pronikl, ale je životu poezie jen na prospěch. A už jen pieta nám brání zahladit interpunkci také u klasiků. Někteří – náleží k nim též Mácha – jsou jako stvořeni pro psaní neinterpungované (Vrchlický!!).

Ale je širé hájemství dobré, ba skvělé poezie, kde taková pieta k autorům nebrání. Myslím lyrickou poezii uloženou v lidových písních. Zde není autorského rukopisu, který by zavazoval k nějaké šetrnosti, a kdyby takový rukopis byl, spolehněte se, že by byl téměř bez interpunkce – lid a interpunkce se nesnášely nikdy. Výbušná bezprostřednost lidové tropiky, nádhera představových a citových zvratů a psychických složitostí by přenáramně prokoukla, kdybychom verše lidové poezie psali bez rozdělovacích znamének.

Myslím to zcela vážně. I kladu vedle sebe několik textů s interpunkcí tradiční, která je u lidové písně pouhou konvencí vydavatelskou, a s pravopisem dnešní umělé poezie české:

Růžička červená,
krví pokropená,
po vaší zahrádce
rozsázená:

růžička červená
krví pokropená
po vaší zahrádce
rozsázená

kdo tam tudy pude, *ten ji trhat bude:* *já bych ji rád utrh,* *není možná.*	*kdo tam tudy pude* *ten ji trhat bude* *já bych ji rád utrh* *není možná*

*

Tři noci nespala *ani čtvrt hodiny:* *stále jen pozor dávala,* *jaké jdou noviny.*	*tři noci nespala* *ani čtvrt hodiny* *stále jen pozor dávala* *jaké jdou noviny*
Noviny pořád jdou, *to jedna za druhou:* *že ty chodíš, můj holečku,* *že chodíš za jinou!*	*noviny pořád jdou* *to jedna za druhou* *že ty chodíš můj holečku* *že chodíš za jinou*

*

Tá hradišská brána, *pěkně malovaná.*	*tá hradišská brána* *pěkně malovaná*
Kdo ju vymalovál, *barvy nešanovál.*	*kdo ju vymalovał* *barvy nešanovál*
Vymalovál na ní *štyry koně vraný.*	*vymalovál na ní* *štyry koně vraný*
Vymalovál ešče *černojoké děvče.*	*vymalovál ešče* *černojoké děvče*

Našel bych protějšky ještě přesvědčivější, ale není snad už třeba. Štěstí, že nemám v šuplátku deset tisíc lidových písní dosud nikým nevydaných. Vydal bych je všechny do poslední čárečky, ale bez jediné čárky. Neřku-li se „zvolavníky“. (Jak vidíte, píšu i větu se zvolavníkem bez zvolavníku na konci!!!). –

Podotkl bych ještě, že zvláštní náhoda nás zbavuje posledních rozpaků. Z našich tří sběratelských klasiků má opravdu důslednou interpunkci jen Bartoš. Erben je v interpungování lidových písní dosti nedůsledný co do čárek. A Sušil je učiněná interpunkční zvůle, jednou čárky klade – např. ve větných přístavkách –, jindy zas ne, logické zásady se u něho nelze dobrat. Citujeme-li Erbena nebo Sušila „pietně", tedy zachovávajíce jejich čárky nebo zas i nečárky, ocitáme se mnohdy v rozporu nejen se svým vlastním interpunkčním územ a cítěním, ale i s logikou – právě protože u nich platí „jednou ano, jindy ne". Všechny takové rozpaky by zmizely, kdybychom verše lidové písně psali bez interpunkce, zcela jako se dnes píše nová poezie. A verše lidových písní jsou poezie pořád a věčně nová.

LXIII
Štemujte si ištrmenty

Již slova jako *grunt, kšaft, fortel* ukazují, že přejaté slovo může zapustit kořeny přehluboko – do takových hloubek ornice jazykové a národní, že z toho cizího slova voní pak lidová duše sama. A není ani třeba, aby se takový slovní cizinec valně přizpůsobil tvarem anebo aby podstatněji změnil význam.

S tímto zjevem se setkáváme i v lidové písni, tedy ve výtvorech, v nichž také po stránce slovesné spatřujeme klasickou tresť lidové duše. Přejatá slova a všeliké cizomluvy nejsou estetické kráse a prosycené českosti lidové písně nijak na újmu – právě naopak. Cizomluvy v lidové písni se přiodívají kolikerou funkcí jazykově estetickou. Buď jde o přejatá slova tak dokonale znárodnělá, že nabyla obsahu specificky českého a zároveň i kořenně lidového: uveďme pro tuto kategorii slova jako *pentle, fábor, galán*, *galánka,* z nichž každé nejen už dávno má svou specificky českou představovou a citovou atmosféru, nýbrž znamená i významné sociologické odlišení od společenských vrstev, které mají v svém slovníku slova *stuha*, *milenec*, *milenka*.

Jiná početná skupina přejatých slov v naší lidové písni zpodobuje nad pomyšlení výrazně fakt, že určitá instituce je lidu a národu cizí. Funkčně kupodivu dokonalý a nepředstižně důsledný je tu především vojenský slovník lidové písně – skládá se téměř ze samých cizomluvů, z nichž pro kresbu prostředí, o které běží, není zbytečný ani jeden. Obdobnou funkci má v lidové písni cizomluv pro kresbu prostředí panského. Výborně dovede lidová píseň ilustrovat cizomluvnou hantýrku odbornou, např. muzikantskou. A stane se dokonce, že lidová píseň použije cizomluvů zřejmě k účelům jazykové satiry.

Co jsme takto tvrdili, třeba doložit. Čeněk Holas má v své sbírce (I 271 a) tuto píseň z Domažlic, je to skočná:

Žádnej neví,
co je to střelnice,
žádnej neví,
co je šíštot:
šíštot je střelnice
pro naše šorfšice,
žádnej neví,
co je šíštot.

Netřeba rozvádět, že to je písňová satira na jazykové poměry v kraji národnostně smíšeném. Zahrocenost jazykové satiry je zde dokonce tak samoúčelná, že se mi ani nechce věřit, že jde o píseň původu opravdu lidového. Beze sporu je však, že lid ji přijal za svou.

Daleko jednoznačnější co do původu opravdu lidového jsou stovky písní, jež užívají cizomluvů neparodicky se skvělým zdarem při kresbě určitého prostředí. Termín „kresba“ je zde vlastně zcela nevhodný, není práv věci, o kterou jde: neboť jde o *výstavbu* nezaměnitelně specifické scény prostředky jazykovými. Věnec zde podáme písním vojenským. Zpívá se nebo se alespoň zpívalo v Horní Radouni u Jindřichova Hradce (Holas III 231):

Trumpetři troubili,
až se všecko rozléhalo,
má milá plakala,
až jí srdce usedalo:
troubili marš,
že už je čas atd., atd.

Nebude českého člověka, kterému by zde i jen sebemíň vadili ti *trumpetři* místo *trubačů*; ale velmi by mu vadilo, kdyby v lidové písni uslyšel cosi o panu *poručíkovi*; řekl by, že si pravá česká píseň lidová velitelsky žádá slov *ten náš pan lajtnant* a že toho poručíka do lidové písně vpravil nějaký pan učitel. *Troubili marš* – slyšíce ta slova, uvědomíme si teprv, že je nad každou naši představu pomyšlení, aby v české lidové písni byla řeč o nějakém *pochodu.* Anebo o nějaké *hudbě*: *Dyž sem vandroval*, *muzika hrála*. Vandroval, zajisté. Vojáček v české lidové písni nepochoduje, nýbrž mašíruje, nevyhrává mu pochod, nýbrž marš, nebubnuje mu bubeník, nýbrž tambor, a tak s nádhernou důsledností všechno ostatní: cizí instituce mějž si své cizí názvosloví, suum cuique, dí jazyková estetika lidové písně. Se stejnou důsledností se pak v ní v podstatnějším smyslu žije, touží, miluje, zhrdá, umírá jen a jen slovy od původu českými. Takto se zpívá v požehnaném Starém Hrozenkově:

Keď mi prišla karta narukovac,
dal som si muzigu došikovac:
muziganci moji, zahrajce mi čardáš,
prvnieho ochtóbra rukovac mám.

S jakou skvělou důsledností buduje ta „legrutská“ prostředky jen a jen jazykovými pracizí vis maior té c. k. militérky: od „karty“ (Einberufungskarte) až do osudného data prvnieho ochtóbra, jak je na té německé „kartě“ napsáno; kdyby však byla řeč o ozimech, neřekla by píseň nikdy prvnieho *ochtóbra*. Ale přečtěte si ji celou – je ze sbírky Černíkovy, přetiskuje ji Karel Plicka v svém dokonalém „Českém zpěvníku“; jakmile ji přečtete celou, uznáte se mnou, že jde nejen o důslednost, ale zároveň o nejdokonalejší funkčnost. Neboť: ta píseň – loučení brance s milou – má čtyři sloky; z nich právě jen sloka citovaná, totiž třetí, má ten shluk cizomluvů; v ostatních

se projednávají citové intimity, i není v nich jediného cizomluvu, jen v závěru návratný motiv *karta k rukovanie* – zato jsou v těch ostatních slokách češtinářské krásy takové, že si tu píseň musím schovat ještě pro jinou kapitolu.

A poslyšte si jinou, abyste viděli, že tu není náhod, že opravdu jde o tektonický princip jazykový. Tak tedy (Bartoš–Janáček, č. 1226):

Aló, páni muzikanti,
vemte svoje inštrmenty,
hleďte na mně pozor dať,
jaký marš já budu zpívať,
zahrejte mi aló vivat,
až já budu v poli stáť.

Jednu noc mi trefí varta,
druhou noc trefí piketa,
třetí noc jiť na orbait;
ráno jak z orbaitu přijdu,
kaprál mi nese novinu,
že mám execírovať.

Jak na execírku přijdu,
tu se postavím do glidu,
nechť hrom bije, nebo prší,
voják tam stát přece musí,
nesmí na to kór nic dbáť.

(Z MORAVSKÝCH RACLAVIC)

Všimněte si také toho vstupního *Aló, páni muzikanti.* Je to písňový introitus nijak ojedinělý. Z Cepu u Třeboně zapsal Holas (III 276) svatební píseň, která se začíná:

Alou, páni muzikanti,
štemujte si svoje
íštrmenty.

Odečtete-li to zvratné zájmeno, máte zde celkem šest slov; z nich jen dvě jsou slova česká (*páni – svoje*). Na slovní cizince připadá dvoutřetinová většina. A teď povězte: zní to česky, *je* to česky, či není? To bych řekl, že ano. Hned to *alou*, jež je francouzské *allons,* a přec i není, protože podstatně změnilo význam a klasicky zlidovělo. A nehodlám už ani pět chvalozpěvy o předokonalém, k zulíbání zvukomalebném i povahomalebném rýmu *muzikanti*: *íštrmenty,* nýbrž ptám se vás, zda byste si naši sloku přáli takto:

Hbitě, páni hudebníci,
laďte vy si svoje
nástroje.

Uznejte, že jsem se uhodil přes kapsu, podivte se mému *svoje*: *nástroje.* A přec hledáte očima nejbližší plivátko. Nu tak tedy.

Ti muzikanti v lidové písni! Poslyšte si je z klimkovické koledy (Koledy vánoční, sbírka lit.-řeč. spolku Slavia, č. 129, str. 162 nn.):

My bratři hudbu štemujeme, budeme hrati,
kde pak su ći mali hoši, budu zpivati!
Franto ty pušć varhany,
Ondřeji vem valtorny,
Tadeaši polni truby
a Nacku bubny.

Honzičkove vy huboje strojky rychtujte,
Kaličku flautraver piskej, fagot nenechte!
Jozifku vem husličky,

Alojzinku moldanky,
vyvolu basu Vecličku,
cimbal Dubečku. Atd., atd.

Valtorny, flautraver – jen o nich přemýšlejte, a tak i o tom ostatním nádobíčku; řekne vám váš cit i soud, že z hlediska kořenné českosti není ani pomyšlení, že by ty valtorny a ten flautraver mohly ustoupit *lesním rohům* a *příčné flétně.*

A tak bychom ze samého srdce češtiny, z písňové tvorby lidové, mohli po stovkách lovit doklady pro úkaz, jak se slovo cizomluvné a kazimluvné stalo neodmyslitelnou součástí češtiny *nejgruntovnější* – což je zas takový cizomluv, který nemohu nahradit ničím na světě.

Znám dokonce i píseň, v níž jazykové ingenium lidu provádí s pracizím slovem hokuspokus zcela obdobný odborné hantýrce, jakou pěstují pp. profesoři lékařské fakulty. Ti mluví třebas o pozitivním Wassermannovi, vyvinutém Basedowovi, ačkoli by jakožto řádní inteligenti měli říkat „kladná reakce podle Wassermanna", „vyvinutá nemoc Basedowova" (jenže zas nikoli nemoc profesora Basedowa, nýbrž nemoc jím objevená).

Nuže – znáte „Rajneráčka"? Začíná se takto (Novotný, Libické písně, č. 43, cituji podle Plickova „Českého zpěvníku", ten *musíte* mít doma, nemáte-li dosud):

Teče voda, teče
od potoka k řece.
Namluvil si mladý Rajneráček
modrooké děvče.

Ach, dcero, dceruško má,
zanech ty Rajnera,
Rajneráci odmašírujou,
ty zůstaneš sama.

Přesvědčil jsem se, že to je píseň hodně známá i v Praze. Ale plně za pravdu dostala má předtucha, že mladší mezi námi té libé zpěvance už nerozumějí – po stránce abych tak řekl reálií totiž. Nabyl jsem dojmu, že někteří s tou písničkou spojují představu nějakého jinocha Václava nebo Antonína Rajnera; jiní pak se v časových souvislostech domýšleli, že ti Rajneráci žhidáci otravovali našemu lidu jeho Blut und Boden a za trest musí teď odmašírovat do Terezína. Skutečnost je poněkud jiná! Býval rakouský pěší pluk, jehož čestným velitelem (Regimentsinhaber) byl arcivévoda Rainer. Vojákům pluku se říkalo *Rajneráci* (obdobně byli také „Korláci" z pluku arcivévody Karla). Až potud je všechno v pořádku. Ale naše píseň užívá i slova *Rajner,* a radíc děvčeti, aby toho Rajnera nechalo, nikterak nemíní, aby se už nespouštělo s arcivévodou Rainerem, nýbrž jen s tím vojáčkem. Co je to? Ze jména vlastního se stalo jméno obecné, apelativum. Tedy navlas to, co dělá lékař, mluví-li o Rhombergovi, Wassermannovi, Basedowovi, míně reflex, reakci, chorobu, anebo psychotechnik, když určuje „Bourdona" nebo „Rorschacha" (totiž testy podle nich nazvané). Tedy: jazykově si zde lidová píseň podává ruku s nejpokročilejšími vědami našich dnů. A ještě s tím náskokem jazykové vynalézavosti, že se český lékař, mluví-li o Rhombergovi, vyjadřuje shodně s odbornou mluvou mezinárodní, kdežto „Rajner" naší písně žádnou takovou obdobu a oporu nemá.

Lidová píseň a cizomluvy – ne, nelze ten materiál vyčerpat. Ale na to, oč nám běží, postačí ukázky.

V jedné vojenské z Chodska (Jindřichovy sbírky sv. VII, č. 23) praví vojáček:

Dostanete chválu vod statnýho prince,
že ste vychuvála švarnýho myslivce…
Dostanete chválu vod krásný princezny,
že ste vychuvála chlapce vod furvezny.

Princezny: *furvezny* – toť rým opravdu rafinovaný. Nejen že je co nejdokonalejší zvukově, srážejí se v něm jako v každém od samého pánaboha chtěném rýmu dvě představové oblasti, dva světy, hvězdy dvou životních principů. A není pomyšlení, že by se zde ten pustý cizomluv *furvezny* dal nahradit nějakým slovem českým.

* * *

Kdy, ptám se vás, zavítalo do české literatury slovo *revue*? Je to slovo obsazené kolikerým významem, znamená určitý druh časopisů, znamená určitý útvar scénický, znamená obrázkovou směs ve filmu. Film a divadelní revue jsou kulturní přínosy velmi pozdní, časnější je revue jakožto časopis. Z českých periodik, která si dala toto jméno do štítu, je patrně prvním „Moderní revue" – i usoudíme, že cizomluv *revue* k nám zavítal v letech devadesátých.

Dobrá, ale co řeknete tomu zde:

Uvila mu voničku
z tej bilej konvalije,
aby ho poznala
mezi rajtarama,
dy pojedzě z revije

(S 549)

Zde máte revui dávno a dávno před „Moderní revuí". Neboť zajisté, že ta *revija* ze Štěbořic u Opavy není nic jiného než revue. Neznamená ovšem časopis, divadelní revui, filmovou všehochuť, znamená vojenskou přehlídku, je to zde vojenský termín odborný. Nemluvím o nápadu a jeho spanilé bláhovosti, a proto posvěcené básnickosti: uvít dragounovi voničku z kvítí tak prchavého, aby ho bůhví po jaké době poznala, až pojede od vojenské přehlídky – ne-

provozuji zde nikde estetiku lidové písně, o slovíčka běží; ale tím víc vás prosím, abyste si všimli toho rýmu, a jak se v něm konfrontuje – a jen zásluhou toho cizomluvu – líbezný svět citového soukromí s břesknou honosností davovou, v níž jedinec je ztracen a anulován, rajtar mezi rajtarama, pouhé lidské číslo v reviji: pročež musí dostat konvaliji, aby byl poznán a sobě vrácen.

* * *

Přejaté slovo *fortelný* se v češtině významově posunulo a zároveň obohatilo. Německé *vorteilhaft* má význam jediný, a to zcela neutrální: „výhodný". České lidové „fortelný" však má bohatou významovou dvojškálu, a to jednak významy obratný, důkladný, pořádný, též výhodný; potom – s výchozí představou výhod nedovolených, z hlediska pravé lidské mravnosti nepřípustných – významy prohnaný, chytrácký, zchytralý, mazaný, ošidný, úskočně vypočítavý. A z této druhé významové škály cizomluvu fortelný vytváří moravská píseň tuto spanilost (S 300):

Byla jsem milý v kostele,
modlila jsem se za tebe,
za tvoje srdce fortelné.

Tvarem, duchem, hudbou, též nitrnou sličností mi to ostatně co nejživěji připomíná některé vyhlášené canti popolari toskánské – a to je co říci, neboť tam je prsť lidové tvořivosti básnické pořád ještě zkypřena dávnou básnickou kulturou pro nás prostě nepředstavitelnou, kulturou z dob, kdy v renesanční Florencii měl kdekdo pletky s verši. Nu, a posoudit, jaký podíl v té tříveršové kráse shora má to *srdce fortelné*, tedy samou poťouchlou vypočítavostí nanicovaté, a tak černé samou zrádností, že je třeba jít za ně do kostela na hrubou – to posoudit, změřit, vycítit, docítit

ponechávám opravdu již tobě, čtenáři ovšem spanilý, čtenářko zajisté líbezná.

* * *

Něco ještě daleko krásnějšího najdete v hanácké písni, které se kořím už nějakých třicet let (Bartoš–Janáček č. 1556). Vypravuje v ní hanácká fiflena, co všechno by byla podnikla, *kéž to věděla*, *že bode neděla* – slohová finesa je zde v tom, že nám to vykládá v samých kondicionálech, kdežto my víme dobře, že to všechno buď udělala, buď ještě udělá. Tak tedy: bela be se vlase v lelík spletla zase. A pantle veliká na konce lelíka bela be vesela, červená neb belá. Abe se lébela, rokávce be bela oblékla s taclama, kordolko s portama. Sokňo faldovanó, čestě zmandlovanó a fěrtošek nové, tenké, kartonové. Bela be oblekla na nožke červené pončoške, střevečke s přaskama, co má s kaménkama. Pak přijde sloka, kterou si schováme. Poté ujišťuje milá děvenka, že tak jak mladá panna sóc vešperkovaná v svoje česté šate od hlave do pate, bela be v kostele ho matěčke melé Pánbožka prosela, takto se modlela: Tatěčko nebeské, o jak se te hezké, matěčko nebeská, te se take hezká. Ach moj melé Bože, rač mě hož dat može, však je mně ho třeba jako kóska chleba.

To všechno je rozkoš, zajisté – teď však vyslechněte sloku, kterou jsme si schovali:

Bela bech bez mála
na krk ho vázala
svó galateryo
s panenkó Maryó.

Svou *galanterii* tedy – což znamená nějaký ten medailonek koupený v krámě se zbožím galanterním, ozdobnickým. Slovo

galanterie má dlouhé dějiny. Starofrancouzské *galler* se zúžilo z významu „kochati se“ na význam „dvořiti se“, *galantní* je pak tolik co dvorný, *galanterie* je dvornost, ale i dáreček z milostné dvornosti. O tom všem nemá naše hanácká fintilka ani potuchy. Ale – a teď dejte pozor – klade v písni, která má dvanáct slok, rovnou a přesně doprostřed, totiž na konec sloky šesté, tu *svó galateryo,* jako by byla na slovo vzatou odbornicí v etymologii: neboť jakmile v její písni padne toto slovo, začíná se celek skladby od soběstačného fintilství stáčet k jednoznačné teleologii erotické, všechno a všečko, paráda, neděle, kostel i ten Pánbožek jsou cesty a prostředky k jedinému cíli – abe hož dostala muže. Nemluvím ani o skvostném rýmu *galateryo*: *Maryó*; ale jaká je to divinace, jaká je to intuice čirého pudu životního, jež tak dokonale dešifruje původní a vlastní význam té „galaterye“. Krásněji už nelze.

Opravdu nevím, jak dlouho bych ještě mohl pokračovat v dokladech kouzel, jež lidová píseň dovede strojit z cizomluvů. Ale oč jde, je snad již prokázáno:

jazyková hybridizace nedovedla lidové tvorbě slovesné uškodit ani po stránce výraziva. Právě naopak: lidová ingenia básnická a tvůrčí takové cizomluvy přehodnocují, používajíce jich s podivuhodnou důmyslností funkční. Znáte snad tu historku, jak voják v poli volá na pana jenerála: – Pane jenerál, já jsem tady jednoho zajal. – Načež pan jenerál: – Tak ho přiveď! – Načež vojáček: – No jo, ale von mě nechce pustit! –

Podobně náš lid. On ty cizí husary už nepustil, jakmile mu vlezli do jazykového žita. Nepustil a udělal z nich dokonalé našince.

LIXV
O slavíčku na studiích a o jedné futrované

Pokračuji v dokladech, jak dovede lidová píseň naložit s cizomluvem a co z něho dovede udělat.

Víte, nač studuje slavík? Já to vím, neboť znám vojenskou píseň z Leskovské Doliny (Bartoš–Janáček č. 1228). Je smutňoučká jako tolik našich vojenských písní, je nad každé pomyšlení spanilá a začíná se takto:

Smutne sľávyk zpyévá
v kľietce ułapený
dycky študyruje
na hájek zeľený

Jde mi o to študýrování. Máme spisovné *studovati*, např. lékařství, soudní spis. Máme lidové *študovat, študýrovat* na doktora, na farára. A pak tedy, jak dokládá hned naše píseň, je také ještě *študýrovat na něco*, totiž lámat si hlavu, jak bys na něco vyzrál tak, aby ses toho domohl. Sľávyk študyruje na hájek zeľený, tj. láme si zkormoucenou hlavičku, jak by se do něho dostal. Ale co je tento nám spisovným lidem a dokonce vystudovaným doktorům zhola neznámý význam slovesa *studovati* jiného než nejpodivuhodnější restituce jednoho z *hlavních* významů, jež sloveso studere má v klasické latině? Studeo praeturae, gloriae, laudi, toť vesměs vazby a aplikace ciceronské: usiluji, abych se domohl úřadu prétorského, abych vyzískal slávu, chválu. Študyrující sľávyk naší písně je tedy sémantická divinace, jež pracizímu přejatému slovu vrací význam, který mívalo v ústech

Ciceronových, Caesarových, Pliniových. Nás lidi latinskými školami prošlé a tohoto významu u římských klasiků – doufám alespoň – dobře znalé by taková aplikace ani ve snách nenapadla. V Leskovské Dolině to někoho napadlo bez latinských škol. A briskně odmítám hypotézu, že byl předtím na poradu u místního „panáčka".

* * *

Ve sbírce Bartošově–Janáčkově najdete pod č. 1234 vojenskou z Prusenovic, nadobro nesmutňoučký protějšek k písni, o níž jsme si právě pověděli: ta prusenovická je zas na zcela jiný způsob něco, zač bych dal nevím co; je ostatně zas takovým klasickým dokladem, jak tvůrcové lidové písně podvědomě sice, ale proto neméně soustavně používají cizomluvů k výstavbě písňové scény, která je svým prostředím lidu bytostně cizí.

I stěžuje si v té prusenovické vojáček, že na té vojně néni hojně, chleba málo, peněz málo, bití hojně. Na té vojně nechce byti, na vojně je safraporský živobytí. Vyjde-li hde ze žbánem, vyvaľujó na něho oči, že je kmánem. Vyjde-li do hospody, tu kapráľů jako ďábłů za ním stójí.

Jeden praví: hybaj domu,
nepudeš-li, pošľu já ti pro patróľu.

Patróľa de, co to bude?
Tenkrát se mi, má panenko, zľe povede.

Ta patróľa, dyž tam přišła,
jak mě pere, tak mě pere před obršta.

Na druhé deň łavica ven,
jak mě meľe, tak mě meľe moju p…

Křičím-ľi já, ouvé boľí,
neměłs chodiť, safraporte, do hospody.

Nekřičím nic, kévá hłavó,
ty musíš měť, safraporte, futrovanó.

Děkuju vám, pane hétman,
že ste mi tech pětadvacet vysázeť dał.

Pětadvacet, to je jen špás,
včerá sem byl u děvčete, dnes pudu zas.

Ježto přec jen není možné, abych o jediné písničce popsal tiskový arch, vzdávám se jejího rozboru, pominu dokonce i paralelismus veršů: *jak mě pere, tak mě pere – jak mě mele, tak mě mele*. Spokojím se jen *tó futrovanó*. A také co do ní upustím od traktátu o tom, jaký je to osudový rým (do písmene podle mé teorie, že pořádný rým je osudové střetnutí dvou světů, konfrontace z moci samotné Tyché a Ananké) – jaký je to tedy osudový rým, nahoře ta kévající hétmanova hlava, dole ta futrovaná – ode všeho upouštím, všeho se vzdávám, jen jedno jediné se vás ptám:

co říkáte tomu cizomluvu? Chtěli byste tam *vecpanó* či *vepolštářovanó*?

Jestliže ano, pak tedy jsme pro tento život spolu domluvili.

LXV
Vonička z tej bílej konvalije

Nelze si stěžovat, že by u nás nebyl kult lidové písně, kult sběratelský, kult zpěvácký, kult lásky a vřelého zájmu. Než přes to platí, že jsme lidové písni dlužni ještě mnoho a mnoho. Především opravdu poučený průzkum její estetické organizace jazykové. Moderní lingvistika se k tomu dosud nedostala, omlouvá ji její převratně budovatelská práce na jiných úsecích jazykového výzpytu. I jeví se v našich vědomostech o lidové písni podivné a povážlivé rozpětí: kdežto se výzkumu jejích estetických zákonů po stránce hudební věnovaly hlavy s takovým fondem a takovou výzbrojí, jako Janáček, Štěpán, Plicka, Ulehla, Zich, máme o jazykové organizaci lidové písně jen poučení zastaralá, neuspokojivá a z velké části až kupodivu bludná. Byl snesen jakýsi materiál k metaforice lidové písně, což sice neuškodí, ale ani valně neprospěje, byly s výkladem ne vždy správným podány doklady k životu rostlinstva v lidové písni, a byla velebena čirost, přirozenost, hospodárnost a účelná prostota její dikce.

To ovšem nestačí, zejména když i tak kusá charakteristika má v sobě notorické omyly. Hospodárná je dikce lidové písně zajisté; a účelná je rovněž. Ale přirozená a prostá? A vždycky? A v plné shodě s obecným územ nářečním? I není, to by byl mam a klam. Jako není citový život zrcadlený v lidových písních vždy prostý a přirozený, nýbrž velmi často psychologicky složitý, hnutí zločinná a perverzní nikterak nevyjímajíc, má i jazyk lidové písně nezřídka zřejmé sklony deformační, jazyková deformace je znásilněním jazykové normy, přičemž je úplně jedno, zda se porušuje norma spisovná či nekodifikovaná norma nářeční, lidová. Nuže: česká lidová píseň až dost často vytváří odlišný, od normy a profánního úzu úchylný

slovní tvar, vytváří si pro své potřeby nové slovní významy, nová slova i rčení, jakých není ve výchozím materiálu, tedy ve zvykové normě nářeční. Jsou to deformace poetické a tvůrčí, a právě na nich se osvědčuje básnivá mohoucnost lidových tvůrců.

Přichystal jsem si několik dokladů o jazykových zvláštnostech lidové písně; některé z nich jsou zřejmé deformace, jiné jsou jazykové kreace ve smyslu širším a nejširším. Napsal jsem o těchto věcech knižní studii, je zas jen žalně neúplná a má jen trochu prolomit ledy; tím menší úplnost si slibujte v této kapitole.

1 Jak těží ze slovesa

Řekne o jeteli, že *odrobněl*, tj. že se mu nějak zmenšily lístečky: Jatelinko drobná, cos tak odrobněla? (Sušil 368). – Cesta zarostlá nebo hustě lemovaná jetelem se vyjádří takto: K Biskópkám cestička zlatá, bílém jatelem *popjatá* (S 298) – k triumfální kráse této slovní trouvaille si ještě přidejte ten vizuální celek: zlatá cesta prostřed závějí kvetoucího bílého jetele. – Máme sloveso žalovati, máme i sloveso požalovati si. Lidová píseň si přitváří efuzivní finitivum tranzitivní: nech sa já jim (děvče rodičům v hrobě) svoju krivdu (křivdu na ní páchanou) *vyžałujem* (Plicka, Český zpěvník, 383). – Zaplakati je nám výhradně sloveso nepřechodné. Lidová píseň je zpřechodňuje:

Pošlu vám psaníčko,
psaníčko napsané,
za každým slovečkem
bude zaplakané.

(S 775, PLICKA 373)

Řízneme-li se např. do tváře, zakrvavíme si límec, košili. Lidová píseň zná však i srdce potřísněné krví: Můj milý se již oženil, mojo srdce zakrvavil (S 467). – Omezovati někoho na tělesné svobodě, násilím ho držeti, k něčemu přidržovati řekne takto:

Jak dojeli prostřed vody,
stupoval jí do slobody

(S 164)

Kdyby umělý básník řekl, že něco je zatrněno, tj. zahrazeno trním, jedni by to asi velebili, jiní by potřásali hlavou nad novotvarem tak zbytečným. Moravská píseň však řekne o chodníčku, který je vzdorným opakem oné zlatobílé cestičky biskópské:

Nechoď k nám, synečku,
dyž já ti nekážu,
já tobě chodníček
kamením zaházu.

Kamením zaházu
a trním zatrním,
nechoď k nám, synečku,
já o ťa nestojím.

(S 371)

Jak řekne spojit se s někým na život a tak, aby to byl svazek výlučný a nerozlučný? Řekne to takto:

Když sem já šel přes hraničky,
svítily mně dvě hvězdičky.

Jedna světlá, jedna tmavá,
ach, můj Bože, kerá je má!

Jsi-li tmavá, rozsvětli se,
a má lásko, proukaž se.

Jak pak se mám proukázat
a s tebó si svět zavázat?

(S 413)

Síla zvyku, citové navyklosti, jež se stala druhou přirozeností, vyjádří se takto:

Jaké naše rozlóčení,
dyž sme spolu naučení!

(S 561)

Plavný, šumný pohyb těla roztančeného všemi božími ďábly? Takto:

Ona v tanečku chodzi
jak ta rybka po lodzi.

(S 549)

Výslovné dějiště je tu Uherská Skalice, kde – řekl bych – nebývá valný lodní ruch; kromě toho je citová aféra té písně věc nadobro soušová, nenámořnická, prostě aféra mezi dževčetem a rajtarem; podle kontextu je zhola vyloučeno, že by to dževče bylo na nějaké lodzi: i je tedy to „po lodzi“ výhradně jen mluvnickým doplňkem k té rybce (ne tedy: ona chodzi po lodzi jak ta rybka!). Což znamená, že zde je užito zcela svéprávného poetického obrazu „rybka chodí v tanci po lodi“, a teď mi najděte ve veškeré umělé poezii výbojnější

poetický obraz pro fakt „rybka sebou mrská na dně (rybářské) lodi". Zároveň tvrdím, že tato věru nadlogická nádhera byla navozena rýmovým automatismem chodzi: lodzi, což je další doklad pro věci, které tvrdím v kapitole „Jeho Veličenstvo Rým".

Právem se básník Theer zamiloval do ruského lidového rčení: zachoču – polublju, zachoču – razlublju. Máme však v češtině protějšek, a to v moravské lidové legendě o sv. Valentinu (S 23):

Panny se ho odkochaly,
pěkne dary odebraly.

Dávné stejnokroje rakouské armády mívaly bílý bandalír, bílý pás. O pásu řekneme, že nám obepíná boky, tělo. Lidová píseň se vzdá každého slovesa a poví daný fakt takto:

Ty sis, miłá, mysľela,
že je vojna enom špás,
aľe jak si spatřiła
około mňa bíłý pás, —

(BARTOŠ–JANÁČEK 1227)

– což, takto vyjádřeno, znamená, že nikoli voják má pás, nýbrž že pás má vojáka, že ten pás ho drží a už nepustí, mluvnická konstrukce stvořila zcela jinou optiku a situaci, z bílého bandalíru se staly černé okovy sudby – nač černé, naopak, sálavě bílé jako smrt lásky sama.

2 O malovaných kasárnách

Snad každý český člověk zná rčení „malované děti": vojáci, vojáci, malované děti. Je v tom rozkošný básnický obraz, z hlediska jazyka

je to deformující elipsa (výpustka) místo „děti jako malované“, neboť v mluvě normální zajisté řekneme jen „to žito je *jako* malované“.

V českých písních je spousta všelikého malování a věcí malovaných, od sv. Lukáše, maléře Božího, který maluje matku Boží, až po milence, kteří si dávají *vemaluvat* svůj erotický protějšek (např. S 389), a po věci, o nichž byste ani neřekli, že mohou být malované. Víc toho najdete ve studii, o níž padla zmínka, zde jen tolik: malovaná líčka (S 592), malované sedlo (S 590), malovaná truhla jaborová (rakev, S 548), mauované dvéřa i mauovaná bránka (S 515), malovaný koč (kočár) od královny darovaný (S 311), pěkně malovaná poděbradská brána (Libická, Plicka 296), malovaná žena (S 223), malovany zamek (S 176), galánka jak malovaná (S 493), pěkně malovaný krchov (S 454), malované lože (S 635), malovaná kamenice za Ostravou (S 579), pěkně malovaná veža komenská (S 687), něčická brána celá maľovaná (Bartoš–Janáček 1071), ba dokonce malované dřevo, jež veze z hory, tj. z lesa, Janíček (S 168), můj mily z lesa (S 345), hezký Janek z lesa (S 635); pak je také maľovaný kopec (Bartoš–Janáček 1370), dolinečka dolina malovaná dokola (S 778), a je i syneček, syneček, malované kvítí (S 470). K této všeliké malovanosti, jež činí ze světa doslovný orbis pictus a věru kosmos, svět *krásný* a tedy i polychromní podle představ skoro bych řekl helénských, dokládám ještě, že kvete i v lidovém úzu mimopoetickém. Čtu v rozkošné Těsnohlídkově „Kolonii Kutejsík“ (I 49): *Svědky si možete dovést třeba malovaný*. –

I není divu, že jsou i malované kasárny. Znám např. maľovanú kasárňu v tom městě Hodoníně (Bartoš–Janáček 1204), peknú maľovanú kasárňu trenčanskú (tamtéž 1235), malovanú kasárňu pod Prešpurkem, kraj Dunaja (Plicka 299), vím také, že vŕš płakała, stoja u drvárně, až sa červeňały brněnské kasárně (z moravské Velké), a když se tedy červeňaly, byly zajisté malované. A je těch malovaných kasáren v lidové písni víc, tolik věřte. Mně jde však pro tentokrát jen o jedny jediné. – Je vojenská píseň ze Strání na

Uherskobrodsku, najdete ji u Bartoše–Janáčka pod č. 1191 (Ach hora, horečka). Chytají v ní na vojnu švárného Janíčka, když ho chytili, volal na Kačenku, aby ho nedala svazovať. Ale Kačenka buď dala, buď ho nestačila ubránit proti celému regmentu: Janíček musil na vojnu. Když ho vedli přes straňanské lúky, už mu podávaly galánečky ruky; když ho už vedli přes straňanské pole, už mu ukazujú ty brodské kasárně. On jim říká, aby mu neukazovali ty brodské kasárně, než aby mu ukazovali „k mojej milej dvere". Neboť:

Tá brodská kasárňa
pěkně maľovaná,
co ju maľovali
vojáci šabľama.

Vojáci šabľama,
mamičky slzama,
ta brodská kasárňa
pěkně maľovaná.

Než pokročíme dál, vzpomeňte si ještě, že jinde uvádím kasárňu uherskobrodskou, na jejíž bráně bylo dokonce vymalováno černojoké děvče. Skutečnost byla poněkud jiná. Kasárenská vrata mívala truchlivě erární nátěr z černo-žlutých pruhů, kasárenské budovy a objekty měly vápennou omítku bílou, žlutavou, bleděmodrou (šmolka ve vodě). Ale chlapci, kteří přicházeli z barevné, tvarové, ornamentální rozhýřenosti lidových krojů, výšivek, žudrů, kraslic, viděli kasárna pěkně malovaná. Čekali byste něco jiného: bezútěšný hnus z té komisní střízlivosti a jednotvárnosti. Ale to byste čekali proto, že jste inteligenti: lid automaticky stylizuje do vidu ideálního, třebas i žalář, a právě žalář; a jak dovede idealizovat šibenici, poví vám každá zbojnická, a nemusí být ani s Janošíkem; znám např. z Hošťalkovic u Ostravy šibenici zlacenou od vrchu až

do země (Sušil 132). Nuže tedy, všechno je v dokonalém pořádku: kasárna pěkně malovaná.

Tu brodskou kasárňu však malovali vojáci nikoli pemzlíkem do džberu namáčeným – malovali ji šabľama. Což je okrasná akce, jakou by si pan hétman, o panu felbéblovi nemluvě, dosti slyšitelně vyprosil. Ale vždyť ona to vůbec není žádná akce: je to vize optativní, přací. Dále pak tu kasárnu malovaly také mamičky, a to slzama. Prosím vás, popřejte si jen tři minuty ponoření do těch dvou slok. Zatočí se vám trochu hlava, ale bude to závrať krásná. Však vím, že se nepřidržuji přesně svého úkolu, abych mluvil jen o věcech jazykových. Ale vždyť to všechno souvisí. Všimněte si ještě, jak se ta píseň končí – takovým „konstatujícím" dechnutím: ta brodecká kasárna pěkně malovaná. – A pokud by šlo o celek: malovať kasárňu šabľama vojáků a slzama mamiček! I prosím tedy ještě jednou o tři minuty ponoření a ticha, tři minuty pobožnosti před zázrakem jazyka a básnické vize.

3 Svatý Nešpor

Spisovná čeština rozrůznila v 2. p. jedn. č. vzorů tvrdých koncovku podle životnosti a neživotnosti: pána, dubu. Důsledně není toto rozrůznění provedeno podnes, i spisovná čeština má dosti početnou skupinu neživotných, která přijímají koncovku -a: chleba, sýra, mlýna atd. Ve starší češtině bylo takových možností pro koncovku -a daleko víc, viz kap. „Krokové". Tak podnes i moravská nářečí, pročež se v lidových písních na potkání setkáváme s genitivy typu požčaj mně nožíčka (S 237), Teče voda z vinohrada (B–J 1076 a), želím svého vínka zeleného (S 201), do jednoho hroba (S 237). Na tom všem by nebylo nic zvláštního, stejně jako na tom, že moravská nářečí zachovala větší počet původních genitivních vazeb než spisovná čeština. Ale obě tyto mluvnické zvláštnosti

nářeční se jednou spojují v mohutný dojem pro nás lidi spisovné. Jde o legendu Marie a Alžběta (S 4), v níž se praví:

Kráčím, sestro, kráčím do kostela,
poslúchat mše, svatého nešpora.

O sobě to neznamená nic víc než: poslouchat svaté nešpory, jež nářeční dikce zde ovšem klade do singuláru pro nás nezvyklého, zachovávajíc singulár výchozího lat. *vesper.* Pro náš spisovný sluch však vzniká personifikace, ať již vnímáme celou vazbu jako genitivní, tedy správně, nebo ať ji – tak učiní většina z nás – vnímáme jako vazbu akuzativní: v obou případech nám vytane představa jakéhosi světce sv. Nešpora; tento nesmysl vnese pak do verše velké estetické umocnění. Za to všechno lidová píseň nemůže, z nářečního hlediska nejde o pražádnou deformaci, nýbrž právě naopak o zachování normy koncovkové i pádové – ale uvedl jsem to na doklad, že i pouhý rozdíl mezi mluvnickou normou nářeční a spisovnou může do textu vnést významné estetické obohacení.

4 Voničkа z tej bílej konvalije

Kdyby umělý básník řekl: Až umru, přikryjte mé tělo karafiátem (nebo růží, levkojí, chryzantémou apod.), byla by to velmi básnivá, tj. velmi výrazivá deformace jazykové normy. Záležela by v tom, že jakmile jde o květinu, jejíž jednotlivý květ je velikostí a tvarem pro náš zrak dobře rozlišitelný jakožto individuum, žádá si jazykový úzus v takovém případě plurálu, tedy např. „věnec z růží", „kytice z rudých jiřin"; kde jde o květiny drobnokvěté, říkáme naproti tomu singulárně např. záhon plný rezedy, kytice bezu (v plurálu naopak: záhon plný tulipánů, trs obsypaný astrami). Nikdo mi nenamítej, že říkáme keř obsypaný jasmínem, tedy s číslem jednotným, ačkoli

jednotlivý květ je dobře rozeznatelný: jednak to s tou rozeznatelností není tak zlé, a především mají jasmínové květy stonek tak kratičký, že se jednotlivý jasmínový květ v laickém životě téměř ani nemůže vyskytnout.

Opakujme si proto: kdyby umělý básník řekl „Přikryjte mé tělo karafiátem" (tulipánem, růží apod.), šlo by o nápadné vyšinutí z jazykového úzu s velmi kladnými důsledky pro básnickou sugestivnost; nešlo by o ni, kdyby řekl „Přikryjte mé tělo bílou střemchou", neboť zde je singulár (hromadný) v dokonalé shodě s jazykovým územ. Jak si v těchto věcech vede lidová píseň?

Klade jména květů téměř šmahem do singuláru, nedbajíc nijak, zda jde o květy rostlin drobnokvětých nebo o květy velké a individuální. Říká tedy: A dělaj mně ju (svatbu) v létě, dyž fialka kvete (S 358); Kady Andulka vedena, všady fialka červená (S 142); Ale to bruzovske (pole) kvitně fialečku (S 492); počkej až do jara, až bude fiala (S 468); činí tak i tam, kde buď sloveso opakovací, nebo celkový kontext předem vylučuje, že by mohlo jít jen o jediný květ: karafiát trhavaju… rozdavaju (S 467); Dceruška sedí v zahradě, vije *věneček* z fiale (S 399); Červená, modrá fiala, kdes ju panenko trhala (Erben I 71, S 238 – kdyby šlo o jeden květ, musilo by být „utrhla"); Chodzila po hajku, trhala fijalku (S 280); Chodiua po hájku, *zbíraua* fialku (S 284); uviju mu *věnec* z té červené růže (S 590); Daua mu *perečko* modrej fialenky (S 356); Uvila mu voničku z tej bilej konvalije (S 549). A rovněž singulár i zde:

Jak kedz ma tam na téj vojne zabijú,
dajú mi tam končá hłavy ľaľiju

(B–J 1245)

Favorizování singuláru u jmen květů a květin jde v lidové písni do takové důslednosti, že plurály – např. růžičky – jsou výjimkou a hotovou vzácností, která se téměř jen omezuje na případy, kde

takový plurál je nezbytný z důvodů logiky obsahové a fabulační, např. ve známé písni (S 361): Na slavkovském poli dvě růže stojijó, co só to za růže, že mně nevonijó? (na rozdíl od jediné růže na hodeckém poli, o níž se dovídáme v další sloce). Tato záliba v botanickém singuláru se vztahuje i na listy: Malinovým (listem) usteleme, kalinovým odějeme (S 143); Jabloňovým (listem) si ustelem, jaborovým se přikryjem (S 143). Jak bez rozdílu lidová píseň singularizuje květ drobný i květ velký, ukazuje dobře tento doklad:

Přikryjó mě rozmarýnem,
pěkném, bílém tulipánem,
hej, hej, modrá fialo!

(S 319)

I je tedy vidět, že lidová píseň u jmen velkých květů mluvnickým prostředkem singularizace dospívá k velkému umocnění básnického dojmu. Neboť přikrýt lidské tělo „tulipánem", jedním, je holá nemožnost; paradoxní singulár rozehrává obrazivost do pravého opaku, totiž do představy o hotové záplavě květů, o *dešti* tulipánů.

5 Kde pak só te ročičke

V českých lidových písních se několikrát setkáme se zosobněním lidské ruky. Tak např.: Ty knězovy ručičky, to sú moje drúžičky (B–J 1106 d); knězove ročičke – to só mý drožičke (B–J 1108). Pak máme z materiálu dosud tištěného dvojí moravskou verzi selské písně, v níž kmetný hospodář rekapituluje svůj život a skládá účet rozvážný: Ze země sem vyšel, na ní živnost našel atd., atd. Je to nepochybně naše nejkrásnější „stavovská" píseň vůbec. U Sušila (699) zní její druhá sloka takto:

Ach už tech ruk néni,
ty už hnijó v zemi,
co mě kolébávaly,
k srdci přitiskávaly,
dyž sem byl maličký.

To je zajisté krása. Ale je k ní protějškový variant z Líšně (Bartoš–Janáček 1112 b), a tomuto variantu dáte přednost i vy, jen co si o těch ročičkách dopovíme.

Aj ze země sem přešil,
rozom sem na ní našil,
po ní chodím jako pán,
do ní bodo zakopán,
já pod ňo přejít mosím.

Po tomto úvodním akordu gentlemanského stoicismu rozvine druhá sloka myšlenku pomíjejícnosti motivem novým, citově zjihlým:

Kde pak só te ročičke
to mé staré matičke?
co mě těžko chovale,
k srco přetiskovale,
aj, jož só nebožčičke.

Nehleďme ke kráse motivu samotného – jak pomyšlení na vlastní smrt navodí vzpomínku na matku; nehleďme ke zvláštní kráse a básnické důmyslnosti toho pars pro toto – nikoli vzpomínka na celou nebožku matku, jen na její ročičke; nehleďme ani k citové spanilosti toho „přetiskovale“ – to všechno pomiňme, není v těchto kapitolách mým úkolem nějaká poetika, hodlal jsem si hledět jen

„slovíček“. A proto se omezuji na pouhou skutečnost, že naše píseň říká o ročičkách staré matičke, že jož só nebožčičke. Tedy ruce nebožtičky.

Mohli bychom vyjít od faktu obecně českého, že zemřelému člověku říkáme nebožtík, nebožka. Stojí za to všimnout si, jak říkají nebožtíkům jazyky jiné.

Latina říká *defunctus,* což je při doslovném výkladu člověk, který dokonal svízelné dílo jakési – vzpomeneme si zde na české *dokonávati* a především na lidové „dodělávati“. Franština říká *feu* – od pozdního latinského *fatutus,* jež souvisí se slovem *fatum,* tedy asi tak: bytost propadlá již údělu všech smrtelníků. Angličan prostě konstatuje *the late Mr. Smith*, bývalý pan Šmíd. Němčina říká *der selige Schmidt*, tedy „blažený“ – je to, pokud vím, kalk podle církevně latinského *beatus, pius.* A my tedy říkáme *nebožtík,* což je zcela specifický nebožák a ubožák. Čeština mrtvého člověka *lituje*; a kdo by chtěl etymologií prokázat velmi výrazný rys české národní povahy, totiž její telurismus, její tak pronikavě důslednou pozemskost a vezdejšnost, mohl by právě ze slova „nebožtík“ – ale i ze mnohých jiných – těžit hodně a hodně.

Faktem zůstane alespoň tolik, že ze slova „nebožtík“ nevane ani dech buddhismu, ani Schopenhauerův, ani dech i jen zdaleka křesťanský. Člověk zemřelý je pro češtinu chudák, jehož litujeme, že musil pryč z údolí patrně neslzavého, a jestliže snad slzavého, tedy zas přec jen velmi žádoucího. Tolik tedy o tom českém nebožtíku, za nějž ostatně naše píseň nemůže.

Ale zač může, je to syntaktické a představové sepětí *ročičke* – *nebožčičke.* Naše píseň imaginuje jakožto nebožtíka nikoli celého člověka, nýbrž určitý jeho úd. Ročičke jož só nebožčičke. Tím se ty ručičky absolutizují; a ačkoli mrtvy, oživnou duchovým životem alespoň tak intenzivním, jako jím žijí „Ruce“ Otakara Březiny (rovněž absolutizované básnickým viděním pars pro toto); a nevím opravdu, který slavný danse macabre ze světové poezie by

mi dovedl tak makavě a palčivě zpřítomnit fakt bezživotí, ale zas i záhrobního přežívání, jako tato trouvaille představová, jazyková, prostě básnická. *Smrt se zkonkretisovala* – kam jinam, ne-li sem, hodí se ten verš Viktora Dyka?

6 Zahuštěné peklo – zaplavené moře

V moravské lidové písni o hříšnici, Sušil č. 3, jsou tyto verše:

> *Mužma's peklo zahustila,*
> *dětma's moře zaplavila.*

Tak totiž praví pán Bůh v nedělu po obědě, chodě po besedě. Nadešel tam panskú dívku, nabírala vodu čistú. Řekl jí, aby mu podala vody, že si umyje svoje nohy. Voda se nějak zkalila, dívka se vymlouvá, že ta voda není čistá, že do ní napadalo lista, pán Bůh však jí rovnou vmetne v tvář, oč jde a běží: A ta voda ta je čistá, než ty dívko nejsi jistá. Padesáte's mužů měla, s každým dítě zahubila. A pak přijdou ty verše o pekle a moři.

Zahustit peklo dušemi – to je zajisté nehorázná nadsázka. Zahustit peklo, zahustit peklo – copak vlastně zahušťujeme? Zpravidla nějakou tekutinu nebo řídkou hmotu, polévku, kaši, povidla. I je tedy v tom smělém slově představa, že celé celičké peklo je jeden jediný kotel s vařící vodou nebo smolnou kaší. Ale fantastická „zahuštěnosť" toho verše jde dál, mnohem dál. Mužma's peklo zahustila – jak to vlastně? Je řeč o hříšnici, jež vraždila své milence a muže. *Ona* vraždila, oni byli její obětí, jak tedy ti chudáci mohou být v pekle, kam patří jedině ona, vražedkyně? Bohužel tam mohou být, bohužel tam musí být: byli zavražděni znenadání, neměli čas na poslední svátost a rozhřešení, lidskými hříchy obtíženi vydechli duši, i musí do pekel, věrouka je v těch věcech nesmlouvavá. Tím

hrůznější je ovšem zločin naší vražedkyně; vražda – každá – je tak ohavný zločin zejména proto, že připravuje i oběť o království nebeské. Proto také ten zvláštní trest pro naši vražedkyni – dovídáme se hned potom, že se proměnila v solný sloup, zdá se tedy, že i peklo bylo pro ni příliš dobré. – Dětma's moře zaplavila: nikoli zabydlila, rozhemžila nebo tak nějak, nýbrž: těch utracených a do moře vhozených dětí bylo tolik, že zaplavily moře, což nemůže být nic jiného, než že *moře* vystoupilo ze břehů a *moře* zaplavilo souši. Jde tu o takové zvláštní „krátké spojení" slovesné.

A o dva veršíky k prasknutí „zahuštěné" obsahem. Proto padlo tolik místa na jejich výklad. A teď ať mi někdo přijde a tvrdí, že jazyková partitura lidové písně je přirozená a prostá. Však vím – prostá asi jako partitura „Figarovy svatby", „Prodané nevěsty". Jen na poslech, pánové, jen na poslech.

DVANÁCTERO KAPITOL O ČEŠTINĚ A TŘINÁCTÁ NÁDAVKEM

LXVI
O dvou spojocitoslovcích

1

Slovce „a“ určují naše nejlepší slovníky novověké češtiny, tedy Vášův–Trávníčkův a Příruční slovník České akademie věd a umění, jakožto mluvnický fakt dvojí. Je to podle nich jednak citoslovce – též v podobě dloužené – „á“ –, a to citoslovce vyjadřující překvapení, uspokojení, bolest, rozmrzelost, podiv, odpor, zápor; Příruční slovník uvádí z Františka Zákrejse též doklad, v němž „Aá!“ naznačuje zvukomalebně zívání (nebyl by ostatně uškodil doklad pro další význam tohoto „aá“, totiž z mluvy dětské, v níž hlásková skupina „aá“ znamená jednak fekálie, jednak kálení; v tomto významu přechází pak to slovo někdy i do mluvy osob dospělých, a to jakožto společenský eufemismus). A pak má slovce „a“ ovšem i platnost spojky, a to jednak spojky slučovací mezi větnými členy a celými větami (den a noc; byl jsem tam a mluvil jsem s ním), jednak spojky odporovací (on všechno, a já nic; my se dřeme, a oni si dávají).

To všechno je v dokonalém definičním pořádku. Jenže pro mou rozžízněnou zpytavost zůstává přec jen definiční mezírka, dírečka tráplivá a zatrápená, a kdo ji vykotlal, toť slovce „a“ ve větách, jako:

A to se na to podíváme! – A to by mi byl pořádek! – A to já tak nenechám! – A já se na to vykašlu. – A ona vám na mne jako saň. – A je to zlodějna zlodějská. – A já vám, kluci umazaný, udělám z toho baráku kůlničku na dříví! –

Něco nás nutká, abychom každou z těchto vět opatřili vykřičníkem. Cítíme totiž, že to jsou věty prudkého hnutí duševního, věty emfatické, patetické. To by nasvědčovalo citoslovečné povaze slovce „a“ v takových větách. Zároveň však povaze takové, že neusoudíme

na zvukomalebný náznak zívání. Čím víc o tom přemýšlíte, tím je to složitější. Ale počkejte, já se toho slovce zeptám přímo, ať poví samo.

Pověz, milé slovce „a“, jsi v takových větách citoslovce? A citoslovcem jsi-li, jakou povahovou ráži máš? Vyjadřuješ překvapení? Ve smyslu: A heleďme se, to já tak nenechám! – ? Vyjadřuješ uspokojení: Zaplať pámbu, to já tak nenechám! – ? Vyjadřuješ rozmrzelost, tedy: To je mi líto, to já tak nenechám! – ? – Projevuješ podiv, tedy: A jejej, to se divím, to já tak nenechám! – ? Naznačuješ odpor, tedy: Ne tak, to já tak nenechám! – ? Vyjadřuješ zápor, tedy: Nikoli, to já tak nenechám! – ?

Uznáte a dosvědčíte mi, že jsem se ptal nejen soustavně, ale i slušně. Milé slovce však mlčí jak zařezané a jen se usmívá, tak trochu impertinentně se usmívá. Zkusím to tedy jinak.

Pověz, milé slovce „a“, jsi snad v takových větách spojka? A spojkou jsi-li, jakou vlastně? Slučovací? Tedy ve smyslu: Ještě se na mne vytahoval, a já to tak nenechám! – ? Či odporovací, tedy: Ještě se na mne vytahoval, ale já to tak nenechám! – ? Ještě se na mne vytahoval, kdežto já to tak nenechám! – ?

Teď se mi už zubí do očí, a jak drze. A to se na to podíváme, abys mi nepověděla, co jsi zač, potvoro huncvútská! Takové mrně, ze všech českých slov nejmrňavější, a ono se mi bude smát do očí! A to já tak nenechám, pecírku a advokátovi od jazykozpytu to dám!

A teď se mi zdá, jako bych slyšel odpověď té potvory:

– *A já se na vás všechny vykašlu!* –

I nezbývá mi, než abych se sám a sám dal trnitou cestou poznání. Je to ve větách, jak jsem je uvedl, cosi jako citoslovce, a to odporu, záporu, zbrojné pohotovosti nedat se až do těch hrdel a statků. Zároveň však je to i spojka, navazuje totiž na něco. Nikoli však na slova mluvčího, nýbrž na slova osoby jiné, právě té, s níž se v danou chvíli, v dané situaci pěstuje výměna názorů. Není to tedy spojka v užším smyslu *mluvnickém*, nespojuje totiž ani dva větné

členy, ani dvě věty: je to spojka mimomluvnická, spojka *situační.* A to, jak dá rozum, nikoli spojka slučovací, nýbrž odporovací. I je to tedy situační spojka s významem odporovacím, remonstrujícím, demonstrujícím. Zároveň je to však, jak jsme už vyšetřili, citoslovce odporovací. I dospíváme k definici, že slovce „a" je v takových větách spojocitoslovce odporovací.

A kupodivu – je to v češtině jazykový fakt prastarý. Setkáte se s ním už ve staročeském Ezopu:

Odpověděl zahradník: *A co tato nepodoba také zná litery a písma?*

Učený vydavatel Ezopa Antonín Truhlář říká takovému „a" „a přerušovací" a srovnává je s řeckým *αλλά.* Řekl bych však, že české slovce má zřejmý odstín jiný. Přesvědčily mě pokusy, že jde o drahocennou zvláštnost češtiny. Pokoušel jsem se přeložit věty typu „A to se na to podívám!" – „A to já tak nenechám!" do půltuctu jazyků, ale neptejte se, jak jsem pohořel. Nejde to. Neboť je v tom českém spojocitoslovci české paličáctví, české furiantství, české sudílkovství, česká rabulistika a ještě něco dalšího, něco velmi českého, zcela českého, nejčeštějšího. Je, abych to už pověděl, ve větě „A to já tak nenechám!" rozhorlení, že svět je taková lumpárna, zlodějna a syčárna; a je v tom citoslovci víra, že kdesi, kdesi za sedmerými lesy je na horoucí skále zámek samý křišťál, a v tom zámku že si bydlí paní Spravedlnost.

A pro všechny tyto vlastnosti a tajnosnubné obsahy a významy mám buřičské spojocitoslovce „a" ukrutně rád.

2

Má bratříčka rodného, a ten slyší na jméno „i". Myslím „i" takové, jak uvozuje vokativ nadávky udělené lidskému tvoru, který byl přistižen při nedobrém konání: – *I ty sloto (jedna)! – I vy darebáci! – I vy kluci umazaní! – I ty zloději zlodějská! – I ty lhářko jedna prolhaná! –*

Afektivní tonus je zde velmi výrazný, a je to ovšem tonus citového hnutí záporného. Vyskytuje se sice i typus opačný, tedy citově kladný: – I ty zlato moje! – I ty moje děvenko zlatá! A tento druhý typ mívá vzápětí projev nejazykový, ač ovšem retný, totiž mlaskavou pusu. Avšak kladný typ vět uvedených citospojkou „i“ tvoří nekvalifikovanou menšinu. Tomu „i“ svědčí daleko lépe, může-li se na začátku věty pozvednout jako hůl a bejkovec. A připomínám znova, jako jsem už podotkl o slovci „a“; taková možnost zahájit větu prudkého citového hnutí spojkou slučovací (či odporovací? či spojocitoslovcem?) je mnohým a mnohým jazykům odepřena, nemají o takové možnosti ani potuchy. I sluší se tedy, abychom si také toho „i“ vážili, jak náleží. – Shrnul bych takto; máme v češtině dvě záhadné spojky citoslovné, jimž je těžko najít kloudné pojmenování. Vím jen tolik, že to jsou slovce remonstrující, harangující, demonstrující, reptající, rebelantská a po případě rabiátská, a že jednou projevují, že všechno je samá lumpárna a že spravedlivý nemá na tom darebáckém světě zastání, jindy zas, že to zcela svatosvatě tak nenecháme a že se vůbec nedáme.

Vůbec s velmi dlouhým ů.

Pročež: ať už spojocitoslovce, ať citospojky – sláva jim a aby zdrávy byly!

LXVII
Kapitola termická

Snad ve všech kulturních jazycích se vyskytují slova a rčení, jež nasvědčují, že máme v sobě jakýsi psychický cit tepelný, že rozlišujeme tepelné počitky, jimiž jsou doprovázeny všeliké duševní stavy a také gesta i akce z těchto stavů se beroucí. Původ této jazykové termiky je zajisté v tom, že mnohé duševní stavy jsou opravdu spojeny s pocitem tělesného tepla. Pravdu má veliký Ovidius: Est deus in nobis, agitante calescimus illo, je v nás bůh jakýsi, jakmile sebou pohne, rozehřejeme se. Nevadí, že to je někdy bůh prapodivný. I má tedy také čeština termická slova a rčení, jako je má např. francouzština (s'échauffer); a ježto každý jazyk jde i v těchto věcech svými cestami, má čeština také své termické zvláštnosti.

Jsme ve shodě s jinými jazyky, když mluvíme o chladném pozdravu, vzkazu, člověku chladném, studivém, mrazivém, ledovém. Ale opak nevyjadřujeme slovem *teplý* (ein warmer Druck der Hand apod.), nýbrž tepelným stupněm vyšším: *vřelý stisk* ruky, *vřelé* pozdravy, *vřelá* přání. *Vroucná* touha, tedy rovněž vřelá, vroucí. *Vroucí* přání. *Horoucí* modlitba, též vroucí, vroucná. *Horovati* pro někoho, pro něco. *Horliti* pro něco, proti něčemu. *Horlivá* píle. *Zahořeti*, *vzpláti, vzplanouti* pro něco. *Podnítiti* něco. *Žhavý* polibek. *Zanícené* nadšení. *Vznětlivý* člověk a jeho *vznětlivost.* Svaté *vzněty* ideálu. *Dopáliti* se na někoho. *Zapáliti* se rozpaky, studem. Všechno se v něm *vařilo. Vzkypěti.* Všechno na ní jen tak *hoří.* Také sloveso *vybuchnouti* vychází z představy tepelné, je zde vystupňována až na představu psychické třaskaviny. K našemu dopáliti někoho rozkošný protějšek španělský: quemar a uno la sangre s významem dopalovati, píti krev, doslova však *spalovati* komu krev. K našemu *vybuchnouti zas* protějšek španělský: qué tripa se le ha roto s vý-

znamem Co se tak najednou čertíte, doslova však Které střevo vám prasklo?

Mnozí z nás si neuvědomují, že tepelné záznamy vězí i v slovech *podnět, nevrlý, nevražiti, žárliti, žehrati.* Zde nás svým jazykovým cítěním zahanbuje Čelakovský, když praví v recenzi Gessnerových Idyll česky vydaných: *„Žehravost – žárlivost – řevnivost – horlivost. Ve všech tu podotknutých slovech nalézá se ponětí čehosi ohnivého, jakž kořenové: žhu, hřeji*, *hor(ký) ukazují.“* Čelakovský má pravdu. Pozoruhodné je tu zejména slovo *žárlivost* pro svou tak intenzivní náplň termickou. Ale není to česká zvláštnost: již antická řečtina užívala slova *zelos,* horko, horkost, ve významu přeneseném, máme na to památku ve všelikých zélótech, a zelos zplodil pak přes latinu v jazycích románských dokonce dvě řady slov: jaloux, jalousie, geloso, gelosia – zèle, zelo, zelare, zelante, zelatore. Vidíme tedy zas jednou, že nejsme se svým nazíráním na věci sami na světě.

Také termická metaforika se vývojově rozrůzňuje, zjemňuje. Říkávalo se *zapáliti se milostí ke komu*, kde dnes řekneme vzplanouti láskou, Josef Linda užívá v „Jaroslavu“ slova *rozpal* ve významu vzplanutí. Pěkně jsme rozlišili *vznět* a *zánět,* první pro oblast odtažitou, druhou pro hmotnou. Slovo *zánět* jakožto termín všeobecné patologie a terapie: říkalo a psalo se ještě ke sklonku 19. století (např. Neruda) *zapálení, zápal* plic, zápal slepého střeva, středního ucha. Spisovná čeština dnešní přisoudila však také slovo zápal oblasti odtažité, i máme dnes pro duševní termiku slova dvě: *zápal* a *vznět,* k tomu ještě *zanícení* a *zanícenost,* kdežto *zánět* je slovní rezervací pro zánětlivé procesy organické tkáně, pro patologické stavy všelikých *-itis.* Je to rozlišení a bohatství velmi pěkné. Pokud jde o somatickou termiku neobraznou, stálo by za zmínku, že slovo *horečka* si klestilo cesty do lidu velmi pomalu; lid dlouho znal jen *„horkost“.* Předností češtiny je „diagnostické“ rozrůznění *horečka* (Fieber) a *zimnice* (Schüttelfrost i Sumpffieber); na Moravě říkají *hodoňka* (od Hodonína, v jehož bažinatém okolí řádívala zimnice).

Termismů psychických je v češtině ovšem ještě víc, než jsme uvedli. Tak jsem např. jednou četl nevlídný posudek o jakémsi literárním úvodu k jakési premiéře v Národním divadle – pronášela se domněnka, že to napsala „nějaká pro divadlo *zapálená* hokyně". Z úst lidu bodrého zase slyšíte, že někdo je *rozhicovaný* (s aplikací na sféru pohlavní).

I zdálo by se, že národ český je národem lidí dosti horkokrevných, temperamentních. Tak nevím.

LXVIII
Kapitolka kratičká o slovu, jež trochu souvisí se špendlíčkem a hrabáním; též se pochvaluje čeština; jednomu jinému slovu však se klne

A já vám budu říkat do padnutí, že nevíte, co máte, majíce češtinu. Zamyslili jste se už nad slovem maminka?

Pro bytost, jež nám dala život, máme celou soustavu označení: *matka, mami, máma, maminka*, *mamička*, *matička*, *matinka.* Též *mamá* – ale počkejte, i na ni dojde.

Mami říkají malé děti; nic nebrání, proč by to nemohly být i děti odrostlé, a budou-li to děti padesátníci, tím líp. Je to taková velká věc, že v celičkých tuctech jazyků, a nejen po Evropě, internacionála robátek tvoří to první slovo života jen s nepatrnými obměnami slovního tvaru z představy sání a prsu mateřského; a prs se latinsky řekne *mamma.*

Ten životodárný prs vězí i v naší *mámě,* ale na tu pozor. V Praze si zlatá mládež zavedla „*mámu*" i na veřejnosti, má to být chlapácké, je to jen klackovské. U čeledína od Domažlic a odkudkoli je to v pořádku, z jeho úst je to normální slovo synovské; od vás, pane synátore dvou fabrik, je to sprosťárna.

Zejména, když jste se narodil v jazyce, který vám dává *maminku.* Toho jste si zajisté už všimli: nikoho z vás nenapadne, aby svou matku oslovil slovem „matko", vokativ slova „matka" je patrně výsadou rčení obrazných (Matko Vlasti). V „mamince" tedy je zas ten prs životodárný; a je v něm celá bytost maminčina, a také ona sama, maminka, má to slovo od vás nejraději; je to slovo zcela výtečné,

protože je v něm všechno, a přec je zas i takové, že ho mezi lidmi může o své matce užít i muž, který by se raději zabil, než by projevil své city. A to si, drazí, hledejte jinde: hypokoristikon, které je zároveň passe-partout i pro nejhustší tlačenici. Blbec, kdo by se domníval, že láska k matce je u nás něco jiného než jinde; ale tolik smíme říci, že nenajdete jinde tak hned slovního protějšku k naší „mamince". Říká např. dospělý Němec své matce Mutter, tedy matko; může to také zdrobnit a říci Mutti, Muttchen, Mutterle, ale ani jediné z těchto zdrobnělin nemůže pak užít na veřejnosti, byl by to pustý, drásavě nechutný exhibicionismus citů synovských nebo dceřiných. Kdežto „maminka" je pro ty čtyři stěny doma i pro Václavské náměstí, pro dohovor, kdy má být oběd na stole, i pro rozloučení na tom loži posledním.

Na lidi, kteří mluví o své *mamičce,* dávejte si dobrý pozor: jsou okatě mazliví a bude v nich nějaká faleš. Je-li to muž, není to muž. Vyjímám, jak se rozumí, lidovou píseň, ta smí (pracuje totiž se svéprávnou soustavou hypokoristik zrelativizovaných, devalvovaných!).

Mluví-li k vám nějaký autor o své *matičce*, je to afektovaný nádiva; vyjímám zas lidovou píseň, Erbena a Nerudu Jana. Lidem, kteří mluví nebo píší o své *matince*, uhýbejte na potkání, dobře vám radím; a dobře uděláte, vyhnete-li se i takovým, kteří tak říkají jen doma a právě jen jí, své matce. Jsou to – ti *matinkáři* – lidé prolhaní a budou se jednou jako diví rvát o každou sukni po nebožce.

Zbývá *mamá.* Řekl by člověk, že i v ní je ta prafunkce, to mysterium prsu životodárného, je, jak by nebylo. Ale je to slovo cizí a nemohlo se vžít v národě, který má co do jmen pro mámu tak na vybranou. Kdekoli a kdykoli zazní z dětských úst slovo „mamá", přerušte bez průtahu styky s rodiči toho děcka; zazní-li to slovo z úst tvorů dospělých, je jen jedna porada: předstírat, že se vám rozbolel zub, že se za půl hodiny máte podrobit operaci štítné žlázy, že máte strašně významnou *konferenci s panem* nakladatelem

Nechojdomů, že se vám včera narodila trojčata: cokoli, co vás v té rychlosti napadne – a pláchnout. Budete mi vděčni ještě po letech.

Neboť je to slovní pižmo a pačuli. Lpí na něm privilegium odiosum, že to je slovo výhradně jen pro fajn lidi, pro lidi nejfajnovatější. A fajn lidé u nás byli dosud ještě vždy la crême de la crême naší společnosti. La crême de la crême: neboli sebranka.

LXIX
Pan továrník

Žil jednou – ještě před nedávnem – znamenitý profesor psychiatrie. Spravoval před Strahovskou branou sanatoř pro lidi na duchu ochořelé. Jednou šel ústavní zahradou. Za zdí na silnici si hráli kluci. Míč jim přeletěl přes zeď a do zahrady. Kluci uslyšeli v zahradě kroky. A tu z jejich středu dolehlo k uchu kráčejícího psychiatra volání:

– *Pane blázen, 'sím 'ich, podaj' nám tu mičudu!* –

Co chcete, byli to čeští kluci, kluci z národa, v němž každý má nějaký titul a v němž, nevíme-li přesně, zda máme čest se skontristou či dokonce se saldokontistou, řekneme pro jistotu raději: pane generální řediteli.

Nikoli, byli to bystří kluci. Slyšeli kroky, usoudili na nějakého ústavního chovance; chtěli od něho něco, potřebovali ho; i byli zdvořilí. Jako byla zdvořilá ta pražská dívenka, jež r. 1944 zastavila na pražské ulici občana s hvězdou: – *Prosím vás, pane Žid, kolik je hodin?* –

Dost možná, že by řekli i kluci francouzští: Monsieur l'aliéné! Ale ani kluk by jinde neřekl: *pane továrníku*. A kdyby řekl, tedy jen z krajních rozpaků, jak toho chlapa nazvat; ale myslím, že by neřekl. U nás říkají „pane továrníku" nekluci, lidé zatrápeně dospělí. Je v této i ve všech obdobných neřestech nelogická logika mánie titulovací. Logika, že co člověk, to titul, třeba oficiál v. v. od býv. salcamtu.

Kollár varoval národ před běsněním titulovacím, věděl z *několikerého* důvodu, proč varuje, přečtěte si to u něho ti z vás, kdo jste na něho ještě nedávno neplivali. Národ Kollára neposlechl ani co do oslovského oslovování. A jsa národem důsledným, dotáhl to na *pane továrníku* – co dím, dotáhl to na *pane nakladateli.*

Potlačme prudké hnutí mysli, začněme střízlivým rozborem. Jsou národové netitulující, jsou i takoví, kteří si potrpí na tituly. Mně jsou milejší ti první; už proto, že – všimněte si – národ zvláště oddaný ceremoniálu titulatur bývá zpravidla i národem krutým, nelidským vůči jiným národům, vůči jedincům cizím i svým. Záliba v titulech znamená vždy, že člověk sám nestačí, že člověk o sobě nic není a žádné úcty nepožívá, že si úcty teprv musí dobýt, a to právě titulem.

Vykládejte to národu, který se dal na řeholi titulatur. Ale když už neřest titulů, přál by si člověk alespoň poslední zbyteček logiky titulové. Ta zní:

je v povaze titulu, že může vyjadřovat jen nějakou osobní hodnost, důstojnost, nějaký osobitý funkční charakter. Nemůže být titulem povšechné označení stavu, povolání, činnosti. Lékař má hodnost doktorskou a povolání lékařské: i říkáme mu „pane doktore“, nikdy však „pane lékaři“; a doktoru filozofie říkáte zas „pane doktore“ a nikoli „pane filozofe“, „pane filologu“, „pane entomologu“, „pane historiku výtvarných umění“. Proto je „generál“ titul, a je jím i „poručík“, „praporčík“, „rotmistr“; ale není titulem ani „důstojník“, ani „voják“ – jen nejprostší babička, která se nevyzná v distinkcích, řekne pro samé rozpaky: „Jsou tak dobrej, pane voják.“ Vrátnému v ministerstvu neřeknu „pane státní zaměstnanče“; a klempíři říkám „pane mistře“, ne snad „pane klempíři“. Tento zákon titulatur je tak důsledný, že někdy vědomě falšuji skutečnost, abych mu byl práv. Chci něco od číšníka v kavárně. Vím dobře, že to je pouhý „trégr“ neboli „kávonoš“, ale což mohu říci „pane číšníku“ nebo „pane kávonosiči“? A ježto jsem Čech, nemohu říci ani „číšníku“. To může jen Francouz a Angličan – Garçon! – Waiter! – já Středoevropan tak nemohu. I řeknu mu jako vy a jako každý na tom českém světě: *„Pane vrchní, buďte tak hodný…“* Proč? Protože vrchní je označeni hodnosti a nikoli stavu nebo povolání.

Do tohoto logického zákona, jejž zachovává i nejhloupější z nás, vpadá dvojí výjimka: „pan továrník“, „pan nakladatel“. Dohaduji se, proč. Ze svobodných povolání shrnuje u nás právě továrník a nakladatel největší míru moci, má v rukou nejvíc nitek existenčních, na nichž visí mnoho lidských loutek. Kdybychom měli moře, říkali bychom také „pane rejdaři“, kdyby naši lidé vynikli ve světovém obchodě, slyšeli bychom kolem sebe „pane zámořský velkoobchodníku“, „pane světový velevývozce“.

Ale odkdypak jsem advocatus diaboli, co je mi po „sociální logice“, z níž se bere pan továrník a pan nakladatel? Kdykoli tak slyším, rdím se za národ, v němž se tak říká; v němž se tak smí říkat.

Pane továrníku – toť ohnutý hřbet, a neváhám prohlásit, že za tím bude vězet i nějaká neschopnost, nespolehlivost, insuficience výkonu, mizeráctví charakteru. Pane nakladateli – toť zas ten ohnutý hřbet zaměstnanecký, říká-li tak člověk u nakladatele pracující; a chatrnost nadání a výkonu, říká-li tak autor. Spisovatel, který svému nakladateli říká „pane nakladateli“, je svatosvatě spisovatel špatný. Buď tak říká proto, že tu ohavnost neslyší, necítí; pak je to tlustokožec, který by měl spisovat leda vyhlášky o kontumaci psů. Anebo tu ohavnost slyší a cítí a dopouští se jí přec, z podlézavosti, ze špatného svědomí: ví, že je v literatuře zbytečný. A nakladatel Nechojdomů, který trpí, aby mu jeho autoři místo „pane Nechojdomů“ říkali „pane nakladateli“, je svatosvatě nakladatel disfunkční, vadný, škodný. Snad se to o něm ještě neví; ale ukáže se to jednou, nejpozději tehdy, až ti, kdo mu dnes říkají „pane nakladateli“, vydají u jiného pana nakladatele paměti života svého.

Paměti – zde to máte: kdo říká pane továrníku, pane nakladateli, bude také člověk nevěrný, zákeřný, člověk se špatným svědomím a mstivými abreakcemi špatného svědomí – bude to člověk s resentimentem jako každý člověk servilní, služebníčkovský.

Nehodlám slevit z těchto tvrzení; a zdráhám se připustit i jen polehčující okolnost obecného úzu, nákazy, bezmyšlenkovitého

papouškování. Jsou jazyková fakta tak průkazná pro psychologii a charakterologii individuální a nejindividuálnější, že se na nich ztroskotává každý odkaz na úzus. Kdo je i jen trochu muž, *musí* pocítit vnitřní kopanec, který ho zavčas varuje. Takovým jazykovým faktem je sloveso *pobírati* (služné): otrok se diví, že mu za jeho shrbený hřbet něco dají; svůj údiv nevměstná do slovesa *bráti* (žena z lidu: *Můj bere štyry stovky tejdně*); potřebuje augmentaci, i stvoří dictum, že gáže se *pobírá.* Takovým jazykovým faktem je přináležité sloveso *propláceti*: latentní nesolidnost hospodářská i občanská, podvědomé koketování s neplacením a stejně podvědomá připravenost na to, že smluvní partner nedostojí smluvnímu slovu, shledaly jednoho dne, že slovesa platit, zaplatit, vyplatit jsou příliš malá, příliš málo pro zázrak placení; i vzniklo *propláceti* a *proplácení*, nebesa, otevřte se, vždyť se otevřela i přepážka pokladny, a činí se tam čísi ruka, a ta ruka pro-plá-cí, pro-plá-cí můj podíl, mou výhru, můj honorář – se srážkou daně z pejsků, které nechovám, se srážkou dávky ze vzduchu, který jsem si neobjednal, se srážkou poplatku za to, že jsem měl to potěšení, se srážkou kolku za to, že jsem pořád ještě na světě – než přec jen, nastojte, oni mi mou pohledávku opravdu *pro-plá-ce-jí,* a to v cuku letu už po páté upomínce.

Pobírati – slovo rabství. *Propláceti* – slovo nesolidnosti pohotové (v kterémsi nezameteném koutečku podvědomí) šidit a šulit a připravené na to, že zas i ona oplátkou bude ošizena. A nevypravujte mi, co vím sám, že „propláceti" vzniklo v peněžních ústavech, kde „likvidace" peněz je manipulací velmi složitou: jak to, drazí, že melete o proplácení i v souvislostech tak nadobro nebankovních? A pan továrník a pan nakladatel – titulatury nějakého minus ve výkonu, nějakého minus v charakteru. A to všechno dohromady: disfunkce mužnosti a všeho, co s mužností souvisí a z ní plyne. Jazyk za to nemůže; jazyk to jen zrcadlí.

Paní generální ředitelová, paní vrchní štábní kapitánová, paní guvernérová a paní vyslancová –: pouhé pitomůstky kafíčkových

hus (s pavím peřím) na společenské návsi našeho Kocourkova. Ale *pan továrník,* ale *pan nakladatel*: tragika povahová.

Jedno vím: nebude v Čechách líp a nebude především lepší literatury, dokud se pan nakladatel Nechojdomů nestane zas panem Nechojdomů, nakladatelem.

* * *

Dopsav tuto diatribu, přiznávám se, že ze mne mluví trochu mstivost; snad jste to poznali podle Allegra vět. A mstivost proto, že jsem mezi vámi, v království titulatur, zažil už ledacos. Nejenže ti na potkání strkají pod nos tvého doktora, ba i *svého* doktora, říkajíce tedy o sobě, že jsou učení: titulaturitis jim vrozená tě dovede zostudit před celým sálem.

Pozvali mě kamsi na přednášku. Předseda instituce, která ji pořádala, pokládal za vhodné představit mě všem p. t. přítomným lidem, ježto sám byl ověšen tituly jako siamský slon dečkami v den panovníkových narozenin, zdálo se mu, že musí nějak pasovat i mne. I vrazil mi mého doktora, nu, dobře mi tak, staré hříchy nerezavějí; – doktor však mu nestačil, i vrazil mi přede všemi ještě i „pana redaktora". A já jím nikdy nebyl; a nemohl jsem ho za tu lež na místě pokárat, nýbrž musil jsem se „ujmout slova k *zajímavé* (!) přednášce, kterou přednese pan redaktor doktor Ort".

A slyšel jsem v této neblahé zemi „pana továrníka" z úst hodně nevábných, nad nimi byly oči jako objednané do soupravy k těm ústům, třásla se v nich naděje, že pan továrník pustí nějaký chlup. A slyšel jsem „pane nakladateli", a kdo tak říkali, zpravidla dokázali už předtím, že neumějí psát. A ten nakladatel, to zas byl protřelý plantážník k pohledání; jeho vlastní lidé mu za jeho zády říkali „hokynář v lakýrkách", do očí však „pane nakladateli".

Volně podle „Fausta": Lže, kdo kdy po česku je zdvořilý. – A u nás jsou lidé zdvořilí. Pan továrník. Pan nakladatel. Skoro se mi zdá:

kdybych v elektrice smekl svému protějšku a řekl: „Klaním se, pane exhibicionisto od Severozápadního nádraží“, rozhostila by se ve voze a) velká úcta k muži takto oslovenému, b) nemenší úcta ke mně, že se s tím pánem znám.

Pane Nechojdomů, zakažte si to.

* * *

Když přítel doktor Dub dočetl rukopisné znění této kapitolky, přidal se k mé filipice proti české titulaturitis, ale připojil dotaz: „Poraďte beletristovi, jak má (v jeho knize) starý pán oslovovat mladou vdanou ženu, se kterou se poprvé setká ve společnosti. Poraďte, ale ne ‚paní‘, to přec nikdo neřekne, ani ‚paní Mařenko‘, to už je důvěrné, na ‚milostpaní‘ je příliš mladá, ‚madam‘ a ‚paní Plecháčková‘ je hloupé, tak nevím. Anebo se dva neznámí muži vezou ve vlaku a povídají si: o počasí, o psu a kolik snáší králík vajec na Velikonoce. Není třeba, aby se představovali, nemají k tomu chuti, nechtějí hovořit osobně, jen tak plácat, aby cesta utekla, oba jsou měšťáci – jak tedy se mají oslovovat? ‚Pane‘? ‚Pane spolucestující?‘ To slovíčko ‚pane‘ čeká totiž ještě na nějaký přívěsek, právě tak jako ‚paní‘ počítá s předponou. Proto na trhu je každá dívka ‚mladá paní‘, dospělejší ‚lospaní‘ a šedivá babka ‚stará paní‘. Slovo ‚Poslyšte, paní‘, ozve-li se na pavlači, budí podezření, že z toho bude zápletka pro soudničku, a taktéž stručné ‚pane!‘“ –

Dotaz bystrý, už proto, že klade prst na slabinu naší společenské tradice a organizace. Ta je do té míry chabá a teprv od včerejška, že nemáme nijaký protějšek k neutrální a nezávazně všeplatné zdvořilosti slov monsieur, madame, Mister, Missis, Miss. Chceme-li být konvenčně zdvořilí, hned jsme podlí. Ano, jsme podlí. A to proto, že společensky diferencujeme: než jsme řekli „milostpaní“, přesvědčili jsme se alespoň dohadmo, že nejde o správkyni domu, o posluhovačku, o služku, o prodavačku. Zmýlíme-li se přec, uslyšíme

ihned opravu: *„Já nejsem milostpaní, ta přijde hned.“* Je to bída, je to ostuda. Ze samých rozpaků si zcela chrapounsky hrajeme na jakési Versailles. Nejsem pro autoritativní zásahy ve věcech jazykových. Zde však opravdu nevím, zbude-li něco jiného, než aby nám nějaká osvícená komise nadiktovala, jak se máme navzájem oslovovat, a to slovem všeplatným pro každého osloveného muže, pro každou oslovenou ženu.

Naše nynější situace v těchto věcech je shodná se situací Němců. Také u nich každý Herr, každá Frau čeká na nějaký honosný doplněk. Proto zakončeme anekdotou, kterou mám rovněž od přítele Duba. Božský Šaljapin zpíval jednou v Berlíně, matadoři taktovky se sopečného Fjodora báli, i oblažili jím mladého ficka. Zkouška s orchestrem. Šaljapin říká tomu upocenému chudákovi Mistře sem, Mistře tam, až jsou z toho všichni vzhůru. Tolik slávy nelze ani vydržet, proto zaprotestuje skromnost s taktovkou: „Neříkejte mi tak, prosím, Maestro, nezasloužím si… nikterak si nezasloužím…“ Ale Fjodor jen zavrčí: „A bodejť bys zasloužil, ale řekni, ty dobytku, jak s tebou hovořit. Doktor nejsi, profesor nejsi, ředitel taky ne, šéf taky ne, tak vem Mistra a mlč! Přece ti nebudu říkat pane Schulder!“ –

Item: jsme k sobě navzájem tak zdvořilí proto, že k sobě navzájem nemáme pravé úcty ani tolik, co by se za čistý nehet vešlo.

A všimněte si, drazí: pánem světa jsou z národů ty, u kterých není titulatur.

LXX
Kapitolka o lidech makových, tvarohových, knedlíkových, polívkových, jitrnicových a jiných; a proč to schvaluji jim i češtině

Kmotra se uvelebila, aby nám nevynesla spaní, maminka rozdala kafáčky, přinesla dva talíře s buchtami a dí: „Berte si, kmotra, berte, tady ty jsou s mákem a tady ty s tvarohem." – A kmotra odtuší: „A to já si vemu s mákem, já nejsem tvarohová."

Obdobně prohlašují čeští lidé, že jsou nebo nejsou povidloví, polívkoví, knedlíkoví, jitrnicoví a nevím ještě jací. Nemýlím-li se, říkávalo se tak za stara častěji než dnes. Nová doba naučila lidi životní opatrnosti a přetvářce, už si vybírají, komu se mají svěřit se svým nejnitrnějším sklonem, se svým nejintimnějším životním názorem. – Jste polívkový, nebo knedlíkový, pane? – A to by vám tak páslo, pane, abych vám to na sebe pověděl! –

Teď snad čekáte, že si vykasám rukávy a pustím se do těch povedených slůvek, pozoruhodných i mluvnicky, ježto přec tvarohové může *vlastně* být jen něco, co v sobě tvaroh má a chová, jsouc jím nadito a prostoupeno, nikoli však lidský tvor, který je s tvarohem spřízněn par des affinités électives, nitrnými slučivostmi svého principu životního, pročež tomu tvarohu vyznává lásku a baží po něm. Čekáte-li však ode mne filipiku proti slovům jako jitrnicový a povidlový, jste na omylu. Nikoli, nehodlám z nich usoudit na fajáckou obžernost českého člověka a jeho hrubé hmotařství jedlické a na to, že všechno v tom člověku krouží kolem papáníčka. Aniž jej obviním z infantilního nedostatku taktu. Nýbrž hodlám za ta slova pochválit češtinu i lidi těchto slov užívající.

Podívejte – vždyť ta přísudková kurióza češtiny jsou *tak* upřímná, tak hluboce pravdivá. Řekne-li dáma své nejlepší přítelkyni, že ten její nový rezedový kostým je jako báseň, je to svatosvatě podlá lež. Řekne-li mi známý, že jsem skvělý, vím najisto, že nejsem nijak skvělý, ale že on hodlá na mně chtít něco pro mne mrzutého. Prohlásí-li mi přítel, že netřeba deštníku, ježto venku zaručeně neprší, může i to být mam a klam, lidé často nevidí ani pánubohu do oken. Kdežto řekne-li někdo: – Já jsem povidlový –, není to lež a faleš, je to pravda pravdoucí, je to Confiteor a De profundis: zde stojím a nemohu jinak, jsem opravdu povidlový a nikoli makový, ani snad tvarohový.

Ta slova by se měla rozprostranit po vlastech, aby se tolik nelhalo. A ještě jeden zisk tu kyne. Dejme tomu, že bys, čtenáři můj, byl významný surrealista, že bys umřel v mladých letech a že by po tobě zůstala chudák maminka. Myslíš, že by po tobě vzdychala slovy: – Můj Jaroslav, takový významný surrealista to byl! – ? – Nikolivěk. Kdykoli by pekla buchty – a buchty budou i po tvé smrti, na to se spolehněte, buchty jsou nesmrtelnější než my všichni dohromady –, povzdychla by si: – Chudinka Jaroušek, on tak rád tvarohový! – A vyhrkly by jí slzy jako hrachy. – A jakže, vy že byste si opravdu troufali namítnout něco proti představě, která o vás přežívá v chudákovi mamince? Netvoři byste byli, hanbáři hanbářští.

Také jinde než u nás truchlívají maminky podobně po svých dětech, jenže nemají ta naše slovce přísudková; i musí říci „on míval tak rád koláčky se zavařeninou“ anebo tak nějak. A říkaly to maminky tak často, až z toho jacísi kreténi udělali rčení ironické – o nebožtících, jejichž nejvýznačnějším rysem bylo, že byli bez jakéhokoli význačného rysu, začali říkat, že milý nebožtík jídal rád koláčky (nebo rohlíčky nebo cokoliv). Tím chtěli vyjádřit s drtivou názorností, jaká nula na druhou drahý nebožtík byl po celý svůj život. I vstal tam v cizině jeden zcela skvělý entrefileteur a arcimistr fejetonu a vynadal jim za jejich připitomělost.

A pravdu měl a dobře učinil. Jen si představte tu krásu, kdyby nad naší rakví p. smuteční řečník místo usmolených, vyhekaných a lžemi prosáklých frází řekl prostě takto:

– Kdo jsme ho znali, měli jsme ho rádi. Snažil se, dost často se zdarem, být dobrým kamarádem, slušným člověkem, poctivým robotníkem na té roli společné. Byl hodný a měl rád tvarohové buchty, ale i vdolky se smetanou a syrečkem. Budeme se snažit, abychom ho nezapomněli, a světlo věčné ať mu svítí. –

Jen si představte ty výhody:

1. co by ubylo lží na světě;

2. o kolik lidí míň by se nachladilo a hlavně míň přiotrávilo na Olšanech;

3. jak by se vám ulevilo v té vaší rakvi, jakmile by vás přestali v duchu proklínat pp. smuteční řečníci, copak je to vůbec možné, já jsem taky jen člověk, státnice den co den, doma třicet kil seminárek, zejtra uvádím Nerudův večer, popozejtří mám přednášku v literárněhistorické a dosud jsem neviděl text, pět článků na krku, ten zatracený nakladatel Škumprdlík vyšťáral můj tajný telefon, zas nějaké čestné předsednictví v literární porotě, tu čestnost známe, já se z toho zblázním, a on si tady umře a já abych rukoval s nekrologem nad rakví, to ne aby si to schoval až na semestrálky, až nebudu v Praze, jemu je hej, ale já se zblázním, kolik toho ten člověk vlastně napsal, mělo by být nařízení, aby každý psavec uložil u úřadu seznam a hlavně taky obsah všeho, co vydal, toho chlapa a jeho pohřeb jsem zrovna tak ještě potřeboval, já se zblázním, vím to už dávno, že se zblázním – – –

4. a jak slastně by se rozplakala vaše maminka, slyšíc vás srozumitelně chválit.

Copak ona chudák stará z toho má, slyší-li, že jste v svém „Skafandru s helikopterem:“ magistrálním výbojem deponoval subliminární explorace unanimizované hemisféry? Což je jednak nesmysl, jednak lež a do třetice říkání mamince nesrozumitelné. Ale kdyby

slyšela, že jste byl jednak hodný, jednak tvarohový, je druhý z obou přísudků svatá pravda, první z nich – že jste byl hodný – je subjektivní pravda ještě světější, neboť je to maminčino přesvědčení pevnější než Vyšegrad tvrd, oběma přísudkům i celé větě maminka dokonale rozumí, i dala by se do pláče a bylo by jí hned o něco líp. Tak vidíte.

Jak pravíte? Že maminka na synovu pohřbu je bohudík výjimkou? A to se vám divím. Já myslil, že každá maminka, ať je pobytem kdekoli, jde a musí jít chudák stará na pohřeb každému ze svých dětí – v šalupu, v kožichu, v rubáši, vše jedno.

* * *

Ještě k těm maminkám a buchtám. Byl jsem jednou na pohřbu jedné maminky. Nebylo pp. smutečních řečníků, byla to pouhá maminka, nic víc. Smuteční projevy se omezily na jedinou větu nebožčiny dcery. Když se z výkropní kaple potácela za rakví k zející jámě hrobu, hlesla:

– *Kdo nám teď bude péct buchty!* –

Tu dceru jsem znal dosti dobře, nebyla to nijaká jedlice. Ale byl to nejkrásnější nekrolog, který jsem kdy slyšel.

LXXI
O čertu a všelikých raubířích neboli český svět záporu

1 Rozsudek – ortel

Na *ortelu* jako by podnes ulpívalo něco ze středověkých ordalií, soudů božích; to slovo má jakousi tragickou velebnost, skoro bych řekl, že v něm je katarze, vina a trest pospolu. Mně do *ortelu* dokonce zaznívá *orloj* (osudu). To bude subjektivní; obecná bude však zvuková dojmovost tohoto slova, zvuková, pravím, neboť k smíchu je pomyšlení, že by v hlavě českého člověka přežívala nějaká rozpomínka na ordalie. *Ortel* je z němčiny; ale slyší-li Němec slovo *Urteil,* slyší prosté pojmové určení „rozsudek", ledaže by se oddal nějakému nesprávnému etymologizování a slyšel snad Ur-Teil, tedy nějaký „prapodíl", nějakou sudbu předurčenou. Ale těžko myslit na předurčenou sudbu, když jde o ordalie točící se třeba i kolem dvou pytlů kávy anebo partii zasmrádlých sardinek. Totiž: Urteil je každý soudní rozsudek, každé soudní vynesení i ve věcech nejcivilnějších, kdežto nám je „ortel" výsadou práva trestního a hlavně hrdelního. Velmi poutavý osud slova, jež převzetím povýšilo. Takových slov v novém jazykovém prostředí nobilitovaných není mnoho, ale jsou: tak třeba *pyl,* který v své rodné ruštině znamená prasprostý prach silniční a pouliční, kdežto my jsme z pylu udělali slovo pro poprašek tak líbezný a poetický, jako je pollen.

2 Vrah – kat – ras – žhář

Ať žije jednoslabičnost, dáváť nám slova jako *vrah, kat*, *ras, žhář. Kat*: slovo jako zasvištění meče vzduchem. Od kata dvě pozoruhodná slovesa, *katovati* a *katiti se* na někoho; k tomu participiální adjektivum *rozkacený.* Vedle kata máme i *katana*, slovo knižní, má patrně budit větší porci hrůzy než kat; básníci katana uvláčeli, i propadl dnes úvodníkářským tlučhubům a jiným bujarčíkům; proto ho vyhodíme na smetiště jazyka – kdo nevystačíš s katanem, nech psaní, nech čtení.

Tajemství zvukové údernosti, kterou působí slovo *vrah*, je zajisté skryto i v tom *-ah,* jež vyslovujeme *-ach.* Charakter celého slova se podstatně změní, jakmile to exotické koncovkové *-ach* odpadne: *vražedkyně, nevražiti.* Zvukem i tvarem slovo funkčně dokonalé k pohledání.

Učiněný slovní zázrak je *ras.* Pohodný se německy řekne der Rasenmeister. Podle svého zákona o krácení přejatých kompozit si z něho čeština střihla slovo *ras.* Slovo tak naplněné obsahem, že už od prvních dětských let jde na mne z něho hrůza, a větší než ze slova kat. Slovo drahocenné, destilát. Zcitlivělému sluchu novověkého lidstva bylo té nádhery trochu příliš, ras nechtěl už slouti rasem. I přihodila se tato junda: došli si páni po druhé na slovo Rasenmeister, ale tentokrát si je přeložili, a to hezky důkladně a znivým kalkem: *drnomistr.* Ras je už dávno dávníčko dokonale český; drnomistr je slovní čokl, a jak se ta potvora nadýmá, jak se hodnostářsko-ouředlnicky naparuje. Pan drnomistr, toť nějaký pán, a študovaný, s léty učednickými, pomocnickými, tovaryšskou zkouškou a pak mistrovskou, je to pan živnostník a i jinak hodnostář, myslíte-li že básním, jste na omylu. *Pohodný* je těm pánům příliš sprostý, *ras* pro ně patrně zakládá žalobní titul – jsou to páni *drnomistři.* Habeant sibi, a tak tedy si to rozdělíme: ať si říkají drnomistr, já zas budu říkat ras.

Krásná je zdrobnělina *rasík,* je v ní osuhlost ještě větší než v rasu. – Kat i ras mají zvláštnost, s níž jsem se nesetkal v jiných jazycích – že totiž úzus i frazeologie rády rozšiřují platnost obou slov, viz rčení jako *On je na sebe ras*.

Kdo by snad ještě věřil v „synonyma", zapiš si za pravé ucho slovo *palič,* za levé *žhář.* Pojmovým obsahem jsou to slova dokonale shodná; člověk, který se škůdným úmyslem něco zapálil. A přec ten rozdíl. *Palič*: všednost, malý formát, droboučké gesto i v zločinu ještě, senzace zrovna tak vesnická, venkoncem starosvětská, téměř idylická. Kdežto *žhář* je monosylabikum úderné jako vrah, kat, ras, je v něm škůdnictví pekelnické, palčivost satanská, je to slovo z válečného tažení jednoho proti všem. Vhod mě upozorňuje Dr. Dub, že dva známé knižní tituly před pozadím svých knih dokonale ilustrují povahový rozdíl mezi slovy palič a žhář, jak jsem jej nastínil shora: Tyl, Paličova dcera – Egon Hostovský, Žhář.

Přitom se „žhář" jakožto jméno činitelské ani nemůže řádně opřít o přináležité sloveso, má představovou oporu leda ve „žhářství", neboť jeho rodné sloveso – *žíci* – se odstěhovalo do historických mluvnic. A přec ta dojmovost. Tolik zmůže tvar a zvuk slova.

3 Žalář

Těží z etymologicky liché, nadobro nesprávné, ale tím účinnější zvukové asociace se slovem *žal;* co je našemu sluchu po tom, že východiskem „žaláře" je prostá latinská caveola, prosté „vězení" (frc. la geôle). *Vazba* je mrzutost, *vězení* je malér – *žalář* je v naší automatizované představě žalná tragika.

Kdežto *kriminál* je z cizích slov, která se vybarvila ve zvláštní odstín, a jsou proto prospěšná, ba mnohdy nezbytná. A nejde tu jen o „fešácký kriminál", jejž nemohu nahradit fešáckou vazbou, fešáckým vězením; kriminál řeknu i jako člověk dobré češtiny dba-

lý, půjde-li mi o to, abych vyjádřil, že vazba slouží v daném případě k necti nikoli věznu, nýbrž věznitelům: *c. k. kriminál.* Kdežto zas *kriminálník* nemůže být nikdy ani fešácký, ani záslužný. Všimněte si toho slova: jím tvořila čeština z přejatého základu „kriminál" dál, a to zcela samostatně, ničím se tvůrčí force češtiny neinspiruje tak ráda jako slovy přejatými. Srovnejte také slova *žalářník – kriminálník*: to je namoutě obsahový rozdíl o plných 180°.

4 Pecírek

Věci kriminální se začínají – myslím po stránce úředního projednávání – na policejním komisařství. Lid, alespoň pražský, mluvívá však o *pecírku.* A je náramný rozdíl mezi policejním komisařstvím a pecírkem. Komisařství: úřední odměřenost, fascikly, pochůzka s konskripčním listem, zcela zbytečná obsílka, abych se přišel podívat, zda ten zimník, který mi ukážou, je totožný se zimníkem, jehož náhlou ztrátu jsem hlásil před čtrnácti měsíci – není totožný, aniž příbuzný, pane policejní rado, všeliká corpora delicti vytěžíte do roka, ale aby byla totožná, to zas méněro, tak tedy se klaním, pane rado. Toť policejní komisařství. Kdežto pecírek je: atmosféra nezaměnitelná s Mille fleurs, kavalce, odřený stůl, ale pořád ještě přespříliš natřený vomitivem žluti, jaká se jakožto nátěr vyrábí jen pro pecírky a pak ještě pro úřady berní a jiné poslední stanice lidstva; a uprostřed toho zátiší z prachu a puchu dvě dámy z pavlače, jež pokračují ve výměně názorů, nedbajíce rozapatého úředníka, který mezi nimi, s fajfkou v ruce, stojí jako Paris mezi bohyněmi. A to všechno a ještě všelicos mi dovede vykouzlit slovo, jež si lid zrobil z *Bezirkspolizeikommissariat* (!!!).

jeho Antropomorfické ztělesnění zla podle představ křesťanských rozvrhuje čeština v několik povahových typů bravurně rozlišených charakterologicky. Osou soustavy, dvojím těžiskem dvou typologických skupin je slovní dvojice *čert – ďábel.*

Obě slova jsou prastará, přičemž čert – slovního původu domácího na rozdíl od ďábla, jenž je rodem Řek, diabolos – byl patrně odedávna názvem lidovějším; ale zdá se, že v dávných dobách obě pojmenování pojmově splývala víc než dnes. Zdá se také, že za pobělohorského úpadku češtiny slovo ďábel mizelo i z výraziva vzdělanců. Když v prvních začátcích probuzení přisel Karel Ignác Thám s převodem Schillerových „Loupežníků", nebylo – na sklonku 18. století – slovo ďábel ani v povědomí českých literátů slovem blízkým a pohotovým. Jen tak si vysvětlíme, že Thám, člověk jazykově velmi nadaný a dokonce gramatik a slovníkář, klade ve vrcholném výjevu mezi Amalií a Franzem Moorem dívce zděšené pekelnickou zvrhlostí Franzovou do úst tento výkřik hrůzy: – *Ty čerte!* – Ponouká nás to k úsměvu, do takové míry je v jazykovém povědomí nás všech ustálen rozdíl mezi čertem a ďáblem.

Čert je hloupý Honza z pekel, asi právě proto se z puzení povahových afinit na svých cestách po světě tak často setkává s hloupým Honzou lidským. Čert je trochu pro zastrašenou a hodně pro zasmání, řve jako lev pekelný, protože to už je jeho métier, ale dává tak trochu po shakespearovsku na srozuměnou, aby se dámy v přízemí nebály. Nemehlo pekelné a rozený šlemíl, osel v medvědí chlupatině jakoby satanášské; jsa agravant zla, tváří se horším, než je, zakládá si na své dekorativnosti; jako pouhá atrapa zla chodí se svatým Mikulášem na pochůzky a komise, k nimž by se ďábel nikdy nepropůjčil. Čert je zpola lidový výsměch peklům, zpola výplod přesvědčení, že ono to tam nebude ani tak zlé, ačkoli ovšem všude dobře, doma nejlépe. S čertem lze smlouvat, čerta lze napálit,

od toho tu je. S důsledností opravdu podivuhodnou zachovává pak čeština tento benigní a šprýmovný aspekt zla v odvozeninách *čertovský – čertiti se – čertovina – čertovinka.* Lze si představit, že se někdo *ďáblí* a že něco je *ďáblovinka?*

Hned zvukově zcela jinak je vybaven *ďábel.* Stejně jako *ďas* alarmuje sluch hláskovou skupinou *ď-a,* tak vzácnou, a proto tak účinnou pro český sluch a tím i pro naši představivost. Atrapuje nás i druhá slabika hláskovou sestavou pro nás nezvyklou; řekl bych, že Francouzům bude znít jejich *diable* daleko méně pekelnicky, vždyť slyší shodné zvuky v každém à l'amiable. *Čert* je komický už zvukově, skoro jako „švec"; ve zvuku slova *ďábel* je cizokrajný majestát pekel. A opravdu s ďáblem, andělem z nebes svrženým a žízní pomsty se sžírajícím, nejsou žádné žerty. Neboť ďábel není ledajaký čert.

Hned vám ukážu, k čemu jsou ty diferenciace dobré. Řekl bych, že Goethův Mefistofeles je postava tak zdařilá proto, že se v ní hned střídá, hned zas prolíná a prostupuje čert s ďáblem, dva charaktery hodně odlišené; další finesa je v tom, že Mefistofeles vchází na scénu tragédie jakožto ďábel, ale opouští ji jakožto oblafnutý čert. A teď zvu kteréhokoli německého literárního vědce, aby tento odstaveček opakoval po mně německy. Má to předem marné, ledaže by se utekl k perifrázím fousatým jak starý fořt, a zas jednou sláva a třikrát sláva češtině!

K ďáblu se přidružuje *ďas;* v tom je děsu dost, ale děs, který jde z ďasa, může se zmírnit pitvorným šklebem – jsou situace, v nichž se ďas může odďáblit a znatelně počertit. – *Rarach*, slovo přeskvělé zvukově, kmitá mezi čertem a ďáblem, dává možnost pro pojetí dost individuální. – *Rarášek* je ficek pekelný, švícko odtamtud zdola, žáček pekelné měšťanky. – *Satan* je kníže pekel pro básníky, též pro tlumočníky Byrona, je to ďábel majestátní, mrakem dumy obestřený, tragický Hamlet Propasti; pravá česká podoba jeho jména však, tedy *Satanáš,* budí představy jiné, jeť koncovka *-áš* u vlastních jmen pro

nás dnešní lidi vybavena dojmovostí poněkud humoristickou, jsou to jakési příponové fousy, a prost jejich komiky není ani sám svatý Mikuláš, neřku-li Kleofáš, o nějakém Barnabáši vůbec nemluvě. I je tedy Satanáš, alespoň podle mých představ, s nimiž lidové pojetí není v neshodě, představová syntéza dosti pozoruhodná: jakési rozšafnické kníže pekelné, pekel pán v županu, dynastický starý paprika u kotýlku s věčným ohněm.

Lucifer, vlastně Světlonoš, jenž se o své jméno dělí s jitřenkou, je charakter shodný se Satanem, pekelný autokratór obestřený mihotáním hvězd podsvětních. Změňte jedinou hlásku, retnici za retnici, a máte pekelnou náturu naprosto jinou: toť náš milovaný *Luciper*, podsvětní janek pytlem praštěný, pekelník stabilně rezidující, též větší mocí nadaný než jeho pozemský ministre plénipotentiaire čert, ale nadaný tou mocí jen proto, aby jeho nemehlovitost vynikla tím okatěji.

Znáte, doufám, tu chrudimskou:

Když jsem šel do nebe,
stavil jsem se v pekle;
nejstarší Luciper
pek si tam erpetle.

A já jsem ho pěkně
vo ňákou požádal:
ale von, že nedá,
že jsem nepřikládal.

Písnička kratičká, a přec stačí na dva dokonalé portréty; z nichž na jednom je vykontrfajován Luciper tak, že už nelze líp, a na druhém český človíček obecný, jenžto jde do nebe, ale staví se v pekle a tam má duchapřítomnost požádat vo ňákou erpetli.

K Luciperovi – dobře mu tak! – jde do páru *Luciperka,* věčné ženství tam dole, baba tlamatá a princmetálová, drnda a semetrika s rohatou trvalkou. Luciperka je bytost jen a jen česká. Má sic i jedno cizí bájesloví „čertovu tetičku", „čertovu babičku" (des Teufels Muhme, des Teufels Grossmutter) – ale co jsou tyto ctné dámy z lepší společnosti proti naší tetce Luciperce!

A pak je zcela nelidové slovo *„běs",* slovo nejen staré, ale i zvukově výtečné (bíti – bič – běda); slovo s obsahem poněkud plynným, rozplývavým, k odtažitosti mířícím. Všimněte si obsahového rozdílu v členech slovní dvojice *rozčertiti se – rozběsniti se.*

Zapomněl jsem uvést, že „Čert" se odedávna jmenuje pražský likér nikterak špatný. Nelze si vůbec představit, že by se jmenoval „Ďábel". Naproti tomu si zas nelze představit, že by se známá skladba Paganiniho jmenovala „Čertovy variace" – jsou to „Ďáblovy variace", a jinak nelze. Promyslete si také představovou rozdílnost, funkční účelnost operních titulů *Robert Ďábel – Čertova stěna – Čert a Káča.* Robert Čert – to by bylo à la Karel Ignác Thám, viz shora. Čertova stěna zas proto, že lid té romantické geologické formaci neříkal nikdy jinak, neboť lid má s čertem ledacos, s ďáblem nechce mít pranic. A Čert a Káča proto, že milé Kačeně šijí v těle čerti a nikoli ďábli, a že celá grande cause célèbre té opery je myslitelná jen s čertem, nikdy s ďáblem.

Je tedy vidět, s jakou odstíněností představ, typů, charakterů je z tvůrčí moci češtiny vybaveno české peklo. A jen čerti se žení, misera plebs pekelná; ďábel chodí spíš na zálety sem k nám nahoru. Vznikne pak v případech lehčích *čertice* a luciperka, v těžších *ďáblice.*

* * *

Víte, co to je *ďasík?* Chemikové mezi vámi budou vědět. Je to kobalt. Jak to? Takto: když Presl tvořil názvosloví nerostopisné, šlo mu také

o české jméno pro kobalt. Věděl, že kobalt je slovo německé, a věděl, jak vzniklo. Kobalt není nic jiného než Kob-walt; Kob, Koben znamená hlubokou výduť a skrýš, walt je ten, kdo něčemu vládne, někde působí. Celek – Kobwalt, Kobalt – je totéž jako jeho daleko obvyklejší tvar vedlejší Kobold, totiž skřet, skřítek (domovní, hospodáříček, zmek apod.). Jméno kobalt dostal náš nerost podle toho, že jeho naleziště jsou v hlubokých slojích zemských. To všechno Presl věděl, i šlo mu o českou obdobu. „Skřítek" se mu asi nezdál, utvořil proto slovo ďasík. Setkáte se s ním u Presla, v Jungmannově slovníku a ve starších učebnicích „lučby", dnes je v chemickém názvosloví už dávno vytlačeno slovem kobalt. A zajisté právem, neboť jazyková situace je co do slov Kobalt v němčině, ďasík v češtině prarozdílná. Kdežto totiž jen germanista ví, že Kobalt je vlastně Kobold, tedy skřet, skřítek, takže se Němci do označení nerostu nevtírají pražádné rušivé představy bájeslovné, tím méně pak např. Angličanu do názvu cobalt, hádalo by u nás každé dítě, že ďasík – Co – je nějaký ďas. Ale ďasík není žádný ďas, je to nerost velmi žádoucí a dobrodějný. Je proto dobře, že česká chemie, jež jakožto věda nemůže potřebovat názvy vodivé pro nežádoucí asociace, nastolila zmezinárodnělé slovo kobalt, v němž nikdo netuší nic skřetovského.

6 O přestupnících a raubířích

Pachateli nejčastějšího deliktu majetkového říkáme *zloděj.* Dnešní význam vznikl zúžením, zloděj býval to, co napovídá jeho složený význam: pachatel zla vůbec, tedy *zločinec;* ten zas je slovem pozdním, teprv když si jazyk vytvořil zločince, mohl se *zloděj* specializovat na svůj dnešní zúžený význam. Cizince naše slova *zloděj* a *zločinec* snadno zmatou, vždyť znamenají jedno a totéž, naše rozlišení se bere jen ze vžitého úzu. Ostatně jeví slovo zloděj právě za našich

časů zase sklon, aby vybočilo z úzké pojmové koleje, kterou jsme mu přiřkli: je to ale zloděj! je to zlodějna! – tato zvolání mohou mířit i k faktům jiným, než je krádež, např. k lichvě, hrabivosti, kořistnictví, požadování neúměrné úplaty a odměny. Skvělá je zdrobnělina *zlodějíček.* A povšimněte si, že je věcí zhola nemožnou, abych utvořil nějakou zdrobnělinu od základu *vrah*. Vrah je vrah, zde je nějaký delikt dílčí a jen „v malém" nemožný, stejně i jakékoli přikrašlující zdrobnění.

Novodobá specializace vytvořila pojmenování *půdař, kasař, kapsář;* podařený je z nich kapsář, protože náhodou spadl v jedno s kapsářem = velkou kapsou. I jsou tedy kapsáři hodnostáři pracující v kapsářích. Krást koně je dnes těžší než kdysi, už proto, že koní je daleko méně. Proto vymřel *koněberka,* vymřel však i *berka* prostý, dlouhoprsťák a poberta obecný; zachoval se jen v příjmeních.

Srovnáme-li jej s protějšky v jiných jazycích, jeví se nám *pytlák* slovem kupodivu střízlivým: zlodějství ze všech nejromantičtější je u nás přezváno jen podle finálního pytle, v němž zmizí lapená zvěř. To čpí daleko víc divočinou moravský *raubčík* (z něm. Raubschütz). – Dovedu si představit cizince, který zaměňuje česká slovesa *pytlačiti* a *pytlovati* (dávati, sypati, odměřovati do pytlů).

Umřelo nám slovo *šňophoun.* Bylo z němčiny (Schnapphahn) a znamenalo berku silničního. Ostatně, ta náhoda: Schnapphahn, kohoutek chňapavý, se zalíbil i Francouzům, jakožto *le chenapan* s významem pobertovský darebák, lupič žije v jejich slovníku podnes. – *Podvodník* je pozoruhodný pro to pod-vádění, což je obraz dosti pěkný. – *Taškář* by měl být významem shodný s kapsářem, znamená však šejdířství povšechnější. Také *šejdíř* je z němčiny, ale přežívá svůj německý základ. Přejatá slova jsou i *lump, gauner, hochštapler, šuft* – slov mravně odsudivých nemůže být nikdy dost, proto se shánějí, kde se dá; není to přepych, jsou to obohacení palety jednou žádoucí, jindy nezbytná, o nezbytnost slovní půjčky jde např. u slova hochštapler: český život nevytváří hochštaplery, vyjma

leda malilinkaté sňatkové podvodníčky, proto se čeština nedostala k tomu, aby vytvořila technický termín pro specifické podvodnictví hochštaplerské a jeho pachatele.

Jste-li jen trochu vnímaví, podivili jste se už sami na *padouchu* výbušné síle jeho přípony *-ouch.* A věru že bych pochválil i slovo *podlec*, kdybych nevěděl, oč slabší je dojmově než jeho ruský bratr stejně psaný, ale jinak vyslovovaný: *padlěc* s přízvukem na slabice koncové.

* * *

Ale to všechno jsem pověděl jen proto, abych měl úvod a pozadí pro tři slova českého slovníku: *lupič – loupežník – raubíř*.

Napsal Friedrich Schiller „Lupiče" či „Loupežníky"? Kdo to drama zná, nezaváhá s odpovědí: napsal „Loupežníky", nemohl napsat „Lupiče". Podařilo se kdy policii dopadnout loupežníky? Nikoli, to se nepodaří ani četníkům; ale často policie dopadne lupiče. Jsou na Korsice lupiči nebo loupežníci? Jen a jen loupežníci; pokud tam jsou snad i lupiči, berou se o to jen tamní úřady, nikoli Prosper Mérimée. Je Máchův strašný lesů pán lupič nebo loupežník? Nesahejte po mokrém hadru, mně jde o definici a diferenciální diagnózu, a o tu zas proto, že vám chci připomenout zvláštní jemnost českého slovníku, představovou odstíněnost, jakou nemá hned tak jiný jazyk.

Tak tedy slyšte: *lupič* je pachatel loupeže zcela konkrétní. Může si k svému podniku třebas i jen odskočit od povolání velmi občanského, může to – dejme tomu – být zcela počestný bankovní ředitel, který v noci, puzen neodolatelným nutkáním, loupí lidem kanárky z klecí. Lupič může svůj čin spáchat jen jednou za celý život a pak dát sobě i světu pokoj. Může to být chlap v listrovém sáčku a buřince. Může to být docent, který se zbláznil do starého prvotisku a uloupí jej z univerzitní knihovny (čímž se tomu prvotisku dostane po prvé užitečného použití).

Kdežto loupežník je habitué a pleinair, život v lesích, vogue la galère napořád, „radost ze zla úhrnem“ a Milá sedmi loupežníků, nikolivěk sedmi lupičů. Loupežníkovy pohnutky mohou být ušlechtilé, tragické, a bývají jimi podle lidového podání i podle traktací vyšší literatury: Stěnka Razin, Janošík, Robin Hood, Vilém z „Máje“, Karel Moor, Korsika, Grillparzerův edler Räuber Jaromir v těch slavných českých lesích. Lupič – toť policejní akta, pak soudní, Pankrác a Bory. Loupežník – toť věčná píseň romantiky v nás.

A *raubíř?* Raubíř je rovněž romantika, ale dnes už jen legrační. Raubíř se má k loupežníku přesně tak, jako se má čert k ďáblu. Z *lupiče* kouká škoda a jednání s pojišťovnou; z *loupežníka* jde strach a někdy snad hrůza; z *raubíře* a ještě víc z raubířů máme trošinku strachu a fůru povyražení. Loupežníci jsou ušlechtile zarostlí a šíří kolem sebe libý odér pekel; raubíři jsou jen fousatí a páchnou knastrem a perlovou. Loupežníci pěstují dumavé zpěvy (Hore háj), odzemek a orgie; raubíři mastí mariáš a hulákají „Na tý louce zélenýýý…“ Raubíři byli snad vůbec jen vynalezeni pro Čapkovu „Velkou pohádku“ a pro Poláčkova „Edudanta a Fraucimora“. Kdybych měl znova vypravovat o zvířátkách a Petrovských, mluvil bych důsledně jen o raubířích; neboť stěží by Máchův lesů pán naletěl na trik osla, psa, kocoura a kohouta a jejich zpěvnou pyramidu před oknem. Vůdce loupežníků se jmenuje lesů pán. Vůdce raubířů se nezbytně musí jmenovat Sakulajda Těpic.

Vím, proč si dávám záležet na té diferenciální diagnóze. Neboť když k nám hostem zavítalo slovo der Räuber, Rauber, bylo významově rovnocenné slovu loupežník i slovu lupič. A tak bravurně s ním zatočila čeština; obohatila tím přejatým slovem světové album zločinců o nezaměnitelný typ komických halamů a starých papriků mimo zákon. S dalším důsledkem, že se představová oblast slova rozprostranila nad každou „stavovskost“. *Ty raubíři jeden* – toť projev sympatie, toť téměř schvalování mírné nepravosti, o níž uznáváme, že bychom jí byli zcela dobře schopni i my. Ty raubíři

jeden, říkají u mých známých povedenému kocouru Tondovi, když něco provede, např. s husou chystanou na neděli. Ani je nenapadne, aby mu řekli Ty lupiči anebo Ty loupežníku, ačkoli u Tondy jde o notorické řádění lupičské; říkají mu jen a jen Ty raubíři, a někdy, pro změnu, ale v témže smyslu: Ty bolševiku! –

Virtuózním odlišením čerta od ďábla, raubíře od lupiče a loupežníka získala čeština víc než „jen" drahocenné odstínění výraziva: vždyť je to, lidičkové, také výboj poznání mravního, čert je umouněný podsvětní gauner v rozhodujícím finále a finiši vždy na hlavu padlý, a raubíř je pafnúcovský strejda Mikulejda, primitiv daleko hloupější než ves, ze které utekl do lesů. Nuže, drazí, spatřujme v tom náznak Češtiny o jedné z největších pravd životních: že zlo je nakonec vždy hloupé, strašně hloupé, bestiálně pitomé, že raubíře, lumpy, gaunery, šufty a všeliké čerty lidstva je třeba dát za mříže a do klece ne proto, že jsou tak špatní, ale že jsou nedovoleně praštění.

LXXII
Slečna Šedivejch a její putna u kašny

V „Patrných dopisech nepatrných osob“, v jednom z nich, stvořil František Ladislav Čelakovský jazykovou grotesku, která podnes čeká, aby někdo řádně pověděl o jejích krásách. Ujímám se této rytířské služby.

Nejdřív potřebujeme plné znění tohoto dopisu, který píše „slečna Šedivejch k panu Zahájskému“.

Zde je:

SCHARAMANTENER HERR JURIST!

Ich beschleimige mich auf der Stelle Ihren vorgestrigen Brief zu antworten, damit Sie sich keine umsonst vergebliche Hoffnung nicht schmeicheln, dass Sie mein Herz enträthsln möchten, da Sie gans und gar den wahren Weg nicht aufgeschlagen haben, wie man das Herz von einem Freulein Perücken würde, da Sie nicht Einmal so viel Lebesmanier haben, dass Sie Ihre Liebe in deutsches Zartgefüll vorbringen, da Sie als ein Stuttierter Kopf sollten mit mehr Selbstgefüll befangen seyn und meiner Neigung zu Ihnen nicht in dem nicht übligen Böhmischen und wie man sagt ungeschlachteten Geschwätz vorzubeugen, benebst muss ich Ihnen Ofenherzig sagen, so wie mein Herz schon immer Gang und Gebe ist, dass ich ein Unhold bin und recht Abschay hege für das Böhmische, Sie müssen wissen, dass ich kein Mensch bin von der Puten bey der Kaschen und wenne gleich mein Papa von Horaschowitz her ist, so ist Mama eine Pragerin, und ich auch eine in Prag Gebürtige, da ich mir auch verbiethe Ihr Ihritzen, das eher ein Mensch vertragen kann, als ein Freulein von Kondizion, und das recht bairisch klingt,

einen solchenen Brief hätten wirklich kein Palbiergesell auf mir geschrieben, was erst ein Heer, welcher so viel Bücher im Kopf haben soll und ins Kollegium geht, und wenn Sie mich in Ihrem Brief eine schöne Hekse nennen, so sind solche Ausdrücke für mich sehr enorm und pikant, das muss ich Ihnen Ofenherzig sagen, und ich werde mich künftig fürsehen, dass ich mit Jemanden tanzen möchte, da ich nicht akorat weiss, mit wem ich tanze, auch mus ich Ihnen sagen, dass ich Gans lieber allein bleiben werde, als dass ich einen so undelikaten Liebhaber zum Lieb-Haber haben sollte, suchen Sie sich eine Soliche, die mit Ihnen böhmisch dischkrieren und zuschreiben kann, als mich, mögen Sie mich für meine bestimmte Treuherzlichkeit verlöcheln wie Sie wollen, ich weiss was süttlich ist, und was Sie erst sich, da für Sie die Thüre zu unserem Hause nicht gemacht sind verbleibe.

Ihr gnädiges Freulein
AMARIA SCHEDIWIN

Oč Čelakovskému šlo, je patrno již z věcného obsahu dopisu. Milá panna Šedivejch má tátu od Horažďovic, mámu z Prahy, sama vyrostla v poněmčilé Praze; i odmítá mládenečka Zahájského jedině proto, že se jí českými slovy svěřil se svými city a že ji urazil svým vykáním, ji, slečnu, která má svaté právo, aby se jí onikalo. František Ladislav chtěl svou satirou z r. 1830 zpodobit prototyp národního odrodilectví, a to odrodilectví zcela specifického, fiflenovského. Jde o to, jak se Čelakovskému jeho úmysl zdařil.

Řekněme si hned, že ta pouhá stránečka textu je arcidílko jazykové satiry. Slečna Šedivejch nám již svou dikcí povídá, odkud je, čímž myslím věc trojí: ze kterého národa, ze kterého města, z jakého společenského stavu a prostředí. Dopis, který František Ladislav napsal za slečnu Šedivejch, mohl napsat jen dokonalý znalec – co říkám: jen rafinovaný virtuos a vychutnavač dvou jazyků, jazykové

ingenium bdělé a citlivé, mistrný konfrontátor dvou jazykových psých. Kdyby se vůbec dalo abstrahovat od janusovské tváře toho dopisu, kdybychom jej mohli hodnotit jen jako produkt jazykového humoru německého, neváhal bych položit dopis slečny Šedivejch vedle listů, jež o osmdesát let později psal Ludwig Thoma za své bavorské provinciály a strejce: ale výkon Čelakovského je daleko složitější a poutavější. Vymyká se ovšem i každému srovnání s o sobě pěknými jazykovými satirami Ignáta Herrmanna (Vavřinec Lebeda).

Čelakovský tu pannu postavil jakoby do vitríny jakéhosi panoptika anebo národopisného muzea, je to pražská fiflena a bohopustá husa odrodilá, ale s určením dalším: z její bezděčné jazykové autocharakteristiky se podává, že nejde vůbec o žádnou „slečnu", že to je dcerka z vrstev odrodilé pražské spodiny dosud nearivované, o vzestup teprv usilující; holka z prostředí tehdejších pražských lokajů, lepších podomků, „vozejčkářů" a „gmištvárnhandlířů", tedy krupaříčků a hokynářů. Píšíc německy, má slečna Šedivejch za zády tři Múzy: svou ohromnou hloupost, svou virtuózní nevědomost ve věcech jazyka, do kterého se dere mocí mermo, a svou povšechnou a opravdu encyklopedickou nevzdělanost.

Podrobnější jazykový rozbor by zaplnil stránky, proto jen několik dokladů. Ta holka má pravopis nad pomyšlení původní, čímž vznikají záměny slov ganz a Gans, docela a husa, offenherzig a ofenherzig, z upřímného srdce a se srdcem jako kamna, berücken a Perücken, okouzliti a paruky, verlöcheln m. belächeln, tedy rozdirkovati m. útrpně se pousmáti. Se syntaxí nakládá při každém větném krůčku samoděržavně, nejinak s tvaroslovím (Lebesmanier m. Lebensmanier, üblig m. üblich atd., atd.). Napořád si mate významy slov: ich beschleimige, tedy – skoro – poslintávám, pokrývám hlenem, místo ich beschleunige, urychluji, což však je zde rovněž nemožné; ungeschlachteten Geschwätz, tedy nezařezaný, na jatkách neporažený žvást, místo ungeschlachten Geschwätz, což je

toporný žvást (český totiž); lze říci jen (pakliže lze říci vůbec) es ist in meinem Herzen gang und gäbe, je v mém srdci bernou mincí, nikdy však mein Herz ist schon immer gang und gebe; vorzubeugen, zabrániti, předejíti, je v dané souvislosti bota bot; zuschreiben je připisovati, ne však dopisovati, jak se domnívá ta panna, to se řekne prostým schreiben; Unhold znamená netvora, obludu, snad ta Káča má v kotrbě jako třísku rčení ich bin solchen Dingen nicht hold, nejsem tomu nakloněna, nemám to v lásce. A tak to jde napořád.

Ale vlastní nádhera textu a pravé mistrovství Františka Ladislava je v některých bohemismech té slečny. Damit Sie sich keine umsonst vergebliche Hoffnung nicht schmeicheln: dvojí zápor, možnost a nutnost jen česká, pak ovšem i *možnost* nejlidovější němčiny; ale kdo jí užije, poví na sebe ihned, že je nevzdělanec. Nemožná zvratnost sich erlernen m. erlernen – podle „naučiti se". Die Thüre… nicht gemacht sind: slečna se domnívá, že slovo pro dveře je v němčině pomnožné jako české „dveře". Způsob, jakým píše slovo Abschay – místo Abscheu – prozrazuje, že vyslovuje němčinu navlas jako němčící spodina pražská, tedy zvuky pro německý spisovný a vzdělaný sluch hrůznými. Jiná jemnost je v jejím protestu proti pojmenování eine schöne Hekse (správně Hexe). Protestuje zde proti názvu „krásná čarodějnice", ale pan Zahájský jí patrně napsal jinak, totiž „krásná čarodějko" – to ona nerozlišuje, do té míry se v češtině nedovzdělala, jsouc zato přebornicí v němčině.

Vrcholem všeho je pasáž … dass ich kein Mensch von der Puten bey der Kaschen bin (Mensch zde neutrum, das Mensch, kuchta, cuchta). Není tedy milá panna nějakou děvečkou od putny u kašny. Alebrž je nóbl slečna z lepší pražské rodiny, německé ovšem. Jenže:

je německé slovo die Butte, Bütte, z něhož vznikla česká putna; ta se zas v hatmatilce pražského „kuchldajč" vrátila do němčiny jakožto die Puten, kteráž Puten ihned a průkazně usvědčí pisatelku, že ona sama je přec jen z hrozně nenóbl famélie. Je dále německé slovo der Brunnenkasten, znamená studniční jímku, jež bývala

zpravidla čtverhranná (der Kasten). Z toho naše „kašna“. Němčina však žádnou Kaschen nikdy neměla, a kdo tak říká, dopouští se řvavého bohemismu, který ihned prozradí, že může jít jen o němčícího českého podomka, hauzmistra a rod i plod jeho.

I náleží ke kolikerému poslání, jemuž hoví jazykově-společensko-národní satira Františka Ladislava, také i funkce, že podává ve virtuózní zkratce povahopis pražského kuchldajč i s naprosto nedobrovolnou humorností, jakou tento místní jazykový zmetek, zrozený ze špatného vzdělání a mizernějšího smýšlení, působí na člověka, který německy umí opravdu. V životní skutečnosti nemívá vždy a všude jen němčina vliv na češtinu: i v poněmčené Praze působila také naopak čeština na němčinu, česká děvečka si volně podle svého přetvářela němčinu, kterou slyšela od své v němčině už pokročilé paničky, avšak i vice versa panička načichla němčinou své kuchty i vznikl jazyk přerozkošný, jazyk k pomilování, němčina s fantastickými bohemismy, věty bez každé nadsázky podle modelu Man darf nicht lassen die pejsken und kočičken über die uličken laufen, anebo Kemr hin, das steht dafír, wir wern uns dort gut haben, a snad opravdu i věta, o níž mi někdo tvrdil, že ji slyšel: für mich hinter mich mir ist nix in das (pro mne za mne, mne do toho nic není). Němčina malostranských lokajů, hradčanských kočí a panských domestiků, novoměstských kucht, ale i jejich paniček, a zčásti dokonce i familiérní mluva rakouské šlechty německé, která ji pak ze svých pražských paláců roznášela po mocnářství a hlavně do Vídně, množíc tam ještě bohemismy beroucí se z nezcela německého genia loci vídeňského; šlechta ovšem tento kuchldajč spájela s alpskými austriacismy a dovedla mu dokonce dát jakýsi humorný půvab. Ale jinak – právě v ústech těch, kdo touto mluvou chtěli společensky povýšit – stala se mluva za nóbl pokládaná pro sluch vzdělaného Němce neklamnou známkou a cejchem jazykové netušivosti, obecné nevzdělanosti, společenského plebejství a zřejmého lokajského a kočovského odrodilectví, tedy význakem paká-

že, která je pakáž nejen původem, ale nadto a víc ještě smýšlením a chováním.

I podává se z drahocenné jazykové satiry Františka Ladislava (datum 1830, dějiště Praha) také toto ponaučení:

chceš se, chlapče, odrodit? Eh bien, i tak vozmožno, Allons, enfants de la Patrie, jen do toho. Ale jedno si pamatuj. Na takový podnik nestačí, aby si člověk řekl: lump jsem od narození, tak jakýpak fraky? To, chlapče, nestačí. Úspěšný odřezanec musí mít i v hlavě, fůru toho musí mít, celou Puten aus der Kaschen Ducha svatého. Nestačí, aby si řekl, že se beschleimige a že má z češtiny Abschay, docela Ofenherzig Abschay. V tom, do čeho se hodláš odrodit, se musí umět chodit. To abys byl téměř jazykový génius, jinak se ti budou smát, strašně smát; řeknou, že se umsonst vergeblich namáháš a žes gans und gar den wahren Weg nicht aufgeschlagen, pročež Türe do jejich domu pro tebe nicht sind gemacht, a to proto, že jsi hovado, které vzdělaný člověk může jen verlöcheln, tak velmi je to hovado ungeschlachtet.

Abys byl zdráv, chlapče, a měl Zartgefüll, nemáš-li už Selbstgefüll jako ta Amaria Schediwin, vulgo Manda Šedivejch. A nermuť se pro svůj nezdar, věz, že i ty máš poslání na světě, a dokonce větší, než snad tušíš, podívej, také ta Manda Šedivejch netušila, že bude nesmrtelná. Pročež se spokoj a spolehni, však on zas přijde nějaký František Ladislav, svatosvatě přijde, spolehni se, a jemu budeš milý a vzácný a drahý, a bez každého smlouvání uvěří tvému slovu, že jsi ein Unhold.

(Psáno 1943.)

LXXIII
Cosi jako doslov k Mandě Šedivejch

V životě jazyků platí zcela obecně, že působí-li jazyk A přímou symbiózou deformativně na jazyk B a jde-li přitom o národy, mezi nimiž je vůbec nějaká výměna kulturních hodnot možná, bude také naopak jazyk B působit na jazyk A. Působila proto nejen němčina na češtinu, nýbrž i čeština na němčinu.

Durdí se starý Seifried Helbling (13. století), jak značně proniká čeština mezi rytířstvo země rakouské; praví, že unser friunde grüezen ‚tobroytra' des morgens. A byl to muž dosti tušivý, neboť i do vídenštiny novověké přešlo leckteré české slovo. Jiná přešla i do němčiny spisovné, tak např. die *Peitsche* (bič), das *Petschaft* (pečeť), die *Haubitze* (houfnice), der *Hallunke* (holomek). Zas jiná přešla do německých nářečí: tak např. die *Plautze* (plíce), die *Kretscham* (krčma), die *Mauke* (mouka), der *Kasch* (kaše), die *Powidl* (povidla, dokonce jako německý plurál, tedy se zachováním české pomnožnosti). Stejně *Buchten* a jejich zdrobnělina *Buchteln* a *Wuchteln*, *Liwanzen* aj.

Dokonale prosákla čeština do němčiny pražské. Zde se shledáváme dokonce s nápadným ovlivněním ve tvoření některých hlásek: z německých přehlásek ä, ö, ü se na pražské půdě stává téměř e, e, i, takže např. Höhe zní skoro jako Hehe, Gründe skoro jako Grinde; mizí příznačný německý přídech u souhlásek ražených, i slyšíme „kace" (tj. Katze) místo khace, „ták" (Tag) místo thák. Sám jsem se přesvědčil, že naprosto německé děti v pražských německých školách používaly pro žákovský argot prvků z českého výraziva nebo z české soustavy příponové a koncovkové, říkajíce např. *„Kaschkind"* (kašička, žáček, žačka z první třídy), *„Füllka"* místo Füllfeder, „*Hauska*" místo Hausarbeit, *„Schulka"* místo Schularbeit, die *Babe* (tj. bába, název pro

třídní profesorku), der *Direz* m. der Direktor, což je přímý odraz české přípony -ec. Zvláště pozoruhodné jsou zde tvary Füllka, Hauska, Schulka: německá složenina Füllfeder, Hausarbeit, Schularbeit se v nich redukuje na složku jedinou, na tzv. slovo určovací, tedy zcela tak, jako dělává *čeština,* když přejímá německé kompozitum (typ „frc" z Versatzamt, „šlof" ze Schlafbursche, „majír" z Meierhof), a k tomuto redukovanému kompozitu se přidává významotvomá *česká* přípona -ka (typ herfon-ka). Byly také dosti značné vlivy ve skladbě a zcela nápadné ve frazeologii. Nebyl-li velmi vzdělán a jazykově dbalý, říkal pražský Němec *das steht nicht dafür* – to nestojí za to, doslovný frastický kalk podle češtiny místo německého das lohnt nicht; řekl třebas *wir haben uns gut gehabt* – měli jsme se dobře, místo jedině možného es ist uns gut gegangen. Takových bohemismů bylo hodně. Vlivem češtiny změnila v pražské němčině svůj význam dokonce i jedna německá spojka. České „až" ve funkci časového určení je dvojznačné: pracuji až do večera – začnu pracovat až (tj. teprv) večer. Ve významu prvním – terminus ad quem – klade němčina slovce *bis*: ich arbeite bis zum Abend; ve významu druhém – terminus a quo – klade něco jiného: ich werde erst am Abend zu arbeiten beginnen, ich beginne mit der Arbeit, sobald es Abend ist. Neklade bis ani v časových větách závislých: až bude hezky, půjdu na procházku (zas terminus a quo), řekne Němec: sobald es schönes Wetter gibt, gehe ich spazieren. Vlivem češtiny říkali však pražští Němci (a říkají podnes): *bis es schön ist*, *gehe ich spazieren.* Tím z hlediska němčiny říkají nesmysl, totiž: budu chodit na procházku, *dokud nebude* hezky. Lidé z říše pak žasnou a mnohdy takovým výrokům ani nerozumějí, např. hned tomu das steht nicht dafür.

Vykonávala tedy také čeština vliv dosti značný a zajisté takový, že mohl znepokojit německé puristy. Byli v Praze i Němci, kteří svou neznalost češtiny vysvětlovali tím, že si nechtějí pokazit svou němčinu. To je ovšem argumentace nesprávná, neboť je věcí prokázanou, že jsem-li příslušníkem jazyka A a hrozí-li tomu jazyku

i mně nějaké kazy od jazyka B, není lepší porady, než naučím-li se důkladně jazyku B a zároveň *důkladně* své mateřštině A. Vraťme se však k vlivům němčiny na češtinu a češtiny na němčinu. Je mezi nimi přec jen velký rozdíl. Vlivy češtiny zasáhly jen německé ostrůvky, a počítáme-li co do některých jevů celé naše pohraničí, pořád jen poměrně nepatrnou zátoku německého moře. Vlivy němčiny však zasáhly celou oblast českých sídlišť a byly i jinak pronikavější. Německému vzdělanci a spisovateli z prostředí symbiózy česko-německé postačilo, aby pozorně četl německé autory anebo aby si nějakou chvíli pobyl v říši, a mohl se tím svých bohemismů snadno zbavit. Český autor a vzdělanec si nemohl pobýt nikde, neboť ani oblasti nářeční mu po této stránce nemohly dát žádnou plnou jistotu, a nemohli mu ji ovšem dát ani čeští klasikové.

Nejvydatnějším prameništěm bohemismů byla pro sudetskou němčinu za první republiky československá armáda, v níž naši mladí Němci sloužili spolu s českými vojíny. Ze slyšených technických termínů vojenského života vznikaly pak neméně četné bohemismy, než byly v dobách předchozích germanismy, které si čeští vojáci přinášeli z pobytu v rakouských kasárnách. Mnohé z nich byly pravou jazykovou pochoutkou. Tak např. *„ešálek".* Je to slovo, jež si dávno za Rakouska stvořil český vojáček z německého die Esschale. Slovo žilo pak mezi českými vojáky i v československé armádě, a tam je slyšeli naši němečtí branci. I převzali je „i s chlupama", tj. zachovali mu rod, zachovali pračeskou koncovku, jen mu, jak se v němčině sluší a patří, přidali člen, i říkali tedy *der Esschalek.* Zcela tak tucty slov jiných, např. die *Kumpatschka,* ačkoli přec kumpačka vznikla z frc. – něm. die Kompagnie. Z Československé vlastivědy III 363 (Fr. Oberpfalcer) si uveďme dvě rozkošné věty. Německý desátník v čsl. armádě poučuje nováčka: Aus den Slamníken darf das Stroh nicht herausschaun, sonst kriegst du Domácn (domácí vězení). – Hlídka německých vojáků hlásí na cvičení: Die feindlichen pěchota-vařiče glänzen vom pšední voj, der kommt am waldokraj. –

Zde bych zvláště upozornil na zbrusu novou složeninu der *Waldokraj*, tj. okraj lesa. Je to slovní bytost makaronská, roztodivná k pohledání.

Některá česká slova se dostala hodně daleko a stala se součástí cizích národních slovníků. Tak třebas *houfnice,* jež prostřednictvím německé die Haubitze paraduje ve vojenském názvosloví francouzském jakožto l'obus, v anglickém jakožto the hauwitzer. Přes noc zmezinárodnělo Čapkovo slovo *robot.* Dali jsme bílému lidstvu taneční slovo i pojem *polka.* To ví asi mnohý z nás. Méně známo je, že naše polka má v mezinárodním tanečním slovníku blíženku rovněž českou. Každý baletní mistr po Evropě ví, co to je *redowa.* Je to francouzský technický název pro určitý druh tance, se kterým se v baletní stylizaci setkáte v některých starších operách, např. Meyerbeerových. Nuže, tato francouzská redowa není slovním původem nic jiného než náš lidový *rejdovák*.

Nejen do Sudet, i do říšského pomezí vyzařují lexikální vlivy češtiny, a to zejména do mluvy krkonošských horalů v Pruském Slezsku. Odtamtud pochází však Gerhart Hauptmann, a právě v jeho dramatech potkáte nejedno slovo původem české. Tak praví v jeho tragikomedii „Der rote Hahn" pí Fielitzová: *Die alte Kaluppe wird amal abbrenn*. Je to naše *chalupa*, jež zde pronikla až do okolí berlínského. V Hauptmannově hře Schluck und Jau – má polopohádkové, polonaturalistické prostředí pruskoslezské – kleje tulák Jau: *Kaschna zibulki,* což nemůže být nic jiného než zpotvořené české „kaše na cibulce". Ale nešlo mi o soupis takových kuriozit a vzácností, proto přestávám na dokladu, který dosud nebyl zaznamenán.

LXXIV
Bude louka zelenou?

Je dochováno o Janu Gebauerovi, že když chtěl ulevit své hrůze z abuzivního instrumentálu doplňkového, řekl: *Louka je zelenou.* – Chtěl touto větou patrně stvořit nejkrajnější jazykovou absurdnost, případ opravdu již fantastický. Ale vývoj od Gebauerovy smrti té fantastičnosti už dosti ubral, a nelze nijak odpřisáhnout, že čeští lidé nebudou asi tak za deset let ne sice říkat, ale psát: louka je zelenou.

Nečekej nikdo, že se snad ujmu „přirozeného vývoje" a „živého úzu", který víc a víc přeje doplňkovým instrumentálům. Tentokrát se neujmu. Vím sice, že „mluvnice není nic jiného než dodatečná kodifikace jazykového úzu", ale ve věcech právě tohoto instrumentálu nepovolím, a kdybych měl zůstat samojediný a snad i zarmoutit některého přítele a spolubojovníka o jazykové hodnoty. Neboť není to nijaký živý úzus – je to papír; a je to něco daleko horšího než papír: je to sprosťáctví. Nespatřuji v bujivém rozplemenění takových instrumentálů fakt a fenomén jazykový, nýbrž fakt a fenomén charakterologický; a právě proto se bouřím a nepřestanu se bouřit.

Čeština to zařídila dobře. Všechno, co *je* svou veškerou bytostí a trvale a bez ustání a z moci své imanence a svého předurčení, chce v doplňku nominativ; kdežto co je jen z moci náhody a okolností spíš jen vnějších, třebas jen přechodně anebo jen *funkčně,* pozičně, situačně, má doplňkový instrumentál – a má jej patrně právě proto, aby se ta neimanentnost odlišila od existenční imanentnosti. Je to syntaktická jemnost nejen bystrá, ale i spanilá, protože – nemám jiného slova – mravná. Řeknu-li: jsem křesťan – znamená to: věřím v ty a ty věci věroučné, jsem až do smrti své vázán těmi a těmi mravními

příkazy, a nemohu vůbec jinak. Jsem křesťanem – to by mohla být jen urážka: jsem křesťan matriční, dal jsem se na tu víru, protože se mi hodila do krámu a výpočtů, až se už hodit nebude, nechám jí, přestanu dělat křesťana. Jsem Čech, ale nemohu být Čechem; kdo by byl Čechem, nebyl by pravý Čech, aniž řádný, a opravdu se ukázalo, že mnohý byl jen Čechem, nejsa Čech. Jsem muž nebo žena, nikoli mužem nebo ženou, jsem jím nebo jí imanentně, od narození, z řízení osudu, nemohu to změnit; ale mohu se *osvědčit mužem,* tj. že jsem opravdu *muž.* Jsem učitelem na té a té škole, konám tam totiž úřad, práci učitelskou, jiní si mě zjednali na tu *funkci;* já sám jsem v ní *učitel* dobrý nebo bídný.

Doplňkový nominativ je *bytí,* svébytná essentia rerum; doplňkový instrumentál je úkon, výkon, uplatnění, funkce, poziční fakultativnost a možnost bytostí a věcí, možnost třeba jen náhodná; také to, čím se teprv stanou, nebyvše tím od prvopočátku: stal jsem se učitelem, ale mohl jsem se stát i zvěrolékařem nebo autorizovaným civilním inženýrem. Proto jakákoli *vlastnost,* tedy imanentní quale rerum, nemůže být instrumentální: dům je vysoký, ne vysokým, hloupost v lidech je nebetyčná, nikoli nebetyčnou, špatnost v nich není přenáramnou, ačkoli je přenáramná, a louka je zelená a jen zelená, nikdy zelenou.

Doplňkový instrumentál je však i výrazem subjektivního soudu, výrazem *zdání* na rozdíl od nesporného bytí: *zdá* se mi to velkým úkolem, zdá se mi totiž, že *to je* velký *úkol.* Takovým instrumentálem se pak uplatňuje usuzující a hodnotící subjekt, a to tak, že relativizuje fakta životní. Z toho plyne něco důležitého: doplňkový instrumentál je mluvnická vazba prototypicky nebásnická, netvůrčí, neosobnostní – a to přes to zdánlivě subjektivní hodnocení životních jevů: neboť pro tvůrčí osobnost jsou životní fakta věcí *absolutní* v kladu i záporu; z nějakého *zdání* nelze budovat nový svět, aniž přehodnotit svět starý. Aby Schopenhauer – volím úmyslně případ myslitelský – napsal svou geniální diatribu proti vůli

k životu, na to, holenku, nestačilo, aby se mu vůle k životu *zdála* zlem: k tomu bylo potřebí, aby jej jako upír posedala prožitková jistota, že vůle k životu *je* zlo, hezky s nominativem esenciálnosti absolutní. Také tvůrčí čin sám, jakýkoli, *je;* a vždy se může brát jen z faktů, jež pro tvůrce *jsou* kov a žula (ne kovem a žulou).

Kde jde o doplněk *substantivní,* mohou nastat případy pomezné: Mácha je maják české poezie – Mácha je majákem české poezie –: to jsou dvě věty s významem prarozdílným. Pomezné případy *nemohou* nastat, jde-li o doplněk *adjektivní*: Mácha je veliký – nikoli Mácha je velikým. Zlobožská jiskra analogie přeskočila však z doplňků substantivních na doplňky adjektivní, a zrodila se spanilá rčení typu oběd byl chutným. Abuzivní instrumentální vazby doplňkové mají tradici velmi starou. Z literatury předobrozenské uvádím namátkou vazbu z husitské liturgické lekce v Kancionálu jistebnickém: „Byť byl vinným, nebyl by tak smělým." V literatuře obrozenské je pak takových instrumentálů opravdu hodně. Např. v Máchově „Jaroslavně": Že pak člověk jest tak vzdáleným. – V Tylově „Rozervanci": Jen kdyby Čechem nebyl! – Píše Neruda v recenzi Hálkových „Večerních písní" (1858): „větší část mladíků je v tom ohledu ještě trochu uženštilou…" Zas Neruda v nekrologu za Karla Zelinku (1865): „U vypravování neštěstí byl strašným." „K cizím byl ale velmi nevrlým." Zas Neruda ve fejetonu „Nyní" (1859): „národ náš byl tak čistým, nevinným, holubičím" (jde však o kontext ironický, o něco na způsob sarkastické citace). Neruda má vůbec zálibu v takových instrumentálech. Několik dokladů: Nejsem špatným, jsem jen chudým bankrotářem (Dodatky ke Hřbitovnímu kvítí). – Kdo měkkým je, ten bídně mře (Písně kosmické). – Byl jen lehkomyslným a odnesl svůj trest za to (dopis A. Holinové, 23. I. 1858). – Ale budu poslušným… chci tenkráte poslušným býti (K. Světlé, 7. VIII. 1862).

Praví Zeyer v básni „Země": „Jak drahým ti jest můj kvetoucí luh?" – Píše Jaroslav Vrchlický Sofii Podlipské 13. října 1875: „Jemu

(Zeyerovi) jest lhostejným jistota vědy i úsměv povrchnosti…“ Mimochodem: taková dokumentární zjištění vnukají zcela povšechnou touhu, abychom nepřestali na sebevětších slovnících *slov,* nýbrž dostali jednou také soustavný historický slovník *syntaktický.*

Vraťme se však k věci: již citáty, jež jsem uvedl, poučují, že abuzivní instrumentál má patrony velmi ctihodné. Vývojový rozdíl je však v tom, že to přec jen bývala vzácnost, pouhé zatemnění ducha, kdežto dnes se takové instrumentály jen tak rojí a jsou pomalu nápadné skoro již jen lidem zvláště citlivým. Dnes píše opravdu už každý maestro Karel Čuníkal, že pobyt v Římě byl příjemným, a dopadl jsem dokonce sazeče, který s ďábelskou duchapřítomností vpašoval takový instrumentál ještě po poslední korektuře do pohádky pro děti: Kocour byl mlsným (brrr!).

Teď případ opačný – doklad na zcela příkladnou a kupodivu bystrou aplikaci instrumentálu doplňkového. Přeutěšená a bohužel nadobro neznámá písnička z Kouřimska, kterou zapsal Erben, praví:

Svatí, svatí, svatí!
půjčte mi tři zlatý;
až já budu svatým,
já vám je oplatím.

Chápete skvělý vtip tohoto instrumentálu? Nejpodařenější „pumpař“ naší lidové poezie nikterak neprojevuje očekávání, že z něho jednou bude svatý, světec; to on jen tak nadhazuje možnost, že by jednou mohl být v nebi svatým, rozuměj za svatého, že by tam mohl dostat hodnost, funkci, hodnostní třídu světeckou. (Co jste tam v tom nebi – vrátným? I kdepak, já jsem svatým.) Je to zcela, zcela dokonalé, hotový instrumentál podšitosti lišácké.

* * *

Ale buďsi sebepodšitější, nemění nic na skutečnosti, že problematika louky, která je zelenou, je v české jazykové praxi přec jen složitější, než soudil i sám Gebauer. Neboť nelze popřít, že se takové instrumentální přehmaty vyskytují už v literárních památkách hodně starých a že jich je poměrně dost u některých z předních autorů století devatenáctého. Než přesto stojím v této věci svým jazykovým citem pevně při Gebauerovi. V případě té louky zelené se nemohu přiklonit k zásadě jinak rozumné, že poklesek zastaralý, vžívající se nebo už vžitý a podepřený prací vynikajících autorů přestává být pokleskem. Bude třeba nějak se rozhodnout; neboť ta prožluklá louka začíná být zelenou šmahem, je za našich dnů zelenou především u beletrizující chamradiny, u novinkářů a mezi p. t. vzdělanci, kteří píší cokoliv, třeba výměry o kontumaci psů. A zde tedy nebude od místa, připomenu-li zcela povšechně nadmíru vydatný zdroj jazykových barbarismů, který ucházívá pozornosti.

Před lety věnovala „Naše řeč" téměř celé číslo výroční zprávě jedné velké banky. Byla *z* toho paseka bezpříkladná. Časopis pro tříbení jazyka českého měl tehdy šťastné vnuknutí: ano, právě zde, v produkci textů hospodářských a správních je nad jiné bohatý zdroj jazykových nákaz, po mém soudu zdroj vydatnější než veškerá beletrie a větší dokonce i než noviny. Když jsme se přesvědčili, že tzv. zákonodárce nikterak nemusí umět pořádně česky, *jsouce* to zpravidla nějaký ministerský rada, který má vážnější starosti, než aby si hleděl kloudné dikce, dosadili jsme p. t. zákonodárci češtinářskou komisi; od těch dob byly zákony a nařízení nejen jazykově čistší, ale i jasnější – v tom smyslu, že vám jejich smysl nebo nesmysl vytanul zřejměji a rychleji. Na naše tzv. národohospodáře žádná taková komise dosazena nebyla, a to je zlé, velmi zlé. Zde jsem odborník, zde mám slovo.

Lidé, sedící v institucích naší hospodářské samosprávy, ve velkých podnicích, velkých bankách atd., jsou téměř šmahem jazykoví barbaři, ať už jde o podnikatele nebo o ředitele, sekretáře,

předsedy, „prezidenty“ atd., atd. Právě tito lidé píší, že se mzdy proplácejí, ceny odbourávají, podniky obhospodařují, „osazenstva“ najímají; a že situace na peněžním trhu byla plynulou a že vývoj tohoto průmyslového odvětví je slibným. Co se stane, nadije-li si největší česká banka svou výroční zprávu takovými krásami, ale i jinými ještě, takovými, že na ně opravdu nestačí ani má paměť, ani můj básnický rozlet? Toto se stane:

každý ctižádostivý disponent každičké záložničky po vlastech se v potu tváři své vynasnaží, aby své vlastní výroční zprávy, své relace a koncepty psal češtinou stejně vznešenou, jako to velké ředitelské zvíře v tom pražském mamutím ústavu. Co se stane, když např. obchodní a živnostenská komora, provedouce šetření, rozešle všem obchodním grémiím a živnostenským společenstvům říkání o tom, že podle výsledků šetření řízení při krákání učedníků za uši není uspokojivým? Toto se stane: v každém z těch sterých grémií a společenstev sedí tajemníček, který vzhlíží k tomu komornímu sekretáři jako k pánubohu. Anebo tam sedí starosta, který si „to dělá sám“. To však je selfmade-man z koloniálu nebo železářství, anebo to je mistr lakýrnický, pekařský, kominický atd., podle povahy společenstva. Ti všichni mohou třeba velmi slyšitelně nesouhlasit s obsahem komorního vyrozumění o výsledku šetření o řízení při krákání učedníků, ale v *jazyku* té intimace budou spatřovat nové a opravené vydání Bible kralické, i nebude v nich palčivější ctižádosti, než aby se vyjadřovali neméně fajnově. I může se pak stát, že napíše starosta společenstva „drnomistrů“, že výskyt (výskyt!) pejsků bez náhubku je pořád menším, kterýmž pádem je situace živnosti drnomistrské neuspokojivou a vládní akce na podpoření (ano; podpoření) této živností je nezbytnou. – *Těmito* cestami tedy se rozlézá jazyková prašivina a vniká do lidu, do národa daleko přilnavěji než z knih. *Těmto* institucím byste měli zákonem nadiktovat po jednom češtinářském cenzorovi, bez jehož parafu by nesměl úřední budovu opustit ani jediný oběžník. A nebude nijaký

malér, umožní-li se takovou systemizací češtinářských míst z moci zákona, aby se v této funkci střídali (třebas ob tři roky) slibní mladí lingvisté, jimž tak umožníte pobyt v Praze a pramenná studia v knihovnách. Dosazovat by je mohla smíšená komise lingvistických a filologických korporací.

Jen tak, jda kolem rohu: kolik češtinářských poradců zaměstnává Baťa? Českomoravská? Báňská a hutní? Škodovka? Poldina huť? Pražská železářská? Ústřední svaz průmyslníků? Vítkovické těžařstvo? Koncerny cukr, textil, konfekce, kůže, pivo, líh, petrolej, chemie?

Po tomto – jak vás znám – utopistickém odbočení se vracím k drahému doplňkovému instrumentálu typu: pobyt v Římě byl příjemným. Vidím v něm víc než jen stírání moudrého a krásného vazebného rozrůznění, jež si vytvořila čeština. Nemohu si pomoci, vidím v něm zludračení, zesprosťačení světa. Útěk od bytí k pouhému zdání, od bytostné esenciálnost k náhodné funkčnosti, vývoj od žuly ke kaši. Nařkněte si mě, že jsem škarohlíd: ale nepodobá se mi, že by vývoj lidstva byl slibným, ani že pobyt mezi lidmi je příjemným a lákavým. Snad bude katastrofa, kterou právě procházíme, zdravou a prospěšnou, a další situace na peněžním trhu jazyka bude pak plynulou a stabilizovanou, takže jasně rozpoznáme, která mince je poctivou a čí palice všiváckou.

A snad ještě v poslední chvíli pomůžeme louce Jana Gebauera, aby nebyla zelenou.

LXXV
Mirjam a dcery její

Hebrejské jméno *Mirjam* dalo lidem bílého plemene *Marii,* ta zas národům i pronárodům záplavu jmen mátlivě různých, mátlivě pěkných, od skotské *Marry,* irské *May* a *Minnie* až po francouzskou *Marion* a italskou *Mariettu.* Stala se také nejhojnějším křestním jménem paní a dívek českých, a to ještě v době, kdy jejich zbožné duši vzcházela hvězda Betlémská, nikoli Hvězda, list českých paní a dívek. Křestní jméno tak staré, po národě tak rozšířené mělo čas i možnost k bohatému rozrodu v podobě všelikých tvarů domáckých a „pochlebných"; je jich přes dvacet. Odvozeniny od „Marie" jsou to však jen pro filologa; v životní skutečnosti jde o rozrůznění typologické, o povahopisnou rozlišenost tak dokonalou, že to věru nejsou jména navzájem záměnná. A je to – většinou – samá jmenná vonička.

Pokusme se o inventarizaci.

Marie: křestní list, matrika, školní vysvědčení (též očkovací), úřední spisy a obsílky, bytový seznam v to čítajíc, oddavky, změny v držbě nemovitostí, advokát, notář, úmrtní oznámení, závěť, jméno na náhrobku; jméno pro všechny Marie, s nejširším objemem, proto plynné, rozplývavé, odhmotnělé, a proto vlastně neženské: slovní zástěra, fasáda, maska. – Jméno ženské osoby v trestuhodně nenadaných povídkách:

… Antonínova manželka Marie…

Maří: i bez Majdaleny středověk, jméno jako gotické podloubí; čechle, kapsář na řetízku přes rameno, mnoho sukní barvy koumarové neb jinak staročeské, a dokonale dlouhých, pod nimi stará Eva, stará Šárka; jméno bylinně nahořklé, absintové, ale zas i sladké, sladký hřích a – plus minus obrazně – vyznání na mučidlech: ma-ří.

Marijána, *Marjána*, *Marjánka*: jména bytostí rustikálních a robustních; pach mléka, kravín, čeledinec, pazderna, pastouška. Červený kanafas, neproblematická živočišnost až do těch lýtek. Česká vojanda a markytánka staršího vydání se může jmenovat jen Marjána: Paní Marjánka matka pluku. Kasárny v Brusce mívaly posádku kanonýrů ostřílených a ke všemu odhodlaných. Tito junové Martovi měli Strahovskou branou blizoučko do sv. Markyty, kde byla proslulá dupárna. Jakže se jmenovala? A jak jinak než Na Marjánce. Tam se za zvuků šlapáku zrodila ctná píseň lidová, pražský paján:

Á Na Marjánce, Na Marjánce
tam se baletí,
á tam se baletí,
á tam se baletí…

To „á" připadalo na dobu těžkou neboli podlažmo-kramflekovou. Marjánky od pražských dřezů a z venkovských tehdy končin břevnovských obletovala Na Marjánce nejen c. k. artilerie ze stavu mužstva a hodnostářů dělesloužících, ale prý i leckterý přestrojený fenrich a lajtnant, chtěl-li na prostranných ňadrech přírody pookřát po „cimprlízách" společenských bálů. Ta prostná lidová píseň ostatně pokračovala zjištěním

á facka přiletí,
á facka přiletí…

což je lichotivé svědectví o milostných bojích Na Marjánce o Marjánky sváděných.

Marjánka se také jmenovávala venkovská kojná v pražských rodinách. – Z vlastního jména Marjána, Marjánka se stalo jméno obecné marjána, marjánka, jež se o význam zhruba dělí s mařenou,

majíc však pro sebe specifický odstín rustikální, kravínský; o tom ještě u pozdějšího hesla Mařena.

Máře, Marče, Mařka: dobrá kamarádka, životní realistka, nesentimentální, nezarmoucená a nezarmucující. V prvních dvou tvarech zvukově účinný sraz dvou hlásek v novější češtině tak zřídka se potkávajících: *ř-a, č-a.* Zejména to *ř-a,* tedy Máře: jméno – silice. Taková je pak i bytost tím jménem pojmenovaná: jádro, kořen, všedním dnem šukající síla černozemní. – Doplňky k Márám, Marčám, Mařkám: cokoli mužského.

Mařenka: tresť českého ženství, česká Madonna. Zněžnělá, zlyrizovaná Máře, zdraví a láska a něha, půvab a spanilost čistě autochtonní. Pojem na věky věků ražený Smetanou, podle něho – Smetany – se dnes všechny Mařenky formují samy od sebe v kadlubu přírody. Zde si připomeňme, že Smetana stvořil víc postav, jejichž pouhé jméno se stalo pojmem, než celá česká literatura dohromady. – Mařenka ostatně podle mých představ není holka modrooká, co sedává u potoka; převahu budou mít oči hnědé. – Doplňky pro Mařenku: nemusí to být kroj, chraň Bůh, ale nějaký ten Jeníček bude de rigueur. – Modré oči má spíš

Márinka, což jest: toužebnost, tklivý úsměv, věneček pomněnkový, absolvovaný kloubový revmatismus a po něm náznak srdeční vady. Já vím – vy se domníváte, že na můj obraz působila četba Karla Hynka Máchy, ale to se mýlíte přenáramně.

Další atributy márinkovské: štíhlé tělo, často krok laňky, zpravidla domáckost, tiché šukání, sklon k provinciální idyle, radost z kytiček v zahrádce před oknem, sesterská laskavost k domácím zvířatům a nějaká tajná bolest, která ne a ne umřít.

Jméno, jež alespoň mně evokuje začarovaný mlýn, nějakou hájovnu kdesi na Písecku, frenezii borovičných silic kolem ní. – Doplněk k Márinkám: Jiříček.

Mařena: všeho příliš – bokatá, prsatá, hubatá. Česká dame de la Halle. Česká Kybele na sprosto. V Mařeně se ženství vyžívá tvary

nedekadentně kolosálními. Mařena není dáma, aniž paní – je to „osoba“. Má privilegium, že se může psát i s malým začátečním písmenem: *je to ale mařena*! Ze všech dcer Mirjaminých se s ní o tuto výsadu dělí jen Marjána: taková marjána! taková marjánka hloupá! Rozdíl mezi mařenou a marjánou i marjánkou spatřuji v tom, že marjánka, marjána má sympatický přídech rustikální, voní mlékem a prádlem na slunci kropeným; kdežto mařena je ducatost a nařvanost neregionálně plebejská.

Pročež i náš canto popolare:

Ten si dal, že si vzal
Mařenu za ženu…

Máňa: správná žába, skvělá kamarádka, na výletu ji nikdy nebolí nohy a nefňuká; zlaté srdce, především tehdy, je-li z pražské periferie, republika žižkovská, Vršovice moje vlast. Modré oči téměř vyloučeny; vůbec žádné pomněnky, nýbrž realismus a pragmatismus. Nedá si nohu za krk, zrovna pro tebe si ji nedám, ty moulo jeden (ale pak propláče noci). Herojská laufka, statečná učednice. Dovede popadnout život za rohy. Je-li „zdola“ – a pak je daleko nejlepší –, rozlišuje neomylně mezi „kluky“ a „pány“. Ze společnosti „pánů“ sotva rozváže: neboť – On je to takový trouba nažehlený a jen otravuje, – je-li předvolána na úřad, vyhraje to neomylně, a to tím, že se s panem radou rozpovídá jako s vrátným, a s vrátným jako se svým taťkou doma. Nedovolí, abyste ji dovezli taxíkem, nedovolí větší útratu vůbec: – Takový peníze, to je samý zloděj, poďte, dyť tam budem pěšky za chvilinku. – Ostatně fantasticky počestná.

Česká a hlavně pražská specialita ženství, neméně nepřenosná než Mařenka. – Její compléments: kabelka z Asa a každý správný kluk.

Mánička: detto, ale zlyrizováno. Otřesné jméno na náhrobcích (ačkoli mně žádná Mánička neumřela – ale člověk nikdy neví, kdo všechno mu umřel).

Maryša: jméno – divizna, jméno – černobýl, slovácká Artemis, tajné ponorné řeky krve, Punkvy osudovosti. Logikou nikoli věcnou, nýbrž hlubší ji spojuji s Janáčkem: pro mne každá Maryša jako by byla od Leoše Velikého. Compléments: nějaký ten Francek.

Maryna: snad to ani není „Marie", ale vnímáme ji jako štěp mariánský. Východ a vůně jeho; švarná šumnost: Išla Marína od cintorína, od cintorína, je to krása! Ale zas i něco záludného, zrádné hloubky, trochu závrati.

Maruša, Maruš: Beskydy, náš východ, hvozdy a hory, jahody jak krev rudé a jde z nich skoro děs, černokněžník a děje půlnoční nebudou daleko.

Maryla: taková divá krása plenická a nevolnická je v tom jméně. Sličná sveřepice. Mám to jméno rád, i tu knížku Jiráskovu, nedbám, že se jen málo shoduje s mou představou o Marylách.

Máry: osoba kuchyňská, jejíž vnější i vnitřní habitus opalizuje celičkou škálou od Mařky po Máňu, od Marjány po Máru. – Mám ji rád už proto, že jsem od ní ještě nikdy neslyšel, že by něco bylo „zajímavé". – Compléments: knížka s vydřenými úsporami a výpomocný listonoš, čekatel domovnictví, člověk truhlářský nebo zámečnický.

Mary (bez čárky): ze všech dcer Mirjaminých uhni této (a z jiných důvodů i Mařeně); máť Mary příliš mnoho doplňků: salon de beauté, hec na lyžích, hec v Chuchli na dostihách, Artur, ale i Alfréd, Bobby a Ferry, Podolská, načež podolská sanatoř, vykřičený advokát, alimenty p. velkoprůmyslníka (po rozvodu). – Make-up, pedikúra, hysterie; in Venere zásadní hochštaplerství.

Marouš a Maroušek: fakultativně každá Marie, dokud její doplněk je ve stavu tokání. Jak vidíte, pro bytost ženskou mužský tvar jakožto slovo lichotné, „pochlebné". Kdo by si hleděl evropských obdob tohoto erotického transvestitství jmenného, shromáždil by hravě materiál na celou kapitolu, my toho pro dnešek nechme. V oblasti jmen sice nikoli vlastních, ale obecných znala se v těchto

rafinovaných kouzlech už stará čeština: sokolíčku můj, jelínku můj – jakožto oslovení ženské bytosti z úst mužových.

Manda: o sobě asi tak mezi Marjánou a Mařenou, marjánou a mařenou. Vulgární. Památná souslovím jen a jen českým: *paní manda*, *panímanda.* Jazyková ražba bez každého smlouvání geniální. Personifikace, nad niž není a nemůže být. Jazykozpytce v usedlejším věku životním – vám laikům po tom nic není – upozorňuji, jaká to je metoforická dvojice – ta panímanda podnes velmi živá a ten *pan bába* našich předkův opaterných.

Zapomněl jsem na některou z Marií? Opravdu, zapomněl: *Manča, Mančinka, Manče, Mančí, Micka. Manča* je, tuším, tvarovou předchůdkyní dnešní Máni. Máňa je v životě jazyka bytůstka ještě velmi mladá, zejména pokud jde o její endemickou rozšířenost. Také jména lichotná vzkvetou a povadnou: jak málo je dnes Márinek! Ale nechtějte na mně úplnost, nechtějte ji nikdy, neřku-li v mariánských hájemstvích věčného ženství. Musil bych např. začít u hypokoristika *Micka*: nikdy u nás řádně nezdomácnělo, vadil mu německý původ (*příjmení* Micka sem nepatří, to je jmiecko, totiž jmenovec!); nu, a u Slovinců jméno Micka pro Marii proniklo kupodivu tak velmi, že mi bere dobrých třicet procent požitku ze slovinských lidových písní.

Dost už těch výčtů. Potěšte se raději se mnou, jak si čeština každým z těchto jmen vyprofilovala určitý a nezaměnitelný typ Marií. Ověřte si ze své životní zkušenosti, do jaké míry jsou mé charakteristiky přiléhavé. Nejsou-li, rozcházejí-li se řvavě nebo dokonce mařenovsky s vašimi poznatky, napište mi. Vsadil bych se, že pak půjde o mařenu, která si zcela neprávem říká Márinka, o Mary, která je vlastně emeritovaná Máry, o Máňu, která se tak jmenuje jen z rodičovské netušivosti, majíc už z lůna matčina svaté právo na Maryšu nebo Marylu. Než přesto: napište, přezkoumáme si to.

Ještě něco: neprovdaná teta – ano, právě ta, co kouzlí ty pohádkové kávové řezy – se zásadně jmenuje tetička Márinka.

LXXVI
O cizomluvech ještě slov několik a skoro zbytečných, ale s pozadím hlubší problematiky

Ze všech cizomluvů potírali brusiči nejnesmiřlivěji cizomluvy vzniklé působením němčiny, tedy tzv. germanismy. Do té míry, že jednu dobu posedal všechny české lidi píšící s jakousi dávkou vědomí a svědomí panický strach z germanismů. Přišel pak Václav Ertl a poučil, že germanismus není sám o sobě nic horšího než galicismus, rusismus a každá jiná neodůvodněná úchylka od platné jazykové normy a vžitého úzu. Chyba jako chyba, barbarismus jako barbarismus. Tato Ertlova teze stojí za úvahu.

Ertl má plnou pravdu logickou: chyba jako chyba, barbarismus jako barbarismus, zjemnělý jazykový cit, vypěstěné jazykové povědomí snáší každý barbarismus stejně těžce, bez zřetele k tomu, odkud se bere a jakými vlivy vznikl. Ale má Václav Ertl také pravdu reálnou a faktickou? Uvažujme trochu.

Dejme tomu, že se český autor dopustí vazebného galicismu podle modelu Il vint à Paris pour y mourir, že tedy napíše: *odebral se do Paříže, aby tam zemřel,* čímž chce vyjádřiti: odebral se do Paříže, a tam (pak, později) zemřel, jde o galicismus, který k nám byl opravdu zavlečen překladateli a jako každý barbarismus převzat novinářskými imbecily. Je to šeredné, české stylistice se při takových konstrukcích zvedá žaludek. Ale nejde zrovna o pohromu, neboť postačí češtinářsky poučit překladatele z franštiny; tím je také již zahrazen jediný pramen nákazy, neboť český lid nemá příležitost, aby takové věty slyšel, a nenapadne jej, aby takové věty sám tvořil.

Jinak bude s germanismy. Nezůstanou omezeny na vzduchoprázdný prostor knihy. Zde je dán velký rozdíl v situaci a virulenci. Každý knižní cizomluv, bez rozdílu, odkud se bere, je způsobilý, aby v některých čtenářích rozviklal bezpečnost jazykového cítění a jazykového vytváření. Vznikne drobná ranka. Zda se zacelí beze stop, anebo zda jí vniknou mikroby, jež způsobí hnisavý zánět a poškození tkáně, závisí pak zcela na čistotě okolního vzduchu a na přirozené anebo získané odolnosti organismu. Je nasnadě, že právě u germanismů je sterilizace takové jazykové ranky ztížena. Infikovaný čtenář má mnohou možnost, aby se mu hovorovým stykem, četbou německých knih, novin, úředních spisů jazyková odolnost zmenšila ještě víc. Snadno dojde pak k tomu, že jeho jazykový cit na zasaženém místě podlehne už natrvalo. Vždyť co do mnohého germanismu je právě jen česká kniha jedinou hrází a jediným korektivem – totiž všude tam, kde mluva lidová nebo hovorová vůbec germanismus již recipovala. Je to zcela jiná situace než u galicismů, slavismů, anglicismů atd. Kdyby si český autor zamanul, že jeho hrdina František Navrátil bude o své ženě říkat: *paní Navrátilová tu není, paní Navrátilová vás dává pozdravovat,* neprojeví se ten křiklavý galicismus (který by mohl být třebas i doličným prostředkem pro postavu snoba nebo podivína) v životě češtiny ničím, neboť jde o cizomluv odlehlostí původu izolovaný a sterilizovaný, a odnikud nepůsobil dosud, aniž kdy bude na českého člověka působit svod a tlak, aby se takto vyjadřoval o své manželce. Účinek takového cizomluvu by byl po mnoho desetiletí stejně nepatrný, i kdyby se na něm smluvili všichni čeští autoři. Ale začne-li mnoho českých autorů psát *záviseti* od *čeho,* je velmi pravděpodobné, že tak budou brzo psát i říkat všichni čeští lidé; neboť v jazykovém cítění mnohých je již ranka způsobená čteným i slyšeným von etwas abhängen. Za každým cizomluvem *blízkého* původu pochoduje pak dvacet dalších.

Má tedy Václav Ertl pravdu logickou a definiční, nikoli však pravdu empirickou a životní. A brusičská soustředěnost na germanismy je pošetilostí podle sudidel logiky, je však zcela přirozenou reakcí pudovou, jež obranně míří k místům slabin a nebezpečí. (Myslím ostatně, že také z Václava Ertla promluvila jen myslivost jeho výborné hlavy, nikoli jeho reaktivní cit.) O sobě nelogické počínání brusičů je logické podle pudu jazykové sebezáchovy.

Padlo teď slovo pud. Otvírá nám problematiku další. Proč vlastně s takovou nelibostí reagujeme na každý zbytečný cizomluv, především vazebný a frastický, jakmile si jej uvědomíme? Odpovíte: ujme-li se cizomluv, zanikne česká vazba, české rčení. Dobrá – ale vazby a rčení zanikají napořád, jako se pořád rodí nové, to náleží k věčnému životu jazyka. Řeknete: ano, ale je rozdíl mezi smrtí přirozenou a smrtí násilnou; a hlavně je rozdíl, zda smrk nahradí smrk a lípa lípu, anebo zda smrk a lípa ustoupí stromům cizím. Odpovím-li pak, že srovnání pokulhává, ježto se přec i cizomluvy alespoň většinou spravují mluvnickými zákony češtiny, řeknete mi už velmi netrpělivě, že to všechno je hezké, ale že cizomluvy nemohou být nikdy české, protože nevznikly z ducha češtiny.

Právě zde jsem vás chtěl mít. Mluvíme o duchu češtiny, cítíme, že takový duch opravdu je, dovedeme bez váhání (někdy mylně) určit, že to a ono je „proti duchu češtiny“, ale popsat a definovat toho ducha nedovedeme, leda některé jeho sklony, např. že čeština je jazyk spíše analytický než syntetický, že dává konstrukcím slovesným přednost před jmennými. Ale nějak určitěji toho ducha češtiny nedovede popsat nikdo z nás. Je to veličina pro náš cit reálná, pro náš rozum pomyslná. A dále: naše cítění uvádí toho ducha češtiny v bezprostřední spojitost s duchem češství, s podstatou principu národního. Činí tak pudově každý národ se svým jazykem. A zas pro tento pocit nelze najít rozumové důvody. Ba, nerozumí se ani samo sebou, že by národní jazyk byl nezbytný pro zachování národa. Jsou zde rozdíly. Kdybychom se vzdali češtiny a mluvili německy (nebo

polsky), splyneme s Němci (Poláky) a národ vyhyne. Ale dejme tomu, že bychom se vzdali češtiny a přijali všichni jazyk španělský, aniž se však cokoli změní na poloze našich sídlišť, takže zůstaneme od Španělů dokonale izolováni. Budeme pak po padesáti, po sto letech španělsky mluvícími Čechy či snad Španěly – za předpokladu, že budeme mít plnou možnost, abychom španělským jazykem pokračovali v tradicích své české kultury? I odpovídá logika: budeme i pak Čechy. Ale odpovídá cit: nebudeme; bez češtiny nemůže být Čechů, z Čechů mluvících španělsky se automaticky stanou Španělé, i bez nátlaku zvenčí. I zde může logika leccos namítat: že Dobrovský převážně psal německy a latinsky, převážně mluvil německy, a přec byl Čech a zůstal jím; že všechny povahové rysy, jež pokládáme na Komenském za prototypicky české, projevují se v jeho latinských spisech s nemenší zřejmostí než v jeho pracích českých; což obdobně platí o latinských spisech Husových, o německé „Geschichte" Palackého atd., atd.; lze také namítnout, že španělsky mluvící a tvořící Argentinec, Bolivijec, Peruánec, Guatemalec není Španěl a necítí se jím; že portugalsky mluvící a píšící Brazilec není Portugalec, aniž se jím cítí; že občan Spojených států prožívá všechno samou angličtinou, ale naprosto nikoli „anglicky", po anglicku – ale shledávejte si doklady z celého povrchu naší planety, bylo by jich věru hodně: cit a pud nepřemluvíte.

Mezi bytostným principem národa a národní mluvou předpokládáme, tušíme, cítíme nejtěsnější životní vztahy, životodárnou šňůru pupečnou. Naše logika ji nedovede nahmatat, naše rozumové sondy se jí nedoberou. A zazní-li při každém zbytečném a disfunkčním cizomluvu zvonek našeho „jazykového citu" na poplach, je to jen z menší části poplach našeho dotčeného citu estetického; daleko víc je to obava o tu unio mystica jazyk – národ.

Odtud ony prudké reakce brusičů, kteří po stránce logického myšlení ovšem nemají pravdu, majíce ji však, jak cítíme, na způsob zcela jiný. Na způsob – nelze říci jinak – metafyzický.

POEZIE A JAZYK

LXXVII
Poezie a jazyk

Ta bdělá vážnost nad přípravou slova
ty čtoucí zdali víš
že slovo z nesmírna se klová
a roste jak s ním zacházíš
— FRANTIŠEK HALAS,
NAŠE PANÍ BOŽENA NĚMCOVÁ

1

Je dobojováno. Rozhodnutí padlo, a padlo ve prospěch poezie: věda našich dnů jí s autoritou a průkazností, proti nimž není už opravných prostředků, přiřkla jazyková práva, jež si poezie dosud osobovala jen jaksi proti zákonu psanému i nepsanému a za prudké a zatracující nevole vědy ještě nedávné. Teze, jež rozvinul a na všechny strany *exaktně* prokázal nový český jazykozpyt a nová česká věda jazyková, jsou fakt neodčinitelný a zahájily novou éru v nazírání na jazykové jevy. Víme dnes všichni, *máme* vědět a znát jakožto zcela objektivní pravdu a zákon slovesné tvorby, co přemítavější mezi námi znali jako subjektivní pravdu v sobě. V nejkrajnějším zhuštění zní ta pravda: jazyk výrazivý je zcela jiná soustava jazykových prostředků než jazyk sdělný; nejvýrazivějším jazykem je jazyk poezie; jazyk poezie je soustavné porušování, deformování spisovné normy k účelům funkčním (srv. sborník Spisovná čeština a jazyková kultura, 112, 124, 131).

Osvobodivé jasno, jež zjednala nová česká věda o jazyku, nevývratné průzkumy, jež podnikl jazykový estetik Jan Mukařovský a jejichž význam je pro nazírání na jazykové jevy u nás převratný

a dějinný, daly českému básnictví dodatečné Absolvo te pro praxi, kterou provozovalo již od samých počátků novočeské literatury. Již zakladatel novočeského jazyka básnického nastolil radikálně nesmlouvavý program a neméně nesmlouvavou praxi básnického slova do krajnosti odlišeného jak od mluvy hovorové, tak od nevýrazivé a jen sdělovací mluvy spisovné, program i praxi jazykové svéprávnosti odvážné do krajních důsledků a riskující napořád ne-li nesrozumitelnost, tedy zajisté hieroglyfickou nečitelnost pro dav a obecenstvo, jakmile obecenstvem rozumíme víc než jen hlouček zasvěcenců.

Jen naše nemyslivost, přesněji: naše pochrápávající představivost a promítavost způsobuje, že si neuvědomujeme, co vlastně udělal Jungmann, magnus parens, jímž Incipit historia, jímž se začínají dějiny novověké mluvy básnické u nás. Jeho čin je tím památnější, že to je čin nikoli básníka původního, nýbrž čin tlumočníkův. I jakožto teoretik byl Jungmann radikální hlasatel básnické mluvy svéprávné a svébytné, osamostatnělé od jakékoli *koiné,* od každého jazyka obecného, tedy též od koiné spisovné; a máme od něho v těchto věcech mj. výrok věru výmluvný (list A. Markovi, 10. srpna 1811):

… jest jakási řeč poetická, sama sebou stojící, kteréž kdo necítí a nasnadě nemá, vždy pravého básníře dalek zůstává.

Zvýraznil jsem já; v tom přístavku je všechno, program, praxe, škola. Jungmannova praxe však předstihla, možno-li, ještě i jeho teorii. Nejen jeho převod „Ztraceného ráje“ snad, nýbrž i pro lidovost jakoby předurčená Goethova selanka občanská, měšťanská, starosvětská je u Jungmanna *úchylkou od předlohy* nejhustší předivo básnické dikce nadobro konstruované, ad hoc teprv stvořené a ustrojené, novotářské ve vypjatém smyslu slova: hemží se neologismy Jungmannem stvořenými (z hlavy nebo půjčkou ze slovanské ciziny) a vzkříšenými archaismy, tedy zase neologismy.

Co to znamená? Že nejuvědomělejší muž z první velké falangy buditelské, že duch nejhorečněji zaujatý pro věci národního jazyka

zříká se při stvoření české dikce básnické předem každého časově *bezprostředního působení do hlubších vrstev národa.* Jungmann nebyl žádný geniálník a pudivítr: *musil* si být vědom, že tlumočnická díla, jimiž hodlá založit moderní český jazyk básnický, *nemohou* vůbec vniknout do lidu, a to nikoli pro námět a obsah těchto děl, ani snad pro jejich tendenci – zde dal až „poťouchle" na vybranou mezi arcikatolíkem Chateaubriandem, ferventním protestantem Miltonem a panteistickým necírkevníkem Goethem – nýbrž že tyto výtvory nemohou do národa vniknout jedině pro jazyk, který on sám jim dává, ve který je česky vtěluje. Psal je pro *hrstku současnických zasvěcenců* a pro *budoucí* básníky. Tehdejší český sedlák, pražský řemeslníček, boleslavský nebo berounský měšťanský usedlík mohl z toho mít pietní národní radost: plně rozumět tomu *nemohl.* Jungmannova básnická *dikce* je výlučnost diktovaná odvahou nemenší než o generaci pozdější Máchova *problematika;* Jungmannova organizace básnické mluvy je výlučnější než básnická dikce Nerudova, Vrchlického a lumírovců, dekadentů, Březinova, Halasova.

Ostatně je také Kollár jazykový konstruktér a experimentátor, a jaký. Ale nač sahat do první garnitury jmen? Jungmann strhl za sebou Marka, Poláka, nepřímo všechny. Jazykovým experimentátorem byl i Chmelenský, přes to své „hedvábné pero", jak jsem, doufám, ukázal před lety. Byl jím asi také Tomíček. Byl jím každý píšící člověk éry obrozenské. Pravda, musil jím být; ale skoro každý *z* nich šel ještě nad míru dané nezbytnosti.

Jungmann-Mladoň – nomen est omen – zaplatil svou jazykovou konstrukci mnohým nezdarem v detailu, ale měl triumfální zdar in genere. Jungmann, jenž ostatně dobře věděl, proč tak drží palec jazykovému smělci M. Z. Polákovi, vmísil totiž svou revolučně novou dikcí, svou jazykovou *fikcí* epochálně účinné kvasinky do těsta češtiny, jež v své tehdejší puchmírovské díži nechtělo řádně kynout. Pak se hnulo, a naráz. Že Jungmannova dikce je dnes do takové míry

abstruzní, je jen další součástí jeho triumfu; Puchmajerovy bajky jsou nám dnes proti Jungmannovým veršům jazyková klasičnost (a potěcha a rekreace) – ale bez Jungmannových krkolomností na visuté hrazdě jazyka nebyla by se narodila česká poezie 19. století.

Domnívá se někdo opravdu, že je pouhopouhou náhodou, že se český jazyk básnický narodil z exkluzivního, od každé lidovosti odvráceného experimentu Jungmannova a že *velká* česká poezie má kolébku a temeniště ve *výlučných* obsazích a řešeních díla Máchova, díla exkluzivního až do veřejného skandálu? To by mi byla divná dvojnáhoda. Není žádné takové duplicity náhod. Je tomu již tak, že se nová česká literatura zrodila z převratných činů radikálně netradičnických, nelidových, pro lid vůbec neurčených.

Z toho se podávají některá poučení i podnes ještě časová. Zajisté nikoli na podporu lidí, kteří by chtěli, aby české umění slova bylo tradičnicky putičkovské, aby způsobně omílalo jazykové dědictví po otcích, praotcích, prapraotcích. Nová česká tvorba magického slova se zrodila z revoluce, jak ani nemohlo být jinak; a od těch dob byla a také do každé budoucnosti bude každá opravdová tvorba revolucí též jazykovou. V umění, v každém, je revoluce tak zvané „formy" předpokladem pro každý platný čin tvůrčí.

Jak dlouho se mají opakovat pravdy tak prostinké? Což je tomu snad jinak např. v hudbě? Beethoven, abychom zůstali u tzv. klasiků, rozbil, nač sáhl: formu sonáty, útvar symfonický, útvar operní; k tomu výrazové prostředky, tradiční sestavy nástrojových hlasů, jejich tradiční polohy, posvátné zákony o harmonii a modulaci; znásilnil nástroje, znásilnil lidský hlas. Ejhle klasik! Ale nikoli hodnými Zeltry je živa hudba, ač se těšili dokonce i přízni Goethově: Beethoveny žije hudba, Michelangely skulptura, Rembrandty, Manety, Van Goghy malířství; a Jungmanny a Máchy čeština.

Námitka: co tu tvrdíš o Jungmannovi – budiž, uznáváme. Ale jazyk a poezie byly tehdy téměř vis-à-vis de rien, básnický jazyk se musil teprv stvořit. To tedy udělal Jungmann. Výjimečná situace,

proto i výjimečný čin. Teď, řekli bychom, cosi jako básnická čeština už na světě je, a důkladně. Nač a proč tedy tak zevšeobecňuješ případ Jungmannův?

Odpověď: to, čemu se říká jazyk výrazivý, není hotovo a připraveno nikdy; a skutečný tvůrce se vždy znova ocitá tak trochu vis-à-vis de rien.

Právě též ve věcech jazyka náleží heslo Excelsior! – postačí také jeho nerudovský překlad: Jen dál! – k funkční mravnosti tvůrcově. U nás dokonce k národní mravnosti tvůrcově, jak si ještě povíme. Pročež a obrazně řečeno: situace Jungmannova se opakuje zas a zas, a bude se – obrazně – opakovat, dokud bude nějaká skutečná tvorba českým básnickým slovem.

* * *

Abychom se názorně přesvědčili, co bylo možné v jazyce, jehož křisitelé se – řekli bychom – třásli o každého čtenáře, aby jim jen proboha porozuměl a byl upoután, ne tak skladbou, jako proboha svou mateřštinou, a kteří se musili třást o to, aby se z anarchického stavu češtiny co nejrychleji vyhranila spisovná norma závazná pro všechny příslušníky národa – abychom tedy po zásluze zvážili Jungmannovu až paradoxní smělost nejen jazykovou, ale i národně situační, prodleme chvilku u skladbičky, kterou Jungmann převedl z tzv. Řecké antologie:

K SLAVÍKU ULOVENOU KOBYLKU
DO HNÍZDA NESOUCÍMU

Attyčane stredný, zpěvavou uchvátě kobylku
Ty zpěvavý za pokrm ptenci nepernu neseš:
Pěvkyni sám ty pěvec, letavý blaholepno letadlo,
Zárovnou letník letnici, hosti ty host.

Rychle ji pusť ubohou, i neníť zapodobno ni právno
Pěsnolibými pojíť ústami pěsnolibým.

Od doby, kdy to bylo napsáno, proniklo soustavné jazykové vzdělání do nejzapadlejší vesnice; ale podnes je to text pro nefilologa a nezasvěcence krutě náročný, ba podnes pro drtivou většinu národa prostě nesrozumitelný – tolik je v něm neologismů, poetismů, archaismů, zvláštností tvaroslovných a syntaktických. A připomínám výslovně, že temnost textu pro vulgus profanum nepochází snad z toho, že by dané zde výrazivo bylo od těch dob zastaralo: pomineme-li některý podružný detail, bylo hned při napsání skladby jazykem stejně fiktivním, svéprávně deformovaným, jako jím zůstalo podnes. Ježto však máte svaté právo, abych vám nepředkládal šarády, přeložíme si to do spisovné češtiny nevýrazivé, do normální řeči sdělovací:

Attičane medový (s medovým hlasem, stred, strď), uchvátiv zpěvavou kobylku, neseš ji, ty zpěvavý, za pokrm neopeřenému ptáčeti: ač sám jsi pěvec, neseš pěvkyni, ač sám poletuješ, unášíš slastného a sličného okřídlence, letec letkyni sobě rovnou; hostem jsa u nás, unášíš hosta (slavík i cikáda se na zimu stěhují jinam). Rychle pusť ji ubohou, neboť nesluší se a není po právu, aby tvor, který má v lásce zpěv, pošel ústy, jež si libují ve zpěvu.

Teď tedy tomu rozumí, kdo nerozuměl, ale ať rozuměl nebo nerozuměl, uzná se mnou, že převodem všechna krása těch veršů vyprchala, nejen snad zvuková krása slov a rytmu, nýbrž dojmovost a básnická účinnost celku: asi tak, jako když dechnete na ledové květy na okně; zbudou více méně čiré a k nám ničím nepromlouvající vodní kapky. Co se nám převodem rozplynulo, je málo i všechno zároveň: magická organizace jazyka básnického, jazyka, jakým se mimo poezii nikdy nikde nemluvilo, nemluví, mluvit nebude.

* * *

V Jungmannově skladbičce je jako ve výlupku obsaženo téměř všechno, co brusiči a puristé do nedávna vytýkali českým básníkům – ovšem téměř jen básníkům žijícím; odešlým tvůrcům, kteří už zavítali mezi světce a patrony českého Parnasu, zpravidla opatrně uhnuli, výjimkou na svůj způsob chvalnou byl v těch věcech metrik Josef Král. I vytýkali tedy: nepřirozený a strojený pořádek slov (inverze), nevhodné posuny významové, zbytečné křížení starých slov, ještě zbytečnější a škodlivější novotaření, povšechný odklon od mluvy přirozené, zálibu v tvarových zvláštnostech, chybování proti přirozenému přízvuku. Ze zvláštností brusiči vytýkávaných chybějí zde snad jen poklesky proti jerovému pravidlu (vokalizace předložek); ale i tato kategorie „poklesků" je u Jungmanna zastoupena, jenže zas jinde.

Prof. Josef Král napsal jednou toto (NŘ 1–9):

„Pan Frída (Vladimír, zastal se nebožtíka bratra, když činili výtky jeho češtině a prozódii) i původcové ostatních dvou článků (rovněž Frída, pak Jan Opolský) stojí patrně na stanovisku snad všech našich básníků, že jest jim v řeči všecko dovoleno, že smějí řeč komoliti, jak chtí, a že jim za to snad máme býti ještě vděčni.

Básníci jiných národů tak nečinívají. Ti vědí, že prohřešovati se proti správnosti mateřské mluvy je veliká nevážnost k ní a k celému národu. Snahou po hudebnosti nelze omluviti chyb gramatických. Snad by té domnělé a velmi subjektivní hudebnosti svých veršů dosáhli básníci také správnými tvary a vazbami!"

Rozumí se, že básníkům není dovoleno všecko, a nejméně nějaké komolení z nevědomosti, nedouctví, pohodlnictví. Jenže mnohým brusičům a puristům byla komolením každá úchylka od mluvy nejnormálnější, a zde se ovšem s nimi nedohodneme nikdy. Ale uvedl jsem Králův hlas pro něco zcela jiného – pro ten odkaz na básníky jiných národů. Má-li ten odkaz znamenat, že se básníci jiných národů přidržují obecné normy spisovné, jde o tvrzení mylné až do nepochopitelnosti u muže takové úrovně.

Vždyť opravdu skvělý klasický filolog Král zde zapomněl na svůj obor nejvlastnější, jehož jazykové jevy měl v malíčku. Jsem věru nevalný grécista, ale tolik snad smím tvrdit, že se jazykový ráz řecké poezie pramálo shoduje s jazykovou normou (lépe: normami) i jen umělé řecké prózy, neřku-li řečtiny hovorové, je struktura a faktura dikce Pindarovy a kteréhokoli jiného velkého Řeka opravdu shodná s normální řečtinou, či je to řečtina básnicky deformovaná? O tom by nám měl jednou soustavně povědět český grécista. A což – namátkou – Aristofanes? Ten snad nedeformoval řečtinu? Ani svými na věky věků pověstnými novotvary a čtvrtmetrovými groteskami kompozit?

O krok dál. Klasická poezie latinská vyvinula deformační princip básnické mluvy do nejrozvitější soustavy, v níž jsou zastoupeny snad všechny typy poetismů: archaismus, neologismus, úchylka tvarová, slovosledná, významová. Zejména sémantických úchylek od úzu je v nejklasičtější latinské poezii (a nejen v poezii) taková spousta, že je musí uvádět i příruční gymnaziální slovník, ježto by žáci jinak vůbec neporozuměli a nepřeložili, kdyby se jim nepovědělo, že např. *morbus* je zajisté nemoc a ještě leccos, ale najednou – ejhle! – u Ovidia plurál *morbi* znamená mor! Proč plurál? Ovidiovi se to tak hodilo z básnického zření anebo z básnické zvůle (tak to ovšem nemyslím, nejde o zvůli), a dost, to musí stačit. A třeba uvést v příručním slovníku pro žáčky, že *sistrum* je sice *chřestačka,* ale u Ovidia znamená plurál *sistra* najednou bohoslužbu! Že *vitreus* je skleněný, křišťálový, s tou zvláštností však, že u Virgilia znamená *vitrea unda* průhlednou, zelenavou, jasnou, čirou vlnu, u Horatia *vitreus pontus* zelenavé moře, zas u Horatia *vitrea fama* nestálou (!) pověst, zas u Horatia *vitrea Circe* šálivou (!) Kirké. A to že nejsou deformace? Daný zjev se radikalizuje tím, že každý básník si takto tvoří mnohé, někdy až kupodivu volné významy zcela po svém, takže politováníhodní autoři školských slovníků je musí z poezie tzv. zlatého věku shledávat jako vzácné motýly. Odborník by nám pověděl

ještě leccos překvapivého, třebas o tom, jak deformuje výrazivo a ustálené slovní významy nebásník Cicero, nemluvě ani o jeho rafinovaných preciéznostech a facetiis strojených pro labužnické zasvěcence. A obecně platí, že intelektuální civis Romanus se přirozené řeči prostého lidu smál – jako se jí smál středověký rytíř a versaillský dvořan.

Nejsem bohužel ani hebraista, ani grécista, abych mohl exaktně prokázat, co teď naznačím. Z obou knih Písma jeví jak zákon Starý, tak i zákon Nový nápadné rozdíly co do dikčního rázu svých složek, a nemůže ani být jinak, ježto jde o mnoho autorů. Ve Starém zákoně se od hieraticky kronikářského a zákonodárného duktu knih Mojžíšových co nejpronikavěji odráží především patos knihy Jobovy a Proroků (Izaiáš a Jeremiáš!!), gnómická elegantnost Kazatelova (je to Larochefoucauld Starého zákona!), citový příboj Žalmů a nadlyrika písně Šalomounovy. V Novém zákoně jsou evangelia synoptická, tedy Matouš, Marek, Lukáš, svým zkazkovým a svědeckým – skoro bychom řekli protokolárním – slohovým duktem v nejostřejším povahovém protikladu k horoucí efuzivnosti *básníka* Jana. Rozdílný charakter jazykové organizace bije do očí i z překladů. Bylo by učiněným zázrakem, kdyby se zde v *originálech* neuplatňoval přehodnocovací princip deformační.

V poezii poantické Evropy znamená pak každý velký tvůrce cosi jako jazykové zemětřesení, ať je to Dante, Petrarca, Shakespeare, Goethe nebo Hugo. Dokonce se nikterak nevylučují fakta klasičnost a jazyková revoluce; to potvrzuje alespoň zčásti klasické drama francouzské, a potvrzuje to v plné šíři jazykový fenomén Goethe. Velký Wolfgang se na němčinu snesl jako Zeus na Danae, zlatým deštěm, který se hodně podobal zlatému krupobití: deformace, kam se podíváte, a právě z těch zlatých ran se ve zraněném lůně mluvy zrodil Perseus první opravdu a nekompromisně výrazivé němčiny.

V anglické poezii jsou nejnápadnější odklony od spisovné normy zjevem zcela obvyklým. Vztahují se na archaismy lexikální, tvarové,

významové, na velký arzenál slov jen v poetické dikci možných, a zahrnují v sebe i křiklavý fakt, že jen básník a nikdo jiný smí užít druhé osoby jednotného čísla; jinak již jen věřící křesťan rozmlouvající s Bohem. Viděli jste už jazykový komentář např. k některé skladbě Byronově? Ne-li, opatřte si jej, třeba i jen v podobě anglického školního vydání – stojí to za to.

Franština se právem pokládá za jazyk se zvláště přísnou a ustálenou řeholí spisovné normy. Nebylo by divu, kdyby se alespoň zde potvrzovalo tvrzení, že cizí básníci nenakládají se svou mateřštinou tak „nešetrně" jako básníci čeští. Abych dokázal, že takové tvrzení je blud i zde, nepůjdu k Rabelaisovi, Hugovi nebo Apollinairovi, nýbrž zůstanu u arcimistra franštiny nejklasičtější. Doufám totiž, že Racine jím je. A přec praví např. v svém vrcholném díle „Athalie":

Celui qui met un frein à la fureur des flots
Sait aussi des méchants arrêter les complots.

Praví také (tamtéž): *De la chute des rois funeste avant-coureur.* A také: *des ans l'irréparable outrage.* A podobně ještě často, téměř napořád. To všechno jsou však nejkřiklavější přesmyčky, inverze normativního slovosledu, na který je francouzský sluch zvláště citlivý. Žádný Francouz neřekne a v normálním textu nenapíše *des méchants arrêter les complots* – vždy jen *arrêter les complots des méchants.* Je tedy náš básník takový češtinářský lotras, když napíše, dejme tomu: *dovede také zlých staviti úklady* –? Co tedy vidíme: arciklasik Racine je básnický deformátor franštiny, a to dokonce francouzské skladby. A nejinak ostatní klasikové, a nejen co do této již o sobě průkazné zvláštnosti.

A němčina? O té náleží přec k abecedě literární vědy, že každý jen trochu větší německý básník přichází s novým jazykem, který si ukul soustavou deformací větších i menších a pak ovšem nadmíru vydatným novotařením. Ba, němčina má i mluvnické úchylky

zásadně přípustné vůbec jen v dikci básnické, zčásti s nimi pracuje také lidová píseň, takže už i lidová píseň – na rozdíl od naší – deformuje jazykovou normu, např. v nápadných jevech skladebných. Sem spadá třeba postpozitivní adjektivní přívlastek typu *das Röslein rot* a *bei einer Wirtin wundermild,* kdežto jakákoli normální němčina nemůže říci jinak než *das rote Röslein* a *bei einer wundermilden Wirtin.*

Na denním pořádku jsou v německé poezii i jiné inverze, stejně archaické tvary i archaismy slovní, subjektivní posuny významové, k tomu celý slovník výrazů možných jen v dikci básnické (např. *Odem* m. *Atem*, *Lenz* m. *Frühling, Aar* m. *Adler),* k tomu přetvořování zejména sloves razurou nebo zas přisouváním předpon – celkem lze bez váhání říci, že u Němců každý větší básnický zjev deformuje svou mateřštinu víc než průměr básníků českých. Především si německý básník, nejde-li o tristního epigona, vytvoří mnoho slov úplně nových. Rilke – takový nebouřlivácký intelekt – řekne najednou v próze (Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge): *die Fliegen bestarben das Zimmer,* mouchy *pomíraly* pokoj. Nikdy předtím nebylo v němčině slovesa *besterben*, tj. nikoho nenapadlo, aby z nepřechodného *sterben* utvořil sloveso přechodné. Ale když se tak stalo, nikdo se neozval, nikdo nespráskl ruce rozhořčením (leda možná Allgemeiner Deutscher Sprachverein, ten však byl palanda němčinářských „studienratů" a nikdo si jeho expektorací nevšímal). Napsat u nás někdo, že mouchy pomíraly pokoj – ve významu, že, jak na podzim padaly zmoženy podzimní morovou plísní v muších útrobách, pokrývaly ten pokoj svým umíráním – napsat to někdo u nás, mohla z toho ještě nedávno být prudká polemika, ještě nedávno. Dnes už sotva. Es hat seine Gründe, říkal Heinrich Heine.

* * *

Představte si operu, pořádnou poctivou italskou operu, jak má být, a v ní výjev spiklenců. Tyran, jemuž ukládají o život, je na scéně a právě si zazpíval árii své katanské sveřeposti; zatím se spiklenci vynořili z pozadí, pokročili dopředu, jsou jen na tři kroky od tyrana, ale ještě ho nemohou zapíchnout; musí nám nejdřív zvěstovat, proč přišli a co hodlají, tyran nemá ani tušení, my však ano, neboť slyšíme sbor spiklenců:

Tiše — tiše —
z tajné skrýše
k němu — němu —
zhoubci zlému —
tiše — tiše —
nůž jej záhy
sklidí z dráhy —
tiše — záhy —
záhy — tiše —
už jej mstitel ve hrob sklátí,
svobody nám den se vrááá-tíí —
ba, svobody nám den,
ba svobody nám den,
svobody nám den se vrááá-tíí —
ba vrááááááá — tíííííííí!!!

Tyran ještě pořád nic netuší, ale vtom už oni přiskočí k němu zhoubci zlému a nůž jej záhy sklidí z dráhy, věc je vyřízena, a jede se dál. A kdo se tomu směje, je vzdělaneček a nezaslouží si takové krásy, jakou je italská opera. To víme také, že ty verše nenapsal ani Mácha, ani Březina nebo Halas. Ale *je* to poezie, na to se spolehněte. Poezie funkční jako na svůj způsob každá poezie, jenže zde je to funkčnost služebná. Proto poezie s obsahy úmyslně nejobecnějšími, s výrazivem představově matným a rozplizlým; text je zde pouhou

záminkou pro hudbu, dává jen náznaková a dorozumívací hesla nástupní a situační, je jako silnice složená z pouhých milníků bez vozovky. Ale tím jen odbočuji. Zato si povšimněte slůvka *záhy.* Dal jsem je do toho fingovaného textu úmyslně, abych mohl podotknout, že v žádném zpívaném textu nemůže být *brzy, brzo.* A slovo *záhy* je jedna z neslavných causes célèbres puristů. Zatracovalo se s odůvodněním, že „vlastně" znamená něco jiného než *brzo.* Já však vím, že v textu, který chce zpívat anebo zpěv i jen nést a umožnit, nemůže být žádné *brzy, brzo,* a to proto, že ta slabikotvorná likvida žádnou skutečnou kantilénu neunese. Jen si laskavě dejte do zpěvního partu jedno, dvě, tři *brzy,* a podivíte se, jak mrštné a svižné (s š!) je vaše tělo, neboť vás spojenými silami poženou skladatel, dirigent, dramaturg, sólista a kompletní sbor pánů i dam; a to nejsvětějším právem jazykové funkce, o níž ti neteoretikové v životě ještě neslyšeli. Kdybych uviděl v libretu anebo písňovém textu slovo *brzy,* zastesklo by se mi po životní slasti, kterou jsem zakoušel, když na loutkovém divadle – pochváleno buď jméno a dědictví Matěje Kopeckého – Mefištáfl strouhal Faustovi mrkvičku: – *Brrrčalila brrč Fauste čumčajdum brrrč Fauste!* – Excellenter, mi fili: neboť *zde* to *brrr* bylo *klasicky* funkční.

Opera, kterou jsme si právě zahráli, ukázala, že své slohotvorné zákony má dokonce i poezie tak služebná a záminková, jakou je operní libreto. Ukázala dále na příkladě *záhy,* že se výběr výraziva někdy – víc, zpravidla! – spravuje také zřeteli zvukové nosnosti, znivosti, eufonie. To jsou poznatky významné. A teď si povíme, jak úctyhodně stará jsou provinění české poezie v hlavních kategoriích hříchů, ze kterých puristé nechtěli básníkům dát rozhřešení.

* * *

O deformacích slovosledných bychom se vlastně ani neměli zmiňovat; zde je především případ Máchovy prózy básnicky výrazivé,

a jaký slohotvorný význam mají pro ni právě slovosledné úchylky od obecné spisovné normy, musí být po odkazech Šaldových a průzkumech Mukařovského jasno už každému. Připomněl bych také básnivou prózu Zeyerovu, o níž platí navlas totéž. Velkým slovosledným deformátorem je i Kollár, jenž klidně napíše např.: *jiných národů jí ku dcerám.* To vše jsou studijní objekty en bloc, jindy zas narážíme na jevy zvláštní. Např. u pozice přívlastkového adjektiva. Ví každý, že takové adjektivum může stát před svým podstatným jménem i za ním: *poctivý dům* i *dům poctivý*. Víme dále, že postpozicí nabývá takové adjektivum na důrazu a závažnosti, a to do té míry, že ta postpozice může nabýt funkce významotvorné – srv. *vonná mařinka; mařinka vonná; domácí kočka* (na rozdíl od cizí): *kočka domácí; solný sloup; kyselina solná.* Do třetice víme, že typ *dům poctivý*, tedy pořad slov substantivum – adjektivum, byl ve starší češtině daleko hojnější, než je dnes. Sáhne-li dnešní autor větší měrou k typu *dům poctivý*, deformuje dnešní spisovnou normu češtiny, deformuje ji nenásilně, ale zcela patrně. Všiml si jistě už mnohý, že nápadná hojnost takových adjektivních postpozitiv je mezi moderními autory u Šaldy, je to jeden z jeho slohotvorných prostředků. Co z něho plyne – zda intenzivace přívlastkových obsahů, zda patetizace přednesu –, je pak již vděčným studijním úkolem pro jazykovou estetiku; chtěl jsem jen naznačit, že jsou i deformace poměrně nenápadné, ačkoli notorické, a že opravdu nelze strpět, aby kdokoli odbýval tyto jemné a složité věci měřítky nějakého beckmesserovsky ortologického ideálu závazného pro *všechny* jazykové tvůrce.

Nikoli nenápadnou, nýbrž až brutálně radikální nazveme slovoslednou úchylku, kterou si dovolil Jungmann v převodu Schillerovy „Rukavičky“:

> *A se dívá,*
> *zívá atd., atd. (místo: A dívá se, zívá atd.)*

V takových věcech nikdo z nás velkého Mladoně následovat nebude. Zde jsme opravdu zpřísněli v citu i požadavcích, právě příklonky nejsou žádné škatule, hejbejte se – ač zase s některými rozdíly a ačkoli právě duchovní otcové dnešních puristů nás přidržovali k pustému invertování příklonek (typ: *potom vykoupal se v Labi).* Ale uvedl jsem to na doklad, co si v básnické dikci troufal Otec nás všech, kdo píšeme české verše.

* * *

Českým básníkům se vytýkávají vadné vokalizace předložkové – typ *nade říší*. Hodně rozšířena je pověra, že takové vokalizace vnesl do básnické mluvy Jaroslav Vrchlický a jeho škola. Kdo tak soudí, dopouští se hrubého chronologického omylu. Takových volných vokalizací je v obrozenské poezii habaděj. Neodkážu např. na Chmelenského, když je tu korunní svědek Mácha; a z něho vypisuji namátkou: *Ve růžovou vzplanula zář; Jezerní dálkou pode věží; Ve srdci jeho strašný žal; Pode skálou při ozvěně; Večerní jako máj ve lůně pustých skal* (až dosud vesměs z „Máje“); *K vám já toužím tam světla ve říši* (Noc); ba dokonce i v próze: *nade hvozdy hor* (Krčma – Pantheon II 139); *nade říší smutku* (II 333) a jinde ještě. Od obroditelů táhnou se pak takové vokalizace nepřetržitou řadou dál, a je jich pak, pravda, u Vrchlického hodně, ale jen poměrně hodně; najdete je však také u básníka, který na svou vlastní škodu textuje s pověstnou „přirozeností“, totiž u Machara:

A stane u vrb. Nade hlavou
mu kosa blýská. Zírá v dál atd., atd.
(V NOCI PRVNÍHO MÁJE)

Když jsme se tak blamovali s časovým určením co do vokalizace předložek, všimněme si, jak nás chronometrická složka našeho

jazykového citu dovede ošálit i jindy. Co do kaceřovaného *posléze* – kaceřovaného proto, že *„vlastně“* znamená něco jiného než *konečně* (viz i případ *záhy* shora), soudili bychom podle svého jazykového citu a odhadu, že si to slovo ve významu dnes běžném zavedli rovněž asi tak lumírovci. Nepravda; v „Máji“ se praví: *Až posléz láska k růži svadlé*. – Čtu to slovo ve významu „konečně“ také u Jiráska, a ten s lumírovci souvisel opravdu jen vrstevnicky a měl hlubokou průpravu jazykově historickou a odborně češtinářskou (má *posléze* např. v románové skladbě „Mezi proudy“). Myslím, že těmito dvěma doklady je spor o to *posléze* vlastně už vyřízen. Neboť ačkoli je svatá pravda, že i génius Mácha a klasik Jirásek mohou mít v dikci nesprávnosti, hrubky, barbarismy, platí zde přec, že chyba – a zde je to dokonce jen „chyba“ –, která ve zdraví přečkala 110 let, počítáme-li od její aplikace v „Máji“, má plné právo na to, čemu František Trávníček výrazem zvláště zdařilým říká „promlčení jazykového poklesku“.

Případ druhý, a vede zase k lumírovcům. Pociťujeme dnes jako nápadnost, že Vrchlický odsouvá koncovku slovesného tvaru *může* a píše zhusta *můž, nemůž.* Ale ani to si Vrchlický nevymyslil. Je to tvar staročeský, např. ve starých listinách, tedy v dikci nevýrazivé, zcela běžný, čteme jej pak u obroditelů, od nich putuje k lumírovcům, nejen k Vrchlickému, také např. k Sládkovi: *A to u nás nemůž být* (Selská dívka, Dvě knihy veršů). Je ovšem také u Erbena: *nemůž' zříti do plamena* (Poklad); *obého pak nemůž nésti* (tamtéž). I je tedy vidět, že Vrchlický nebyl nikterak tím, zač jej mívali – škůdným deformátorem spisovného úzu. – Obdobný je případ slovce *již*: Vrchlický jím jen – z důvodů eufonických – reaktivoval nepřehlasovaný tvar staročeský, ale nikoli tak, že si jej snad vylovil ze staré češtiny přímo; měl mnoho prostředkovatelů tohoto tvaru, vždyť to *již* čteme dokonce v próze Raisově; a také u Jiráska.

* * *

Typ *můž'* je již můstkem k deformacím, které záleží v tom, že se slovní tvar nějak mutiluje, amputuje, uřízne se mu přípona nebo předpona, čímž vznikne slovo, jaké se v normálním slovníku nevyskytuje. Typ sílá m. posílá, slední m. poslední.

Tento typ je u lumírovců opravdu hojný, ale ani on se neomezuje na ně a na ty z jejich potomků, kteří si osobovali právo na svébytnou dikci básnickou. U Machara, tedy básníka s výrazivem tak prototypicky nebásnivým, čtu (Polsce, Tristium Vindobona): *a sledním slovem*, *sledním vzdechnutím.* – A sestoupím-li až do r. 1820, čtu v básni „Na zahradě": *Sledním lístkem plané sedmikrásky.* – A ta báseň je od Františka Ladislava Čelakovského, tedy od básníka, jemuž nějaké zvláštní jazykové násilnosti nepřisoudíme. – Jeho přítel Chmelenský praví: *Slední žeť to večer!* (Elegie na břehu Blanice). Týž praví (Po nemoci): *Nažíš krásu s pravdou snoubenou!* – Směleji s předponami nenakládal věru ani Vrchlický; a zde jde o básníka, který alespoň podle obecného úsudku bývá pokládán za způsobného idylika a rozšafu (ostatně jím tak zcela nebyl).

Ale vždyť dovede i moravská lidová píseň říci, že se někdo nohama *týká* země (tj. dotýká). A lidová píseň nemá snad ve zvyku zlovolně komolit češtinu.

Zas jiné básnické deformace výraziva záleží v tom, že se pro zvuk nebo rým dá slovu jiná koncovka, nebo vůbec jiný tvar, než si žádá mluvnické pravidlo. Typ třebas *květu*: *po všemu světu* (m. světě). To je vždycky zásah velmi vážný, neboť se dotýká už půdorysných principů jazyka. A přec rýmuje Chmelenský (Pohled na Prahu) *touha*: *douha*, tj. duha; a Kollár, člověk s takovou jazykovou průpravou a takovým citem odpovědnosti, neváhá textovat: *Měj se dobře*, *čistý, krásný květu!* (rým Lethu, S. Dc. III 47).

Ještě další úchylky od spisovné normy vznikají tím, že básník slovo o sobě obvyklé váže neobvyklým syntaktickým spojem anebo že mu dá neobvyklý význam. Pro nedostatek místa se spokojme příklady z Kollára: *zahrádka, kde kvítky pyšnějí* (tj. kde se skvějí,

III 8); *kde mne střetla, kde se rozloučila* (Mína, S. Dc. III 41); *kdo chce žíti, ať se kývá* (tj. ať se hýbá, I 11, obsahově ostatně jedna z goethovských reminiscencí u Kollára). – I zde je tedy vidět tradici věru již starou.

Dohodneme se ještě, že co do všech dosud uvedených odklonů od spisovného úzu nejsem jen tak šmahem advocatus diaboli. Deformace jako tu Chmelenského *douhu*, ten Kollárův vokativ *květu* bych zavrhoval bez smlouvání. U ostatních kategorií půjde o souvislost, o vnější i vnitřní situaci básníkovu. Tvary jako *slední* m. poslední mohou být estetické plus, mohou jindy zas být autorské lajdáctví. To vše se musí vážit na vážkách velmi jemných. Prozatím šlo jen o doklady, že básnické úchylky od normy jsou tak staré jako sama novočeská poezie. Takže nezbývá než rozhodnouti se: buď jsou v pořádku, anebo byli až dosud všichni známější čeští básníci plus minus jazykoví lajdáci, ne-li jazykoví darebové. Josef Král je mi sympatický pro svou logickou neúchylnost: on skutečně, zejména ve věcech rytmických, shledával, že téměř všichni čeští básníci hanobili češtinu, např. Erben.

V takovém usuzování je alespoň důslednost a metoda; ač ovšem trochu nápadně poloniovská. I není ani zde nad Tomkovo dictum: Aby nás Pánbůh při zdravém rozumu zachovati ráčil.

Když v nepojmenované vdechneš duši jména
ty čtoucí zdali víš
že zbude v něm už příštím na semena
jen vzrostou ty si přivoníš
Nejstarší stíny slova vstřebávají
nejmladší světla jsou v nich ukryta
a srpem verše básníci poznat mají
čas dozrání jak svatá Markyta
— FRANTIŠEK HALAS,
NAŠE PANÍ BOŽENA NĚMCOVÁ

2

Přicházíme k významné zvláštnosti básnického jazyka, ale i každé prózy s vysokou duchovní úrovní; záleží v tom, že básník (autor) pozmění fundus instructus jazyka stvořením slova úplně nového. K takovému „novotaření" jeví jazykový purismus nedůtklivou zdrženlivost, ne-li odmítavou nelibost; soudí, že jde o jazykovou nekázeň, o schválnost, o nezřízené dychtění po původnosti; míní, že kdo opravdu zná mateřštinu, může velmi dobře vystačit s tím, s čím vystačily nejlepší hlavy a nejlepší pera.

Je to omyl. Vědě, technice, životu odbornému přiznáme bez váhání právo, aby si podle svých pociťovaných potřeb vytvářely celé nové slovníky, jak opravdu také vznikly a ještě vznikají před našima očima; ostatně by se nás věda a technika pramálo ptaly, kdybychom jim chtěli zbraňovat: *musí* prostě. A básník že nemusí? Dohodněme se přec jednou, nač a proč je vlastně na světě básník a spisovatel, tedy lidé, kteří právě u nás požívají mnohdy už za živa úcty až komické. Básník, beletrista, myslitel nepřipoutaný na nějakou přísnou vědní disciplinu mají jen jedno jediné životní oprávnění: aby byli předvojem a avantgardou národa, lidstva. Je jejich základní funkční

náležitostí, aby vnímali, cítili, chápali, do sebe pojímali, ze sebe vydávali, hledali a nalézali víc než my, aby v tom všem byli před námi a nad nás. Jsou to naše kosmické antény a teleskopy, bezdrátová telegrafie, jež nás spojuje s nedohlednými zítřky. Bez této funkce byl by např. lyrický básník směšný panák, který se postaví na náměstí a ukazuje, jak v něm hárají čuvstva; načež by každý gentleman měl svaté právo, aby k němu přistoupil a šetrně mu pověděl, že tohle se přec nedělá na náměstí, na to že jsou jisté kabinety. A beletrista by bez této náležitosti byl darmošlap a cizopasník lidské společnosti. Cítíme však všichni, že skutečný básník (tedy menšinová hrstka mezi žijícími) není směšný panák na náměstí, ačkoli se třebas obrazně bije v prsa; směšný panák je jen básník nepravý, lžibásník, jak jich běhají po redakcích a po ostatním světě celá biblická stáda. Cítíme, že pravý básník je světec i svědek, mučedník na skřipci, *martyros,* kteréž slovo znamená svědka i mučedníka, svědka víry, za víru. Je jím proto, že z nás snímá tíhu hledání, větření; že to je duch absolutizovaný; že se v něm rve s člověkem a o člověka víc bohů i běsů než v nás. Je *sacer* v hlubinném dvojsmyslu, jímž toto slovo obdařila jedna velká éra lidstevních dějin: je posvátný i prokletý zároveň.

Představa, že takový tvor má stačit s výrazovými prostředky, jež našel hotové u jiných, odnímá mu již o sobě právo na život; a vedla by k bezútěšné představě další, že lidstvo je i v své avantgardě odsouzeno, aby jeho vnímání, cítění, hledání a nalézání bylo na věky věků tak zahrazeno palisádami a obehnáno ploty, jako až dosud. Bez soustavně domýšleného principu evolučního byl by život nás všech ne už jen pouhá hrůza, ale neplecha a skandál. Je-li v nás jen špetička životní zbožnosti, musíme pro lidstvo chtít daleko víc, než se mu dostalo doposud; a zejména pro ně musíme chtít i větších trofejí v boji s Neznámem. A ježto bez jazyka není vnímání, není cítění, není myšlení, není poznání, aniž jednání, musí jazyk růst a pořád jen růst.

Jakmile jazyk stane i jen na chvíli, začne zahnívat – s ním myšlenka, duch – toť právě „epigonství“. A pro nikoho není jakákoli „skromnost“ ve věcech ducha a tedy i jazyka, jazyka a proto i ducha takovým nebezpečím jako pro národ malý. Což je národ, jehož pouhý život je cosi trochu paradoxního; a uznáte, že vývoj evropský i světový tento životní paradox zaostřuje víc a víc. S životními fakty lze tento paradox smířit jen nejvášnivějším chtěním, spěním výš, výš, dál a pořád jen dál. Roku 1862 soudí Neruda velmi přísně tehdejší českou literaturu; naléhavě varuje před každou spokojeností s ní; *aby nám cizí nemohli někdy říci, že to, co my nazýváme „sedmikrásou“, jest u nich pouhým „gänseblümchen“.* Jdu nad trpkou slovní hříčku muže, jenž zanechal po sobě heslo „Jen dál!“, ale zůstávám v oblastech botaniky: kde „velcí“ házejí na trh tunové náklady brambor a řepy, musí se „malí“ vyznamenat v pěstování *orchidejí*. Ano, orchidejí.

* * *

Nové slovo vznikne, jakmile se intelekt střetne s novým faktem poznání vnitřního nebo vnějšího. Takovým faktem může být i jen „pouhé“ zpřesnění smyslové senzace, intenzivnější uvědomění čehokoliv. V lidském subjektu vznikne pak napětí – někdy napětí rovnající se tělesné bolesti – mezi daným vnějším nebo vnitřním faktem a možností vyjádřit jej slovem. Napětí může končit rezignací – volbou slova *přibližného*; anebo povede k jazykovému výboji – ke stvoření *nového* slova. Nové slovo vzniklé z vnitřní *nutnosti* není ovšem jen výbojem jazykovým: je to duchovní událost prvního řádu.

Nová slova v oblastech mimonaukových vznikají zpravidla bezděky, spontánně. Nikdo si snad nezasedne k práci s předsevzetím, že teď tedy bude tvořit nová slova. Právě že se pokládám za člověka nadobro nevýjimečného, smím snad uvést doklad z vlastní

zkušenosti. Šlo mi jednou o to, abych vyjádřil vlastnost, jež záleží v tom, že něco je činané, že někdo je činaný. Napsal jsem *činanost,* nemaje potuchy, že jsem stvořil nové slovo. Podnes bych nevěřil, kdybych se s ním nebyl shledal v autoritativním díle slovníkovém, jež mě uvádí jako původce slova *činanost.*

Proti slovnímu neologismu nijak nesvědčí, že se nové slovo neujalo, že zůstalo omezeno na člověka, který je stvořil, že se z toho slova stane hapax legomenon, slovo jen jednou se vyskytující, ať u určitého autora, ať ve veškeré literatuře. Na jiných sudidlech sejde: zda to nové slovo bylo v původcově vnitřní situaci a v jeho kontextu *nutné* a zda vyjadřuje *zdárně* představový, dojmový, ideový odstín, o který původci šlo. A zda nějak a něčím obohacuje lidstvo a svět.

Po tomto věru již dlouhém úvodu si ukažme, jak se u nás v různých údobích „novotařilo". – Obroditelé v těchto věcech neváhali ani trochu. Novotařili daleko i nad potřeby tehdejšího výraziva, a ve vybraných ukázkách, které podám, najdete vedle leckteré podivnosti také krásy prvního řádu, opravdové trofeje vidění a poznání.

Jungmann: *a co nyní moje, jest než jindy mojejší* (Heřman a Dorota). – Čelakovský: *háj ožloutalý* (Běla krasavice); *Barevným jenžto bublal šplunem* (tamtéž, a nikoli snad pro rým); *maminkovati* (počínati si jako maminka, v „Marince"); *Duše někdy z hlubokého Omraku se vzchycuje* (Růže stolistá); *obrůžené hory* (tamtéž, je to spanilé adjektivum, jež byste daleko spíš přisoudili Máchovi); *zlíbezňují věčný sen nesčíslných bohatýrů* (Panna jezerní); *oměsíčené praporce* (tamtéž); *otřpytěné růže* (tamtéž); *Parnem tíží slunce vypoledněné* (Zasvěcenec); *k blahému městu*, *kde ti svatí zázrači* (v básni „Putující", 1823). – Ejhle klasik s goethovskou „pohodou" (jak tomu říkají) v duši, ejhle protagonista poezie v duchu národním, jenž proti Jungmannovu jazykovému konstruktivismu pěstuje dikční kořennost budovanou na tradici lidové a nejlidovější!

Neologista prvního řádu je Kollár. Napíše *domovali* (S. Dc. II 89), nehroze se nijak, že mu to vyložíme jako kalk podle něm. hausen. –

Praví hned v Předzpěvu: *Jak včely med zavoníc kradné se do úle cizího stádně hrnou*, a dává tedy slovesu *zavoněti* tranzitivní význam, který je češtině o sobě nadobro cizí. – *Bída nevyhnutná, host nezhostný* (I 44). – *Obyčej panující od jakživosti* (I 21). – *Jaro ve své kráse strakavé* (I 15). – *Jak mne až sem k Sále olípené* (I 29). – *Zlolejský* (totiž zlolajný, III 6). – *V oněch jasných vzdálích* (dálkách, III 118). – *Celým ovrbeným Rákošem* (III 32). – *Či bych sebe více oštěstil* (III 52, srv. něm. beglücken). – *Klobouk opštrosený* (V 69). – *Snad čas jejich pídimužnost zobří* (V 3). – *Kámen… se přechlapí v muže* (V 7). – *Čistý med z ní* (lípy) *vymoká* (IV 7). – *Vysmánec* (člověk, kterému se vysmáli, IV 70, srv. něm. der Verlachte). – Další spousty si shledejte sami.

Erben jeví observanci daleko umírněnější, ale najdete přec jen v pouhém „Pokladu“: *dcera mateřina; náhle ubystřuje kroky* – nemluvě o tom, že v téže skladbě jsou dvě dokonale „strojená“, totiž teprv Erbenem ustrojená kompozita; *i hoří to jasnoběle; i zaplává rudoskvěle*, přičemž nadto i sloveso opakovací *zaplávati* je nápadný novotvar.

Není nad studium klasiků. Uvědomíte si jím např., že Neruda má v básni obsahem i duchem tak exponované, jako je „V zemi kalichu“, krutý germanismus *Kristus pán mši svatou denně číst tam chodí*. Ale jindy Neruda deformuje opravdu funkčně a kladně, a zajisté také tvořením nových slov. Vybírám z jediné básně „Moje barva červená a bílá“: *kouřná pekel vřídla – bůh jej žilobně probíhá* (zde zároveň úchylný akuzativ místo instrumentálu) – *bílý den se do červánků zhmouří – lidstvo po zemi se hlubným mořem vlní – jak alpstvo nad tou zemí.* – Nechme těch ostatních nádherností, všimněme si jen, jaká svrchovaná partenogeneze neopřená o nijakou příponovou analogii je to Nerudovo *alpstvo,* patrně opravdu hapax legomenon v celičké české literatuře: pro jména horstev máme tvarové typy Alpy, Tatry, Kordillery, Brdy, Chřiby – Rudohoří – Krkonoše, Pyreneje, Himalaje, máme tedy na vybranou; Neruda to všechno

zavrhne a utvoří svým *alpstvem* jakýsi protějšek k tvaru i pojmu *vodstvo, lidstvo.* O lidstvu právě mluvil a o tom, že se dme jako moře – proti tomuto vodstvu--lidstvu hodí do světa češtiny slovo *alpstvo*, inu, hotový demiurgos, Zeus Pantokratór.

A novotaří i autor tak rozvážný jako Jirásek, např. slovesem *pošavlovati,* i autor s výrazivem tak střídmým a šedým jako Machar: *a ten poslední můj krajan sšavlován byl u Znojma* (Pětadvacet Písečáků). Novotaří prostě každý, kdo v sobě nese svůj svět.

Také co do vzácných slov může nás časový odhad vyvést aprílem. Slovu *chvějný* jsem sám hádával asi tak jedno čtvrtstoletí, spíš nějaké dvě desítky let. Pěkných dvacet let, je u Nerudy: *mráz smrti ledem pokryl chvějnou ruku* (Matka sedmibolestná, Zpěvy páteční).

Nové slovo vznikne, jakmile nastane objektivní nebo subjektivní potřeba takového slova a jakmile se najde autor, který je dovede stvořit. Proto není *vůbec* možné, aby nové slovo přišlo příliš brzy; přijde právě ve svůj čas, jen někdy s jakýmsi opožděním. Odedávna bylo v češtině slovo *pec* a předložkový pád *za pecí* a již dlouho v ní bylo slovo *přízemní* (byt). Přišel Šalda a stvořil tvarový neologismus *zápecnický* a významový neologismus *přízemní* (duch) – z vnitřních potřeb, ale i rovnou ve chvíli, kdy těchto slov bylo potřebí nové programatice hrdého duchovního češství. Co je tvůrci takového slova po tom, zda se slovo ujme či neujme? Šaldovy kreace se ujaly. Ale ještě asi tak r. 1936 ptal se mne kterýsi „národohospodářský" pohlavár, doktor práv a inteligent, co vlastně znamená slovo *přízemní,* tam, kde nejde o byt. A vidíte, tazatel byl a podnes je člověk přízemní.

Nejinak Šaldovo *rozžíti se.* Nejinak Šaldovo *umění uzavřené a minulostné.* Právě na Šaldových slovních kreacích je dobře vidět jejich osobnostní osudovost a nezbytnost; i na tom jeho *baťtipánském smrdoušství* (Zápisník V 60). Jindy zas dovede Šalda neologismem dát hodnotný výboj básnického zraku: *oliva doupnavá* (báseň „Pramen", Z II 186).

A což lidová píseň – ta že nenovotaří? Přečtěte si u Sušila č. 252: *Počkej šohajku*, *až si podívčím* – tomu jako u toho Nerudova *alpstva* říkám kapitální partenogeneze slova. A viďte, že to je krása převeliká? Ale jen si otevřete Sušila nebo Bartoše, najdete takových „přehmatů" proti češtině víc.

* * *

Je ovšem ještě jiná možnost, jak plodně znásilnit jazyk. Někdy postačí vpojit slovo zcela všední do kontextu s náležitou hutnotou a náležitým vnitřním napětím, aby i bez nějaké bezprostřední změny významu vzniklo slovo jakoby nové, totiž slovo očištěné od prachu všednosti a vykoupané, obrozené, sálavou krásou nadané jako ve svůj první pozemský den. Takovou tvůrčí intenzivaci běžného výraziva má patrně na mysli František Halas, když praví

Slovo mlékem musíš omývati
umouněné se z toulek přižene

A právě takové intenzivace jsou vedle přímého novotaření nejhlubším význakem slovníku Goethova, ale i každého pravého básníka. Z Goetha jeden proslulý doklad za všechny: „Ifigenie" se končí tím, že Ifigenie opouští krále, odvádějíc si zachráněného bratra Oresta; král Thoas zůstává na své Tauridě v žalné samotě. Závěrečným slovem dramatu je královo: Lebt wohl! Tedy: „Mějte se dobře!" Básnická magie způsobuje, že rčení z nejtriviálnějších na světě stává se vanutým vzdechem výsostného loučení a sebepřekonání. Jako by teprv vůbec po prvé na světě zaznělo z lidských rtů, praví o něm dobře Karl Kraus. Francouzská estetika říká takovým slovům *images rajeunis,* metafory omlazené.

* * *

Není ani pomyšlení, že by se básník mohl deformací a neologismů vzdát. Jungmann v „Napominateli“ (1843) zatracoval slovo *pablesk*. Marně, jak se rozumí, ačkoli měl „logicky“ pravdu – jenže v těchto věcech žádná „logika“ neplatí. Nám by zas chtěli zostudit slovo *van* jakožto novotvar nijak neopřený a prý zbytečný. Také chromatické tóny v hudbě byly kdysi „zbytečné“; a dnes shledá mnohý, že čtvrttónová hudba je nejen zbytečnost, ale drzost, jsou to třesky plesky. Jde o vývojové jevy, které nelze zastavit nižádným Quos ego. Výborný romanista Vossler praví v té příčině něco pozoruhodného: „Lidové mluvy středověku sotva ještě dovolují osobní umění slohové, ježto mají sotva již obecně platnou mluvnici.“ – Zajisté si smíme toto jazykovědné aperçu vyložiti tak, že čím ustálenější spisovná norma, tím bezpečnějším a širším odrazištěm bude pro jazykový experiment, pro osobitou organizaci slohotvornou. Jinými slovy: čím vyspělejší a konsolidovanější jazyková kultura, čím nosnější norma a kánon, tím hojnější budou výpravy za novým slovem a slohem, což zase – jak se rozumí – není možné bez úchylek od normy, tedy bez porušování normy, bez deformací. A praví Vossler také ještě: jazykový duch doby je v jejích autorech *malých;* velký autor je *nadsázkou,* karikaturou dobových tendencí jazykových. – Což oboje si můžete ověřit na pidimužích i na obrech české poezie.

Dnešní český básník podstatnější ráže pracuje v své chemické a alchymické dílně slohotvorné s aparaturou nad pomyšlení složitou. Srážejí se u něho tvary lidové i nářeční s nejvybranějšími slovy spisovnými; mísí důmyslně v hustou emulzi nejsrostitější slova rustikální se slovními představami nejodtažitějšími, vsouvá archaismy, cizomluvy, exaktní termíny technické a smělé novotvary. Dokonale to ukazuje např. jedna ze zcela vzácných knih nové české lyriky, Palivcův „Pečetní prsten“:

králka – couk – oudy – merinový fáč – oupor – ouplný – perena – lutina – obloupiti – hoře vzlíná – píchy (průduchy) – *uléhavý – olovný – hubenství – tma palachu a pluch – v svou hloubku fárám*

chtivě – chemie chlorofylu – tma chorošů a můr – Hle, výtrusnice snů se zvolna vzbouzejí – atd., atd.

Vracím se ještě jednou k svým tezím.

Básník, každý pravý básník, je nádherným znásilňovatelem slova – je jím už proto, že je jeho přehodnotitelem. Nemůže jím nebýt – je to člověk, kterému je kabát jazyka těsný. Jazyk, jeho normu, kánon, vžitý úzus, znásilňuje i každý klasik. Také Erben např. – a nevěříte-li, vysypu vám z rukávu alespoň tucet makavých dokladů z „Kytice".

Nečiní rozdílu, zda jde o básníka lidového nebo poezii umělou. Lidová píseň si třeba najednou zamane a mluví o *zatrněné zahrádce,* jindy o *zjabořilé dceři.* I jsou pak slovesa *zatrniti, zjabořiti* a jejich deriváty – ano, co jsou? Partenogenetické zázraky básnické tvorby jazykové, každé z těch slov se jako Venus Anadyomene najednou vynoří *z* podmoří mluvy a je tu, zázrak už neodčinitelný a slast, každému, kdo popatří.

Jen čtyři doklady mi ještě dovolte, volím je úmyslně z jazykové dílny tvůrčích duchů hodně nesourodých.

Máme v češtině už dávno slovo *půlnoc* a máme i příslovečné určení *po půlnoci.* Přijde najednou Šalda a řekne: *popůlnoc nebe své rozklene* (Tři mosty). Od toho dne má čeština slovo *popůlnoc*, a sotva vypovím, jak jsem rád, že je má.

V básni „Básník" z r. 1842 řekne Nebeský:

> *rozkveťte a rozpějte se sady,*
> *rozhlučte se, zhrdněte zas hrady —*

a je na tom českém světě sloveso *zhrdnouti* s významem státi se hrdým, je vědomě nesprávnou etymologií svázáno se slovem *hrad* – a není-li to dohromady nejkladnější tvůrcovství jazykové, pak tedy už opravdu nevím.

Neruda, ta šedá eminence češtiny, ten stejně nehlučný jako velkolepý Deformátor českého výraziva:

s ním celá ta zaleklá šveholná,
ta sladká a náhle zas úbolná,
ta bývalá lásky tíseň.

Úbohá tíseň – čeština rovnou až do toho dne neměla ani tušení, že má v svém lůně slovo *úbolný.* A teď povězte sami: je Neruda stvořením tohoto slova přestupník, či je dobrodincem nás všech?

Halas (K. H. Mácha):

za tebou bloudil (jsem) *mrtvý poutníku*
v truchlivišti dlouhé noci tvé

Truchliviště – kdo to jakživ slyšel? Nebylo toho slova v češtině. A sotva někomu chybělo. Ale jakmile je František Halas napsal, nejen že tu bylo – každý, kdo je hoden, aby tu skladbu četl, musil mít pocit, jako by čeština byla čekala tisíc let, až přijde ten, kdo jí pomůže k tomuto zdárnému porodu.

Nejsou všechny porody tak zdárné, rozumí se. Rodí se i zmetkové, a jejich rovečky je hustohustě poset hřbitov jazyka, jen takových hrobečků buditelských znám tisíce a tisíce. A věru nejen buditelských. Píše Neruda r. 1879 Šemberovi o jakémsi článku, chce vyjádřit, že ten článek je věcný, ba víc než věcný, že je věcností nabit; i řekne *věcnatý článek.* Chápeme intenci, ale *věcnatý* se nám přec jen nezdá. Neujalo se to slovo, byl to mrtvý porod – ale to už je riziko práce babičské, to už tak náleží k Dobrodružstvím Odvahy.

Stejně jako je svatá pravda, že poezie deformuje jazyk i po stránce skladebné. Malý doklad. Čeština má dvě zájmena vztažná – *který* a *jenž.* Nejsou mechanicky záměnná, v jejich významu a funkci je velmi jemný logický rozdíl. Sám ho šetřím, jak jen mohu. Ale nelze nevidět,

že česká poezie, nucena rytmickými a metrickými nezbytnostmi, tento rozdíl stírá a že jsme na nejlepší cestě k naprosté záměnnosti, k významové a funkční totožnosti obou vztažných zájmen *který* a *jenž.*

Dovolte ještě, abych uvedl, jak o těchto věcech soudí znamenitý romanista Joseph Bédier, žádný bouřlivák a frajkumštýř, nýbrž jeden z nejzdárnějších žáků přísné filologické školy Gastona Parise (Les fabliaux, 1911, str. 433):

Qu'est-ce que l'histoire d'une langue, sinon l'histoire des révolutions volontaires, „des coups d'état" que quelques hommes, Ronsard, Pascal, Racine, Victor Hugo, ont tentés sur elle?

Tedy: Co jsou dějiny jazyka jiného, než dějiny volních revolucí, „státních převratů", které na něm spáchalo několik mužů, Ronsard, Pascal, Racine, Victor Hugo?

Přičemž si povšimněte, že mezi ty pachatele státních převratů jazykových počítá – víc než plným právem – také arciklasika Racina.

A Melchior Cesarotti, geniální padovanský lingvista u nás bohužel neznámý (1730–1808), praví v svém Eseji o filozofii jazyků aplikované na jazyk italský (Saggio sulla filosofia delle lingue applicata alla lingua italiana):

Niuna lingua fu mai formata per privata o pubblica autorità, ma per libero e non espresso consenso del maggior numero. Quindi niuna autorità di un individuo o d'un corpo può mai nemmeno in progresso arrestare o circoscrivere la libertà della nazione in fatto di lingua; quindi la nazione stessa, ossia il maggior numero dei parlanti, avrà sempre la facoltà di modificare, accrescere, e configurar la lingua a suo senno.

Niuna lingua è perfetta: come non lo e verun'altra delle istituzioni umane. I pregie delle lingue si escludono reciprocamente… Niuna lingua è ricca abbastanza, nè può assegnarsi alcun tempo in cui ella non abbia bisogno di nuove ricchezze… Allora solo la lingua potrà cessar d'arrichirsi, quando lo spirito non avrà più nulla da scoprire, nè da riflettere.

Tedy:

„Nikdy nebyl žádný jazyk vytvořen autoritou soukromou nebo veřejnou, nýbrž svobodným a nevysloveným souhlasem většiny. Nemůže proto nikdy autorita nějakého jedince anebo sboru zastavit neb omezit svobodu národa ve věcech jazyka; pročež národ sám anebo většina lidí promlouvajících tím jazykem bude mít vždy možnost, aby pozměňovala, rozmnožovala a utvářela jazyk podle svého.

Žádný jazyk není dokonalý: jako není dokonalá nižádná z ostatních lidských institucí. Chvály jazyků se navzájem vylučují… Žádný jazyk není dosti bohatý, aniž lze určit nějakou lhůtu, kdy by neměl potřebí nových obohacení… V obohacování bude jazyk moci ustat teprv tehdy, až duchu nezbude už nic, co by objevoval a co by zrcadlil."

Jinými slovy: jazyk se přestane obohacovat, měnit, deformovat rovnou v okamžiku svého zániku, ani o minutu dřív. Poezie však je nejsoustředěnějším temeništěm a vývařiskem života v jazyce. Závěr z faktu prvního a druhého si vyvoďte sami.

* * *

Kdo by se domníval, že tato kapitola měla být také ospravedlněním českých básníků, hádal by zcela správně. Ale právě toto její poslání znamená i rozhodné Vari! všem břidilům. Každá deformace je věc odpovědná, a odpovědné je i každé plození a otcovství. Stvořit nové slovo je jakási hybris, která spadá už do bipolarit latinského pojmu sacer. Každá deformace, každý novotvar musí být plně funkční, nesmí jej autor zplodit se svou kuběnou Leností nebo Nevědomostí nebo Nemohoucností. Zpřeházet pořádek slov, mrzačit tvary, dávat slovům významy facka sem facka tam, strojit pekáče nových slovních buchet z nepoučenosti a lajdáctví – to opravdu nejde, a zde by měl brusič víc než pravdu. *Ta bdělá vážnost nad přípravou slova* –

o tu jde; a aby se to slovo klovalo z nesmírna a rostlo, jak s ním zacházíš – zcela podle slov básníka, jenž z našich určujícím slovem přemítavosti nejhlouběji vnikl do mystérií slova. A především musí být každá úchylka od normy vybojována *mou* paží, *mým* mečem. To nejde – brát kytičky z cizích váz anebo půjčovat si zlaté rouno kolchidské. Takové půjčky se mstí ihned ve stopách pumpařského činu. Okolnost, že si od Vrchlického půjčil deformativní aparaturu slohotvornou, nesňala např. z Antonína Klášterského záporné insignie básníka planého a plytkého; naopak, jen mu to přitěžuje, přidává mu to ještě na zbytečnosti, zhoršuje to každý jeho verš ještě pod míru jeho hodnoty o sobě nepatrné. Aby si někdo chodil v červeném fraku, k tomu je mj. potřebí, aby na to měl postavu a vzezření, aby se do toho kabátu narodil; šlechticům, když jedou na parforce, ten červený frak slušívá, hajný buď rád, že se od něho nečeká nic takového.

Čeští básníci právě svým slohotvorným usilováním vykonali věci veliké pro češtinu vůbec. Poezie a beletrie má totiž u nás daleko větší jazykotvorný význam než v kulturách, ve kterých jazyk vytvářela především vyšší společnost, život státní a veřejný, věda, filozofie. U nás v rozhodujících časových úsecích – od obrození do dneška – spočívalo hlavní břemeno těchto úkolů na básnících a beletristech prozatérech; jiné literatury bylo příliš málo, teprv za našich dob začíná i věda bohatším počtem příslušníků budovat jazyk organizovaný podle principů vyšších než jen v úzkém smyslu sdělovacích.

Jazyková tvorba je život, a život – jakýkoliv – je deformace. Bez deformace není tvorby. Je deformátorem Erben a je jím Smetana, nikdy před nimi se tak nemluvilo, nikdy před nimi se tak nezpívalo; znamenají a přinášejí slohovou revoluci, jejíž triumf je v tom, že si ji už ani neuvědomujeme. Ale Pivoda si Smetanovu převratnost uvědomoval velmi dobře, s Pivodou i všichni, kdo Smetanu štvali

jako divou zvěř, a Smetana sám si byl velmi dobře vědom, že ztéká Bastillu.

Čeští básníci bene meriti sunt. Kdo *platným* lidem mezi nimi zazlívá jejich deformace a neologismy, pro toho jako by byl velký deformátor Kollár napsal slova, jichž užil s narážkou na Petrarku (S. Dc. III 82):

> *v řeči šťastného a* vděčného
> *národu jest rozkoš básně psáti*

Zvýraznil jsem já. Ostatně nemyslím, že psáti básně je rozkoš. Spíš bych řekl, že psáti básně je utrpením pro toho, komu jde o to, aby napsal básně, které by nebyly utrpením pro jiné lidi.

LXXVIII
Smutnoduté volání a obloholetný skřivan

1

Čeština má daleko méně složenin než některé jazyky jiné, zejména než řečtina a němčina, ale také než ruština. Bezprostřední a přirozené možnosti češtiny v této oblasti tvoření slov se omezují na tzv. spřežky, což jsou složeniny nevlastní, vznikající splynutím slov jinak samostatných tvarem i významem, např. *zeměduch* (= duch země, mohli bychom psát i země duch), a pak na některé nečetné typy složenin vlastních; mluvnice jim říká složeniny významu spojovacího, např. *modrozelený* (tj. modrý a zelený), složeniny významu určovacího, v nichž první člen blíže určuje člen druhý, a to buď určením souřadným: *dobrodruh* (tj. dobrý druh), anebo určením podřadným: *zeměplaz* (plazí se po zemi); pak tvoří čeština ještě složeniny s významem přivlastňovacím: *bystrozraký*, tj. tvor s bystrými zraky, *drbohlav*, tj. člověk, který si drbá hlavu.

Z tzv. spřežek (složenin nepravých) je v češtině nejplodnější typ *kazisvět;* jsou to složeniny, v nichž se rozkazovací způsob 2. os. sg. přisouvá k nějakému jménu, zájmenu nebo příslovci. Namátkou několik příkladů: *vydřiduch, melhuba, tlučhuba, močihub*, *duspivo*, *mořipivo, držgrešle, držmíšek, valibuk, pudivítr, kazimír, vodřihost, strašpytel, potinoha, budižkničemu, dřepdoma*, *utřinos, připalpeklo* (slovo zaznamenané prof. M. Weingartem z mluvy pražské), *otevřhuba*, *vrtichvost, vařbuchta*, *klatisvět* (tj. tulák, dokládá Jungmann z tehdejší živé mluvy), obdobně slovenské *prepiduša* (opilec).

Tyto české spřežky s imperativem se vhodně srovnávají s hojným typem spřežek francouzských *fai-néant*, *crève-coeur.* Typ těchto spřežek přešel ze středověké Francie také do Anglie, kde stvořil slova, jako *cut-purse, cut-throat*, *do-nothing, lack-brain* a mnohá jiná. Velké většině těchto spřežek francouzských, jimi inspirovaných spřežek anglických a – jak se rozumí – zcela *nezávisle* na nich vzniklých spřežek českých (typu *držmíšek)* je společný rys, že to jsou slova výrazivá, citově zabarvená, a to slova odsudivá, hanlivá, posměšná (pejorativa). Jejich nápadně bohatý rozrod v češtině má patrně příčinu právě v tom, že tyto imperativní spřežky dávají tak jadrné přezdívky charakterizujícím obsahem bohaté a hoví proto nám již známému sklonu české povahy.

Ale i české složeniny jiných kmenoslovných typů bývají velmi zhusta výrazivé, tj. mívají obsah citově zabarvený. Snad nám postačí tyto příklady volené ze všelikých typů složenin, jak je tvoří normální čeština: *makotřas* (tj. slaboch, zbabělec), *ohnipara* (vlastně vyrážka erysipelas, nadávka na Hradecku), *kolohnát* (kdo dovede klát, tj. lámat hnáty), *vhrdlolež, vozembouch* (na Slovensku *ozembuch,* význam je tam silák, sprosťák, též hlupák), *pecivál*, *hejslovan*, *hejpočkej* (zpodstatnělé, takový hejpočkej, taková slečna hejpočkej), *darmodej, darmojed*, *darmošlap*, *darmotlach, darmožrout, božidárek, neznaboh, dopilkuba* (hloupý opilec), *slamotrus, zloděj, zlosyn, škrabonosek* (neobratný člověk, pražský záznam Weingartův), *pinčupajda* (záznam Weingartův), *kurděje* (tj. dělání se vřídků), *pídimužík, přetrhdílo*, *roztrhdílo*, *sralbotka*, *sraligata, sralkalhotka* (tento líbezný trojlístek zaznamenává již Jungmann), *holobrádek,* slovenské *krikehájčan,* tj. křikloun, *popelvál* (slovenský pecivál), sl. *horenos*, slov. *strachopúd* (strašpytel), slov. *kuryplach* (rovněž strašpytel), slov. *konedráč* (ras).

Ještě několik méně známých velmi výrazných kompozit lidových:

na Boskovicku znamená *volotok* hlupáka, *zemoléz* protivu. Pro pojem klíti, dovolávati se ďáblů mají Laši sloveso *stoďábłovať.*

Argot našich vojáků stvořil mj. kompozita *pršíširm* a *seržbánek* (jedno i druhé s významem vojenská přílba). Věru ne špatná jsou i slovenská kompozita *oštinoha* = strašpytel, *prdimúka* (rovněž strašpytel, baba), *zlomgrgy, zlomkrky* s významem „horempádem", *dolnožky* (měsíc je dolnožky, tj. v poslední čtvrti).

Výrazivost složeniny nemusí dosahovat příhannosti; nemůže být o nějaké příhannosti řeči u slova *kurděje,* ale jakmile si uvědomíme jeho pro nás již dosti zatemnělé složení: *kur-děje*, vynikne nám ihned jeho výrazivost. Zcela obdobně u četných jmen rostlin: *jitrocel*, *devětsil, zemědým, černobýl.*

Podobně jako složenina *kurděje* zatemnila se nám co do své mluvnické povahy např. i spřežka *přelíčení* – neuvědomujeme si, že to je pře líčení, přičemž slovo *pře* je v genitivu.

Okolnost, že čeština má *poměrně* málo složenin, svádívá k domněnce, že jich má vůbec málo. Je to domněnka nesprávná, má jich mnoho a mívala složeniny vždy. Má dokonce složeniny typu jen českého, říká se jim složeniny kopulativní a záleží v reduplikaci téhož slova (kmen – příd. jm. určité): *pouhopouhý, šíroširý, černočerný, pustopustý;* jsou zvláštností češtiny a významným prostředkem básnického jazyka např. hned Máchova.

Ze starší literatury si uveďme několik příkladů pro pozoruhodné složeniny, o něž v ní není nouze:

kazinota (Blahoslav) *pasobřišec* (Desatero), *jistbomětice* (zametačka, Tkadleček), *pecopalička* (týž), *kuchometičě* (týž), *libolička, libomyslička* (týž), *mestkomín* (XVI. stol.), *rukotržnost, rukotržný* (marnotratnost, marnotratný, Štítný), *sladkokusná řeč* (úlisná, libá, týž), *napěnožec* (vypínavec, týž), *Kristonoš* (Christoforos, Pasionál), *ducholovec* (kdo ukládá o duši, říkalo se *učiniti něco ducholově,* jak dokládá Žaltář klementinský), *chytromluvec* (sofista, Komestor), *hleditruňk* (XVI. stol.), *prdivál* (Hus, *běda tučným prdiválóm*, *jenž almužnu jedie*), *rušihlas* (Blahoslav), *hlodokůstka* (XVI. stol.), *krvostřebka* (pijavice, Veleslavín, Komenský), *křivopří-*

saha (např. u Komenského), *krasomluvec*, *krasomluvnost* (Veleslavín, Blahoslav), *mladí mlékosrkači, kašojídkové a ozhřivci* (Rešel, 1561), *lidé rozkošní a chladoležkové* (Chelčický v Postille), *lení, chladoležní a strašliví* (tj. bázliví, týž tamtéž); *hnojokyd* byla obecná stavovská nadávka selským nevolníkům. Komenský dává v „Labyrintu" členům nekalého soudu tato téměř vesměs kompozitní jména: nejvyšší sudí *Takchcimít,* prokurátoři *Darmotlach, Pochleba, Křivoved, Právotah,* soudcové *Svárurád, Sluchosud, Stranobij*, *Osobolib, Zlatomil, Darober*, *Nezkus, Malověd, Nedbal, Kvapil, Ledabyl.* Zde se již zcela vědomě těží z příhanné výrazivosti takových složenin, jsou to slovní ražby rabelaisovské (čímž označuji povahu, nikoli vliv, jak se rozumí).

* * *

Než celkem přec jen platí, že čeština má složenin poměrně málo. Jsou jí totiž, pokud jde o češtinu normální, odepřeny některé *typy* složenin. Srovnáme-li české možnosti v oblasti složenin s možnostmi např. němčiny, shledáme, že normální čeština netvoří složeniny těchto typů:

příd. jméno + podst. jméno: Weissgebäck – bílé pečivo
podst. jméno + podst. jméno: Dampfmaschine – parní stroj
příd. jméno + sloveso: schwarzstreichen – natříti na černo
příslovce + podst. jméno: Schwarzfahrer – kdo jede „na černo"
příslovce + sloveso: schöntun – obskakovati koho, lichotiti komu
podst. jméno + sloveso: nachtwandeln – býti náměsíčný, sich katzbalgen – kočkovati se
podst. jméno + příslovce: freundnachbarlich – v sousedské shodě
podst. jméno + přechodník: wonnegrunzend – chrochtaje slastí
podst. jméno + příd. jméno: weinrot – červený jak víno atd., atd.

Z připojených překladů je vidět, že čeština takové složeniny typů jí cizích vyjadřuje analytickým opisem. Jindy zas je vyjadřuje slovními odvozeninami pomocí své bohaté soustavy významotvorných přípon: der Bretzelverkäufer preclíkář, die Furnierfabrik dyhárna, der Müllhaufen smetiště, das Strumpfband podvazek; jindy postačí předpona: die Kniebeuge podřep, jindy zas nastoupí předpona s příponou: das Armband náramek. Kromě toho má čeština ještě některé možnosti jiné, velmi jemné: die Heumahd sena (plurál, vedle složeniny senoseč), der Nachschnitt: dožínky, dokosky.

Jen někdy si vynutí praktický život složeninu utvořenou vlastně proti zákonům češtiny: *velkoměsto* na rozdíl od *velkého města, velkoobchod* na rozlišení od *velkého obchodu*, *silostroj,* což je stroj na výrobu síly – na rozdíl od *silného stroje.*

Dosti úzké meze, které si klade čeština při tvoření složenin, přinášejí výhody i zas nevýhody. Pokud jde o jazyk normální, a to jak obcovací, tak i spisovný, lze shledati téměř jen výhody. Slovní derivace místo slovní kompozice (typ *sklárna* proti Glashütte, Glasfabrik, *metař* proti Strassenkehrer, *slintavka* a *kulhavka* proti Maul- und Klauenseuche) lze zajisté bez každé zaujatosti nazvati tvořením slov nadmíru elegantním, v každém smyslu zdárným. Zároveň se takto pro češtinu nadobro zažehnává hrůza složenin buď krutě nelibozvučných, jako třeba Geschwulstschwund, Sumpfpflanze, Karstschroffe, Grosskampfschiffsrumpf, anebo tasemnicových asi na tento způsob: Verzehrungssteueraufhebungsparlamentsdebatte, Seuchenübertragungsverhütungszwischenstaatenabkommen, Lustbarkeitssteuereinhebungsrevisionsdienstorgan, Zuckerrübe nanbauvervollkommnungslandstrichplanungsversuchsrichtlinie n – což jsou sice mé vynálezy, ale přec jen takové, že nepředstihují o mnoho mnohý úřední nebo odborný text.

Ale tato ideální bilance ve prospěch češtiny se poněkud zkalí, jakmile srovnáme české možnosti s cizími v hájemstvích dikce jiné než normální, totiž dikce básnické. V jazycích, které tvoří složeniny

podle hojnějších typů než čeština, jsou právě složeniny typů češtině jaksi „od přírody“ odepřených zpravidla nositelem básnických obsahů zcela zvláštních. Abychom si to znázornili, zvolme si proslulou složeninu, kterou stvořil Goethe v básni „An den Mond“. Praví se v ní:

Füllest wieder Busch und Tal
still mit Nebelglanz

Tedy mlžným leskem. Ale básnická složenina jako Nebelglanz nenavozuje přesnou představu „mlžný lesk“, nebliger Glanz. Navozuje jakousi *splynulinu* představ mlžný lesk + lesknoucí se mlha. Součásti složeniny do sebe splývají svými představovými obsahy, stávají se z nich jakési spojité nádoby. Pojmová přesnost se zakaluje, básnická vodivost, sugestivnost slova stoupá. Je to zjev velmi obdobný proslulému *večernímu máji* u Máchy. Také Máchův *večerní máj* není ani májový večer, ani večerní máj, nýbrž navozuje v nás představovou splynulinu máj + večer, přičemž nevzniká jen pouhý aritmetický součet máj + večer, nýbrž jakási syntetická celina řádu vyššího.

To je funkční tajemství složenin v básnické dikci jazyků, jimž jejich ráz a povahové tíhnutí neklade nijaké meze při tvoření kompozit – a to je především řečtina a němčina. Proto a jen proto tolik složenin v poezii německé, proto si jich stovky stvořil Goethe, např. heranwachen, zurückwettern, jünglingsfrisch, Schlossensturm, schlangenwandelnd. A proto je v jazyce, který tuto možnost nemá, věcí tak svízelnou, ba nemožnou vystihnout obsahovou náplň básnických složenin řeckých, jako třebas namátkou; Boreés aitherogenetés (Homér), dendrokomos (Aristofanes), myriokarpos (Sofokles), iostefanos (Pindar), onomaklytos (týž), liparoplokamos (týž), adamantopedilos (týž) a tisícerých jiných.

Stejně se rozumí, že se pro jazyk, jako je čeština, velmi ztenčují možnosti využít složenin k účelům komickým, parodickým, satirickým, invektivním, jak je zná a má svět od Aristofana přes Rabelaise do Heina a mnohých jiných.

Ovšem – také tato neochota češtiny tvořit básnivé složeniny má zas i výhodu. Záleží v tom, že v jazyku, který zcela nenuceně může vytvářet složeniny téměř libovolných typů, neomezí se tato tvorba na dikci poetickou v nejužším smyslu slova, nýbrž přeskočí i do prózy. Také v ní mohou takové složeniny být velkou estetickou hodnotou. Namátkou uvádím případ takové složeniny z textu čistě básnivého: *Gottesverlegenheit,* rozpaky z Boha, rozpaky tváří v tvář Bohu (Thomas Mann). Ale stane se pak, že se taková složenina octne i v textu nebásnivém, např. myslitelském. Zde pak ukáže svou podvojnou povahu. Způsobem zde nemístným, nevhodným podnítí básnivou představivost v posluchači, čtenáři, zároveň však zakalí jasnost představy a myšlenky: neboť Gottesverlegenheit, toť nejsou jen rozpaky z Boha, jsou to také trochu „rozpaky Boží" a je to vůbec něco na způsob zářící mlhoviny. Hromadí-li se pak takové složeniny, vznikne text, v němž pojmovou jasnost nahradí jakási opalizující mlha, velmi svůdná pro čtenáře. Nastává pak jazyková situace, v níž se autor zpíjí vlastním slovem a opíjí čtenáře (posluchače), a jedno i druhé se děje na újmu jasného myšlení a logického usuzování. Je to stav, na který se dokonale hodí slova, jež napsal Schopenhauer, míně jiný jazykový zjev, totiž nadměrné užívání slov odtažitých (Die Welt als Wille und Vorstellung II, 159):

„Pomáhají si (určití myslitelé) temnosvitem, v němž se, aby se uklidnili, rádi chápají *slov*, zejména takových, jež označují pojmy neurčité, velmi odtažité a těžko vysvětlitelné…"

Tohoto nebezpečí tedy je čeština prosta, a s ní i její autoři; stejně jako je čeština i z některých jiných důvodů jazyk dosti neúprosně logický, jazyk, v němž je těžko nahradit myšlenku a mínění opiátem pouhých slov.

Skončeme však prozatím poznatkem, že mnohé složeniny typů např. v němčině bez každé násilnosti možných jsou normální češtině odepřeny.

2

Ale také jen v češtině *normální;* neboť novější jazyk básnický si napořád vytváří a vymáhá složeniny i takové, jaké by normální čeština opravdu nesnesla. A selhávají starší domněnky, že tu jde o vlivy jazyků klasických a němčiny, tedy o „kompozitní kalky". Co do takových vlivů bylo by zejména pro dobu obrozenskou třeba přičíst i velmi důsažný vliv složenin ruských typu *gromoglasnyj;* ale všechny tyto vlivy dohromady, ač se skutečně uplatnily, nevysvětlí úkaz, o kterém si teď ve zkratce povíme.

První, kdo u nás tvořili smělé složeniny typů češtině cizích, byli básníci a vůbec autoři údobí barokního. Tak tlumočí Bridel Speeova slova Die taubenreine Tochter schön slovy *holubičně-bílé dcery.* Rovněž Bridel textuje *studně zdravohojitedlná sv. Václava.* Barokní autor Laštovka má např. složeniny *celosrdečně, chválopíseň*, *roucho vlasodraplavé, bezmravospurný, masojídné pokolení.* Jiný – D. Marek – mluví o *mozkobrusné otázce, o mrtohlavních bloudnících, horlivotepčení* (tj. horečný tep).

Uveďme si teď malé klasobraní ze složenin u obroditelů:

Jungmann: *zemovladař, nívy mlékotoké* (v oslavné básni na Františka I.); *palma rájeplodá* (Na památku); *mrakovlny* (Goethův Zpěv duchů nad vodami); *vlny zrnorodné, ohňorudé proudy, rukostvůra* (Schillerova Píseň o zvonu); *ctiodbojný, Na síni kdys lidohlučné, stříbropramenů, stříbrotoká, báně železokrušné* (v básni „Krok"); *silou blaholéčnou* (Hvězdohora); *péče smutnooblaká* („Jeseň"); *mnohožádná vojna* (Heřman a Dorota); *blahodobná hlezna* (tamtéž); *mnohožádostných měšťan* (tamtéž); *mládec přeušlechtilo-*

citný (tamtéž); *blahozásobený dům* (tamtéž); *hlava trůnovládných mocnářů* (Miltonův „Ztracený ráj"); *v středovětrném prostranství, s hustěchvěných křídel* (tamtéž). Tak i v próze: *jazykosmělec* (v překladu Pavla Stránského Respubliky); *Což tak za právourážné uznáno jest* (O jazyku českém).

U Jungmannova přítele Antonína Marka, upravujícího svou dikci za stálých potazů u Jungmanna, čtu např. složeniny *strdotečný,* tj. tekoucí medem, *horohromný.*

U Josefa Lindy: *temnohučný, širokobouřný, hromobleskomocný, mezi cizosestavěnými vozy; srší vztekem smrtohladů.*

Hankův Rukopis zelenohorský: *striebropěnú, zlatopieskú, plamen pravdozvěsten, svatocudná voda*, *věkoživných bogóv;* královédvorský: *dlúhopustý les, tur jarohlavý*, *hlasonosnú obět.*

U Čelakovského: *mluvohudba* (v oslavné básni na Jungmanna 1839), *lidožerná modla* (Růže stolistá), *hadochvějné čupřiny, čarolícná noc*, *obloholetný skřivan, mnohožití, stkvělook, víceživotí, smyslolud, věkosnubné věnce, hrdotupě, vědolibný, vděkoruměnec, blahozňaté ňadra*, *květolícný* – všechny tyto složeniny svým rázem tak kollárovské a tak málo souhlasící s představou, kterou si o Čelakovském tvoříváme, jsou z Růže stolisté; přidejme k nim třeba ještě složeninu *čpavodůkladný* (Křen).

U Chmelenského: *tvář lesklobělá* (Fatima), *city trudnopasné, bělorouný dav*, *ve snách hrůzonosných* (vesměs z básně „Na Ni"), *věčněbleská pochodeň* (Víra), *máti miloklidná; věkožizný paprsek* (Láska Čechova).

U Kamarýta: *vánkochvění, hvězdověnec, rekosláva, blahotučné poliny.*

U Šafaříka je smělých složenin hojnost, např. *ctilakomost* (Schillerova Stuartka, 83), ale zvláště příznačné jsou v jeho vědecké próze. Tak ve Starožitnostech I: *prvobytelé, skotopasectví, světoborný, světohromce, vládobažný, barvenotvárný, boholuh, čtverohranotvárný, jantarorodný, ledoobry, pastýřskotoulavý, stepožilci, středmolebý, šiškojedci, totožnoslovný.*

Z Máchy uvádím jako pouhé příklady: *spolusmutný druh* (I 287), *Mnohozvuké Vltavy* (I 195), *Temnota černorouchá* (I 195), *hor stínokrytých* (I 195), *Korunu stříbrobledou* (I 246), *věčnobytné témě* (I 270), *Nad zroseným mrtvotichým hájem* (I 245), *Černokadeřavou hlavu* (I 237), *zlato skvělobleské* (I 231), *věkobytné hlavy* (I 230), *V stříbrotoku říčném* (I 246), *noc stříbrolunná, zraky žalonosné* (I 210), *růže trnokrytá* (I 208), *stojazykovou Echo* (II 114), *rovnorozenci jeho* (II 15), *láskyprázdné zemi* (II 16), *hromonosná slova* (II 16), *stříbrozvuky* (I 93), *zboropění* (tamtéž), *nebenosná skála* (I 118), *ve věčném snůpustém spaní* (II 156), *po hladkém tajemnoskvělém toku* (II 141), *slavnotoké Sázavy* (II 137), *smutnodutým voláním* (II 139), *mnohomohoucí čas* (II 143, 144), *krvorudé* (II 276, 296), *plamenorudé papršlky* (II 332), *blahodatný stán* (II 333).

Z Kollára: *kráskám pěknošatým, stádo rychloskoké* (S. Dc. III 76), *dítě zlozvyké* (III 81), *pád vlasovisný meče* (K III 44), *rukotisky* (stisky rukou, I 96), *K oné růžoplotné zahrádce* (I 60), *v takovémto žertohravém studu* (I 56), *plná šumilebých pověrek* (I 51), *medossavé včelky*, *lipka dřevokmenná* (I 33), *Křídohora* (II 50), *novokrojná láska* (II 49), *srdcotrapné city* (II 47), *světopojný Balt* (II 44), *svatodomu* (II 35), *skutky křivdočinců* (II 17), *ústka láskosmavé, krásnoperá křidélka* (II 10), *hromobitné noci, růžoprstá dennice* (I 101), *čistonitá* (tj. nahá lady Godiva, I 100), *slavovraha* (II 35), *všeslavnost* (II 140), *Slávokat* (V 45), *slavotlačné* (V 93), *šarlatorozenec* (IV 86), *okoslepný mrak* (IV 6), *světozvučné chvalozpěvy* (K IV 4), *Nebeslavsko* (IV 3), *perloštěpný náčelek* (IV 63), *rovnojmenec* (IV 64), *protibřežné vesnice* (IV 72), *stříbrokutá hubatka* (IV 73), *novochtivost* (IV 75), *nebeslavka* (IV 87), *siroslavek* (IV 90), *dějesoudný* (IV 109), *slávohladovitý* (IV 108), *cizoplemců* (IV 107), *květohrázná zahrada* (IV 129), *bahnotoký Acheron* (V 70), *nosovtipci* (V 13), *hradba hradohnízdných skalin* (V 24), *spropadlina stovírná* (V 27), *kostilomý* (V 31), *zemitřasný rachot* (V 32), *dymokourná světnička* (V 33), *carobažní Lžidmitrové* (V 35), *tmomil* (V 32), *plesovůdce* (V 38), *le-*

bočíš (V 44), *šelma harpidlapá* (V 47), *holochvost* (V 48), *Slávoborec* (V 53), *Styx hnojotoký* (V 56), *strachomorný* (V 57), *žlabočistec* (V 63), *Knihočmýr* (V 74), *řeckorouchá podoba* (V 87), *tygrouchá hlava* (V 87), *tvářeškrabný svár* (V 107), *Slávopeklo* (V 106), *čertoslavky* (V 95), *všeckoznatel* (V 88), *Sálovlažné údolí* (III 107), *hvězdoharfa* (III 105), *rozkoš lektouchá* (III 101), *hromojizvá hlava* (III 2), *listošepté hájky* (III 4), *Tatra révovlasá* (K III 3*), písně zlatorýmé* (III 1), *Milek větrošatý* (II 146), *zemovodá cesta* (II 146), *vojna lidožerná* (II 141), *matko jasnočelá* (II 137), *dějoprázdná Morana* (II 130), *modla pětiobličejná* (II 61), *sedmispáči* (II 55), *matko ctnostivládná* (III 66), *měkkolomné vlny* (III 37), *ztrátolkavé zpěvy* (III 42), *tichomluvné noční soumraky* (III 49), *slibolomným chtíčem* (III 51), *srdcotrapné city* (II 47).

Snad smím ustat, ačkoli to je pouhá část složenin, jimiž je „Slávy dcera" prostoupena do té míry, že kdyby jich nebylo, změnil by se úplně charakter celé skladby. A neupřete, že to jsou složeniny velmi smělé a většinou nemožné v jakékoli češtině i jen trochu normální. Některé z nich jsou zjevné kalky podle němčiny, např. ti *sedmispáči* (Siebenschläfer), ten *slibolomný chtíč* (wortbrüchige Gier), ta *novochtivost* (Neubegier). – Kollár má mnoho velmi odvážných složenin i v své próze, např. v „Cestopisu": *tvrdoskalné vrchy* (359), *strašnokrásné divadlo* (360), *otrokomyslnost* (480), *do usmívavé životočerstvé Italie* (422, lebensfrisch!), *Každá píď země jest tu světodějinným punktem* (366, ein weltgeschichtlicher Punkt), *tamější sněhochlumy* (365), *dlouhoohlasným jekotem* (360), tyrolské hornatiny jsou *strašný skaloskelet* (410, Steinskelett).

Z Polákovy „Vznešenosti přírody" uveďme tyto ukázky:

oknořadí, korokmenný, mrakověnec, *mlhošeří očarové, strašných skalosloupů sadby; měkoběhy* (slavičí); *okotěšný, černomračno, krupobitné prášeniny, růžověnce, jiskrosršný, žilochladný, rozkošeplodný*, *srdceblažný, vráskočelé hory*, *tisícletní, skalobrové, světověnec, krasoslova, světokoule, mlhostříbro, krevosklady, v černomodru*

jádrného tvrdorytu, tlukostroj, matnokeřná tráva, bezinotma (tj. bezí tma), *větrovůz, prachomraky.*

Z jiných Polákových skladeb:

skvěloříše, jedovýparný, blahožitnost, jemnoslovo, lesohora, medosladčeji, *květotravný*, *služboochotný, květotílka, zlatolýče, stredovůně* (tj. medová), *vrzy větrochladné, bolokojně, tmavokout*, *slunoparno*, *miloobraz, jedosměs, barvolampa, stálohvězdí, vlnodav, mlhozmat, ladotvář, liboznět, bělokůré březiny*, *mlhoříše* (až dosud vesměs ze skladby „Milek"); *ladohlasý* (Mluvozpyt), *smutnorouchem* (Z večera), *chrámové mramorosloupní* (Zieglerovi), *zpěvna mramoroschodná* (tamtéž).

Dodejme ještě, že tehdejší generace buditelská dovedla složenin užít i k účelům jazykové grotesky a satiry, tak např. hned známý bojovný spis „Počátkové českého básnictví obzvláště prozodye": *ani aristarchů mračnopozor ani tonomanů hromoblesky; vichrochumlomrakověncomodropovětrniny* (proti složeninám Polákovým).

Z Vinařického, jen tak namátkou: *též i bojův hučení lidobitných; aj šumnotoká Vltavo; slávohrdý Vyšehrad; kaukazských skalohor; jeseň mhodechou; Za druhokojnou, Karle*, *matku; v svatoháji; rolí úrodoslibné.*

Jak se nedá ani jinak čekat, má velmi málo složenin Erben. V úvodní básni ke „Kytici" je zrovna jen *drobnolistý kvítek*, v „Pokladu" jsou dvě složeniny velmi nevýstřední, víc jich má závěrečná skladba „Věštkyně": *oděv zlatoskvoucí, ve stříbroskvoucím oblece*, *lůžko blahosvaté,* a tyto složeniny, ač poměrně nenápadné, jsou velmi pozoruhodné proto, že se najednou vyskytnou ve skladbě, která se celým svým duchem, svou těžkou přemítavostí co nejnápadněji odlišuje od nezkaleně výpravného rázu „Kytice".

Jak si vysvětlíme ty buditelské složeniny, jež v ukázkách shora podaných působí tak podivně, ba groteskně, a jež M. Z. Polákovi zlomily vaz jakožto básníku? Jde opravdu jen o nákazu z četby poezie antické, z němčiny a ruštiny? Tak se usuzovalo až do nedávna.

Praví např. J. Jakubec v svém znamenitém vydání Sebraných básní Antonína Marka (1935):

„Bylo to dědictví – ve valné části neblahé – po Vác. Janu Rosovi, které mátlo půldruhého století jazykový cit českým spisovatelům a čtenářům."

Výborný bohemista Jakubec je zde na omylu. Za prvé je totiž věcí opravdu nemožnou, abychom i jen zpovzdáli přistoupili na domněnku, že Jungmann, Čelakovský, Kollár, Mácha a občas i Erben měli zmatený jazykový cit. To bychom přec jen raději dali přednost domněnce – jinak a o sobě opravdu správné – že jazykový cit a ideál je veličina proměnlivá, že se mění téměř z generace na generaci. Ale v daném případě – co do těch složenin – padá domněnka Jakubcova i domněnka další, kterou jsme právě pronesli. Neboť procházíme-li českou poezii 19. století a 20. století až do dnešních dnů, najdeme jen málo básníků úplně prostých složenin.

Tak např. Nebeský: *peruť blahostinná; v bolnovřelá ňadra* (V noci); *A v té říši nebevelké* (Když mou duši); *žebrák láskochudý* (Vím to!); *Světodějstva ozářená pluky* (Protichůdci); *srdce Evropy a světoděju* (Č. Včela 1845); *světodějinné povolání* (Květy 1844); *Srnkonohá, srnkooká* (v básni na Boženu Němcovou).

Hálek: *šerokrásný stín* (Več. p. XXIII); *zvukotkaný dech; stéblokadeřavý* (V přírodě) a mnohá jiná. Mnoho složenin má také Svatopluk Čech, např. *samobytý*, *blahodějné snahy* (Nové písně). Není jich mnoho u Nerudy; zato však dovede psát o *pérolehkých balvánech*, pročež v duchu odprošuji nakladatele, na kterého jsem se vrhl, když uveřejnil v novinách inzerát ohlašující jakousi knižní edici na „pérolehkém papíře"; kdyby byl chtěl, mohl mě utlouci Janem Nerudou. Neboť týž Neruda má nejen *mladěvroucí city* (*za ním kraj pln krásných, mladěvroucích citů*, Hřbitovní kvítí), nýbrž i *mladobujné srdce* –

dám mladobujné teplé srdce svoje —

a to v básni s laděním a výrazivem jinak tak prostým, jak vyznačuje jeho pověstnou skladbu „Matičce“.

Z Durdíka, jenž přec nebyl básníkem: *náš veliký mluvohájce Jungmann;* Durdík ostatně, nezcela nevhodně, říká kompozitním adjektivům typu *skalopevný, děsnozvuký, dlouhopustý* adjektiva *homerická.*

Z lyrika tak zpěvného, jak jím byl Václav Šolc: *láskozvěst; v službě škodoslídné; mušce křídlozlaté, moře světlovlné; hromostřely; ostrodrapí supi; Nil vodospádny.*

Ježto zde nemohu absolvovat celou českou poezii, přeskočme hned na modernu. Shledáme u ní, že sice jen v případech poměrně vzácných ustrojuje složeniny takových typů, jimž se čeština vyhýbá, ale že zato užívá složenin v češtině možných neb alespoň možnějších v počtu daleko větším, než se s ním shledáme v češtině nebásnivé. Uvádím např. z Nezvalovy knihy „Básně noci“:

hromosvod, bezútěšná, polorozbořený, nanebevstoupení, podzemí, sněhobílý, protinožci, rodokmen, *stoletý, podivuhodný*, *šestiboký, šedooký, bezzubý, smrtonosný, podsvětní, malomocný*, *dobrodružný, světadíl, veledůležitý, břichomluvec, tajuplný, kolovrátek, zeměkoule, sedmiletý, polonahý, svítiplyn, rychlovlak, drvoštěp, polobotka, dobrodruh, dobrodružství, velkoměstský, paroloď, cizoložný, zeměpás, listopad, čaromoc, smrtihlav, sebevrah, netopýr, blahopřání, samočinný, bezmyšlenkovitý, rovnodennost, lehkomyslník, vesmír, polokoule, choromyslný, blahoslavený, sněhobílý, vlnobití.*

A z Palivcova „Pečetního prstenu“:

zemědým, kostivalů, bělozářky, starozlatý, černovír, stříbrolistá tma, milovonné vání, radium nebestýnu, čas mlékostříbré míle, tmo v libohájích dědů, tmo v černohájích jedů, zašlosti starozlaté, ó stříbrobrvá. Ta síla soubratrá, můj žlutoperý číž, tvou lehkonohou, tvou věrně souvětnou a organickou slohou, Ten málokrevný svět, v plášť hrubomleté tmy, v krytosemenné tmě žhne blizna divokvětu, černokněžná tma, ve výšce rychlokmité, výšky hvězdokupé, lovci stříbrošípí, trojspřežný samovaz.

Vidíme tedy, že záliba českých básníků ve složeninách nijak neutuchla a nepominula, jen se modifikovala a z hlediska češtiny abych tak řekl zkrotla, zobčanštěla; to však nelze tvrdit např. o Palivcovi, jehož složeniny – některé – jen málo zadají odvážnostem obrozenským. A záliba v kompozitech není ani zvláštností v dnešní próze, vyjadřující se nad jazykový normál, viz např. Šaldovo adjektivum *růženosvobodovský* (Záp. II, Literatura druhého a třetího nálevu): to je složenina, kterou by nesvedla ani němčina!

Velmi pěkný a poučný pokus podnikl doc. Šmilauer (Nauka o tvoření slov). Vybral z Příručního slovníku akademie, písmeno H a Ch, 100 slov, jež slovník označuje jako slova básnická, a shledal, že z těchto namátkou a podle spolehlivé abecední náhody vybraných básnických slov bylo 56 slov složených, což znamená, že z českých básnických slov víc než každé druhé připadá na nějakou složeninu. Z těch 56 básnických složenin připadalo pak zase plných 49 na jména přídavná. Praví proto Šmilauer, že potřeba barvitého a výmluvného epiteta vede k hojnému tvoření složených adjektiv. To je zajisté pravda, ale smíme snad doplnit, v čem ta barvitost záleží. Bere se z mihotavého splývání představ a jejich splývavé syntetizace, jak ji způsobuje právě složenina a jen ona.

Je snad nějaký vztah mezi smyslovým a duchovním založením básníků a jejich kultem nebo nekultem složenin? Šalda shledal jednou, že v kompozitech je akademizující vážnost a důstojnost (Záp. VII 287). To by se celkem hodilo na básníky buditelské, také by to např. vysvětlovalo, proč Čelakovský má tolik a tak nápadných složenin ve skladbě reflexivní (Růže stolistá), kdežto jinde jsou u něho vzácností. Ale např. hned Hankovy podvrhy sotva usilují o akademizující vážnost, a ještě méně asi Nezval a Palivec. Myslím, že prospěšnější bude, rozpomeneme-li se na rozdíl mezi básníky typu zrakového a typu sluchového. Shledáme pak, že si ve složeninách libuje především typ zrakový; kdežto básníci výrazně zvukoví, sluchoví, písňoví jeví *poměrnou* abstinenci od složenin.

Případ Máchův a jeho kult složenin nás nezmýlí: Mácha je vzácný případ básníka s nejvypjatější zrakovostí spojenou se stejně vypjatou sluchovostí. Ale důsledně nelze užít ani tohoto dělidla – viz např. případ Nebeského.

A vůbec jsme se na fakt složenin dívali až dosud příliš jednostranně.

* * *

Všímali jsme si totiž jen jejich náplně a kvality *obsahové*. Složeniny mají však i zvláštní kvality *zvukové.*

Svou památnou monografií o „Vznešenosti přírody" Jan Mukařovský dokonale rehabilitoval básníka Milotu Zdirada Poláka. Prokázal, že Polák ve zvoleném rozměru – je to osmistopý trochej – usiluje o rytmickou živost a že jí dosahuje zejména užíváním slov čtyřslabičných. Těch je v českém výrazivu málo, proto tvoří Polák složeniny. Jeho složeninové novotvary slouží rytmickému rozrůznění; dosavadní názor, podle kterého jeho neologismy plynuly z libovůle nebo z neznalosti jazyka, je mylný.

Dojista neplynuly ani z nějakého nečeského sluchu. Lze totiž teze Mukařovského výborně podepřít důkazem a contrario. Jakmile Polákovi nejde o takové zřetele rytmické a jakmile má námět, který jej nepudí k přednesu vznešenému, patetickému, barvitě a mnohotně zřivému, ihned upouští od složenin. Viz hned jeho zlidovělou píseň „Sil jsem proso na souvrati"; viz dále protějšek k ní, báseň „Anince" – není v ní ani jediná složenina. Není rovněž v básních „Dítěti" (32 veršů) a „Na Mílu" (48 veršů). V básni „Při Mělničině", což je národně zahrocený ohlas Schillerovy „Písně na radost", připadá na plných 108 veršů jedna jediná složenina! Do svého rozlehlého „Milka" vkládá Polák jako jakési ostrůvky milostné idyly lidských dvojic. Tak je tam např. „Břetislav a Jitka" a na 29 dvouverší jim věnovaných nepřipadá ani jediná složenina.

Epizody o Libuši, Boženě, Kateřině Ruské jsou bez jediného kompozita, odečteme-li slova vlastně nezbytná: *samovládce*, *samovládkyně.* Epizoda o Bojemilu a Milivce má dokonce 330 veršů, a jsou téměř nadobro prosty složenin.

To jsou ovšem fakta *průkazná,* neboť výmluvně potvrzují výsledky, k nimž dospěl svým zkoumáním Mukařovský. Polák slyšel po česku dobře, slyšel dokonce znamenitě, ale ve „Vznešenosti přírody" sledoval zcela určitý ideál rytmický a ovšem i projevový. Co platí o něm, platí s některými variacemi o všech buditelích. Také Čelakovský nebyl s duchem češtiny na štíru, ostatně to o něm posud nikdo netvrdil; ale v „Růži stolisté" chtěl duchem i výrazem něco zcela jiného než v „Ohlasech".

Úhrnem dospíváme k poznatku, který přec jen stojí za tolik popsaného papíru:

česká poezie si od svých novověkých prvopočátků vynucuje jakožto součást básnického výraziva složeniny, z nichž mnohé jsou opravdu nadobro proti duchu češtiny normální. Ale i básnické složeniny, které lze uvésti v soulad s českými zákony o tvoření slov, jsou z hlediska jazykového normálu úchylné tím, že jich je v básnické mluvě daleko víc než v češtině nebásnivé. Úhrnem tedy: české básnické složeniny jsou jazykový prvek deformující, jsou bezprostředně účinnou součástí deformační soustavy, které říkáme jazyk básnický.

LXXIX
O povětří připomínka snad nikoli zbytečná

Chci-li ukázat, jak kratičká je namnoze spisovná tradice českého výraziva (novověkého), ocitám se na rozpacích, kde začít, tolik se mi hrne materiálu. Mohl bych třebas uvést, že Ignác Thám, člověk jazykově velmi způsobilý, klade v svém převodu Schillerových „Loupežníků" (ke sklonku 18. století) veledramatické zvolání *„Ty kluku!"* ve významu Ty padouchu! Jde o bědný kalk významový: něm. slovo Bube znamená „kluka" ve smyslu nehanlivém (unsere Buben spielen im Garten), dává i hypokoristikon Bubi, ale může znamenat i lotra, padoucha, ať samo o sobě, ať ve složeninách jako Schandbube, Mordbube. Nám se ovšem takové „Ty kluku!" v souvislosti patetické zdá věcí zhola nemožnou, a máme plnou pravdu, ale Thám, člověk z předních literátů své doby, to neslyšel. – Mohl bych uvést jazykový fakt dosti známý, že se v české literatuře ještě ve čtyřicátých letech minulého století užívalo slova *úd* ve významu „člen" (tak např. Chmelenský r. 1834), což je zase kalk podle Mitglied. – Mohl bych se zmínit o zvláštní zálibě buditelů v dokonale nečeských konstrukcích pasivních s neosobním podmětem. Je-li jich spousta v obrozenských libretech a textuje-li např. J. N. Štěpánek (Jan z Paříže I 7):

Buď líbě hodováno,
Tím síly buď zas k cestě dáno —

mohu si to ještě vysvětlit pádnými důvody zvláštní funkčnosti operní. Ale vždyť čteme i v textu neoperním (Čelakovský, Panna

jezerní III, 5): *O rodu Brianovu praveno divné věci.* A má takové vazby také Jungmann a jiní. A co do tápání frastického: Štěpánek – literát velmi schopný – chce v „Janu z Paříže" (I 12) říci, že někdo promlouvá samolibě, i praví: *oblíbeně sám nad sebou.*

Ale já nepodlehnu žádnému z těch sterých pokušení, oberu si slovo až k pláči prostinké, slovo pro věc, bez níž nelze psát, protože bez ní nelze žít, protože bez ní nelze dýchat: *vzduch.* Vzduch není od původu náš; je to ruský vozduch, a Jungmann jej češtině naočkoval na radu Dobrovského (Ztracený ráj, 1811). Jakákoli čeština až do Jungmanna znala jen slovo *povětří.* To je slovo velmi malebné, velmi dojmové, jaká představa: stálý atmosférický ruch způsobovaný pohybem a prolínáním větrů nebeských! Opravdu krásné slovo. Ale když se s novou literaturou zrodil zbrusu nový přírodní cit, ukázalo se, že slovo povětří je *příliš* živé, příliš dynamické. Lze přec jen stěží říci, že povětří ševelí, že povětří libě zavívá, že povětří něžně chladí spánky. Jungmann, po tolikeré stránce preromantik a důvtipný strůjce zcela nové slovní palety pro nové lidské smysly, za nimiž se jazyk v Čechách tak zle pozdil, věděl dobře, co dělá, když sesadil slovo *povětří* a nastolil *vzduch.* Jak dobře to věděl a vycítil, dokazujeme mu my, kteří beze slova „vzduch" už opravdu nedovedeme dýchat.

Ale nešlo nikterak jen o slovní kreaci pro nové potřeby poetické. Slovo *vzduch* stalo se právě tenkrát alespoň tak velkou nezbytností také pro českou vědu přírodní a filozofickou, jež se tehdy rodila. Tato věda se na Jungmannův slovní nález „vzduch" vrhla jako lačný dravec. Ještě za Jungmannova života a do vydání Jungmannova slovníku stvořili přírodopisec Presl, fyzik Sedláček a logik Marek od slova „vzduch" tyto odvozeniny: *vzduchoměrský – vzduchoměrství – vzduchoprázdnina – vzduchoprázdný – vzduchopudný – vzduchotokoměrský – vzduchový – vzdušina – vzdušnice – vzdušničatý – vzdušný*: tedy neméně než 11 odvozenin. Z nich některé zase zanikly, zato se přidružily další, jako vzducholoď, vzduchoplavba,

vzduchoplavec, vzduchotěsný, vzduchovka. Patrně Presl, Sedláček, Marek pociťovali slovo „vzduch“ jako vysvobození ze svých terminologických nesnází. Neboť dosavadní slovo „povětří“ projevilo nezpůsobilost nejen pro vyspělejší poezii, ale z důvodů náhodou zcela obdobných také dokonalou nevhodnost pro názvy vědecké: povětroměrský, povětroprázdný atd. byla by slova pro vědu nemožná, protože se do nich rušivě vkrádá představa „větru“, a větroměr je něco zcela jiného než vzduchoměr. I měla tedy Jungmannova slovní ražba „vzduch“ epochální důsledky a) pro českou dikci poetickou, b) pro veškerou češtinu spisovnou i hovorovou, c) pro terminologii vědeckou. Přitom nezapomínejme, že co do jazyka mimopoetického a mimovědeckého bylo třeba, aby vetřelec *vzduch* postupně vytlačil a zdolal prastaré slovo *povětří.* Toto vytlačování připadlo ovšem převážně beletristům (próze). Je to až do senzačnosti napínavý případ pozdního slova pro věc nejběžnější a nejzákladnější, které zatlačí a do skrovného frazeologického výminku pošle prastaré slovo domácí a všenárodní.

I je tedy dán fakt, že český protějšek k aria, l’air, the air, die Luft je jen o maličko starší než sto let; a že původní české slovo pro vzduch, tedy *povětří,* má dnes výměnek ve rčeních jako To je dnes venku povětří, Továrna vyletěla do povětří, kde dobře cítíme prudkou dynamičnost tohoto slova. O to mi šlo, abych ukázal, že slovo vyjadřující pojem tak prvozákladní pro veškerý život, slovo tak obecné, je v češtině teprv něco přes sto let. A potom mi někdo vypravuj, že tradice spisovné češtiny je nějak stará. Velkou částí výraziva je kupodivu nová. Říkám jinde, že to má zas i výhody. Ale jak mladá je čeština, to dokázat by opravdu mohlo již pouhé slovo *vzduch,* a s ním jeho přirozený doplněk představový; právě ta *příroda*, kterou týž Jungmann oktrojoval své básnické skupině náhradou za *přirozenost.*

LXXX
Zhyn, znoj a bratří jejich

Kam jen, kam jen se poděla slova *druž* (tj. družina), *hled, hlod, hluš*, *hnět, hryz, chvit, lok, pal* (tj. palčivost), *plam, střet, šer* (tj. šero), *tlum*, *zhyn, znoj, znik?* Jsou to slova nadmíru častá v básnickém díle Jaroslava Vrchlického. (*Znoj* má už pozdní Neruda: *až přijde žití znoj a přijde večer však,* 22. VII. 1887). Dnes si je hledejte. Kdybyste je přec jen našli ve verších některého našeho současníka, usoudíte bez váhání, že to je nejtristnější epigon, opravdové animal triste, jež zaspalo celou věčnost jazykového vývoje. Věčnost? Což je to nějaká věčnost, co nás dělí od dob Jaroslava Vrchlického? Nám však tato slova a jim podobná znějí obstarožněji než dikce Petra Chelčického, a nejen obstarožněji – jsou nám trapná, ba odporná. Stejně ten Zeyerův *čar;* nemluvě ani o Markových slovech *bav, lek, kryv, odmlk.*

Je jich daleko víc, než jsme uvedli shora. A nejsou to jen monosylabika. Mohli bychom uvést např. *vatru,* té bývalo tolik ještě v českých verších dosti nedávných – dnes je *vatra* v českém verši nemožná. Anebo lumírovské *nítiti.* Sloveso *hárati* najdete nejen u Vrchlického, ale též u básníka tak nedávného, jako je Antonín Sova; řeknu-li dnes o někom, že v něm hárají city, myslím to jistě hodně ironicky. Kdo by dnes ještě mluvil o *dálavách?* Byla v českém poetickém slovníku *tiš* (ticho, tišina), měli ji ve svém lexikálním arzenálu nejen lumírovci a jejich epigoni, má ji – čtete a jste překvapeni – i Otokar Březina:

A půlnoc zelená když svítí nočním tiším

(MOJE MATKA)

– ale hledejte si i jen jedinou *tiš* u Nezvala, Halase a ostatních básníků dneška. Byla doba, kdy v české poezii nebylo téměř potoka, byl jen samý *ručej;* ale už jen jako velkou vzácnost, jako učiněný lexikální anachronismus čtu toto slovo v jedné básni Šaldově (Zápisník II 14).

To všechno znamená, že se s básnickou školou a jejími epigony vyžila valná část jejího poetického slovníku, že s ní abdikovala a zmizela; a to právě její slovní kreace nejnápadnější a nejsmělejší, právě ty, jimiž se nejradikálněji odlišila od nebásnické mluvy spisovné i od mluvy hovorové svého věku. Smíme z úkazu tak nápadného nepřežívání usoudit, že tyto slovní kreace byly pochybené, že byly jazykový pych a zbloudilost, jež se vymstila právě tím, že ta slova „měla tak krátký svět", že žila jen jepicovou chvíli? Nesmíme tak usoudit, byl by to hrubý omyl. Či odešla ta slova proto, že je k padnutí usmýkali jaloví epigoni mistrů? Usmýkali, pravda; ale ta slova zemřela na něco jiného; zemřela, jakož zákony kázaly jim.

Básník si tvoří svůj slovník, svou dikci pro neopakovatelné projevové potřeby svého nitra a pro stejně neopakovatelné uskutečnění svého estetického ideálu. Jakmile dílo je stvořeno, stává se *z* jeho jazykového staviva v cizích hlavách a rukou veteš; čím dřív ta veteš zmizí, tím líp. Že básníkův subjektivní slovník, že jeho osobitá syntaxe a dikce, že jeho veškerá soustava odlišených (tedy „deformovaných" a „deformujících") jazykových prostředků je už jen pouhým plevelem a haraburdím v rukou epigonů, pouhou veteší a smetím poetické dikce, není snad důkazem, že básníkova soustava jazykových prostředků byla *svévolně* umělá, zbytečná, nezdravá, nýbrž je to naopak důkazem, jak bytostně nezbytná byla tato jazyková soustava právě pro tohoto tvůrce a jen pro něho. Dokladů na tisíce, ale omezme se na jeden jediný. Mácha si oblibuje sloveso *pálati,* tj. páli; není důkazem proti Máchovi, nýbrž pro něho a jeho jedinečnost, že česká poetická dikce dávno už žádného *pálati* nemá a nezná.

I lze říci: jedinečnost básnické osobnosti Jaroslava Vrchlického se zračí i v tom, že s ním odešlo tolik z výraziva, které si stvořil. A opravdu také jen malá část jednoslabičných novotvarů v dikci Vrchlického vznikla z boje o každou stopu a slabiku ve verši, boje tak pochopitelného u básníka, který si učinil posláním, aby nám českým slovem dal celou knihovnu světové poezie; a rovněž jen malá část vznikla ze stejně důvodné snahy o rozmnožení českého arzenálu rýmového. Srovnejme jen významové dvojice *druž*: družina, *hluš*: hluché ticho, *pal*: pálení, palčivost, *zhyn*: zahynutí, zánik, zaniknutí a jiné a jiné; seznáme ihned, že ta monosylabika jsou představově daleko neurčitější, splývavější, mlhavější. Ale právě taková, totiž neurčitá, splývavá, jakousi růžovou mlhou obestřená, zlatým popraškem opalizující, je ve výsledném dojmu veškerá poezie Jaroslava Vrchlického, a básník byl při tvoření těchto novotvarů veden vnuknutím své nezbytné vnitřní potřeby; a právě toto vnuknutí je u velkých básníků stejně neodbytné jako neomylné.

Ale jakkoli soustavným deformátorem výraziva Vrchlický byl, nedíváme se na jazykový případ jeho a lumírovců vůbec správně, domníváme-li se, že jeho a jejich jazykové deformace jsou bez předchůdců. Tak např. hned Vrchlického pověstné vokalizace předložek podle typu *ve ňadrech* najdete nejen snad v operních libretech K. J. Chmelenského, kde by se ještě mohlo usuzovat na úmysly zpěvně funkční, nýbrž najdete je zhusta také u jiných veršujících buditelů, a najdete je hromadně u Máchy, a to i v jeho próze, tedy v dikci, v níž odpadá každý rytmický zřetel slabičný a stopový (zhruba odpadá, v podrobnostech se mají věci jinak!). Stejně málo je výmyslem Vrchlického archaický tvar *už* (tj. již). Tak např. nakládá s předložkami velmi volně Neruda. Hrstka dokladů: *ve pustém smíchu* (Romance italská); *ku lesině* (Balada horská); *Slunce i se planetami* (Písně kosmické XI); *Ve kostnici věkem oplísněné* (Hřbitovní kvítí); *Ve první knize moudrosti* (Z mělnické skály); *ku modrým… ku srdci* (Matičce); *ve košilce drobné tílko… venku ve andílků kůru* (Balada dět-

ská); *tichou vodu jenom ve nádobě* (Písně kosmické). Stačí? Myslím, že ano. Ale stejně dovede Neruda vokalizace nechat tam, kde by být měla: *V vlasti jsem* (České verše). Jindy zas proti normě vokalizuje uvnitř slova: *mlhu slunce v rose rozehání* (Hřbitovní kvítí). – Neruda je také jedním z předchůdců Vrchlického co do toho „již": *Již skoro tma a most je osamělý… již peklu nesmíru jest zapsána… již dýka trčí* (O Šimonu Lomnickém).

Pokud zas jde o tvoření substantivních monosylabik, má Vrchlický horlivého a ještě odvážnějšího předchůdce v Hálkovi, jenž neváhá napsat – pro jeviště! – *plň* (plnost), *skvrň* (poskvrněnost), *mlk* (zmlknutí, mlčení, všechny doklady z „Goara").

Byl Hálek první, kdo s tím začal? Ani zdání. Hádejte, kdo napsal verš:

A její hled se rděl

Sotva uhádnete – je to verš z Jungmannovy romance „Oldřich a Božena". Ve verši

Úpěl i já ve slz hojných ronu

máte hodně nápadnou vokalizační deformaci *ve slz* a neméně nápadný novotvar *ron,* jenž má znamenat ronění, prolévání. Verš opravdu jako od Vrchlického, je však ze 125. znělky prvního zpěvu Kollárovy „Slávy dcery".

A rovněž už buditelé velmi dobře znali amputaci předpon. Tak Jungmann:

její sličná hlava v době vaječné (tj. v podobě, Heřman a Dorota). Zde zvláštní smělost odsutí záleží v tom, že jím vzniká tvar, který je již obsazen zcela jiným významem (doba = čas). Ale právě o to jde: hned sám zakladatel novodobé dikce básnické byl nepředstižně smělý deformátor spisovného úzu.

Předpony odsouvá i Kollár, rovněž jazykový experimentátor kupodivu smělý:

Voda spíchá

(S. Dc. III 10)

A zas Kollár:

Zde mi rány zpěv a slza leví

(III 95)

Radikálně odsouvat přípony a amputovat slovo dovede i lidová píseň. Napadne někoho, aby v normální mluvě řekl, že se nohama *týká* země? Nikoho; a bylo by to nápadné i u básníka nejumělejšího. Nuže, ulovil jsem tento skalp:

Ej, létala laštověnka, létala,
až se ona čérnej zemi týkala

Je to píseň od Břeclavě a je nad každou pochybnost lidová, zapsal ji František Bartoš.

I jsou tedy dějiny a tradice těchto velmi nápadných odklonů od normy spisovné i hovorové na den tak staré jako sama nová česká poezie pobělohorská. Navlas tak staré jako vzkříšená česká literatura. A pracný, ale žádoucí rozbor by ukázal, že se i poezie staročeská lecčíms uchylovala od tehdejšího úzu obecně spisovného.

Že slovní kreace Vrchlického a lumírovců vůbec, tvary jako *tiš, hluš, hryz, chvit* a tolik jiných, upadly tak rychle nejen v zapomenutí, ale i v opovržení a jakousi směšnost – nikoli ovšem v kontextu básnických děl, v nichž se vyskytují u svých tvůrců, nýbrž jinde, mimo tuto tvorbu, kde jsou stavivem půjčeným a štukatérským dekorem v rukou nearchitektů –, má ovšem také ještě příčinu zvláštní

a téměř náhodnou. Žádná básnická dikce se neshoduje a nemůže shodovat s normálním územ spisovným a hovorovým; ale *míra* a rozsah úchylek jsou v každé době jiné. V době lumírovské byl tento odklon velmi značný, hodně radikální. Poezie polumírovská jej v *celkovém* vývoji postupně redukovala – v celkovém a výsledném vývoji říkám proto, že jazyková soustava dekadentů tento značný odklon od spisovné normy, neřku-li od úzu hovorového, ještě zachovává, zčásti ovšem jinými jazykovými prostředky než lumírovci. Dnes jsme patrně ve fázi přísluní, v údobí nejmenšího rozestupu mezi mluvou básnickou a normou mluvy spisovné. Jazyková sociologie nebude na rozpacích, jak vysvětlit tento zjev – stejně jako pro opačný zjev lumírovský najde sociologický kořen v tom, že se tehdy u nás vytvářela společenská vrstva zjemnělých a duchovně rafinovaných vzdělanců z lůna vyspívajícího měšťanstva: zjev, jakým byl např. Julius Zeyer, si ani po stránce společenské nemůžeme představit v dobách předbřeznových. Po stránkách jen jazykových působí dnešní český verš zhusta nadmíru „přirozeně" a „nestrojeně". I to je zajisté zas jen průchodní fáze, a česká poetická dikce se jednou zas dostane do odsluní od jazykové normy. I zde se projeví věčný zákon kyvadla.

Jak jsem již naznačil: nemyslím, že by *druž, hluš, tiš, dálava*, *střet, šer*, *znoj, ručej, chvit, vznět, hárati* mohly kdy slavit zmrtvýchvstání, ač ani to není věcí vyloučenou. Ale přijdou zhyny a znoje zcela nové a dnes netušené. Nesejde na tom, zda se jich dožijeme my lidé dnešní; ale přijdou.

Až tu budou, přijďte za mnou na Olšany a pošeptejte mi je: hořím zvědavostí už teď.

LXXXI
Jeho Veličenstvo Rým neboli Rým a Eros

Novověká poezie evropská, lyrika především, je ve velké převaze poezie pracující s rýmy, i aktivuje se tedy pro ni zcela specifická stránka výraziva daného v národním jazyce: zvuková shoda mezi jednotlivými slovy. Tato shoda je v každém jazyce jiná; skoro plýtvám místem, uvádím-li jako příklad, že se slovem *milá* jdou do rýmových dvojic, trojic, čtveřic slova svým představovým obsahem zcela jiná, než jsou slova rýmující se s francouzským *chère,* s italským *cara*, ruským *dorogaja,* německým *lieb* atd., atd. Pro to, co chci povědět, je zcela bez významu, zda je dílem náhody, že se v češtině *milá* rýmuje se slovem *byla, bílá* a ještě jinými, v němčině *lieb* se slovem *blieb, Trieb*, *schrieb* – anebo zda v tom je nějaká tajemná předurčenost, vzájemná slučivost, nějaké mystérium jmen a věcí, jsem přesvědčen, že takových mystických souvztažností *není,* ale – jak říkám – o to zde vůbec neběží; jedině o to jde, že básník, pokud pracuje s rýmy, je co do každého rýmového slova odkázán na výběr mezi slovy zcela určitými, jak mu je poskytuje jazyk; někdy je jich mnoho, jindy málo, po třetí zas nebude snad ani jediné. Tak např. je raison d'être pro poetické slovo *vesna* dána již tím, že o rýmy k němu není zrovna nouze (vesna: ze sna: těsná), kdežto se slovem *jaro* je rýmová potíž; potíž bude i se slovem *podzim,* ač ne tak veliká jako s německým *Herbst;* žalně nevděčné je v rýmu i slovo *večer;* jen o maličko vděčnější je *člověk;* na *Mensch* nemá Němec vůbec nijaký rým (leda groteskní) – srovnejte s tím rýmové možnosti, jež nabízí anglickému básníku jeho *Man.* Prakticky nerýmovatelné je slovo *smrt,* ježto rýmy *čtvrt, krt, chrt*, *zvrt, škrt* zůstanou zpravidla možností jen teoretickou; nadobro bez rýmové možnosti je např. *čert* – ledaže bychom utvořili groteskní rým s nějakým slovem

cizím, např. *čert*: *Bert*: *merde.* Kdežto zas např. slovo *milá* půjde do páru se sterým slovem rýmovým.

To všechno se rozumí samo sebou. Také co do rýmů a právě co do nich projevuje jazyk svou vis major, nad niž nelze. Uvádím to všechno jen proto, abych mohl upozornit na fakt, na který se pozapomínává:

rýmové možnosti dané určitým jazykem mají stálý vliv na obsahy a ducha rýmované poezie v tomto jazyce.

A to v tom smyslu, že např. rýmovaná poezie v jazyce, který svým básníkům nabízí obsahově závažné rýmy na slovo pro smrt, velmi snadno projeví větší sklon k „poezii smrti" než básnictví v jazyce, který k svému slovu pro smrt takových rýmových slov nenabízí; tento větší sklon k smrti, k její oslavě, jejímu zbožnění, její absolutizaci, projeví se ovšem jen tehdy, nebude-li zabrzděn nějakou konstantou národní psychy. Abychom to trochu doložili: česká *smrt* je rýmově věc velmi nevděčná; ve franštině má *la mort* rýmových možností dost a dost: *dort, fort, essor, effort* atd., atd.; v němčině jsou se slovem *der Tod* ve zvukové shodě rýmové slova tak prosycená důsažnými obsahy jako *Not, loht, droht*, *Brot*, *Gebot*, *Boot, rot, Kot, bot*. Nuže: o české poezii nelze tvrdit, že by představa smrti pro ni měla význam nějakého kladného ideálu a idolu; o poezii francouzské to rovněž tvrdit nelze, zde proti rýmovým možnostem a svodům působil národní charakter; o poezii německé však je známo, že smrt jakožto představa kladná, magií obetkaná je jedním z jejích návratných motivů ústředních, jak prototypicky dosvědčují němečtí romantikové od Novalise do Wagnera, jak k tomu jsou náběhy již v poezii středověké (Nibelungové!), ba i v německé lidové písni, a jak to dokumentuje i německá lyrická moderna –: pro tento sklon německé poezie, ale i německého ducha vůbec bylo raženo zvláštní slovo Todesverbuhltheit, zamilovanost do smrti; kdežto náš velký romantik zániku, tedy Mácha, nikterak není do smrti zamilován, nýbrž hnusí si ji, rozšílí se při pomyšlení na ni.

Řeknete mi: cožpak slova, kolem jejichž představových obsahů krouží básnická skladba, musí být zrovna v rýmu? Nelze je dát na kterékoli jiné místo ve verši?

Odpovídám: lze i nelze. Slova opravdu ústřední mnohdy nelze. Rozumí se, že technika a rutina dovede slova ve verši všelijak přemístit, ale velmi často narazí tu právě *skutečný* básník na meze velmi úzké. Každý skutečný básník ví i bez každé teorie, že rým je zpravidla – zpravidla, tedy ne vždy, ale takřka ve všech případech „normálních" – střetnutí osudové, srážka dvou světů, dvou hvězd. Ústřední problematiku, životní tajemství každého velkého básníka vyčtete už z jeho rýmů. Vzpomeňte si na nejčastější rýmové dvojice Máchovy – *den*: *sen, zář*: *tvář*, *klín*: *stín.* Je v nich tresť celého Máchy. Nuže, a tyto erbovní rýmy Máchovy jsou možné právě jen v češtině. Odváží se snad někdo tvrdit, že jen náhodou klade Dante jakožto poslední slovo na konec Inferna i Purgatoria i Paradisa souhlasné slovo *stelle?* Vždyť ty „hvězdy" jsou jeho slovem erbovním: zde nitrné nutkání podalo ruku řádu souměrnosti skladebné, a mohlo mu ji podat, protože italština – ach, na rozdíl od češtiny – rýmovými možnostmi na „hvězdy" jen tak srší. A*ť* přijde po Vrchlickém kdokoliv, aby nám dal nový rýmovaný převod „Komedie": ty třikrát závěrečné „hvězdy" musí zachovat stůj co stůj, i bude – nemoha jinak – rýmovat *hvězdy*: *vezdy,* a kdyby stokrát věděl, že tvar *vezdy* (místo *veždy)* je z filologického hlediska velikánská bota.

Namítnete mi ještě: což básník látá báseň z rýmů? To si nejdřív shledá rýmy a pak k nim šije verše? Nemá snad nejdřív básnickou myšlenku, kterou pak vtělí do veršového a rýmového útvaru?

Odpovídám: básník nelátá báseň z rýmů, ale ještě daleko méně něco „vtěluje". To je jen vaše domněnka zaviněná lžiidealistickou estetikou a zbožnými povídačkami a protože do vás kukali samé nesmysly. V básníkovi je nikdy neutuchající rytmické vlnění a zvučení. To, čemu vy říkáte tvar a forma a co pokládáte za nějaký dodatečný „háv", je v něm vždy *nejdřív.* Všimli jste si už, jak básník jde po ulici?

Zpravidla zcela jiným krokem než ostatní lidé. Ne „zadumaným", tak to nemyslím. Krokem houpavým, rytmickým, ale naprosto nepochodovým, krokem přerývaným, s předrážkami, synkopami, un rythme saccadé, řekl by Francouz. To je ten všudypřítomný rytmus v nich. Není však pro člověka rytmu beze zvuku – takový rytmus by byl stejně odtažitou a proto absurdní představou jako myšlenka beze slov. Je tedy v básníku i zvuk. To vlnění rytmu a zvuku zhoustne v jeden verš, v jednu, dvě rýmové dvojice: to a nic jiného je zárodek celé skladby, a kdyby se pak rozrostla na sta a tisíce veršů; a onen první verš se v ní pak nezřídka stane veršem posledním a závěrečným. Čert ví, zda Allighieri, chodě florentskými ulicemi, neměl z celé „Komedie" v hlavě nejdřív to *I vyšli jsme a uzřeli jsme hvězdy.* Pročež: přemnoho z toho, čemu říkáte „obsah" básnické skladby, vzniká z předurčeného rytmu a zvuku, z posedavého rýmu. Není o tom nejmenší pochyby.

I je tedy jasné, jak velmi budou dané rýmové možnosti spoluurčovat celou básnickou skladbu, pokud se básníkova rozezněnost vlije v útvar rýmovaný. V každé národní poezii je rým neviditelným spolupracovníkem na básnických „obsazích". Naprosto nevyjímám poezii lidovou, a právě ona mi o tomto automatismu napovídá věci velmi pozoruhodné, ne-li pikantní. Kdo předem počítá s faktem, že rým také v lidové písni spoluurčuje obsah verše, získá tím velmi zdravý korektiv proti leckteré lidopisné domněnce interpretační. Např. hned ve významné oblasti lidové květomluvy, tj. botanické symboliky v lidové poezii. Vezměme si namátkou píseň z Podblanicka:

Pověz mně, má milá,
kudy po cestě k vám?
Pod našema okny:
roste tam tulipán

Naskytá se nám zde tulipán jakožto erotický symbol rostlinný. O tulipánu v lidové poezii se už bájilo leccos: že lid jej má v nelásce,

a takové báchorky (Primus Sobotka). Ne tak. Ačkoli je tulipán květ nevonný, teprv v 17. století k nám přišlý a i pak po dlouhé doby panský, nemá ho lid nikterak v nelásce, jak lze dovodit padesaterým písňovým dokladem a učiněným kultem tulipánu v lidovém výtvarnictví (!!). Já však tvrdím, že v naší písni z Podblanicka nejde náhodou nenáhodou ani o rostlinný symbol kladný, ani – a tím méně – o nějaký citový zápor, nýbrž: prius je zde otázka: *kudy po cestě k vám*? Z té se páčí celá píseň. Na to *k vám?* je třeba odpovědi, ta si podle zajisté sličné básnivosti lidového básníka žádá místního určení „sub rosa", určení „květného", květnatého: a teď mi medle povězte, které české botanické jméno jde do rýmu s *k vám* – mimo právě tulipán nebo majorán?

Píseň moravská:

Ach muj Bóže nebeské, kde je muj tatiček?
Huž na něm verustl zelené trávniček.

Zelené trávniček, modré karafiát,
přeškoda, tatinku, je vás tam nastokrát!
(BARTOŠ–JANÁČEK 1104)

Jde o ten *modré karafiát.* Není to jediný modrý karafiát v lidových písních, pokud jde o to barevné určení, pojednávám o něm v své knize „Malované děti". Ale smíme snad usoudit, že by karafiát byl nějakým rostlinným symbolem smutku nebo hřbitova? Nesmysly by páchal, kdo by se o to pokusil. Karafiát je zde jedině proto, že rýmový automatismus neměl jiného slova k nezbytnému písňovému závěru „nastokrát": to „nastokrát" bylo inspirační prius, k němu hledalo básnivé podvědomí nebo vědomí – na tom zde nesejde – rýmové slovo. A kde jinde je mělo najít než v slově karafiát? Kdyby v témže prostředí a ovzduší a rozpoložení skládal píseň lidový básník např. německý, spolehněte se, že by nepřipadl na karafiát, a to jen

proto ne, že *Nelke* je zde nevděčné slovo rýmové. Snad by připadl na asonanci Rosenstrauch: hundertmal, snad na Hollerbaum: wein ich alle Tag, snad na něco zcela jiného. Jaký nesmysl, kdyby pak někdo přišel a dovozoval, že proti našemu hřbitovnímu symbolu karafiát stojí v německé lidové poezii keř růžový nebo bezový. I je tedy snad již patrno – od Danta až do písničky z moravských Střelic –, jaký význam má rým pro básnické obsahy.

Pokud jde o poezii českou, měly by pro ni mít obsahové důsledky bohaté rýmové možnosti, jež dávají ženské tvary adjektiv s minulým příčestím činným (perfektem), typ *bílá*: *žila;* dále ženské tvary adjektivní s tvary slovesnými, typ *skoupá*: *stoupá*, stejně i typ *chudou*: *budou;* nepřímé pády ženských substantiv s tvary slovesnými, typ *duší*: *tuší;* ženská jména vzoru duše s přechodníkem, typ *duše*: *buše;* táž s jinými tvary slovesnými, typ *duším*: *tuším;* podstatná jména měkkého ženského vzoru s příslovci, typ *země*: *jemně;* ženské příčestí trpné s ženskými substantivy, typ *zdrána*: *raná;* ženské příčestí trpné s ženským adjektivem, typ *zdrána*: *raná*; ženské příčestí trpné s 2. p. subst. mužských a středních, typy *zdrána*: *pána, zdrána*: *rána* (bílého); instrumentál ženských podst. jmen tvrdých s některými prézenty, typ *ranou*: *kanou*, a s některými futury, typ *ranou*: *vstanou;* a berou se z ženských koncovek ještě další možnosti rýmových typů, a to typů z hlediska rýmové estetiky vesměs velmi cenných a žádoucích, jako jimi jsou všechny typy shora poznamenané. Úhrnem tedy se v češtině právě z podmětů, předmětů, doplňků a příslovečných určení rodu ženského podává ohromné množství rýmových možností.

Z toho plyne důsledek velmi prostý. Rýmový automatismus jazyka povede českého básníka k bezděčnému vyhledávání a konstruování podmětů, předmětů a vůbec obsahů *ženských*. A to tím spíše, že každý téměř z rýmových typů, jež jsme uvedli, vnáší do verše také velmi žádoucí vyústění v samohlásky *a* (*á*) a *ou.*

I shrnuji: *z moci samotné češtiny bude v rýmované české poezii víc ženských obsahů než např. v poezii německé.*

LXXXII
Kapitolka o tom, jak se z maléru může stát požehnání a z obludy princ jak obrázek

Není jazykový poklesek jako poklesek, naše jazykové povědomí je v plné shodě se sudidly nezkostnatělého jazykozpytce třídí a hodnotí podle jejich závažnosti. Tak na příklad:

přisoudíme-li slovu *cypřiš* rod ženský a řekneme-li *ta cypřiš;* napíšeme-li *je od něho závislý;* napíšeme-li *měl se podle došlých zpráv dopustiti hrubé indiskrétnosti* – jde pokaždé o jazykovou infekci z němčiny, ale poklesky touto trojí infekcí vzniklé mají nestejnou závažnost, první je poměrně nepatrný, druhý je povážlivější, třetí je již češtinářská pohroma. Podle jejich závažnosti pociťujeme jazykové poklesky s nestejnou nelibostí, podle jejich povážlivosti je také nestejně posuzujeme. O vážný případ půjde vždy, kdykoli se jazykovou infekcí dostává českému slovu nebo vazbě významu, jaký je mu v češtině cizí.

Ale může se stát, že takový přehmat vede k výboji ne-li jazykovému, tedy alespoň básnickému. Není chybování jako chybování – mnohdy záleží i na hlavě, která chybuje. Je zvláštností lidí výjimečných, že někdy i pouhým klopýtnutím narazí na couk zlata v zemi. Jen pro přílišnou obsáhlost nevkládám do této knížky studii, v níž se obírám s četnými germanismy Máchovými. Z hlediska jazykové normy jsou to hrubky, zpravidla mechanické kalky, prostě cizomluvy navozené němčinou; ale mnohá z těchto bezděčných deformací výraziva je básnicky kladná a úkonná[10]. V této knize, v níž

10 Pojal jsem to pojednání do své knihy máchovských studií „Na skále", nakl. Karel Voleský v Praze 1945.

napořád zápasím s tyranem zvaným počet tiskových archů, uvedu dva doklady z jiných básníků.

Čtěte, prosím, se mnou tyto verše:

… vdáli věže Ratiboře,
Tatry obzor zastínily,
kosi zdvihli píseň v sosnách,
já šel domů do Frydlantu.

Rozpoznali jste asi už, že je to Bezruč a jeho „Ondráš". Ptám se vás: kosi že zdvihli píseň? Jak to vlastně? Od kdypak v češtině pták zdvíhá píseň? Nám ji pták začne, zanotuje, spustí, zazpívá, rozezpívá se písní, a co jiného ještě, ale nezdvihne píseň. To dělá v němčině: die Amseln erhoben ihr Lied. Není pro mne pochybnosti: velký bard zde utvořil *bezděčný* kalk k německému rčení.

Všimněte si však dvou skutečností. První: před mým upozorněním jste ten germanismus vůbec nepostřehli; leckdo z vás umí tu krásnou báseň zpaměti, ale ještě nikdy na tom místě nezaváhal a nepotřásl hlavou. Za druhé: ačkoli teď už víte, že to je cizomluv, zdá se vám pořád ještě, že to *zdvihli píseň* je ve vnější i vnitřní situaci Bezručovy básně nějaká zvláštní krása. Mně se to zdá rovněž. I shodneme se v tom, že zde běží o patrně bezděčnou, ale dokonale úkonnou deformaci frastickým cizomluvem.

* * *

Čtěte se mnou tyto verše:

A sotva flétny ztichly,
šlo stromů šumění,
dva šťastní rtové vzdychli;
pak dlouhé mlčení.

To je Vrchlický, je to z básně „Pastorale“ v knize „Duše-mimosa“, je to jedna z nejkouzelnějších básní Vrchlického vůbec, hudebněji, houslověji a flétnověji opravdu už nelze, alespoň po česku ne.

A teď: není vám v těch verších nic nápadné? Pořád ještě nic? Pomohu vám hledat. Co říkáte tomu

šlo stromů šumění –?

Šumění stromů šlo? Jak to, že šlo? Což vítr v češtině chodí? Řekl bych, že vítr v češtině vane, věje, fouká a leccos ještě dovede, ale nechodí. Jinde chodí: es geht ein Wind, es ging ein Rauschen durch die Bäume. Vrchlického chůze větru je zjevný germanistický cizomluv, zda bezděčný či vědomý, nevím, daleko spíš asi bezděčný, navozený četbou německých básníků. Je to jazyková deformace hodně nápadná; ale je to – jak ta zdvižená píseň kosů u Bezruče – deformace básnicky úkonná. Bylo by hračkou ten verš opravit:

A sotva flétny ztichly,
vlá stromů šumění…

Ale byla by to oprava kloudná? Vždyť slovesem *šlo* jako kouzelným proutkem oživují jak ty stromy, tak i to šumění, stávají se z nich jakési bytosti živé; nadto vzniká ve verši nejdokonalejší hudba náladotvorná, ba pojmotvorná: *š*lo stromů *š*umění. – Ne, necháme raději svých češtinářských oprav.

Podotkl bych ještě věc, která věru stojí za zmínku: obrazné a zosobňující rčení es geht, es ging ein Wind znamenalo zajisté velký výboj básnivého jedince, který s ním přišel první. Ujalo se, stalo se součástí německé frastiky, tj. automatizovalo se v němčině, a zachovalo si tedy pro dnešního Němce už jen jakýsi zbyteček své původní estetické dojmovosti. V češtině však nikdy nebylo rčení *vítr jde*, i nemohlo se ani automatizovat; a proto zase Vrchlického

šlo stromů šumění pohne námi pro svou úplnou novost víc, než by mohla dnešním Němcem pohnout Vrchlického frastická předloha „es ging ein Wind, ein Rauschen".

Dovolte ještě doklad z Máchy. Řekl bych, že objevitelská slovní ražba *Hlubokým tichem večerního dolu ploula libá vůně otavy* (II 138) byla podnícena německým schweben, přičemž významovým mostem mezi „vznášeti se" a „plouti" byly aplikace jako der Kahn schwebte auf den Wellen. A skutečně čteme jinde u Máchy (II 142), že „zvířetnice… před člunem *plouti* se zdála" (pomyslná předloha v Máchově jazykové představě: der Abendstern schien vor dem Kahn hinzuschweben) –: zde se domněnka stává téměř už jistotou – Mácha hledal výrazový protějšek k německému schweben a přehmátnuv se, napsal *plouti* místo *vznášeti se.* Přehmátnutí věru požehnané, neboť vedlo k velkému básnickému výboji.

Z příkladů čerpaných z Bezruče, Vrchlického, Máchy vyvoďme si poznatek zásadní:

právě protože každý jazyk má v své frastice tradiční a ustálenou soustavu tropů, tedy obrazů básnických a básnivých, *může* se převedení takového básnivého „idiomatismu" do jazykového prostředí *cizího* projevit jakožto tropus v tom druhém jazyce nejen nezvyklý, ale také esteticky zvláště hodnotný, tedy jakožto *básnický výboj*, ačkoli z hlediska spisovné normy jde vlastně o frastickou hrubku. Tak je tomu právě u našich dokladů z Bezruče a Vrchlického; kdežto zásadní pozoruhodnost příkladu vzatého z Máchy záleží zase v tom, že bezděčná nápodoba cizího rčení nevede sice k frastické deformaci, jež by se spisovné normě nějak hrubě příčila, ale přec jen k vyšinutí z frastické normy – v daném případě k nadměrnému slovesu a tím k rozmnožení specificky básnivých prostředků v básníkově výrazivu.

Z takových případů, jež by se hravě daly rozmnožit, plyne leckteré poznání pro teoretickou estetiku jazykovou; pro jazykovou praxi všedního dne z ní ovšem plyne pramálo. Ne autor ultra crepi-

dam – ševče, hleď si kopyta jazykové normy, dokud jsi neprokázal, že jsi Mácha, Vrchlický, Bezruč a vůbec Někdo. Jak jsem řekl: jde Pomazaný, klopýtne, a ejhle, on je to couk zlata. A jde Nepomazaný a šlápne vedle, a ejhle, není to couk zlata, jen si zamaže botu. Kdo by tedy snad měl zálusk a tvrdil co do své věty: *novela k zákonu o sociálním pojištění bude vítanou všem zájemcům* a co do podobných zhovadilostí, že to je také tvořivá deformace, připrav se od nás na koště zvláště vydatné. Už pro tu nedovzdělanost, že proseděv ve škamnech školních tolikeré kalhoty, podnes nevíš o latinářské pravdě, že co si smí dovolit Jupiter, nesluší se každému.

LXXXIII
Poznámka o archaismu

Jazykový archaismus je výrazový prostředek zastaralý, je to výrazivo z oběhu vzaté. Může to být slovní tvar: *jmě* místo jméno; může to být slovo: *drbiti* místo musiti; může to být i jen význam slova, jež jinak žije dál: *lebka* ve významu železná přilba, kdežto *lebka* ve významu anatomickém archaismem není; může to být mluvnická vazba: *dívati se ohni* m. dívati se na oheň; a může to být i celé rčení: *být i v chobotě, na korábu* m. v úzkých, na mizině. Z hlediska jazykového úzu je každý archaismus deformans, úchylka deformativní; svou funkcí bývá archaismus nejčastěji náladotvorný poetismus.

Bývá – neboť jsou též archaismy jiné než poetické. Také na archaismu se osvědčuje povšechná poučka jazykové estetiky, že každá úchylka od jazykového normálu je hodnota ambivalentní, dvouznačná. A tak tedy archaismus, ač tak často slouží vzbouzení nálad vážných a povznešených, může v náležité souvislosti přeskočit do pravého opaku, stát se velmi působivým vodičem satiry, sarkasmu, parodie: řekne-li např. někdo o prohrané volební kampani, že bylo klánie, bylo porubánie; anebo napíše-li někdo, že mistr X. Y. je povždy bystr. Zde archaismus ustrojuje jazykovou grotesku se všemi důsledky, jak se z ní podávají pro celý text, jeho ladění, jeho perspektivu, jeho tenor.

Zpravidla má však archaismus poslání jiné. Evokuje s minulostí jazykovou i minulost materiální. Je-li vázán na text bohoslužebný anebo jiný text církevní a vůbec náboženský, přispívá znamenitě k tomu, aby věřící člověk byl vyrván ze své profánní a všední určenosti času i místa a uveden do stavu posvátné úcty. V tom právě je smysl a význam archaického jazyka slovanského v litur-

gii východních a jižních Slovanů, v tom také je téměř živelná moc starých překladů biblických, pro nás především Bible kralické. A proto právě byl radikálně nearchaizující převod Nového zákona Františkem Žilkou tlumočnický čin tak nad pomyšlení odvážný.

Nejčastěji a nejzáměrněji těžívají z jazykových archaismů autoři beletrie osnované na nějaký námět čerpaný z dějin. Archaismus bývá jim jazykovým prostředkem doličným, malířským, ba povahopisným. A zde pak běží o zjev složitější, než zpravidla myslíváme, o zjev téměř paradoxní. Dovolte mi o něm poznámku co možná stručnou.

Dejme tomu, že se autor na svůj námět pečlivě připravil pramenným studiem zvolené doby a ovšem i co možná přesným studiem jejího jazyka. V svém románu říká pak soustavně třebas *mázhauz, ponebí*, *punčoch*, *panečnice.* A zejména také jeho osoby říkají v přímé řeči mázhauz, ponebí, punčoch, panečnice. Pravda, nejde-li o osoby fingované, říkali ti lidé za svého života opravdu mázhauz, ponebí, punčoch, panečnice. Ale říkajíce tak, nemyslili pranic jiného, než co ta slova znamenala: síň, poschodí, střevíc, nevěstka. Vyjadřovali se na svou dobu naprosto podle spisovného nebo hovorového úzu svých časů, mluvili *moderně.* U našeho autora mluví však způsobem pro nás zastaralým. Snad to dokonce byli jazykoví novotáři a avantgardisté svého věku, ale z našeho historického románu promlouvají jako natažené loutky z vitríny historického muzea. Tímto upozorněním ještě nezatracuji jazykový postup, k němuž sahává autor historického románu – jde jen o to, abychom se dohodli o paradoxním zjevu, že právě jazykový prostředek, v němž rádi spatřujeme „věrné zachycení doby a jejího ducha“, tuto dobu i jejího ducha po stránce jazykové důkladně a *vždy,* pokaždé a bez výjimky *zkresluje.*

Že však autoři historických románů tak zhusta volí „dobový kolorit jazykový“, může mít sotva jinou příčinu než tu, že např. *panečnice* nebo *halapartnice* nebo *harapanna*, jež v životní skutečnosti nebyla

pranic jiného než naše nevěstka, je jim přec jen něčím jiným. Tím jsme stanuli u zjevu, jemuž nelze říci jinak než slovní a vůbec *jazykový fetišismus* – i tímto slovem jen vymezuji, tedy nezatracuji. Autor ví, že *panečnice* je nevěstka a nic jiného, ale přec jen soudí, že v tom slově je jiný duch; a že také v člověku, který *říká* panečnice, míně nevěstku, je jiný duch než v člověku, který říká nevěstka. A snad by takový autor, kdyby o jazykové problematice archaismů přemýšlel do důsledků, došel i k přesvědčení, že kdo říká panečnice místo nevěstka, je jiný ve všem všudy než člověk, který říká nevěstka – jiný nejen duchem, ale i tělem; k takovému přesvědčení by dospěl ještě spíš, kdyby srovnával nikoli jednotlivá slova, nýbrž větnou skladbu a povšechný ráz dikce. A věřte, že by to nebyl autor na hlavu padlý. Moderní kulturní dějiny pracují už soustavně s poznatkem, že každé kulturní údobí má svůj vrozený, svůj imanentní estetický ideál, který hledí uskutečnit ve všech projevových možnostech. Je např. hluboká souvislost mezi dobovou architekturou a dobovou ženskou módou. Je organická souvztažnost mezi barokním uměním výtvarným, barokní hudbou a barokní dikcí. Ale byla také již vyslovena teze, že každé z hlavnějších kulturních údobí vytváří svůj prototyp lidského těla, a to ne snad jen v uměleckém zpodobování, nýbrž i v životní skutečnosti. Tak je např. pogotický středověk v Evropě údobím společenské obřadnosti okolkující, rozvláčné, rozkladné, rozšafnické, bachraté, prebarokní a pak barokní, „parukaté“ zprvu ve smyslu obrazném, pak neobrazně – a zcela ve shodě s tímto ideálem slohu životního je i dikce, především prozaická, sloh úřední a oficiální nijak nevyjímajíc, a nejen dikce: zcela tak vypadala i těla všech lidí, kteří tvořili tehdejší vládnoucí společnost, tedy těla panská, měšťanská, kněžská. Pokud jsou to muži, vypadají v 28 letech zhusta jako naši čtyřicátníci, pětačtyřicátníci; jsou to, ať je vidíte na plátnech italských, nizozemských nebo Dürerových, lidé těžcí, hřmotní, hmotnatí, masití a břichatí, a pokud jde o střední Evropu, teprv rokoko rodí i v životní skutečnosti těla zcela jiná, těla

„elegantní“. I mohla by se funkce archaismu v ústech lidí z oněch fortelných a „opatrných“ dob (to byl titul!) zakládat na úvaze, že v takových tělech byl nezbytně i jiný duch, a ten že si vymáhal zcela jiný způsob vyjadřování, než zcela jiný duch v našich zcela jiných tělech. To všechno jsem podotkl jen na doklad, jak složitý je estetický problém archaismu v historické beletrii, jakmile archaismům začneme přikládat nějakou organickou funkci a nedíváme se na ně jako jen na pouhou a dosti nejapnou jazykovou maškarádu.

Archaismus jakožto záměrně použitý slohový prostředek v textech s obsahem nebo i jen zabarvením *náboženským* má literární tradici velmi starou. Zdá se, že s archaismy pracuje Tóma ze Štítného, tedy člověk soukromého ústraní a hloubatelské samoty, kdežto kazatel, veřejný řečník a na svůj způsob též agitátor Jan Hus má dikci úplně prostou archaizujících názvuků, což je jen ve funkčním pořádku věcí. Zcela soustavně užívají archaismů původcové Bible kralické, a to s podivuhodným smyslem pro úkonnost a dojmový účinek. Není ovšem nouze o doklady pro archaizující slohové zaměření ve staré dikci soudní a úřední.

Zato však je archaismus v literatuře světské a profánní vymoženost velmi pozdní, vymoženost až teprv evropské romantiky. Ta teprv objevila v archaismu specifický jazykový prostředek pro couleur locale v nejširším smyslu slova, tedy i pro historické zabarvení doby a prostředí. Středověkého kronikáře anebo jiného epika nebylo by něco takového vůbec napadlo: hned např. Dalimil vkládá svým Přemyslovcům a jiným postavám z českých dějin i pro něho již dávných do úst mnohou přímou řeč, ale nikde v takových případech nearchaizuje nějak zřejměji. Archaismus zůstává celkem věcí neznámou i v krásné literatuře dob potomních. Nemluvě vůbec např. o klasice francouzské, nepadne na středověké scéně I. dílu Goethova „Fausta“ jediný jazykový archaismus, ačkoli se např. výjevy Markétčiny jen tak hemží lidovými slovy a rčeními, jsouce po jazykové stránce již realistické (idealisticky realistické).

„Ačkoli“ říkám proto, že také archaismus je jen zvláštní kategorií jazykového realismu; že s tímto jazykovým realismem přichází právě romantika, není nic paradoxního – v romantice jsou i realistické prvky jiné, především právě ten objev zcela konkrétního a nezaměnitelného dějiště a prostředí; jak se vypjatá romantika dovede třeba i v témže výtvoru snoubit po všech stránkách, tedy i jazykově, s realismem, ba s naturalismem, památně dokazuje Mácha svou „Marinkou“ a po stránce jen jazykové také svrchovaně pozoruhodným dialogem hutníka s uhlířem v torzu „Valdek“, kde se Máchovi dokonce podařilo velmi zřejmě rozlišit mluvní typ realistický (uhlíř) od typu naturalisticky-veristického (hutník). Do historické beletrie zavádí archaismus hned zakladatel historického tománu v moderním pojetí tohoto útvaru, tedy Walter Scott, což je romantik vyzbrojený realistickou dokumentací a pramenným studiem místa, doby, prostředí a epochální objevitel toho, čemu říkáme couleur locale.

Připomněl bych ještě tolik; co působilo jako senzace, když s tím před nějakými patnácti lety přišli nejmodernější autoři historických románů, že se totiž radikálně vzdali archaismů a dokonce zavedli pro staré instituce, funkce, tituly názvy zcela moderní, takže se např. z palestinsko-vespasianského rabbiho Josefa stal „doktor Josef“ – to bylo kdysi – v obdobách – literárním pravidlem a normou, viz např. ještě Racinovu „Athalii“.

* * *

Archaizující dikci zavedla tedy do historické beletrie romantika, i je jen v pořádku věcí, že také v Čechách přichází tento druh archaizující mluvy s romantikou. Iniciátorem je tu Josef Linda. V odstupu, který dělí velký talent od génia, byl tento v životě nešťastný, v tvorbě vysoko nad průměr nadaný odchovanec Jungmannův a podezřelý přítel Hankův experimentátorem, jehož konstruktérská odvaha

hodně připomíná prozatéra Máchu, jeho „Záře nad pohanstvem“, první historický román české literatury, užívá archaismu zcela záměrně jakožto prostředku slohotvorného, přičemž dokonce sahá i k církevní slovanštině.

Zkoumáme-li „Záři nad pohanstvem“, shledáme, že Lindovy archaismy mají funkci *hudební.* Lindova věta působí dojmem nápadné hudebnosti a místy právě tím značně připomíná větu Máchovu. Nejde Lindovi u těch archaismů ani tak o zachycení dobového jazykového rázu, na to jsou jeho archaismy příliš fantastické; jde mu o jazykovou složku náladotvornou, a to složku hudební: chce, řekl bych, doprovázet svůj děj zněním a pěním dávnověkých varyt, a to se mu také opravdu daří.

Po Lindovi upadá archaismus jakožto slohový prostředek historické beletrie v zapomenutí dosti dlouhé. Mácha se archaismů zdržuje nadobro, a je to z jeho hlediska abstinence dokonale logická: vždyť veškerá problematika v „Katu“ je naddobově absolutní, a nejiná je i problematika v Máchových zlomcích dramatických; nějaká konkrétnější minulost a její kolorit je to poslední, co by mohlo Máchu zajímat; je sice pravda, že Mácha má posedavou chimérickou milenku zvanou Minulost, ale to je milenka metafyzická, nikoli historická, což znamená, že Máchovi je minulost nedílné absolutum, nikoli tedy srostitý a vymezujícími rysy nadaný výsek minula. – Záměrněji s archaismy nepracují ani autoři historických próz Tyl, Jan z Hvězdy, Prokop Chocholoušek – zde bude příčina patrně jiná, bude asi především záležet v pracovním chvatu a neklidu, k němuž byli odsouzeni zejména Tyl a Chocholoušek. Ba, s archaismem jakožto záměrným prostředkem výstavby se nesetkáme ani u Václava Beneše-Třebízského, ačkoli ten se již opírá alespoň zčásti o bezprostřední studia pramenná. K abstinenci od archaismů vedl jej možná zřetel lidového autora-buditele k lidovému čtenářstvu, na něž chtěl co nejpronikavěji působit fabulí i tendencí.

Soustavně těží z archaismu teprv Alois Jirásek, tedy autor, který všechny předchůdce v svém oboru nesrovnatelně předčí vědní průpravou. Jiráskův archaismus má zcela jiný povahový ráz než Lindův. Je malebný, tedy výtvarnický, nikoli hudební – přesněji: je kreslířský, a to pastelový. Lze dobře pozorovat, jak u Jiráska technika archaismu postupuje a roste s vyzráváním jeho knih – a vystihnouti etapy a fáze tohoto vývoje v Jiráskově próze je jedním z dluhů, který památnému zjevu Jiráskovu nebyl dosud splacen. Zhruba lze tento vývoj určiti takto: v ranějších dílech Jiráskových jeví dikce dosti rozpojitou a *náhodnou* směs výraziva úplně normálního s archaismy slovními, vazebnými, frastickými, jak je autorovi přinesla jeho průprava a studium pramenů. Později se však obraz pronikavě mění: prohloubená, do značné úspornosti vyprofilovaná dikce se velmi důmyslně podmalovává složkami výraziva zastaralého, tedy archaismy, a tyto archaismy mají funkci koloristickou. Technika je při tom v podrobnostech často velmi jemná.

Vzniká tak stylista velmi dokonalý, značný umělec slova, který s archaismy hospodaří neplýtvavě, ale tím vědoměji, a nikoli k účelům nějaké jazykové maškarády, nýbrž s dokonalou funkčností malebnou. Není pro mne sporu o tom, že odečteme-li nedocenitelné zásluhy *buditele* Jiráska o bezprostřední zpřítomnění národní minulosti v prožitkovém fondu každého českého člověka, tkví význam *umělce* Jiráska právě v jeho dikci. Dosti chabý tvůrce postav a osnovatel osudů je slohovým uměním svých pozdnějších knih artista rozměrů kromobyčejných a opravdu úctyhodných.

Mnohem víc než Jirásek přeje archaismům Zikmund Winter, beletrista, který se teprv pozdě a s plachou ostýchavostí rodí z historického specialisty. Ale není to jen rozdíl v kvantu a konzumu: archaismus Wintrův je něco zcela jiného než Jiráskův. Není to pastelová tužka, je to u Wintra tektonická složka veškeré výstavby vnější a především vnitřní. Daleko nejvýrazněji ve Wintrově novelistickém arcidíle, v „Rozině sebranci“. Tato *opravdová* novela, kterou u Wintra

předcházely námětové náběhy daleko méně zdařilé (Krátký jeho svět), novela jakoby vážená z nějakého strindbergovského Inferna, ukáže při četbě jen trochu pozornější, do jaké míry je v ní husté předivo archaismů složkou vnitřní výstavby, jak nemožným podnikem by bylo přepsat „Rozinu sebrance" do češtiny normální a dnešní, jak velmi je zde zvláštnost výrazu a rčení nositelem duševní posedlosti ničivé a sebeničivé, jak i ten jazyk sám je klecí a pastí, z níž nelze vyváznout zajatému lidskému zvířeti. K tomuto výslednému dojmu a hluboké účinnosti Wintrových archaismů přispívá i základní rys mluvnický, který odlišuje archaickou dikci Wintrovu od dikce Jiráskovy: valná většina Jiráskových archaismů připadá na archaismy slovní, tedy terminologické, kdežto Winter pronikavě archaizuje také a zejména celou syntaxi a frastiku svých postav; a je přec nabíledni, že skladba a vazba a rčení jsou příznačnější, bytostnější „façon de parler" než pouhá jednotlivá slova, termíny.

Wintrovým archaismům jsme ostatně dlužni práci ovšem nad pomyšlení svízelnou: zjistit, jsou-li *všechny* jeho archaismy opravdu to, co se archaismem nazývá, totiž ukázky doložené mluvy a dikce dobové, jsou-li to tedy do autorova podání vpracované *citáty* vyčtené z dobových písemných památek, či zda si Winter leckterý ze svých frapantních archaismů frastických *nestvořil v duchu dobové mluvy sám*. Mám toto podezření již dávno, a kdyby na něm bylo i jen trochu pravdy, stáli bychom před jazykově tvůrčím fenoménem u nás naprosto ojedinělým, ale zajisté nadmíru vzácným i kdekoliv jinde.

Zcela jinak zase Jaroslav Durych. Upouští od každého soustavnějšího archaizování (jak se rozumí, mám na mysli obě jeho Trilogie a pak „Masopust"), ale jako by z Wintrových archaismů přejímal jednu jejich složku: právě ten sirný pach zakletosti a propadlosti. Archaismy jsou v obou „Trilogiích" vzácností; ale když pak zazní v kontextu po jazykové stránce dosti mimodobovém, ba moderně znějícím i jen jediné archaické denominativum, jako

třebas *knechti* (tj. váleční pacholci, prostí vojíni), jako by se otevřela propast pekelná.

A dějiny českého archaismu se pak prozatím končí u autora Polí válečných a Marketky Lazarové. Zde má archaismus duchovní tvářnost dvojí: v „Polích orných a válečných" má znatelný přízvuk eschatologický, apokalyptický, což by bylo v jakési shodě s archaismem Durychovým, ačkoli archaismy „Polí" vznikly nadobro nezávisle na Durychovi a jsou pro výstavbu díla významnější než u Durycha. V knihách, jež Vladislav Vančura dal po „Polích", jde pak o archaismus absolutizovaný, z každé dobovosti vypáčený, není to ani složka hudební, ani koloristická, ani dušezpytná – je to kvasivo pro těsto chystané a strojené k olympským hodům absolutizované Mluvy, pro niž děj, zápletka, postava, osud její jsou pouhou záminkou.

LXXXIV
Další poznámka o archaismu

Pověděli jsme si o archaismu jakožto záměrném prostředku slohovém, jehož používá novodobý autor, aby rozehrál čtenářovu představivost, aby dal scéně a ději dobovou barvu, příchuť, vůni. Zbývá dohodnout se o archaismech jiných, tj. takových, jež bez autorova úmyslu vznikly prostě tím, že autor a jeho dílo jsou od nás vzdáleny jazykovým vývojem jednoho, dvou, pěti staletí.

Jazykový archaismus rozehrává nejen naši obraznost, ale i náš cit. Oltáře penátů zmizely jen pro oko, v lidských srdcích zůstaly: téměř v každém člověku je zbožná úcta k předkům a k minulosti, především k minulosti národní. Tento cit předem daný a vždy pohotový, aby se aktivoval, bude zvláště živý u příslušníků národa ohroženého a s dramaticky pohnutými dějinami, nijak chudými na momenty tragické. Co platí o mimoestetické účinnosti archaismu liturgického a vůbec církevního a náboženského, že totiž páčí člověka ze zajetí časnosti a unáší jej do posvátného Minula, v němž Bůh zcela bezprostředně dlel mezi lidmi, platí obdobně též o archaismech profánních – s tím rozdílem ovšem, že zde místo Boha církevního nastupuje Bůh-národ. Vyjmeme-li kritického historika, je *citový* vztah každého normálního člověka k národní minulosti a jejím nositelům a představitelům vztahem radikální abstrakce in melius, vztahem po stránce *citové* bez výhrad přitakavým. Zde je hluboký psychický kořen každého staromilství, a proto i staromilství jazykového. Nám však jde v této „Další poznámce o archaismu" o zjev specifický, totiž o výrazné jazykové staromilství našich brusičů, tedy o zjev velmi významný také pro praktický jazykový život u nás.

Filolog je člověk s historickým citem zvláště vyvinutým. Má jej od narození, jinak by se nebyl věnoval dějinám jazyka – na ně se

do nedávna omezovala téměř veškerá filologická věda u nás. Tento vrozený cit pro historické hodnoty jazykové filolog v sobě ještě vypěstuje svou odbornou prací. Jak se rozumí, roste vnímavost pro archaické hodnoty jazykové odbornou průpravou: čtenář-laik rozpozná, že ten a ten tvar, to a to slovo, ten a ten význam, vazba, rčení jsou „nějak staré“, „patrně staré“ – filolog ví, proč jsou staré a jak staré jsou nebo mohou být – někdy na desetiletí přesně, a někdy i na rok. Z dokonalé znalosti se rodí zcela bezděky jazykové labužnictví zcela specifické, totiž do jazykové minulosti namířené, z obou složek jen ještě zmnožený citový příklon k jazykové minulosti a výhradnost tohoto příklonu. U českého filologa přistupovaly k tomuto „habitu panfilologickému“ ještě dvě složky zvláštní, jen české.

První záležela v tom, že si čeští filologové 19. století vedle své práce vědecké namnoze vytýkali úkol, který u šťastnějších národů automaticky vykonala národní literatura i národní společnost: vytvoření nosné a spolehlivé jazykové kultury. Té u nás nebylo a není jí podnes. To vedlo mnohé české filology k tomu, aby se stali oprávci jazykové praxe, živého úzu jazykového. Vzali tím na sebe úkol, jakým se u velkých kulturních národů nezabavoval téměř žádný přednější filolog a skutečný vědec. Z českého filologa se tedy velmi často stal brusič. Při své opravné činnosti se právě u nás nemohl opřít o jazykovou normu, jak si ji vypěstovala vzdělaná společnost městská; proto se uchýlil k nářečím, při tom mu napomáhal přirozený sklon českého člověka, jak je o něm řeč v kapitole „Splašené kocór“. Nemohl se ani opřít o novověké klasiky a autory vůbec, neboť jejich mluva je z hlediska jazykové čistoty a správnosti nedost spolehlivá; kdežto brusičství znamená u národů s nepřetržitým a nerušeným literárním i jazykovým vývojem odkazování téměř výhradně na jazyk velkých autorů století osmnáctého a devatenáctého, musil se český brusič, hledaje jazyk spolehlivě správný a čistý, odebrati do minulosti daleko minulejší, do údobí předbělohorského, do doby

Veleslavínovy a do středověku. To pak v českém filologovi-brusiči jen ještě vydatně posílilo jeho přirozené filologické staromilství – vždyť ten jazykový středověk byl nejen krása, ale i správnost a čirost, učiněná jazyková kalokagathie. Výsledek: český purista je větší a radikálnější staromilec než brusič u velkých národů.

Přidružila se okolnost abych tak řekl biologická. Český filolog byl nejen knihomol jako každý filolog, nýbrž souvisel s moderním životem měrou ještě podstatně menší než filolog anglický, francouzský, německý. Život naší doby k němu doléhal jen z dálek a jevy spíše zápornými než kladnými. Český filolog z nového života málo znal, z jeho nových darů nic neměl, po stránce společenské byl to člověk, který svým mnišsky odříkavým životem žil kdesi na okraji našich dnů, ne-li zhola mimo. Pozoroval jsem po hezkou řádku let rozdíly ve vnějším přístřihu života a životním slohu mezi českými a německými univerzitními profesory v Praze. U německého profesora nebylo vzácností, že byl sňatkem nebo jiným pokrevním vztahem spřízněn s velkým průmyslem, s nejvyšší rakouskou byrokracií, s generalitou, šlechtou; nebyl u německých profesorů vzácností rušný a někdy i nákladný život společenský. Po tom všem nebylo mezi českými profesory ani památky. Život nového věku jim zůstal de facto cizí. Tím výlučnější láskou přilnuli k minulosti. Pokud „brousili", činili tak staromilsky. Pokud brusiči mezi nimi psali sami, psali tak, že pro jejich dikci není přiléhavějšího názvu než „idolatrie archaismu", tedy modloslužebná úcta k jazyku starému, zastaralému, dnes již neplatnému, k výrazivu, jež jazykový vývoj vzal dávno již z oběhu. Mnohá památka staré české literatury je svým novočeským vydáním z 19. století, ba ještě s prahu 20. století staročeskou jazykovou památkou dvojí: jedna staročeská jazyková památka je sám vydaný text, druhou staročeskou památkou je úvod a jsou průvodní texty vydavatele, tedy našeho současníka nebo téměř-současníka. Neboť naučil se do té míry myslit jazykem dob dávno minulých, že píše jako Blahoslav, jako Žerotín, a div že nepíše

jako Chelčický. Takové nadobro bezděčné jazykové šibřinky byste marně hledali u filologů západních nebo ruských; ani zdaleka nic takového ani u filologů německých, kteří přec nemívali právě pověst živých a průbojných stylistů.

Šlo mi o to, abych napověděl, kde spatřuji původ jedné zcela určité zvláštnosti našich brusičů, totiž jejich slepé zamilovanosti do archaismu. Mají hlubokou nelásku k naší době, které nerozumějí, které nepřejí, a mají nezřízeně stranickou lásku ke každé jazykové „starině", jak říkají Rusové.

Byli u nás i mimo filologii takoví jednostranní milovníci jazyka, jakého už není a být nemůže. Byl jím jakožto beletrista Alois Vojtěch Šmilovský, povoláním ovšem též profesor češtiny; byl jím Jan Ev. Kosina, ovšem zas profesor češtiny: jeho „Hovory olympské" jsou kniha neprávem zapomenutá již proto, že tak názorně ukazují, kam až i po stránce jazykové může samou staromilskou idolatrií dospět hlava bystrá, umná, dokonce i značnou dávkou vtipu a espritu nadaná, od přírody nadobro „neprofesorská". Ale podivínským jazykovým staromilcem byl dokonce také Arnošt Procházka, tedy duch od původu kosmopolitický a na svou dobu ultramoderní (ačkoli výlučně jen knižní); nemyslím, že by se kde po světě našlo tak podivné spřežení jako duch Procházkových statí, kritik, překladů a jejich kuriózně archaizující a staromilská dikce, jež zase jede s dvojspřeží neméně kuriózní: je to dikce staromilská a bohatá na archaismy, ale i na mluvnické hrubky; zároveň však autor alespoň v pozdějších letech usiluje o rigoristický purismus ráže ovšem velmi subjektivní a takové, že se vážně střetl s brusiči odbornými.

Brusič-filolog si ovšem vůbec není vědom, jak jednostranně staromilský je jeho ideál jazyka ne snad jen správného, ale vůbec pěkného. Mám před sebou hymnický projev jednoho takového brusiče (Fr. Bílého) o sbírce listů a listin poutajících se k osobě a osudu Husovu. Horuje např. o jazykových krásách listu, který napsalo ve

věci Husově jedenáct pánů moravských Zikmundovi 8. května 1415, a tiskem prokládá větu, v níž se pisatelé zastávají mistra… *v žádné zlosti v našich zemiech nikdy neshledaného*… I mně se to líbí a víc než líbí, věru že to je krása; ale pořád se mi vtírá domněnka, že se mému brusičskému hymnikovi na té kráse nejvíc líbila ta *zlost,* a ani nevěděl, že právě ona a proč právě ona. Já se toho však dohaduji: líbil se mu na ní ten sémantický archaismus, tedy prostými českými slovy skutečnost, že *zlost* znamenávala a na tomto místě opravdu s výraznou platností znamená „nepravost, špatnost, zlou vlastnost v člověku", kdežto nám *zlost* dávno již znamená něco zcela jiného. Opakuji, že i mně se ten velebený passus líbí, ačkoli vím, že by jej dobrý stylista našich dnů napsal jinak, pokud by se nechtěl opičit po starém způsobu vyjadřování; ale znám-li se trochu ve svodech archaického významu, archaické stavby vět, nemýlím se svým dohadem, že se můj brusičský hymnik pro tuto větu nadchl právě proto, že *zlost* dnes už nikomu neznamená to, co znamenala současníkům Husovým, a že by už nikdo z nás celou tu větu nechtěl a nemohl sklenout tak, jak ji klene originál.

Chtěl jsem připomenutím co možná stručným ukázat, že archaismus je jazykový fakt, který zasahuje do jazykového života právě též u nás daleko hlouběji a mohutněji, než si býváme vědomi. Rozkochanost v dávném způsobu vyjadřování dovede pronikavě ovlivnit jedincovy představy nejen o jazyce čistém, čirém, mluvnicky dokonalém, ale neméně též o jazyce krásném a dokonalém esteticky. Tato zvláštní idolatrie nám dovede vsugerovat, že *zlost* 15. století je krásnější než *zlost* století dvacátého, že tvar *náhluchý* je větší krása a dokonalost než náš tvar *nahluchlý*. Po stránce nejen jazykové funkce, ale i všech objektivních sudidel je to ovšem strašná pošetilost. Ale pošetilost velmi významná; propadla jí většina brusičů, a ti zas měli u nás na jazykovou tvorbu větší vliv než jinde. Ačkoli si brusiči napořád stěžovali, že mají jen malý ohlas v národě a zejména u spisovatelů, řekl bych přec jen, že jejich kult jazykové

stariny měl na českou literaturu vliv značný, viz např. zpropadený fenomén genitivu záporového.

Živému vývoji dnešního jazyka se při tom křivdilo a někdy i škodilo. Buď mu útěchou, že brusiči již století jednadvacátého a což teprv dvaadvacátého se v něm budou staromilsky kochat, připojujíce někdy povzdech zarmoucené rozpomínky na doby, kdy se jazyku v Čechách dařilo zdárněji; a dodají snad, že to ovšem byly doby, v nichž se nedomníval každý občánek, že musí v neděli rodinným letadlem na výlet z Prahy k Jadranu, nýbrž kdy spořádaným starým Čechům v šedesátých letech století dvacátého úplně stačilo, když v neděli mohli vozidlem dnes – r. 2323 – bohužel úplně zapomenutým, totiž automobilem, někam do blízkého pražského okolí, např. do Klatov, a počíst si tam v lesích v jadrné staročeské dikci Haškova „Švejka“ a Vachkova „Bidýlka“ – dnes, dodali by, není ovšem valné naděje, že by chystané kritické vydání těchto skvostných jazykových památek ve Sbírce pramenů České akademie věd a umění našlo i jen slušnou hrstku neodborných čtenářův.

K JAZYKOVÉ KULTUŘE

LXXXV
Lingua rustica?

Když se před lety rozpoutal boj o jazykovou kulturu a cesty k ní, postavil jsem se na stranu těch, kdo soudí, že čeština podnes dobudována není, a napsal jsem, že čeština je lingua rustica. Mé slovo někteří přijali se souhlasem, jiní je odmítli. Dnes, po letech, cítím potřebu, abych se k tomu slovu vrátil.

Lingua rustica, jazyk selský, venkovský, je výraz běžný ve vědě o jazycích románských. Znamená pozdní lidovou latinu v římských provinciích, mateřský louh, z něhož se vyhranily románské jazyky spisovné. Je to označení věcné a zcela nepříhanné. Kdyby v něm byla i jen špetka příhannosti, nebyl bych ho nikdy užil. Dá kromě toho rozum, že nazveme-li dnešní češtinu jazykem „selským", může to mít jen význam rčení obrazného, ilustrativního; může to znamenat jen tolik, že čeština má ráz selštější než některé dnešní jazyky jiné, že není ještě do té míry propracována, prohnětena, přefiltrována, prodestilována jako spisovná francouzština, angličtina, italština, španělština, němčina. A o tom několik slov.

Každého, kdo má i jen trochu dar vnitřního sluchu, překvapí, dojme, uchvátí sličná důstojnost, hrdá spanilost, s jakou se na nás svou mladičkou tváří dívá čeština již z velmi raných památek slovesných. Skoro jste v pokušení, abyste o ní řekli slovo Winckelmannovo: Edle Einfalt und stille Grösse, šlechetná prostnost a tichá velikost. Ano – velikost, o nic méně. To není toporný „idiom" pracně se rodící v kosočtverci obtočeném pralesovými hvozdy; to je jazyková Pallas Athéna, panna s božskou září na čele, žádostivá a ctižádostivá, zbrojná zbrojí duchovou. A tyto vlastnosti jí zůstávají a jen se množí a vedou pak k takovým zázrakům krásy a dokonalosti úplně svéprávné, jakým je Legenda o sv. Kateřině.

A lze bez nejmenšího zaváhání říci, že se čeština až do Bílé hory po každé pomyslitelné stránce vyspělosti úplně vyrovná dobělohorské němčině, a to přesto, že němčina, tehdy z nadřaděných jazykových kultur románských ochotně přejímající vliv i popud, měla k těmto inspiračním zdrojům vyššího života zeměpisně blíž než čeština, a přesto, že tehdejší česká *literatura* zůstává již za německou, ježto jednak kulturní cizomilství Přemyslovců nedalo v Čechách vzniknout nějaké hojnější lyrice dvorské, a dále pak obrazoborecké sklony údobí husitského i bratrského přály jen slovesnému umění aplikovanému na tvorbu bohoslužebnou, bohovědnou, apologetickou a pamfletistickou. Dobělohorská čeština má dokonce některé přednosti před tehdejší němčinou, tak např. větší spisovnou jednolitost a nápadně ukázněnější pravopis, vedle něhož je tehdejší pravopisný úzus německý hotový Babylon, který pak ostatně pokračuje až do Marie Terezie. Bílá hora to všechno změnila s radikálností věru drastickou.

Z Bílé hory – je-li dovolen subjektivní exkurz do dějin – nebudeme vinit jen a jen ty neblahé české pány. Bílá hora náleží k předurčenostem českého osudu geopolitického. In concreto záležel ten osud v tom, že národ byl spjat a svázán s dynastií politicky úplně neschopnou. Sto let před Bílou horou, téměř na rok přesně, dynastie s reformací politicky kličkovala a spekulovala. Jsem přesvědčen o správnosti mínění Nietzschova, že Karel V. Lutherovi potají nadržoval proti Vatikánu, kdežto Vatikán na Luthera dokročoval chabě, protože si od wittenberského buřiče sliboval oslabení říše; a německá knížata se k Lutherovi přidávala milovanému císařskému šéfovi pro potvoru. Nuže, domysleme toto Nietzschovo dictum. Co opominul zvládnout Karel V., nezvládl už teprv jeho imbecilní potomek, jemuž po říši obecně říkali Nandl, Ferďáček. Střední Evropa poskytla nejen hrůznou, ale snad ještě víc skandální podívanou státnické neschopnosti, jež dovedla jen mořem hrůz a krve zlikvidovat problémy, které Francie a Anglie zdolala co nejrychleji,

zajisté lidsky nezcela uspokojivě, ale z hlediska státnické moudrosti a účelnosti se svrchovanou dokonalostí, ba „elegantností". Odtud, především odtud, rozdíly mezi veškerým dalším vývojem ve Francii, Anglii a vývojem středoevropským.

Kdo ve střední Evropě byl postižen nejhůř důsledky státnického věhlasu habsburského, ví každý žáček. Němci podnes – přes Versailles – pokládají válku třicetiletou za největší pohromu svých národních a kulturních dějin, a přec byla sotva která německá zemička tak poničena jako celé Čechy a Morava; a nestalo se také Němcům, aby jim do ciziny odešly nejlepší hlavy, množící pak duchovní kvas a život ciziny – ba naopak, po ediktu nantském a potom za Velké revoluce zažilo Německo kulturně nedocenitelnou imigraci francouzskou, jejíž potomci se skvěle uplatnili v německé literatuře (např. Fouqué, Chamisso, Fontane, Lagarde, Luise v. François), ve veřejné správě, ve vědě (např. fyziolog Dubois-Reymond), ve vojenství atd., atd. A nestalo se Němcům, aby se jim šlechta a patriciát šmahem odrodily a aby se němčina stala výsadou – klasické privilegium odiosum – robotníků a selských chámů, řemeslníčků a nejchudšího kléru.

To se stalo jen češtině. A to s takovou kalendářovou rafinovaností, že do století osmnáctého vstupuje už jazyk zdivočelý a víc a víc upadající, právě do století, jež má pro konečnou formaci velkých spisovných kultur význam rozhodující, do století, před jehož prahem stojí ve Francii Racine, Corneille, Molière a na jehož konci jsou Encyklopedisté s Voltairem a Rousseauem, německé století Klopstockovo, Lessingovo, Wielandovo, Herdrovo, Schillerovo a Goethovo, evropské století, jež přináší terminologii a dikci pro filozofii a vědy historické, zčásti též pro vědy exaktní.

Co čeština vykonala, co všechno dohonila od svého zmrtvýchvstání, nepotřebuje oslav. Národ co do tempa, ba i co do schopností organizačních osvědčil budovatelskou zdárnost tak americkou, že by se o život a úspěch nemusil obávat ani tehdy, kdyby jej ce-

ličký, jak tu je a sedí, nějaká kosmická smršť přesadila do států Wisconsin a Dakota. Dohánělo se a dohonilo. Ale jsou věci, jež se dlouho a dlouho zpěčují každému dohonění. Počítám k nim i jazykovou prokultivovanost. Jazyky velkých národů mají nad jazyky národů malých i za životních podmínek jinak nikoli příznivějších značnou vývojovou výhodu v tom, že v nich pracuje větší počet mozků, tedy větší součet lidského ingenia a génia. Tento nepoměr se do krajnosti zostří za stavu takového, jak jej přinesly následky Bílé hory. Jazyk násilím rustikalizovaný, jazyk, který se pánům země stal na dlouhé časy zvukovým indexem plebejství a „chátry", nemůže být tak prohněten, do každé podrobnosti ztvárněn jako jazyky s údělem šťastnějším. Týká se to především skladby, a co do projevových kategorií to platí o próze výpravné, myslitelské, naukové, publicistické.

Abychom se dorozuměli, třeba také dobře rozlišovat pojmy *básník* a *spisovatel.* Básník, především básnický génius, „udělá" svou steeple-chase i přes nejnehoráznější překážky jazyka syrového a neztvárněného – vizme jen Máchu. Ne tak „spisovatel"; ten potřebuje závodní dráhu důkladně a od věků připravenou. Považte přec: Platon přichází až teprv sto let po Pindarovi, čtyři sta let po Hesiodovi, půltisíciletí po Homérovi. To jsou letopočty průkazné až do otřásavosti. A Thukydides je jen o 29 let starší než Platon; ale od Thukydida a jeho současníka Herodota je k Plutarchovi třeba zase čtyř set let: takže vývoj od básnivého „historika" Homéra k dokonalému historickému „publicistovi" Plutarchovi trvá téměř jedno tisíciletí. Mezi dokonalým veršem Racinovým a dokonalou prozaickou větou Flaubertovou je dvě stě let; mezi Dantem a Machiavellim je rovněž dvě stě let; mezi Shakespearem a Humem je půldruhého století, mezi Shakespearem a moderním anglosaským románem leží dobrá tři století netržitého jazykového vývoje. A kulturní vývoj bílého plemene ukazuje s přesvědčivou jasností, že pro věci lidstva bude stále důležitější spisovatel, nikoli

básník, a to spisovatel jak beletristický, tak i naukový, politický, hospodářský, bůhvíjaký ještě.

Nechce-li se vám věřit mým slovům o upadajícím významu básníka ve velkých národních kulturách, vzpomeňte si jen, jak nepatrný poměrně je obecný význam lyriky v dnešní Francii, ačkoli má Valéryho, jak málo si kulturní Anglie dělá ze své dnešní lyriky o sobě velmi pozoruhodné, jak málo se i vy sami berete o novou lyriku americkou, ačkoli v USA dědictví obra Whitmana nebylo nijak promarněno a stejně ne dědictví lyrické Evropy. A tak všude. Návratu z tohoto vývoje věcí asi už není a nebude. Básník bude víc a víc cizokrajná rajka, kterou se bude kochat hlouček zasvěcených ornitologů; je dokonce možné, že bude třeba značného úsilí básníkova, aby se vyjímal jako sličná rajka a nikoli jako kuriózní a poněkud trapný ptakopysk, jako tvor reziduální a přežívající, kterého příroda zapomněla vyhladit, je to postupná deposedace poezie, projevuje se již dlouho, a romantikové ze začátku 19. století si jí už byli plně vědomi, a nejen např. Hölderlin, nýbrž i Heine o tom napsal několik nesmrtelných stránek, o Byronovi a jiných nemluvě. Zas o důvod víc, aby si literatura, která pořád ještě musí dohánět, pospíšila právě s prózou. Všechny literární olympiády budoucnosti se budou bodovat nikoli podle nějakého „zápasu pěvců na Vartburce", nýbrž podle pentatlonu prozaického.

Zde zbývá co dohánět. Máme skvělé básníky; že bychom měli skvělé spisovatele, bude tvrdit jen zaujatost. Nemůžeme je prostě mít, doba dosud nestačila; můžeme zatím jen mít spisovatele dobré, uspokojivé, funkční, a takové opravdu máme, několik takových máme. Skvělí čeští spisovatelé přijdou sami od sebe, jakmile čeština bude ještě trochu víc prohnětena lidskými mozky, proexperimentována pokusnictvím co nejpočetnějších lidských hlav. Česká próza opravdu dokonalá může přijít i dřív, než by skeptik hádal – to dokazuje vývoj nové české esejistiky, útvaru z pera některých autorů již dokonalého.

Nedostatek tradice se vždy projeví tím, že neuspokojuje *průměr,* že pokulhává *řemeslo.* Zde příměr z jiné oblasti krásna: národ bez staleté tradice umělého zpěvu a pěveckého školení může mít fenomenální zpěváky, třebas od pluhu; ale nikdy nebude mít mnoho vynikajících profesionálů, neřku-li že by je dodával světu. Vynikajících profesionálů – prostě zdatných techniků zpěvu a pěveckého métier, kteří mají řemeslné náležitosti svého povolání v malíčku, ať zpívají vévodu v „Rigolettu" anebo neapolskou odrhovačku Funicoli Funicola. A zas obrazně a bez narážek na náš textil: nám se podaří tu a tam nějaký drahocenný brokát; bezvadným látkám užitkovým říkáme šmahem „anglické" a opravdu je dováží me; a kanafasy, jež vyrábíme pro lid, jsou svým dezénem řvavý nevkus a nekultivovanost. Kdo by srovnal fakturu, úroveň a hlavně technickou a jazykovou machu prozaických říkanek v tzv. zábavních přílohách našich největších listů a lidových týdeníků se short-stories nejneliterárnějšího amerického magacinu, pozná ad oculos, čemu se říká řemeslo a technika, zejména také technika slova; a kdo plní ty magaciny USA, jsou vědomí živnostníci pera a nic víc, kdežto u nás píše do novin vědomý a sebevědomý „pan spisovatel". Také tomu říkám rustikalismus – netušivosti co do techniky a vkusové machy.

Nedostatek tradice znamená vždy také nespolehlivost výkonu – jednou ano, jednou ne. U nás se – protějškem k obsahům – často podaří grafická knižní úprava taková, že ten tisk jde s úspěchem do mezinárodní knihomilské soutěže. Ale pak se zase stane, že některé z našich největších nakladatelství vydá knihu světového laureáta, ten pak spatří obálku českého vydání a jen tak vyjekne zděšením, čehož jsem byl očitým svědkem. Jinde objedná šéfredaktor deníku román na pokračování, pane a pane, buďte tak hodný, tolik a tolik metrů čtiva, s obsahem pro naše čtenářstvo, však už budete vědět. Román dojde, román na pokračování vyjde, nikdo z literárního cechu si ho ani dvakrát nepovšime, ale *je* to uděláno a ušito, *je* to řešeno a na svůj způsob dořešeno, a je to jazykově

bezvadné podle sudidel techniky, funkce a mnohdy i rafinovanosti. To nám zní trochu fantasticky; a že se nám tomu ani nechce věřit, je právě jen dalším důkazem, že svedeme nějaký ten brokát, nikoli však bezvadný kanafas; a to zas je navštívenkou pro nedostatek tradice a pro poměrnou rustikálnost naší jazykové kultury a tím i slovesné tvorby.

Kdo soudí, že zkresluji, rozchází se se mnou v tom, že má pro českou slovesnou kulturu ctižádost menší, než ji mám já. Má ctižádost pro českou slovesnou kulturu není totiž ani tak česká, jako daleko spíš čechovská, totiž podle Svatopluka Čecha:

MY CHCEME, BY SE V PYŠNOU KNĚŽNU PROMĚNILA NAŠE ŘEČ.

A proto zatím opravdu – ve vymezení, jak jsem je podal shora –: lingua rustica.

LXXXVI
Slovo o chvalozpěvech

Projevy velkých českých lidí o češtině vydaly by na mohutný svazek. Zprvu to byly „obrany“, pak chvalozpěvy veršem i prózou. Jsem kdykoli hotov přidat se k těmto hlasům z uctivého povzdálí nejen obranou, ale i chvalozpěvem – také tato kniha není, doufám, hanopisem na češtinu, leda na mnohé její používatele. Ale s těmi chvalozpěvy se někdy, třebas v debatách a polemikách, operuje na způsob, který mě má k drobné poznámce.

Chvály a zanícené oslavy národního jazyka má každá literatura, jen početnost takových projevů a výlevů je nestejná: čím početnější národ, tím méně oslav svého jazyka si napsal. Z této obrácené progrese znám jedinou výjimku – Němce, a u těch se vývoj národní mentality a vzdělanosti bral cestami odlišnými od ostatních národů s velkým počtem příslušníků. Ale jinak se snadno dopočítáte, že např. Bulhaři nebo Irové mají daleko víc oslav mateřštiny než např. Rusové a Anglosasové. Hádám, že také Číňané jich mají málo, nedivil bych se však, kdyby jich měli mnoho Tataři, kdysi mocný národ, dnes spíš jen kmen živořící na troskách své minulosti politické a kulturní. Vždyť je to tak přirozené: velkému národu se jeho jazyk rozumí sám sebou, jako se sám sebou rozumí vzduch pro lidské plíce; pro národ nepočetný se však samo od sebe nerozumí nic na světě, snad nejméně ten vzduch pro plíce, malý národ se napořád tak trochu zalyká a dusí; a jazyk je pro něho věcí nejen první, ale i poslední, může se mu přes noc stát statkem posledním, a i o ten poslední statek může pak nastat boj zavilý a nejzoufalejší. Pro každý takový národ má jeho jazyk věru právem zcela jiné pretium affectionis než pro národ veliký, jehož lidé si ani nedovedou představit, že by jim někdy mohl nastat zápas i o ten flatus vocis, o ten zvuk z plic a hrdla.

A oč se právem strachujeme a co nás už stálo mnoho úzkosti a hoře, to také milujeme, to je nám krásné a drahé nade všechno. Proto u malých národů, tedy u národů těžce zkoušených, nenajdete básníka, myslitele, autora, který by své národní mluvě vytýkal i jen sebemíň. Z české literatury znám jen jedinou výjimku, Ladislava Klímu, vedle jeho invektiv jen ještě kritický hlas Bohumila Mathesia. Zato není ve velkých literaturách nijakou vzácností zjev, že velký básník svou mateřštinu nijak nepohladí, že na ni zaútočí. Učinil tak Goethe, učinil tak Byron a kolik jiných. Ale je nad každou lidskou představu, aby např. básník albánský napsal štiplavý epigram na národní jazyk albánský. Goethe však na svou mateřštinu takový epigram napsal; a velmi zlý.

I není divu, nýbrž jde o naprostý normál, máme-li tolik chvalozpěvů na češtinu a žádný anebo téměř žádný projev hanlivý anebo – z úst velkých básníků a spisovatelů – i jen objektivně kritický.

Za úvahu by stál i fakt, který ovšem náleží do oblasti pouhé teorie. Takto: kdyby přišel člověk plně objektivní, tedy nejlépe vzdělaný člověk z Ohnivé země anebo Číny, a sebral po celičké Evropě všechny ty chvalozpěvy na respektivní mluvy, zasedl k nim a všechny je prostudoval, jistě by se takový člověk usmál. Řekl by si totiž: stručným smyslem všech těch projevů a výjevů je pokaždé jedno jediné: můj, můj národní jazyk je nejkrásnější a ještě lecjak -ejší. Každý superlativ je však eliminativ, distancuje a diskriminuje všechny ostatní srovnávané hodnoty. I je tedy jasné, že se všechny ty horoucí chvály národních mluv navzájem vyvažují, to jest ruší. Ve smyslu objektivním ovšem. Ve smyslu subjektivním, ale jen v něm, mají plnou platnost, jako ji má každičké svědectví lásky na světě.

Dal bych takovému soudci z Ohnivé země za pravdu. Je dobře, že lidé češtinou tvořící milují svou mateřštinu a vzdávají své mluvě chválu, je to dobře již proto, že se to v národě s minulostí a přítomností národa českého rozumí samo sebou, ale objektivně ze všech těch chval, ať to je Kollár, Neruda, Čech, Sládek, Vrchlický,

Karel Čapek nebo kdokoli jiný, neplyne pranic. A zdá se mi také, že čeština je dnes už povznesena nad obrany i nad chvály. Ani národní profylaxou ty chvály nejsou: kdo je lump, zradí češtinu i s národem, a kdyby na něho vstal z hrobu Balbín s Nerudou, Frozín s Vrchlickým, Kinský se Sládkem, Jungmann s Čechem – zradí, zradí, a věřte mi – je dobře, že zradí: loď národa je o jednoho lumpa lehčí. Ne tak chval češtiny je třeba, jako mozku a charakteru pro lidi v češtině pracující, z ní tvořící. Ohromné práce je třeba, aby vznikla národní kultura tak veliká a absolutní, že utéci z ní nenapadne ani pominutého psa.

Jsou v kulturních dějinách případy, že se odrodil např. i Angličan (H. St. Chamberlain). Ale je to vzácnost skoro taková, jako když si někdo umíní, že se vystěhuje z kosmu, a provede svou. K takovým koncům třeba pracovat: aby svět českého ducha byl kosmos, z něhož se člověku nechce.

A chvály češtiny jsou blaživé, ale že by něco dokazovaly? Ne, nedokazují pranic, leda skutečnost již dosti ve známost vešlou, že Čechové jsou národ nevalně početný a velmi dramatickými dějinami obdařený.

* * *

Tak jsem řekl, uznal, rozhodl, dekretoval. A napsav to, co čtete shora, byl jsem nemálo spokojen se svou neúplatnou prohlédavostí.

Potom do mne vlezly jakési bacily. Nutkání takové, napsat něco řečí vázanou o češtině a o tom, co pro mne vyznamenává. I sedl jsem a psal – ne tak, *ono* to psalo ve mně a ze mne, já byl jen perem. Napsalo to ve mně a ze mne osmadvacet sonetů (doufám, že nikoli znělek). I řekl jsem si: – Ty osle stará jeden, teď už by jako těch chvalozpěvů bylo dost! – Nevím, bylo-li jich dost; ale vím, že jich o čtrnáct dní později bylo padesát. Potom šedesát. Nakonec sedmdesát. I proklel jsem se a dal to nakladateli, a ten zas to dal sázet.

I stalo se pak, že jsem uřícen letěl na Vyšehrad do Unie a hrdlil se tam s usouženým p. faktorem Píchou: že nesu ještě dalších deset sonetů, ty že do těch chval Naší Paní Češtiny *musí*, a kdyby se z toho sázecí stroj vyjevil.

Vidíte, že jsem člověk upřímný: tak tedy vypadá teorie, a tak dopadá praxe. Je to prostě – to „ono“ v nás – nad každý náš rozum. Není nám pomoci.

I říkám si na útěchu slova jednoho starého pána, kterého jsem si dost oblíbil. Je to Vinařický, a je to z jeho „Českého veršovství“:

Srdce kojím nejdůstojnějším oblibováním,
cítě u vyslovení Češtiny roztomilost.
Líbeznou lahodí spanilá uchu Čeština hudbou,
v taktu se Hellenském lehce a volně točí.

LXXXVII
Brusič

Že ve psaní jak zlého ducha,
Všech cizích slov se střežeme,
A svá, ač místem špatná, klademe,
Nám k nesmrtelné slouží chvále.
Pokročmež ještě o znamínko dále
A dříve nežli píšeme,
I jazyk sobě zčeštěme.
— ČELAKOVSKÝ

Prapodivná směs nejlepších úmyslů a zvracející se praxe, vědomostí a jejich mylné interpretace, důvtipu a slepoty, zpytavosti a „ouie dure", jak říkají Francouzi nedoslýchavému sluchu: brusič.

Rodokmen brusičů je u kulturních národů velmi starý, u nás vyšel první brus již r. 1669 (Jiří Konstanc, Lima linguae bohemicae), ale prvním českým brusičem byl Hus. A již tento první a jakožto osobnost beze sporu největší český brusič svou věc prohrál proti vývojové vůli jazyka: přes jeho horlitelské požadování neustoupila *knedle* žádoucí *šišce* (knedlík), neujal se *vozataj* místo *formana*, a alespoň co do toho *formana* víme dnes, že jazyk byl prozíravější než jeho velký opravce, neboť ukul nám z cizomluvu *forman* významový odstín prosycený nejsrostitějším představovým obsahem, odstín, který je velmi žádoucí vedle *vozky, kočího* i *vozataje.*

Brusič – tak říkám pro jednoduchost i puristům nesmlouvavé observance – je bezděčný romantik zahleděný do minulosti. Tu si napořád idealizuje jako jímku a schránu jazykového stavu neporušenějšího, ideálnějšího (kladu pouhé komparativy, abych nekřivdil). Je to laudator temporis acti, také jinde, přečtěte si o tom u Jespersena

(Langue, 320 nn.). Buď si toho vědom nebo ne, je přívržencem dávno odbyté teorie degenerační, které, pravda, propadly kdysi i takové hlavy jako Bopp, Humboldt, Grimm, August Schleicher: teorie, jež pesimisticky usuzuje, že dějiny všech árijských jazyků jsou pouhé postupné upadání – neboli, jak to lapidárně řekl starý Angličan Samuel Johnson: Tongues, like governments, have a natural tendency to degeneration. Horlí-li brusič např. proti zjevu, že užíváme slova *záhy* ve významu *brzy,* ačkoli to příslovce ve starším jazyce znamenalo „zavčas", a že užíváme příslovce *posléze* ve významu „nakonec", ačkoli je to komparativ s významem „později", nemůže za takovým horlením proti významovému posunu dnes již běžnému a vžitému vězet v poslední příčině nic jiného než představa a víra, že původní význam těchto slov byl v nějaké ideální shodě s jejich tvarem a snad i zvukem – a právě to je jazykové nazírání romantické a praromantické a nemá v životě jazyka nejmenšího opodstatnění: řeč je konvenční společenská soustava dorozumívacích zvukových symbolů, mezi slovem a jeho významem není jiné spojitosti než zas konvenční, „logika" jazyka je kategorie zcela jiná než logika našeho myšlení, viz typy *nevraživý, širší než delší, po delší době* (s významem: po jakési dosti dlouhé době), anebo vokativy *holka zlatá, pojďte, teta.*

Stejně jako idealizuje jazykovou minulost, má brusič i zcela jednostranný vztah k mluvám mimospisovným. Idealizuje si lidovou mluvu nářeční, spatřuje v ní původní neporušený typ jazykový, což je pravda nad pomyšlení relativní, např. hned proto, že v nářečích je mnoho cizomluvů, a to i takových, jaké do jazyka spisovného a městské mluvy hovorové vůbec nevnikly – např. moravismus *ostrlejz* (Obstlese). Vyčerpávaje svou lásku k lidové mluvě horlitelským příklonem k „neporušeným" nářečím regionálním, hrozí se brusič každého argotu, slangu, jazykových faktů z hantýrek; nevidí, nechce vidět, že to jsou líhně a výhně neméně původní lidové tvořivosti jazykové a že dnes není kulturního jazyka, který by nepociťoval jejich oplodňující vlivy.

Záchovnost o sobě jakožto princip důvodná – neboť bez jejího ukázňujícího vlivu hrozila by jazyku subjektivní zvůle – zvrací se u brusičů v brzdění zpátečnické, ba právě v to, čeho se hrozívají nejvíc, totiž ve zbytečné novotaření. Kdo na nás požaduje, abychom z důvodů etymologických psali a říkali *mištička, deštička*, *svižný,* tvoří *tvarové* neologismy úplně zbytečné a disfunkční (nemluvě o jejich ohavnosti), neboť veškerá národní společnost v naprosto témž významu říká i píše *mistička*, *destička*, *svižný;* kdo chce užívat slov *záhy* a *posléze* ve významu dnes prostě vyhynulém a v jazykové společnosti, která se mlčky shodla, že *záhy* znamená „brzy" a *posléze* znamená „nakonec, naposled", přičemž tyto významy jsou podepřeny např. územ Máchovým a Jiráskovým, tvoří zbytečné a zle mátlivé novotvary *významové.* Pomíjím některá kapitální fakta podružná: *brzo, brzy* je slovo z důvodů hláskového skladu téměř nemožné ve zpěvu a hudbě, jak dovozuji jinde; *záhy* v mluvě básnické má odůvodnění hned dvojí, jsouc jednak slovem mimo obecný úzus, jednak slovem znivým, a znivá slova slouží v poezii nejen zvukové organizaci skladby, nýbrž mají i závažnou funkci, aby redukovala významovost slova (viz J. M. Kořínek v pam. sborníku kn. Trubeckého, 64); do třetice jsou významové posuny u příslovcí jako *záhy* a *posléze* v každém vzdělaném jazyce věcí zcela běžnou, to ukazují např. významové dějiny slov jako lat. *nuper,* frc. *vite,* něm. *bald,* a etymolog ví dobře, že i naše *brzo* znamenalo „prapůvodně" něco jiného než dnes. Právě o případech jako *svižný, mištička, záhy, posléze* by se mohlo užít slov, jež Hus praví v puristickém zahrocení ve „Výkladu Desatera": „… když pravý Čech slyší, ani tak mluvie, nerozumie jim, a odtud pocházie hněv, závist, rozbroj, svárové a české potupenie". Ó mistře prorocký! Ba že rozbroj a svárové; a potupenie mnohých českých autorů, a potupení zbytečné a odvádějící pozornost od důležitější jazykové problematiky.

* * *

Brusičské idealizování jazykové minulosti málo dbá faktu, že jazyk opravdu čistý a „neporušený“ je pomysl asi tak odtažitý jako živoucí lidské tělo prosté bakterií. Takzvaný zlatý věk češtiny, čeština veleslavínská, věru není nijaký prazdroj jazykové čistoty (srv. Spisovná čeština a jazyková kultura, str. 119). Jazyk bratrský v Šestidílné je jazyk značně „nečistý“, a to i po stránce skladby. U Komenského, jenž ovšem už nespadá do „zlatého věku“ češtiny, je spousta cizomluvů, hemží se jimi dokonce i „Brána jazyků“, jen se do ní podívejte, podivíte se; a některá významná díla předbělohorská, jako třebas Harantův cestopis, jsou učiněný zvěřinec slovních exotů z celičkého světa (ale zcela tak o něco starší cestopis Jana z Mitrovic). Právě srovnání se starší češtinou – o pobělohorské a probuzenské nemluvě – vyznívá co nejzřejměji v náš prospěch; nejenže se jazyk rozrostl do zvládavé šíře, o jaké se mu tehdy nesnilo –: je i velkou podívanou, jak ze sebe zas vyloučil spousty cizomluvů, a to téměř navlas přesně všechny, jež byly zbytné pro jeho stavivo. Historická čistota češtiny je pouhá fikce (Spis. č. 15.).

Proti brusičům se právem cituje Ertlovo slovo, že právě v dobách rozkvětu nebývá jazyk čistý. Snad neuškodí, že se Ertl v této věci dokonale shoduje s filologem Nietzschem: „In Perioden eines Sprachwachstums ist von ‚Reinheit‘ nicht die Rede: nur bei einer abgeschlossenen Sprache“ (Rhetorik, 1874). Ještě v jiné věci by naše nová lingvistika našla u Nietzscheho oporu v své argumentaci proti puristům – jak totiž Nietzsche soudí o živinách, z nichž roste kulturní jazyk, in concreto o vzniku jazyků románských, je to ostatně fakt, o němž každý romanista slyší hned v prvním semestru; Nietzsche tedy praví (Philologica II, 252): „Wie viel Barbarismen haben daran gearbeitet, um aus dem Lateinischen die romanischen Sprachen zu bilden. Und durch diese Barbarismen und Soloecismen kam es zu gutem, sehr gesetzmässigem Französisch!“ A do třetice je nám Nietzsche oporou, svou připomínkou totiž, jak Adelung, mluvnický zákonodárce Němců před Grimmem, zatracoval jakožto nepří-

pustné neologismy slova sich etwas vergegenwärtigen, liebevoll, entgegnen, Gemeinplatz, beabsichtigen, Ingrimm, weinerlich. Nuže, všechna tato slova jsou dnes „bezvadná“. Jakožto archaismy kárá Adelung slova heischen, entsprechen, Obhut, bieder, Fehde, Heimat (!!!), stattlich, lustwandeln, befahren, Rund (subst.), Schlacht, Irrsal. Nuže, kromě lustwandeln nepůsobí ani jediné z těchto slov na dnešního Němce jako archaismus, což – dodáváme my – znamená, že se tato slova od Adelungových dob čilou jazykovou frekvencí dokonale odarchaizovala.

Brusič žije mimo bezprostřední život jazykový, mimo jazykovou tvorbu. Je příznačné, že žádný brusič není jazykovým tvůrcem, ani u nás, ani jinde; to již daleko spíš brusiči z jazykových společností za doby baroka. Již tato odcizenost pravému životu jazyka způsobuje mnohé quiproquo. Přeje-li si brusič, abychom neužívali slova *záhy* ve významu *„brzy“*, a to proto, že „vlastní význam“ slova *záhy* je jiný, je to argumentace asi taková, jako kdyby někdo nechtěl vozem elektrických drah č. 697 jeti k Prašné bráně, řka, že mu je přec dobře známo a že může ze starých jízdních řádů dokázat, že vůz č. 697 jezdil k Národnímu divadlu; lidé se mu ovšem vysmějí odkazem na prostinkou skutečnost, že vůz č. 697 jezdí už hromadu let k Prašné bráně a nikam jinam.

Další a velmi hojná nedorozumění brusičova s jazykem vznikají tím, že brusič nechce uznat, že je na světě a víc a víc se utužuje povšechný zjev, kterému říkáme evropská mentalita jazyková (o ní např. Jespersen, Language, 215). Brusič pokládá svou mateřštinu za jakési absolutum, za zázrak původnosti; zdráhá se uznati do důsledků, že do jazykového vývoje zasahují mohutné vlivy nadnárodní, jež se uplatňovaly od samých prvopočátků, ač ovšem pořád rostou; stačí vzpomenout, kolik slov přejatých a kalků daly církevní vlivy již staré slověnštině a pak novou vlnou rané češtině. Brusič studoval staré slovesné památky s nemenším zájmem než my, a přec mu nepověděly, do jaké míry byl např. zbrojní, turnajový

a vůbec stavovský slovník českého rytířstva prorostlý cizomluvy, hlavně germanismy, jako zas výrazivo panské vrstvy německé bylo z mohutné části původu francouzského: také svým „duchem" nemůže být středověký jazyk nic jednolitě národního již proto, že evropský středověk byl v mnohých věcech – instituce církevní, stavovské, politické, vzdělanost – mnohem jednolitější a mezinárodnější než dnešní Evropa.

Nevzniká však každá nápadná shoda mezi jazyky přejímáním a vlivem. Evropská jazyková mentalita se mnohdy až překvapivě projevuje tím, jak dokonale shodné byly u různých národů představy, jež vedly ke vzniku jednotlivých slov. Každé pojmenování vzniká abstrakcí: aby určitý pták dostal jméno *třasořitka,* bylo třeba, aby se pominuly všechny jeho ostatní vlastnosti a zvláštnosti a přihlédlo se jen k jediné. Zcela tak ovšem *konopka* atd., atd. Dá rozum, že právě taková pojmenování jsou jazyková tvorba lidová. Že je do jazyka neuvedli učenci podle nějakého mezinárodního schématu a vzorníku. I je tedy velmi poučné, co uvádí Rémy de Gourmont v své Estetice francouzštiny, knize ostatně orientované puristicky: že mnohá jména zvířat a rostlin jeví v evropských jazycích dokonalou shodnost, přičemž o nějakém knižním anebo jiném mezijazykovém vlivu nemůže být ani řeči.

Pokud jde o skutečné přejímání, obává se ho brusič jako jazykového zla. Zapomíná, že jsou na světě i jazyky hybridizované (Spis. č. 93) a že k nim např. náleží nikdo menší než angličtina; že angličtina je zmetek, praví o ní v pochvalném smyslu i významný anglický autor, totiž Aldous Huxley, jak se dočítám v jeho krásné knize The Olive-Tree. Proto si brusič také neuvědomuje, že invaze germanismů do češtiny vedla v rafinerii a chemické laboratoři jazyka k drahocenným „diferenciátům" typu *cestující – rajzák, továrník – fabrikant*, *strážník – policajt*, *slečna – frajle,* jež nám daly jazykové jemnosti nad každou možnost jazyka, z něhož k nám přišla ta slovní surovina.

Ježto je intelekt netvůrčí, necítí brusič sám v sobě potřebu jazykové tvorby, nových slov a vjemových i představových odstínů v nich. Hlídá jazyk i autory jako kvočna kuřata, hrozí se, když některé to kuře chce najednou k rybníku a plavat, jsouc kachnětem anebo už mladou labutí. Brusič si neuvědomuje, že bychom bez Jungmannova novotaření říkali snad podnes, že se *povětří* oteplilo; že bychom bez smělých novotvarů Markových (Logika, 1820) neměli ani *poznatek,* ani *pojem, dojem*, *rozsah.* Brusič zná Jungmanna, ale zapomíná na jeho krédo i praxi, podle nichž je všední jazyk pro báseň *zneuctěním.* Nedbá dost pravdy, že „jazyk je ústrojné tělo, jež roste generacemi" (Anatole France, Le génie latin, 115). Zůstává poznáním za Josefem Lindou a jeho opravdu prohlédavou definiční ražbou o jazyku: „mláz nový z českého starého kořene" (Vlastenský zvěstovatel, 1824).

K trapnostem docházívá, jakmile brusič zabočí na pole jazykové estetiky a slohové kritiky. Vytyčuje pak pro dnešní slovesné tvůrce slohové ideály „jasnosti", „prostoty", „přirozenosti", někdy třebas i poradí, aby autor poslouchal, jak mluví baby na trhu. Pravda, obdobně radil slovem často citovaným už Luther – jenže: Luther měl přec na mysli autory jemu podobné, totiž autory usilující o *davovou agitaci* nábožensko-politickou, šlo mu tedy o zcela specifickou dikci funkční. O funkci politickou šlo u nás např. Havlíčkovi, čímž je už předem dán určitý strukturální ráz jeho dikce; o zcela jinou úkonnost šlo však např. Máchovi nebo Březinovi, i nelze opravdu slohové zásady „Kláštera sázavského" nebo „Hudby pramenů" ubíjet odkazem na „Epištoly kutnohorské" – jako by byl stejný nerozum, kdyby někdo zlehčoval prózu Havlíčkovu nebo Nerudovu odkazem na Máchu, Zeyera, Březinu; vždyť zde všude jde o hodnoty nesouměřitelné. Právě pojem dikce funkční a funkčních prostředků slohotvorných musili jsme však, věda i praxe, vybojovat proti brusičům. Kdo chce napsat „Větry od pólů", nebude se po lutherovsku „dívat na hubu" prostému muži nebo ženě z Uhelného trhu; a stejně málo valašské

robě. Zde docela vespod straší patrně domněnka, že „každé velké umění je prosté"; je to domněnka bludná do obludnosti, každé pravé umění – dejme tomu, třístránková humoreska Čechovova – je daleko složitější, než se zdá, je složité fantasticky a zoufale a tak velmi, že normální smrtelník zpravidla ani nezatuší, jak složitá je fuga Bachova, tvarové a prostorové řešení Michelangelovo, výstavba veršů Máchových nebo Baudelairových.

Těžko přesvědčíme brusiče, že např. vulgární slovní tvar může celé skladbě dát velký klad estetický, dojmový, prožitkový. Doklad z Nerudy:

a předc stála jakás síla
příkré pýchy mezi námi,
že jsme žili, jako žijou
dobří ale chladní známí

Dovedete si představit, že by zde, *v Nerudově* pohřebním vyznání lásky synovské, mohl stát správný spisovný tvar *žijí?* Já si to představit nedovedu.

Doklad ze Šolce (Sonet X.):

Na stromě našem sveřepí a tyje
tak mnohý pahejl bez květů a plodů

Dovedete si zde představit, že by pojem „odrodilec, odřezanec od národního těla" byl vyjádřen spisovným tvarem *pahýl*? Z nouze si to představit dovedu, ale jak tristně by zchudl celý sonet Václava Šolce!

Někdy klade brusič na srdce slohová uskutečnění erbenovská nebo nerudovská nebo sládkovská a jiná, což je vesměs nerozum již proto, že jde o neopakovatelné úkoly a osudy tvůrčí. Brusiči uniká, že literární jazyk je souhrn a výsledek individuálních slohů (Bally,

Traité, 245), že má *své* výrazivo a *svou* skladbu, a to u každého autora jinou, a že klasikové, jednotliví i jejich souhrn, jsou něco zcela jiného než národní jazyk (Traité, 249); a že, jak dobře pověděl Václav Ertl, spisovná řeč „sice vyšla z jazyka lidu, ale vznáší se nad ním jako Smetanova hudba nad hudebním uměním lidovým". Mohlo by se dodat, že Smetana konfrontací obou ukolébavek v „Hubičce", ukolébavky lidové a pak své vlastní, programaticky a demonstrativně ukázal, že umění vyššího řádu není a nemůže být „prosté", aniž „přirozené" a „nestrojené".

Nelze žít věčně s holkou modrookou, jež sedává „u potokou". Lze-li však, je každá další tvorba zbytečná. Podle tajného ideálu brusičů by veškerá česká literatura měla být cosi jako volné pokračování „Filozofské historie", „Pantáty Bezouška" a „Nanynky Kulichové". To však je věc nemožná, při veškeré úctě k Jiráskovi, Raisovi, Herrmannovi.

Nesprávné slovesné ideály, nesprávný vztah k nářečnímu folkloru, nesprávný vztah k jazykové tvořivosti Prahy – to vše mělo brusiče i k tomu, že kladli autory s jazykovým ovzduším venkovským téměř už hromadně výš než autory pražské. Ale s tímto bludem se potýkal už Neruda a dal svému protestu výraz věru zahrocený (ve stati o Máchovi z dubna 1862):

Mácha se narodil v Praze. „A předce se stal českým básníkem!?" zadiví se při výroku tom mnohý, který uvykl náhledu, že kdo zdárně v literatuře působiti má, z vesnické chyže pocházeti musí. Slovo „často" v Kollárově známém výroku o „pastuchově chyžce" změnilo se ve věřící mysli některých dobrých lidiček na význam slova „vždy".

Slova jako ušitá na brusiče ještě z třicátých let století dvacátého. Rozdíl je jen v tom, že někteří současníci Pražanu Nerudovi nehádali velký význam proto, že pochází z města tehdy ještě hodně neodněmčilého, kdežto dnešní brusič nedůvěřuje pražským autorům proto, že tvoří z „kosmopolitického Bábelu nad Vltavou", nebo jak tomu říkají, a že v nich neproudí „míza" zdravého českého venkova,

nebo jaké jiné jméno dávají své roztodivné mytologii. Nepravda a omyl tehdy, nepravda a klam dnes. Zde proto také došlo k prvnímu vlomu do brusičských bašt, na něž svorně udeřili jak tvůrcové českého slova, tak i nový jazykozpyt. Co se pak stalo, je obecně známo: bašty padly.

Připomněli už jiní, že jsme brusičské horlitelství spolu se slovní xenofobií převzali od Němců. Zbývalo by připomenout obdobu další, že z řad zélótů kolem spolku Allgemeiner Deutscher Sprachverein nevzešel ani jediný významný básník, beletrista, univerzitní germanista, učenec vůbec. A když si tento spolek začal oblibovat atitudy poněkud tyranské a jazykově teroristické, složil se už před dávnými lety (1889) výkvět tehdejšího německého Parnasu a německé vědy na veřejné provolání, v němž se praví, že podepsaných 41 dělníků slova ani nenapadne, aby couvli před puristickým terorem a že ve věcech cizomluvů hodlají setrvat při praxi klasiků. Podepsáni byli mj. Fontane, Heyse, Curtius, Harnack, Mommsen, Dellbrück, Sybel, Virchow, Willamowitz, Zeller (známý historik filozofie). Provolání samo koncipoval Erich Schmidt, největší literární historik tehdejšího Německa, potomní učitel Otokara Fischera. A stejně jako u nás musil na pranýř brusičů téměř každý opravdový tvůrce myšlenkový, a proto i jazykový, stál v Německu v koutku hanby Goethe a především Nietzsche; o něm kterýsi troup dokonce tvrdil, že si Nietzsche – pour épater – vymyslil řecké slovo, jehož nikdy nebylo – *ephexis;* ukázalo se, že Nietzschův naprosto funkční grécismus je nový jen pro toho, kdo zná z řeckých slovníků zrovna tak septimánský. A Nietzsche měl mj. vadu, že byl zcela skvělý klasický filolog a že měl v hlavě a pro výstavbu svého ideového světa opravdu také *potřeboval* slovíčka, jakých v septimánském slovníku není.

Věru, zde všude má nezkalenou platnost Goethovo slovo:

„Proklínám každý záporný purismus, že se nemá užívati slova, do něhož jiný jazyk dal daleko víc anebo představy jemnější."

Brusiči vypleli z jazyka hrstku cizomluvů a kazimluvů opravdu šeredných a zbytečných, protože neúkonných. Zato však rozseli mátlivé podezření k mnohým tvarům a rčením nezávadným, vytýčili nesprávné směrnice jazykové estetiky a kritiky, pomátli autory a sváděli je k absurdnostem (genitiv záporu!), pokoušeli se, pokud dosáhl jejich vliv, češtinu neúkonně poarchaizovat, pokoženkovat, zvýměnkařit, porustikovat, konfinovat ji do doškových chaloupek ducha i rázu, udělat z ní opravdu linguam rusticam, přimět ji k ohavnostem (ohavnostem pro náš nový a jiný sluch) jako *houštička*, *mištička*, *platiti*, *potiti;* proplýtvali svůj i náš čas na plané polemiky o sémantických posunech už dovršených a neodčinitelných, vynášeli autorské plevy, nalézajíce právě v plevách zlaté zrní „ušlechtilé mluvy"; pranýřovali jazykové tvůrce, jejichž nová slova byla duchovním výbojem, potlačovali, jak jen mohli, prometheovský pud experimentátorský. Úhrnná bilance jejich působení by se zoufale svažovala do oblasti hodnot minusových – nebýt jedné skutečnosti.

O ní si povíme v kapitole příští. Předtím však si dopovíme věci, které jsme rozpředli.

* * *

Jakékoli odkazování, že to a ono slovo znamená „vlastně" něco zcela jiného, než co do něho dnes vkládáme, je absurdní, jakmile se ten nový význam vžil a ustálil; neboť jazyk je naprosto konvenční a zároveň dobová soustava dorozumívacích zvukových symbolů, a ježto v něm není „logiky", není ani jemu, ani nám na hanbu, že říkáme tak hrůzostrašné „nesmysly", jako je třeba *karneval* a *masopust* ve významu výhradně jen „nekarneval", „nemasopust".

Kam by vedlo, kdybychom dbali „vlastních významů" slov? Musili bychom přestat mluvit. Namátkou zvolená věta

– *Holka*, *teď honem do chlíva a podoj krávu a přines mlíko!* – znamená „vlastně":

Ženská bytosti s ohanbím dosud neochmýřeným, zde jako lovecký hon do přezimovací jámy a dej prs rohatému zvířeti a přines tekutinu! –

Ale co je nám po těchto výchozích významech praslovanských nebo staročeských (*ted'* je staré češtině zvukový symbol pro pojem „zde, tuto", *ted' sem* znamenalo „zde jsem")?

Je nám po tom všem asi tolik jako po tom, že *idiot* je „vlastně" soukromník (idiotés) a *kretén* „vlastně" křesťan (christianus).

Brusiči se zpravidla dovolávají velkých opravců z dob minulých. To je jejich dobré právo, a činí tak i brusiči u jiných národů. Platí jen, že velikost těch citovávaných velikánů nikterak nezáležívá v jejich brusičství: pokud by šlo o ni, všichni do jednoho svou při proti jazykovému vývoji prohráli, alespoň v hlavních věcech, a u nás se růženec těch prohraných kampaní začíná Janem Husem, jak obecně známo. Kde má takový dávno v prach rozpadlý velikán jít za svědka proti určitému slovu, je to svědecká obsílka tak trochu per nefas: neboť nikdo nepoví, jak by ten velký nebožtík o daném slově, tvaru, rčení atd. usuzoval *dnes,* z hlediska dnešního stavu a dnešních potřeb češtiny. Jindy zas bere se takové velké jméno nadarmo s nelogičností stejně komickou jako provokativní. Vážný časopis pro vzdělávání a tříbení jazyka českého (NŘ IV, 276 nn.) otiskl puristický referát o zcela moderní knížečce, která vypravuje život mistra Jana Husa a která ten život vypravuje moderní, naší češtinou bez jakéhokoli archaizujícího záměru dikčního; i vytýká se dnešnímu autoru moderní knížky o Husovi, že slovo *neohrožený,* autorem použité, „je sice slovo již zakořeněné, ale *Hus ještě vystačil bez něho…*"; a vytýká se autorovi sloveso *zazlívati,* protože se ho „užívalo v češtině vždycky jen v tvaru zvratném, zazlíti se", a protože, „znamenajíc státi se zlým, mívalo vždycky při sobě předmět v pádě předložkovém, na koho, proti komu". Což prostěji řečeno znamená: autore XX. století, piš jako Hus, anebo kuš! Takto usuzoval autoritativní jazykový orgán České akademie věd a ostatních umění.

Pokud by šlo o Jungmanna, dovolávají se ho brusiči s jednostranností dosti zábavnou. Citují totiž pořád jen *brusiče* Jungmanna. Je pravda, že Jungmann brousil, a jsou toho již v jeho „Napominateli" doklady věru poutavé. Ale je také pravda, že Jungmann své brusičské pře před soudní stolicí jazykového vývoje téměř vesměs prohrál – ať šlo o *zdraviti* v kaceřovaném významu „pozdraviti, dáti pozdravení", ať o *zavražditi* ve významu dnes už jediném, ať o případy jiné. Jungmann také břitce vykazoval ze vzdělaného jazyka příslovcový tvar *už,* zněl ť mu sprostě. Pro spisovnou češtinu obstálo toto mínění až do nedávna, dnes je zlikvidováno: dobrý, tj. citlivý autor bude dnes na tvar *už* nezřídka odkázán zcela nutkavě, a to proto, že náš zcitlivělý sluch trpí hláskovými skupenstvími jako např. „již jsi mi ty cihličky vycídil?" a že třetí tvar tohoto příslovce, totiž archaické *již,* dožil s lumírovci a je pro nás absurdní. Zde zároveň ukazují slova mnou použitá – zcitlivělý sluch, tvar pro *nás* absurdní –, že do jazykového vývoje bez ustání zahrává výběr, selekce způsobovaná samým způsobem, jakým vnímáme jazyk po stránce zvukové. Právě na tento fakt se u nás zapomíná kupodivu často, totiž na skutečnost věru reálnou, že se pomalu sice, ale trvale mění mluvidla, hovorové tempo a také lidský sluch a jím zase zvukově estetické požadavky kladené na jazyk i bez jakékoli estetické teorie a zcela bezděky i člověkem nejprostším.

Brusiči však utkvívají právě na této smrtelné stránce Jungmannově a pomíjejí to, co v jeho výslovném programu i jeho životní praxi je tak nesmrtelné a epochální. Programem i *praxí* je totiž právě Josef Jungmann magnus parens všeho, co alespoň v oblasti jazyka básnického plyne z principu jazykové funkce, jazyka funkčního, a proto záměrnou soustavou deformací od spisovné koiné se uchylujícího. Doklady, ovšem jen náznakové, podávám na několika místech této knihy. A rád bych věděl, jak by se vedlo Jungmannovi dnes, kdyby žil mezi námi a zavítal mezi brusiče např. se svou *hlavou v době vaječné*, rozuměj: hlavou vejčitě utvářenou.

Jiný veliký svědek, kterého se brusiči rádi dovolávají, je Josef Zubatý. A věru že to byl jazykozpytec s mnohým znakem geniálnosti. Ale nehledě k tomu, že i veliký lingvista se může mýlit, jako se z nich až dosud zmýlil v tom a onom ještě každý, a to již proto, že věda – a to je její největší lidská spanilost – není v poslední podstatě nic jiného než postupné překonávání omylů velkých omyly menšími, tedy nekonečný pochod k nekonečně dalekému poznání pravdy absolutní, nehledě k tomu tedy, je mezi Zubatým a brusiči značný rozdíl i tam, kde Zubatý – jak činíval v prvních ročnících „Naší řeči" – jeví sklony k brusičství dosti radikálnímu. Není např. pravda, že by Zubatý zatracoval užívání příslovce *pouze;* nýbrž pravda je, že o něm v závěru svého zkoumání praví toto (NŘ IV, 273):

„Snad není neštěstí, napíše-li či řekne-li kdo ‚pouze', jak se dnes děje; ale šetřme tohoto slova, abychom pro týž úkol vedle těžkého a důrazného ‚pouze' měli i nadále lehké a pružné ‚jen'."

Jinými slovy: Zubatý nezatracuje to *pouze* venkoncem, ačkoli právě dovodil, že znamenávalo něco zcela jiného, než co my do něho vkládáme; zatracuje jeho použití jen tam, kde by bylo nadměrné, a zatracuje tuto abuzivní nadměrnost proto, že by vytlačením lehkého a pružného *jen* vedla k ochuzení jazykových prostředků odstiňovacích, tedy esteticky funkčních. A jinak by případ slovce *pouze* neposoudil ani nefilologický teoretik nebo praktik slohového umění, je-li to zde brusičství, pak nám buď zdrávo, a jen houšť!

Proč to všechno vykládám? Proč se na tolika místech této knihy obracím proti táboru a činnosti lidí, kteří mi nic neudělali a mezi nimiž znám i z osobní zkušenosti lidi nejen čisté a hodné, ale i sympatické a jinou částí své činnosti nad každou pochybnost velmi zasloužilé? Bystřejší psycholog z brusičského tábora odpoví za mne ještě před dočtením této knihy:

– Milý Jene Orte, vždyť jsi z nás, nic jiného než brusič a purista nejsi svým založením, pokud stačí tvá filologická průprava; a leckdy jdeš nad nás a jsi jakýsi nadbrusič, leccos, co jsme pranýřovali právě

my, bereš si na paškál i ty, a věru s nákladem takového mravního patosu a slov tak silných, že jsme k nim nesáhli ani my – ty náš bratře levobočku! –

Takovému odpovídám:

– Pravdu díš, bratře. Rozdíl mezi námi je jedině v tom, že já se ty sklony v sobě snažím překonávat, a ne tak překonávat, jako vyrovnat je s tím, čeho je potřebí tvorbě z jazyka a jazykem. To je ten rozdíl mezi námi, bratře. –

LXXXVIII
Kapitola senzační, neboť autor v ní navrhuje, abychom brusičům líbali ruce

A kdyby brusiči toho byli natropili ještě víc, než jsem napověděl v kapitole podle nich přezvané; a kdyby těch přehmatů, klapek na očích, splašeností, konin a boiótských prostocviků bylo ještě jednou tolik –: jedním výsledkem svého působení se zasloužili o věc obecnou a nejobecnější, jedním následkem svého konání, i toho zvráceného, bene meriti sunt, za jednu věc bychom jim měli líbat ruce. Tím nemyslím fakt, že přec jen vypleli ze záhonů češtiny mnohý barbarismus, mnohou deformaci neúkonnou, a proto hloupou a nanicovatou: něco jiného myslím, nedá se to ani exaktně dokázat, je to imponderabilie, ale důležitější než veletucty filologických skutečností „vylístkovatelných":

brusiči nám naočkovali ostražitost a podezřívavou bdělost ve věcech jazyka, *jazykové zření a podezření.*

A to v zemi, která nezrodila ani mučedníka Slova, jakým byl Gustave Flaubert; ani básníka-filologa, jakým byl Friedrich Nietzsche; ani jazykové ingenium, jež činí jazyk sudidlem člověka, autorů, doby, institucí, společnosti, kosmu – a takovým ingeniem byl Karl Kraus, nadbrusič, ale geniální; v zemi, v níž co nejpovážlivěji vyhynula bývalá personální unie mezi filologem a slovesným tvůrcem (Jungmann, Čelakovský, Erben); v zemi, v níž lidé říkají, že se řeč mluví a pivo pije, z čehož se pro valné úseky literární produkce zrodila praxe, že se patoky píší a pivo pije.

Brusiči nám dali jazykové zření a podezření, dali nám je dokonce svým chybováním a svými přehmaty. Podezření, podezřívavou – k sobě i jazyku podezřívavou – ostražitost při každém jazykovém krůčku, což zase znamená: při každém tvůrčím kroku a hnutí. Nevěřit jazyku, ani jedinému slovu, jediné předložce; nevěřit svému „citu“: mít pořád oči na stopkách a hmatat kolem sebe rukama a tápat holí slepeckou, neboť co podnikáš, je půlnoční pochod pralesem. A nejde o to, aby ses „vyjádřil správně“, o to jde *také,* ale jde o věci jiné ještě, těžší – o tvorbu jde, o úkol, jehož zdar závisí z převeliké části právě na míře zření a podezření, s jakou jej podnikáš. Toho, kdo měl oči, aby viděl, a uši, aby slyšel, naučili brusiči jazykové ostražitosti, jak ji pojímali oni – stálé bdělosti z hlediska a podle sudidel jazyka „správného“, tedy přísné normy. Sudidla úzká, výseková, pravda; vlastně pouhá abeceda veškeré písařiny; ale paradigmaticky výchovná nad pomyšlení. Neboť postačí, aby přišel člověk s hlavou kloudnou a povolanou: a zřivost a podezřívavost, jež si hledí jazyka podle měr a vah brusičských, vzroste pak sama od sebe ve zřivost a podezřívavost řádu vyššího a opravdu tvůrčího; v takové hlavě se po takové průpravě zrodí ideál a kritéria správnosti skladebné, tektonické, účelové, úkonné. Takový člověk začne slova cítit, hmatat, chutnat, bude je vidět i nenapsaná, stanou se mu individualitami, vidinami, strašidly, upíry, sukuby a inkuby, bude je zřít a podezřívat na potkání, přijde jim na jejich půvaby, svody, čáry, šejdy, hejble, nástrahy, léčky, mělčiny, prohlubně, propadliště, kalné neřesti. Zpřísní v svém jazykovém životě jako trapista; a proti některým, na příklad proti mlhovinám přívlastků, vydá se na křižáckou výpravu jako Bohumír z Bouillonu. Stane se z něho stylista vědomý, s lékárnickými vážkami a farmakologickým receptářem slov a slohových prostředků.

Vím, že co tu říkám, je v kacířském rozporu s jakoukoli představou o nějaké plně autonomní spontánnosti slovesné tvorby. Ale právě o to běží, že jako není pravé tvorby bez chtonické a seismické práce

podvědomí, není ani skutečné tvorby bez kontrolující a rektifikující práce vědomí nejbdělejšího a ledově střízlivého, ba počtářského. Rukopisy Flaubertovy, notové zápisníky Beethovenovy, autorazury Goethovy (např. v rukopisech druhého dílu „Fausta"), jasnozřivé úvahy Michelangelovy a Leonardovy – i v součtu jen mizivý zlomek dokumentů, jež velicí tvůrcové snesli na námět lítého boje tvůrcova o tvar a vtělení – praví jednou provždy, že bez bdělé zřivosti nemůže vzniknout velké dílo. Snad si to představuje pro umění zapálená slečna Fanči Tydlidátová jinak, a jsou podnes ještě slečny Fanči rodu mužského; naše úplatnost dá však spíš na mínění lidiček à la Flaubert.

Nuže, pour revenir à nos moutons: nemám za náhodu, že ještě za neomezené vlády brusičů přišla česká próza nadobro prostá jakékoli naivnosti, že přišli oba nejrafinovanější čeští prozatéři; z nichž jeden byl Karel Čapek, kdežto druhý – Vladislav Vančura – byl daleko větší. Nic nevadí, že tato nová česká próza, fakt převratný a bohudík už neodčinitelný, je tak namnoze v rozporu s brusičskou teorií a praxí – zde všude jde o organizování jazykových prostředků k úkolům vyšším, než brusičům mohou vůbec tanout na mysli, ale východiskem a hořčičným semenem je pořád ta bdělost ve vztahu k jazyku, ta jazyková zřivost a podezřívavost.

A nemám za náhodu, že po brusičích přišel nový český jazykozpyt se svou teorií o jazykové struktuře, o jazyku, který není „háv" a „roucho" nalátané na básnickou „myšlenku", nýbrž je tvarem a psychickým faktem prvorozeným. Jen povrchnímu pohledu se nová česká lingvistika jeví jako pouhá radikální reakce na brusičskou teorii a praxi. Ovšemže je takovou reakcí; ale zároveň je důsledným domýšlením jazykového kriticismu, rozprostraněním pojmu a ideálu jazykové „správnosti", co možná konečným určením a vymezením právě toho zření a podezření, s nímž stojí a padá každá jen trochu platná tvorba z jazyka a jazykem, tedy jakékoli skutečné umění slovesné.

A nevadí, že to tak nemyslili, že se takovým výkladům a heslům vzpírali, že bylo třeba bojů a zase bojů:

brusiči bene meriti sunt.

Pokud totiž český autor dovedl dvojí věc: nejdřív z nich pro sebe těžit a pak je v sobě co nejrychleji a nejradikálněji překonat, přerůst, zahladit.

LXXXIX
Pan podbrusič

Je něco horšího než brusič: pan podbrusič.

Brusičů vlastně ani už není. Jsou už jen puristé, a to je ovšem rozdíl. Ať brusič, ať purista – chce-li působit na jazykový život, je odkázán na tiskovou veřejnost; s anonymitou to nejde, anebo je brzo po ní. Brusič nebo purista je každým svým tvrzením a požadavkem na očích odborníkům teorie i praxe. To je významný korektiv hned předem, dnes již ano.

Jsou však brusiči anonymní, a proto bezděky zákeřní – zákeřný je přec člověk, který je neviditelný, jsa schován za keřem. Vznikli tak, že mezi nakladateli nastal poprask ze stesků a žalob na bídnou češtinu autorskou i překladatelskou; i řekli si, že se něco musí stát. Nepožádali vědce, aby utvořili komisi pro zkoumání nakladatelských rukopisů. Neudělali ani to, co jsem navrhoval já: aby se složili na jazykový seminář pro autory a překladatele, kde by konali praktická cvičení nejlepší badatelé a lidé slovesné praxe, když už vysoké učení Karlovo nepřipadlo na toto Kolumbovo vejce. Naši nakladatelé nešli ke kovářům, pominuli podkováře a zamluvili si podkovaříčky. Vznikl pan podbrusič.

Bývá to středoškolský češtinář, který nakladateli cenzuruje a reviduje zadané rukopisy po stránce češtinářské a „slohové". Ani slůvka proti středoškolským češtinářům, vím, že to jsou lidé mnohdy skvělí. Ale povšechně přec jen platí, že jazykové a dokonce „slohové" posuzování literárních textů a zasahování do nich je funkce tak náročná, že je daleko nad možnosti průměrně kvalifikovaného filologa. Bývají to ostatně lidé bídně od kusu placení. Pracují anonymně, autor textu s nimi nevejde do styku. I nedojde k věci jediné žádoucí: aby všechno, co se češtináři nezdá, bylo

s autorem projednáno tak, aby se alespoň s přibližnou objektivní platností ukázalo, zda u vytýkaných úchylek od normy jde o úchylky úkonné či neúkonné, zda jde o kamínky vnitřní výstavby anebo o přeřeknutí, nevědomost, lajdáctví.

Věci se komplikují tím, že nakladatelská činnost je do tak značné míry soustředěna v Praze. Obrátí se tedy nakladatel na češtináře pražského. Víme však, že opravdu novodobé, poučené, plodné nazírání na jazykové jevy nevyšlo od češtinářů pražských: vyšlo v Praze od anglisty Mathesia, od estetika Mukařovského, popražštělého teprv nedávno; jim pražský čestinář Weingart pomáhal jen chvíli, zatímco v Brně svítilo *češtinářské* souhvězdí Havránek, Jakobson, Trávníček. Středoškolský češtinář byl však jen málokdy žákem Mathesiovým nebo Mukařovského. I byl by tedy k takové jazykové činnosti cenzorské spíše povolán češtinářský odchovanec univerzity brněnské.

Ještě hůř bývá s překlady. Jazykový poradce nakladatelův zpravidla nemá výtisk originálu; mnohdy vůbec ani není mocen jazyka, z něhož se překládalo. A zde tedy stůj slovo o překladech do češtiny. Budou mít i v budoucnosti nesmírně významnou spolufunkci jazykotvornou. Ta bude záležet v obohacování českého výraziva, v oplodňující aplikaci češtiny na cizí život vnější i vnitřní, na cizí myšlení a vyjadřování. Překlad, který češtinu nijak neobohatí, ničím „nepodnítí", tj. nezpůsobí v ní trochu kvasu a horečky – takový překlad může být pilný, plynný, čtivý, uhlazený a vůbec pečlivý, ale minul se s nejvyšším posláním umění překladatelského a lze o něm opravdu užít tupého slova z novinářského žargonu, že byl „pořízen". Nejvyšším posláním překladu je *plodná* deformace mateřštiny. To je funkce a význak všech opravdu velikých překladů, ať jde o Vrchlického nebo Fischera, ať o Jungmanna nebo Bibli kralickou, ať o bibli Lutherovu nebo Goethův převod „Asanaginice" nebo jeho převod Euripidova „Faethonta"; a postačiž jen ještě odkaz na téměř fantastické „neněmeckosti", jimiž

se hemží Herdrovy epochální „Stimmen der Völker“, a odkaz na radikální deformace, jimiž největší germanista Němců, tedy Jakob Grimm, protkal svůj převod srbské lidové písně o budování Skadaru.

Jak chce být anonymní češtinář nakladatelův práv nesmírnosti úkolů, jež ho čekají v chemické a alchymické dílně slova, kde by bylo třeba vážit a zkoušet každou částečku jazykového staviva na vahách, na jejichž jedné misce je tvůrčí mohoucnost, na druhé takt, cit, cit, takt? Je to úkol absurdní pro člověka nevýjimečného.

Ale mohlo by takové jazykové cenzorství pořád ještě být prospěšné, kdyby se omezovalo na očištění textu od hrubek zjevně neúkonných, jichž v „normálním“ zadaném textu bývá u nás opravdu až hanba mnoho, a kdyby jazykový cenzor byl vybaven alespoň takovou dávkou vědomostí v nejužším smyslu češtinářských, jakou si může opatřit každý smrtelník a jakou si opatřit musí, chce-li do jazykového života zasahovat i jen jako prostinký redakční korektor. Ale i tento tak primitivní požadavek zůstává někdy nesplněn. Doložím to příkladem z vlastní praxe.

Přeložil jsem cennou exotickou prózu, jejíž obsah záleží v tom, že se jakýsi člověk dopustil těžké křivdy na svém nemanželském děcku a je teď posedán výčitkami. Kniha je vzrušené vnitřní drama, je to přízračná balada, ten člověk se zmítá jako v horečce a má halucinace. Co dělá člověk v takovém afektu? Posunkuje. Co dělá čeština, je-li mluvčí v afektu? Posunkuje rovněž, a to zájmenem ten, ta, to. Tedy např.: *Pořád, pořád mám před sebou ten pokoj a tu jeho zkřehlou dětskou ručku. – Sňal tu svou šálu z chlapeckého krku, červená byla ta šála*, *červená.* – Při práci z argentinského originálu jsem si ještě myslil: Bože, jaká nádherná věc je to naše zájmeno ten, ta, to; španělština nic takového nemá, a kolik jiných jazyků rovněž ne. – Dopsal jsem a odevzdal nakladateli.

Přišlo jakési říkání. Že pan jazykový poradce shledává, že je v textu spousta zájmen ukazovacích, že to je nečeské, že to je asi vliv

španělštiny, zajisté však to je nečeské, abych se tedy neobtěžoval atd., atd.

Napsal jsem jim asi takto: není to ze španělštiny, ta by byla ráda, kdyby něco takového měla. Není to nečeské, to je pustá brusičská pověra z ano dacumál, zabili ji Zubatý a Trávníček. Není to vůbec zájmeno „ukazovací", nýbrž vytýkací, *odkazovací.* Nemá pranic společného s německým členem určitým, a německé vyjadřovací možnosti jsou zde daleko chudší, daleko méně dramatické a vzrušující: *Ich sehe den Shawl vor mir* a *Vidím tu šálu před sebou*, toť dojmový rozdíl přenáramný. Zeptal jsem se jich, zda ještě nikdy neslyšeli, jak občan v elektrice ve stavu klidném, nevzrušeném řekne: *Prosím, lístek*, *pane průvodčí;* pak přijde kontrolor, občan hledá po kapsách, zrudne a zvolá: *Kam jsem to jen dal ten (zatracený) lístek?* – Zeptal jsem se jich, zda ještě nikdy neslyšeli, jak na tom našem dvoře všechno to krákoře, a že *já si to pérečko za klobouček dám* a že *tá hradišská brána je pěkně malovaná* a *Dybych była vtáčkem*, *tým małým sokolem,* a zda jim opravdu mám opsat dva veletucty písniček z Erbena, Sušila, Bartoše, Holase. – Ale že mi nemusí věřit. Aby to dali pp. prof. Havránkovi, Mukařovskému a Trávníčkovi a určili jim za expertizu honorář ve výši mého úhrnného honoráře za překlad celé knihy. Vyzní-li expertiza proti mně, propadne můj honorář; vyzní-li proti anonymnímu p. češtináři nakladatelskému, zaplatí tu legraci nakladatel.

Nedostal jsem už odpověď. Ani necekli. A knížka vyšla hojně protkána „španělským" zájmenem „ukazovacím" ten, ta, to.

Upřeli by člověku nos mezi očima. O force češtiny, o její vzácné možnosti, jak jazykově zpodobit mimiku a gestiku vzrušeného lidského nitra, o možnosti, jíž dvacetkrát za den použije každá bába na trhu – o takové prazákladní jazykové zkušenosti nás všech vám prohlásí, že to je nečeské a že se to do textu vloudilo patrně vlivem „španělské předlohy". Někdy má člověk pomalu již dojem, že takové kapacitě je celičká čeština španělskou vesnicí.

S těmi anonymními jazykovými poradci to nepůjde. Požadavek první: provětrat vizír! Všechno ostatní se pak už podá samo od sebe. Totiž *to* popadnutí za límec a *ten* vyhazov z končin, kde tito plus minus tiší blázni nemají pranic co pohledávat.[11]

11 Od dob, kdy jsem dopsal tuto kapitolu, slyšel jsem o řádění pp. podbrusičů věci takové (a viděl na vlastní oči doklady), že lituji, že jsem svou kapitolu netextoval ještě výrazněji. Neradil bych však nikomu z těch pánů, abychom se setkali u Filip.

XC
Profesoritis a morbus genitivi

Podnikněte si ve volné chvíli jazykový pokus zcela prostinký. Vezměte nějaký starý text, zcela jedno, zda Štítného nebo Husa nebo Chelčického, vše jedno, a zkoumejte, jakým dojmem na vás působí jejich důsledné infinitivy na *-ti*. Shledáte, že na vás nepůsobí dojmem nijakým – tak dokonale ta koncovka zapadá do kroku jejich vět. Pak si vezměte dobrého autora ze sklonku minulého století anebo z dob našich a zase zkoumejte dojem z infinitivů na *-ti.* Shledáte, že infinitivy s koncovkou slabičnou jsou vám nápadné, a to nelibě nápadné. Zkoumáte-li pak, proč vlastně, najdete, že z úst moderního autora je to strojenost, která je mnohdy v rozporu s rytmem našich vět a našeho myšlení. To je ovšem řečeno jen zhruba, fakta jsou složitější: plný infinitiv na *-ti* může být i dnes žádoucí z důvodů eufonie, větného rytmu, slavnostnějšího důrazu. Ale i úhrn těchto případů bude v menšině.

Bašta, na níž brusiči hájili infinitivu na *-ti* (hájili infinitivu, nikoli infinitiv, jak dá rozum), je opuštěna, střílí se z ní už tak málo jako z bašty sv. Ludmily na Hradčanech. Ale trvalo to! Než garda vyklidila baštu, podařilo se jí nastřílet do centů knih jinak slušně psaných infinitivy na *-ti*, jež těm knihám nijak neprospívají. Slovo profesoritis pro tuto nechutnost není ode mne. T. G. M., jenž přestal psát infinitivy s *-ti* už r. 1895, pravil o nich (s úsměvem, jak dokládá zpravodaj): – Profesoritis – já to ani nepíšu (rozuměj: neřku-li že bych to vzal do úst). A psychiatr prof. Heveroch spatřoval prý v užívání infinitivů na *-ti* příznak jakési zvláštní mentální poruchy. Ale nepomohlo to; tím méně mohlo pomoci, že se v Mrštíkově „Roku na vsi" vejboři v Divákách zcela právem pochechtávají spisovnému strejci, který uvádí, co všechno musí obec *platiti.* Marně se ozval i Ladislav Klíma. Teprv dnes je pokoj a pořádek.

Český infinitiv dostal i jinak co proto. Byly doby, kdy to *-ti* bylo jen Scyllou – hned naproti číhala Charybdis. To tehdy, když regionalistická stránka brusičů spískala moravismus infinitivů na *-ť*. I zde podléhali zastrašení autoři jazykovým mentorům. Podlehl mj. obr češtiny Josef Holeček. Ba podlehl jednu dobu i Jaroslav Vrchlický, tedy autor, který se jinak o brusiče mnoho nestaral. Tak např. je Vrchlického výbor z Michelangela bědně zaneřáděn samými infinitivy na *-ť*.

Dnes má infinitiv pokoj, *-ť* je na hřbitově komických bludů, *-ti* je à discrétion, podle vašeho sluchu a uvážení. Opakuji, že jsou textové situace, v nichž slabičná koncovka *-ti* je náležitostí vnitřního slohu ve větě, odstavci, kapitole. Asi tak, jako si nehodláme představovat proroka Jeremiáše jakožto bezvousého mládenečka. Ale stejně jsou i případy – a těch je víc –, kdy se z vousů v tváři jiného kontextu velebných, patriarchálních, nezbytných naráz stanou *fousy.* A fousy nejsou velebné, jsou jen komické a nic jiného.

* * *

Osvobozeni jsme také od zákeřné choroby genitivu záporového. Řek, jenž zabil saň a vysvobodil princeznu češtinu, jmenuje se František Trávníček. A zase lze říci: to trvalo! Genitivní ochmelkářství posílal na horoucí skálu už Kollár, považte, už Kollár (Cestopis II, 375). A v nádherné recenzi Gessnerových Idyl (překlady Hankův a Nejedlého) praví Čelakovský r. 1830: – „*Užívání genitivu místo akkusativu až příliš po našem jazyku se rozlezlo*." Sto let trvalo, než si správné cítění autorské – a jakých autorů! – vymohlo svá práva proti lidem, kterým by člověk po stránce jazykové mohoucnosti nesvěřil ani popis velikonočních prázdnin. Za to století podlehla teroru spousta autorů, nejvíc český Parnas z přelomu století, ale téměř hromadně i naši vrstevníci. Čeští autoři sázeli genitivy záporu jako diví. Znám román, v němž hrdinka plným právem ustaraná volá: – *Že*

mi ta švadlena nepřinese do večera těch bálových šatů! – Předpis zněl: kde zápor, tam genitiv, i namázl jej autor i v situaci, v níž ještě každá ženská zapomněla na jakýkoli genitiv a mluvila jen a jen podle svého vrozeného genusitivu. A vrchol všeho: ten román napsala žena!!!

Dnes je dobře. Čeští autoři, provolejte slávu Františku Trávníčkovi. Už nikdo nenapíše: – *Nechtěl bys ještě jednoho zákusku?* – Už nikdo nezaváhá, má-li říci: *Nenašel jsem maminku doma,* či snad: *Nenašel jsem maminky doma*. – Už na nikoho nepřijde pokušení, aby napsal, ne-li také říkal: – *Věruško*, *neviděla jste mého plnicího pera a pak také toho sýra od včerejška a mých nových kapesníků?* Afflavit Trávníček Franciscus, et dissipati sunt. I je tedy zase sladko žíti. Ale haldy knih dobrých, lepších, nejlepších jsou navždy znesvářeny a měly by se opravdu přepsat.

Tomu, kdo se domnívá, že nadsazuji: mám právě v rukou překlad Maupassantova „Miláčka" (Bel-ami). Překlad je od Václava Hladíka, tedy z ruky hodně nadprůměrné. Hned na jedné z prvních stránek textu je výjev, který jazykově co nejživěji připomíná ty bálové šaty, na které jsem si posteskl shora. Žurnalista Forestier potká na bulváru bývalého spolužáka Leroye a nabídne mu, že mu dopomůže k místu a kariéře, a to tím, že ho uvede do salonní společnosti. I padnou tyto dvě monumentální věty:

Leroy: Ale já nemám fraku. –
Forestier: Ty nemáš fraku? –

Václav Hladík byl věru opak pedanta, nikdy tak nemluvil, nikdy by tak z vlastní újmy nebyl napsal. Ale je to překlad z let devadesátých, z let vrcholícího teroru genitivního. A Hladík jako tolik jiných nemužně podlehl teroru lidí, kterým bych – opakuji – nesvěřil ani úkol, aby volně a svými slovy popsali, jak se o prázdninách měli u tetičky Stázinky. Ale poznamenali nás, jen co je pravda. A pak mi mluvte o nějaké tradici české prózy (moderní).

XCI
Zasloužili by si dvacetpět

Jsou lidé, kteří své jazykové blamáže svalují na neschopné učitele češtiny. Taková možnost je mi odepřena. Můj češtinář Karel Irenej Černý byl bohemista skvělý a učitel horlivý a jemný zároveň, inu, člověk z češtinářské generace, jež seděla u nohou Gebauerových. A přec… Neříkám, že k tomu, co teď povím, přímo vedl a nabádal. Ale bylo to ve vzduchu, byl to zákon obecně platný a závazný: číslovky od dvaceti nahoru, základní i řadové, tvoří se na dvojí způsob – dvacet jeden, dvacátý první a jedenadvacet, jedenadvacátý; první způsob je závazný pro dikci spisovnou, druhý je lidový a poněkud vulgární. Kdo na sebe trochu hleděl, nemohl téměř napsat pětadvacet; jak by byl vyjádřil, že si někdo zaslouží pětadvacet na část těla, které staří Čechové říkali zadnie líce, to opravdu nevím, na štěstí se takový kontext nevyskytl v písemných pracích školních a domácích. Ví sám Bůh, kdo ten číslovkový nesmysl spískal. Snad nápad, že postpozice jednotek za desítkami je v němčině nemožná, pročež typ dvacetjeden, dvacetpět, dvacátýpátý je „vybranější“. Dnes je jasno, číslovková „dvojkolejnost“ češtiny je z moci úzu téměř úplně zrušena i v češtině knižní, a to ve prospěch typu jedenadvacet. Ale vzpomenu-li si na tu anarchii ne snad nepředpisů, ale předpisů zpozdilých, zvrácených, pošetilých a nejapných rad pro českou „dobropísebnost“, začínám se divit, že od působení prvních brusičů byly vůbec napsány nějaké české knihy, a dokonce několik knih dobrých.

* * *

Ještě povedenější je, jak nám soustavně očkovali zvrácenou praxi v kladení příklonek, především zvratné náměstky „se“. Hovorová čeština zde nechybuje nikdy, klade zvratnou náměstku, kde jen vůbec lze, před sloveso; kdo však od let devadesátých asi tak do r. 1920 na sebe jen trochu dbal, písal napořád: pak odebral se do Poděbrad… tam vykoupal se v Labi… potom osušil se utěrkou… a šel nasvačit se do lázeňské restaurace. Dvacet pět a příklonka v perverzní pozici – to byla podvojná navštívenka českého inteligenta, cosi jako bílý límeček tehdejších dob, hodně vysoký, hodně škrobený, hodně směšný, jak tehdy odlišoval pána od nepána. Jenže ty groteskní límečky nosili po Evropě všude, kdežto tak enteligentsky jsme se vyjadřovali jen u nás. Mezi kulturními jazyky skutečně vyspělými není příkladu, že by se v nich ještě tak pozdě bylo bojovalo o věci tak prvozákladní, jako je tvoření číslovek anebo pozice zvratné náměstky.

Říká se žáčkům, že se čeština jakožto spisovný jazyk obrodila v začátcích devatenáctého století. Není to tak zcela pravda. Restaurace češtiny i po stránce některých pravidel k pláči prostých trvala po celé devatenácté století a vydatně přes práh století dvacátého. Nemusila trvat tak dlouho; o tu prodlouženou taneční hodinu se postaral pořadatelský výbor teoretiků ohánějících se vědou, jež vědou nebyla, lidé veskrz hodní, ale špatní muzikanti.

Jejich přičiněním je pružný, živý, proudný, plavný, vláčný a jiskřivý jazyk v českých knihách tak velkou vzácností – v zemi Havlíčkově, v zemi Nerudově! V zemi češtiny, jazyka předurčeného pro všechny ctnosti, jež jsem se pokusil naznačit těmi přívlastky shora.

Měli jsme to jazykové archonty! Zasloužili by si dvacetpět.

XCII
Na pochodu k češtinám

Češtinu máme od prvopočátku, nyní však jsme na cestě k češtinám. Tím nemyslím, že by se nám spisovná čeština rozkládala v nářečí s aspiracemi spisovnými nebo jinak autonomními, po této stránce jsme lidé skromní a stačí nám fakt slovenštiny. Ale o to jde, že se spisovná čeština stále zřejměji vyhraňuje v češtinu kolikerou, např. v češtinu vědeckou, češtinu esejistickou, češtinu lyrické poezie, češtinu poezie dramatické, češtinu slovesné tvorby výpravné atd., atd. A to do takových důsledků, že např. pro *každou* větu češtiny jevištní platí naprosto jiné požadavky, pravidla, zákony než např. pro češtinu lyrikovu. Je to rozrůzňovací proces, který se neobejde bez krizí, polemik a bojů jednou skrytých, jindy na plné veřejnosti sváděných. Velký boj nového českého jazykozpytu a estetické vědy s brusiči a puristy točil se v poslední podstatě kolem otázky, má-li ve věcech spisovného jazyka platit lineál, anebo rozrůzněná funkce, jinými slovy: má-li a může-li být spisovná čeština jen jediná, anebo má-li a musí-li jich být několik a mnoho. Nová česká věda v tomto boji zvítězila již proto, že v jejím táboře byla pravda nejen dnešní jazykové skutečnosti, ale i pravda dějinného vývoje.

Hledíme-li jen k češtině, jež nese literární vývoj našeho prvního po pravdě *novodobého* století, tedy století devatenáctého, staneme před rozhodujícím faktem, že oba nejvlastnější tvůrcové nového básnického jazyka, tedy Jungmann a Mácha, jsou převratníci s estetickým ideálem radikálně „nelidovým“: oba směřují k poetické češtině, která má s obecnou češtinou pramálo společného. Nebyli ovšem sami; Antonín Marek např., takový opak každého titánství, nepočíná si v mezích svých možností o nic jinak než Jungmann. Jiný a opravdu neobyčejný jazykový převratník, M. Z. Polák, zaplatil svůj

smělý tvůrčí čin ztroskotáním, zapomenutím v národě a špatnou pověstí v příručkách, alespoň až do své nedávné rehabilitace Janem Mukařovským.

Na počátku všeho byl tedy odboj proti jakékoli „obecné“ češtině. Je také u Kollára, a to do krajnosti, a je u mnohých jiných. Neruda je ve věcech jazyka jakýsi genre mixte, jednou je velký tvůrce i jazykový, jindy stírá předěly mezi výlučným jazykem básnickým a češtinou normální, civilní, občanskou. O dalším vývoji rozhodli lumírovci. Jejich dějinný čin záleží v tom, že pro své nelidové obsahy stvořili novou, úplně svéprávnou a naprosto neobčanskou, „nenormální“ mluvu básnickou. I mezi nimi je jeden genre mixte, Sládek; a genre mixte ve smyslu osudnějším než Neruda, totiž nikoli jazykový syntetik, který dovede, chce-li právě, postavit šedivý normál mluvy téměř občanské, téměř nedeformované do nejdráždivějšího protikladu k výlučným, tj. jedinečným obsahům svého nitra, nýbrž je to u Sládka jazyková dvojkolejnost, která jednou vede k projevové soustavě nadobro neobčanské, nelidové, po druhé k imitátorské recepci lidového výraziva i s lidovou formou. Výsledek: umělecké ztroskotání na této *druhé* koleji, osudný omyl kalendářový, doby Čelakovského byly dávno ty tam.

Ze čtyř hlavních lumírovců se jen jeden narodil v Praze, ale ač Ostředek, Louny nebo Zbiroh, všichni přišli ze středních Čech a ani jediný z „chaloupky“; všichni v Praze žili, osnovali, tvořili, a byl-li jeden z nich často mimo Prahu, byly to většinou cesty po světě. Pražskost lumírovců není náhoda, jako není náhodou pražský křestní list Máchův, pražský křestní list Nerudův. A po stopách pražských lumírovců a nad ně jde výlučně *pražská* dekadence česká. Radikálnost jejího konstruktivismu *také* jazykového není doceněna podnes. V Praze šedivé, střízlivé, kondelíkovsky ploché a hmotařsky vegetativní vytvářeli tito poštovní úředníci a jiní pražští proletáři nejen své Paradis artificiels, ale i jazyk určený jen pro hrstku zasvěcenců, svéprávnou jazykovou řeholi s téměř fanatickým odklonem

od jakékoli „lidovosti“. Není vinou českých dekadentů, že z nich nevzešel žádný Baudelaire a Mallarmé; ale zajisté je jejich zásluhou, že jejich slohotvorné úsilí povšechné i jazykové zanechalo v dalším vývoji nezahladitelné stopy, především v lyrice, esejistice, kritické próze. Upouštím od podrobností – najdete mnohou významnou v platné knize Jaroslava Podroužka o Breiském a české dekadenci. V našich souvislostech bych jen podotkl, že dekadenti, majíce v tom předchůdcem Zeyera, skvěle rozpoznali slohotvornou funkci cizomluvů, že věděli o netlumočitelnosti slov, že věděli, že *lupanár* není *nevěstinec* a *kantiléna* není *nápěv.*

Tedy: na začátku všeho velký deformátor Jungmann, velký deformátor Mácha (jeho próza!). Pak soustavní deformátoři lumírovští; z nichž Svatopluk Čech, básník obestřený takovým nimbem národnictví, není po pravdě o nic menším deformátorem obecné češtiny než Vrchlický. U Zeyera, zdá se mi, vedla i sama cizí krev básníkova k některým zvláštnostem jeho básnické mluvy, totiž k deformacím slovosledným (např. pozice slovesa ve větě); jsou to – v ovzduší jeho díla – jazykové přínosy kladné, ač nebudeme nikomu radit k nápodobě. Obecnou češtinu deformují pak i dekadenti, deformuje ji Růžena Svobodová, mladý Šalda, Arne Novák, a právě ten – pozdějším vyznáním tradicionalista až do staromilectví – vlastně po celý život. Zhruba lze říci, že z pera Arna Nováka nevyšla jediná věta „normální“, tj. prostě sdělovací po rozumu češtiny občanské a „obecné“.

Odpoutání od obecné spisovné řehole, rozrůzňování češtiny na kolikerý jazyk se specifickou úkonností, a proto i s rozlišenou výstavbou, neobešlo se bez násilností, nezdarů, přehmatů – rozkládají se velkou paletou od mnohého „mrtvého porodu“ v dikci Jungmannově až k leckteré strojenosti u Růženy Svobodové, k některým jazykovým zjevům u mladšího Šaldy, k přetíženému baroku a přívlastkovému abúzu Arna Nováka. Je dnes laciným povyražením smát se té a oné větě Růženy Svobodové, tomu a onomu verši de-

kadentů. Kdo je trochu poučen, ví, že šlo o překotný proces zas jednou dohánějící, o věci jinde už dávno absolvované, totiž o novou jazykovou řeholi a nový jazykový sloh pro zcela nový sloh a ideál *životní*: neboť za každým usilováním o nové umění vězí společenský jev daleko obecnější, totiž *nastolení nových životních forem;* a u nás, jak známo, šlo za lumírovců o opožděný nástup buržoazie, a po nich šlo o důsledky z tohoto velkého společenského faktu. Žádným heslem a manifestem nepropagované, téměř pudové usilování lumírovců o nový jazyk se zdařilo, zdařilo se – jak už bývá – této druhé falanze deformátorských rozrůžňovatelů jazyka dokonaleji než falanze první, jungmannovské; vznikla s další působností již neodčinitelnou opravdu svéprávná dikce poetická a literární, nadobro neobčanská a nelidová, a historický význam tohoto tvůrčího činu se nijak nemenší tím, že pak bylo třeba korigovat některé výstřelky, a nemenší se ani faktem dalším: že literární tvorba podekadentní a postsymbolická syntetizuje tyto jazykové výboje s řeholí mluvy „obecné" až hovorové, takže to *zdánlivě* vypadá, jako by tento jazykový konstruktivismus byl dnes více méně vystřídán estetickým ideálem jazykové „přirozenosti". Ale jako v umění, není ani v dějinách jazyka možné nějaké navrácení do původního stavu; a lidová „přirozenost" např. Karla Čapka je ve skutečnosti slohovou kreací velmi umělou, velmi rafinovanou.

Již dávno tedy je čeština na pochodu k češtinám, z nichž každá znamená pronikavé odlišení od jazyka obecného. Je to vývoj nejen přirozený, ale i žádoucí, vývoj nezbytný, a neušel mu ještě žádný kulturní jazyk na světě. U nás ovšem je tento vývoj provázen některými nesnázemi a komplikacemi psychickými. Míním ty velmi hluboké, protože původové, a proto i citové sklony k „lidovosti", tedy zas i k jazykové obecnosti všeplatné. Víc než mnohde jinde je u nás také estetické cítění spoluurčováno obsahem verše *Chaloupky naše, buďte požehnány.* Je to cítění historicky a původově pochopitelné. Víc než jinde krouží česká duše kolem ráje gruntů a doškových

střech, tam je země zaslíbená, protože kolébka většiny; nevadí lidem, že právě tam není ani ráj jazykový, že *grunt* a *došky* jsou slova původem pracizí, přičemž slovo *došky* je skoro *národní memento*: co jiným je *Dach,* tedy *střecha*, změnilo se nám v *došek,* tedy v kryt primitivní a chudinský, po jakém toužit bylo by z hlediska národního zvrácenostní a sebevraždou.

A nejvíc tomuto tajnému ideálu jazykového i životního chaloupkářství a chalupnictví přáli teoretičtí usměrňovatelé jazykového vývoje u nás. Pokud by záleželo na nich, zůstala by čeština opravdovou *lingua rustica,* ač sami nic takového vědomě nechtěli. Ale je jedním z průkazných rysů jejich habitu i praxe, že mívali takový horor ze všeho, co roste z velkoměsta. Ačkoli to byli filologové, nedbali příznačného faktu, že život sám si vynutil na češtině slovo *velkoměsto*, a zajisté proti českým zákonům o tvoření slov. Ukazujíce – právem – na jazykové krásy nářeční, domnívali se neprávem, že lze nějaké vyšší slovesné umění budovat jen a jen z „ducha a mluvy lidu"; to se nestalo dosud nikdy, ať šlo o Danta, Petrarcu, Shakespeara, Goetha, Byrona, Puškina, Máchu, Mickiewicze, Shelleye, Keatse, Leopardiho, kohokoli; z „lidu" v *tomto* smyslu nevzešlo ani žádné umění jiné, Palestrina, Bach, Mozart, Beethoven, Chopin, Smetana stejně málo jako velcí malíři, sochaři, stavitelé. Pokud zas jde o „lid", znali brusiči jen provincii, neviděli, že neméně velké a proudné zdroje jazykové tvořivosti vyvěrají z lidu městského, doslova z pražské dlažby. Musil přijít pracizí člověk, aby filologicky utřídil tvořivé bohatství českého argotu.

Argot ovšem nevede k žádné slohové kreaci spisovné – navlas jako nářečí – a může se s ní setkat jen úsekově a vnějškově (námět, prostředí knihy, její postavy). Ale příznačná je ta nepřízeň k mluvě lidu městského za současné rozkochanosti v provincialismech rustikálních – příznačná pro veškerý vztah těchto jazykových instancí k rozrůstání češtiny na kolikero čeština. Zcela vespod zde vězí rezidua historická: novověké literatury slovanské vznikly v době,

která nastolila romantický kult tvorby a mluvy lidové, odtud u Slovanů po drahnou dobu větší spjatost tvorby umělé s lidovou, odtud patrně ten náš brusičský podvědomý strach *z* tvorby duchem i jazykem nezávislé na „lidu". Nepřímo pak i obavy z toho rozrůstání češtiny na kolikerou svéprávnou soustavu výrazových prostředků. To rozrůstání nelze ovšem už zastavit. Jinde má již dávno každá slovesná kategorie své vlastní výrazivo, svou frastiku, svou slohovou estetiku: román provinciální a selský, román velkoměstský a kosmopolitický, poezie, esejistika, próza novinářská, próza vědecká, próza dramatická, próza řečnická, mluva společenská atd., atd. Je to nezbytné, neboť k čistému slohovému a slovesnému tvaru lze dospět jen dokonalým rozrůzněním jazykových prostředků. Sednout si, *abychom nevynesli spaní,* je velmi pěkné rčení venkovského lidu, cenný frastický idiotismus češtiny; ale kdo tím opentlí svou pražskou prózu, je barbar, jemuž by se mělo pero vyrazit z ruky. Všude jinde píší autoři neregionalističtí tak, že na jejich výrazivu opravdu nelze poznat, odkud je autor původem. Jen u nás obskakovali lidi, kteří v nemoravském kontextu a v nepřímé, tedy ve vlastní autorské řeči udali nějakou tu *desku* místo *prkna, robu* místo *vdané ženy,* a co je takových krás ještě víc. Tak se ovšem čeština nerozrůzní, jenom zestrakamakatí.

Ale rozrod češtiny na mnoho češtin nezastaví už nikdo.

XCIII
Chi tocca, muore neboli o lhaní do kapsy, majstrátu, Darmolu a doktorech filozofie

Lhali bychom si do kapsy, kdybychom si namlouvali, že obecná úroveň naší jazykové kultury je vyspělá. Není vyspělá, a nemůže ani být. Že se občas narodí kniha napsaná dokonale nebo téměř dokonale, je fakt jen pramálo průkazný pro povšechnou jazykovou kulturu. Pořád ještě tápeme, a proto i zaměňujeme sudidla i s hodnotami. Estétská nakadeřenost vět není jazyková kultura; barokní adjektivitis a štukatérská logorrhoe není sloh; a není jím ani krasodušné větné lupenkářství vědcovo a hrůzostrašné, protože do vědy přenesené voňavé mejdlíčko dikce hlaďounké a boubelaté, třebas netušivci tvrdili o jejím původci, že je „arcimistr dokonalého slohového podání". Nemůže jím ani být; neboť za těmi krásami podání vězí osobnost nedorostlá, člověk, který nechce riskovat omyl, blud, křivdu – ta zvláštní species vědy, kterou jsem už před desetiletími přezval, a z dobrých důvodů, pan profesor Ajnrzajc-Andererzajc; čímž nemyslím ramenáře, nýbrž opak toho, co si má úcta k vědě představuje o vědě pravé a nejpravější a co jsem dosud ještě pokaždé shledal *u velkých* mužů vědy: posedlost alespoň takovou, jaká bývá údělem básníků, zarytost, stranickost, fanatismus; k čemuž se pak nějaký ten sloh našel už sám od sebe. „Našel" –: byl dán od prvopočátku, jak se rozumí samo sebou. Ale po mejdlíčku nevoněl nikdy. To konečně nemá ve zvyku ani berberský lev, ani bengálský tygr. U nás však až příliš často: buď

osobnost zakřiknutá, která se neodváží svého slohu, buď lžisloh bez osobnosti. Buď lunt, buď měch – jako ten dvojí typ ďáblů, kteří se pokoušejí o Faustovu duši.

Životní typ „profesor“ měl v novočeské vzdělanosti a ve veřejném životě vzkříšeného národa podíl abnormálně veliký. Měl jej plným právem, bez něho nebyl by národ vstal s lože úmrtního. Ale jakožto člověk píšící, jakožto autor orientoval se český profesor podle cizích vzorů pramálo způsobilých pro nějaké slohové podání, které by i jen trochu hovělo vyšším požadavkům. Z toho následek, že je žalostně málo českých vědních knih takových, aby jejich mluva měla něco společného s uměním slova osobitě žitého a žijícího. Do nedávna byl v tomto oboru prózy v klatbě i každý bezprostřednější projev osobnosti a letory, a vtip a pointa v ní byly psancem. Arnošt Kraus měl těžké vědecké začátky jen proto, že jeho práce spojovaly odbornickou mikrologii a umnou kombinaci s dávkou vtipu a pointovanosti u nás pohoršlivou. Zikmundu Wintrovi akademie věd sice vydala jeho „Kulturní obraz českých měst“, ale v doporučujícím posudku přec jen uklouzla zpravodaji W. W. Tomkovi poznámka, že autorovo zpracování je „fejetonistické“. A šlo přec o mistrné zdolání materiálu Wintrem teprv vyhrabaného a zpracovaného s pílí opravdu „mravenčí“, ale zpracovaného osobitě, dikcí nezaměnitelně wintrovskou a způsobem tak poutavým, že to je nejen vědecký poklad, ale i skvělá beletrie. Právě v tom byla ta pohoršlivá senzace „fejetonismu“. Nu, W. W. Tomek byl alespoň kapitální sbírka vědomostí, a na svůj způsob byl i to, čemu se říká osobnost; u nás však je termínem hlubokého despektu „fejetonismus“ i v ústech lidí od beletrie: patrně protože s fejetony u nás začal Neruda Jan, ten zchytralý trotl, který dobře věděl, že nic lepšího nesvede. Však ty ponerudovské fejetony v českých novinách vypadají také podle toho (vyjmeme Macharovy). Vracím se k vědě: na mnohé vědecké stati a studii Otokara Fischera rozpozná zkoumavější pohled zcela jasně, jak se osobnost velmi neobyčejná nutila do póz a atitud

profesorských, „akademických“ (k dějinám slov: akademický, to je jako kdybys řekl Platon – a takové konce!) – tak tedy, do postoje akademického, „vědeckého“, ajnrzajcového a andererzajcového, jen aby se neprohřešila proti nechvalným tradicím píšícího profesora (typu středoevropského).

* * *

Český jazykový vývoj od dob probuzenských a vlastně již od Bílé hory jeví dvojí úchylku od vývoje u velkých národů kulturních – jedna souvisí s druhou:

měrou daleko větší než u nich spočívala a podnes spočívá česká jazyková kultura na bedrech literatury, a právě proto je jazyková kultura u nás podnes výsadou lidí obsáhle sčetlých, a zas nejen sčetlých, ale i zvláště citlivých, a proto vlastně výjimečných. Je to stav věcí pro literaturu sice velmi čestný, ale co do výsledků krajně neuspokojivý. K opravdu *národní* kultuře mateřštiny nemůže dopomoci jen a jen literatura, tříbení jazyka musí sloužit sám denní život nejprofánnější – a ovšem i škola; ale právě školská praxe byla zvrácená do úplné netušivosti co do úkolů, o které běží.

Nejprofánnějším životem rozumím např. svět návěští, tabulek, textů pro veřejnost určených a všelikými vrchnostmi věru horlivě produkovaných. Žijeme v národě zákazů, příkazů, tabulek. Plivati zakázáno. Kouřiti zakázáno. Odhazovati papíry a odpadky zakázáno. Naskakovati zakázáno. Vyskakovati zakázáno. S průvodčím výměnu názorů pěstovati zakázáno. Na této plošině výhradně jen místo pro osm cestujících a tři pejsky. Trojčata se tímto vozem nedopravují, § 179 b) dopravního řádu, vyhl. č. j. 57834/III ai (čti: asini) 1943 ve znění vyhl. č. 9777777/VIII-4. *Máš-li bol*, *vem Darmol. Proč připomíná prvosenku? – Že má naši podprsenku.* A vůbec, neboť má fantazie nestačí. Každý takový text, na který musím čučet po celou dobu, po kterou jsem „dopravován“, ba který si z povinnosti občanské mám

vštípit v paměť snad i s tou prvosenkou, může jazykovou kulturu posílit, může ji však také oslabit. Bývají ty texty opravdu takové, aby ji v nás posílily?

Čtu právě hlas ze země, kde si také tak potrpí na veřejné předpisování, přikazování, zakazování.[12] Autor dává za příklad jazykovou kázeň a vyspělost italskou; chválí jako zářivý vzor návěští na italských elektrických káblech a vedeních:

Chi tocca, muore.

Tedy: Kdo se dotkne, zemře. Tedy nikoli: Dotýkati se drátu životu nebezpečno. Aniž: Dotýkati se drátu životu nebezpečno a z důvodů bezpečnostních zakázáno vyhláškou policejního ředitelství, č. j. 56429735-III-A.

Chi tocca, muore – ten hymnik má pravdu, je to vskutku výtečné.

Ať to koncipoval sám pan prefekt, ať nejmladší adjunkt v elektrárně – tomu říkám stylista. Podotýká můj pramen, že v tom návěští je jazyková potence až antická. Nu, antická sem, antická tam: já jen vím, že čeština a právě ona svede takové monumentální textace rovněž. Ale co si má počít i nejnadanější jazyk, je-li zaprodán mamlasům?

Oktrojovat každému většímu úřadu češtináře? Ano – ale s výhradou, že jazyková správnost ani zdaleka ještě neznamená jazykovou tvořivost, dar ražby slovní a větné; řekl Václav Ertl, že jazyková správnost je asi tolik jako vysvědčení zachovalosti, nic víc, a mohli bychom i říci, že ta pouhá správnost znamená jen tolik, jako že ručník, kterým si utírám ruce, není pošpiněn – o jeho jakosti není tím řečeno pranic. Správnost tedy nestačí – hlav je třeba. Vkročte do hájemství jazyka kteroukoli branou, pokaždé dospějete nakonec před svatyni, v níž přebývá Bytost zvaná osobnost.

12 Psáno 1943, míněno je Německo.

Ať tedy ty texty dělá kdokoli, jenž když to někdo je. Pozor však na doktory filozofie – ti nejsou zárukou pražádnou, mnohdy ani ne za primitivní správnost textu. Jakož zakusilo město Praha. Mělo tiskový referát a velel mu, tomu referátu, opravdovský doktor filozofie. Dokonce český spisovatel plus doktor filozofie. I stalo se za jeho éry, že caput regni, město např. s opravdu znamenitým lidovým knihovnictvím, se skvělou kulturní statistikou, jak ji nedělá snad žádný druhý magistrát evropský, mělo ze svého tiskového a kulturního referátu texty a tisky skandální hors concours dokonce i na naše poměry, tedy i v poměru k naší obecné jazykové nekultivovanosti. S tak hanebným jazykem by to byl do světa pouštěl málokterý inženýr elektrotechnik.

Chi tocca, muore. Pravdu má ten hymnik.

Ale na doktory filozofie pozor.

XCIV
O jedné disfunkci

Pořád ještě je lyrika daleko nejvyspělejší kategorií české slovesné tvorby. Je také pořád ještě hlavní výhní a kovadlinou jazyka. *Zde* je Rhodus češtiny, *zde* tančí, zde z ní srší jiskry, zde žhne a sálá. Říkám to podle sudidel nejabsolutnějších a jako člověk zvyklý přikládat na tvorbu estetická měřítka kolikerého evropského Olympu.

I bylo by pro jazykovou kulturu národa žádoucí, aby co nejvíc lidí čtlo naše lyriky – a ovšem také básnické převody, pokud jsou jazykovou tvorbou. Skutečnost je však jiná. Lyrika se u nás produkuje v množství poměrně daleko větším než u národů světových, ale čte ji jen málo lidí, zpravidla mladí, studenti; a ti toho pak nechají, jakmile na ně přijde zmoudření dona Quijota.

Jinde není jinak, ani jinde se konzumenti lyriky nemusí stavět do fronty před knihkupectvím; je to obecný zjev v dnešní fázi bělošských kultur a má několik složitých příčin, které už nikdo neodstraní. Především je každá vyspělá poezie velmi „těžká", příliš těžká pro normálního čtenáře. Je do krajnosti náročná již jazykově; a utahaný robot dneška si večer nepřeje jazykových hlavolamů. Ještě těžší než jazykově je každá řádná poezie obsahem. Co si po právu zaslouží pojmenování báseň, je pokaždé výtěžkem, výtažkem, trestí alespoň jednoho života. Je to Liebigův extrakt, deset volů v jedné piksle, jak říkal F. X. Š. Přitom jde zpravidla o sdělování stavů vlastně nesdělitelných, o samé prchavosti, odtažitosti – řekl bych skoro, že poslední raison d'être zejména lyriky je v paradoxu, že hledá slova pro věci, které se slovu již vymykají. Nepopisuje se slézání Matterhornu, nýbrž usiluje se o slovní fixaci, jak na Matterhornu života voní sníh a jak tam dopadají ultrafialové paprsky.

Jakým destilátem z destilátů je pravá a velká lyrika, můžeme si uvědomit úvahou nepřímou. Karel Toman, sedmdesátiletý, požívá – právem – slávy básnické. Tato sláva velkého autora se zakládá na životním díle, jehož opera omnia bez obtíží vsunete do jediné jen trochu fortelně střižené zimníkové kapsy. Kdyby Tomanovo životní dílo záleželo ve stejném množství *prózy* – jaká by to musila být próza, jaký Nad-Pascal, Nad-Nietzsche, Hyper-Flaubert a Super-Tolstoj by to musil být, aby o Karlu Tomanovi vůbec někdo věděl, neřku-li mluvil. Máchův „Máj" má 31 tiskových stránek, z nichž několik není ani zcela zaplněno, a je to celý svébytný a svéprávný kosmos. Bezruč je v podstatě autor unius libri, dal jen jediný svazek, pak už jen sličná parerga – a ta jediná věru netlustá kniha je zase celý svět a právem založila nesmrtelnost. Případ Březinův je zcela obdobný: útloučké čtyři svazečky, k nim svazeček prózy. I je tedy každá pravá poezie opravdu deset a víc volů v jediné piksle; a je tedy příliš těžká pro lidský normál. Vzdělanec našich dnů se nechce namáhat tam, kde se hodlá zotavit, rekreovat za dřinu svého robotného dne. A nejméně se chce namáhat louskáním šarád v knížečkách, z nichž koneckonců koukají jen jakési zprávy o jakýchsi „citech".

Dočtete se někdy, že nezájmem o poezii je vinen středoškolský učitel, protože ji nedovede žákům podat, vyložit, „přiblížit". Nevěřte tomu, je to tvrzení nerozumné už proto, že vychází z představy, jako by se kádr středoškolských češtinářů skládal z nějakých hauzmistrů s diplomem. Vždyť právě u nás jsou mezi nimi vynikající hlavy literárněvědní a estetické – u nás, kde skoro každá kapacita si nejdřív pobude na střední škole. Jen tak namátkou: Václav Černý, Antonín Grund, Julius Heidenreich, Vojtěch Jirát, Karel Polák, a před nimi Jiří Horák, Arne Novák, Albert Pražák, Jindřich Vodák – ti také nedovedli žáčkům „přiblížit" báseň Nerudovu nebo Vrchlického? Ale zastal bych se středoškolských češtinářů vůbec. Složitější je to s poezií řeckou a římskou; než ani co do ní nebývá vinen učitel. A vůbec se toho o profesorech až hrůza namluví lidé, kteří si zachovali požehnanou doživotní pubertu.

Kdo viníš ty tupce kantory, uvaž laskavě, že odečteme-li čtenáře se zájmem abych tak řekl zodbornělým, čtou poezii téměř výhradně jen mladí lidé, a nejvíce zas studenti, tedy právě tvorové vydaní na pospas těm boiótským kantorům. Proč právě studenti, je významné v souvislostech našeho rozboru. Mladý člověk je tvor citový a subjektivní, a poezie je slovesné umění citové a subjektivní. Mladý člověk je tvor s citovým životem výrazně erotizovaným, a poezie je tak či onak erotická reakce na fenomén života. Mladý člověk je intelekt nespecializovaný, do jha odbornictví dosud nezapřažený, je to člověk *obecný* – a poezie je umění s obsahy nejobecnějšími: např. chemické sonety sice už napsány byly – napsal je chemik a hygienik prof. Max Pettenkofer –, ale zůstanou stejně pikantní raritou světového Parnasu jako nenapsané dosud Dithyramby neurologické anebo Eklogy geodetické a Rapsodie na pandekty.

Postjuvenilní člověk našich dnů netíhne a nemůže ani tíhnout k veršům; je daleko spíš ochoten vynaložit jakousi čtenářskou námahu na knihy zcela jiné. Právě vzdělanec naší kulturní a civilizační éry je zcela generelně člověk fragmentární a mutilovaný, člověk kusý a zmrzačený odbornictvím, k němuž jej víc a víc nutí neúprosný řád našeho života, dělba práce v moderní společnosti. A odbornictví, každé, je tyran sveřepý a žárlivý. Učiní člověka šafářem, poklasným, třeba i zemanem na malilinkatém políčku, ale vydědí jej z veškerého ostatního života i světa. V každém takovém člověku, buď to lékař, právník, inženýr, vědec, byrokrat, kdokoliv, zbude stravující touha po tom, co mu bylo vzato, defraudováno, uloupeno, ukradeno. Chce z knih poznat to, co poznat z vlastní prožité skutečnosti je mu odepřeno: dálku, život, svět, mnohotné vtělení a záření života, La multiple splendeur. To všechno prostředkuje moderní román, vhodně skloubená monografie, populární literatura vědecká. Proto jejich davový úspěch, v tom ostatně i tajemství úspěchu, jejž má útvar biographie romancée. Takový odborničky specializovaný člověk s poněkud vyšší duchovní úrovní investuje daleko spíš čtenářskou

práci a námahu třeba i do dosti náročné monografie z oboru jemu cizího, než by ji investoval do knihy básní. Neboť z té první námahy něco má: ukojení přirozené zvídavosti, ukojení hladu látkového a faktologického, pohled do reálností cizích životních scén a dramat. Kdežto z námahy investované do lyriky koukají pro něho zrovna jen ty „city" a trocha prchavého okouzlení.

To jsou fakta, jež nemůžeme změnit, a jsou to fakta, jež se budou v dohledném vývoji bílých kultur vyhrocovat víc a víc. Společnost si vytváří člověka jako svůj nástroj; nejde jí ani trochu o to, aby jedinec byl člověk komplexní, úplný, co možná rozvitý a absolutizovaný, tvor s osobní prožitkovou zkušeností co nejprostrannější – jí jde o to, aby to byl člověk co nejfunkčnější podle jejích potřeb, tedy co nejdokonalejší specialista, což podle dnešních představ o specializaci znamená radikální výsekovost a výlučnost znalostí, zdatnosti, ba i zájmu. Šafařík, od jehož narození neuplynulo ještě ani sto padesát let, byl velmistrem *veškeré* slavistiky; Lubor Niederle, vědec zajisté nevšední, narozený čtyři roky po Šafaříkově smrti, tedy 1865, byl již jen kapacitou pro slovanské starožitnosti; dnes by i to bylo pracovním oborem příliš obsáhlým. Nadobro jsou však dnes k smíchu jakékoli představy o odborném univerzalismu à la Dobrovský nebo Šafařík nebo Palacký, nemluvě vůbec o polyhistorismu à la Komenský; spějeme dnes např. k jazykovým specialistům pro české století čtrnácté, k literárním znalcům výhradně jen první polovice českého století devatenáctého. Nechci to rozpřádat; ale je přec nabíledni, že takovými vývojovými cestami pořád jen poroste hlad po všem, co specializace člověku odnímá po světě, životu: a tento hlad lze ukojit jen ve chvílích odpočinku a zpravidla nikoli cestou kolem světa, nýbrž četbou. Z toho zas jen plyne, že lyrika nebude mít mnoho čtenářů už nikdy.

Je to velká škoda právě u nás, a to právě zas pro tu triumfální estetickou a jazykovou vyspělost nové české lyriky. A znamená to, že pro jazykovou kulturu v širším a národnějším smyslu bude mít

tím větší význam další vývoj české *prózy.* Regulátor poptávky a spotřeby stáčí zde ostatně vývoj do směru, který je žádoucí i z hlediska české literatury. Nikoli lyrika – česká próza potřebuje dnes nejvíc práce. Psát romány, životopisy, monografie, knihy vědní a myslitelské tak, jak jsou – i po všech stránkách faktury jazykové – psány knihy, jež překládáme a k nám uvádíme, uvádějíce je proto, že je po nich hlad v ubohých mutilovaných specialistech, ať už je tím specialistou inteligentní účetní z tovární účtárny, saldokontista z Živnostenské banky, zubní lékař, silniční inženýr, univerzitní profesor geofyziky nebo čehokoliv. Je to věru dobrá shoda okolností: psychosociologická fakta mají českou literaturu k tomu, čeho je jí dnes zejména také po stránce jazykové a slohotvorné potřebí nad všechny ostatní potřeby: k vypěstování funkčně rozrůzněné a jakostně co nejdokonalejší dikce prozaické.

XCV
O bujarčících pojednání nesoustavné

Bujarčíci? Bujarčík? Nekruťte hlavou, dejte se poddat, není to vaše vina, že nevíte. Pokouším se tímto slovem o český název pro šmoka.

Od Freytagových „Žurnalistů" s postavou Schmockovou uplynulo přes 90 let. Šmok, zplodina tisku éry liberální, zplodil za tu dobu přemnoho synů, stal se praotcem rodu kupodivu rozvětveného – jak se rozumí, i u nás, jen nechte být. Aby se věci nekomplikovaly, pominu odstíny ražení partajního; o nich jen tolik, že co politických stran a směrů, tolik odrůd bujarčíkovských. Já si hodlám obrat jen otce jich všech, bujarčíka národnicky-svobodomyslného. Co platí o něm, platí v obdobách o veškerém synovstvu jeho. Jen slovník a frazeologický inventář se mění, habitus a prototyp je u všech bujarčíků jeden a týž.

Bujarčíkem jsem přezval českého šmoka archetypu liberalistického proto, že ani o půlnoci neváhá použít slova *bujarý.* Detto nezaváhá co do slov a rčení *junák, bohatýr, stařešina*, *čacký, bodrý*, *útulný.* Uvázne-li továrník patentních šlí pod elektrikou, mluví bujarčík o *tragickém* skonu na slovo vzatého předáka našeho průmyslového podnikání. Má soustavné pletky s *Moranou.* Je povždy – nikoli vždy, alebrž *povždy* – odhodlán stát na stráži, volat na stráž, třímat prapor, kráčet k metám, vytrvat na baště až do těch hrdel a statků. Pro něho nevychází slunce, jemu vzešlo nebo vyhouplo se *slunko.* Je pro krojové družiny i jazykově; i libuje si v *děvuchách.* Bydlí v elektrickém domě, ale opěvá jednak *prejzové štíty,* jednak *doškové chaloupky.* Zářijový den je mu *dumavý.* Hrob mu nestačí: rozplývá se lyricky nad našimi *rovy*. Zde zříte už jeho složku básnickou; je pak hojná odrůda bujarčíků, která pěstuje básnické výrazivo soustavně: *šlář, opar*, *ručej, znoj, seč, nuž, můž.*

Již zde máte vypreparovanou jednu významnou složku mentálního, a proto i jazykového habitu bujarčíkovského – zálibu v poetismech a archaismech. Bujarčík bezděky vykrádá slovník asi tak od Palackého po Vrchlického, nejvíc ovšem slovník Vrchlického, ten zas pro ten zvláštní „opar", pro to poetické „quisi-quasi". Není třeba, aby bujarčík psal jen úvodníky, „besídky", sloupky, kurzivky: píše zhusta i básně zcela zřejmé, totiž do veršů a rýmů dané; ukrutně rád má sonety – to je už takový úděl a dvouklanný osud sonetu, že je nádobou jednou géniů, jindy a častěji pišišvorů stižených běhavkou čtrnácti veršů. Běhavku těch sonetů a jiných bástevniček ukládá s oblibou do nedělních příloh. I vytěžíme si první ponaučení: bujarčík je citový, prožitkový, a proto i jazykový epigon epigonů. Šatí se šatstvem od urozeného panstva odloženým. Za dvacet a ještě víc za padesát let budou se bujarčíci vyjadřovat výrazivem Halasovým.

O odrůdách odnožních postačí dorozumívací slůvko. Je např. species antikizující. Vstane v novinách advokát, horlí pro novelu k novele zákona o pivní dávce anebo i proti té novele k novele, a vece: Caveant consules, ne quid detrimenti respublica capiat. Ejhle, toť Cicero, toť Katilinárka, co na tom, že onen Říman, rovněž advokát, užil těch slov ve věci, v níž šlo o bytí nebo nebytí státu, kdežto p. JUDr. Karel Šunkenflek, advokát a obhájce ve věcech trestních, má na mysli jen bytí nebo nebytí pivovaru. Z pana doktora vyvřelo nadšení, i nemohl si pomoci a stalo se, tu to máte na hromádce, i nezbývá než zacpat si jednak uši, jednak nos a uchýlit se někam jinam.

Jsou i bujarčíci frankomilští. Zahloubá se takový nad životem a záhadami jeho, což vede k stoickému závěru: C'est la vie. Anebo napíše se škodolibým espritem: Tu l'as voulu, Georges Dandin!

Spousta je bujarčíků interpunkčních. Jejich větné typy: Ale toho dne se Božena Němcová už nedočkala… Když lehlo popelem Národní divadlo, česká srdce zaplakala – – –

Už jsem řekl, bujarčíků je mnoho a mnoho odrůd. V jádru však je to jedna jediná rodina, nechť pěstuje Dandina nebo praotce Čecha na Řípu, Mnogaja ljeta s Moranou nebo výzvu ke konzulům, aby dali pozor. Samá jazyková veteš, lžibásnivá, lživznešená; samá štukatérská fasáda, jazykový ornament a truismus, fráze, lež.

Lež –? Opravdu lež? Zde váhám. Už neváhám – odvolávám. Bujarčík je morová hlíza jazykové kultury a každé pravosti v kultuře vůbec. Bujarčíka třeba hnát výsměchem a vyhazovem, kdekoli na něho narazíme. Ale že by lhal, vědomě lhal? Bujarčík nelže. Jeho zápal pro věc, jeho horování je upřímné. Je jen jeho osudem, že cokoli propoví, všechno je pusté klišé, samé déjà-lu, déjà-vu. Praotec Čech je pro nás všechny představa kladná a povznášivá; také pro bujarčíka; ale jakmile se o ní rozhoruje, mohlo by se stát, že bychom s praotcem Čechem vyrazili dveře, kdyby k nám zavítal. Co je to tedy za kuriózního kouzelníka, jaký je to vlastně tvor ten bujarčík, ten král Midas naruby, jemuž se kov citu a prožitku mění v klišé a řezanku slova?

Bujarčík je vzdělanec s pěknou dávkou škol, vzdělání a četby. Nevzejde tak hned bujarčík z domovníka, z pána od plynu, z nezkaženého strážníka. Sluha Vendulák, co chodí pánům v úřadu pro pivo a párky, bude jevit menší sklony k nákaze bujarčíkovské než jeho pan rada Tílko, který nám tak rád vypráví v „besídce“ pod čarou, jak se mu líbilo v Juan les Pins. Také život přesnídávkového sluhy Venduláka probíhá v klišátkách – jenže sluha Vendulák na štěstí sobě i nám nemá škol a Národní politiku jen čte, aniž ji spoluvytváří. Bujarčík je záporný produkt školního vzdělání a knih, a je jím proto, že to, co do sebe přijal, není vyváženo, neřku-li převáženo osobností. Bujarčík je opak osobnosti. Je to osobnost nadobro zakrnělá. Je to muž jen ve smyslu velmi podmíněném: má habitus kryptorchický. A tím se ocitáme u jádra jevu a věci.

Z hlediska osobnostního vývoje je bujarčík typ infantilní. Jeho osobnost utkvěla na vývojovém stupni asi tak šestnáctiletého chlapce, což je stadium vznětlivosti čistě receptivní. Je to tragikomický

věčný jinoch s předznamenáním záporným. Potvrdí mi každý píšící nebujarčík, že jsme všichni do jednoho prošli stadiem bujarčíkovství, a to v letech asi tak od kvarty do sexty. Psali jsme – my vedetty českých prací písemných na střední škole – nejen s nadšením, ale z té duše přesvědčení, že tvoříme slovesnou krásu krásoucí. Když nám dnes neúprosná paměť oživí ty dávno promlčené palimpsesty češtinářských sešitů, odkrádají se domácí lidé z našeho pokoje, a v kuchyni kdosi šeptem: – Toničko, dnes hezky všechno docela potichu, pan doktor má zas tu strašnou migrénu, sedí tam v pokoji a vzdychá a je jak stěna! – A jak by nebyl, když konstatuje: co perla v těch kompozicích, to hrůza truismu, veteše, lžipoezie, hrůza nad hrůzu, Bože můj, byls to ale šmok, když ti bylo patnáct! –

Sotva někdo z těch, kdo dnes píší lidsky, psal jinak než šmokovsky, když mu bylo patnáct. Bujarčíkovali jsme všichni, a dokonce bez přičinění škol a učitelů. Nemůže ani být jinak. Takový kluk prožívá všechno tak, jako by to prožíval první autor na světě. A všechna slova jsou mu tak nová, krásná, neotřelá, neužitá, nepověděná. *Slunko zapadalo a nad šumivými lány se vznášela jásavá píseň skřivánkova*. *Stařičký rolník nachýlil sivou hlavu a sepjal ruce k modlitbě za tu neskonalou krásu všehomíru.* – Tak nějak jsme psali v kvartě všichni, a bylo to pravé, bylo to subjektivně nové a naše. Rozdíl mezi námi a šmoky je v tom, že jsme tak přestali psát, protože jsme s krátkými kalhotami odložili i klam, že jsme tím rolníkem napsali něco opravdu svého, a protože jsme se zbavili také klamu dalšího, osudnějšího: že subjektivní pravost prožitku stačí na tvar a tvorbu; že postačí prožít něco „citem“, aby člověk směl o tom napsat.

Bujarčík je petrifikovaná puberta prožitku i projevu. Jakožto tvor polomúzický je pro kulturu, kulturu slova i každou jinou, nebezpečím neskonale větším než jednoznačný estetický tlustokožec, než fajácká tupost od Fleků. Ale mezi sebou si přiznejme, že bujarčík je ze všech tiskových kreatur tvor lidsky nejsympatičtější. Jeho pro-

lhanost je bezděčná; v jeho fasádnické lži prožitkové je opravdová candeur. To jej staví mimo řadu *vědomých* padělatelů slova i života.

K *šmokovi* nestvořil jazyk *šmočku,* k *bujarčíkovi* jsem nepřidružil *bujarčici.* To neznamená, že by jich nebylo, jde tu jen o jazykový fakt takový jako u slov blbec, blázen a jiných tzv. přechylných: mužský rod musí stačit i bytostem ženským. Šmočka jakožto termín nevznikla patrně jen proto, že píšících žen je poměrně přec jen dost málo, zejména v novinách. Na píšící ženy připadá však ještě daleko víc šmoček, než činí mezi píšícími muži procentní poměr bujarčíků. Je to zjev přirozený, uvážíme-li, že ustrnout na stavu pubertálním nebo bezprostředně postpubertálním je údělem průměrné ženy. Proto je každý *skutečný* ženský autor, každá opravdová osobnost mezi píšícími ženami paradoxem vybojovaným proti přírodě. Skutečné tvůrkyně slova i tvaru jsou – u nás i jinde – pohlavní genre mixte, ženské bytosti se značnou příměsí rysů mužných, mužských – podívejte se např. na *písmo* Boženy Němcové! Tato pohlavní dvojdomost tvůrčích žen má ostatně přesný protějšek v ženských rysech, jimiž je promísena bytost každého skutečně tvůrčího muže. A to tedy nás znova vede k bujarčíkům: nejsou nijaký genre mixte, ale muži to také nejsou. Ne v životě, ne v umění. Jsou to infantilní bytosti nepohlavní, přestrojené za muže.

XCVI
Co dokázala a co ne

Na prahu národního obrození, tedy zhruba před půldruhým stoletím, stála čeština před dvojím úkolem. První: vrátit jazyku jeho svébytný řád a svéprávnou normu a řeholi, tedy očistit jej od nánosů písku a bahna, přičemž pískem a bahnem byly nejen cizomluvy a patvary, nýbrž i nářeční prvky vniklé do spisovného jazyka. Taková očista byla by však jazyk jen vrátila někam ke Komenskému. Ale zatím prošlo od Bílé hory již půldruhého století, a to právě údobí s rozhodujícím významem pro formaci novodobého ducha evropského, pro ustavení kulturních jazyků jakožto nositelů převratně nové poezie i beletrie, převratně nové filozofie a vědy. Proto zároveň úkol druhý: učinit z češtiny nosný nástroj pro úplně jiné lidi úplně jiné doby. Šlo tedy o dvojí tříbení najednou: o purifikaci češtiny, ale jedním dechem také o její augmentaci, amplifikaci, destilaci a rafinaci.

K tomu tříbení prvnímu: podívejte se do obrozenských textů a užasnete pokaždé znova, jakým dobrodružstvím, jakým tápáním v mlhách byla tehdy každá druhá věta – tak hustě byl jazyk prostoupen germanismy, ale i českými provincialismy, regionalismy. Co horšího: na jazykový cit je malé spolehnutí, je to v těch dobách cit zakrnělý nedostatkem živé tradice.

Není mezi buditeli jména velkého a právem slavného, aby v knihách tímto jménem podepsaných nebyly cizomluvy, jaké se sotva přihodí i nejtupější hlavě mezi našimi současníky. Říkám buditelé. Vždyť to jde až do Nerudy včetně.

Hálek pěje:

a v srdci něco pocítí,
co není k vyslovení

(VEČERNÍ PÍSNĚ V.)

a přec tam není každičká
ta hvězda k nalezení

(TAMTÉŽ XXXII.)

snad snem se mu to navrátí
a bude k potěšení

(TAMTÉŽ XXXIV.)

Hálek, prosím, Hálek, básník tak český, duch tak domácký a roduvěrný.

A to druhé tříbení jazyka, tedy zjemňování, rozrůzňování, odstiňování, obohacování výraziva, nebylo nikterak prací menší. I toto tříbení musilo vycházet od samotných základů a stvořit např. slovo *vzduch* anebo nahradit slovem vhodnějším výraz citové termiky, podle něhož něžný pohled *zapálil* lásku v srdci; i bylo třeba vypěstovat pro takové kontexty slovo *vznítiti.*

Myslím, že to nemusíme rozpřádat. A nechťsi je to tvrzení i nejhubenějších příruček, je to přec svatá pravda, a nelze si ji opakovat dost často: za půldruhého století, jež nás dělí od soustavnějšího nástupu buditelů, vykonala čeština dílo úžasné, a tím úžasnější, že je vykonala ve dvojím úseku jazykové práce – a právě tu podvojnost usilování a zdaru si málokdy uvědomujeme s náležitou přesností: nebyl jazyk snad jen „vzkříšen", to by nebylo stačilo; byla mu také vrácena všechna mohoucnost dalšího růstu a byl – opravdu jako bujný oř, známý obraz Čelakovského není básnická přízdoba, nýbrž nejbytostnější pravda – puštěn na dráhu, na níž se rozletěl tak, že doslova tryskem dohonil kavalkádu nejvyspělejších jazyků kulturních. Otokar Březina je pak podle historického kalendáře jazyka první básník poobrozenský,

který spojuje dokonalé zachovávání spisovné normy již zpevnělé a ustálené s tvůrčí potencí básnickou i jazykovou; před ustálením normy to jakožto zázrak dovedl jediný Erben (nikoli Čelakovský).

Tyto vývojové etapy jsou tedy za námi, i zbývala by jen blaživá retrospektiva, nebýti toho, že zůstal šrám, jizva. Záleží v pořád ještě nedosti pevné, nedosti nosné bdělosti jazykového instinktu a citu. Tento pojem pojímám co nejšíře, spadá mi sem např. i citlivost k jazykovým triviálnostem. Ačkoli to slýcháme tak často, je to přec jen pravda: český vzdělanec je člověk vzdělanější než Francouz, Angličan, Ital jeho společenské vrstvy. Ale ve věcech mateřštiny je týž český vzdělanec tlustokožec a barbar, alespoň vedle vzdělaného Francouze, Angličana, Itala. Náš právník, náš úředník píše hrozně; náš vědec po většině dosud nepíše tak, jak by se mělo rozumět samo sebou. Jakožto čtenář ví náš člověk, že jeho autor to a ono napsal „fajn"; proč to napsal „fajn", dobře, krásně, v čem ta dobrota a krása záleží, to se ho neptejte, nepoví vám, uvedete ho jen do rozpaků. Rozumí se, že vyjímám české učitele a učitelky, tedy vrstvu vzdělanců, nad niž není na celém světě: tito čeští lidé společností šizení, ve psí daní, frázemi odbývaní jsou ve všech nejpravějších věcech národní kultury nad každé zlato. Vyjmu i mnohého lékaře, advokáta, notáře, a vyjmu víc inženýrů, než byste snad řekli. A mnohého dělníka. Dokonalá spoušť je však naše vrstva podnikatelská – ve všech věcech kulturních, a proto i jazykových. Zde zeje velká jizva národní kultury; pokud je to vůbec jizva a nikoli hluboká otevřená rána.

Říkám jinde, jak velmi ve věcech jazyka pokročil za poslední tři, čtyři desetiletí náš *lid.* Mluvu dnešního dělníka, řemeslníka, sedláka a venkovana nelze skoro již ani srovnat s jazykem, jakým se vyjadřovali jejich otcové. Snad dospějeme k tomu, že někdy r. 1960 bude pohůnek preceptorem češtiny svému panu statkáři a především dělník svému panu fabrikantovi. Nestane-li se do té doby z pana fabrikanta továrník; a to továrník s jazykovou úrovní a jazykovou citlivostí továrníků v cizině.

XCVII
Erben učitelem?

Starší brusiči spatřovali v češtině „zlatého věku“ model a kánon platný téměř absolutně. Sami svou češtinu podle tohoto modelu pitvořili až do jazykové grotesky a svůj postup i způsob horlitelsky doporučovali všem lidem česky píšícím.

Jejich potomci, jazykoví teoretikové už daleko poučenější, vědí, že se dnešní autor slovníkem a dikcí nemůže vracet do takové jazykové minulosti. Nesoudí, že by dnešní lyrik, beletrista, esejista, myslitel mohl svou dikci modelovat podle češtiny veleslavínské. Posunuli časové mezníky jazykového ideálu a kladou dnešním slovesným tvůrcům za vzor klasiky století devatenáctého, třebas Němcovou, Nerudu; a zejména Erbena. Čtěte Erbena, studujte Erbena, jeho pohádky především, toť nehynoucí vzor dokonalé české dikce!

O této tezi si povíme několik slov. Nikoli o tom, máme-li Erbena číst a studovat. To se rozumí samo sebou, ačkoli vím, že se tak neděje s žádoucí obecností. Teď nám však jde o to, může-li Erben být vzorem pro nás dnešní stylisty.

Odpověď: zajisté že ano a ovšem že nikoliv, a tato odpověď platí nikoli rozpojitě, disjunktivně, nýbrž synteticky. Záleží totiž na tom, co rozumím vzorem a modelem.

Erben nám může být vzorem, učitelem, vůdcem *obrazným.* Poví nám ten Veliký, věnujeme-li mu jen trošinku studijní píle, s jak dokonalou úkonností a slohovou úměrností lze jazyk vymodelovat, vyprofilovat, ztvárnit pro daný účel obsahový, náladotvorný, atmosférický. Naučí nás ten Veliký také hospodárnosti slovní a slohové, a to je věc nemalá – vždyť to je první předpoklad slohu i stylisty. Dá nám ten Veliký mj. i protijed proti naší adjektivitis, té morové hlíze téměř veškeré psané češtiny našich dnů. A s velkou – říkám,

s velkou opatrností mohu z Erbena převzít i nějakou tu částečku jeho výraziva a jeho skladby. Až potud může ten Veliký být naším učitelem; a je toho věru dost, co nám může dát.

Ale jen o krůček dál a víc, a stojíme u kolébky autorské tragikomedie a zhoubného literárního scestí. Octneme se na něm v tu chvíli, jakmile začneme obsahy svých nezbytně *jiných* životů a duší vlévat do jazykových kadlubů erbenovských. Dopadne to pak s námi ještě hůř než s malířem, když podlehne svodu obdobnému. Jakpak je tomu u malířů? Mají studovat např. Rembrandta, Greca, Maneta, aby se naučili, jakým usilováním se tvůrčí osobnost vtěluje v tvar; a mohou třebas i studovat, jak a z čeho si míchali barvy. Ale jakmile začnou malovat „jako" Greco, „jako" Manet, kyne jim kariéra kopistů, jež si najme ředitel obrazárny anebo podvodný handlíř, aby mu některé ty „kousky" rozmnožili. V literatuře to dopadá ještě hůř: kopie velkého obrazu může být pořád ještě užitečným statkem kulturním, kdežto kopie v literatuře je míň než nic: neboť literární dílo, pokud je dílem, je neopakovatelným, žádnou svou složkou nenapodobitelným svědectvím o člověku a o světě.

A ježto dikce není nijaký vnější „háv" a overal literárního díla, nýbrž jeho předurčenou tvarovou ústrojností, nemůže být Erben ani naším učitelem jazykovým. Jsme jiní lidé než on; jsme synové a dcery jiné doby než on; a do třetice si z vnější i vnitřní nutnosti klademe jiné úkoly než on; a to již z piety k němu. Jaká drzost domýšlet se, že by někdo mohl Erbena „dopisovat"!

K těm „jiným úkolům" slovo velmi zásadní. Zmiňuji se v kapitole „Brusič" o faktu, že brusiči mívají sklon k „lidovosti" v literatuře, k prostým obsahům a „prosté" dikci; u mnohých se tento sklon zužuje v zálibu ve všelikém literárním regionalismu a rustikalismu. To zas má pronikavý vliv také na jejich estetický ideál jazykový a na jejich posuzování děl a slohů. A má to vzápětí velká nedorozumění další. Vytyčuje se expressis verbis anebo implicite slohový ideál nejen neuskutečnitelný, ale i nesprávný a zle mátlivý.

Má totiž každá národní literatura, největší i nejmenší, tvůrce dvojího typu. Jedni i bez každého předurčeného programu, někdy však z příkazu své dobové a situační funkce tíhnou k námětům, obsahům a realizacím místním, lidovým, národním; druzí již pouhým předurčením míří k námětům a obsahům všelidským. Představitel typu prvního Homér, což je autor dokonale lidový a národní; svou velikostí se pak stává autorem světovým, všelidským, lidstevním. Představitel typu druhého: Shakespeare Hamleta, Leara, Othella, Bouře atd., kdežto svými dramaty královskými je autorem národním (ale stává se jimi jako Homér zároveň i autorem světovým). Také Dante je od původu vlastně autor národní; je jím dokonce i Goethe ve „Faustu", neřku-li v „Heřmanu a Dorotě". Jak viděti, není mezi tvůrci typu prvního a druhého nijaký rozdíl kvality a „velikosti" o sobě a předem daný; v zásadě je to rozdíl úkolu a určení. U nás by představiteli typu prvního byli Němcová a Erben, typu druhého Mácha, Vrchlický, Březina, přičemž Mácha však je autor kryptonárodní; Neruda je genre mixte, autor jednou národní, jindy kosmopolitický. I zde zas vidíte, že o sobě nemůže být řeči o nějakém obecném rozdílu platnosti a velikosti. Věci se nemají ani tak, že by autoři svou tvorbou „lidoví", „k hroudě přisátí", *jen* národní byli a priori osobnosti „prostší". Právě Erben byl jednou z nejsložitějších osobností českého Parnasu, a velmi složitá a moderní byla i psýcha Boženy Němcové. Ale oběma dobová národní funkce uložila tvůrčí úkoly s obsahy *zdánlivě* prostými, a pro tyto zdánlivě prosté obsahy si stvořili *zdánlivě* prostý jazykový tvar. – Jinde není jinak. Němci např. mají autora naprosto nevývozního, *jen* německého, jmenuje se Theodor Storm: a je to osobnost složitá až do propastnosti.

Ty prosté, lidové, národní náměty tedy: nemůže si každý z nás zvolit prostý námět, prostý obsah, prostý tvar; již proto ne, že se námět, obsah, tvar vůbec nevolí – jsou v nás a předurčeny. I mohou nám Erben nebo Němcová být slohovými učiteli v technických podrobnostech – např. Němcová úkonnou důmyslností své větné

skladby, jak ji krásně vyšetřil Jan Mukařovský –, ale nemohou nám být jazykovými vzory. Nikdy ještě se v dějinách tvorby tvůrčí situace neopakovala; i neopakovala se tedy ani situace jazyková.

Proto bude Erben naším učitelem spíše jen ve smyslu obrazném, jak jsem se pokusil vymezit jej shora. Nemůžeme všichni vypravovat pohádky, a kdo z nás je vypravují, *nesmějí* je vypravovat jako Erben, neboť by stvořili pastiche jazykový, tvarový, a proto i obsahový. Jaké zhouby může napáchat pastiche, ukazuje v české literatuře případ leckterý, a pro mne nejbolestněji případ Sládkových básní v selském a jinakém „lidovém tónu". Básník jinde opravdu mohutný, nad zlato cenný, stvořil v několika sbírkách opravdovou nápodobou obsahů a jazykových faktů neopakovatelných hotové trapnosti. Kdo o tom soudí jinak, tomu není pomoci.

Stejnému osudu jako Sládek nápodobou lidové písně bychom propadli jazykovou imitací erbenovskou. Jméno Erben má zde význam heslový: navlas tak by se nám dařilo, kdybychom si za model vzali jazykovou soustavu Nerudovu. Ctít, číst, studovat, učit se u nich – toho nemůže být nikdy dost. Ale každý tvůrčí čin v umění se začíná láskyplným odbojem proti *všem* předchůdcům, milostnou rebelií. Neboť kdyby nám, našim vnitřním nutnostem, opravdu postačilo, co pověděli ti před námi a *jak* to pověděli, byli bychom darebáci z darebáků pro pouhý fakt, že se vůbec chápeme pera.

Tedy: nad pomezní čáru autorského paradigmatu *mravního* Karel Jaromír Erben naším učitelem být nemůže a nesmí.

XCVIII
Árie Sarastrova a co se z ní podává

Ještě asi tak v devadesátých letech minulého století mohli jste z leckterých cizích úst uslyšet žertovnou otázku: – Jakpak se po česku řekne In diesen heil'gen Hallen wohnet die Rache nicht? – Odpověď zněla: – Na tomhle konku se nefackuje. –

Capisce? Ráčíte rozumět? Ta cizí slova jsou začátek slavné árie Sarastrovy z Mozartovy „Kouzelné flétny", E-dur, krásná věc. Dohad, že zvěstování „V těchto posvátných síních nebydlí pomsta" lze česky podati jen slovy „Na tomhle konku se nefackuje" (jiná verze byla: Na týdle pavlači se nefackuje) znamená: čeština je nekulturní jazyk nekulturního národa, který nemá slov pro vyšší představy a ušlechtilejší pomysly; podomkovský jazyk národa podomků, sluhů a lidí konkových a pavlačových.

S tím fackováním na konku to byl náhodou omyl. Maličko let po vídeňské premiéře, roku 1796, přeložil Puchmajer hlavní zpěvy z „Kouzelné flétny" do češtiny, a to opravdu skvěle. Po něm přeložil Josef Krasoslav Chmelenský r. 1825 celou operu, a to vznosným jazykem básnickým a z hlediska hudebního kupodivu dokonale. Dnes máme již pět převodů „Kouzelné flétny", a ani v jediném z nich se nemluví o nějakém fackování na konku.

Nemyslete si ostatně, že bonmot o fackách na konku byl ojedinělý. Na vlastní uši jsem slyšel od starých libereckých usedlíků verše, jež se tam zrodily za úsvitu hnutí sokolského:

Sokolové friš und fraj
mají pémiš turneraj:
pauchvele a ýbršvunk,
to je pémiš turnýbunk.

Nu, a vidíte: když jsem to slyšel, bylo na světě už dávno dávničko sokolské názvosloví pro prostná i nářaďová, a je to názvosloví věru dokonalé a je váženo jen a jen *z* výraziva českého a nešlo nikam fechtem, aby si půjčilo.

Ale co pořídíte s fakty a věcnými opravami? Nestarej se o posměch, kdo jsi kdysi býval chud; a kdo před bůhvíkolika lety neměl po čtrnáct dní na elektriku, tomu někteří lidé nikdy neuvěří, že je z něho zas už dávno milionář. Pravím vám, že jsem o těch fackách na pavlači a na konku slýchal ještě v letech devadesátých a ještě později, kdy byl na světě už čtvrtý překlad Mozartovy opery, překlad J. V. Novotného, který trpí spíše tím, že je až příliš vznešený a dikčně umný. Pranic nepořídíte s odkazováním na taková fakta, leda až po desetiletích, když některé věci začnou být už trochu příliš řvavé. Opovržení je opovržení, český národ v něm byl i se svou češtinou, opovržení je jako ševcovská smůla, mýdlo času ji smyje až po dlouhých letech, až po generacích, jste-li v opovržení, nikdo se vás nezeptá, zda jste opravdu tak malí a ubozí, tak bídou a puchem nuzoty prosáklí, tak nemytí a nečesaní a konkovští a podomkovští, jak se o vás říká. Nikdo se vás nezeptá, zda jste do své malosti a ubohosti upadli vlastní vinou či zaviněním a proviněním jiných. Opovržení je jako bída hmotná: je to organická vada, je to nemoc, jsou to úbytě; a mnohdy jde pak o život.

Teprv asi tak za poslední čtvrtstoletí jste se s tou žertovnou a vtipnou otázkou sotva už mohli setkat. Ona totiž ta otázečka sama umřela na úbytě. Už se jí dýchalo příliš těžko, už to prostě nešlo. Ale měla tuhý život, jen co je pravda: delší než stoletý.

V závorkách: nemám ani ponětí, kdo tu šprýmovnou otázku vydumal. Po některých zkušenostech, jak mi je přinesl život sám, nevylučuji ani možnost, že to byl Čech. To je totiž další důsledek života na konku a v opovržení; že vstane z vašeho vlastního lůna, *z* vaší vlastní rodiny člověk a zavolá na vás „Pakáži konkovská!" Capisce?

Či se snad ptáte, proč to všechno povídám? Ptáte-li se, tedy vězte: mluvím o češtině, o čem jiném bych mluvil. Mezi sebou si nemusíme vykládat, že její úpadek byl nezaviněný; nemusíme se navzájem poučovat, že to nikdy nebyl úpadek takový, aby český tlumočník hovořil o konku a fackách, kde cizí předloha má velebné síně Sarastrovy a výhost nízké mstě. To všechno dobře víme. Ale měli bychom si zas a zas uvědomovat a připamatovávat, že úpadek obou, jazyka i národa, byl hluboký. A uvědomovat si a připamatovávat, že ten úpadek byl jen pro nás faktem truchlivým. Že se jen a jen z jejich vlastní vůle a jejich vlastního přičinění staly s národem i češtinou za jediné století věci, jež nakonec přestřihly nit života tak tuhého, jak jej měla ta vtipná otázečka. Že i kdyby snad někomu z vás na češtině tolik nezáleželo, bude mu snad přec jen trochu trošinku záležet na tom, zda jej jiní mají za člověka anebo za slouhu, podomka, onuci, za dvounohé pomyje a splašky. Že na vyspělosti češtiny, na její schopnosti zvládnout a pořád dokonaleji zvládat kosmos závisí vzdělanost národa – o tom si snad nebudeme vykládat; na vyspělosti češtiny závisí však alespoň nepřímo i vážnost každého českého člověka v cizích očích.

Řekneme-li však jazyková vyspělost, jazyková kultura, může to vždy jen znamenat *maximum* světové kultury jazykové. Nelze argumentovat: jsme národ malý, náš jazyk nemusí tedy snad mít všechno, co mají velké jazyky kulturní. Nikoli, drahoušková, taková skromnost by byla sebevražda, kulturní výměnek, duchová pastouška a pazderna. Nejskrytější, ale i *hlavní* důvod, proč musíme a také budeme potírat určitou řeholi brusičů, tkví právě v tom, že někteří brusiči jeví zcela *bezděčný,* ale proto neméně nebezpečný sklon k takovému kulturnímu menšinářství. Ale menšinářství v kultuře i jazyce – toť koneckonců vždy nějaké to fackování na konku. Životní heslo češtiny může být jen jedno: aby den co den byla bez nejmenší výhrady na velikostní úrovni angličtiny, franštiny, ruštiny, italštiny, němčiny, španělštiny, tedy nejvyspělejších živých jazyků

bílého lidstva. Což znamená, že si nositelé češtiny nesmějí darovat ani jediný jazykový experiment a výboj, který byl uskutečněn ve světě. Což zase podle velikostního klíče mezi národy znamená, že na českého jedince připadne patrně *větší míra* jazykového nutkání experimentálního a výbojného než na příslušníka velikých národů kulturních. Je dobře, máte-li v hlavě Nerudu; ale kéž byste i ve věcech jazyka dbali toho jeho *Jen dál!*

Bez češtiny zahynete fyzicky, to ví každý, protože to každý cítí pudově. S češtinou nepoháněnou ctižádostí nejrozdmychanější stanou se z vás lidé kulturní minoris gentis, lidé z kulturní pastoušky, lidé konkoví, abych to řekl po sarastrovsku. Nedlouho poté zahynuli byste zcela logicky i národním tělem.

SUB SPECIE AETERNITATIS

XCIX
Perspektivy

Sebraných ty videb chovateli strážný
— MILOTA ZDIRAD POLÁK, MLUVOZPYT

Jazyk není nikdy hotov. Lidské jazyky anebo jazyk všech nebudou hotovy ani tehdy, až se ledovce dají na pochod k rovníku. Jazyk je jak to roucho Penelopino. Nedovršitelnost jazykového organismu náleží zcela bezprostředně, zcela osudově k ležaté osmičce, k Nekonečnosti zvané člověk. Právě proto, že je tak zcela z člověka a má všechny jeho vlastnosti, platí o něm, o jazyku, co tak pěkně řekl Wilhelm Humboldt: jazyk není ergon, nýbrž energeia, což překládáme: není – nikdy! – dovršeným dílem, nýbrž je to síla pudivá, pohánivá a činorodá. Le langage est une construction qui se fait et se défait sans cesse, praví dobře Bally (Stilistique, 63).

Bude se tedy čeština vyvíjet i po nás, bude se dál a dál rozžívat i nad hroby našich prapravnuků, a my si to musíme jen přát, neboť je to první předpoklad pro takový český život budoucí, který si zasluhuje, aby byl žit. Ani nejtušivější jazykozpytec se nedobádá, kam až další vývoj češtinu dovede i jen za příštích tři sta let. Chceme-li však, aby česká budoucnost byla bohatá a zdárná, budeme si přát, aby se náš dnešní jazyk zdál již českým lidem z r. 2050 jazykem hodně minulým, snad i bezděčnou humorností nadaným, a aby se Ph. C. Spytihněv Klobása potil nad seminárkou např. o jazyce této knížky.

Vztahy mezi jazykem a vzdělaností, jazykem a kulturou, nejsou tak zcela nesporné, jak by se mohlo zdát. Jsou teoretikové, kteří prohlašují, že jazyk *není* měřítkem kulturní úrovně. Takto může snad z olympské výše národní zabezpečenosti hmotné i kulturní

usuzovat příslušník velkého národa. My však víme s pudovou nutkavostí zcela mimologickou, že bez jazyka není pro nás života a tedy ani kultury. I dáme bez nejmenšího zaváhání proti skeptikovi Ballymu (86) za pravdu Palackému a jeho maximě (Idea státu rakouského): *Vzdělání mysli bez vzdělání řeči jest holý nesmysl, a ušlechtění jazyka jest podmínkou ušlechtilejšího života duchovního*.

Není Libušina proroctví, z něhož by se dalo vytušit, jakými cestami se bude brát budoucí vývoj češtiny. Ale některé dílčí tendence můžeme odhadnout s pravděpodobností dosti značnou.

Má např. dojista pravdu velký Dán Jespersen (Language, 259), praví-li, že se mluvní tempo všude v Evropě zrychluje a že toto zrychlování bude pokračovat. Příčiny jsou jasné: zrychlené tempo životní a patrně i rychlejší chápavost obecného lidského průměru. Zrychlení mluvního tempa češtině nijak neuškodí – je prozatím trochu pomalá. Z takového zrychlení by se snadno mohl dostavit i důsledek, že by hovorová mluva získala profilovanější melodickou modulaci – dnes je poněkud šedá, bezbarvá, mrtvá. Přednesové oživení češtiny bude ovšem ještě víc záviset na budoucím vývoji českého charakteru: člověk přikrčený mluvívá bezbarvě. Jaké změny přinese zrychlené mluvní tempo v hláskové a tvaroslovné struktuře češtiny, nelze povědět; lze však hádat, že změny nastanou.

Napevno víme, že bude pokračovat poevropšťování češtiny, europeizace slovníku i frazeologie. Nepůjde v zásadě o nic nového; jako již odedávna, bude se čeština – a patrně rostoucí měrou – vyrovnávat s cizím a mezinárodním výrazivem, vznikne mnoho slov přejatých, mnoho kalků slovních i frastických. To všechno zdravý jazyk snese. Civilizační a kulturní commercium není samo o sobě nebezpečím, dokud se v jazyce, tedy v jeho nositelích, uplatňují dostatečné impulzy kontrolní, vyrovnávací a především tvůrčí. Bdělé pozornosti bude třeba tam, kde cizí vliv narušuje nějaký základní princip češtiny. Půjdeme proto ne snad teprv v budoucnosti, nýbrž ihned s karabáčem např. na novinkáře, který nám v nejrozšířenějším českém listu

hlásá, že vyjelo z přístavu *dvacet těch největších lodí* (the greatest, les plus grands, die grössten, Národní politika protektorátní).

Zrodí se mnoho a přemnoho nových českých slov, a leckteré české slovo se odebere k předkům svým. Ta nová v duchu pozdravujeme, doufajíce, že to budou trofeje zmnoženého českého života vnějšího i vnitřního. Slov, která se odeberou k otcům svým na velké Olšany jazyka, želíme, ačkoli dnes ani netušíme, která slova z našeho slovníku to budou: člověk žijící v jazyce a jazykem nechtěl by z něho ztratit ani nejmenší částečku. Ale nedá se nic dělat, i na slova čeká a číhá jejich Atropos s nůžkami.

Velmi se rozrostou mluvy odborné. Nářečí se uchýlí do rezervací ještě hlubších, ještě užších. Škoda jich; ale nedá se nic dělat. Podíl metropole v jazykotvorném vývoji bude valem stoupat; Praha bude mít půldruhého milionu obyvatel, a odhadujeme-li, že Čechů v užším smyslu slova bude do té doby deset milionů, bude v české metropoli žít víc než sedmina veškerých nositelů češtiny. Tím, jak se rozumí, stoupne také jazykotvorný vliv toho, čemu se říká „pražská ulice". Jazykotvorný vliv Prahy nebude ještě znamenat povážlivě jednostranný vliv pražských „Parisiens de Paris". Porodnost bude na venkově vždy větší než v metropoli, aby hlavní město rostlo, bude potřebovat trvalý příliv venkovské krve; ježto porodnost je čím dál na východ tím větší a přitažlivost Prahy bude jen stoupat, bude se lidskému tělu Prahy dostávat stále větších transfuzí východní krve regionální, což prakticky znamená, že se v jazykové tvořivosti hlavního města budou víc a víc uplatňovat jazykotvorné síly, jež v dřívějších dobách napájely soustavy nářeční. Neodvratnou urbanizací národa může tedy čeština jen získat i podle sudidel soudců, kteří kmenovým nositelům nářečí přisuzují jazykovou tvořivost zvláště velkou, zvláště zdárnou. Hledíme-li k rozdílům v porodnosti mezi Prahou a venkovem a dále mezi zemí českou a moravskou, musil by vývoj vésti k dosti patrnému pohanáčtění, poslováčtění, povalaštění, polaštění české kultury vůbec, pokud

předpokládáme, že mezi kmenovou krví a národní kulturou je dána nějaká bezprostřední příčinná souvislost.

Vratké byly by zato dohady, do jaké míry a zda vůbec bude pokračovat započaté rozrůzňování české společnosti a zda dostaneme opožděný útvar české jazykotvorné „society“ a salonu; snad ano, snad ne – v tradičních formách „salonu“ asi už ne. Najisto můžeme však počítat, že se český život rozrůzní a zmnoží jinak, např. větší účastí českého člověka v mezinárodní výrobě, v mezinárodním obchodě, v mezinárodní vědě teoretické i užité. Z toho všeho vyplynou mohutné jazykotvorné podněty. Český svět bude větší, okruh české dělnosti bude mít větší poloměr – to vše se projeví v jazykovém vývoji. Tím, že národ zabere do větších oblastí lidského uplatnění, změní se – doufám – i česká psýcha, ubude malichernosti a malosti, škorpivé sočivosti, baráčnické a bačkorářské zatuchlosti, přízemní podlézavosti a slintavé podlosti; český člověk se napřímí, zmužní: i to se nějak projeví v jazyce. Heslo, že co je české, je hezké, ustoupí heslu, že co chce být české, nesmí být peské, že českost zavazuje k velikosti; a jazyk takovou výměnou deviz jen získá. Jistě pak i v životní praxi dojde trochu na řeholi, po jaké toužil Čelakovský:

„Mnohý spis jsme na svět vydali
Z pouhé lásky k jazyku.“
Oh, kdybyste psaní nechali —
„Proč?“ — Nu, z lásky k jazyku.

* * *

I v každé budoucnosti se u nás bude hodně překládat, bezpochyby ještě víc než dnes, ačkoli v procentním poměru k tvorbě původní méně než dnes. Jazyk překladů zůstane tedy významnou spolusložkou jazykotvornou. Bude třeba, abychom se podle toho nějak zařídili, a čím dřív tak učiníme, tím lépe bude. Nemyslím tím

okolnost, že překlad má být čeština neméně „správná“ než každý jiný text. Jazyková správnost je požadavek nepatrný, protože to je vlastně požadavek záporný: absence zbytečných chyb. To by se mělo rozumět samo sebou, kde se to nerozumí, spraví věc jazyková stráž bezpečnosti. Překladová tvorba má však významné poslání funkční, má za poslání, aby jazyk konfrontací s obsahy našemu světu představ cizími nabádala a vydražďovala k svéprávnému zdolávání úkolů vyjadřovacích a projevových. Z hlediska jen jazykového je překlad slovesná tvorba mnohdy o hodně náročnější než tvorba původní. Žádá si také soudců zvláště povolaných a věcně kvalifikovaných. Dnešní časopisecké hodnocení tlumočnické práce je z dobrých dvou třetin v rukou lidí nepovolaných, nekvalifikovaných; není pak divu, že mnohé překlady se opravdu již jen „pořizují“, jak zní terminus technicus nejapné novinkářské hantýrky. Pokud jde o překladatele, nenavrhuji pro ně zrovna průkaz způsobilosti vázaný na živnostenský list, ale navrhuji, aby se zřídila volná vysoká škola umění tlumočnického s přednáškami, cvičeními, demonstracemi předních jazykozpytců, estetiků, znalců cizích literatur a tlumočníků; taková instituce by znamenitě prospěla i budoucím učitelům češtiny, kteří se dnes – jak se věci mají – za celého univerzitního studia dovědí pramálo o tom, že je na světě cosi jako stylistika, věda o umění slohu a dikce.

V těchto věcech nebude tak zcela platit Čelakovského epigram:

… Přejete-li páni, mluvě naší vzniku,
Nuže, méně rozumujte o jazyku,
Více rozumujte jazykem.

Naopak, bude třeba ještě hezké řádky knih tak bystrých, přitažlivých, nabádavých, jak je dovedla dát nová česká lingvistika a estetika. Rozumí se ovšem, že se bude rozumovat nejen o jazyce, ale i jazykem. O tom rozumování jazykem, tedy o bezprostřední

jazykové tvorbě, dorozumíme se ihned. Předtím jen ještě slůvko o překladatelích: kvalifikovaný tlumočník musí být nějak chráněn před podbízivými zálusky určitého podnikatelského typu, který podnes nevymřel. Jak co do autorů původních, tak co do tlumočnických tvůrců českého slova podnes mezi českými nakladateli žije a dokonce znamenitě žije škodná, která musí zmizet po dobrém nebo po zlém.

* * *

Slohotvorné jazykové úsilí se v budoucnosti výrazně soustředí na prózu. Dosud bylo jinak, alespoň co do zřejmých výsledků: česká poezie je nejen povšechně na vyšší úrovni vyspělosti než próza, předčí ji také dokonalostí jazykovou, a zejména též dokonalou *úkonností* svého jazyka. Ale slohotvorné úsilí poezie je úsilí zcela specifické, jsouc řešením úkolů zcela zvláštních. Zejména může i sebevyspělejší poezie jen pramálo přispět k prohloubení, zvláčnění, zjemnění jazykové skladby, syntaxe. Již od samé kolébky a všude na světě má poezie syntax zjednodušenou téměř na prostotu primitivů, pudově a soustavně pomíjí všechny i jen trochu složitější věcné souvztažnosti, jimž se říká příčina – následek – důvod – pohnutka – závislost – podmíněnost – možnost – pravděpodobnost – nevyhnutelnost – poměrnost – jistota – pochyba – dohad – má pravda – cizí pravda atd., atd. Stačí vzpomenout si na lyriku, ve které mnozí z nás spatřují nejdokonalejší poezii celého světa, na poezii čínskou; a na úsilí, s jakým moderní poezie leckde po Evropě, ale zajisté také u nás, vymítá z veršů ďábla logiky a kauzality. To znamená, že próza je s jedním ze svých hlavních úkolů odkázána jen a jen na sebe. Tímto úkolem je zdokonalení skladby.

Řekl-li jsem „zdokonalení skladby“, není nejmenšího důvodu k pobouření. Neříkám, že by čeština nedovedla vyjádřit příčinnosti a závislosti. Myslím jen, že bychom všichni rádi řekli o sobě, co

notorický nešovén Anatole France praví o Francouzích: že jsou národ s nejlepší syntaxí (Le génie latin, 80); myslím dále, že nároky, kladené na mluvnickou skladbu životem samým, rostou a rostou napořád; a myslím do třetice, že čeština z vývojových a dějinných důvodů doslova k pláči prostých nemohla svou skladbu vypracovat do některých žádoucích důsledků.

Čeština je jazyk se skladbou podivuhodně, ba neúprosně logickou, je to jazyk syntakticky čirý do té míry, že českou větou lze sice lhát, ale těžko, velmi těžko lze českými větami vytvořit atmosféru nějakého logického clair-obscur, ovzduší nějakého Snad – sotva – možná – nikoli – zajisté; což je v některých jiných jazycích daleko snazší. Slyšel jsem dokonce o jakýchsi divných pavoucích, kteří mají češtinu zvláště rádi právě pro tuto vlastnost, pro tu přesnost, s jakou se v ní musíte rozhodnout buď pro pravdu, buď pro lež, takže nezbude třetí možnost nějakého složitého podfukářství v mezích zákona a občanské mravnosti. Je také v češtině těžkou věcí dělat z komára velblouda: i takové šejdířství čeština prozradí dřív, než ten a onen jiný jazyk. Také lze z češtiny jen stěží vytěžit slovní kořalku, která člověka uvede pod obraz přiboudlinou slov, za nimiž vězí jen velká dutina. To všechno vím, toho všeho si vážím jako pokladu, velebě tento jazyk za to, že chce, aby lidé této země byli čestní a při zdravém rozumu a nezaprodaní slovnímu chlastu. Ale přesto platí – zčásti v příčinné souvislosti s příznivou charakteristikou, kterou jsem podal –, platí tedy, že česká skladba je trochu tuhá, nepoddajná, jednotvárná, starosvětská. Je to tvrzení, které mi ověří také každý inteligentní překladatel.

Máme poměrně málo spojek podřadných na vyznačení jemnějších odstínů závislosti. Nemáme – de facto – čas předminulý, a nemáme vůbec futurum exactum. Nemáme člen, což sice málokdy, ale přec jen někdy může být věc mrzutá: vlomy do frontových úseků – co je to vlastně? Einbrüche in Frontabschnitte? – Einbrüche in die Frontabschnitte? – Die Einbrüche in Frontabschnitte? – Die

Einbrüche in die Frontabschnitte? To je v jazyce se členem čtverý fakt, čtverá možnost faktů, nám to všechno splývá hezky na vybranou. – Un bonheur hésitant illumina son visage – váhavé štěstí osvítilo jeho, její tvář? – Já vím, pomůžeme si, řekneme: jakési váhavé štěstí… Ale už to není to. – Nemáme konjunktiv, a naše „prý" a vozidla jemu podobná ani zdaleka nestačí na všechny odstíny, jež konjunktiv může vyjadřovat – přejemné odstíny pochybnosti, nejistoty, distancování, odsouvání odpovědnosti, odstíny ironie, sarkasmu, podezření, náznakové obžaloby z nepravdy, lži a podvodu. – Nemáme participium absolutní typu např. Arrivé à la gare, je pris mon billet au guichet anebo Arrivato alla stazione mi comprai il biglietto. – Smějeme se hlubokomyslné větě *Jda kolem rohu, kopla ho kráva* a *Koukaje z okna, pršelo,* neuvědomujíce si, že bychom spíš měli zaplakat, ježto jsme zchudli o významnou syntaktickou možnost staršího jazyka a zchudli i v poměru k jiným jazykům: čemu se smějeme, je pro Angličana all right, neboť Being bad weather, I rest at home, v románských jazycích nejinak, a kdo četl v originále Cervantesa, jistě si povšiml, kolik je u něho takových absolutních přechodníků a jakým stavivem jsou v jeho dokonale epických souvětích. A dalo by se uvést ještě ledacos.

To vše ovšem neznamená, že budoucí vývoj češtiny bude usilovat o člen určitý a neurčitý a ostatní syntaktický instrumentář jiných jazyků, jak jsem jej nadhodil shora. Ale mám za věc jistou, že česká skladba dobudována není. Každá řádná tvorba z jazyka a v jazyce je experiment; i bude se tvůrčí experimentování budoucích českých autorů vztahovat i na skladbu. Z hlediska dnešní spisovné normy to povede k jakýmsi deformacím; zdárná deformace však je exploráce, nikoli deflorace. Bude mimo jiné úkolem českého stylisty, aby tuhost některých skladebných konstrukcí vyvážil melismací věty, kadencováním rytmickým a prozodickým – právě také v próze.

* * *

Jazyková kultura mimoliterární není u nás dosud ještě ani v plenkách. Zájem vzdělaneckého průměru o jazyk se omezuje na ověření, zda to a ono je „správně česky“; někdy se přidruží zvídavost, jak to a ono slovo nebo rčení vzniklo, odkud se bere. Nestalo se u nás dosud snad ani jednou, co v zemích s jazykovou kulturou nebývá vzácností: že nakladatel a autor dostanou stohy dopisů, v nichž čtenáři debatují s autorem o jeho jazykových zvláštnostech. Mám za věc nezbytnou, aby již nejbližší budoucnost učinila to, co požadoval již Václav Ertl: aby do škol zavítala stylistika. Což mj. znamená, že počet písemných prací bude zmnohonásoben – dějinám literatury se žáci v nárysu mohou učit doma, stylistika předpokládá praktikum ve spolku s učitelem. Snad se také vytvoří stylistické selekty pro několik sdružených ročníků. Představa, že čtyři písemné práce (domácí) za školní rok, a to práce, jež se pak posuzují a klasifikují téměř jen z hlediska mluvnické správnosti bez debatního rozboru stylistického, udělají z budoucího vzdělance českého stylistu, taková představa a dnešní praxe je – promiňte – poněkud švejkovská (pozor: učitel *není* vinen, vinna je osnova, každý myslivý češtinář si z toho zoufá). Nebude ani na škodu, uslyší-li žactvo každého ústavu jednou, dvakrát do roka přednášku některého předního jazykozpytce anebo autora, který by pověděl o svém jazykovém životě. Kdo má oči, může se makavě přesvědčit, co všechno lze pořídit právě s mladými lidmi, jde-li se na ně s náležitou psychologií; takový znalec duší docílí hravě, že ti mladí, právě oni, budou třeba „chodit po hlavě a odstrkávat se ušima“; vězel by v tom ďas, kdybychom se nedovedli dostat z dnešního stavu nejpustšího jazykového primitivismu spotřebitelského a namnoze i producentského.

Reforma předmětu „čeština“ na školách znamená implicite také reformu průpravy učitelské. Kandidátům profesury lze klidně leccos slevit ve srovnávací mluvnici slovanských jazyků, v historické mluvnici jazyka českého, ba jsem tak radikální, že bych jim i odpustil, kdyby naráz nepověděli plynně a svými slovy, kdy

se stal Jan Pravoslav Koubek profesorem češtiny a jaký je obsah Hálkovy „Krásné Lejly“. Čímž se nijak nehodlám smát Koubkovi nebo Hálkovi; říkám to jen proto, že by bylo třeba úspor studijní látky, aby se kandidát mohl trochu poohlédnout ve stylistice, pojímané ovšem trochu jinak než jako sbírečka „figur“; neboť na fakta máme knížky, ale na zájem, smysl, cit potřebujeme živoucí lidi. Francouzský středoškolský profesor je především odborník ve stylistice; anglický rovněž. Je to tak trochu znát na dikční úrovni francouzského i anglického *ne*spisovatele; o spisovatelích raději nemluvme, tj. raději nesrovnávejme s našimi poměry.

Myslím ostatně, že čeština je předmět příliš důležitý, aby byl – pro učitele – *povinně* spojován ještě alespoň s jedním předmětem dalším, např. s velmi náročnou romanistikou, germanistikou, historií. Vím sice dobře, co může pro jazykovou výchovu vykonat češtinář, který učí např. také franštině a odkazuje v hodinách franštiny na jazyková fakta česká – byl to případ mého učitele Václava Ertla, stejně mých učitelů K. J. Černého a P. M. Haškovce; ale taková praxe si žádá lidí výjimečných, a s takovými raději nepočítejme. Bude lépe, osamostatní-li se čeština jakožto zkušební předmět pro kandidáty profesury; jakmile bude „blank“, můžeme na češtináři požadovat věci největší.

Takový češtinář měl by pak i výslovný závazek, aby vzbouzel soustavný zájem o jazyk. Zájem takto vzbuzený se uplatní v autorech, kteří kdysi seděli v jeho třídě, nejen slohovou úrovní, ale i trvalým zájmem o jazykové jevy. Zaráží opravdu, jak málo závažnějších projevů k jazykové fenomenologii máme od českých autorů za poslední lidský věk; počítám sem Čapkovu „Kritiku slov“, několik svrchovaně drahocenných básní Halasových, máchovskou anketu „Slova a slovesnosti“ z r. 1936, ten a onen projev Bezručův a Olbrachtův. Celkem je toho pramálo. Žádoucí je však stav takový, aby tvůrcové českého slova z nutkání nejosobnějšího doplňovali poznatky jazykozpytců a teoretiků svými zkušenostmi prožitkovými

a „dílenskými“, jež právě za ně nemůže mít nikdo jiný na světě. Co bychom dali za to, kdybychom měli např. od Vrchlického i jen několik zpovědních vět exaktnější ražby o způsobu, jakým prožíval jazyk! Až tedy dnešní autoři budou psát své paměti, nechť si odpustí nějaké to účtováníčko s lidmi a soky a povědí raději, jak v podrobnostech vypadal jejich milostný poměr s mluvou, z níž tvořili.

Také průměr – nemluvím o mistrech – také průměr českých autorů musí přidat, hodně přidat. O novinách se zmiňuji jen nerad, jsem v těch věcech podivín; ježto nejsem stát, budou noviny i nadál, pročež snad zákon splní alespoň minimum našich deziderat, totiž pro každého novináře klauzurní práci z českého slohu a velmi přísné rigorózum z mluvnice a také z překladatelství, neboť každý český novinář je via facti také překladatelem.

Ale nechtěl jsem vůbec mluvit o novinách, nýbrž o věci kladné, o českých autorech. Co jejich průměr mívá u nás měrou pramalou, je jazyková ekonomika a povědomí o dojmovosti jednotlivých jazykových složek, o dikční úkonnosti ad hoc. Kruťte si třebas hlavou, ale čekám v těchto věcech zlepšení od pronikavé změny českého charakteru, a k té dojde, protože k ní dojít musí. Nejen Le style c'est l'homme, nýbrž také Le style c'est Mme la concierge, kdo je houba a měkkýš, bude plodit slohové houby a měkkýše. Spolu s napravením některých tak trochu endemických rysů povahových se skoro již sama od sebe vyléčí česká adjektivitis, sloh-houba, a nebude už třeba postavit se před pomník sv. Václava a volat dnem i nocí: *J'attends le verbe!*

* * *

Je to už tak zařízeno, a je dobře, že to je zařízeno od samého pánaboha: není velké literatury, není dokonalého krásna jazykového bez *pravých* osobností. Mohu se návodem i cvikem vychovat v jemného znalce jazykových hodnot, ale nemohu se, nejsem-li duch ražený samotným

Osudem, vzdělat v autora po pravdě pozoruhodného. Slovesná tvorba budoucnosti bude usilovat o vtělení ne tak autora „dobrého", jako autora velkého, jak to zřivě nadhodil Šalda (Zápisník IV 127). Skutečná osobnost je již z tísně svého vnitřního přetlaku, již jedinečností svých stavů a vztahů puzena k experimentu *též* jazykovému – jako k experimentům jiným. A právě záměrného experimentování je potřebí české próze. Nelze ani dost připomínat, jak radikálními experimentátory byli v oblastech slova buditelé, ačkoli si musili být vědomi, že jejich pokusnictví může nebezpečně ohrozit tenoučkou blanku rodící se spisovné normy. Že nebude každý experiment zdárný, to si život jazyka započítal už předem do své režie, proto se ještě nezhroutí. Lidské řeči je dáno do vínku, aby byla filia publica a Venus vulgivaga, holka pro všecky; nemohouc si pomoci, líhá s každým obejdou, ale rodí nestejně: zmetky, kteří pak přijdou do lihu, a prince s hvězdou na čele. O ty prince nám běží, in concreto: o takové, jako jsme jednoho v říši nové české prózy už měli. O Vladaře slova, o nové Vančury běží. Že budou nezdary, nevadí; že se najdou chytráci a moulové, kteří si půjčí hloubku, která není jejich, nevadí: „kdo škodí, škoď ještě; a kdo smrdí, smrď ještě… a kdo svatý, posvětiž se ještě" – jak dí dávná knížečka, přezvaná „Truchlivý". Kdo si nevzpomínáš, vzpomeň si: od Jana Amose.

Fenomén tvorby lze vysvětlit jen z prožitkového patosu, tedy z utrpení; i divadelní fraška, stojí-li za něco, rodí se ze skrytých zdrojů životního patosu. Nemůže, nemá být každý autor patetický v běžném smyslu toho slova; ale že polemos pantón patér a pathos pantón patér, že na začátku všeho je zápas, boj, utrpení, neplatí o ničem tak doslova jako o tvorbě slova. Arne Novák řekl jednou pravdu, za kterou lze klidně dát leckterý z jeho barokních ohňostrojů a frizérských paruk – pravdu plnou světla jako maják: „Komenský se *dotrpěl* (zvýrazňuji já) práva vyjadřovati se způsobem politických lyriků hebrejských" (Zvony domova, 19).

Naše dnešní čeština, nástroj podivuhodný, je výsledkem hledání, tápání, vynalézání, zavrhování, zkoušení, bloudění, výbojů,

vítězství, proher, lačné dychtivosti, zvichřené zvídavosti, faustovské nenasytnosti, jež byla v praotcích. Čeština dnů budoucích neporoste pod jiným nebem ducha. Její tvůrcové nemusí nikterak umět latinsky, dvěma slovíčkům však musí rozumět až na dno: *Amor fati!* A poučí se u Šaldy, proč a jak je jazyk nástroj sakrálný a proč jím musí zůstat (Z IV 125). Jinak to formuluje Václav Ertl (NŘ XI, 10):

„… tisíciletá kultura našeho spisovného jazyka, tisíc let práce na těchto velebných varhanách, které jen čekají stále připraveny na své mistry…“

Jak slyšíte, nemluví o flétně nebo houslích, nýbrž o nástroji, na němž lze jako na žádném jiném mísit a střídat polohy, hlasy, barvy, timbry; o nástroji, který se dovede rozševelit jako lípa pod červnovými hvězdami a který se dovede rozpoutat v bouř srážející duši k zemi, metající ji jako míč do oblak; o nástroji, s nímž lze experimentovat jako s žádným jiným.

Budou slova, budou věty, budou odstavce a knihy, o jakých se nám dnes ani nezdá. Platí, co řekl Goethe, když uviděl rýnský vodopád u Schaffhausenu:

„V lidské přirozenosti je prudká žádost, abychom si našli slova ke všemu, co vidíme.“

Slova? Rozuměj: také sloh a jazyk vůbec. Bude poslušen nikoho jiného než tvůrců, jež v duchu pozdravuji. Neboť se ani trochu nezměnil od dob Františka Ladislava, jenž o něm – oři – věděl a pověděl:

Tak i do soustavné káry
Po oslovsku jeho žáry
Věčně věkův nevpravíš:
Marně, brachu, svéhlavíš! —

C
Nač je na světě

Každý jazyk je závratně složitou soustavou projevových prostředků. Každý jazyk tvoří v své celistvosti – tedy přes mnohé vnější i vnitřní obdoby a shody s jazyky jinými – projevovou soustavu zcela osobitou, nezaměnitelnou, nezastupitelnou, neopakovatelnou. Soustavu do té míry jemnou a složitou, že přiučit se cizímu jazyku je mozkový výkon už velmi značný a že naučit se mu dokonale je výsadou jedinců výjimečných.

Soustava tak náročná, zároveň však tak nesmírně významná pro veškerý život hmotný i nadhmotný nevyhne se otázce po své raison d'être, otázce, proč je vlastně na světě. Tato hamletovská otázka může ze zásek života vypadnout na jedince, může vycenit zuby na celý národ. Může neslyšitelně zaznít z úst lidstva; může zasyčet z jícnu světových dějin:

Nač jsi vlastně na světě, češtino?

Na takovou otázku je jen jediná odpověď. Slyšte ji: národní jazyk je neopakovatelným zrcadlem kosmu a nenahraditelným nástrojem, jímž se jedinci národa a jimi národ sám promítají do kosmu. Tím zas je vysloven fakt dvojí.

Zrcadlo kosmu –: zrcadlo, a buďsi sebebenátštější, je nástroj trpný; sluncím, ba i té pouhé naší planetě, tedy „světu", nesejde přespříliš na tom, jak se zrcadlí ve vašich zracích a duších.

Ale ty průměty do kosmu – toť něco jiného, toť fakt aktivní, toť skutečnost, které génius světových dějin nemůže tak snadno nedbat. Nebude však promítání jako promítání. Nestačí výlučná a neopakovatelná povaha jeho projevových prostředků, tedy vypracovaná individuálnost jazyka; bude třeba, aby jedinečné projevové prostředky promítaly jedinečné obsahy psychické a duchové.

Neboť vizte, čemu učí dějiny národního jazyka.

Než se ustavil národní jazyk, byly mluvy kmenové. Také každá z nich měla svou jedinečnou a nezaměnitelnou soustavu projevových prostředků. Ale když se ukázalo, že jedinečnost projevu není legitimována jedinečností obsahu, že psychických a mentálních shod mezi kmeny je daleko víc než růzností a že těch rozdílů valem ubývá, stal se z mluvy kmene ústředního, nejsilnějšího, nejmocnějšího jazyk celonárodní, a všechny ostatní kmenové mluvy poklesly na nářečí, na pouhý „idiom", na tůňky hodně stranou od oceánu života.

Vývoj naprosto logický: neboť bez dostatečné odlišenosti duševních a duchových obsahů pozbývá jakákoli jazyková soustava svého nejhlubšího a vlastně jediného oprávnění a stává se pouhopouhou překážkou ve stycích lidí s lidmi, daremnou a pohoršlivou překážkou dopravní. A takové obstaculum dějiny na své dráze netrpí.

Jazyk každého z tzv. malých národů bude žít, dokud jeho jedinečná soustava projevová bude sloužit projevům jedinečné soustavy a organizace niterné. Tedy na historickou vteřinu tak dlouho, dokud duch a duše národa budou nezaměnitelné s každým jiným národním duchem, s každou jinou národní duší. Jediným životním oprávněním a ospravedlněním češtiny v očích lidstevních dějin je, že češství lze vyjádřit a vyžít jen česky a že češství je duševní, duchový, mravní fakt nezaměnitelný s jakýmkoli -stvím na světě.

Jakmile by se však češství stalo psychickou, spirituální, morální hodnotou zaměnitelnou i jen v podstatné převaze složek s vnitřním stavivem jiného principu národního, stane se z češtiny pohoršlivá a směšná dopravní překážka, kterou génius dějin smete.

Což všechno dohromady není pražádná mystika, nýbrž střízlivý počet dějinné účelnosti, aritmetika úkonnosti, funkce. Infinitesimální počet neomylně správný.

Integrál spravedlivosti nejsvrchovanější.

CI
Sub specie aeternitatis

Řekl jsem v předešlé kapitole:

„Každý tzv. malý jazyk národní bude žít, dokud jeho jedinečná soustava projevová bude sloužit projevům jedinečné soustavy a organizace *niterné.* Tedy na historickou vteřinu tak dlouho, dokud duch a duše národa budou nezaměnitelné s každým jiným národním duchem, s každou jinou národní duší."

Neřekl jsem tím pranic odvážného, neřku-li paradoxního; je to pravda, na kterou mi přisvědčí každý Čech, a byl by bez výhrad přisvědčil např. už Dalimil; a kdokoli dosud horoval pro český jazyk mateřský, nemohl to v poslední příčině myslit jinak, než jsem to vyslovil shora. Neboť opravdu: čeština má právo na život zrovna tak dlouho, dokud budou Čechové – což zase je něco zcela podstatně jiného než jen bůhvíjací lidé, kteří se z podivínské zaostalosti pořád ještě vyjadřují českým slovem.

O této věci a pravdě odpadá jakákoli debata. Je však žádoucí, abychom si uvědomili, že jsme takto vymezili jen lhůtu, po kterou čeština bude mít *právo* na život. A právní lhůta a možnost jejího plného využití – toť věc dvojí, A a B, a B se nemusí plně shodovat s A. Může být veličinou menší. Mohu mít právo, abych po devadesát let užíval zahrady za určitý poplatek. Ale dochvilné zapravování poplatku nevylučuje možnost, že za osmnáct (dvanáct, osm) let umřu. Právo na používání zahrady pak zaniká se mnou. Ano, přátelé, chci si s vámi promluvit o budoucí smrti češtiny. O smrti, od níž nezachrání ani sebevětší českost českého ducha. Kdybyste se vzdali češství v sobě, zahyne čeština jako skosený luční květ. Nevzdáte-li se češství v sobě, bude čeština žít; ale jednou zemře rovněž – jako každý jazyk, který dosud byl a žil.

Národ myslívá na svou smrt ještě méně než jedinec. Ještě náruživěji než jedince pohání slepá životní síla národní celek kupředu, kupředu, k cílům dalším a dalším. Ale na konci všeho čeká cíl cílů – Smrt. Čeká a číhá na všechny národy bez výjimky. Nebude jednou Anglosasů. Nebude jednou Rusů. A nebude jednou Čechů, tj. Čechů česky mluvících. A značná je pravděpodobnost, že Čechové česky mluvící vyhynou dřív než Anglosasové a Rusové. To jest: že budoucnost češtiny bude kratší než např. budoucnost angličtiny a ruštiny. Jen si to rozeberme s nezmýleným klidem, třebaže srdce při tom revoltuje až dost.

Národ český má sídla ve střední Evropě, i bude tedy sdílet osudy střední Evropy a Evropy vůbec. A to jsou osudy s možností dvojí.

Možnost první: zápolení velmocí o Evropu potrvá. I po přestávkách jakési rovnováhy sil dojde pak k tomu, že jedna velmoc převládne natrvalo. Osud českého národa a tím i češtiny je pak nadobro dán do jejích rukou. Může český národ prostě pohltit, a nemusí na to vynaložit ani násilí přespříliš řvavé. Neříkejte mi, že ve XX. století není už možné, aby velký národ úplně pohltil národ malý, že tomu brání vzdělání, osvěta, kultura. Je to tvrzení, se kterým jsem se opravdu už setkal v některých knížkách. A je to tvrzení nesmyslné. Právě naopak: dnešní úroveň a míra obecné vzdělanosti spolu s veškerou ústrojností moderního života občanského i veřejného dává odnárodňovací možnosti a nástroje nad každé pomyšlení účinné a také rychlé. Jak se vůbec stalo, že po Bílé hoře zůstal zachován český národ a s ním čeština? Stalo se tak zajisté proto, že se jádro národní substance, především selský stav en bloc, téměř úplně vymykalo školnímu vzdělání, tedy možnosti odnárodnění soustavného a radikálního. (Vím ovšem také o příčině další: až do josefínského centralismu nebylo u podmanitelů odnárodnění v bezprostředním popředí jejich zájmů.) Dnes však bez školního vzdělání nelze nikomu ani žít, ani pracovat. Dnes postačí, zavede-li podmanitel i jen nečeské školy; a třeba i jen nečeské školství vyšší.

Za dvě lidské generace byl by český národ odnárodněn; za tři by možná vyhynula čeština. Kdo nevěří, tomu závidím.

Je však i možné, že budoucí pán Evropy bude dalšímu životu a rozvoji národnostních principů přát. Pak by nastala národní situace hodně shodná s perspektivami, které se mi rýsují pro případ, že by kostky Evropy padly zcela jinak:

tak totiž, že by se Evropa vyvíjela bez dominujícího podmanitele volnou souhrou sil a výkonů, souladným commerciem národů. Takový vývoj by mohl spět jen ke Spojeným státům evropským, a mohl by to být jen vývoj, na jehož konci by čekalo nastolení společného jazyka všeevropského. Mohlo by tu třeba jít o letopočty dosti astronomické, třebas o rok 3000, 4000 – ale na tom snad nesejde, kdy by to nastalo; pro naše úvahy má rozhodující význam jedině pravděpodobnost, ba jistota, že by se tak jednou stalo. A je pramalá naděje, že by se tím všeevropským jazykem stala právě čeština. A je nabíledni, že jakmile by takový všeevropský jazyk byl nastolen, daly by se ostatní evropské jazyky i ve svých vlastních zemích na ústup, zprvu pomalý, pak zrychlený. Na konci tohoto ústupu byl by zase zánik národních jazyků.

Ať si představujeme budoucí vývoj evropský a světový, jak chceme, na konci každého představitelného vývoje čeká fakt, že čeština jednou vyhyne – a s ní ovšem tolik a tolik dnešních jazyků. Snad bude tato skutečnost dovršena roku 2500, snad teprv roku 3500, snad ještě později – na tom v podstatě nesejde (já sám bych se přikláněl k odhadnímu mezníku časnějšímu, asi tak r. 2800). I přijde tedy jednou den, kdy čeština bude jazykem mrtvým, tj. odebere se do podsvětní říše jazyků, kde ostatně najde velmi dobrou společnost. Najde pak i zde pod sluncem vědecké pěstitele, znalce, hodnotitele.

Podle čeho budou hodnotit? Někteří, jazykozpytci nadaní estetickou vnímavostí, budou tu potom již vyhynulou češtinu hodnotit jako jazyk o sobě – tedy podle jejích kvalit zvukových, podle vyspě-

losti její výstavby tvarové, skladebné, prostě mluvnické. Ale takoví hodnotitelé budou v menšině. Většina bude takových, kteří budou češtinu vážit podle myslitelských, mravních, básnických hodnot, jež byly češtinou a do ní vtěleny. Neboť jazyk je koneckonců přec jen nástroj, prostředek, látka, hmota, materiál, hlína hrnčířská, surovina jedním slovem. Antická řečtina je tak na věky věkův nesmrtelná nikoli pro svou dokonalost mluvnickou, nikoli pro svou krásu tvaru i zvuku. Také např. gótština byla jazyk velmi vyspělý mluvnicky, zároveň i jazyk velmi znivý. Ale co bylo gótštinou vysloveno, je pro lidstvo bez významu. Nikoli svou krásou přežívá jazyk Helady. Nýbrž tím, co jazykem Helady bylo řečeno a stvořeno.

Člověk jen poněkud slušný žije proto a žije tak, aby potomstvo na něho vzpomínalo jako na dárce hodnot. A s trochou lítosti, že ten nebožtík nežil déle, že nemohl dát ještě víc. Tak by měl žít i každý národ; tak by měl v lidech žít i každý národní jazyk. Právě proto, že každý život je veličina konečná, je nesmyslný každý život, není-li nazírán sub specie aeternitatis. To je nádherný paradox každého života mravně žitého.

Jakákoli špatná nebo i jen chabá tvorba v jazyce je darebáctví již proto, že – pokud je na ní – uvádí ad absurdum dobrou pověst a váhu, platnost, funkční raison d'être toho jazyka sub specie aeternitatis. Báseň, článek, stať, kniha se nepíší pro věčnost, a leccos se píše i jen pro jediný den, a dobře tak; ale cokoli se píše, má se psát pro náhodu vykopávky z roku 4500, 9700; 12300. Jak tomu rozumět? Takto: cokoli se píše, má se psáti tak, aby učený znalec, kdyby na ten text v tom dávno již vyhynulém jazyce narazil r. 4500, r. 12300, měl z něho radost větší než jen archeolingvistickou, aby si tedy řekl: Jak krásně myšleno, jak krásně cítěno, jak krásně pověděno! Jak krásný a šlechetný jazyk byla ta čeština, a jaká škoda, že nežila déle!

Každý mazal je zločinec. Ne tak proto, že umenšuje naši radost ze života; nýbrž především proto, že nikdo neví, nebude-li právě

ten mazalův mazalský text jedinou památkou, která jednou zbude po celém jazyce, po celém národě.

Konkrétněji: každý mazal mezi námi přispívá dnes k tomu, abychom byli nedůležití pro svět, a stejně přispívá k tomu, abychom byli bez vážnosti a váhy pro lidstvo pátého, desátého, třináctého tisíciletí po Kristu.

V tom je dvojí darebáctví mazalovo. Nevím, které z nich je horší. Skoro bych řekl, že to druhé. Neboť je to darebáctví sub specie aeternitatis.

CII
Kapitola ze všech nejkratší, neboť autor se v ní dává zbaběle na útěk

Mnoho papíru jsem popsal, ale češtinu – cítím to, ach, v každém údu – jsem vám dávno ještě nepopsal. Pozdě bycha honím – neměl jsem se do toho pouštět. A nebyl bych vám pověděl dost ani tehdy, kdyby se bylo podařilo vtěsnat do naší knihy, co se do ní už nevešlo. Ty kupy a kopce výpisků, které budí rozhorlené pohoršení mé posluhovačky (To není pokoj, co v něm sedí pan doktor, to je misgrubna!). Pravdu dí má rozmilá pí Prchlíková – vždyť jen pro pouhou kapitolu „Hosté" vybyly ještě stovky poznámek a záznamů.

A přec jsem vám nic nepověděl. Na příklad ani slovo o češtině protektorátní. Nic o zjevu věru nápadném – jak naši repatrianti z Anglie a USA dávají své jinak ještě dost normální češtině mátlivou kadenci věty anglické a americké; je to jazykový jev nadmíru poutavý. Nepověděl jsem o věcech daleko důsažnějších ještě –: co češtinu asi čeká z toho zbrusu nového, totiž zcela bezprostředního nárazu všech větrů větrné růžice na naše rozoumky (myslím, že ji z toho znamenitého průvanu čekají jen věci dobré a zdraví prospěšné).

Ach – snadno se začne, těžko přestává, a zvlášť těžko tehdy, když autor musí scénu své knihy opustit se svědomím obtíženým pocitem viny. S pocitem, že selhal, protože nestačil na daný úkol: načerpat do škeblí kapitol – co?

Moře.

A kdo jej, ptáte se, k tomu zval a měl, kdo něco takového na něm požádal?

Nikdo. Jen jeho pošetilost.

I klidí se s ní už do koutka hanby, a zbývá už jen nějak uzavřít celou tu prohranou kampaň.

Zavírka všeho

Bože velký, Bože mocný, jenž jsi stvořil češtinu, dej a učiň, aby byla jako holubička v rozsedlinách skalních, v skrýši příkré; zubové její podobní stádu ovcí jednostejných, když vycházejí z kupadla, z nichž každá mívá po dvém, a mezi nimiž není žádné neplodné;

jako provázek z hedvábí červeného dvakrát barveného rtové její, a řeč její ozdobná;

a hrdlo její jako věže Davidova, vystavená k chování zbroje, v níž na tisíce pavéz visí, vše štít *mužů* udatných, kteříž nedají obec za koláč;

a nemluví pod obálkou, aniž skládají slova svá pod obinušty;

ať je jako lilium mezí trním a jako jabloň mezi dřívím lesním;

a vyhlaď z přemyšlování synův i dcer jejích všelikou závist a dej jim lepší slovce pro nenávist;

a učiň, ať uschne ruka, která napíše, že louka je zelenou;

učiň, aby byla jazyk hojný a zbrojný, a dej, aby tančila v řetězech, a nikdy liběji než v řetězech;

a učiň, aby strdí tekli rtové její a med a mléko byly pod jazykem jejím, a vůně roucha jejího byla jako vůně Libánu;

a výstřelkové její byly zahrada stromů jablek zrnatých s ovocem rozkošným cypru a nardu;

nardu s šafránem, prustvorce se skořicí, a s každým stromovím kadidlo vydávajícím, mirry a aloes, i s všelijakými zvláštními věcmi vonnými;

a vrchoviště zahradní, studnice vod živých, a tekoucích z Libánu;

a dej, Bože velký, Bože mocný, aby vál větříček půlnoční a přišel větříček polední, a provál zahradu její, ať tekou vonné věci její, a ať přijde milý její do zahrady své, a jí rozkošné ovoce své;

a aby šedesáte bylo královen, a osmdesáte ženin, a mladic bez počtu, jediná však byla naše holubice, naše upřímná, jedinká při matce své, neposkvrněná při své rodičce;

a polož nás jako pečeť na srdce její, jako pečetní prsten na ruku její. Aby silné jako smrt bylo milování, tvrdá jako hrob horlivost; uhlí její řeřavé, plamen nejprudší;

aby vody mnohé nemohly uhasiti tohoto milování, aniž ho řeky zatopí;

a učiň, aby byla zeď, a prsy její jako věže; takž aby byla před očima našima;

aby pěkná jablečka vydala vůni, a na dveřech našich všecky rozkoše nové i staré zachovala těm, kdo přijdou po nás;

a aby kdežkoli bude v krajině naší tělo, tuť se shromáždily i orlice slov jejích;

a abychom zahanbeni byli před syny a dcerami svými, jak málo jsme ochutnali z jejího štěpu, a aby se na ryncích rouhali šedinám našim, nerozumějíce již drsnatému hlaholu našemu;

a učiň ji vyvolenou mezi dcerami Slova;

a tvrdou ji učiň a svatou, aby byla, jakož se dí latině:

TEMPLUM IN MODUM ARCIS

neboli hlaholem naším:

CHRÁM I TVRZ

na věky věkův, Amen.

Pavel Eisner
Chrám i tvrz
Kniha o češtině

Obálka Jakub Tesař
Redakce Markéta Teuchnerová

Vydala Městská knihovna v Praze
Mariánské nám. 1, 115 72 Praha 1

V MKP 1. elektronické vydání
Verze 1.0 z 14. 8. 2020

ISBN 978-80-7602-893-7 (epub)
ISBN 978-80-7602-894-4 (pdf)
ISBN 978-80-7602-895-1 (prc)